VOGUL NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY.

II. KÖTET.

ISTENEK HŐSI ÉNEKEI, REGÉI ÉS IDÉZŐ IGÉI.

MÁSODIK FÜZET.

A vogulok ősi hitvilága: Bálványistenségek. A természeti jelenségek mythikai alakjai. Mythikai állatok és növények. A samán istenidézés és bűbájosság. Áldozat és imádság.

IRTA

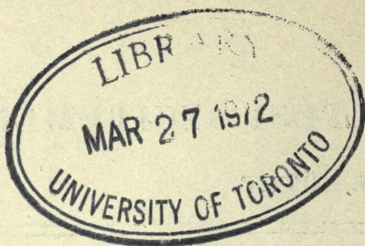
MUNKÁCSI BERNÁT

A M. T. AKADÉMIA R. TAGJA.

A RÖKK-SZILÁRD ALAPITVÁNY SEGITSÉGÉVEL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.

1910.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Elsőrendű bálványistenségek.

1. A pelimi isten: *Polėm-tą̄rėm.*

A három bálványtalan s szent hely nélküli világistenség, az *Égatya, Földanya* s az *Alvilág fejedelme* után a vogulosztják istenek genealogiájában és rangsorozatában a bálványistenségek, első sorban a *Tą̄rėm*-fiak következnek, kiknek jegyzéke azonban helyenként változó, a mennyiben minden vidék a maga nagyobb tiszteletű bálványait, hacsak a hagyomány világosan nem ellentmondó, *Tą̄rėm*-fi jelzővel dicsőíti. Ezek között egyike a legtekintélyesebbeknek *Polėm-tą̄rėm* (v. *Polėm-tą̄rėm ą̄jkä,* ALV. *Pąlm-tą̄rėm ańšuχ,* KO. *Pąlm-tūrum iki),* kit egy szoszvafői közlő (II : 100.), továbbá ez istenség hőslő énekének (II : 242.) szigvavidéki közlője, ép úgy mint GONDATTI (19. l.), határozottan az Égatya *legidősebb* fiának mondanak *(taw Numi-Tą̄rėm śar jäńi' pīγä),* kiknek értesítésével egybehangzó körülmény az is, hogy a *Tą̄rėm*-fiaknak REGULYtól (l. HUNFALVY: Vogul föld és nép, 137) s az alsószigvai énekközlőtől (l. I : 0319. l.) adott névsora is *Polėm-tą̄rėm* nevét első helyen említi. Eltér e felfogástól az ember teremtése regéjének felsőszoszvai közlője, ki a pelimi istenséget *Tapėl-ą̄jkä* (v. *Tapėl-ańś)* néven emlegeti s azt állítja róla, hogy ő az Égatya kisebbik öcscse *(Numi-Tą̄rėm mā̆ń āpśitä* I : 134.), illetve hogy ő *Numi-Tą̄rėm* és *'Saχl-tą̄rėm* bátyjaival, valamint *Kaltėś-ēkwä* testvérével együtt *Numi-Kworės* atyának gyermeke, a *Numi-Tą̄rėm* legkisebb fiának tudott Világügyelő férfihoz pedig nagybátyai rokonság viszonyában áll *(Ēkwä-pī' pīriś akitä* II : 116.). Ugyane közlő *Tapėl-ā̆ńś* személyét *Mikul-Tą̄rėm*-mel, vagyis az oroszok *Sz. Miklós*-ával azonosítja, épügy mint *'Saχl-tą̄rėm* alakját *Illés*sel, *Kaltėś*-t *Máriá*val, *Numi-Tą̄rėm*-ot *Krisztus*sal, *Numi-Kworės*-t pedig, mint minden istenség atyját az *Atyaisten*nel. Látni-

való, hogy itt a régi genealogiai fölfogás keresztény tanítások alapján változott meg. Ezek szerint Krisztus alakja leginkább *Numi-Tąrém*-éval volt összeegyeztethető, ehhez Atyaistenül legalkalmasabban *Numi-Kworės* volt alkalmazható (l. I : 0295. és 0313—6. ll.), a keresztény tanításokban kiemelt s képekben ábrázolt Illés próféta és Sz. Miklós pedig — minthogy őket merev ellentétben az új vallás eszméivel *Numi-Tąrém* = *Krisztus* fiainak meg nem lehetett tartani — okszerűen csak emennek fitestvérei, még pedig kisebb rangú fitestvérei, azaz öcscsei lehettek.

Ősi székhelyét a pelimi istenségnek legpontosabban a föld körülövezésének regéje határozza meg, mely az első földi lakókhoz sárga virágú kóró alakjában jelentkezett s a világ teremtésében közreműködött gyermekről azt írja, hogy «jelenleg *Polėm-tąrėm* néven uralkodik» s hogy «a *Polėm* (= Pelymka) *folyó alkotta tumėn-tó partján levő szent helyén,* ott imádják őt hajlongásokkal s nyujtanak neki áldozatételeket mind e mai napig» (I : 37.). Maga az istenség következőleg szól hőslő énekében székhelyéről: «Ezen tápláléka bő, hala bő *Polėm* vizecském mellett futó felhő magasságú váracskámba Nagy-*Tąrėm* atyácskám Polėm-isten öreget ide igézett engem, háromszáz apródlegényemmel ide rendelt engem; fölfelé vivő neves folyócskám Polėm folyócskám neve hírlik, lefelé vivő híres folyócskám Lozva folyócskám neve hangzik» (II : 242—3.), mely szavakból kitetszik, hogy uralmának területe — s ezt bizvást vehetjük valamely egykori vogul fejedelemség területének is — a Pelimka és Lozva folyók köze. Ugyanez énekben alább (41—42. sor) arról történik említés, hogy a pelimi istenség laka valamely «szél járta, eső járta *tó*» jobb felén van, a honnan a tó bal felén lakó menyasszonyához szánon (s ez csak is a tó jegén át lehetséges) kell utaznia. A pelimi istenség szoszvafői idéző igéje is hivatkozik az ő «szosszėl-vizes szent folyócskájának oldalán levő házára» (II : 403.), mely adatokat együttvéve megállapíthatjuk, hogy *Polėm-tąrėm* bálványsátra eredetileg Felső-Pelim *(Pup-powėl)* egyházas falu mellett a Pelimka folyótól képzett s tőle átfolyt ú. n. tumántó jobb partján állott. Megfelel ennek Reguly értesülése is, mely szerint ez istenség áldozótere *(tąrėm-kan* v. *purlaχtnė kan)* «a *Pąlm-tumėn* éjszaki végén vala» (Hunfalvy: Vogul föld és nép 137. l.); de fontos itt az a megjegyzés, hogy «újabb időben, miután

Fel-Pelimből Al-Pelimbe útat csináltak, mely közel járt az áldozókerítéshez, az megszűnt tiszteléthelynek lenni». Evvel együtt járt kétségtelenül a nagytekintélyű bálványnak is elvitele, melyet a néppel folyton hadi lábon álló s közvetetlen közelségbe telepedett felső-pelimi papok nem tűrhettek volna meg szomszédságukban; sőt abból hogy a felsőszoszvaiak a pelimi istenséget *Tapėl-ājkä* néven nevezik, azt is sejthetjük, hogy ennek új bálványsátra most valahol a *Tapėl-jā* — vagy más nevén *Tapės-jā* folyó (l. HUNFALVY: Vogul föld 59.) — mellékén van. Csak kicsinyke köz választja ugyanis el a délfelé folyó s Tavdába omló Pelimka forrásvidékét az éjszak felé tartó s az éjszaki Szoszvába torkolló *Tapės-jā* forrásvidékétől, a melynek területén még oroszok nem laknak s a régi pogányság teljes épségében fennmaradt. Mint mindenfelé a vogul-osztják földön, itt is az az eset történhetett, hogy az előrenyomuló papság elől a nép féltett bálványait biztosság okáért jó eleve kevésbbé hozzáférhető helyre vitte el; ott hagyott azonban a gyanu elkerülésére az oroszoktól földerített régi helyen valami utánzatot, melyet a papság kézhez kerítve a lángok martalékává tett.

A mit azonban soha kutató szeme nem látott, a bálványsátor belsejét s magának a bálványnak alakját leírják a följegyzésre került népköltési hagyományok, melyek az istenség lakát, illetve «tartóját» (*Polėm-tārėm āšėm ūrnätä* III : 337.) az ott található sok étel- és italáldozatbeli maradék miatt «táplálėka bő, vize bő bő házacskának» (*tēpä lošit lošit kwolkwė, vitä lošit lošit kwolkwė* II : 254, 245.), majd a benne elhelyezett sok ajándékprém miatt «fekete vaddal (hóddal), vörös vaddal (nyuszttal) teli házacskának» (*sēmėl uj, viγir uj ta'iliŋ kwolkwė* II : 243.), illetve a felaggatott gyík alakú ércz-csecsebecsek miatt «szosszél-állattal teli szent háznak» (*sossėl-ta'iliŋ jelpiŋ kwol* II : 410.) magasztalják, egy helyt pedig mind e gazdagság túlzásával «aranyos hét háznak» (*sorńi sāt kwol* II : 410.) mondják. Ebben a házban, melynek mögében a kilépő istenke az alvidéki Uralbérczek felé néz (II : 244.), melynek tehát ajtaja éjszak felé lehetett, nagy halom prémből kellett a bálvány ülőhelyének állnia; mert így kéri idéző igéje: «Aranyos hét házad zugában el nem pusztuló nyusztbőr-fészekbe, hódbőrfészekbe hadd ülepednél (sülyednél) te le!» (*χōltal ālnė ńoχs-pitin, uj-pitin naŋ voss ujtχatsėn!* II : 410.) s hőslőéneke is

állítja, hogy «nyusztbőr-fészekben, hódbőr-fészekben fekszik» (*ńoχs-pit'it, uj-pit'it χuji* II: 243.). Maga a bálvány megjelenésében «ezüst férfi atya, arany férfi atya» (*ą̄ltėn χum jä'iŋ, sąrni χum jä'iŋ* II : 413.), kinek «ezüst szeme, arany szeme» van (u. o.) s «aranyból való az ő drága ruhaujja, drága ruhaszárnya» (*sąrńi ą̄lnė tiniŋ tajtėn, tiniŋ kēmplin* II : 402—3, 410.). Mind az itt emlegetett aranyból-ezüstből csak a szeme világát s talán némi szerény ruhadíszt szabad kész pénzül vennünk; mert másutt ő «Polėm-istenkének nevezett *fehér subát* öltött fejedelem» (*Polėm-tą̄rėml'ė lāwilėm voikėn sāχi masėm ą̄tėr* II : 402.) s «habos fejű, tüzes övet öltött férfi» (*kupling päng tąiting intep kąrrtąm kum Pąlm tąrom äšim* II : 336.) drága ékességek nélkül.

Áldozóterének főnevezetessége az ő szent nyírfája. «Fehér subát öltött Polėm-isten!» — mondja az idéző ige — «ezen szosszėl-vizes szent folyócskád oldalán *aranyosgalyú szent nyírfád* tövéhez (*sąrńiŋ tąwpä jelpiŋ χāl'ėn titėn)* rendelt téged *Numi-Tą̄rėm* atyád; ezen itt álló, atyád előigézte aranyosgalyú nyírfád tövében tiszta ezüstöt tartva jutalmúl kezünkben könyörgünk ím hozzád» (II : 403.). Erről a nyírfáról szól NOVITZKIJ, midőn a következőket írja: «Pelim közelében, mintegy stadiumnyi távolságra valami egyedül álló lombos fa *volt*, melynek növésében nem volt semmi rendkívüli, a mi valamihez hasonlított volna. Ezt szintén istenség gyanánt szokták volt tisztelni az ő ősatyáik (t. i. a vogoluké); de nem volt ott egyéb, mint *egy bálványházikó s ama fa.* Ez utóbbin pedig a nagyszámú ocsmány áldozat után annyi lóbőr volt fölakasztva, hogy csodálni lehetett, miként bir el ez a fa annyi sok terhet. Oly erős volt e fa, hogy nem száradott ki a mellette kiontott sok vértől és a sok tűzégéstől, sem el nem pusztúlt a bőrökbe fészkelődött töméntelen féregtől» (l. I : 0103). Látnivaló e szavakból, hogy 1715-ben NOVITZKIJ a pelimi istenség szent fájáról már mint «voltról» ír, melyet nyilván tudomása szerint a hittérítők elpusztítottak; jellemző bizonyítéka tehát az idéző ige hagyományos szövege régiségének s változatlan fenmaradásának, hogy benne az imádkozó még egyre hivatkozik a pelimvidéki csodás nyírfára. Hogy minő hit fűződött voltakép ehhez a fához, azt szintén az idéző ige verseiből tudjuk meg, melyek az istenséghez intézve elmondják, hogy «aranyosgalyú szent nyírfádnak, ha felvidéki szél támad, galya megrázkodik; [s erre] fenn

szálló szárnyas állatod a mennyiféle nyelvű, mindannyi énekel; ha alvidéki szél támad, a gyökere rázkódik meg: [s erre] mindenfelé levő szárnyas sok állatod aranyos galyú szent nyírfád fölé mind oda száll s mialatt ők oda szállnak, a nyomorúságos föld alá leány lelke, fiú lelke nagyon sok ment ím el». A közlő magyarázata szerint e költői beszéd úgy értendő, hogy mikor szél rázogatja a fát, férgek lepik el az alját (nyilván a NOVITZKIJtól emlegetett bőrökről aláhulló pondrók) s erre odaszállnak a madarak s megeszik az istenség tulajdonát képező «*jūr*-állatokat», mely «vérontásból» aztán az embereket pusztító kór származik *(aum vāre'it)* ép úgy mint a teremtés énekében a rosszúl talált hét búvárkacsa vére hullásából (I : 96.). Ezért kérik a hívek a bálványistenséget: «Mindenfelé levő szárnyas hetedet (t. i. madaraidat) bár ne bántanád te!» (II : 410.), értve rajta, hogy bár ne adna nekik alkalmat a «jūr-állatok» pusztítására s evvel a kór terjesztésére. — A hőslő ének e hagyománynyal szemben a pelimi istenség háza mögött «vörösfenyőt» *(nāŋk)* tud, mely a hírhozó «szárnyas istenke öregnek» *(tąuliŋ pupi̊' ą̄jkä)* megszállóhelye, a honnan ez «hő szélnek három hevével, fagyos szélnek három fagyával» mondja el szózatát (II : 244.). GONDATTI értesülése szerint (19. l.) ma is áll a Pelimka folyó mellett ama «hétágú nyírfa», melynek alakját a pelimi istenség gyakorta szokta fölvenni a régi hadakozások idejében s a melyhez állítólag mostanság is sok nép zarándokol évenként tiszteletadás czéljából.

Hivatása munkáiban a néphit lovon járónak fogja föl a pelimi istenséget. «Ezen nyomoruságos nép lakta nyomorúságos földrészed felé» — így szól az idéző ige (II : 405.) — «*csipője tarka szent állatodnak* aranyos kantárja hét kötését *(pēsä χansäŋ jelpiŋ ujin sąrńiŋ śērmät sāt lēsä)* óh bár irányoznád ide; ezen nyomorúságos subájú sok szegényed, drága rókabőr sok nyalábját, fehér rókabőr sok göngyölegjét *tarka nyakú szent állatod nyakára aggatnók* mi oda». Ehhez az ajándékokkal megrakott lóhoz kell a hívők kivánsága szerint az istenségnek hozzákötnie az áldozatkép fölajánlott fehér rénszarvast, hogy azt ily módon kedveskedésül *Numi-Tąrėm* atyja elé vezesse (II : 409.). Az aranyos kantáron kivül e lóhoz «aranyos ostora» *(sąrńi χąmśi)* is van az istenségnek, melynek «jó végével» egyszersmind a halál birodalmának «vas kereszt-pántos hajóját» fékezi (II : 408.). — Magán érdekű földi útjaiban,

úgy látszik, egyszerűbb fogattal is beéri *Polēm-tārėm;* mert midőn menyasszonyáért megy «szárnyas állat, lábas állat ékítésű két szánkót» szereltet föl s «egyforma három rénbikáját, egyforma négy rénbikáját» fogatja elébük (II : 252.).

Gondatti szerint (19. l.) a pelimi istenségnek családja is van, jelesen neje és gyermekei, kikkel együtt lakik a Pelymka mellett álló szépen épített házában. Nejének szerzéséről szól földjegyzett hőséneke, melynek végén azt olvassuk, hogy «nyusztbőrfészekben, hódbőr-fészekben világot élő, időket élő kedves társacskámmal nyakat veszíthető, derekat veszíthető igaz álmunkat aluszszuk; tápláléka bő, vize bő bő házacskámban elélni való napjainkat eléldegéljük, átélni való éjjeleinket átéldegéljük; nyelvvégre való, szájvégre való gyönyörűséges falatot eddegélünk» (II : 254—5.). Az következtethető ez adatokból, hogy a bálványistenségnek egy női bálványpárja is volt, vagy van, s valószínű, hogy, mint páros bálványoknál többször igazolható, gyermekbálványok is sorakoztak a nagyok mellé. Az ének nem szól az utóbbiakról, de említést tesz «háromszáz apródlegényről» *(χūrėm sāt ajäŋ χum-pīkėm),* kikkel együtt rendelte az Égatya a pelimi istenséget szent helyére (II : 242.). Ez a fő bálványsátor közelében egyszerűbb bálványsátrak föltevésére jogosít, melyekben sok másodrangú bálvány állhatott. Írja is Novitzkij, hogy a pelimi szent fától «nem messze, mintegy három stadiumnyira, egy bálványházikó volt, melyben *emberi alakra faragott, rongyokba burkolt öt fabálványt* találtunk ... Ama fő bálványházikó körül *néhány apró bálványtartó* állott, melyek négyszögletűek voltak s mintegy három könyöknyi, fönt *emberi hasonlatosságra* kifaragott oszlopokra voltak helyezve. Ezekben az áldozati állat megölésére szolgáló szerszámok kopja, nyíl s egyebek voltak» (l. I : 0103). Ezek lehettek ama «háromszáz apród» hajlékai.

A pelimi istenség hivatása, mint az eddigiekből is kitetszik, első sorban közbenjárni hívei érdekében az élet és halál uránál, az ő mennyei atyjánál, ki őt uralmának szent helyére éppen a végből «igézte» *(sātwės, joltwės* II : 242, 403.), hogy ott fogadja embereinek könyörgését s intézze el a felhangzó kívánságokat jóságosan. Ő viszi fel az Égatyához az emberek áldozatait (II : 409.) s mint ezeknek befolyásos szószólója maga is sok becses ajándékban részesül. De neki egyénileg is rendkívül nagy a hatalma. Ő

maga is oszthat boldogságot s kegyétől függ a földi jólét. «Ha aranyos kedved telnék benne, nyomorúságos subájú sok magzatodra *Tąrėm* előigézte szép napokat óh bár derítenél, óh bár teremtenél!» (II : 411.), mondják a hozzá imádkozók. Tőle függ a betegségek terjedése is, melyet szent nyírfájának madarai okoznak; de útját állhatja «arany ostora jó végével» a halál pusztításainak (II : 408) s megakaszthatja a kór útját, mint az idéző ige mondja: «Fehér subád ujja szélét, ha meleg szélnek jóságos heve mozgatja: *lábbal járó lábas istenfiad apró szemű szemes hálóval a kór-futkosó útat majd bevonja,* a betegségnek láthatatlan átkos útja majd elzáródik» (II : 408.). Ezekért dicsőítik őt «királynak» (*χą̄n* II : 402, 409.), «neves fejedelemnek, híres fejedelemnek» (*namiŋ ą̄trakėm, sujiŋ ą̄trakėm* II : 246.), «fönn járó szárnyas istennek, lenn futkosó lábas bálványok gazdaemberének» (*numėl minnė tąuliŋ tą̄rėm titäś-χum, jolėl χajtnė la'iliŋ pupi' titäś-χum* II : 403.) s «mindenfelé levő hét istent szétosztott aranyosnak, hét bálványt szétosztott királynak» (*χotäl' ą̄lnė sāt tą̄rėm urtėm Sąrńi, χotäl' ą̄lnė sāt pupi urtėm χą̄n* u. o.), mely utóbbi jelzőben arra történik czélzás, hogy nagyobb hatalmánál fogva ő osztja szét s rendeli egymástól el a hadakozó apróbb bálványistenségeket (*ajėmkitėm pupχėt akw'-mūs taw lakwä lāwiänä, urtiänä).* — Nem kevésbé fontos ügyköre a pelimi istenségnek hiveinek anyagi szerencséje, illetve a *halászat és vadászat* sikerének gondozása, a mint ezt Gondatti is kiemeli (19. l.). *Tapėlą̄jkä* néven ő róla közli a rege, hogy *az Ob medrébe eresztett szakálával az első halászósövényt (ārpi)* készítette a táplálékot kereső ősembereknek, hozzávetve, hogy «az abroncskerék alakjára forgó kerék világ hét széle mind az ő vízből előhozott jószágával áll fönn (*kis-lakw minėm lakwiŋ tą̄rėm sāt kēmpli pusėn taw vitnėl χul'itėm ą̄ltulän ti ūnląwė* I : 133—4.). Illetékes helyen panaszkodik tehát a pelimi «ezüst férfi atyának» a Regulytól följegyzett imádság: «Miért jutottam erdei szerencsétlenségbe?! Vízi szerencsét keresek; vízi szerencsét, erdei szerencsét kérek» (*vit-są̄t, vōr-są̄t vōwe'im* II : 413.).

T ö r t é n e t i m y t h o s a i ez istenségnek: I. Hogy, mint fentebb láttuk, a z É g a t y a l e g i d ő s e b b f i a, az összes *tą̄rėm*-fiak bátyja. E fölfogásnak valószínűleg az az alapja, hogy a pelimi bálványt ismerte a nép legrégibbnek azok között, melyek nagyobb hírre jutottak s egész vidékek tiszteletében részesültek. Ez pedig

avval függhet össze, hogy a pelimi tartománynak fejedelmi családja (melynek a pelimi isten voltakép emlékbálványa) lehetett az első, nagyobb tekintélyű uralkodó ház a vogul és osztják nemzetségek fölött mai hazájukban.

II. *Polėm-tąrėm* elsőszülöttségének hagyományával kapcsolatos a felsőszoszvai regéknek ama közlése, hogy ő volt az az ő s f i, k i *Numi-Tąrėm* m e l l e t t k ö z r e m ű k ö d ö t t a v i l á g m e g a l k o t á s á b a n. Ő volt: 1. az a gyermek, kit az ősvízbeli földhalom asszonya háza mögében sárga virágú kis kóró alakjában húzott ki a földből s ki egy ízben nevelőszüleitől megszökve Arany-*Kworės* atyához szállott föl, hogy a föld alábocsátására kérje (I : 33—35.); — 2. ugyanő volt, ki másodszor is fölszállván az égbe, az Égatyától a forgó földnek körülövezését kívánta (I : 36.); — 3. ő volt (*Tapėl-ąjkä* néven említve), ki, midőn az Égatya kiadta a rendeletet, hogy az ember megteremtésére emberalakokat kell készíteni, veresfenyőből vágott hét emberalakot s ezeket kicserélvén *Xul'-ątėr* agyagembereivel, az utóbbiakba *Joli-Tąrėm* anyával lelket adatott (I : 129—131) s — 4. ugyancsak ő (*Tapėl-ąjkä*) volt, ki szakálát az Obba eresztvén, az embereket a halászó sövény szerkesztésére tanította (I : 133—4.), a mint mindezeket már e munka első kötetében, az Égatya teremtési regéi közt tárgyaltuk.

III. Mint legidősebb fiú testvérei közt, *Polėm-tąrėm* elsőrangú személy az Égatya házában, sőt a rege szerint itt oly nagy a tekintélye, hogy egy ízben, midőn *Numi-Tąrėm* nejének hűtlensége fölött való bosszuságában ez utóbbira kardot emelt, ő hivatva érezte magát beleavatkozni a czivakodásba s atyja kardját lefogta (II : 100.). Mindamellett midőn arra került a sor, hogy az Égatya világuralmának gondjait gyermekeivel megoszsza, a legelőkelőbb rendeltetést, a «v i l á g ü g y e l ő f é r f i ú» (*mir susnė χum*) tisztségét nem ő nyerte el, kit elsőszülöttségi jogánál fogva is megilletett volna ez a méltóság, hanem legifjabb öccse, az Arany-fejedelem (*Sąrńi-ątėr*). Ez esetről három közlés áll rendelkezésünkre, az egyik Gondatti-é (32. l.), mely szerint az Arany-fejedelem visszatérvén kalandjaiból igen elvénült s megvakúlt anyjához, ezt mellbe ütötte öklével s ifjúvá varázsolta, mire anyja őt fölismerte s a viszontlátás örömében kijelentette előtte, hogy újabb utazásra kell készülnie, t. i. föl az égbe *Numi-Tąrėm* atyjához; mert ez fiai egyikének akarja átadni a föld s minden élő fölött való uralmat.

Tényleg az Égatya belefáradva a fiai közt folyton dúló viszálkodásba s ezek kiegyenlítésébe, elrendelte, hogy azok mindannyian jelentkezzenek nála. Ily parancsot kapván az Arany-fejedelem is, ez anyja tanácsára azonnal lefeküdt aludni, azután még hajnal előtt anyja fölköltötte őt s meghagyta neki, hogy azonnal üljön fel már készen álló nyolczszárnyas paripájára s röpüljön gyorsan föl az égbe. Ő úgyis cselekedett s elsőnek jelentkezvén atyjánál, valamennyi testvér fölött elsőséget nyert. Visszatérő útjában találta elő bátyjait, kik a történtekről értesülvén igen bosszankodtak, köztük különösen *Polėm-tα̊rėm*, ki joggal számított a testvérei között való elsőségre. Odamegy ez «Világügyelő-férfiúvá» lett öccséhez s előbb szidni kezdte, majd verekedéshez is fogott vele. Megtudva ezt az Égatya, azonnal leküldötte az ő szárnyas hírvivő szolgáját, *Tα̊ul-ātėr*-t, hogy szétválaszsza a küzdőket s *Polėm-tα̊rėm*-et kibékítse sorsával. Az Égatya követének szavai nem tették meg a kellő hatást, mire *Tα̊ul-ātėr* a pör eldöntésének következő módját ajánlotta: Elő kell venni a leggyorsabb és legerősebb lovat, a két bajvivónak össze kell kötni a haját, azután vessék át magukat a nyergen s ugráljanak föl rája; a ki hamarabb elfárad s fölsóhajt a fájdalomtól, az a vesztes. A föltételekbe beleegyeztek a testvérek, megtettek mindent a megállapítás szerint s az ifjabbik került győztesen elő a viadalból. *Polėm-tα̊rėm* még kétszer megkisérlette öccsével a versenyt, de egyre sikertelenül, úgy hogy végre is kénytelen volt belenyugodni sorsába. — Pápai Károly ugyane regét egy vogul nyelven beszélő orosz kereskedő előadása nyomán (ki azt Pavel Leljatov nevű *Xα̊χaŋ-paul*-beli, szigvavidéki vogul embertől hallotta) a következőkép jegyezte föl: *Ēkwä-pi*, az «Asszony fia» visszatér anyjához. Az öreg asszonyt a küszöbről letaszította; leesett, fiatallá lett. Ez ráismert s így szólt: ‚Hol jártál oly soká? Sietned kell, atyád holnap kell hogy valakinek átadja az egész világ kormányzatát'. Reggel elment a nyolczszárnyún. Fölemelkedett, az éghez ért, de nem lehetett ezen eljutnia; ezért felült a hétszárnyúra, mely gyorsabban tudott emelkedni. Mikor fölemelkedett atyja házához, ott czölöpöt talált, melyen hét перехватъ (a ló gyeplőjének megerősítésére szolgáló bevágás?) volt a hét fiú számára; ő a legfelsőbbhöz kötötte lovát. Atyja átadta neki az egész földet; neve: *Mir-susnė χum* (Világ-néző ember). Visszatérőben először *Polėm-tα̊rom oika*-t találta, majd *Taut-Kotėl oika*-t s így

tovább sorban a hét fiút. Ezután mind a földre mentek; itt *Mir-susnė χum* és *Polėm-tąrom oika* kétszer összeveszett, mert az előbbi kapta a föld igazgatását. Mikor harmadszor összevesztek, a küzdelem idején *Mir-susnė χum* atyjához imádkozott, ki az égből neki egy angyalt *(wageŋ-touliŋ tąrom)* küldött: Ez őket hajuknál fogva összekötötte azzal a kikötéssel, hogy a melyikük kiált, az vesztes és a melyik tűr, az kapja az egész világot. *Polėm-tąrom oika* kiáltott s így a jog a másiké maradt».

Ennek a regének, úgy látszik, történeti magva van. Benne ugyanis, mintha valamely küzdelemnek maradt volna fenn emléke, mely a pelimi és bjêlogori bálványok között az elsőség és nagyobb tekintély kérdését az utóbbi javára döntötte el talán nem pusztán szelid vallási elmélkedések révén, hanem a hatalom nyomatékosabb eszközeivel. E szempontból igen figyelemre méltó a világügyelő tisztségért való versengésnek harmadik közlése, melyben a pelimi istenség — itt *Tapėl-ājkä* néven — nem mint ellenfele az «Asszony fiá»-nak vesz részt a küzdelemben, hanem mint ennek támogatója; az ellenfél pedig a Szoszvaközépi-öreg *(Ta'ît-kwotl ājkä)*. Ime a rege kivonata: «*Numi-Tąrėm* atyánknak hét embere van, egyiküket világügyelő férfiúvá akarták tenni. ‚Vajjon ki lesz közülünk világügyelő férfiú' kérdik. A Szoszvaközépi-öreg szól: ‚Én leszek'. Az Asszony-fiának nevezett fiúcska bácsija *(akitä)* Tapėl-öreg így szól az Asszony-fi fiúcskához: ‚Fiúcska, közelemben légy!' Hét ló fut. Tapėl-öreg szól: ‚Ez a hét ló a melyik ember hívására a kezéhez ragad: az legyen világügyelő férfiúvá!' Csak az Asszony-fi fiúcska hívására jelennek meg a lovak. ‚A világügyelő férfiú ím ez, lássátok' mond Tapėl-öreg. Újabb versenyt kívánnak: lovas ember lóval, rénes ember rénnel fut versenyt. Az Asszony-fi részére bácsija két vörös rénborjut szerel föl. Amannak nincs bizalma az állatokhoz, de Tapėl-öreg unszolására elindúl velük s elsőnek érkezik *Tąrėm* házának kapujához. Most mindnyájan kijelentik: ‚A Világügyelő férfiú te vagy' (II : 116—7.). Ez a közlés felsőszoszvai eredetű, mely vidék közel esvén a Pelim folyóhoz a pelimi istenseget különös tiszteletben tartja; igen természetes tehát részéről, hogy nem fogad el hitelesnek olyan hagyományt, mely istenének hatalmát és méltóságát egy másikénál alantabb állónak tünteti föl. Náluk vallási érzés nem engedi, hogy a pelimi istenség a bjêlogorinak legyőzöttje legyen, de minthogy ennek általános

tisztelete az egész vogul-osztják és szamojéd földön kétségbe nem vonható, kivonja a pelimi istenséget a küzdelemből, sőt jól érthető czélzatossággal a bjêlogorinak jóakarójává teszi, kinek támogatása nélkül amaz nem is juthatott volna méltóságának polczára. Így lesz a bjêlogori istenség diadala, egyszersmind a peliminek is győzelme, a legyőzött ellenfél pedig egy harmadik *tārėm*-fi, a szoszvaközépi istenség, ki azonban látnivalóan csak a külömböző vidékek vallási eszméinek kiegyeztetése érdekében került itt a regébe; mert ahhoz, hogy ő tartsa magát illetékesnek a világ kormányzatára, se elsőszülöttségi, se hatalmi joga nincs. Nem befolyásolja ily tekintet a Pelim folyótól távolabb lakó szigvavidéki nép regéinek alakulatát, melynél a pelimi istenség határozottan kisebb tekintélyben állván a bjêlogorinál semmi ok nem forog fenn amannak különös védelmére, sőt a vallási felfogásnak az felel meg, hogy az utóbbinak győzelme mennél fényesebben kiemelkedjék. E végből nem átallja a felsőszigvai szent rege, hogy olyan mythikus babérokat, melyek eredetileg kétségkívül a pelimi istenséget illették, ettől elragadjon s a bjêlogori «Világügyelő férfiúra» ruházzon. Ilyen az utóbbinak «ősfi» szerepe a világ teremtésében, melynek megfelelőleg róla is azt állítja a rege (I : 4.), hogy az ősvízbeli földhalom lakóinak háza mögött czirbolyafenyő alakjában termett (úgy mint *Polėm-tārėm* sárga virágú kóró alakjában I : 33.) s hogy neki köszönheti az emberiség a halászat és vadászat adományait. Az ősfiúság igen jól illik *Polėm tārėm*-hoz, kit a Szigvavidék is az Égatya legidősebb, tehát legelső fiának elismer; de nem illik az Égatya legifjabb fiához s nem ennek *Ēkwä-pī' piriś* «Asszony-fi fiúcska» nevéhez, mely t. i. világosan mondja, hogy asszonytól született s nem földből termett élő növény alakjában.

IV. A pelimi istenségről följegyzett vogul történeti ének (II : 242.) az ő h ő s l é s é r ő l s nőpárjáról szól. E szerint *Polėm-tārėm* egyszer, a mint nyusztbőr-, hódbőr-fészkében fekszik, nem tud aludni. Hallgatózik, neszt hall. Kimegy háza mögé s a mint nézdegél, «Szárnyas-istenke öreget» *(Tąuliŋ pupi' ājkä)* pillantja meg a vörösfenyő tetején. Ez ily szavakat intéz hozzá: «*Polėm-tārėm* atyácskám, hallgass meg! Ezen szél járta, eső járta tó bal felén egy öreg asszony s öreg ember élnek; tűz-víz nélkül (=vendégektől látatlanúl, tisztességesen) tartott kis leánykájuk *(ulä-vittal ūnlėptėnė māń āγitēn)* Nagy-*Tārėm* atyácskától neked van nevezve

(= kijölve)». Erre a pelimi istenség visszamegy házába, újra lefekszik s «nyakveszíthető, derékveszíthető igaz álmot» aluszik, míg reggel apródlegénye kardháttal ráütve felkölti. Most háromszáz apródlegényét egybegyűjti; ezek két ékes szánkóját fölszerelik s menyasszony-díjúl «vékony selyem sok göngyölegjét sok számban emelik, vékony posztó sok tekercsét sok számban hordják». *Polėm-tǫrėm* «neves fejedelmet, híres fejedelmet» ezután kivezetik, az egyik szánba beleültetik s elvágtatnak. Elérkezve a «kis tó, kis tenger nagyságú» menyasszonyi házhoz, *Polėm-tǫrėm* násznagyúl egy öreg emberkét (*moj-puŋk jäni' ǭjkäriś* = «vendégség-fő nagy öregecske») küld be. «Öregek!» — így szól a hőslő násznagy — «*Polėm-tǫrėm* öregecske tűz-víz nélkül tartott kis leányotokat hogy tőletek kiunszoljam, elszerezzem (*sarėlaχtuŋkwė, pērsėlaχtuŋkwė*), ez ügyben küldött izenetet». Azok «mint szájtalan-nyelvtelen jó állat» (= felelet nélkül, némán), úgy ülnek. Ismételt unszolásra végre megszólalnak: «Testi külsőt fedő ruhácskánkat követeljük mi; egy leányt neveltünk föl, munka nélkül ugyan hogy neveltük volna föl?!» E szavakkal az öregek az őket megillető menyasszony-díjat kérik s erre be is szállítják a szánon hozott sok becses árút. Most teli város sok férfiát, sok nőjét gyűjtöttek egybe s város evő, falu evő nagy lakodalmat készítettek. Az új párt «lúdlábnyi, réczelábnyi alacsony asztalhoz» ültették, azután «öt ujjú ujjas kezecskéiket egymásba karolva föl- s alásétálgattak». Majd haza viszi *Polėm-tǫrėm* menyasszonyát s itt világot élő kedves társacskájával» (*tǫrėm ǭlnė ǭti jurtkėmēntėl, jēlėm-ǭul ǭti jurtkėmēntėl*) «nyakveszíthető, derékveszíthető igaz álmukat aluszszák». Ezentúl a pelimi istenség párjával él; «nyelvvégre, szájvégre való gyönyörűséges falatot eddegélnek». Mindez a tipikus vogul nőszerzés leirása.

V. Ugyanez ének végén *Polėm-tǫrėm* kijelenti, hogy «anyámtól való, atyámtól való származásom kora óta sohasem hadakoztam; atyától származó atyai bosszuokom nincsen, anyától származó anyai bosszuokot nem keresgélek (*āŋkwėm pasnėl, jäγėm pasnėl at χǭntläsėm; jäi' minėm jäi' nurkwė am at ǭńśile'im, āŋkw minėm āŋkw nurkwė am at kinsile'im* II: 255.). Mégis Gondatti hallott *Polėm-tǫrėm*-nak egy hadi vállalkozásáról is, melynek regéje a következő (26. l.): Azután, hogy *Numi-Tǫrėm* a földre bocsátotta fiait, ezek egy idő múlva észrevették, hogy *Polėm-tǫrėm* bátyjuk sokszor el van mélyedve gondolatokban. Gyanúsnak tet-

szett előttük a dolog s ostromolni kezdték kérdéseikkel, hogy min gondolkozik oly sokat, nincs-e tervében, hogy őket megölje? Ő visszautasított ily föltevést, arra utalva, hogy hiszen ők vérbeli édes testvérek; de beismerte, hogy hadakozni szeretne, csakhogy az Égatya engedelme nélkül nem lehet. Ő kétszer fordúlt már az Égatyához ebbeli kérésével; de ez megtiltotta néki, noha másodízben arra is hivatkozott, hogy *Ās-taľėχ tα̰rėm* öccsének menyasszonyt kellene hadi szerrel hőslenie. Ezután *Polėm-tα̰rėm* nevezett öcscsével arra határozták el magukat, hogy titokban hajtják végre tervüket. El is indúltak egy kis tatár városka felé, mely Demjanszk-on alúl az Irtis mellett fekszik. E városka hősi fejedelmének volt egy leánya, de ahhoz igen bajos volt férkőzni; mert a város oly erős és magas fallal volt körülvéve, hogy azon az evet sem kuszhatott föl. A két menyasszonykereső hős mindamellett vaskarmok segítségével fölmászott a falon, bejutott a városba s megölte fejedelmét. Midőn a leányhoz jutottak, ez annyira neki esett *Ās-taľėχ tα̰rėm* hajának, hogy csaknem egészen kiczibálta. Nagyon földühödött ezen *Polėm-tα̰rėm* s vállára kapván a leányt beledobta az Irtisbe e szavakkal: «Légy átkozott s változzál *sorėχ-hallá* (сырокъ, Salmo Vimba), emberek ürülékével táplálkozzál!» Hazatértek most s az otthon maradt testvérek kérdik, hogy hol a menyasszony. «Odaadtuk a *kuľ*-nak (= vízi ördögnek) tanításra, hogy okosabb és ravaszabb legyen» — felel *Polėm-tα̰rėm*; de később hozzáveti: «Nem, tréfálok csak; ő utánunk ladikkal jön, hozza a hozományát». A testvérek nem birták bevárni a menyasszonyt s végül is akkép magyarázták elmaradását, hogy bizonyára a vízbe veszett valahol útjában. A vállalkozás balsikere külömben javára lett a két testvérnek; mert ha elhozzák a menyasszonyt, vége-hossza nem lett volna a többi testvérekkel való czivakodásnak, kik t. i. szintén kívántak volna menyasszonyt maguknak.

A pelimi istenség tiszteletének módjaira és a neki nyujtott áldozatokra alkalmilag már eddig is többször hivatkoztunk. Összefoglaljuk itt az e részben rendelkezésünkre álló adatokat, melyek között kiemelkedő az, hogy *Polėm-tα̰rėm* főkép a *nyugati vogulságnál*, jelesen a Pelimka, Vaglja, Lozva, Tapszuj és Felső-Szoszva népénél áll nagy tekintélyben. E területen messze földről jönnek el csolnakon, vagy szánakon hívei szent helyére, hogy ott átnyújtsák neki fogadalmi ajándékaikat (GONDATTI 19. l.).

A fogadalmakra vonatkozólag érdekes utalást tartalmaz a Vaglja-fői öreg medveéneke, melyben az van elmondva, hogy a mint a medve zsákmányúl ejtett lovának a vékonyára néz «jeles állatbeli alakja *Polėm-tąrėm* atyjának van oda jegyezve *(P. t. āśėmnė tū χansimė)*, Vaglja-fői öregnek van oda jegyezve» (III : 337.), mi azt teszi, hogy előjelét látja a ló vékonyán annak, hogy üldöző vadásza őt, illetve bőrét, ha leteríti, a pelimi istenségnek ajánlotta föl. A *szent nyírfára fölakasztott állatbőrökről* Novitzkij tudósít részletesen (l. I : 0103.); az apró állatok (róka, nyuszt, hód, evet stb.) becses *prémei* magába a bálványházikóba kerültek s itt vagy a hajlék falára, vagy magára a bálványra lettek felaggatva, vagy a bálvány alá téve az ő «*nyusztbőr-fészke, hódbőr-fészke*» gazdagságának gyarapítására szolgáltak. Az áldozat bemutatása alkalmával mondották a pelimi istenség «idéző igéjét» *(kāstulä, sātmilä)*, melynek tipikus szövegét a Szoszvafő vidékén sikerült följegyeznem (II : 402.), Reguly hagyatékában pedig egy lozvai változat kezdetét találtam (II : 412.). Az előbbi maga magát «könyörgésnek» *(pojk)* mondja, midőn kéri az istenséget, hogy «nyomorúságos lelkű, nyomorúságos botosú sok magzata eléje helyezett nyomorúságos könyörgésének jó végét vajha meghallgatná» *(ti sawiŋ lilip, sawiŋ ńāräw saw koiin pinnė sawiŋ pojk jąmės ąul naŋ mōnt voss χōläslėn!* II : 407.) s midőn hivatkozva a nagyobb hatás céljából vele együtt bemutatott prémadományokra szavait «ki nem fogyó *nyusztbőr-könyörgésnek, hódbőr-könyörgésnek*» minősíti *(χōltal ąlnė ńoχs-pojkėl, uj-pojkėl, χą̄n, pojkilawėn*» II : 402, 410, 411.). E prémekkel, mint fentebb láttuk, az ájtatoskodók buzgósága az istenség láthatatlan lovát szeretné diszíteni. Más ajándéktárgy az áldozatoknál az *ezüstpénz*, melyet az idéző ige elmondása alkalmával kézben tartanak *(śāli ą̄ln mētiŋ kātėl ti pojkilawėn* «tiszta ezüst jutalmas kézzel könyörgünk hozzád» II : 403; *śāli ą̄ln tiniŋ pojkėl ti pojkilawėn* «tiszta ezüsttel való drága könyörgéssel könyörgünk hozzád» II : 404.). Fontosabb ügyeknél szerepel a *véráldozat*, melyhez, úgy látszik, előszeretettel *fehér rénszarvast* alkalmaznak, mind az idéző ige mondja: «Tovább élő nyomorúságos szegényeid, hogyha szánalomba veszik őket: fehér hóhoz hasonlatos szarvas állatot állítanak majd, óh király, eléd véráldozatúl» *(voikėn tūjt voipi āńtiŋ uj jirel, χą̄n, taχ tuśtilawėn* II : 409.). Az ily áldozati állatot a hívők képzelete szerint az istenség lovához köti s így vezeti az Égatya elé (II : 409.). Húsát

a szent nyírfa alatt főzik meg, mint ezt Novitzkij nyomán is tudjuk s az idéző ige is említi: «Aranygalyú szent nyírfád oldalánál, *hol hét lángú szent tűzed ég, ama tűzhelyed végében gőzölgő üst gőzét állítják* eléd, óh király!» *(sāt ńelmėp jelpiŋ nājin tēnė ārāś-aulėnt sēŋkwiŋ pūt sēŋkwėl χāņ ūnttawėn* II : 404.). Az áldozat és könyörgés szertartásai közben a nép *levett süveggel körben áll.* «Mint hóbot karikája» — mondja a samán — «azon módra körülállott sok aranyos (t. i. imádkozó) süvegnélküli szép fővel áll előtted *(kēnttal ālnė jamės puŋkėl l'ūlawėn),* mocsok nélküli szép fővel könyörög hozzád» (II : 405.).

A pelimi istenség mithikai képzeteinek és kultusának sok új adatát remélhetjük a Regulytól följegyzett *Polm-torom ar* czímű terjedelmes osztják ének megfejtésétől.

2. A Lozva vizének szent fejedelme: *Lūsėm vit jelpiñ ātėr.*

Egyező a külömböző vidékek vallási tudata abban, hogy a pelimi istenség az Égatya fiai közt a legidősebb s hogy a Világügyelő férfiú a legifjabb; de nincs semmi közösség a koruk szerint közbeneső *Tārėm*-fiak elősorolásában. Ezeknek tárgyalásában tehát legalkalmasabban az egyes istenségek székhelyeinek földrajzi sorrendjét követhetjük annál is inkább, minthogy az e szempontból egymáshoz közelebb eső mythikus személyek regeanyaga is többször kapcsolatos. Legnyugatibb területe a bálványok tiszteletének a vogul földön a Lozva folyó melléke, melynek egyik főistenségét *Lūsėm-vit jelpiŋ ātėr* néven az Égatya harmadik fiának említi az alsó-szigvai közlés. Nem más ez, mint ama *Vit-jelpiŋ pupi' ājkä* («Víz-szentje bálványöreg» II : 381.), vagy egyszerűbb jelzéssel: *Lūsėm-vit jelpiŋ*, illetve *Vit-jelpiŋ*, kinek három idéző igéjét jegyezhettem föl a Felső-Lozva és az éjszaki Szoszva forrásvidékének tájain (II : 381—389.), egy ilyet pedig Reguly hagyatékában találunk (II : 390.). Bizonyos már e nevek alapján is, hogy ez istenség szent helye valahol a Lozva mellékén van, de nincs biztos adat forrásainkban, mely fekvését közelebbről meghatározná. Abból kiindúlva, hogy Regulynak egyik jegyzete a Lozva vize bálványát «*Luossm uos vit jelping*» névvel ismeri, azt következtethetjük, hogy eredeti székhelye s vele együtt bizonyára a lozvai vogul fejedelmek-

nek is székhelye bizonyos *Lūsėm-ūs* «Lozva-város» volt, melyről azonban a mai topographia mit sem tud. Említ ugyan a XVI. század végén szerkesztett Книга глаголемая Большой Чертежъ czímű földrajzi leírás az Ivdil folyó torkolatánál, tehát a mai Persina *(Tārėχ-paul)* vogul falu helyén градъ Лозвинской nevű várost*); de ezt Fischer J. Eberhard szerint 1590-ben az oroszok építették s már 1597-ben maguk le is rombolták (l. Sibirische Gesch. I : 261, 298.), a helyében később keletkezett vogul falu pedig sem a *Lūsm-ūs* nevet nem viseli, sem vallási jelentőségével nem kiváló. Van azonban a Felső-Lozva vizének egy híres szent helye, azon a ponton t. i., hol a *Jelpiŋ-jā* («Szent-folyó») beléje torkollik. E mellékfolyónak orosz neve Вижай, mely a zürjén *viʒ́, viʒ́'* «szent» (ebben: *vič́-ko* «szent ház, templom») és *aj* «öregember» szavakkal elemezve a vogul *jelpiŋ (pupi') ājkä* kifejezés másának tetszik, vagyis a zürjénektől átvett név gyanánt ekkép értelmezhető: «a szent bálványöreg (folyója)». Legnagyobb valószínűséggel ez az áldozatokkal és sok szigorú szertartással megszentelt terület a *Lūsm-vit jelpiŋ* székhelye s ha a *Lūsm-ūs* tényleg történeti hitelű név, a vele jelzett város e vidéken állhatott. Egybehangzó körülmény e felfogással, hogy amaz ételáldozat alkalmával, melyet *Saw-paul* mellett 1888-ban vendéglátó vogul gazdáim a Lozva jegén a *Vit-jelpiŋ*-nek bemutattak, a résztvevők dél felé, vagyis az említett szent hely irányában fordúlva mondották el hajlongások közben imádságukat.

Maguk az idéző igék «terebélyes tetejű hét fenyves, terebélyes tetejű hét nyíres, kákafüves hét rét között» hirdetik a «Vízszentjének» lakóhelyét, hol «víz folyama mosta sok meredek parton, sok fövényparton, ragyogó vizű hét örvényben, ajtaja megtalálhatatlan ezüst tetőnyilású tetőnyilásos házban lakik» (II : 381,

*) «А въ Лозву изъ горы пала Удыль рѣка, а на устьѣ Удыли рѣки градъ Лозвинской.» Ezt a várost Fischer szerint az oroszok azért építették, hogy azoknak, kik Cserdinből a Visera folyó mentén a Lozva felé utaztak s innen tovább a Lozva, déli Szoszva, Tavda és Tobol folyók vizi útján igyekeztek az Irtis felé s Tobolszkba, itt a Lozvánál kész ladikok álljanak rendelkezésükre s ne kelljen ezeknek készítésével sok időt vesztegetniök. Hét év múlva föltalálták a Szibériába vezető rövidebb útat Szolikamszk s a Tura folyó között, mire az oroszok elhagyták a nehezen hozzáférhető lozvai várost s hogy a vogulok benne erőséget ne találjanak, lerombolták.

385, 391.). «Gyors hátszárnyú *hátszárnyas hal*» az alakja *(rott tāŋχpä tāŋχiŋ χuril ūnle'in* II : 381.), egyébként pedig tulajdonai a legkiválóbb istenségekével egyezők: «Ob nagyságú szent szeme» *(Ās jänit jelpiŋ samėn* II : 385.), «tavirózsa-levélnyi érzékeny füle» *(tūr-lōpant sailėm pal'ėn* u. o.), vagy más jelzéssel «félénk fekete kacsáéhoz hasonlóan érzékeny füle» *(χuri sāŋki sailėm pal'* II : 382.) van, elméje pedig «Ob nagyságú, tó nagyságú szent elme» *(Ās jänit, tūr jänit jelpiŋ nąmtpä; Ās-vit, tūr-vit jelpiŋ nąmtėn* II : 386.). Nem egyedül lakik, hanem mint a legtöbb bálvány-istenségnek *párja* van: «a hullámzó hét örvényben ősz fejű kettőnek emlegetik laktát» *(śūl puŋkpä kiti' ūnėlnėtėn lāwėltawė* II : 391.) s ezek Reguly jegyzete szerint «*jėgva anšuh*»: egy asszony s egy öreg ember. Másutt ugyane pár «hét leányt, hét fiút széjjel osztott kettőnek» *(sāt āγi, sāt pi' urtpiŋ kiti'* II : 382.) van nevezve, mi azt jelenti, hogy gyermekeik vannak s ezek (mint apróbb bálványok) külön lakokat nyertek. Párján kívül az idéző igék a Víz-szentjének «*hét fejedelemhős*» népét is emlegetik, sőt a tőlem jegyzett felsőlozvai szövegek egyenesen ezeket szólítják, így: «Vastestű hét fejedelemhős, kőtestű hat fejedelemhős *(kēr alpip sāt ątėr, āχwtės alpip χąt ątėr)*, folyófordulókat hétfelé lakó szentséges nép, fövénypartokat hatfelé lakó fényességes nép *(jelpiŋ māχum, pasiŋ māχum)* tavirózsa-levélnyi füles nép, Ob nagyságú szemes nép, Ob nagyságú szentelméjű nép, a futó víz, az omló víz fölé, szent elméd ide hadd irányúljon!» (II : 385—6.). Vagy: «Ha fövénypart, hét fövénypart aljáról, ha folyóforduló, hét folyóforduló aljáról, vízalkotású hét fejedelemhős *(vit-sirpä sāt ątėr)*, ezen pálinkával való egy csésze karimájához, mint fenn járó esőszem szálljatok ide, mint fenn járó szélfoszlány lengjetek ide!» (II : 388.). A Reguly-féle egyik szöveg e hét alakról így szól: «Kiknek fövénypartja hét fövénypart, folyófordulója hét folyóforduló: *Numi-Tąrėm* atyátok ezüstös hét tetőnyilással, aranyos hét tetőnyilás szádjával igézett benneteket, hullámzó hét örvénynyel igézett benneteket; vasmellű hét manónak ott laktát emlegetik» *(kēr ma'ilpä sāt ūśśi ūnėlnät lāwėltawė* II : 391.), a jegyzet pedig a hét *uśśi*-manót a *Vit-jelpiŋ* hét szolgájának mondja, kik az ördög ellen harczolnak s kiktől emezek félnek.

Ez istenségnek hivatása az idéző igék szerint első sorban az *élet és egészség* megmentése. «Hajdan» — így imádkoznak hívei — «a kórnak száját, a betegségnek száját befogtad: most

szintén fogd be a kór száját, a betegség száját! Hajdan az abroncs-karika módjára forgó kerek ég hét tájéka terjedelmében hallatszott a híred: most a kórtól meghagyott, betegségtől lesorvadt három réczéd (= embered) könyörög hozzád. Szerezz menekvést a kórtól. Leánynak, fiúnak való egyenletes útat találj számára! Leány kezét, fiú kezét fájóvá ne tedd! Leányodat a kórnak, fiadat a betegségnek ne add oda!» (II : 382—4.). «Kéz-lehulló dombos földet» — így szól a másik könyörgés — «láb-bicsakló gödrös földet óh bár ne találnék; leánynak, fiúnak járni való egyenletes útat egyengetnék bár egyenletessé!» (II : 386.). A Reguly-féle idéző ige az áldozat mellett ezeket emlegeti: «A tüzét növesztő tüzes vidékről (= az alvilágból) kór, betegség kerekedett föl. Hajdan a mikor kór, betegség kerekedett föl, az itt keresztül nem hatolt; jó úri asszony, jó úri ember a vesszejét növesztő vesszős (áldozati) tért, jeles fövénypartotoknak vesszejét (kiírtva) símára egyengették; füvét növesztő füves fövénypartotoknak füvét (kiírtva) símára egyengették» (= nektek áldozati tért készítettek II. 392—3.). Mikor újév táján a felsőlozvai vogulok adójuk lefizetésére az éjszaki Szoszva forrás-vidékére, *Jäni'-paul*-ba utaznak, a Lozva jegén ételáldozat mellett a következő szavakkal búcsúznak el a «Víz-szentjétől» s népétől: «Jeges muszkám, üstökös muszkám közé megyünk ím mi: muszka vétségbe, vogul vétségbe bár ne esnénk (= senkivel össze ne tüzzünk)! A ti hátatok, a ti melletek erejénél fogva nő között, férfi között botránkoztató nőt, botránkoztató férfit bár ne találnánk! Bár ép kézzel, ép lábbal utazhatnánk! Ezen istennőcskét, istenkét tisztelő falu végébe ép kézzel, ép lábbal térhetnénk bár vissza!» (II : 388—9.).

A *Jelpiŋ-jā* torkolatának tiszteletéről s az evvel kapcsolatos szokásokról Kuzneczov és Fedorov tudósításai nyomán már fentebb szólottunk. A *Vit-jelpiŋ*-nek bemutatott áldozatokat az idéző igék említik. «Kórtól meghagyott három réczéd (= embered)» — mondja az egyik — «*nyusztszőrrel* vigasságos könyörgéssel könyörög hozzád; *patás állat, szarvas állat* véráldozatával állnak előtted» (*ńoχs-pun ūliŋ pojkėl pojkauėn; toχχiŋ uj, āńtiŋ uj jirėl l'ūl'wäsėn* II : 383), mi annyit jelent, hogy a hívek imádságuk kiséretében az istenségnek adományúl nyusztprémet nyujtanak s rénszarvast ölnek tiszteletére. A Reguly-féle változat lóáldozatról beszél: «Úri emberetek jó fia» — így hangzik a szöveg fordítása — «én s

e két felől való atyafi ember, e három felől való régi ember *hajas lovat* tartó jó kézzel, *sörényes ló* jó véráldozatával léptünk ím hozzátok» *(ātėŋ lūw jąmės kātėl, palėŋ lūw jąmės jirėl ti kwālėltawėsän* II : 393.). Az az egyszerű ételáldozat, melynek magam voltam tanuja, abban állott, hogy a férfiak a Lozva vizének hóval borított jegére egy üveg pálinkát, melléje egy pálinkával telt csészikét s körülötte három apró pereczkalácsot raktak le, miután pedig az idéző igét elmondták az enni-innivalót maguk fogyasztották el *(purlaχtäst)*.

3. A szent Uralbércz öregе: *Jelpiŋ ńār āj kä.*

GONDATTI szerint (20. l.) az Égatyának harmadik fia: *'Nār-ājkä*, vagy *'Nār-tārėm*, melynek székhelye az éjszaki Szoszva forrásvidékének *Māń-Ta'it* folyóágánál emelkedő *Jelpiŋ-ńār* («Szent Uralbércz») hegyen a *Jelpiŋ-tūr* («Szent tó» IV : 436—8) közelében van. Ezt a *Jelpiŋ-ńār* hegyet HOFMANN könyvében (II : 81.) STRAZSEVSZKIJ naplója is említi, mely szerint azt az éjszaki Szoszvának két forráspatakja folyja körül s két csúcsa van: a *Jänī' pupi' ńār* (ekkép írva: *Jany-Puby-Njer)* «Nagy-bálvány-Uralbércz») és *Māń pupi' ńār* («Kis-bálvány-Uralbércz»). A hegy vallási jelentőségére utal a zürjén *Bulvano-iz* («Bálványkő») nevezet is (u. o.). Mindaz, a mit egyébként e hegyi istenségről közölhetek, GONDATTI följegyzése. E szerint kőháza van, melyben *'Nār-ēkwä* (írva: нöръ эгва) feleségével és gyermekeivel *(ńār-ńaurėm*, írva: нöръ няурамъ) lakik. Ő a *rénnyájak ura* és védő szelleme, tőle függ, hogy kinek mennyi jut. Tömérdek szolga és pásztor támogatja őt nyájfelügyelő tisztében, a mely személyzet a vízözönig hősökből állott, most pedig istennek tetsző életet élt s haláluk után teljesen megtisztúlt embereknek szellemei. *'Nār-ājkä* gazdagságánál fogva gyakran volt kitéve hősök támadásainak, de ő ezeket győzelmesen visszaverte, sokakat megölt, míg végre *Numi-Tārėm* atyja megtiltotta neki a vérontást. Ettől fogva az ellene szálló hősöket *kővé változtatta* s mai napig is látható az Ural bérczeiben hét ily elvarázsolt alak, kik azért a vakmerőségért bünhődtek így, hogy az istenség nyáját megrabolni akarták. A *'Nār-ājkä* bálványát háromévenként *Polėm-tārėm* bálványához szokták vinni, hogy ezeknek, mint testvérekhez illik, módjuk legyen egymást látni.

Egy másik *Jelpiŋ-ńḁ̄r* van a Lozva *Jelpiŋ-jā* (Вижай) mellékvizébe torkolló *Tḁ̄mpusėm-jā* patak forrásánál. Ez a Верхвижайскій Камень, vagy Молебный Камень («Imádkozó kő»), melynek szintén van *Ḁ̄jkä-śaχl* («Öregember-bércz») és *Ēkwä-śaχl* («Asszony-bércz») nevű orma s mint a közlő megjegyzi (IV : 431.): «a távolból öregembernek és asszonynak látszanak; vogul ember oda föl nem hág» *(ēkwäi̊'-ḁ̄jkäi̊' nāŋki ēlėl; mańśi tū at χāŋγi)*. Reguly egy idéző igét *(ńḁ̄ri̊' kaj-sau* II : 398.) is jegyzett föl e hegyi istenpárról, melyben ezek így vannak leírva: «Eredő folyó, torkolló folyó forrásánál (lakó) kettő, Ob-gyepes, tó-gyepes kettő, a földet megnyomva ülő kettő! *Numi-Tḁ̄rėm* atyátokig (= az égig) hogy beszédes bálvány, beszédes isten beszédetek *(ľāŋχėń pupi̊'-ľāŋχän, ľāŋχėŋ tḁ̄rėm-ľāŋχän)* föl nem ér: csak egy hüvelyknyi, csak egy arasznyi magasság hiányzik» (= ormotok az égbe nyúlik). Ugyanitt megtudjuk, hogy a néphit ez istenpár hivatásának az egészség megóvását tartja s hogy ezért áldozatokat is mutatnak be nekik, nyilván csak a közel lakók. «Hajdan» — így szól az ige — «midőn az úri asszony, az úri férfi növekedett, midőn jeles áldozattal jöttek eléd, betegség, kór át nem hatolt; most vaskerítésük (= a kór akadálya) ím meglágyúlt: a kór, betegség áthatolni kezdett». Mint Fedorov irja (292. l.), a lozvavidéki szent hegyre vogul ember föl nem megy, de hozzá nem is közeledik. Minden év őszén (szeptember eleje táján) itt áldozatúl *fehér lovat* ölnek, melyhez csak a családfőket bocsátják. Ezek ily alkalommal az áldozat vérét iszszák s a szertartás végeztével pálinkával s tánczczal vigadoznak.

Egy harmadik *Jelpiŋ ńḁ̄r ḁ̄jkä* nevű orom, illetve istenség van a Szigva forrásvidékének *Jelpiŋ-jā* folyója és *Jelpiŋ tūr* tava mellett (IV : 439.). Ugyancsak a Szigva forrásvidékén van a *'Nḁ̄r-ēkwä* («Uralbércz-asszony» u. o.), mely talán azonos a Hofmann könyvében említett *Nē-pupi̊' ur* (írva: *Ne-Puby-Ur* = «Nő-bálvány hegy»), illetve zürjénül *Töl-pos* (= «Szél-fészek») néven nevezett hegygyel. Erre a zürjének és osztjákok föl nem mernek menni s azt hiszik, hogy ha valaki ezt megkisérlené, az ott örökösen tomboló szelek — innen a zürjén név — menten a mélységbe taszítanák a szentségtörőt. Strazsevszkij úgy értesült, hogy ez a hegyorom egy igen jámbor embernek volt a felesége, kit isten azért változtatott kővé, mivel férjével szemben engedetlen volt (Hofmann 77, 91.).

Más ily szent hegyormok a Szigvába ömlő *Sukėr-jā* forrásvidékén a *Jā-taľėχ ńąr-ąjkä* (IV : 440.), az éjszaki Szoszvába ömlő *'Na'iś-jā taľėχ jelpiŋ ńąr* (írva: *Njäys-Ja-Toljäch-Jelping-Njer* Hofmann 91.), melyekről azonban nincs bővebb tudomásom. Az ily helyek tiszteletéről általánosságban fentebb szólottunk.

4. A szoszvaközépi isten: *Ta'it-kwoťl tąrėm.*

Közönségesebb nevén: *Ta'it-kwoťl ąjkä* («Szoszvaközépi öreg» II : 160), kit Gondatti értesülése az Égatya hatodik, az alsószigvai közlés pedig negyedik fiának jelez. Szent helye, mint erre a név is utal, az éjszaki Szoszva középvidékén van, szorosabban meghatározva *Sortiŋ-jä ūs* (Сартыньинское) egyházas falu s *Pupχėŋ-paul* (Тоболдинскіе) között, amattól mintegy 22 versztnyire alá felé. A Szoszva vize fölfelé haladó irányban az *Ąuχėr-jā* folyó torkolatától kezdve, ott a hol a *Pēś-lu-vōľ*-nak nevezett folyóvonal huzódik, válik szentté s legfőbb szentségét a *Jelpiŋ-jā,* vagy *Pupχėŋ-jā* torkolatánál éri el.*) Ennek a folyószakasznak partja közelében őrzik az istenségnek bálványképét sűrű erdőség közepett oszlopokon álló «vörösfenyőből, lúczfenyőből való szent házacskában» *(nāŋk-jiw, χąut-jiw jelpiŋ kwolėriś* II : 164), melynek egész környéke rejtett önlövő íjakkal és csapdákkal van megrakva, úgy hogy oda halál veszedelme nélkül csupán a bálvány őre közeledhetik (Gondatti 25.). Az ének «a ladikkal járt, evezővel járt folyócska közepén álló futó felhő, menő felhő nagyságú váracskának» magasztalja e helyet *(χāpiŋ jā, tūpiŋ jā kwoťėlriśėmt χajtnė tul, minne tul ľuľit ūsėriśėt Tai't-kwoťl ąjkä ūnlilei'm* II : 160), a mint Regulynak egy közlése is *Ta'it-kwoťl-ūs*-nak, azaz «várnak» mondja: (Hunfalvy: Vogul föld és nép 138.). Maga a bálvány emberi alakra faragott fatuskó, mely gazdagon föl van diszítve ruhákkal és csillogó, csörgő csecse-

*) E hely meghatározása részben Gondatti közlésén (22, 25. l.), részben a «szoszvaközépi öreg» tőlem följegyzett hőséneke előadójának következő vogul észrevételén alapúl: *Ta'it-kwoťl ąjkä jelpiŋ mātä Pupχėŋ-paulnėl alγäľ ąli; Ta'it vitä Ąuχėr-jā sūntä pāsnėl alγäľ jelpiŋi' ti jēmti, Pēś-lu vōľ tot ti ąli* «a szoszvaközépi öreg szent helye *Pupχėŋ-paul*-nál feljebb van; a Szoszva vize az *Ąuχėr*-folyó torkolatától fogva fölfelé kezd szentté válni; *Pēś-lu vōľ* ím ott van».

becsékkel. Más közelálló házikókban vannak elhelyezve a bálvány tiszteletére áldozott mindenféle értékes holmik (bőrök, ruhák stb.), melyeket a hívektől a bálványőr vesz át s helyez el. Kissé távolabb egy *szent fa* áll, mely vasnyilakkal van körülrakva. Minden itt megforduló férfinak ugyanis kötelessége, hogy legalább egy nyilat s egy kis pénzt ajánljon föl az istenségnek (Gondatti 25.). Az ének «egy tőből fakadt hét vörös fenyőt» *(akw' sāsnėl tēlėm sāt nāŋk* II : 166, 170) említ a ház mögében s a bálványistenségnek *fegyvereiről* is szól. «Nyusztprémes, hódprémes válla fölé pánczélos ember pánczélát ölti» (II : 177), «mögös háza mögében szaruijja, szarunyila *(āńt-jąut, āńt-ńāl)* van fölakasztva» (II : 167, 175, 178), különösen pedig egy «három horgas szarunyíllal» *(χūrėm kwonsėp āńt-ńāl* II : 167, 178) szeret lövöldözni. Ezek mellett fontos hadi készsége egy «neves kard, híres kard» *(namiŋ sirej, sijiŋ sirej* II : 175, 177), melyet «midőn háza padlójának közepére leállít, éppen mintha tűz gyuladt volna ki» *(jārtäkėt nāj ti pēlamlės* II : 164, 177), t. i. úgy ragyog.

«Híres fejedelem, neves fejedelem» *(sijiŋ ątėr, namiŋ ątėr* II : 160.) a «szoszvaközépi öreg», kinek dicsőségéről sokat beszél az ének és rege. Reguly egy 19 sűrűn irott ívre terjedő éneket jegyzett fel róla osztjákúl, mely azonban, sajnos, ez idő szerint még megfejtetlen. Ezenkívül egy kisebb regét *(Poripanė mōjt)* voguloktól is hallott, de ennek tartalmát csak röviden németül írta föl (l. Hunfalvy: Vogul föld és nép 70. és 138. l.). Gyüjteményemben szintén foglalkozik vele egy hősének s Gondatti is bő értesülést szerzett felőle (l. 21—25, 27—28, 38. l.). Történeti mythosait az utóbbi források alapján a következőkben foglalhatjuk össze.

I. Életének legkorábbi szakában neve: *Poripanė ątėr* «Békafejedelem» s szoszvaközépi vára: *Poripanė ūs* «Békavár». E nevekre vonatkozólag kétféle hagyomány jutott följegyzésre. Az egyiket Reguly hagyatékában találjuk, mely szerint e *Tąrėm*-fi földi vidéket kérvén égi atyjától, *Numi-Tąrėm* meghagyta neki, hogy a Kazim folyóhoz menjen s ott foglaljon helyet. Ez az ajánlat nem volt számára megfelelő. *Numi-Tąrėm* tehát választást engedett neki a Szigva, Ob s más folyók közül, azonban egyik sem tetszett neki. Megharagudott erre *Numi-Tąrėm* s lábával lerugta az égből, mire ő a Szoszvába esett, de bűvölettel hirtelen *békává változván*

kiúszott s «Békafejedelem» néven «Békavárát» alapította (HUNFALVY: Vogul föld 138.). A másik hagyományról GONDATTI nyomán tudunk. E szerint a szoszvaközépi szent helyen valamikor *Ta'ït-kwoťl q̄jkä* néven egy hős élt a feleségével. Ez igen erős, de szelid természetű volt; míg más hősök verekedtek, ő otthon ült s folyton dolgozott kovácsműhelyében: fejszéket, késeket s egyéb ércztárgyakat készített. Ugyancsak ő volt, ki a Világügyelő férfiúnak, még legénykorában a táltoslovaihoz szükségelt hét, illetve később nyolcz szárnyat készítette, melyeknek segitségével a ló s lovasa az égbe repülhettek. Istennek tetsző volt ez az életmód s az Égatya megjutalmazta őt ezért. Egy ízben halászni ment a hős, de csak menyhalat (налимъ) foghatott. Hazavitte ezt, szétvagdalta, hát a beleiben eleven *béka* ül. Fogta a békát, nézegeti, egyszerre csak az fölsír, mint egy kis gyermek. Rögtön sejtette, hogy a dolog nem mindennapi; bölcsőt készített, beléje tette a békát s nejével együtt himbálni kezdték. Erre a béka gyermekké változott s ez oly gyorsan növekedett, hogy három nap alatt nagy emberré, erős hőssé vált. Nem volt más e hős, mint *Numi-Tq̄rėm*-nak a fia, kit kezdetben világrajöttének jelensége szerint *Poripanė-χurip χum*-nak (írva: пурипанэ хурипъ хумитенъ kettős számi birtokosraggal), azaz «Békaalakú férfinak», utóbb nevelőatyja után *Ta'ït-kwoťl tq̄rėm*-nak (Та'хытъ котль торумъ), «Szoszva-középi istennek» neveztek. Nem tetszett neki az öreg lakóhelye, miért is őt az öregasszonynyal együtt átköltöztette a túlsó partra, a hol mindnyájuk számára favárat épített, mely után, bár e vár régóta nem létezik, *ūs-ńol*, azaz «Várfok» nevet visel a folyófok mind a mai napig (22—23, 28—29. l.).

II. Midőn a többi hősök megtudták — így közli folytatólag GONDATTI (23. l.) a regét — hogy új versenytárs telepedett közéjük, egybegyűltek s elhatározták, hogy ellene indúlnak. *Tūjä-χq̄täŋ-porėχ-lu* (Туя хотанъ порхълу румате = «Tavaszi-hattyú-derékcsontja» barátja) vezérlete alatt összesen hatvan ily férfi jött össze, kiket azonban a Szoszvaközépi hős egytől-egyig legyőzött, levágta fejüket s hősi szokás szerint lenyúzta fejbőrüket. Testüket a vizen jövő ellenség elrettentésére gát módjára a folyón átvetette, csupán 8—10 öl szélességben hagyván rést a *Jelpiŋ-jā* torkolatán alúl, hogy a ladikon járók azon közlekedhessenek. Efféle harczokról a följegyzett vogul hősének is tud. E szerint a Szoszvaközépi-öreg

várában az apródok egyszer csak ellenség közeledtéről értesülnek. «Mint szorultságba (= szűk vízre) jutott apró hal, oly szorultságba jutnak» s égi atyjukhoz imádkoznak: «Ezen futó felhő, menő felhő magasságú várunkon azelőtt felülről jövő szárnyas isten, alulról jövő lábas bálvány keresztül nem juthatott; most pedig szorultságban levő elmés állat elménk, kebles állat keblünk ím szorultságba jutott». A hős mind e rémületre nem ad semmit, «nyakát, derekát hogy ketté lehetne vágni», oly mélyen aluszik. Egy éjjel azonban, míg apródai künn őrködnek, sehogy sem tud elaludni: «ha alacsony párnát rak, magassá válik; ha magas párnát rak, alacsonynyá válik; oldalas fa hét oldala felé forgolódik, mégsem jön álom a szemére». Ezt a közelgő veszedelem előérzete okozza; mert egyszer csak karddal kezében apród lép be hozzá s ekképpen szól: «Szoszva-középi öreg! Minő neves fejedelemkép terjesztik a te neved, minő híres fejedelemkép terjesztik a te híred s te mégis hogyan heverhetsz így még? Réves várunk révéhez ím hadi hajó kapaszkodott. Kelj föl! Nyusztprémes, hódprémes vállad fölé pánczélos fejedelemhős, pánczélodat öltsd föl!» Erre fölkél a hős, pánczélját felölti, szent kardját párnái alól előkeresve kezébe veszi, kimegy, «érett ribiszkéhez hasonlatos két szemével» nézdegél: hát *'Särχḁl-ḁŋėt-jūtlän* öreg, osztják hősnek hada érkezett meg, a várbeli népnek pedig már fele föl van konczolva. Oda rohan hősünk az ellenség vezéréhez: «neves fejedelem a neve, híres fejedelem a híre», de a fejét mégis lecsapja. Aztán «hét hajú hajas fejebőrét lenyúzza»; nyusztprémes, hódprémes övéhez oda akasztja. Majd később innen levéve a fejbőröket a ház mögött álló «egy tőből fakadt hét veresfenyőre» függeszti: «obi csüllőmadár, tavi csüllőmadár himbálkozása módjára, hadd himbálja ott fönn a szél s Szoszvaközépi öregnek neves fejedelemhős nevét, híres fejedelemhős hírét ebből hadd lássák!» — Ez azonban csak előjátéka a harcznak. Két fejedelem apródlegényeivel együtt megfutott. Most övébe akasztja hősünk kardját s a ház mögében fölakasztott szaruijját kapja elő. Fut a menekülő fejedelmek után, kik oly pusztítást vittek végbe a várbeli népben, hogy a Szoszvaközépi öregnek már csak egy apródlegénye él. Mikor ellenfeleit megközelítette, feléjük kiált: «Ne menjetek csak! Ha valami bosszút kerestek: rajtam keressétek, ha valami ügyetek van: rajtam keressétek!» Erre háromhorgas szarunyilát ijjára helyezte s mikor kilőtte,

úgy fut keresztül a nyíl a két fejedelmen, hogy ezek mint két hal egy nyárson vannak vele föltűzve. Ezeknek is levágja most a Szoszvaközépi-öreg a fejét, a fejük bőrét lenyúzza s az előbbi mellé a hét vörösfenyőre akasztja. Ezután az ellenfél futó apródjaira kerül a sor, hármával-négyivel nyársolja föl őket kilőtt nyílaira, szintén leszedi fejbőrüket s egyelőre övébe akasztja. Mikor teljesen végzett az ellenséges haddal, visszatér várába, hát itt az egyetlen megmaradt apródja sírdogál. «Te apródlegényem, mit siratsz?» kérdi a megérkező hős. «Én azért sírok» — felel ez — «azért gondolkozom; neves fejedelem, híres fejedelem, jó uracskám, vajjon téged hova vittek el?» Az övben lógó fejbőröket most a többihez akasztják, aztán a szaruijjat visszateszik rendes helyére, a kardot pedig ily szókkal adja át a hős apródjának: «Ezen réves váram révéhez szállj alá, ezen szent folyócskámban mosd meg kardomat, aztán hozd be a magam lakta szent házba, párnás ágyam párnája alá helyezem!» (II : 160—175.)

III. Leghíresebb hadi művelete hősünknek az óriási *Mēŋkw*-öreg legyőzése, melyről a szoszvaközépi isten regéinek mind a három vogul forrása szól. A hősének szerint az előbbi háború után *Ta'it-kwotl ạjkä* ismét «nyaka levágható, dereka levágható igaz álomra» készül, midőn kivont karddal beront megint az apród avval a hírrel, hogy a vár alatt folyó szent folyót *Mēŋkw*-öreg megszállotta s kőgátat készít rajta. Fölkapja magát a hős, kezébe veszi fegyvereit s lefut a révhez. Látja, hogy a *mēŋkw* kiabálva, üvöltve zárja el a szent folyót. Oda szól: «*Mēŋkw*-öreg, te mit csinálsz?!» s ezzel kiereszti háromhorgas szarunyilát: a *mēŋkw*-nek «a hova a csontja esett, oda esett; a hova a húsa esett, oda esett» (II : 175—8). Most szól a Szoszvaközépi öreg: «Egykor az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog támadni: azt a helyet, a hová *Mēŋkw*-öreg a májad esett, ‚Holló-szigetnek‘ *(χulaχ-tump)* hadd nevezzék (czélzással a máját evő hollókra); azt a helyet, hova a derekad esett, ‚Derékdarab-szigetnek‘ *(Porėχ-sup tump)* nevezzék; gyomorzacskód a mint emelődött, ‚Gyomorzacskó-szigetnek‘ *(Vaś-χuri' tump)* nevezzék; tüziszerszám-zacskód a mint leesett, ‚Tüziszerszám-szigetnek‘ *(Nāj-χuri' tump)* nevezzék; azt a földet, hová csizmád hullott, egykor majd ‚Csizmadarab-szigetnek‘ *(Sạpėk-lạmt tump)* nevezzék; azt a földet pedig, hova csipőcsontod esett, ‚Csipőcsont-folyóvonalnak‘ *(Pēś-lu vōl')* nevezzék! A mi-

dőn az ember korabeli, ember idejebeli világ fog támadni, férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent folyó *(χum rautal, nē rautal jelpiŋ jā)* legyen itt! Ha egykor erre fölfelé utazik, lefelé utazik ember: e helyen vizet többé sohase igyék, áldozatétel-edényt, áldozatétel-üstöt állítgasson!» *(pūri-āni, pūri-put oss unttāli* II : 179—180). Megjegyzi e szöveghez a közlő: *Jelpiŋ mā ta pālt alènnū Poreχ-sup tump ąli, tīl alγäl' Vaś-χurī' tump ąli, tīl alγäl' Nāj-χurī' tump ąli, tīl alγäl' Sortiŋ-jā ūs ąli, Sortiŋ-jā ūsnèl alγäl' Sąpèk-ląmt tump ąli, tūl alγäl' ań Xulaχ-tump ąli»* a szent helyen túl fölfelé van a ‚Derékdarab-sziget', innen feljebb a ‚Gyomorzacskó-sziget', innen feljebb a ‚Tüziszerszám-zacskó sziget', innen feljebb Szortingjá városa, ettől fölfelé van a ‚Csizmadarab-sziget' s onnan fölfelé ama ‚Hollósziget'. — Gondatti (23—24. l.) bővebben értesült e tárgyról. Ennek értelmében a hadviselő mēnkw, ki már sok hőst ütött agyon s falt föl, a tenger vidékéről jövén avval dicsekedett, hogy megöli *Ta'it-kwoťl tąrèm*-ot is s székhelyébe telepedik. Megijedt ez egyszer az utóbbi s *Numi-Tąrèm* atyjához fordúlt segítségért. «Mitől ijedtél meg te oly nagyon?» kérdi az Égatya. «Hogyne ijedtem volna meg, midőn ruhája úgy fénylik, mint az arany s midőn már oly sok hőst megölt.» Az Égatya mit sem felelt s azt parancsolta hősünknek, hogy menjen vissza. A mēnkw mind közelebb jön s *Ta'it-kwoťl tąrèm* egyre félénkebbé válik. Megint kérni kezdi égi atyjának segítségét, mire ez végül megszólal: «Ha már oly nagyon félsz, hát tudd meg, hogy a mēnkwnek mellén, a nyaka alatt egy darabka emberhús van, oda czélozz!» Megörült e felvilágosításnak a hős s elővette ijját, mely oly nehéz volt, hogy hét ember is nehezen birta el, s fölajzotta. Midőn a mēnkw a folyó közepén gázolva s egyenesen előre nézve elég közel érkezett, rákiált *Ta'it-kwoťl tąrèm:* «Öreg, nézd csak, ki jön hátad mögött!» A mēnkw megfordúlt s visszafelé nézett. Fölhasználta amaz a pillanatot, eleresztette az ijj idegét s a nyíl iszonyú erővel hatolt a mēnkw testébe. Ez rögtön összeesett s darabokra hullott szét. A mint meghalt, így kiáltott: *oγur, oγur!* (o'хуръ, o'хуръ) s ettől a kiáltástól megnyílott a föld, víz fakadt elő, melyből a mai napig is охуръ-я (hallomásom szerint: *Ąuχėr-jā)* néven nevezett folyócska támadt. Egyik lábát levitte a víz s ebből alakúlt Собакяопть *(= Sąpèk-ląmt)* falu mellett a песь дуволь *(= Pēś-lu vōl')* folyóvonal. Öve kettévágta a Szoszvát s két egymással szemben

torkolló folyót alkotott, melyeknek közös neve: эндапъ оуль-я (= *Ēntėp-aul jā* «Öv-végi folyó»). Ezen helytől feljebb alakúlt az ő úti zacskójából az уля хурыхъ тумпъ (*Uľä-χuri̊' tump* «Tüzizacskó-sziget»). A késhüvelyéből szintén feljebb a сыпаль тумпъ (= *Sipėľ-tump* «Hűvely-sziget»). Abból a kötélből, melylyel a késhüvely az övhöz volt erősítve, lett a сыпаль порхъ куалыхъ тумпъ (= *Sipėľ-porėχ-kwāli̊' tump* «Hüvely-derékkötél-sziget»). A mēnkw szívéből lett a симъ тумпъ (= *Sim-tump* «Szív-sziget»), a törzséből a порхъ тумпъ (= *Porėχ-tump* «Derék-sziget»), a fejéből a пунгъ тумпъ (= *Puŋk-tump* «Fej-sziget»). Az *Uľä-χuri̊' tump* szigettel szemben, a Szoszva jobb oldalán torkollik a люль нампъ-я (= *L'ūľ namp jā* «Csunya nevű folyó»), melynek széles torkolata кау-хурыхъ (= *Kaw-χuri̊'* «Herezacskó») nevű, a feljebb eső tökéletesen egyenes rész кокъ (= *Kok* «Penis») nevet visel, a még feljebb eső némileg szélesebb folyórész воïзихъ (= *Vośi̊'* «Penis», itt úgy látszik «Præputium» értelemben). Nem messzire Собаклоптъ falutól jobbra van a люль нампъ туръ (= *L'ūľ namp tūr* «Csunya nevű tó»), mely a mēnkw hasát ábrázolja. A Szoszva folyó medre e tájakon tele van nagy sziklakövekkel (ахтысь уръ = *āχwtės-ur* «Kőhegy»; Gondatti 25.), mely miatt itt a ladik is könnyen megakad. Ezeket a néphit a mēnkw sírkövének tartja, melyet *Ta'i̊t-kwoťl tą̊rėm* azért állította föl, hogy az itt történt eseménynek emléke örökké fenmaradjon. Egy felsőszoszvai közlőm mondja e helyről: *ēri̊'-ą̊tėr ūnlėm paul-jor, ūs-jor ą̊li, Ta'i̊t-kwoťl ą̊jkä tot ą̊li. ańiŋėn χą̊tėliŋėn uľäŋ χāp vitiŋėt jäli, tą̊sėmt at pasäpi, saw āχwtės tot ą̊li; tūl alγäľ, lą̊ŋχäľ Ta'i̊ttė ta-kēm ą̊wėŋ mā āťim* «Az énekbeli fejedelemtől lakott falunak, városnak megvan a helye, a Szoszvaközépi öreg ott lakik. Mai napig is a gőzhajó (tüzes hajó), ha bővizű a folyó, járhat ott, ha azonban a vízállás sekély (szárazban), keresztül nem hatol; mert sok kő van ottan. Attól a helytől sem alább, sem feljebb, sehol sincs a Szoszvában oly gyorsomlású hely.» — Reguly közlése a mēnkw testrészeiből s szerszámaiból alakult helynevek közül a következőket említi: *Uľe kuri tump, Pés-lu-vual, Parah-sup-tump, Važe-kuri* s az *Ogor-sunt*-ot, t. i. *Ogor* folyó szádját, mely utóbbihoz amaz észrevétel csatlakozik, hogy itt a lelkét kilehelő mēnkw «*ranguls: ogor, ogor!*» («ogor, ogor» így kiáltott, *rą̊nγulės*). Ehhez a névhez fűzi Hunfalvy Pál azt a véleményét (Vogul föld és nép 139. l.), hogy a bizanczi írók *ogor* népnevét

tartalmazza. Tudjuk azonban, hogy a folyónév tényleg *Auχėr*-nek hangzik, melynek ejtése az *ogor*, *ugur* népnévétől eltérő s külömben is e folyócska egészen jelentéktelen.

IV. Nem messze a Szoszvaközépi öreg szent helyétől, *Sortiŋ-jā ūs* egyházas falutól fölfelé mintegy másfél versztnyire egy nőalakú kő látható, melyről GONDATTI (37—38. l.) a következőket jegyezte föl: Élt e vidéken egykor egy *Uri-nē* nevű nő hét hős fiával (Торумъ сири ванкрасъ одыръ = *Tārėm-siriŋ-vāŋkrės ātėr*), kik más hősök módjára avval foglalkoztak, hogy kirabolgatták az arra felé utazókat. E végből a folyón át csengetyűkkel fölszerelt kötelet vontak s mihelyest meghallották a csengést, kijöttek a házból, nyílakkal átlyukasztották a ladikokat s megölvén a bennök ülőket, elrabolták minden holmijukat. Megtudta ezt *Ta'it-kwotl tārėm* s megharagudott: «Én isteni fiú vagyok» — úgy mond — «de ilyesmit nem engedek meg magamnak». Mialatt a hősök aludtak, odament a kötélhez, elvágta s elrejtette amazoknak pánczélruháját. Ezután más hősöket küldött ellenük, kik ezeket pánczélruhájuk hiján könnyen legyőzhették, úgy hogy mindnyájan belevesztek a harczba. Anyjuk e miatt való fájdalmában vált kővé, mely a folyónak bal oldalán látható.

V. Egy nőszerző hadjáratról is tudomást szerzett GONDATTI (21. l.), melyet *Ta'it-kwotl tārėm* az ő *Ajäs-tārėm* bátyja érdekében viselt. Ez utóbbi házasodni akarván, sehogysem tudott nőhöz jutni. Öccse, a szoszvaközépi isten, látva bátyjának a baját, rászánja magát, hogy emezt segíteni fogja vállalatában. Elváltozik ölyvvé s egy hattyút vivén magával, elrepült abba az Ob torkolatánál fekvő városkába, hol a kiszemelt menyasszony élt. Megtalálták a házat, megismerkedtek a leány atyjával s meg is tetszettek neki; de mialatt vendégeskedtek, a leány megszökött. A legények utána hajtottak, de a leány elrejtőzött a Kazim folyó torkolatánál épült városkában. Amazok földúlták a várost, azonban a leánynak menekülnie sikerült s Polnovat városkában rejtőzött el újból. Ezt is földúlták, de a leányt megint nem foghatták meg; mert ez most ismét a Kazim folyó vidékére futott, csakhogy most a folyó forrásvidékén épült erős várban talált menedéket. Itt egy hős lakott hét fiával; ezeket a leány arra kérte, hogy lopják el *Ta'it-kwotl tārėm* pánczélruháját, mert abban van az ő ereje. Meghallotta ez a dolgot s megharagudott, ledobta magáról pánczélruháját s minden

fegyverét, aztán egy szál ingben ment oda a házhoz, összetörte azt, hajuknál fogva megragadta a hősöket s őket ütni kezdte, végül pedig egyiknek fejét a másikéhoz csapdosva az ifjakat megölte. Csupán az egy öreg hős, az atya, maradt meg, ki fajddá változva *Numi-Tą̄rėm*-hoz röpült föl az égbe, hogy védelmét kérje. *Ta'it-kwoťl tą̄rėm* égi atyja házának küszöbénél érte utól ellenfelét s bekiált: «Atya, ki ne nyisd az ajtót; mert külömben vérrel mocskolom be aranyos házad küszöbét!» Nem nyitották ki a fajdnak az ajtót, miré ez lefelé repült. A Szoszvaközépi hős ölyv alakjában csap le most rája s széttépi őt. Csak most foghatták meg a menyasszonyt, hazavitték s itt együtt élni kezdtek. Azonban röviddel a megérkezés után *Ta'it-kwoťl tą̄rėm* ekkép szól bátyjához: «Habár megszereztem neked feleséged, te nem fogsz vele bírni; add ide csak, hadd tanítom emberségre!» Két hosszú és vastag vesszőt készített, egyet vasból, a másikat ónból. Aztán megkötözte az asszonyt fejénél és lábánál fogva két oszlophoz s addig verte, míg a vesszők el nem törtek. Akkor mindenféle kígyók, békák, pókok, hangyák s sok egyéb tisztátlan lények búttak elő az asszony testéből, mire *Ta'it-kwoťl tą̄rėm* őt feloldotta s átadta bátyjának, mondván: «Nesze, most nyugodt asszony lesz belőle; ha ezt nem teszem, sohasem bírhattál volna vele».

VI. A szoszvaközépi isten nagy hírnevét és becsülését bizonyítja az a felsőszoszvai rege, hogy midőn a *Tą̄rėm*-fiak a világügyelő tisztség birtokáért versenyre keltek, ő volt az, ki erre leginkább tartott számot s kit az «Asszony-fia fiúcska» csak *Tapėl-ą̄jkä* segedelmével tudott leküzdeni nem erőben, hanem ügyességben (II : 116, 118). Gondatti ez istenségnek *mā-χar tą̄rėm* «földszini isten» és *mā-tarmėl ą̄lnė tą̄rėm* a föld felett levő isten» díszneveit is említi, melyek szintén nagy tiszteletére utalnak (25. l.). Utóbb, így jegyzi meg e forrás (u. o.), annyira megszerette *Ta'it-kwoťl tą̄rėm* a háborút s annyira öldöste a hősöket, hogy mindenütt megjelent, a hol csak verekedés volt; mert rendesen a harczoló felek egyike meghívta szövetségesnek. Megharagította végül ez eljárás az Égatyát s ez volt oka, hogy testvérei között nem foglalhatta el az őt megillető helyet. Nem is terjed uralmának vidéke többre, mint szent helyére s környékére, hol faházikójában nejével s gyermekeivel együtt él.

Szent helyének tiszteletéről hősénekének közlője a követke-

zőket mondja: *Pēś-lu vōľt la'ilėl ātä χum, ātä nē at jäli, ness sālil, aman χāpėl jälawė; vit mātä närėn' jiwėl näritaŋkwė at ṟawi; ńār χulä at tēwė, jiwä at sa'irawė* «a Csipőcsont-folyóvonalon gyalog sem férfi, sem nő nem jár, csak rénnel vagy ladikkal lehet arra járni; vizének földjét toló rúddal bökdösni (a fölfelé való haladásnál) nem szabad; nyers halát nem eszik, fáját nem vágják». Hogy az arra járó férfinak nyilat s némi pénzt kell áldozni s ételáldozatot kell főznie (*puri-āni, puri-put*), arról már fentebb (022. l.) szólottunk. Midőn a hívek tiszteletére a szent helyre utaznak, ha három napig tart is az út, ez alatt nem szabad aludni. Ha a ladik alacsony vízállás idején a kiálló kövekben megakad, vagy a homokzátonyban megfeneklik, az istenség kiengesztelésére üstöt s ételneműeket kell dobni a vízbe (Gondatti 25. l.). Különösebb hivatásáról ez istenségnek a rendelkezésre álló források nem tesznek említést.

Itt említjük meg függelékül, hogy Gondatti értesülése szerint (27—28. l.), *Ta'it-kwoťl tārėm*-nak egy tejtestvére is van, annak a *Ta'it-kwoťl ājkä*-nak a leánya, ki őt mint «Békafejedelmet» fölnevelte. Ennek bálványa s szent helye *Xaŋlä-sām paul* közelében (az éjszaki Szoszva mellett, a *Tapės-jā* torkolatán alul) van s nagy tiszteletben részesül különös jóságáért, melylyel *Kaltėś* istenanyánál és Világügyelő férfinél az emberek érdekében közbenjár. Három esztendőben egyszer mutatnak be neki áldozatokat avval a kéréssel, hogy ne feledkezzék meg az emberi nemről s ne szünjék meg buzgólkodni érette. Róla regélik, hogy egyszer egy obvidéki hős vette üldözőbe, ki őt feleségül akarta volna elragadni. A leány rénszarvas-szánon utazott, a hős is így. Egyszer csak észreveszi a hős, hogy a rének nyomát nyusztmenyét, majd hölgymenyét nyoma váltja föl s e nyomok annyira össze-vissza kuszálódnak, hogy rajtuk bajos eligazodni. Rájön végre a hős, hogy a nő, a kit üldöz, nem más mint *Ta'it-kwoťl ājkä* leánya. Nem hagyta abba a dolgot, ráakadt az igazi nyomra, s ez őt egy vörös fenyőhöz vezette. Ennek a gyökerében valami kis nyilást vett észre. Minden oldalról körüllássa most a fát, megvagdos minden gyökérszálat, de semmit sem talál. Végül eredménytelenül tér vissza. A nő t. i. kis bogárkává változott, a gyökerek közé bujt s üldözője így őt észre nem vevén, a gyökérrel együtt odébb dobta. Midőn megszünt a veszedelem, fölvette újra emberi alakját s állandó lakóhelyül *Xaŋlä-sām paul* vidékét választotta.

5. A kisobi isten: *Ajäs-tąrėm.*

Berjozovtól 22 versztnyire az Obnak «Kis Ob» *(Aj-As,* vagy *Aj-Ȧs,* Малая Обь) nevű folyóága mellett van *Ajäs-paul,* osztják nevén *Ajäs-kort* (Непкинскія юрты) osztják falu, melynek istenségét a *tąrėm*-fiak jegyzékei egyértelműen az Égatya ötödik fiának ismerik. Ez istenség neve: *Ajäs-tąrėm,* vagy *Ajäs tąrėm ąjkä* «Kisobi isten öreg» (II : 1), illetve *Ās-kwotl ąjkä* «Obközépi öreg» (u. o.), osztjákul: *Ās-iki,* melynek dicsőségét három följegyzett vogul hősének tárgyalja (II : 1—24, 138—156.). Poljakov (Путеш. въ долину р. Оби : 58. l.) s Gondatti (21. l.) állításai szerint bálványának eredeti székhelye Berjozov volt, sőt az utóbbi — nyilván orosz forrás nyomán — arról is értesült, hogy a berjozovi Boldogasszony-temploma (Богородицкая церковь) éppen e bálvány házikójának helyén épült. Maga a vogul hagyomány mit sem tud erről; sem az istenség neve, sem a hősénekek valamely közlése nem utal reá, noha — mint fentebb láttuk — a pelimi istenségnél hasonló körülmény mellett bőven megmaradtak a régi székhely emlékei. Az egyik hősének szerint «Ajäsz-falva közelében vörösfenyővel benőtt dombos liget *(nāŋk-śaχl)* van; a hős ottan szerzett férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent helyet magának s Ajäsz-isten néven mind e mai napig ott honol» *(χum rautal, nē rautal jelpiŋ mā tot ta vārs; Ajäs-tąrėm namėl aṅiŋėn χątėliŋėn tot ta ūnli* II : 24.). A másik hősének közlője szintígy határozza meg szent helyének fekvését «Ajäsz-falva mögött, az Ob partja közelében, fönn a vízmellékén» *(jelpiŋ mātä Ajäs-paul sis-pält pujin ąli Ās-vāta l'apät)* s hasonlókép mondja a Szoszvafői-isten éneke is, hogy «a mint a Szoszva vizéből a fehér vizű táplálékos Obba érkeztek, Ajäsz-isten öregnek atyja igézte szent nyíreshegye *(jäγä sātėm jelpiŋ χāl'-urä)* ím ott áll» (II : 139.). Nem tekinthető tehát föltétlenül bizonyosnak, hogy az említett berjozovi templom helyén egykor állott házikó éppen az Ajäsz-istené volt; mert lehetett az bár valamely jelentéktelen helyi istenségé is, melyet az orosz hagyomány csak ad maiorem Dei gloriam azonosít a közelben honoló nagy tekintélyű bálványistenséggel. Egyenesen tiltakozik e nézet ellen a hősének ama helye, mely leírván Ajäsz-isten lakó földét «egyfelől való víz gyanánt vize tágas tágas Obot», másfelől való víz gyanánt szent víz folyta szent tavat» *(jelpiŋ*

vit aumäŋ jelpiŋ tūr) emleget s kiemeli, hogy «*Numi-Sorńi* fölséges atyám Ajäsz-isten öreget ide rendelt, ide igézett engem *(tĭ' joltwäsėm, tĭ' sātwäsėm* II : 1.).

Ez idézetekből is kitetszik, hogy a bálvány szent helye erdős magaslaton *(jelpiŋ tąwpä χāľ-ur* «szent lombú nyíres hegy» II : 142) fekszik, melyről nagy messzeségbe «hét tavon át, hét Obkanyarulaton át nézdegélhet» (II : 10, 15.). Többször emlegetik az énekek az ő «s z e n t t a v á t» (II : 1, 2, 18.) s «vadrécze, vadlúd bukdácsoló folyóereit», mely «eleven júr-szörnyeteggel van tele» *(vās nąpmiŋ, lūnt nąpmiŋ sāt χōŋχėlt* II : 2.; *liliŋ jūr ta'iliŋ χōŋχėlt* II : 140.). E területen áll «hét szosszël-állattal teli h á z a» *(sāt sossėl ta'iliŋ kwolä* II : 141, 144.), melynek ajtó félfáihoz kötözik az áldozati állatokat (II : 16.). Ezen ajtó előtt «ajtóőrző mēnkw-ördög» *(āwi ūrnė mēŋkw)* áll, kit valószínűleg egy éktelen ábrázatú szolgabálvány ábrázol. Ennek a hősének szerint «fele teste-húsa vashús, fele teste-csontja vascsont; vastestű szent mēnkwnek bocsátotta őt alá égi atyja» *(kēr alpip jelpiŋ mēŋkwĭ' Numi-Tąrėm jäγän tārätawės* II : 146.). Fegyveres legényeiről *(ajäŋ χum-pĭγänä* II : 14.), környezetében szolgáló leányokról és szolgákról *(ēnkajit, χūśėt* II : 9.) is tud a hősének, a Szoszvaközépi-öreg segedelmével szerzett f e l e s é g é r ő l pedig Gondatti nyomán értesülünk (l. fent 028. l.). A bálvány fölszerelésében sok lehet a h a d i s z e r s z á m: ő «hét nyilas, hat nyilas fegyvert viselő férfiú» *(sāt ńālpä, χąt ńālpä tērėn ąśnė χum* II : 4.), «kardlapos jeles kézzel» *(sirej-sisiŋ jamės kātėl* II : 11.) jár, egy ajándékba kapott kardja pedig oly jelentőségre tett szert, hogy ezt külön álló «véráldozatot fogadó véráldozatos istenke, ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenke» *(jir vinė jiriŋ pupĭ', puri vine puriŋ pupĭ'* II : 14.) gyanánt tisztelik, a mint erről az alább közölt rege bővebben szól (l. 035. l.).

Ajäsz-isten h i v a t á s á t világosan kifejezik hősénekének következő szavai: «Lakóhelyemen nyomorúságos subáju sok férfiam, sok nőm, kóros húskórja, beteg csont betegsége ha érinti, én hozzám imádkozni jön . . . Szárnyas subám szárnyát [fogva], ujjas subám ujját [fogva] könyörögnek. Ha ragadós kór támadott: a ragadós kór ruhaszárnyától fölemelem őket; ha emésztő betegség támadott: az emésztő betegség ruhaszárnyától fölemelem őket. Bármilyen tájék lábkór érte, kézkór érte férfia, ha én hozzám kö-

nyörögni jön: fölemelem; lábkór nélkül, kézkór nélkül, egészségesen bocsátom el» (II : 3, 4.). Külön hivatása van a kardbálványnak, melynek Ajäsz-isten igézete ekkép szabta meg rendeltetését: «Ha afféle inséges világ, afféle nyomorúságos világ áll be, hogy valamely vidék felől had érkezik: kézsegítséget, lábsegítséget hadd nyujtson *(kāt-ąntės, la'ïl-ąntės oss vāri!* II : 15.).

Következők jutottak följegyzésre ez istenség történeti mythosai közül:

I. Ifjúkora. Ő egyike *Numi-Tąrėm* fiainak, de egy bácsijának *(akitä)* mondott «Hét-jávorbika-bőrének-irhájából-készült-ruhát-viselő-öreg» *(Sāt-χār-sąw śariŋ-ta'ïl-ąjkä)* neveli. Ez nappal ki nem ereszti, éjjel ruhája szárnya alatt keblére fekteti. Egyszer éjnek idején kioson a fiú, bácsija «tágas faluja, tágas városa van előtte s a távolban vörösfenyők állanak». E fenyőkre fajdok szállanak, a fiú kis ijjával rájuk lő, de nem találja őket; hanem a nyíl egy kis házikó tetejére esik. Innen egy leány jön ki, a fiucskát nyilastul együtt megfogja s nem bocsátja el. A fiú ijesztésül kést ragad s nem akarva úgy megdöfi vele a leányt, az ő bácsijának testvérét, hogy ez belehal. Ezután visszamegy bácsijának ruhaszárnya alá s a reggel, bácsijának ébredésekor ott éri. Jelenti egy apród, hogy a fiucska az éjjel megölte gazdája húgát, de majd hogy karddal szét nem aprítja őt az öreg, annyira hihetetlen előtte, hogy az éjjel a fiú kebléről távozott volna. — A leány testvérei bosszúra gondolnak s hótalppal való tavaszi jávorvadászatra hívják az «öcsikét». Az öreg elereszti a fiút gyanutlanul. A vadászok egy városba érkeznek, hol két leány behívja a fiút egy házba, a várnak ajtaját s ablakait pedig lakatokkal bezárják. Hiába kér a fiucska enni, a leányok a vele jött férfiak oktatása szerint minden ételt megtagadnak tőle. Egyszer csak két gyermek lép hozzá: «Nagybácsi, anyánk hív téged». «Ha én nekem testvérem volna», felel a fiú, «nevezetes hete lesz, híres hete lesz, mióta itt ülök, azóta testvérem csak megtalált volna». Végre jelentik, hogy a férfiak már indulnak. Ezek neki valami hitvány hótalpakat s ijjat adnak, de ő, miután az idősebbek előre mentek, e hótalpakat s ijjat összetöri s fölkiáltván Arany-Kworësz atyjához, tőle jávortehén lábszár-bőrével borított hótalpakat, sűrű szemű pánczélruhát, ezüstbojtú kardot s hét nyillal fölszerelt tegzet kér. Miután e holmikat megkapta, nagy hirtelen társai elé iramodik s egy ki-

bocsátott nyilával hét hősnek lövi által mellét. Miután ezeket így megölte, várukat «hátzúzással, mellzúzással zúzta széjjel» s e műveletektől «vérdühbe esett» (*kēlp-sēŋχwnė tēlilės* II : 24.). Se lát, se hall, csak egyre öldököl. Egyszer csak öldöklése közben kezét, lábát súlyosnak érzi: hát a bácsija s nőtestvére fogózkodnak beléje. Evvel megszünt hadakozni s Berjozov városa fölött (*χāľp-us tärmėl*), Ajäsz-falva közelében szent helyet szerzett magának (II: 19—24.).

II. Harcza a Kazim-vidéki női bálványistenséggel. Ajäsz-falutól nem messze torkollik az Obba ennek jobboldali Kazim (*Kasėm-jā*, Казымъ) nevű mellékfolyója, melynek felvidékén van *Kāsėm-taľėχ ūs* (Казымскій, vagy Юльевскій городокъ) helység s ennek közelében a Kazim-vidék híres női bálványának, *'Nārės-nāj ēkwä*, vagy más nevén *Kāsėm-pupi'ēkwä* (Kazimbálvány asszony) szent helye. A hősének szerint (II : 5—9.), a mint Ajäsz-isten egyszer «érett ribiszkéhez hasonló két szemével» nézdegél, kelet felől ennek a Nyárėsz-asszonynak látja közeledni hadi hajóját. A hajó Ajäsz váránál köt ki s a sok fegyveres szolga kapaszkodik föl a parton. Ajäsz-isten «táplálékevő táplálékos elméje» akkép gondolkodik, hogy ily hadi népséghez fegyver sem szükséges s puszta kézzel megy ki ellenfeléhez. Ököllel hadakozik: az egyiket csapja, erre rogy le, a másikat csapja, arra rogy le, «szedni való bogyókép szedegeti föl őket» a földről. Nyárėsz-asszony könyörgőre fogja a dolgot, megfogadva, hogy «többé haddá föl nem kerekedik». A nagylelkű győző erre nemcsak, hogy megkegyelmez életének, hanem miután az asszonynyal egy éjt s napot vendégeskedett, szolgáló leánynyal, szolgalegénynyel fölszerelve bocsátja vissza «karmos evetnek, fogas evetnek meg nem mászható várába». «Örvendő lábát, örvendő kezét emelte» Kazim istennője, hogy épen haza érkezhetett s miután ajtótlan várába két vasláncon függő vasszékkel magát fölhúzatta, üdvözlet izenetével bocsátotta vissza Ajäsz-istenhez a melléje kiséretül adott szolganépséget.

III. Harcza a Têk-falvi bálványistenséggel. Ez esemény után «szent földdarabját» továbbra üli Ajäsz-isten. Hét Obkanyarulatán, hét taván keresztül, a mint nézdegél, egyszer csak ismét hadi hajónak látja közeledtét. A mint a hajó közelebbre jő, kiderül, hogy *Tēk-ątėr*, a «vörös rókaprémes, fekete rókaprémes férfiú», kinek mithikai személyével alább lesz módunk bővebben

megismerkedni, jött fegyveres erővel ellene. A mint emberei Ajäsz vára révéhez megérkeztek, «éles hangú hangos kiáltást kiáltottak» s a mint a partra fölkapaszkodtak, ismét «éles hangú hangos kiáltást kiáltottak». Ez volt a harczra hívás jele. Ajäsz-isten «kardlapos jeles kézzel» megy ki ellenfeleihez, kiknek láttára rettenetes haragra gerjed. A merre kardját viszi, «mint hegyi fű, mint erdei fű hull a nép». Végre arra gondol, hogy kardját Tēk-öregen töri apróra; de ez is kegyelmet kér: «nyusztbőr-imádsággal, hódbőr-imádsággal imádlak» — úgy mond — «bocsáss el engem szabadon!» Ajäsz-isten ismét nagylelkűen megbocsát ellenfelének s Tēk-öreg hadi népe pusztultával nem ugyan hajón, de róka alakjában megint visszajut földére. Búcsúzása alkalmával Ajäsz-istennek ajándékozza kardját, ki ezt mindenelőtt leviteti a szent tóhoz, hogy ennek vizével mossák le saját szolgáinak oda tapadt vérét. Midőn a tiszta kardot elébe visszahozzák, látja, hogy ez valami különös jeles «hegyes kard híres szablya» *(taľχiŋ sirej sijiŋ nāri* II : 14), ezért mondja rá igézetét: «Az ember korabeli, az ember idejebeli világ beálltával ez a hegyes kard, híres szablya véráldozatot, ételáldozatot fogadó istenkévé változzék!» Hogy minő rendeltetést adott ezen istenséggé avatott kardnak, azt már fentebb említettük.

IV. A szoszvafői istenséggel való hadi szövetsége. A szoszvafői (jugrai) «Tavi-hattyú, obi-hattyú fehérségű fejedelem» nevű bálványistenségnek hősi énekében (II : 138—156.) találjuk Ajäsz-istennek következő hitregéjét: A Szoszvafői öreg vitézi hírnevének gyarapítására hadi népével s «Lēplä-torkolati öreg» szomszédjával együtt távoli földek fölkeresésére indul. A Szoszván aláfelé haladva elérkeznek az Obhoz, Ajäsz-isten szent nyíreshegyéhez, hol követek útján engedelmet kérnek arra, hogy az isteni hőst meglátogathassák. Az utóbbi szívesen fogadja vendégeit, de figyelmezteti, hogy itt «nyakas had, fejes had vár reájuk, a vastestű hét apródlegényt mind megölik, csak a Lēplä-torkolati öreg fog megmaradni s akkor majd a szoszvafői hős *sossél*-állatos szeme vize (= könnye) sírásban fog előfakadni». Az utóbbi kérőre fogja a dolgot: «Lásd te, Ajäsz-isten öreg, ezen szent lombú nyíreshegyre atyád téged igen hatalmasnak teremtett, hadd szerelnél te föl engemet háterővel, mellerővel». Miközben így beszélgetnek, a szoszvafői hős hadi tutaját apró szilánkokká vagdalta már össze az ellenség,

hadi népét pedig leölték. A mint ez a pusztítást látja, «vasvégű szent kardocskáját» ragadja kezéhez. Ajäsz-isten tartóztatja: «Egymagadban ennek a fejes hadnak, nyakas hadnak mit is tehetsz?!» Felel amaz: «Ajäsz-isten, ha többet nem, legalább egy kezemet támogató apródlegényt hadd rendelnél mellém! Én ezt a sűrű szúnyograjhoz hasonló nyakas hadat, ezt a sűrű bögölyrajhoz hasonló fejes hadat a hét réteges szent földbe verném le, ha csak egy kis háterőhöz jutnék s egy kis mellerőt kaphatnék! Ajäsz-isten meghallgatja a kérést s ajtóőrző vastestű szent *mēŋkw*-jét adja melléje, hogy «háterővel, mellerővel» ez segítse. Vakon pusztít a mēnkw, «vaskardja hét legyintésével a hét kérgű szent föld hét közébe verdesi le» az ellenség hadi népét. Végre «véres könnyei törnek elő» dühében s magát a szoszvafői hőst, sőt Ajäsz-istent is megölné, ha kardja közelébe érnének. De egyszer csak nyíl éri s képtelenné válik a további harczra. Most a szoszvafői hős egymaga folytatja a harczot, legyőzi s megalázza ellenfelét, a Szanjá vidékének fejedelmét s aztán visszatér Ajäsz-istenhez. Szolganépség s hajókészség hiján innen «fönn járó erdei szarka» alakjában kénytelen visszaröpülni hazájába, de öldöklő hadjáratáért meg is inti a búcsúzás alkalmával Ajäsz-isten: «Bármerre levő leányos falut» — így szól — «többé meg ne bánts, bármerre levő fias várost ne rombolj; [mert] ha leányos falut, fias várost ezentúl is fogsz bántani, *Numi-Tārėm* atyád elvégre kárhozatok gyanánt *(näri')* fogja venni».

V. N ő s z e r z é s é n e k regéjéről fentebb, a szoszvaközépi-öreg hitregéinek tárgyalásánál (028. l.) volt alkalmunk részletesen szólani. Gondatti-nak amaz értesülése, hogy Ajäsz-isten hattyú alakját is fölvehette (21. l.) valószínűleg a menyasszony üldözése történetének egyik részletén alapul.

A nagylelkűséggel párosult fényes hadi tettek e hitregéin alapul Ajäsz-isten dicsőségének és hatalmának nagy híre, melyre az énekek többször hivatkoznak. Ő «ének hiresztelte énekhős, monda hiresztelte mondahős» *(ēri' totnė ērγ'-ātēr, mōjt-totnė mōjt-ātėr* II : 10), «neves fejedelem, híres fejedelem» *(namiŋ ātėr, sijiŋ ātėr* II : 1.), kit égi atya «igen hatalmasnak teremtett igézetével» *(jäγėnnė saka voriŋi' sātwäsėn* II : 142.), a mint őt a földiek is «igen nagynak, igen hatalmasnak emlegetik» *(saka jäni' lāwėltawė, aka voriŋ lāwėltawė* II : 138), de «bármerre levő istennőcskét uraló

hét földrész terjedelmében, bármerre levő lábas isten, szárnyas isten is Ajäsz-isten öregnek magasztalja» (*χotäľ ḁlnė nājiŋ sāt mā jänitėl χotäľ ḁlnė la'iliŋ tḁrėmnė, χotäľ ḁlnė tḁuliŋ tḁrėmnė Ajäs-tḁrėm ājkä jänitlawėn* II : 155.). Maga mondja magáról hősénekében Ajäsz-isten: «Más-más vidékeken [is] hatalmas istenek, erős istenek laknak; [de] én hét nyilas, hat nyilas fegyvert viselő férfiu, magam fölött semmi szárnyas istent, semmi lábas bálványt nem ismerek» (II : 4).

Nagy tekintélyének megfelelő a buzgó t i s z t e l e t is, melylyel hívei előtte hódolnak. «Ezen vize tágas, tágas Obom partján» — így szól hőséneke (II : 3.) — «istennőcskét, istenkét tisztelő hét vidék mind engemet figyel (*nājiŋ-ke sāt sām, ḁtriŋ-ke sāt sām pusėn ānėm sunsiänl)*; este követelt áldozatomat reggelre nem halasztják, reggel követelt áldozatomat estére nem halasztják; egy kötélre kötött hét áldozatot, hat áldozatot hoznak ők»! Ugyanitt (II : 16—18) részletesen van előadva egy ily á l d o z a t szertartása is: «Érett ribiszke két szemű [Ajäsz-isten], a mint hét tón által, hét Obkanyarulaton által nézdegélek, ím egyszer csak hét teli hajó jövetele látható. Hat hajómban csupa szarvas állatok (= rének) állanak, hetedik hajómban tarka ló áll. Miután hosszú ideig, rövid ideig jöttek, réves városom révéhez fölkapaszkodtak s az állatokat fölhozták a partra. Az én ajtós házam ajtajának két feléhez rénbikát, szarvasállatot kötni való erős kötéllel ide kötötték. Most velük levő varázsoló emberüket íme varázsolni ültették. Ajäsz-isten öreg [erre] reülést bocsátottam reá, eljöttem hozzá s ím miképpen szólok: Nyomorúságos subájú sok szegénykém, kezetekben, lábatokban tökéletesen egészségesek legyetek! Ezután egybekötött háromszáz szarvas állatotokat öljétek le, azután pedig ezt a tarka lovatokat öljétek le, majd ezután egy akasztóíves hét üstöt akaszszatok [tűz fölé] s én gőzölgő edény gőzét veszem, füstölgő edény füstjét veszem. Azután e háromszáz szarvas állatom bőreit ujonnan nőtt (= fiatal) kis fa ágára akaszszátok föl, ezen tarka ló bőrét szintén oda akaszszátok föl! Numi-Szornyi atyátok jó szemmel fogja nézni, Numi-Szornyi apátok kegyes szemmel fogja nézni. Ezután a magatok lakta istennővel, istenkével levő házatok tájékára menjetek *Tḁrėm*-mal (= isten nevében) két üdvözletem, három üdvözletem kiséretében!» Mind ez isteni utasításokat a nép végrehajtotta. Azután leeredtek a partra; a szent vízzel folyó szent

tó közepére a mint eljutottak, éles hangú hangos kiáltást kiáltottak: «*Numi-Tārėm* atyánk kiáltásunk hangját hadd hallja meg, Numi-Szornyi apánk kiáltásunk szavát hadd hallja meg!»

6. *Kaltėś*-asszony: *Kaltėś-ēkwä.*

A vogul-osztják hitrege legelőkelőbb női bálványistensége *Kaltėś*, vagy *Kaltėś-ēkwä*, kinek méltósága kifejezést nyer abban is, hogy nevét «Arany-*Kaltėś*» : *Sorńi-Kaltėś* jelzéssel is emlegetik (I : 38.), a minő dicsőítést a hívek tisztelete külömben csak az égi pár *(Numi-Sorńi, Sorńi-āś, Sorńi-Kworės, Sorńi-'Siś)* s a Világügyelő-férfiú *(Sorńi-ātėr)* neveinél alkalmaz. Szigvai vogul nyelven e név változatát Reguly *Kälteš, Kälteš-nē* alakkal írja, megjegyezvén, hogy *kälteš nē* tulajdonkép a «hajdankorbeli óriásnép öreg asszonyainak» a jelzése *(jist elning qlom porät jarkum mätäm egvat)*, de különösen, vagyis személynév gyanánt véve *(mak Kälteš)*, ő az «istenanya» *(tarom-angu)*, t. i. az «Arany-fejedelem nénje asszonya» *(sarńu ater agve egva)*. Az alsó-lozvai vogulban ma *koltėš-jēkwä*, vagy *kiltėš-jēkwä*, illetve *kiltėśiŋ jēkwä* olyan nőt jelent, ki fejkendőjét hátul kontyba köti *(pärr kiltėštaχti)*, mit voltakép Reguly idézett magyarázatával s Ahlqvist ide tartozó éjszaki-osztják *kaldas-aŋki* «hebamme» adatával egybevetve jóformán vén asszonyra vonatkozó kifejezésnek vehetünk, lévén az ily kendőviselet a korosabb nők divata. Pápai József éjszaki osztják közléseiben a szóban forgó istennő neve *Kaltvś-aŋki* «K. anya» (268. l.), Pápai Károly pedig a Közép-Ob vidékén e névnek *Kattas-ime* változatát hallotta, melynek éjszakabbra nyilván *Kaltas-imi* vagy *Kaltas-imi* ejtése van.

Nem egybehangzók a hitregék ennek a női alaknak az Égatyához való genealogiai viszonyára nézve; de közösen vallják, hogy ő a Világügyelő-férfiú «nénje», még pedig «testvérnénje» *(jäγ'-āγitä)* a vízözön-ének szerint (I : 39), «nagynénje, nénikéje» *(ākwä ēkwä)* Reguly közlése s a Világügyelő-férfiú jugrai idéző igéje (II : 322.) szerint. Hogy a *Kaltėś-ēkwä-ēri'* (IV : 322.) két változata (IV : 210, 216.) egyszerűen *ākw-ēri'* «nénike-ének» jelzéssel ismeretes, nyilván annak jele, hogy valamint a Világügyelő Arany-fejedelemnek, *Sorńi-ātėr*-nak rövidített jelzése: *ātėr*, a vele mythikus kapcsolatban levő női alaké is egyszerűen: *ākw*, azaz *Ēkwä-pi*,

pīriś ākwä, az «Asszony-fia fiucskának néniје». A Világügyelő-férfinúak Patkanov-tól közölt irtisi-osztják hymnusában is szó van amaz istenség egy nőtestvéréről *(jiankem)*, kinek leírása és hitregéje egészen *Kaltėś*-hez illő (Irt. Ostj. I : 102., II : 184—7.). Mindezzel egybevág a tűzözön-éneknek az a közlése, hogy *Sorńi-Kaltėś* époly genetikus viszonyban leánya *Sorńi-Kworės*-nek és *Sorńi-'Siś*-nek, mint a minőben *Sorńi-ātėr* ezeknek fia *(Sarni-'Siś, Sarni-Kworės ēkwäi', ajkäi' alei'; Sarni-Kaltėś, Sarni-ātėr äγiji', piγi' āńsei')*. De beáll a fölfogás eltérése a mythos ama későbbi fejlődésű változatában, mely *Kworės*-t *Numi-Tārėm* atyjának s emettől egészen különálló személynek magyarázza. Itt már *Kworės* leánya, *Kaltėś*, szükségkép az Égatya, *Numi-Tārėm* testvérévé változik, mi azonban ellenmondásba ütközik az erről szóló közlésben is (II : 98), mert ugyanez a közlés *Kaltėś*-t *Tapėl-ājkä* = *Polėm-tārėm* nőtestvérének is mondja, ki pedig, mint fentebb láttuk, a köztudat szerint nem öcscse, hanem fia *Numi-Tārėm*-nak. Másirányú fejlődése az eredeti mythosnak, mely abból indul ki, hogy *Kaltėś*-asszony *Numi-Tārėm* legkisebb fiának, a Világügyelő férfinek «nevelő anyja», melyhez t. i. igen közel áll az a módosulás, hogy *Kaltėś* a Világügyelő férfinek anyja s következéskép az Égatyának neje. Ezt a fölfogást találjuk a teremtés szent regéjében (I : 32.) és Gondatti-nál, ki szerint калтысь торумъ csak mellékneve *Numi-Tārėm* nejének *'Sań-Tārėm*-nek (26. l.). Minden közlést egybevetve akkép fejlik ki előttünk a hitrege alapképzete, hogy *Sorńi-Kaltėś* és *Sorńi-ātėr* egymás mellett ép oly páros alakok, mint *Sorni-'Siś* és *Sorńi-Kworės*, az Éganya és Égatya, kiknek szerepkörét is mindegyik a maga nemének megfelelően átveszi. *Kaltėś* csak olyan mythikus alak, mint a hét *tārėm*-fi, csakhogy nőben; ő ezeknek testvére, az Égatya egyetlen emlegetett leánya. Hogy tényleg így s nem az Égatya nejének, vagyis *Sorńi-'Siś*-sel azonos személynek ismerhette a hitrege eredeti alakjában, mutatja, hogy a hitrege különösen kiemeli, hogy az «Asszony-fia fiucska» *(Ēkwä-pī' pīriś)*, a későbbi Világügyelő férfi, *Numi-Tārėm* nejének gyermeke, de nem *Kaltėś*-gyermeke, bár ez utóbbi neveli, mint «nénje, nénikéje». Az is jelentős körülmény e pontra nézve, hogy *Kaltėś*-nek a földön szent helye és bálványa van, mi pedig a földre igézett *tārėm*-fiak tiszteletének módja, míg az Égatya, mint fentebb láttuk, «őszfejű pár»

(śul puŋkpä kitï') alakjában nejével együtt él az égben, emezt külön hivatással a földre nem küldötte, magától el nem választotta; ellenben igen természetes, hogy ép úgy mint fiait, leküldötte leányát is a hozzá illő különös hivatással az emberiség szolgálatára. Ép ily kevéssé tekinthető a hitrege eredeti tartalmának az a felfogás, mely *Kaltėś*-ben az Égatya testvérét véli, bár e mellett tanúskodik látszólag az *ākw* jelzés, ha t. i. ezt legszorosabb jelentésköre («az anya idősb nőtestvére») értelmében veszszük. Igazoltuk ugyanis fentebb, hogy az Égatya mellett a hitrege kifejthető eredeti alakjában nem ismer egynemzedékű testvéralakokat, másrészt a közbeszédben *ākw* nemcsak épen a «nagynénét» jelenti, hanem általában «nénikét, anyókát, idősebb nőt».

Kaltėś-asszony szent helye az éjszaki Szoszva alvidéki «Kis-Szoszva» *(Māń-Ta'it)* nevű nagyobb mellékfolyójának forrásvidékén, nem messze az Ob mellett fekvő Шеркальское egyházas falutól, *Jelpiŋ-paul*-ban van, melyet osztjákul *Jemėŋ-kort*, oroszul pedig az ő neve után Калтысьянскiя (vagy: Колтысьянскiя) юрты néven ismernek. Hozzá hasonló bálvány, úgy látszik, másutt is található; mert a Szoszva vidékén úgy értesültem, hogy a felső-szoszvai *Xal-paul*-ban is van *Kaltėś*-bálvány. Az egyik «anyóka-ének» (IV : 217.) szerint a *'Sinśėr-jā* forrásvidékén egy «rénbika-nyelv keskenységű láp», czirbolya- és vörösfenyves szomszédságában, «vasijj terjedelmű nyírerdővel borított földfoktól körülvéve» állna az «anyóka» *(ākw = Kaltėś)* laka; de az említett folyó földrajzi fekvéséről semmi értesülésem nincs. Ép ily homályos előttem a másik «anyóka-ének» hely-meghatározása, mely szerint az «anyóka» a *Ma'i-sir-jā* (Mézszerű folyó») partján levő «héjas czirbolyamogyoró-szem nagyságú házában» lakik. A szent rege szerint *Tari-pēś-ńimāľä-sąw*, a későbbi Világügyelő férfi, nénje-asszonyának *(ākwä ēkwä* I : 7.) laka az Ob partján egy meredek hegyfal ormán *(Ās vātat ńultäŋ puŋkėt* I : 6.) van, hol három nyárfa áll. Midőn az ifjú hős arra vetődve egy nyárfa levelét nyílával átlőtte, előtermett az asszony s azért pirongatta, hogy a «fekvésre való subabőrét» lőtte át.

Kétféle alakban mutatják elénk *Kaltėś* istenasszony külső megjelenését a hitregék: az egyikben ifjú, viruló szépségű hősnő, a másikban öreg anyóka. A «*Kaltėś*-leány nászregéjében» mint menyasszony «eleven nyuszt-, eleven hód-hajfonatos nő» *(liliŋ ńoχs, liliŋ uj sa'ipä nē* II : 300), «egyik hajfonatán eleven

nyuszt hág föl, másik hajfonatán eleven hód száll alá» (II : 301.). A vízözön-ének szerint midőn «Arany-*Kaltėś* hajfonatát széteereszti, egytorkolatú hét Ob-folyam folyamlik, egytorkolatú hét tenger merül föl; az ő hajfonatából bontakozik ki a nap s onnan merül föl a holdvilág» (I : 39, 65.). A PATKANOV irtisi-osztják népköltési gyüjteményében közölt *Pairāχťà*-hymnus szintén kiemeli ez istenség, vagyis a Világügyelő férfi testvérének 40 ölnyi hosszú hajfonatát (*ńeda-joŋ tet sēvep nai, jiankem* II : 184.), melylyel emez öccsét egyszer egy 40 öl mélységű veremből szabadította ki. — Más képpel jelentkezik *Kaltėś* az «anyóka-énekekben», hol a «megtelt ház belsejéből poczakos törzsökét vízi hód, erdei hód [vonulása módjára] vonszolja» (IV : 221—2) s «arczának sok piszokját sok számmal csókolgatják» a falu asszonyai (IV: 223). GONDATTI értesülése szerint is (27. l.) «öreg asszony képét viseli, ki czobolybőrökből készült köpenyben jár és selyem kendővel takarja fejét». A fent idézett nyelvi adatok szintén az öreg nő képére utalnak s bizonyára ily ábrázatú bálványa is.

Történeti hitregéit a következőkben foglalhatjuk össze:

I. *Kaltėś* az «Asszony-fia fiúcskának» nevelőanyja lesz. *Numi-Tārėm* — így beszéli a felsőszoszvai rege (II : 98—99) — haragra gerjedvén neje hűtlenségén, ezt háromszor háza padlójához vágta, aztán azon a nyiláson, a melyen lefelé szokott nézni, ledobja a földre. *Kaltėś*-asszony égi lakából egyszer csak lefelé hallgatózik, hát hallja, hogy valami gyermek sirdogál. Neki is van «lefelé néző nyilása» (*joläľ susnė as*), a mint ezen alátekint, látja, hogy *Numi-Tārėm* neje az Ob partjára esett s a jobbóldali hónalján két bordája kitört. Aranyos kezű-lábú gyermekét, az Ég-atya legifjabb gyermekét, megszülte az asszony estében, de magatehetetlen s a gyermek ápolás híján sirdogál. Megérti a helyzetet a jólelkű *Kaltėś* s annyira megesik a szive a szegény gyermeken, hogy miatta leszáll az égből s itt a földön fölneveli. Ez a nevelt fia az *Ēkwä-pī' pīriś*, az «Asszony (t. i. *Kaltėś*-asszony) fiának» nevezett fiúcska, kit, mivel gyámanya, illetve nénije (*ākwä ēkwä*) három kárászhallal táplált s nevelt föl, egy lozvai közlés szerint «három kárászhallal nevelt férfiúnak» (*χūrėm tūr-χul jänmeltėm χum, Ēkwä-pī' pīriś*) is neveznek. Ez a gyermek lett idővel a Világügyelő Arany-fejedelem.

GONDATTI (27. l.) a következő változatban hallotta az itt tár-

gyalt regét: Az Égatya neje *'Sāń-Tārėm*, vagy más nevén *Kaltėś-tārėm*, miután férjét már hat fiával megajándékozta, szerelmi viszonyt kezdett az égi szolgák egyikével. Megharagudott ezért *Numi-Tārėm* s ledobta az asszonyt az égből, ki estében szülte meg később világügyelő tisztségre jutott gyermekét. A Калтысьянскія юрты falu közelében ért le a földre, miért itt is telepedett meg s nevelte gyermekét, ki később az Ob vidékre költözött Trojiczkoje egyházas falu környékére. Büntetésül hűtlenségeért megtiltotta nejének az Égatya, hogy visszatérjen az égbe, de nem akarván őt végleg elhagyni, arra határozta el magát, hogy maga látogat el hozzá koronként földi számüzetésének helyére.

II. *Kaltėś* hősi kalandjai az Arany-fejedelemmel. A tűzözön-ének elbeszélésében (II : 38.) Arany-*Kaltėś* és Arany-Fejedelem, mint testvérek, Arany-*Kworės* és Arany-*'Siś* szűleik mennyei lakában élik ifjukoruk boldogságát. *Kaltėś* gyönyörűségére «a ház mögött álló aranyos levelű, aranyos ágú nyírfára aranyos szárnyú, aranyos farkú hét kakukmadár száll. Hét éjen át, hét napon át énekelnek; éjjeli vigalmuk, nappali vigalmuk el nem múlik; mintha tiszta ezüsttel, mintha aranyos ezüsttel ömledeznék» szájuk ékes szava. Asszonyuknak «széles e világon élő inséges bocskorú, inséges subájú emberkéi ennek az éneknek hatalmánál fogva élnek» (I : 39—40.). A mint így élnek, egyszer csak meghalnak a nagyon elaggott szülők. A fiú atyját, a leány anyját temeti. *Kaltėś* hét kakukja közül egynek fölszakította a hasát s abba zárta anyja tetemét (I : 41.). Nincs ezután a gyermekeknek maradása az ősi házban; «úrasszonyok lakta, urak lakta vidékeket» látogatni hajtja őket vágyuk. Táltosparipát kell e végből előszerezniök s ennek *Kaltėś* okossága találja meg a módját, ki t. i. azt tanácsolja öccsének, hogy ássa föl szüleik istállójának omladékát s ott majd ráakad a keresett lóra. Midőn a fiú a kiásott s földdel borított csikótetemet nénje elé viszi, *Kaltėś* ezt olykép hozza új életre, hogy egyik oldalán tóvízzel, másik oldalán Obvízzel mossa le róla a rátapadt szennyet (I : 42—43.). E lóra ülnek föl most mindketten, mely két ég közé emelkedve egy pillanat alatt távoli égtájra röpül el gazdáival. További útjaiban és vállalataiban is többször nyer az Arany-Fejedelem *Kaltėś* nénjétől bölcs tanácsot és útbaigazítást. Midőn amaz kétségbeesik a tűzözön pusztításainak láttára, *Kaltėś* figyelmezteti, hogy egy hétrétű nyárfa-hajóban mégis megmene-

kült egy emberpár (I : 47, 67.). Kalandozásaik közben olyan várhoz jutnak, mely föl van ugyan szerelve mindennel, de emberi lélek nincs benne. *Kaltėś* itt arra inti öccsét, hogy el ne árulja őt az esetleg jelentkező házigazdáknak. Ez utóbbiak csakugyan előjönnek rozomák, farkas és medve képében, az Arany-Fejedelem mulatságba bocsátkozik velük, s e közben megfeledkezve az intelemről, künn várakozó nénjére hívja föl a vitézek figyelmét. Most ezek behívják *Kaltėś*-t a lakomához, de baj fejlődik a dologból; mert az Arany-Fejedelem ott hagyva lovát, nénjét, egymaga indul világgá, *Kaltėś* pedig megtámadott becsületének védelmére küzdelembe kénytelen bocsátkozni vendéglátóival. «A hosszú farkú hősök mind az utolsóig elpusztultak», várukba pedig maga *Kaltėś* telepedik (I : 64). Itt találja őt hosszú idők múltán visszatérő öcscse, kivel a viszontlátás után újból visszatér a szülék mennyei lakába. *Kaltėś* megtalálja itt kakukjait s felszakítván egyiknek belsejét, «Arany-*'Siś* anyja ím ott fölül» (I : 65.). Arany-Fejedelem is föltámasztja halottaiból Arany-*Kworės* atyát s a szülők most nagy vigalom után gyermekeiket két arany bölcsőbe fektették s hét rojtos ezüstlánczon bocsátják alá mai lakó helyükre, a földre (I : 67.).

Mint fentebb jeleztük, a szent rege is megemlékezik a későbbi Világügyelő-férfiúnak egy nénijéről (*ākwä ēkwä* I : 7.). Ez szintén segítségére van az ifjú hősnek vállalkozásaiban; így mindjárt útja elején, midőn tudtára adva, hogy a neki szánt nőt elrabolták, kétélű kést, vasból való ölyvbőrt, nyúlbőrt, egérbőrt és csukabőrt bocsát rendelkezésére, mely varázsszerszámoknak később az ifjú kitünő hasznát látja. Ugyanekkor czélszerű tanításokkal is ellátja s megengedi, hogy szükség esetén őt «idézze», csupán azt kötve ki, hogy ne «erősen idézze», hanem «lassacskán emlegesse». Kerül is erre alkalom, midőn a hős a folytonos csapkodással egymásba csavarodó harmincz nyárfa egyikén állánál fogva megakad s mint nénje előre megmondotta, «alá nem juthat, fölfelé nem juthat». Idézi most nénjét, de nagyon. Hirtelen dörgéssel, három szárnyas ló hátán jelenik ez meg a baj szinhelyén s legelőbb is azt veti idézője szemére, hogy miért idézte oly rögtönösen. «Mi lelt öcsém (*apikwė*)?» — szól — «Éppen thea mellett ültem s [a rögtönös idézéstől] a theacsészék ízré-porrá törtek össze!» Körmei közé fogta eztán a harmincz nyárfát s miután kettétörte, így szólott:

«Az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani; micsoda ember lesz majd képes rajtatok keresztülhatolni?!» A mily hirtelen érkezett, oly hirtelen tünt el ezután (I : 15—16.). — Bár a rege vége (I : 32.) a Világügyelő-férfiú anyját, *Numi-Tārėm* nejét mondja *Kaltėś*-nek s e szerint az itt említett «nénét» nem tarthatja az utóbbival azonos személynek, mégis hihető, hogy az itt közölt regerészlet az előbbiek sorozatához, vagyis a *Kaltėś*-regékhez tartozó.

III. A *Kaltėś*-leány nászregéje *(Kaltėś-āɣi vinė mōjt)* Reguly hagyatékában egészen különálló, kerekded elbeszélés (II : 294—310.), melynek rövid tartalma a következő: Az ifjú «fejedelemhősnek» *(ātėr)* «nőjáró nős vidéket» keresni támad legyőzhetetlen vágya. Anyja nem tud számára tanácsot. Egyszer azonban, midőn vizes vedreivel a forráshoz érkezik, a víz fölfreccsen feléje. Álmélkodva áll az asszony, mire a forrás megszólal: «Te ugyan én belém mit nézel? Nézz az Obon fölfelé, nézz az Obon lefelé!» A mint körülnéz, deres orrú holló jön feléje, fejedelmi ifjúvá változik, kiveszi fejszéjét, szárcsontjából egy darabot levág, a kövön négyszögletesre faragja, tegzéből tollas nyílnyelet vesz elő, a csontot nyílként beleteszi, ijjára helyezi, a kőbe lövi, a csontnyíl fennakad. Midőn tovább megy, így szól az asszonynak: «Fiadnak ezt az izenetet vidd, ha az én istenkei hét, ördögi hét fogásomból telik *(pupi' sāt, kuľ sāt piśėm-ke joɣti)*, hadd jöjjön az én útam hosszában nőjáró nős vidéket keresni; ha az én istenkei hét, ördögi hét fogásomból nem telik, ne jöjjön!» — Nem szivesen, de utóbb megmondta mégis az anya a hallott üzenetet fiának. Ez kiment s a hollóból átváltozott ifjú dolgait ismétli. Miután az ő lábcsontjából faragott nyíl is megakadt a kőben, vezető társát követi útjában. A mint mennek, társának az egyik lába hótalpastul leszakad s úgy elmarad. Neki is leszakad az egyik lába hótalpastul s elmarad. Majd ily módon szakadnak le egymás után s maradnak el a két ifjúnak külön-külön az egyik kezük, a másik lábuk, a másik kezük, derekuk, végül csak fejük koponyája gurul. A koponyák begördülnek egy kovácsműhelybe, a kovács kohóba veti, megtüzesíti, vasfogóval vasüllőre helyezi, kalapácscsal üti. A koponyák kisikamlanak, az ajtón kigördülnek, a derékhez érkeznek, ez hozzá kapcsolódik, az egyik kézhez és lábhoz, majd a másik kézhez és lábhoz érkeznek, mind összekapcsolódik, épekké válnak. Erre egy nagy ház jelentkezik, a *Kaltėś*-ék háza. A mint belépnek, vízbe

sülyednek, a ház egész nagyságában szél hullámozta vízhabbal egyre forog. A nép hálóvarsával, keczével, gyalommal, halászó-sövénynyel halászik, tokhalat, nyelmalazaczot fognak. A vendég-rekeszben egy öreg asszony s egy öreg ember, a leány szülei ülnek. Az öreg asszony haja megőszülve olyan mint a nyúlbőr, feje fekete-sas-fészekkel van megrakva. Az öreg ember haja sárga, feje turuj-sas-fészekkel van megrakva. Egy nő, a menyük, állatbőröket varrogat, férje, az öreg pár fia, fekszik. Megböki a varró asszony késével férjét, hogy ébredjen s készítsen a vendégeknek ennivalót. Ez felöltözik, fölrakja hótalpait, előszedi ijját, nyilát s aztán két felé vonja anyjának, az öreg asszonynak száját, abba belemegy s hótalpastul eltünik benne. Hosszú, vagy rövid idő mulva egyszer csak az öreg ember ásít, a szája tágra nyilik, a vadászó fiú hótalpa onnan tünik elő, majd kiugrik s egy hároméves jávort elevenen összekötözve, egy lapátnyélre akasztva hoz elő. Levágják a jávort, megfőzik s a vendégek elé adják. Az ifjú vár. A házi gazda szól: «Te mit vársz még? Ha tányér végibe, csésze végibe való társat (t. i. feleséget) akarsz, eredj ki, hívd be!» Kimegy, senkit sem lát. A mint belép, haját fölfelé huzzák. Fölpillant: eleven nyuszt-, eleven hód-hajfonatos nő ül itten; egyik hajfonatán eleven nyuszt hág föl, másik hajfonatán eleven hód száll alá. Ez volt a *Kaltéś*-leány: fél kezénél megfogta, egy tányérhoz telepedtek. Néhány napig vendégeskedtek, aztán ipja hozománynyal szerelte föl s az ifjú pár elutazott. — További folytatásában azt beszéli el a rege, hogy a Városi-fejedelem-öreg fiának *(Ūsiŋ-ą̄tėr ą̄jkä pī̆')* szintén vágya kerekedett a nőjáró nős vidékre s nagyon unszolta társát, hogy vigye el őt is oda, honnan ő nejét szerezte. Ez hiába intette a nagy veszedelmekre, a fejedelemfi nem tágitott. Sok ügygyel-bajjal csakugyan eljutottak az előbb leírt csodás házba; de a nő, a melyhez a fejedelemfi jutott, «foga, körme veszett boszorkánynő» *(puŋkä, kwonsä χą̄lėm por-nē* II : 307.) volt, melyet elvitt ugyan házába, hanem köszönet nem volt benne. A két vőhöz eljött az ipjuk látogatóba. Távozta után pár nappal keresi a *Kaltéś*-férj sógorát, hát a Városi-fejedelem-öreg városa egészen föl van emésztve a tűztől, csupán az üszkös fadarabok láthatók. Hirt visz a dologról ipjának, mire emez a következőkép válaszol: «Egykor ha az ember korabeli világ fog támadni, az embernek fia istenkei hét, ördögi hét fogásomat keresve ne erőlködjék! További élet

fényes napjait megélni ő (t. i. a fejedelemfi) nem akarta» (II : 310.).

IV. *Kaltéś*-asszony látogatása fiainál. PÁPAI KÁROLY följegyzése szerint az obi osztjákok három fiát ismerik *Kattas-ime*-nek, ezek: *Juχ-sem-χu*, *Jem-vas-ige* (= medve) és *Urt* (= *Åtér*, Világügyelő férfi). *Kaltéś*-asszony három fiáról tudnak a medveünnepi színjátékok során előadott «*Kaltéś*-», vagy «anyóka-énekek» (*Kaltéś-ēkwä ērï*', *ākw-ērï*' IV : 222, 210.) is, mely énekek az «anyókának» fiainál tett látogatását tárgyalják. Kikél e végből «héjas czirbolyamogyoró-szem nagyságú házából» s tutajt szerkeszt. Az egyik változat szerint harmincz gerendából van ez összeróva (IV : 211.), a másik szerint pedig olykép készült, hogy az «anyóka», «ha levelet talál, egy helyre helyezi; ha füvet talál, egy helyre helyezi: récze nagyságú, lúd nagyságú tutaját így készíti» (IV : 217.). A «réczebél, lúdbél módjára kacskaringó» *'Sinśér-jā* folyó hosszában halad aláfelé az anyóka, míg egy folyóvonal végén falu látszik. «Feketerécze vízi röptével röpül oda» a tutaj, mert e hely az idősb ifjú lakóföldje. Messziről fölismerszik a «neves úr lakóháza», melynek mögében «ezüst bojtú bojtos nyírfa termett» (IV : 212.). Az idősb meny «atyja házából kelengyekép hozott, színe-fénye érintetlen szép selyemöltőjét ölti vállára, ezüst bojtú bojtos kendőjét teszi a fejére» és sok néptől kisérve «vékony inas keze száránál fogva, csikóló szép vezetése módjára vezeti föl az anyókát» (IV : 213.). «Teli falu sok nőcskéje arczának sok piszokját sok számmal csókolja» (IV : 223.). Midőn a házba jutnak, «leánynak gyönyörűséges, fiúnak gyönyörűséges üdvözlettel» lép nagy fia elébe. «Mindenféle nyusztfészekbe, hódfészekbe ültetik; mindenféle sörös étellel, mézes étellel» vendéglik (IV : 213, 224.). «Egy fogyó holdbeli, telő holdbeli kerek héten át nézi az anyóka a csikózsirral bőséges tál csikózsir-bőségét» (IV : 213, 218.), míg végre középső fiát látni kerekedik vágya. Most «színefénye érintetlen jó posztóval öltöztetik föl, színefénye hímzett selyemkendőt raknak a fejére», «madárköltöző déltáj széléről szerzett szőre préselt drága ruhát tesznek a vállára; vállra nem férő holmiját a fejére nyomkodják, a fejére nem férő holmiját a vállára nyomkodják» (IV : 224, 220.). Ezután lekisérik tutajához, «teli falu sok nőcskéje, sok fia nyüzsög vele», «poczakos törzsökét vízi hód, erdei hód [vonulása módjára] vonszolja» (IV : 224, 221.). «Leánykorbeli

hosszú korra, fiúidőbeli hosszú időre szóló üdvözletet hagy az anyóka hátra» (IV : 216.). Eljut a középső, majd innen az ifjabb fiához, kik szintén a leírt vendégszeretettel fogadják. Miután így látogatásait befejezte, visszatér az anyóka a maga lakóhelyére.

Történeti mythosra való utalást látszik magába foglalni a Világügyelő-férfiú jugrai hymnusának az a helye is, melyben *Kaltėś*-ről, mint ezen istenség nénjéről *(ākwä)* van szó, ki az ő aranyos süvegét és rojtos nyergét készítette s ki itt *sāt pupi̊' larpi nāj* «hét istenkét szerző (?) asszony» díszjelzővel van említve. E jelzőhöz a közlő megjegyzi, hogy: *Kaltėś-ēkwä sāt pupi̊' sātės, tōnä sāt pupi̊' larpi nāji̊' lāwawė* «*Kaltėś*-asszony hét istenkét teremtett igézetével; ezért nevezik *sāt pupi̊' larpi* asszonynak» s nyelvi magyarázatkép a homályos *larpi* szóhoz még a következőt csatolja: *Tą̄rėm sāti* (затворитъ), *Kaltėś-ēkwä larpi, larpi̊ti, sāt pupi̊' larpi̊tės* «*Tą̄rėm*ról azt mondjuk, hogy *sāti* ‚teremt' (t. i. igézetével); *Kaltėś*-ről, hogy *larpi*, vagy *larpi̊ti*, hét istenkét szerzett (?)». Minthogy azonban e szóban forgó epitheton változata a Világügyelő férfinek más helyről közölt hymnusában *sāt-tą̄rėm jisi-nāj* (= «hét istent-[szült]-asszony») alakkal ez istenség anyjára vonatkozik (II : 315—6.), ki ugyane hymnusban még mint a föld előbuktatója is szerepel (II : 311), igen lehetséges, hogy a *Kaltėś*-re alkalmazott itt idézett jelző csak átvitele az égi anya dísznevezetének az ő leányára, mit jól megérthetünk, ha számba veszszük, hogy *Kaltėś* örökölte anyja egész kultuszát és hatáskörét is.

H i v a t á s a ugyanis a *szülés gondozása s az emberi sors* (gazdagság, vagy szegénység) s *életkor megállapítása* minden egyes személyre vonatkozólag (Gondatti 27. l.). «A más állapotban levő nő» — mondja egy néprajzi közlés (IV : 405.) — «*Kaltėś*-asszonyhoz imádkozik, hogy egészségesen tartsa meg s valami büntetéssel járó vétségbe ne essék *(mat naknė-sipnė ul voss pati)* gyermeke megszülésének idején. Az áldozó áldozatkép rénszarvast öl ezüstöt ‚köt' *(ą̄ln nēγi* t. i. ajánláskép kendőbe) s kendőt ‚helyez' *(tą̄r pini* t. i. az istennő bálványához)». Az éjszaki osztjákok, úgy látszik, *Kaltėś*-nek éjjel áldozgatnak s ezért nevezik az istennőt «éjközépi ételáldozatos úrasszonynak, kelő [hajnal-]csillagos, véráldozatos úrasszonynak» *(Āt-kuṭėp pą̄rėŋ nāj, ētti χōsl jirėŋ nāj* Pápai J.: Osztj. Szöv. 268.). Az ember számára isteniley kiszabott élet-

idő vége a *Kaltėś laum sorėm* «a *Kaltėś* rendelte halál»; erről beszél a szigvatorkolati istenke, midőn betegét meggyógyítván avval a hírrel bíztatja, hogy «*Kaltėś* rendelte halála elérkeztéig többé nem fog betegségbe esni» (*Kaltėś laum sormėn joχtnėnėmos vāssi' aumnė at pate'in* II : 261.). Hogy fontos ügykörét *Kaltėś* kellőleg elláthassa, az Égatya rendeletéből író deákok állanak rendelkezésére, kik mindent följegyeznek, a mit az istennő szól (Gondatti 27.). A Pápai Józseftől följegyzett éjszaki osztják idéző ige (Osztj. Szöv. 268—9. l.) oly néphitről tanúskodik, hogy az istennő *rovásokkal* jégyzi meg kinek-kinek életkor-határát. Egy beteg leányka bajáról van itt szó, ki miatt a samán következő szavakkal vonja kérdőre az istennőt: «Szerencsehozó *Kaltvś* ingerlékeny úrasszony (*sāt K. ńērėŋ nāj*)! A te rendelkezésed alatt álló (birtokodat tevő) egy magzatkádat, egy kedveskédet evő bálvány, ivó bálvány sok fiaddal megfogattad. Háterőt, mellerőt toldó istennő (*śaś-jōri āltmaŋ nāj, mēwėl-jōri āltmaŋ nāj*), te kívüled szárnyas száz bálvány, lábas száz bálvány sok fiad hogyan is ragadta meg?!» Felel az istennő; «Én egykoron leányküldő (*ēvi kitla*) szerencsehozó *Kaltvś* ingerlékeny úrasszonynak lettem idézve. *A magam rótta vasas nagy mély rovás* (*ma śōmėltėm kartla ōn ogor śōmėl*) után semmiféle ruhaujjas járványvész ruhaujja, semmiféle ruhaszárnyas járványvész ruhaszárnya nem érinti. Én egykoron, varrnivaló varró darabját varró [nő] nagyságnyira, készítni való készítménydarabját készítő [nő] nagyságnyira (vagyis: hogy ama leány felnövekedjék) *rovogattam* (tettem) *vasas nagy, mély rovási*». Fiúgyermek betegségénél az istennő vigasza ily szavakkal módosul: «Én egykoron, vadászni (ölni) való erdei vadját vadászó [férfi] nagyságnyira, halászni (ölni) való vízi halat halászó [férfi] nagyságnyira, *róttam ím vasas nagy, mély rovást.* Úrnői temető, úri temető jó végére ez idő szerint hogyan róttam volna?! A magam rótta vasas nagy, mély rovásomon (vagyis: ennek határidején) kívül semmiféle szárnyas száz bálvány, lábas száz bálvány sok fiamnak megakadó fogú foga táján ő meg nem akad».

Mindezek alapján érthető az a nagyfokú tisztelet is, melylyel hívei, különösen a nők, előtte hódolnak s szent helyét a legtávolabbi vidékekről is fölkeresik (Gondatti 27.). A hol a keresztény tanítás nagyobb hódítást tett, pl. a Lozva középvidékén, *Kaltėś*-t Sz. Máriával azonosítják, mivel egybehangzó, hogy ugyanitt *Kaltėś*

nevelt fiát, az *ēkwä-pī' piriś*-t a gyermek Krisztussal vélik azonos személynek.

Az irtisi osztjákok hitregéje szerint *Pairāχťā* (= Világügyelő férfi) nőtestvérének az a hivatása, hogy a költöző, különösen lúdféle madarakat délvidéki tájukra el- és onnan visszakisérje, a mint erről a *Pairāχtā*-hymnus is megemlékszik (Patkanov I : 102, II : 185—6.). Kapcsolatban van e felfogás a «Lúdfejedelem» *(lūnt-ǫtėr)* mythosával, melylyel alább a Világügyelő-férfiú hitregéinek tárgyalásánál foglalkozunk bővebben.

Kaltėś mythikus lényének alapképzetére érdekes világot vet e névnek alkalmazása a reghajnali medveköltő-ének következő verseiben (III : 192—3):

Uj at ētėn taulänė jui-pālt	«Állatot» (= medvét) megillető öt éjjeled eltelte után
Xoli-Sēri śāńikėn χǭtlänė-mūs	amint *Reghajnal anyácskád* kivilágosodik,
Xoli-Kaltėś śāńikėn χǭtlänė-mūs	amint *Reg-Kaltėś anyácskád* kivilágosodik,
jäni' tǭrėm ta'ilėl voss mastawėn,	nagy isten ruhájával ruháztassál föl,
jäni' pupi' ta'ilėl voss mastawėn!	nagy bálvány ruhájával ruháztassál föl
χǭltal ǭlnė tūr-tēp śuńiŋ pūrin	ki nem fogyó tavi eledelből álló dús áldozatlakomád
śāńinnė voss joχtχati!	hadd jusson anyádnak (t. i. *Kaltėś*-nek)!
χǭltal ǭlnė Ās-tēp śuńiŋ pūrin	ki nem fogyó obi eledelből álló dús áldozatlakomád
āśėnnė voss joχtχati!	hadd jusson atyádnak (t. i. *Numi-Tǭrėm*-nak)!

Kiviláglik t. i. innen, hogy *Kaltėś* = *sēri* «hajnal», vagyis hogy ez istennő ép úgy személyesitője a «hajnal»-nak, mint *Numi-Tǭrėm* az égnek és *Joli-Tǭrėm* a földnek. Ugyane medveköltőéneknek más helyein is szó van a «regghajnal-hajfonatos (= sugaras) fejedelmi asszony anyácskáról», ki e szerint nyilván nem más mint *Kaltėś*. Így midőn a medvét ekkép költögetik: «Vastag gyökerű gyökeres álmot hosszú, vagy rövid ideig fogsz-e még aludni (feküdni)?! *Regghajnal-hajfonatos (= sugaras) fejedelmi asszony anyácskádnak* fölkeltét hogyan nem látod *(χoli-sēri sa'ipä nāj śā-*

ńikėn nāŋχ-kwālmä χumľė at va'ilėn)?! (III : 189—190). Szintígy a következő énekrészletben: «Állatocska, állatocska, ébredj föl, serkenj föl! A *regghajnal-hajfonatos fejedelmi asszony* a te anyád íme a magas fa ágernyőjére jutott, az alacsony fa tetejéig emelkedett» *(χoli-sēri sa'ipä nāj-śāńin kars jiw lāpin ti pats, talkwė jiw taľχėn ti lapės)* = «a fák tetejét besugározza a kelő nap» (III : 188.). Folytatása e verseknek: «Állat, ébredj föl! Állat, serkenj föl! Azelőtt [életed] hátrahagyott részében, magadformájú égbe tetszett szent állat, magadformájú álomtalanul élő jó állat, egyik fél ‚hajfonatod' (= szemed) *Tąrėm*ra (= az égre föl) ‚fonódott' (= tekintett), másik fél ‚hajfonatod' *Kaltėś*ra (= a kelő napra, oldalt) ‚fonódott' *(akw' pāl saγėn Tąrėmnė sa'iχatės, akw pāl saγėn Kaltėśėn sa'iχatės)*: most pedig vastag gyökerű gyökeres álmot, hét ‚állat-álomnyi' hosszú álmot hosszú, vagy rövid ideig fogsz-e még aludni?!» (III : 188—9.). Ezek után érthetjük meg jól a tűzözön-ének ama szavait, melyekkel Arany-*Kaltėś*-ről azt mondja, hogy midőn «kikél a házból s hajfonatát szétereszti . . . *az ő hajfonatából bontakozik ki a nap*, az ő hajfonatából merül föl a holdvilág» *(taw saγänėl χątėl pokapi, taw saγänėl ēt-pos χuľili* I : 39.). A mit t. i. az ének itt mond, nem más a fentebbiek szerint, mint hogy *a hajnal pírjából kél elő a nap.*

A mi magának a *Kaltėś* szónak eredetét illeti, talán nem csalódunk, ha ezt ugyanott keressük, a hol a *kworės, pupi'* és *kuľ* mythikus szavakét találtuk, vagyis a permi nyelvek terén. Alapot ad e föltevésre a votják (Glaz.) *Kildiś-in* = Sar. *Kilčin*, Mal. *Kiľčin*, Kaz. *Kelčiń* mythikus név, mely az imádságok elején, az istennevek elősorolásában szokott előfordulni (így: *óstä Inmarä, Kildiśinä!* vagy *óstä Inmarä, Kildiśinä, badźim Midorä, Vorsudä!)* s világosan taglalható *kildiś in* = «teremtő (vagy: termékenyítő) ég (vagy: isten)» szavakból álló összetételnek. Maga a *kildiś* is használatos az *Inmar* istennév jelzője gyanánt, így: *źeć śiźim pudo kildiś-vordiś Inmarä!* «hétféle jó lábas jószágot teremtő-fölnevelő istenem!» ‚*źeć śiźim ju-puŋ kildiś-vordiś Inmarä!*' «jó hétféle gabonafőt teremtő-fölnevelő istenem!» ‚*osto Inmarä, kildiśä-vordiśä*' «uram istenem, teremtőm-fölnevelőm!» (l. Votj. Szót.) s nyilván ilyen bővebb kifejezésből alakult az efféle *ďü-kelčin* = *ju-kildiś in* «a gabona őrszelleme» (= «gabonát előhozó v. teremtő istenség»), *Mu-kildiśin Mu-kilčin* «a föld istensége» (= «a földet előhozó

istenség»). Az utóbbi mellett ez a teljesebb jelzés is igazolható: *Mu-kilčin-mumi (=mužem-mumi)* «Földanya», mely arra vall, hogy ez esetben a *kilčin* női istenség. Igen tanulságos ugyane szempontból a Gavrilov-tól följegyzett következő szólás: *Kildišin-šuräs-dorä vetlini* = «*Kildišin* útjára menni», mit akkor alkalmaznak, midőn az újszülött gyermek anyjához a szomszédok süteményt és lepényeket visznek kedveskedésül. Kitetszik t. i. ebből, hogy *Kildišin* a szülés és termékenység istensége, tehát ugyanoly hivatású, mint *Kaltėś*-asszony.

Még egy idevágó permi-zürjén adatot is találunk Wiedemann szótárában, ezt t. i. *kildas-pas* «geburtsfleck» (*pas* «fleck») melynek előrésze mint a közönséges zürjén *-as* nomen verbale képzővel alkotott szó érthető a votják *kild-* «teremtődni, létrejönni, keletkezni; teremteni, létrehozni, rendelni» ige mellett. Mindezek alapján tekintetbe véve a zürjén *pizan* «asztal» és ennek átvétele a vogul *pasėn*, KV. *päsėn* «asztal» szók első szótagbeli magánhangzójának (nyilván a régi zürjén ejtésen alapuló) viszonyát, bizvást vélhetjük, hogy a *Kalteś-tārėm* (vagy: *Kältėś-t.)* csak a *Kildiś-in* átvétele, illetőleg az utótagban fordítása, természetesen nem közvetlenül a votjákból gondolva az átvételt, hanem a permiségből abban a korban, midőn az ősi pogány hitvilág eszméi és vallási gyakorlata itt is éltek. Az Ahlqvist-féle *Kaldas-aŋki* adat előrészéhez, melylyel a vég-mássalhangzó írása tekintetében Pápai Károly *Kattas-ime* adata is egyezik, jobban illik a zürjén *kildas* képzés, mert a *kildiś* megfelelése gyanánt az osztjákban is *-ś* (nem *-s)* véghang volna elvárható. A *Kaltėś* kimutatott «hajnal»-féle mythikai értelme megegyezik avval, hogy *Kildišin* a votjákban *Inmar* (= «ég; isten») és *Kwaž* (= «időjárás; levegő») társaságában szerepel, tehát nyilván szintén valamely látható égi jelenség személyesítése lehetett, midőn képzete még élénkebb volt a néphitben.

Van még egy körülmény, mely arra utal, hogy a *Kaltėś*-mythos és -tisztelet eredeti területét a permi népek közt keressük s ez az, hogy a régiektől emlegetett «Arany-asszony» (Златая баба) nevű bálvány leírása több tekintetben megegyezik a *Kaltėś* hitregéivel. Ily egyező vonások: 1. Hogy amaz *vén asszonyt* («*Aurea anus* seu *vetula*») ábrázol, ki *ölében egy gyermeket tart*, melyet az «Asszony-fia fiúcskával» azonosíthatunk, míg az asszony mellett

levő másik gyermek, ki a régi források szerint az «asszonynak unokája», a Világügyelő férfi fia lehet (l. u. i. 0100. l.). — 2. Hogy *arany* jelzője van, noha GUAGNINO határozottan megmondja, hogy «antiquissimum Idolum *de lapide excisum*». Ezt az ellentétet t. i. csak úgy érthetjük meg, ha a *Sorńi-Kaltėś* nevezetet veszszük figyelembe, melynél jól tudjuk, hogy ép úgy mint a többi «arany» jelzőjű istenneveknél e szó csak epitheton ornans, az istenségnek való kedveskedés, de semmiképen sem jelenti azt, hogy az illető bálvány aranyból készült. Ezek szerint a «Златая баба» nyilván a *Sorńi-Kaltėś* (illetve permi eredetijének) fordítása ép úgy mint a régi források «Земной Поясъ», «*Cingulus mundi* = «Ural» nevezete a vogul *mā-ēntėp* (= «föld öve» = «Ural») kifejezésé. — 3. Hogy a Златая баба nemcsak kis területen van tekintélyes istenségnek elismerve, hanem nagy tiszteletben részesül az Obvidék összes népeinél, mint ugyancsak GUAGNINO írja: «Hoc Idolum ab *Obdorianis, Iuhricis et Vohulicis alijsque conterminis gentibus* cultulatriæ veneratur» (l. I: 063. l.). Ezt t. i. semmilyen más női istenségről nem lehet elmondani, sőt már magában véve az, hogy a régi kútfők valamely nagyhírű női bálványról tudomást szerezhettek, csakis *Kaltėś* számbavételével érthető. Ezt a bálványt már HERBERSTEIN az osztjákok földjére helyezi («ad Obi ostia, in prouincia *Obdora* in *ulteriori Ripa* situm»); de a «Софійская Первая Лѣтописъ» néven ismeretes krónika az 1396. év alatt Permi Sz. István püspök, a zürjének első hittérítője halálának közlése kapcsán említi, hogy ő olyan «hitetlen emberek közt élt volt, kik a bálványokhoz, tűzhez és vízhez imádkoznak és a Златая бабаhoz» stb. (l. I: 060. l.). Ez az utóbbi bálvány tehát mindenesetre a permi népnél is nagy tiszteletben állhatott, mit egybevetve azzal, hogy a *Kaltėś* szó permi eredetűnek látszik, körülbelül arra a történeti következtetésre jutunk, mit a régi orosz kútfők említenek, hogy t. i. a permi nép megkeresztelése után az ősi pogányság hívei a permi földről féltett bálványaikkal együtt a vogulok és osztjákok közé menekültek s itt nagyban hozzájárultak e népek pogány hitéletének megerősödéséhez s bizonyára egyszersmind némely újabb mythikus alakulatok fejlődéséhez.

7. A Világügyelő Aranyfejedelem: *Mir-susnė χum Sorńi-ątėr.*

A vogul-osztják hitrege és vallási gyakorlat legünnepeltebb istensége az Égatyának hetedik s legkisebb fia, a «Népetnéző», vagyis «Világügyelő-férfiú» *(Mir-susnė χum)* tisztségét viselő «Aranyfejedelem» (*Sorńi-ątėr* I : 38., II : 322.; *Sąrni χąn* II : 360., *Sorńiŋ χąn* II : 353.), kit az északi vogul közbeszédben egyszerűbb jelzéssel «Fejedelem» *(Ątėr)* néven is emlegetnek (II : 312., 349.). Az utóbbi jelzésnek felel meg az éjszaki osztják *Urt*, középobi *Ort* (*Oort* Finsch 555.) nevezet, melynek teljesebb kifejezésváltozatai: *Sąrńi-Ort* «Aranyfejedelem» (Pápai J. Osztj. Szöv. 269.), *Ort loŋχ* «Fejedelembálvány» (*Ortlonk* G. Fr. Müller: Samml. Russ. Gesch. III, 384.) és *urt-iki* (Уртъ-игэ Poljakov 58.), vagy *ort-iki* (Ортикъ: Beljavskij, Abramov; *Örtik* A. Erman: Reise um die Erde, 679.), irtisi osztják ejtéssel: *ūrt-iga* (Patkanov) = ÉV. *Ątėr-ąjkä* «Fejedelem-öreg». Az irtisi osztjákoknál egyébként Patkanov szerint (I : 101.) *Pairāχťà* a rendes neve, mely szó a kondai vogulban *pąjrėχś*, *pojrėś* alakban ismeretes s az Égatyára alkalmazva «urat, uralkodót» jelent (pl. *Nąm-Tōrėm pąjrėχś* II : 230., *Jäni Tōrėm pojrėś jäum* «Nagy Ég úr atyám» II : 379.); de ép úgy mint az irtisi osztjákban (Patkanov u. o.), vele nevezik a mennyei atya keresztény tan szerint való «fiát», Krisztust is (pl. *Pąjrėχś nok'-mėnnė k'otėl* = «Az Úr mennybeszállásának napja» = Вознесенiе), külömben pedig tatár eredetű szó (= *bojorokčė* «anordner, befehler, herrscher»; l. Vog. Népkölt. Gyüjt. I : 0303.). Gyakran hallható az északi vogulság körében ez istenség említése *Ēkwä-pīriś* (III : 164.; эгва пырысь Gond. 25.) «Asszonyfiacskája», vagy *Ēkwä-pī' pīriś* «Asszony-fia fiúcska» (II : 125.) néven is, melynek, valamint a regebeli *Lunt-ątėr* «Lúdfejedelem» és *Tari-pēś-ńimāľā-saw* «Daruczomb-hótalp-bőr» (?) kifejezéseknek magyarázatával alább, a Világügyelő-férfiúra vonatkozó történeti mythosok tárgyalása kapcsán nyilik alkalmunk foglalkozni. Az obvidéki oroszok e híres bálványistenséget *Māsťėr* (Мастеръ Gond. 25.; szigvai

---

*) Ю. И. Кушелевскiй: Сѣверный полюсъ и земля Ялмалъ. Путевыя записки (Az éjszaki sark és Jalmal földje. Uti jegyzetek). St. Peterburg, 1868.

vogul ejtéssel: *Māśtėr*), *Māsťėr-long* (Beljavskij) és *Māsťėrko* (Macтерко : Kuševjevskij*) 113., Finsch 556., 558.) néven ismerik, melynek eredetét illetőleg alapos értesülést nyerünk G. Fr. Müller fent idézett művéből (III : 384.). E szerint t. i. a hittérítés korában (1712) egy *Masterko* nevű osztják samán volt az Ortlonk bálvány őre és papja a bjêlogori jurtákban s ez után hívták az oroszok e bálványt (шайтанъ) *Masterkov Šajtan*-nak, vagyis «Maszterko-i (M. tulajdonát tevő) bálványnak», mely nevezetből idővel a népetymologia közbejátszásával[1]) a mai rövidebb jelzés fejlődött.[2])

Egyelőre semmi hiteles bizonyítékunk nincs az orosz hittérítőktől terjesztett s nem éppen valószínűtlen fölfogásnak igazolására, hogy a Világügyelő-férfiú bálványa és tisztelete is a permi földről került volna az osztjákokhoz (l. G. Fr. Müller id. m. III : 384.). Mindenesetre kétségtelen, hogy már a XVI. század végén, midőn a diadalmaskodó orosz fegyverek először hatoltak az Irtis

---

[1]) Az oroszban ugyanis мастеръ = «Meister», mely jelzés jól illik a Világügyelő-férfiú énekekben magasztalt «mesteri» műveihez. Így érti a szót Finsch: «Der gewaltigste Gott heisst ‚Oort', auch wol *Mostėr* oder *Moschter* (Meister) genannt» (555.).

[2]) Téved tehát Ahlquist, midőn azt hiszi, hogy a *Master*, *Masterko* név a mult század elején élt Vologodskij paptól származik s hibás elemzés útján jött volna létre ezen egyébként nem igazolható osztják névből *(Tori-)m-Ās-lĕr(-tĕr)* = *Ās-lĕr-tōrėm* «Ob (Irtis) torkolati isten» (Unter Wogulen und Ostjaken: 164. l.). Megjegyzendő itt, hogy a mult századbeli orosz írók (Beljavskij, Abramov, Kuševjevskij) s utánuk Finsch az osztják bálványok leirásában külön személyekül tárgyalják *Ortik*-ot és *Master*-t, noha kétségtelen, hogy, mint ezt G. Fr. Müller már a XVIII. század első felében jól tudta s megírta, mindkét nevezet a bjêlogori nagytekintélyű bálványra vonatkozik. Érdekes esete ez annak, hogy miként keletkezik irodalmi úton is *egy* mythikai személyből *kettő* egyazon képzeleti alak két epithetonjának az eredeti mythikai felfogástól eltérő, félreértett vonatkoztatása alapján. Hogy helyesen azonosítja-e Pápai József nyelvészeti tanulmányútjáról való jelentésében (29. l.) ezt az Ортикъ, illetve Уртъ-игэ bálványt, melyet Poljakov a bjêlogori jurtákhoz legközelebb eső Trojitzkoje egyházas falu osztjákjainak területén ismer s melynek székhelyét G. Fr. Müller Ortlonk néven szintén ugyane területre helyezi, avval az *Ort-jiχ* bálványnyal, melyet az Obdorszktól éjszakkeletre eső *Vul-pasl* helységben tisztelnek s melynek neve Pápai szerint «Fejedelem-fit» jelent, nézetem szerint igen kétséges.

felől az Ob mellékére, az előbbi folyó torkolatán túl eső obmelléki osztják helység, melynek területéhez a Világügyelő-férfiú szent helye tartozik, jelentékeny helye volt az osztják samán kultusnak. Ezt a helységet ma osztjákul, mint velem Pápai József közli, *jēmėŋ vạš*, azaz «Szent város» néven hívják; régebben, úgy írja G. Fr. Müller (III : 381.), *Loŋχ-pūγėl*, azaz «Bálványfalu» volt a neve s ugyane szerző szerint az oroszok is ezelőtt ennek a névnek fordításával nevezték Шайтанскія юрты-nak (u. o.). Mai orosz neve ez osztják falunak: Бѣлогорьскія юрты, vagy Бѣлогорье, azaz «fehérhegyi jurták», a Fehérhegytől, mely e tájon az Ob jobb oldalán emelkedik s egy részét teszi annak a magas és meredek hegyvonalnak, mely az Ob jobb partján egész Obdorszkig huzódik s Обская гора «Obi hegység» néven ismeretes (l. Poljakov: Путеш. 29.). A hódító Bogdán emberei itt 1582-ben egy asszonyalakot ábrázoló s *fiával* együtt széken ülő nagytiszteletű bálványról szereztek értesülést, melyben *Kaltėś*-asszonynak s fiának, az «Asszony fia fiúcskának», a későbbi Világügyelő-férfiúnak alakítását ismerhetjük föl. Ezt a bálványt a nép a kozákok közeledtének hirére elrejtette az erdőben s mint Novitzkij nyomán hitelesen értesülünk (l. Vog. Népk. Gyüjt. I : 087—099.), ép így mentették meg az osztjákok féltett szentségüket 1712-ben az orosz hittérítőktől is. Ugyancsak e tárgyat illető megbízható adata Novitzkij művének az is, mely szerint a bjêlogori főbálvány mellett egy *lúdmadár* alakjára rézből készített s posztóból, vászonból meg bőrökből alakított fészekben ülő bálványalak, Гусь (= Lúd) volt elhelyezve (u. o. 99.). Ez t. i., mint alább részletesen kifejtjük, a Világügyelő-férfiúnak neje lehetett, esetleg magának a főistenségnek egy mellékalakja, mely őt mint *Luntọ̄tėr*-t, vagyis «Lúdfejedelmet» ábrázolta (l. az ezekre vonatkozó hitregéket alább 093. l.). Maga a bjêlogori bálvány aligha került még idegenek szeme elé, noha tiszteletének szertartásait a legnagyobb nyilvánosság előtt gyakorolják. Novitzkij közöl ugyan egyetmást a hittérítőknek reá vonatkozó értesülései közül, jelesen hogy fából volt faragva, zöld ruhába volt öltöztetve, arcza fehér bádogból készült, fején fekete rókabőrt viselt (I : 0112.), hogy 1712-ben az osztjákok a Konda mellékére vitték (I : 099.) s egy ideig a Nachracsi jurták közelében őrizték, hogy itt tisztelethelye biborszínű posztóval volt borítva s szolgák gyanánt apró

bálványkák állották körül emelvényét, végül hogy házikója előtt földiszített kópjákkal biborszínű ruhába öltözött két férfiú állott őrt (u. o. 0104., 0111.): mindez adatok azonban kevéssé illenek ahhoz a képhez, melyekkel a Világügyelő-férfiú alakja a népköltési hagyományokban jelentkezik s mely ez istenséget világot járó *lovas hős gyanánt* mutatja elénk. Inkább vélhető, hogy ez a Közép-Konda vidékéről szerzett értesülés magára a Nachracsi környékén székelő s itt jobban ismert kondai főbálványra vonatkozik, melyet *Xontiŋ ōtėr* «Kondai fejedelem», vagy *Viś ōtėr* «Kis fejedelem» czímmel illetnek. Állítólag az obmelléki šorkari jurtákban talált s utóbb elégetett ezüstábrázatú, fafejű, becses prémekkel megtöltött zsákból álló s posztókaftánba burkolt bálvány is Ортикъ, az Égatya «Торымъ barátja és segítőtársa» volt (Abramov: Введ. 4.) s a Trojiczkoje egyházas falu közelében előkerült apró zsákokkal megtömött, fölül szorosan bekötött nagy zsákból álló s közepén hozzáerősített ezüst tányérkával diszített bábú is a Világügyelő-férfiú Мастеръ, vagy Мастерко nevét viselte, mely különben «Ортикъ segédje, az istenek hirnöke és az egészségnek istensége» gyanánt szerepelt (u. o.). De jó okunk van hinni, hogy mind e tudósítások zavarosan tükrözik a tényállást, vagyis hogy a szóban forgó bálványok csak kisebb tekintélyű, helyi jelentőségű bálványok lehettek, melyekre az oroszok tájékozatlanságukban alkalmazták a tőlük soha nem látott nagyhírű bjêlogori bálvány jelzőit. Mert hogy mily féltékenyen őrzik e bálvány hivatott őrei szentségüket még a megbízható hívek tekintetétől is, annak jellemző bizonysága, hogy — mint Poljakov írja (60.) — a szent helyének tájára messze földről jövő zarándokok közül sem mindenki részesül abban a kitüntetésben, hogy a bálvány területéhez közel bocsátassék, hanem rendesen ettől 2—3 napi távolságra végzik el az áldozati szertartást. Afféle prémekkel megrakott zsákokból álló bádog-, vagy ezüstarczú kisebb, nagyobb bálványok az északi osztjákok és vogulok vidékein mindenfelé találhatók ma is s ha Finsch az Obdorszkon alúl eső *Ves-pūγėl* faluban egy ilyennek *Ort* néven való említését hallotta (555. l.), ez nyilván nem jelent többet, mint a vogul *nāj-ą̄tėr*, vagy *ą̄tėr*, mely így jelző nélkül alkalmazva bármily kisebbrendű bálványra is érthető, bár, mint fentebb érintettük, különösen a Világügyelő-férfiúnak jelzése (v. ö. *tą̄rėm* = *Numi-Tą̄rėm* «Égatya» és bármely «isten»). Az sem valószínű,

hogy az ilyen apró bálványok a Világügyelő főbálványának volnának utánzatai (u. o. 556. l.); mert a följegyzett vallásos tartalmú népköltési hagyományokban eddigelé ily utánalakításnak semmi nyoma, ellenben minden jelentéktelen bálványnak is, melyről énekek és regék szólanak, saját külön neve, hatásköre és szent helye van. Ha távoli földön óhajtja a samán valamely bálványistenségnek megjelenését, azt büvölő igéjével in persona idézheti elő s nincs arra utalva, hogy a hívek előtt bálványalakítással jelenítse meg.

A Világügyelő-férfiúhoz intézett ily büvölő igékben, illetve áldozati hymnusokban gyakran találunk utalást az ő obvidéki szent helyére. Ő «a hét Ob-vidék áldozatos Aranyosa» (*sāt Ās-pḁal jiriŋ Sḁrni* II : 359), «a hét jávorbika, hat jávorbika futkosó fehér vizű táplálékos Ob, halas Ob felvidékét [lakó] Aranyos-király, Aranyos-fejedelem» (*sāt χār χajti voikėn vitėp tēpiŋ Ās-tal'ėχ Sḁrni-χḁn, Sḁrni-ḁtėr; χḁt χār χajti voikėn vitėp χuliŋ Ās-tal'ėχ Sḁrni-χān, Sḁrni-ḁtėr* II : 360.), «a bal oldala beláthatatlan fehér vizű táplálékos Ob felvidékén istennőcskét tisztelő, istenkét tisztelő földeket körüljáró férfiú Fejedelem» (*ālėm pālä nāŋktal voikėn vitėp Ās-tal'ėχt nājiŋ māt, ḁtriŋ māt jḁŋχnė χum Ātėr* II : 312.). Más helyekből arról értesülünk, hogy a Világügyelő férfiú szent helye közelebbi meghatározással egy magas partú folyófokon van. Az «Arany-*Kaltėś* s az aranyos ős, Arany-*Kworės* atyád előidézte fehér vizű halas Ob szél hullámozta hét Ob-fordulóját vér-áldozatodat fogyasztó hét városban lakod, eteláldozatodat fogyasztó hét faluban lakod; eteláldozatodat fogyasztó hét falud között sásteres hét tavadat lakod; sásteres hét tavad végében aranygyepes hét patak; aranygyepes hét patak felett felhő szelte szent folyófok, szél érte szent folyófok (*tul siltėm jelpiŋ ḁwėt-ńol, vōt χḁjėm jelpiŋ ḁwėt-ńol*) — így írja le a Világügyelő lakó vidékét a felsőszoszvai idéző ige (II : 320.). A felsőszigvai idéző igében az itt említett folyófok díszjelző gyanánt szerepel a Világügyelő neve előtt: «Táplálékos Obod, boldogságos Obod felvidékén Daruorr-madárhálós-fényességes-földfoki királynak, úgy neveznek téged; Madárorr-madárhálós-szentséges földfoki királynak, úgy neveznek téged» (*tēpiŋ Ās-tal'χėnt, χoläŋ Ās-tal'χėnt Tḁr-ńol-piltäŋ-pasiŋ-ḁut χḁn, Voj-ńol-piltäŋ-jelpiŋ-ḁut χḁn toχ namėjawėn* II : 348.). E hely magyarázatául azt jegyzi meg a közlő, hogy a Világügyelő férfiú, *Māśtėr*, szent helye

a Daruorr-madárhálós, madárorr-madárhálós szent földfokon, az Ob partján van; *) *Ātėr*-nek egyik alakja fehér hattyú, másik alakja fehér daru; a *mańśi* ember, ha hattyút, vagy fehér darut fog, csontját-bőrét áldozatával együtt oda viszi, míg húsát megeheti *(Mir susnė χum, Māśtėr jelpiŋ mātä Tor-ńol-piltäŋ, voj-ńol piltäŋ jelpiŋ qutte, Ās-vātat āli; Ātėr akw' χuritä jāŋk χątäŋ, akw' χuritä jāŋk tāri; mańśi χum χątäŋ, aman jāŋk tāri ali-ke, luwanä sąwanä jirä jot tū totitä; χątäŋ ńąwľä, jāŋk tāri ńąwľä tēŋkwė rąwi)*, mely magyarázatnál figyelembe veendő, hogy a darubőr a Világügyelő férfiúnak *Tari-pēś-ńimāľä-sąw* nevében is említtetik. Ez idő szerint, mint POLJAKOV könyvében olvassuk (29. l.), Бѣлогорье szigeten, nem földfokon fekszik; de éppen ő kiemeli, hogy a folyamnak a sziget jobb oldalán huzódó medre újabb keletű, régebben a sziget baloldalán, a mai sekélyebb ágban (Старая Обь) folyt a folyam, a honnan még más erek is kiágaznak. Igen valószínű tehát, hogy eredetileg a bjêlogori sziget a magas jobb parttal mint földfok függött össze s hogy valamikor ezen állott a Világügyelő bálványa, míg mostanság valahol a nehezen hozzáférhető magas jobb parti erdőségben van elrejtve. Bizonyára az a körülmény, hogy egyrészt a hatalmas Irtis folyó torkolatához legközelebb esik, másrészt hogy ép itt van az Ob nagy kanyarulata éjszak felé s közelben van a nagy Konda folyó torkolata is, adta e földfoknak azt a jelentőséget, hogy a legfőbb rangú bálványistenségnek székhelyévé vált, a honnan tényleg «hét folyófordulóra» nyí-

---

*) Szól e földfokról a REGULYtól följegyzett *Urt ennem arl* (vogulul: *Ātėr jänimėm ērγä* = «A fejedelem fölnevelkedésének éneke») czímzésű osztják hőséneknek következő bevezetése is: *Kos kąr kohlem nąui jeŋpi lantiŋ Ass kąŋeunä jaŋ kąr kohlem nąui jeŋpi kuliŋ Ass kaŋeunä num torom untaŋgo ažem mullmal sąrńi on jigem mullmal tąr ńal pilltäŋ si aut mullmeu vaj ńoll piltäŋ si aut mullmem = χos χąr χōχlėm novi jeŋkpi lantėŋ Ās-χaŋγeuna, jaŋ χąr χōχlėm novi jeŋkpi χulėŋ Ās-χaŋγeuna num tōrėm untaŋ χo āśėm mulmal, Sąrńi ōn jiγėm mulmal, tąr-ńol piltäŋ śi āwėt mulmeu, vąj-ńol piltäŋ śi awėt mulmėm* = «Húsz rénbika futotta fehér vizű táplálékos Obunk hágóján, tíz rénbika futotta fehér vizű halas Obunk hágóján, a magas égben lakozó (ülő) atyám igézett, aranyos fölséges apám igézett: daruorr-madárhálósat, ily földfokot igézett nekünk; madárorr-madárhálósat, ily földfokot igézett».

lik kilátása s a «hét földvidék» ügyeletét legalkalmasabban lehet gyakorolni.*)

A Világügyelő-férfiú méltóságának megfelelő az ő szépséges, gazdag lakóháza. A hitregében «az Asszony-fiacskájának kis tó nagyságú, kis tenger nagyságú lakó háza» (*Ēkwä-pîriś ūnlìlènė māń tūr jänit kwol, māń śāriś jänit kwol* III : 164.): «*Numi-Tąrėm* atyától alábocsátott hétoldalas szent ház, hétrekeszű aranyház» (*Numi-Tąrėm āśėn tārätėm sāt urpä jelpiŋ kwol, sat nakpä sąrni kwol* II : 313.), «Arany-*Kworės* atyától betakart fehér vadbőr-takarós ház, fekete vadbőr-takarós ház, hegyi tündér készítette kelő naphoz hasonlatos szépséges ház» (*Sorni-Kworės jäγėn lēpėm jāŋk uj-sąw lēpliŋ kwol, sēmėl uj-sąw lēpliŋ kwol, Ur-mis nājin vārmältėm nèîlnė χątėl χuriŋ kwol* II : 321.), «atyja igézte, fogas állat bőrével takart, karmos állat bőrével bevont, hegyi tündérekkel, erdei tündérekkel teli ház» (*jiwėn multėm peŋkėŋ vąj-soχ laŋχmaŋ χąt, āśėn multėm kunš'ėŋ vąj·soχ talmaŋ χąt, ur-miś nāj tēlpi χąt, ont-miś nāj tēlpi χąt* PÁPAI Osztj. Szöv. 269.), «vize bő bőséges ház, elesége bő bőséges ház» (*vitä lośit lośit kwol, tēpä lośit lośit kwol* III : 145.). Szarufái rézből és mestergerendái ezüstből vannak (*vąχ sirpä siriŋ kwol, ąln pērpä pēriŋ kwol* II : 365.). «Arany részekből alkotott hét ajtója» (*sąrni ląmtpä sāt āwi* II : 316.), más változat szerint egy ajtója, de hét szobája van (*akw' āwip sorni sāt kwol* II : 348.). A szobarekeszek padlóemelvénye, melyen mint zsámolyon az istenség «Hét-istent-[szült]-ősasszony anyja» üldögél, ezüstből való (*Sāt-tąrėm-jisi-nāj śāńin ūnlėnė ąln sėŋsėp sėŋsiŋ kwol* II : 318.).

---

*) Ezek után igen meglepő, hogy a PÁPAItól közölt egyik idéző ige *Sąrńi·Ort* házát a «fekete vizű táplálékos *Szoszva* forrásánál» levőnek mondja (Osztj. Szöv. 269.). Ha az osztják közlő helyesen adta elő a szöveget, e helyet talán úgy magyarázhatnók, hogy benne a Szoszva alvidékén torkolló *Kis-Szoszva* (vog. *Māń-Ta'ït*, osztj. *Aj-Leu*) folyóról van szó, melynek forrásvidékén t. i., mint fentebb (040. l.) láttuk, a Világügyelő-férfiú nevelő anyjának, Kaltės-asszonynak van szent helye. Itt élt gyermekéveiben a Világügyelő-férfiú s csak később költözött át az Ob vidékére (l. GONDATTI 27.). REGULY egyik följegyzése alapján külömben értesülünk olyan néphagyományról is, hogy az «Asszony fiacskája» valamikor a Nagy-Szoszva forrásvidékén levő *'Na'iś-jā* folyó mellékén vadászgatott (l. alább 064. l.), lehet tehát, hogy a néphit e tájon az istenségnek lakó házát is képzeli.

Butorai közül megemlíti az idéző ige az «aranylábú, aranyszélű», illetve «ezüstlábú, ezüstszélű hét a s z t a l t» (*sarni la'ilėp sāt pasän* II : 313.; *sorni χūrpä sāt pasän* II : 321.; *āln la'ilėp, āln χurpä sāt pasän* II : 314., 315.), melynek «lúdlábnyi, réczelábnyi» a magassága (*lunt-la'il, vās-la'il l'ūl'iŋ pasän* II : 348.) s az «aranyfedelű hét s z e k r é n y t» (*sarni aläp sāt lāräś* II : 313.), melyben az «egylábú hét (pálinkás) kehely» (*akw' la'ilėp sāt rumkä* u. o.) van elhelyezve. A ház padlóját «nyusztbőrből, vadbőrből való hét s z ő n y e g» (*viγir uj-saw, sēmėl uj-saw sāt vārtäk* II : 321.) borítja, melyen a bálványistenség «Hét-istent-[szült]-ősasszony anyácskája hajlította ezüst ívű íves b ö l c s ő ben», illetve gondosan alávetett ülőhelyen «hét éjen át, hét napon át üldögél» (*Sāt-tārėm-jisi-nāj śāńikėn kistėm āln kispä kisiŋ āpän num-pālt ētä sāt, χātėl sāt ūnläkėn* II : 313.). G. Fr. Müller értesülése szerint *Ortlonk* bálványházikója vörös posztóval volt bélelve és padlója perzsa szőnyeggel volt fedve (l. Vog. Népk. Gyüjt. I : 0138.).

A költői nyelv legékesebb kifejezéseivel magasztalják az énekek és regék a Világügyelő-férfiú a l a k j á t és külső megjelenését is. Az «Asszony-fia fiúcska» «aranyos kezű, aranyos lábú gyermek» (*sorniŋ kātėp, sorniŋ la'ilėp ńaurėm*), ki oly gyorsasággal növekedik, hogy «mai nap viselt ruhája fölöslegessé válik, holnapi napra kelve más ruhát ölt fel» (II : 101.). Ifjúvá serdülve napsugarakként ragyogó h a j f ü r t j e i bűvös erejükkel a világot boldogítják. «Minő fürtje kifejlett fürtös férfiú, minő szépsége (arcza) kifejlett szépséges férfiú!» (*manä saγä sästėm saγiŋ χum, manä vēśä sästėm vēśiŋ χum* III : 135.), mondja róla az «istenállat» (a medve), a mint a vadászatban lóháton előtte megjelenik. Ő az «Aranyfejedelem, a földeket körüljáró férfiú, a kelő naphoz [hasonló] fürtű fejedelem» (*Sarńi-ātėr, māt jāχpä χum, kwālnė χātėl saγiŋ ātėr* II : 369.), «az előbukkanó napnak aranyos napsugár-kévéje, a kelő naphoz [hasonló] aranyfürtös (*ań nēilnė χātėl sarni χātėl-kāt, ań kwālnė χātėl sarni saγiŋ* II : 362.). Arra kérik hívei, hogy «Vizi-tündér, Erdei-tündér simogatta előbukkanó naphoz [hasonló] aranyos fürtöcskéjét» (*Vit-mis nāj, Vōr-mis nāj vānśχijim nēiliŋ χātėl sarni sa'ikėn* II. 315.) «az abroncskerék módjára menő kerek földre sugároztassa ki» (*kis-lakw minėm lakwiŋ mān kwonä pokapän!* II : 316.). A felső-szoszvai vízözön-ének szerint, midőn «az Aranyfejedelem hajfürtjét (v. hajfonatát) szétereszti (*saγä tārėmti*): egytor-

kolatú hét Obfolyam folyamlik, egytorkolatú hét tenger merül föl; az ő hajfürtjén ott áll a nap, az ő hajfürtjén ott áll a holdvilág»; «az ő hajfürtjeinek erejénél fogva van nyár, van tél; széles e világon élő inséges bocskoru, inséges subájú emberkéi annak hatalmánál fogva élnek mind e mai napig» (*taw saγä jḁ̄rėl tūw ḁ̄li, tāl ḁ̄li; mā jänitėl ḁ̄lnė sawiŋ ńäräp, sawiŋ sāγip ēlėm-γḁlėsakätä ta rē̆ik-wėl ańiŋėn γḁ̄tėliŋėn ta ūnle'it* I : 41.). — S z e m é n e k tekintetét ily szavakkal könyörgi az istenidéző hymnus: «Ob nagyságú szemes férfiú, tó nagyságú szemes férfiú, Ob szélességű szent szemecskéd, tó nagyságú szent szemecskéd ide hadd ragyogjon! (*Ās jänit sampä γum, tūr jänit sampä γum, Ās pāŋγwit jelpiŋ samkėn, tūr jänit jelpiŋ samkėn tī̆' voss postīli!* II : 359.), mit egyszerűbb szavakkal ekkép fejezhetnénk ki: «az egész világot átfogó, mindent látó pillantásod irányuljon felénk!» «Tóba tükröző aranyszemed, Obba tükröző aranyszemed ide hadd ragyogjon!» (*tūrėn kēli sḁrni samėn, Āsėn kēli sḁrni samėn tī̆' voss postīli!* II : 314.), hangzik egy kevésbbé merész képzeletű változatban. — Mindent halló f ü l é t hasonló kifejezések magasztalják. A Világügyelő-férfiú «Ob nagyságú füles férfiú, tó nagyságú füles férfiú» (*Ās jänit pal'pä γum, tūr jänit palpä γum* II : 359.), kihez ezt a kérést intézik: «Tó nagyságú szent fülecskéd, Ob nagyságú szent fülecskéd ide hadd figyeljen!» (*tūr jänit jelpiŋ pal'kėn tī̆' voss sujtnūw!* II : 314.). «Mint a félénk császármadáré, mint a félénk fekete kacsáé oly érzékeny» az ő füle (*γuri ḁulaγ sa'īlėm pal'* II : 359.; *γuri sāŋki sa'īlėm pal'* II : 323.); innen az ő díszneve: «Császármadár porczogós füle nyilásához hasonló két füleddel neves Aranyos» (*śiśir-morγo noräŋ kit pal' namiŋ Sorńi* II : 349.). — K e z e: «előbukkanó naphoz [hasonlatos] aranyos kéz» (*nēīlėnė γḁ̄tėl sḁrni-kāt* II : 317.); v á l l a: «előbukkanó naphoz hasonlatos aranyos váll» (*nēīlėnė γḁ̄tėl sḁrni va'īn* II : 315.). — E l m é j e: «Obra [irányuló], tóra [irányuló] aranyos szent elme» (*Ās sḁrni jelpiŋ nḁmt, tūr sḁrni jelpiŋ nḁmt* II : 360.; *Ās-vit jelpiŋ nḁmt, tūr-vit jelpiŋ nḁmt* II : 351.), «hét földvidék körüljárására [irányuló] szentséges elme, hat földvidék körüljárására [irányuló] fényességes elme» (*sāt mā jḁ̄ŋγnė jelpiŋ nḁmt, γḁt mā jḁ̄ŋγnė pasäŋ nḁmt* II : 358.), vagy általában: «földek körüljárására [irányuló] aranyos elme» (*māt jḁ̄ŋγnė sorńi nḁmt* II : 351.). «Mint fölbuzgó Ob vize, mint fölbuzgó tó vize, véráldozatra [irányuló] elméd, ételáldozatra [irányuló] elméd úgy

buzogjon (= forduljon igyekezettel) ide!» (*χuľilėnė Ās-vit, jiriŋ nąmtėn, χuľilėnė tūr-vit, puriŋ nąmtėn tiʼ voss χuľili!* II : 362.) — e szavakkal könyörgik jóindulatú figyelmét az áldozók. Egy másik idéző igében e könyörgésnek változata: «Ez inséges subájú sok szegényed, ez inséges bocskorú sok szegényed állta hét szarvas állattal való áldozatos tereden tarka tomporú szent állatra (= lovadra) irányuló elméd, mint fölbuzgó tóvíz, mint fölbuzgó Obvíz, úgy buzogjon ide!» (*pēś χansäŋ jelpiŋ uj nąmtėn χuľilėnė tūr-vit, χuľilėnė Ās-vit tiʼ voss χuľili!* II : 314.). Az emberek pártfogásában kifejtett buzgalmáért nevezi őt égi atyja, *Numi-Tąrėm* «hétoldalú oldalas király fiúcskának» (*sāt urpä uriŋ χąn pīkwė* II : 356.), a mennyiben t. i. ha az Égatya meggyőzése a könyörgők érdekében az egyik «oldalról» (egy rábeszéléssel, vagy megokolással) nem sikerült, meg nem nyugszik, hanem más «oldalról» (más okok, vagy érdemek kiemelésével) tesz kisérletet arra, hogy az Égatyát szándékának megváltoztatására bírja. Az ő «bálványi hét fogására, isteni hét fogására» hivatkoznak tisztelői, midőn arra kérik, hogy érettük *Numi-Tąrėm* atyja elé álljon (*Numi-Tąrėm jäγėn pupīʼ sāt piśėntėl, tąrėm sāt piśėntėl naŋ ľuľsäln!* II : 371.). Egy felsőszoszvai regeközlő ekkép magasztalja a Krisztussal azonosított Világügyelő-férfiú hatalmát: «Mind e mai napig a föld ím az ő hatalmával áll fönn. Orosz úgy, mint manysi ember a szent házban (= templomban) hajlong előtte (*ruśėn mańśin jelpiŋ kwolt χūtėχlawė).* Az ő regéje sok. A föld egész területén nincs szárnyas had, nincs lábas had (= bálványszellemek hada), mely őt legyőzni képes volna (*mā jänitėl taw jolėmtālnė tąuliŋ χānt āťim, la'iliŋ χānt āťim).* A fönt járó szárnyas istent, szárnyas bálványt kezével lefogja; a lent járó lábas istent lábas bálványt kezével lefogja. A mint ő megindul, az ülő szent föld egész nagyságában megindul. Azért regélnek, azért énekelnek ő felőle» (II : 99.).

Magasztaló jelzőkkel dicsőíti a mythikus költészet a Világügyelő-férfiú ruházatát is. Mint a közönséges bálványoknál tapasztalható, ő rajta is egyik ruha a másikat borítja. A felsőszoszvai idéző ige erre utalva intézi hozzá a fölszólítást: «A tatár férfiútól, kalmuk férfiútól [származó] fekete ruhát öltsd fel! Tatár férfiútól, kalmuk férfiútól [származó] fekete ruhád fölé a vörös nyusztbőr-galléros ruhát öltsd fel, a fekete hódbőr-galléros ruhát öltsd fel, az esthajnal-fényű ruhát, a reghajnal-fényű ruhát, az

előbukkanó nap alakú ruhát öltsd fel!» (*χatań χum, χq̥lmaχ χum χq̥läŋ ta'il masäln! χatań χum, χq̥lmaχ χum χq̥läŋ ta'il num-pālėn viγir uj-sq̥w raχwiŋ ta'il masäln, sēmėl uj-sq̥w raχwiŋ ta'il masäln, ītī-sēri posiŋ ta'il masäln, χoli-sēri posiŋ ta'il masäln, ńeilnė χq̥tėl χuriŋ ta'il masäln* II : 321.). Az éjszaki osztják idéző igében az Aranyfejedelem egyik jelzése: «Hosszú ruhaujjú, ruhaujjas király; hosszú ruhaszárnyú ruhaszárnyas király» (*χū lītpi lit̮ėŋ χq̥n, χū kimlvp kimlėŋ χq̥n* Pápai Osztj. Szöv. 270.). S u b á j a «eget beragyogtató (földerítő) fényes suba». «Forgó napbeli fehér sugárkévéje (keze) hadd sugározzék ide! (*tq̥rėm χq̥tältėm posiŋ sāχin jq̥ŋχnė χq̥tėl voikėn kātä tī' voss pokapi!* II : 373.), kivánja az istenidézet. E subának «hét Obvidékről való véráldozattal tisztelt aljához» terjeszti az «inségszenvedő inséges könyörgését» (*saw totnė sawiŋ pojkėm sāt Ās-pq̥al jiriŋ talin tū voss nortχatnūw* II : 362.); «nyusztszőrével vigasságos ruhaalja alatt, hódszőrével vigasságos ruhaszárnya alatt keres menedéket» a sorsüldözött (*ńoχs-pun ūliŋ talin joli-pq̥alt, uj-pun ūliŋ kēmplin joli-pq̥alt ānėm voss sajėlālilėn!* II : 367.). «Tôrėm, fenséges atyádtól igézett ruhaujjad mögének három oldalával oltalmazd meg őt, fejedelmem!» (*Tōrėm ōn āśėn mult̮isājėn lit-saji χōlom pēlvk ort̮ėm neŋ vērėsija!* Pápai Osztj. Szöv. 270.) — e szavakkal kérik a Világügyelő segedelmét egy beteg számára az éjszaki osztják idéző igében. Ruháinak diszítése miatt nevezi az istenidéző ige a Világügyelő-férfiút «finom ezüst, silány ezüst ruhaszárnyas férfiúnak; finom ezüst, silány ezüst ruhaujjas férfiúnak» (*śāli q̥ln, mor q̥ln kēmpliŋ χum; śāli q̥ln, mor q̥ln tajtpä χum* II : 364.). Gallérja miatt «Fekete rókaprémgalléros Aranyos» (*śoräs-oχsėr tulpä Sorni* II : 321.). Különösen nevezetes csodás erejéről a Világügyelő-férfiúnak «hét fekete sas röptényi magasságban lakozó Târėm atyácskájától alábocsátott hétoldalas szent s ü v e g e», melyet midőn föltesz, nap ragyogásával tündököl (*sāt jūns-uj l'ūl'it Tq̥rėm jä'ikėn tārätėm sāt urpä jelpiŋ kēntėn nq̥ŋχ pinäln, nq̥ŋχ χq̥tėltäln!* II : 315.; *tq̥wliŋ sāt, la'iliŋ sāt num-pält ūnlėnė Tq̥rėm tārätim jelpiŋ kēntä* I : 62.). A világ teremtésének idején, midőn a Világügyelő-férfiú süvegét leemelte, «abban a pillanatban hét vidékre jutott volt el; Arany-Kworėsz atyjának alábocsátott földje oly sebességel forog» (I : 35.). A felsőszoszvai idéző igében e szavakkal kérik a világügyelő istenséget, hogy süvege föltevésével teljesítse hivatását: «A Hét-istenkét-szer-

zett-asszonynénéd készítette *kami*-ezüst, *śopėr*-ezüst rojtos szentet, az ernyője forgó aranyos süveget, a karimája forgó karimás süveget a szétomló (?) naphevű fürtök fölé, Arany-Fejedelemhős, borítsd reá!» (*Sāt-pupi'-larpi-nāj ākwėn vārmältėm kami-ąln, śopėr-ąln lūsiŋ jelpiŋ kāńit minėm kāńit-ur, ąkä minėm äkät-ur kērināŋkär sākmiŋ sa'i num pālėn Sorni-ątėr lēpäln!* II : 322.). Mint J. B. Müller leírja, a korabeli (1716) osztjákok elbeszélése szerint fekete rókaprémből készült nagy süveg fedte a bjêlogori bálvány fejét (l. Vog. Népk. Gyüjt. 0133., 0138.) s egybehangzó ez értesüléssel, hogy a Világügyelő-férfiú az utóbb említett istenidéző igében egyebek közt «Fekete rókaprém-süveges Aranyos» (*śoräs-oχsėr milpä Sorni* II : 321.) jelzéssel is neveződik. Reguly jegyzetei közt található az az adat, hogy az «Asszony-fiacskája» hét fekete rókát ejtett el a *'Na'iś-jā* hegypartján, a Felső-Szoszva vidékén (*«egva piriš sat semel oχsär äli* auf dem *'Naiš 'Nilting»*), mi bizonyára összefügg azzal, hogy e becses vaddal volt bálványa sokszorosan diszítve. Gondatti e tárgyra vonatkozólag olykép értesült, hogy a Világügyelő-férfiú bálványának fején különféle színű posztóból varrott sapkácska van, melyet czoboly-, róka- vagy valamely más drága prémből való szegély diszít (19. l.). Egyébként az «Asszony-fia fiúcska» regéjében valami bűvös vörös sapkáról van szó, mely, a midőn a nőszerzés szándékában járó regehős megragadni akarja, egyre tovább sikamlik, kiugrik az udvarra, a távolba fut s az utána haladó ifjút végre menyasszonyának házába vezeti (II : 125.). Szó van még az idéző igékben a Világügyelő-férfiúnak ruházata köréből az ő «*kami*-ezüst, *śopėr*-ezüst rojtos ö v é r ő l» (*kami ąln, śopėr ąln lūsiŋ ëntėp* II : 322.), «nyusztos vállá»-ra helyezett «egybetűzött, egybekötött arany szegélyű hét k e s z k e n ő j é r ő l (*akwän sąltim, akwän nēγim sorni śultäsiŋ sāt śēskän* II : 322.), «eget beragyogtató fényes s a r u j á r ó l» (*tąrėm χątältėm posiŋ ńārä* II : 373.) és «arany patkós két c s i z m á j á r ó l» (*sąrni lakwpä kit sąpäk* II : 315.). A Patkanovtól följegyzett irtisi osztják *Pairāχťà*-hymnusban bőven le van írva az istenség hatalmas i j j a, mely az ijjkészítés rendes módja szerint kétféle fából halenyvvel van összeragasztva (l. Vog. Népk. Gyüjt. I : 279.): a felső kemény fájához egy vörösfenyőnek teljes fele, a külső hajlós fájához egy nyirfának teljes fele kellett; öt nyirfa héja volt szükséges a beborításához, öt tokhal pikkelyéből főtt öt üst halenyv volt szükséges az összeillesztésé-

hez; az idegét pedig öt csomó *'Tapar*-vidéki csalánból és öt csomó aranyozott selyemből fonták (Irtysch-Ostjaken II : 182.).

A Világűgyelő-férfiú népboldogító hivatásának gyakorlásában állandó körutakra van utalva s e végből rendesen p a r i p á n lovagol. «Sörényes állat szent alakjával, fényességes alakjával vagy te, király, igézve» (*ātiŋ uj jelpiŋ χuri, ātiŋ uj pasiŋ χuri, χḁ̄n, joltîlimėn* II : 354.) mondja felőle a szigvai hymnus. Lova: «földeket bejáró szent állat» (*māt vopi jelpiŋ uj* II : 323.), «csipője tarka, válla tarka, aranyfényű szent állat» (*pēś χansäŋ, ńārėm χansäŋ jelpiŋ uj* II : 314., 317., 350.; *sorńi posiŋ jelpiŋ uj* II : 350.), «aranykezű szent állatocska» (*kātä sḁrni jelpiŋ ujkwė* II : 316.), «atyja igézte, napfényű vállfürtös (sörényes) ló» (*āśėn multėm χatlaŋkėr-sewėŋ lḁu* Pápai Osztj. Szöv. 269.), «érzékeny (félős) nyakú szent ló» (*χori sāplʊp jēmėŋ lḁu* u. o. 271.). A medveénekben fehér, fekete és vörös lovon (*jāŋk* v. *tūjt luwiŋ χum* III : 135., 162., *sēmėl luwiŋ χum* III : 153., *kēlp luwiŋ χum* III : 156.) nyargalva üldözi vadját. Különös magasztalással szól a hősútjait járó Világügyelő-férfiú táltosparipájáról a felsőszoszvai tűzözön-ének: «Olyan állat volt: egyik fél orralikából tüzes szikra tódul, másik fél orralikából füst tódul; kezének két felén ott vannak szárnyai; a válla tarka, csipője tarka szárnyas ló (*tḁwliŋ lūw*) a mint áll, a merre fordul, nap [világította] széles e földön fülecskéje mindent hall; ha két fűszál összeér, ha két vesszőág összeér, mind az ő fülébe hat»; «az ég és föld közé emelkedik» s alighogy lovasa subája szárnyát maga alá gyürte, már is «másféle nép lakta úrasszonyos, másféle nép lakta uras égtájra érkeztek» (I : 44., 45.). A teremtési szent rege szerint is «szikra és füst tódul orra likából» (I : 6.). Gondatti hallomása szerint a Világügyelő-férfiúnak hét, majd utóbb nyolcz szárnyas, csodás erejű és szépségű paripák állottak rendelkezésére eget, földet járó nagy útjaiban (28., 29. l.). Az istenidéző igék dicsőítő jelzőkkel illetik a Világügyelő-férfiú lovának szerszámait is. Így k a n t á r s z á r a: «aranyfényességű szent kantárszár» (*sorńi pasäŋ jelpiŋ śērmät* II : 354.), «arany festésű aranyos kantárszár» (*sorńi pońpä sorńi śērmät* II : 350.), «hét rojtos ezüst kantárszár» (*sāt lūspä ḁ̄ln śērmät* II : 316.), «egyhangú hét csengetyűvel teli kantárszár» (*akw' turpä sāt kūńäs ta'iliŋ śērmät* II : 323.). «A mint egyik oldalon levő kantárszárát megmozgatja (lovasa): az egyik oldalon levő égtájék ezüsthanggal énekel; a mint másik oldalon levő kan-

társzárát megmozgatja: a másik oldalon levő égtájékon fölmerülnek a nap és a hold» (I : 60.). — Zabolája: «hét [réz]karikájú karikás zabola» (*sāt śilpä śilėŋ aiwėn* II : 329.). — Nyerge: «a Hét-istent-[szült]-ősasszony anyától szabott hétnyelvű szent csengetyűs, hétszögletű szent nyereg» (*Sāt-tąrėm-jisi-nāj śāńin jinėm sāt ńelmėp jelpiŋ kūńäsiŋ sāt sāmp jelpiŋ inär* II : 316.), «hétrojtú rojtos nyereg» (*sāt lūspä lūsiŋ inär* II : 322.), «hétcsengetyűjű csengetyűs nyereg» (*sāt kūńäspä kūńäsiŋ inär* I : 45.), «naphímzésű hímzett nyereg» (*χątėl χansäp χansäŋ na'ir* II : 327.). Ostora: «Arany-Kworėsz atya alkotta *śopėr*-ezüst, *kami*-ezüst rojtos szent ostor» (*Sorni-Kworės jäγėn ta'iltėm śopėr-ąln, kami-ąln lūsiŋ jelpiŋ, śopėr-ąln, kami-ąln lūsiŋ χąmśi* II : 323.), «állat nyakát ijesztő hétrojtos szent ostor» (*ujin sip roχtėptālėm sāt rusip jelpiŋ χąmśi* II : 318.), «eleven kígyó alakú ostor» (*liliŋ ńąli' χuriŋ χąmśi* II : 323.), illetve «eleven kígyó, tarka kígyó ostor» (*liliŋ ńoli' ąśtėr, χansėŋ ńoli' ąśtėr* II : 347.). — Lókötő oszlopa: «hét lóval kötött ezüst oszlop» (*sāt lūw nēγim ąln āŋkwėl* II. 316.). Az éjszaki osztják idéző igében a Világügyelő-férfiú nem magán a paripán, hanem egy tőle vont «atyja igézte lúdlábnyi magasságú aranyos szánkón» (*jiwėn multėm lont-kur palat sąrńėŋ tujėt* Pápai Osztj. Szöv. 269.) végzi útjait. Megjegyzendő, hogy az istenség tiszteletét a nép vallási érzése kiterjeszti szent lovára is, melylyel együtt jelenik meg a szenvedők vigasztalására. «Ha láthatatlan állatodnak lába látszanék, ha láthatatlan csődőrödnek (*nāŋktal χārėn*) keze (előlába) látszanék, hét éjen át térdcsúszással csúsznánk, hét napon át lábszár-csúszással csúsznánk; inséges leányod, inséges fiad miatt csakúgy sírnánk hozzád» (II : 366.), mondják az imádkozók a Világügyelő-férfiúhoz intézett könyörgésükben. Mivel a ló megjelenése kedvező előjele a gyógyulásnak, az osztják idéző ige «kór kínját (nyilát) oszlató jeles állatnak» (*χiń-ńąl vāsmaŋ jem vąj* Pápai Osztj. Szöv. 271.) nevezi.

Már föntebb volt alkalmunk érinteni, hogy a hittérítők 1712-ben a bjêlogori jurtákban egy oroszul Гусь-nak (Lúd) nevezett kiterjesztett szárnyú lúdalakot ábrázoló rézbálványt találtak, mely posztóból és prémbőrökből egybefont fészekben ült s hattyúk, ludak és egyéb vizi szárnyasok istene gyanánt szerepelt (l. Vog. Népk. Gyüjt. I. : 099. és 0133. l.). Ez a bálvány, melyet a hittérítők utóbb megolvasztottak s az Ob mélyébe vetettek (Abramov:

Введ. 12.), a Világügyelő-férfiú megmentett bálványa mellett állott s, mint J. B. MÜLLER írja, a néphit szerint emennek alája van rendelve; a levegő magasságaiban ennek a lúdnak a szárnyain járja az istenség hivatása útjait. E közlés alapján azt vélhetjük, hogy a szóban forgó másodrangú lúdbálvány a Világügyelő-férfiúnak azt a lúdnejét (*Sąrni-ątėr lunt-nētä* II : 55.) ábrázolhatta, melynek regéiről több forrásból értesülünk. E föltevés mellett az a két nyírvessző-csomókból alakított két női bálvány, mely F. G. MÜLLER tudomása szerint *Ortlonk* két oldalához állítva ez istenséget szolgálja (l. Vog. Népk. Gyüjt. I : 0138.), a Világügyelő-férfiú más két neje lehetett, melyekről szintén szólanak a följegyzett regék és énekek (l. alább 099. l.). Azonban másrészt igen lehetséges az is, hogy a kiterjesztett szárnyú rézlúd «Lúdfejedelem» (*Lunt-ątėr*) minőségében magát a Világügyelő-férfiút ábrázolta. Alább foglalkozunk az e tárgyra vonatkozó történeti mythos részleteivel; e helyt csak azt jegyezzük meg, hogy már REGULY tud arról a néphitről, mely szerint az «Aranyfejedelem» ma is vadlúd képében röpülget köröskörül mindenfelé, a merre csak hívei laknak (l. HUNFALVY: Vogul föld és nép 137.) s hogy ennek megfelelőleg nevezi a lozvavidéki idéző ige is «aranylúd alakú Aranyosnak» (*sąrni-lunt χuriŋ Sąrni*). A felsőszoszvai idéző igében «Hét-istent-[szült]-ősasszony anyjától ráadott hét lúdszárnyas ruhájáról» (*Sāt-tąrėm-jisi-nāj śāńin mastėm sāt lunt tąwliŋ ta'il* II : 315.) és «Hét-istent-[szült]-ősasszony anyjától övezett hét lúdszárnyas övéről (*Sāt-tąrėm-jisi-nāj śāńin ēntaptėm sāt lunt tąwliŋ ēntėp* u. o.) történik említés, noha a Világügyelő férfiú itt egyébként lovas alak. A lúdszárny e szerint akkor is tartozéka volna csodás ruhájának, ha rendes paripáján lovagol. Fentebb idéztük azt a szigvavidéki közlést, hogy a Világügyelő-férfiú hattyú és daru alakjában is megjelenik a benne bizakodók képzeletében.

A vogul énektudás egyik jeles mestere joggal mondhatta a Világügyelő-férfiúról, hogy «regéje sok, éneke sok» (II : 99.); mert a vogul-osztják hitvilág dicsőített alakjainak seregében nincsen, melylyel a népköltés oly szeretettel s oly bőven foglalkoznék, mint ezen legfőbb bálványistenséggel. Már az eddig följegyzett reá vonatkozó regék és énekek is elég anyagot nyujthatnának egy kisebbszerű népeposhoz; de bizvást vélhetjük, hogy a tört csapáson tovább haladva valamely szakértő kutató a nép bizalma mellett oly

arányban gyarapíthatná az eddigi gyüjtéseket, hogy ezekből akár egy második Kalevala is keletkezhetnék. Történeti mythosaival találkozunk a föld keletkezésének szent regéjében (I : 1), a felsőszoszvai tűzözön-énekben (I : 38.), az egyik tűzözön-regében (1 : 73.), a Világügyelő-férfiú születésének regéjében (II : 98.), égből való lebocsáttatásának énekében (II : 100.), felnövekedésének énekében (II : 105.), felavatásának regéjében (II : 116.) s két más regében (II : 119., 124.), továbbá az Ördögfejedelem hymnusában (II : 289.), a Kaltės-leány nászregéjében (II : 294.), följegyzett nyolcz idéző igéjében (II : 311—371.) és a Világügyelő-férfiútól való leteríttetésről szóló három medveénekben (III : 133—187.). Irtisi osztják nyelven van följegyezve egy lúdalakban történő nőszerzéséről való rege (PATKANOV II : 141.) és egy *Pairāχťà*-hymnus» *(P. pāik-sau)* czímű énekrészlet (u. o. 182.). Éjszaki osztják nyelven jegyzett fel REGULY két tárgyunkhoz tartozó terjedelmes hősöneket, egyik a *Sarńu uort arl* «az Aranyfejedelem éneke» (melynek kézirata 40 sűrün írott ívlap), másik az *Urt ennem arl* «Urt (= *Ātėr*) nevelkedésének éneke» (32 ívlapon). Sajnos, hogy az utóbbi, mythikai tartalmukban is kétségkívül nagybecsű szövegek mindeddigelé megfejtetlenek s így számomra a jelen munkában fölhasználhatók nem voltak. Végül ugyancsak éjszaki osztják nyelven PÁPAI JÓZSEF is közöl két idéző igét, melyek az «Aranyfejedelem»-mel foglalkoznak (*Sarńi-Ort kaj-sqwėl* Osztj. Szöv. 269. és 271.).

Vázlatosan előadva a Világügyelő-férfiúhoz fűződő eddig ismeretes történeti regék a következők:

1. Születése. Megegyező hagyománya több vidéknek, hogy a Világügyelő Aranyfejedelem az Égatyának hetedik s legifjabb*) fia (Vog. Népk. Gyüjt. I : 0319—0320.), vagy, mint az idéző ige mondja: «hét isten között a derült ég hét közében lakó *Tqrėm* terének legkisebb fia» (*atėr tqrėm sat χalpä Tqrėm kanä*

*) POLJAKOV szerint (Путеш. 58.) «*Urt-ige*-t Turom fia és Sz. Miklós *öccse* gyanánt tisztelik», mihez tudnivaló, hogy a vogulok és osztjákok Sz. Miklós (Св. Николай) képében a pelimi isten ábrázolását látják (l. fent 01. l., tehát a szóban forgó közlés voltaképen azt jelenti, hogy a Világügyelő-férfiú a *pelimi istennek öccse*, mi több egyéb közléssel is megegyezik.

vāssi' pī' II : 337.; *sāt tạrėm χalät Tạrėm-kan vāssi' pī'* II : 327.; *sāt tạrėm vosi pū* II : 414.). Anyját a tűzözön-ének *Sạrni-'Siś*, egy felsőszoszvai idéző ige «Hét-istent-[szült]-ősasszony» *(Sāt-tạrėm-jisi nāj)* néven említi (I : 38.; II : 313.); de egy ugyancsak felsőszoszvai rege arról értesít, hogy a Világügyelő-férfiú *orosz nőtől* született, ki *Numi-Tạrėm*nek neje volt (*N. T. ruś nē vis* II : 98.). Ez eltérést a néphitbeli közlésekben könnyen megmagyarázhatjuk abból, hogy a vallásos érzés nem egykönnyen nyughatik meg abban, hogy a *Tạrėm*-fiak dicsőített anyja azonos legyen azzal a nővel, kit — mint alább látjuk — az Egatya csapodársága miatt megbüntetni kénytelen. GONDATTI mindamellett úgy hallotta a Szigva vidékén, hogy — mint ezt már fentebb (041—2. l.) megírtuk — a Világügyelő-férfiú anyja tényleg a többi *Tạrėm*-fiak anyja (Сянь торумъ) volt, «ki, miután férjét hat fiuval megajándékozta, ledér életmódra adta magát s összeállott az égi szolgák egyikével; ezért dobta őt le *Numi-Tạrėm* haragjában az égből, a midőn esése közben később hiressé vált fiát szülte». Határozottabban szól e tárgyról az előbb említett rege, mely szerint t. i. *Xul'-ạtėr*, az alvilág ura, volt az, kivel az Égatya «orosz neje» viszonyba keveredett, minélfogva őt *Numi-Tạrėm* fejebőrénél fogva háromszor a padlóhoz csapta, azután az égnek földre néző nyilását át ide le a földre dobta, hogy többé gondja se legyen rá. Az asszony itt az Ob partjára esett, jobb oldali hónalján két bordája kitörött s aranyos kezű-lábú fiacskája akkor jött világra (u. o.). A bűnt elhallgatva s a büntetés módját enyhítve közli ez esetet a Világügyelő-férfiú égből való lebocsáttatásának éneke. E szerint ugyanis *Numi-Tạrėm* egyszer czivakodás közben kardot emelt nejére; de a pelimi isten anyja védelmére sietvén lefogta az Égatya kardját, mire emez haragjában nejét a földre bűvölte s az asszony leszállása után született meg «aranyos kezű, aranyos lábú fiacskája» (II : 100.). A szigvai szent regében *Tari-pēś-ńimalä-sạw*, kiből idővel a Világügyelő-férfiú válik, Kaltės-asszonynak közreműködésével egy czirbolyafenyő fiataljából alakul ėp úgy, mint egy más rege szerint a pelimi isten egy sárga virágú kis kóróból (l. Népk. Gyüjt. I : 0346—7.).

II. Gyermeksége. Fentebb (041. l.) nyilt alkalmunk foglalkozni azzal a hitregével, mely szerint Kaltės-asszony alátekintvén égi lakából, megpillantotta az ápolás hiján földön sirdo-

gáló gyermeket, megkönyörült rajta s hogy fölnevelhesse, ő is alászállott a földre. Kaltés-asszony *(Kaltéś-ēkwä)* nevelőanyja után nevezik a gyermekkorabeli Világügyelő-férfiút «A s s z o n y f i a c s k á j á n a k» *(Ēkwä-pīriś)*, vagy «A s s z o n y f i a f i ú c s k á n a k» *(Ēkwä-pī' pīriś)*, mint ezt már ismételve említettük. «Nénje asszony három kárászhallal nevelte» *(ākwä ēkwä χūrėm tūr-χulėl jänmėltėstä)* tartja a hitrege talán arra czélozva, hogy a nevelőanyának nem volt módjában a gyermeket saját tejével táplálni s ezért a kövér tavi kárászhalak lágy fehér húsával etette. Az idéző igének szavai szerint «Hét-istent-[szült]-ősasszony *anyácskája* hajlította ezüst ívű íves bölcsőjében hét éjen át üldögél, hét napon át üldögél; jobb felől való kezecskéje a mint megmozdul: az ülő szent föld egész nagyságában reng belé; bal felől való kezecskéje a mint megmozdul, az ezüstszerű szent oczeán egész nagyságában hullámzik» (II : 313.). «Hét-istent-[szült]-ősasszony» anyja öltözteti «hét lúdszárnyas ruhájába», késziti «hétlúdszárnyas övét» s szabja «hétnyelvű szent csengetyűs nyergét (II : 315—6.). Más idéző igében «Hét-bálványistent-szerző-asszony *nénjét* (*Sāt-pupi'-larpi-nāj ākwä* II : 32.) emlegetik annak, ki «ernyője forgó aranyos süvegét» s «hétrojtú rojtos nyergét» késziti. «Hosszú ideig, vagy rövid ideig» nevelte így, egyszer a mint a gyermek a falu terén futkosott, előtte «egy *śopėr*-ezüst, *kami*-ezüst bölcső áll». A gyermek játszó szándékkal beletelepszik; de ím kiderül, hogy a bölcsőt *Numi-Tārėm*, a gyermek atyja, bocsátotta alá, ki most a bölcsőt gyermekestül fölrántja egébe. Az «Asszony fiacskája» életében ezzel új korszak kezdődik. Égi honában «atyjának kis fia, atyjának kedvese; anyjának kis fia, anyjának kedvese» (*āśä māń pī', āśä ťūpiŋ ; śāńä māń pī', śāńä ťūpiŋ* II : 105.). *Numi-Tārėm* atyja «éjjel neveli, nappal neveli; mai nap viselt ruhája fölöslegessé válik, holnapi napra kelve más ruhát ölt fel; az ének embere, a rege embere oly szerrel növekedik» (II : 101.). «A fiucska oly nagygyá lesz, hogy már erdei vadat ölhet; íjat készítettek neki, vizes vidékbeli, erdős vidékbeli állatokat vadászgatni kezdett»(I : 4.).

III. S z e n v e d é s e i. Az égi világ egyhangú boldogsága nem elégíti ki teljesen a gyermekifjút, ki egy idő mulva visszavágyódni kezd a földre, a honnan eredt. «Óh atyám!» — szólt egyszer *Numi-Tārėm*-hoz — «az alsó földet lakó emberes világra bocsáss alá engem!» Atyja teljesíti kérését s a mint az égbe fölemelte, «ezüst

hajlatú hajlatos bölcsőben» bocsátotta alá is (II : 101.). Egy változat szerint az «Asszony fiacskája» nem magaszántából, hanem atyja-anyja intézkedése folytán hagyja el szülei házát, kik t. i. aggodalommal szemlélik a gyermek egyre növekvő erejét s ezzel párosuló fékezhetetlenségét. «Valamikor [a megteremtendő] ember korának világa fog támadni» — így gondolják — «s akkor a lába fölött álló ember miképen fogja majd kibirni?! Adjuk mi őt más ember kezére, más ember kezén ő majd szeliddé fog nevelődni» (II : 105.). Így kerül a gyermek egyik atyjafia — bátyja *(jä'i-pīγä* II : 101.), vagy bácsija (*akit ą̄jkä* II : 115.) — házába, kit «Sastollú embernek» *(Turuj-punpä χum)* hívnak s kinek háza tetejére az égből aláeresztett «hatalmas mennydörgés hangjával esik le» (II : 101.). Itt is «nevelik éjjel, nevelik nappal», de e közben meg-megveri hol a bácsija, hol a nénije; «csontja így keményedik, húsa így izmosodik» (II : 102.). Egy éjjel sírva megy ki a falu terére s ime ott áll ismét «az atyja készítette ezüst hajlatú hajlatos bölcső». Ezen újra fölemeli égi lakába *Numi-Tą̄rėm* atyja, megint nevelgeti, ismét nő szertelenül; «ezen napi viselő ruhája fölöslegessé válik, holnapi viselő ruhája fölöslegessé válik», oly gyorsan nő. Férfi korra még nem jutott s megint elfogta földre menő vágya. De ezúttal az Égatya nem egykönnyen egyezik bele a kivánság teljesülésébe; mert a gyermeknek «csontja még erőtlen, húsa még erőtlen». Azonban végre is engedni kénytelen az ismételt kérésnek, ismét «a sopėr ezüst, kami ezüst bölcsőbe» ültette, de most nem bocsátotta le egészen a földre, hanem «a két ég, a két menny», vagyis a föld és ég közti magasságban a bölcső lánczát visszatartotta. Ezzel kezdődik igazán a gyermek kínos élete. Benne ül a végtelen magasságban csüngő bölcsőben, sem fölfelé, sem aláfelé nem juthat; ellenben a szél a legnagyobb erővel himbálja. «Ha felvidéki szelet támaszt *Numi-Tą̄rėm* atyja, ezüst hajlatú hajlatos bölcsőjében az alvidéki tengerhez emelődik; ha alvidéki szelet támaszt *Numi-Tą̄rėm* atyja, ezüst hajlatú hajlatos bölcsőjében a felvidéki tengerhez emelődik.» Mind e kínzás nem gyöngíti meg erejét s nem indítja könyörgésre égi atyjához, hogy vegye ismét vissza magához. «*Numi-Tą̄rėm* atyja ha esőként esőzik: húsa az eső által gyarapodik; ha szélképpen fú: csontja a szél által erősödik.» Hét nyáron át, hét télen át így fújta a szél, míg végre *Numi-Tą̄rėm* eleresztette a bölcsőt, mely hatalmas mennydörgés hangjával ismét a

«Sastollú ember» háza tetejére esik. Az átszenvedett kinokért bosszujában bácsiját, néniját agyonütötte (II : 102—104.).

Bővebben adja elő az «Asszony fiacskájának» gyermekkori szenvedéseit az imént említett énekváltozat. E szerint t. i. a gyermek bácsijától nem atyja házába, hanem egy még lelketlenebb idegennek, «az ő üstökös orosz ember barátjának» (*χājiŋ ruś χum-pī' rumatä* II : 105.) keze alá került. Ez áron akarta volna megvenni a fiúcskát, de a bácsi azt felelte kérésére: «Énnekem semminemű ár nem kell; barátok között én minek tegyek árat?! Nem is volt sok becsülete új gazdájánál az ingyen szerzett szolgának. Az egykor dédelgetett gyermek, «atyjának kis fia, anyjának kedvese» az «üstökös orosz ember» házának csak ajtósarokjában huzódhatik meg s a ház ura «mosakodó piszkos vizét is ő reá önti». Végre itt is túladtak a fiún. Ezúttal «nyusztos szamojéd ember» volt az a «barát» (*ńoχsiŋ jårėn χum rumatä* II : 106.), ki ingyen megszerezte. Ez útja közben «harmincz öles vas-pányvakötélből álló kötőféket dob a gyermek nyakába», a kötél végét a szán lábához köti s a fiúcskának, mint valami hátul futó megkötött rénnek, az elül befogott rohanó rénekkel együtt kell futnia. A gyermek erejéből kifogyva, mint siketfajd a havon, úgy hánykolódik jobbra, balra a kötél végén. Faluhoz érkeznek. Tetszik a látvány a falu gyermekseregének, még gúnyt is űznek a szerencsétlen idegen gyermekből. «Gazdácskánk» — úgy mondják — «harmadik tele áldozatul fogadott réntulokját (a gyermeket értik) ím megszerezte.» Meghallja a gúnyos nevetést egy czirbolyamogyoró nagyságú házban lakó öreg pár s meginti a csufolódó gyermekeket: «Hátszorítással, mellszorítással csak össze ne zúzza a ti gazdátoknak harmadik tele áldozatul fogadott réntulka a ti Kászėm-folyómelléki hét városotokat!» Az öregek fölismerték, hogy a gyermek nem közönséges földi teremtés. Más faluba érkeznek, megismétlődik a gyermekek s öregek jelenete; végre a nyusztos szamojéd gazdának lakó városába jutnak s itt megpihennek. Másnap új nehéz föladat vár a gyermekre. A szivtelen gazda kezébe adja a harminczöles pányvakötelet s azzal a parancscsal küldi el a Kászėm-főї tágas vidéken legelő réncsordához, hogy fogja ki belőle a «szarkaszemű, hollószemű két állatkát», a legvadabbakat az egész falkából. A gyermek gyorsan és pontosan teljesíti a megbizást s csakhamar hazatér. A gazda ámul; el sem hiszi, midőn a gyermekek jelentik, hogy a

kivánt rének megjöttek. «Hiszen nyusztos szamojéd sok apródlegényem, úgymond, egy híres hétig, egy zajos hétig üldözik s csak akkor fogják meg; neki pedig hogy lehetett ilyen hamar megfogni?!» Kitekint s látja, hogy a rének csakugyan itt vannak. Most a befogásra került a sor. A gyermek ügyetlenkedik: a kötőfék homlokszerszámát a farkhoz, a nyaklót az ágyékon át köti. Észreveszi a hibát a gazda, elővesz egy mamutcsontból való ruhaporolót s félholtra üti vele a gyermeket, utóbb pedig a falu piaczának szemétdombjára veti. «Gyermekek», mondja legényeihez, «rendezzük *áldozati terünket (tą̄rėm-kanūw śą̄pîteuw);* puha nyelvecskéjét, egyik fél puha szemecskéjét hozzátok nekem ide!»*) A legények elmennek az áldozati térre. Fölocsúdik a szemétdombon sírva fetrengő gyermek s nyilván égi atyja irgalmából egyszerre valami csodás változást érez magán. A mint lábára néz: két hótalp van rajta; a mint testét megfigyeli: «sűrű szemű szemes pánczélruha» van rá öltve, «hét nyíllal fölszerelt füles tegezt» hord a vállán, bal keze vasíját, jobb keze aranybojtos kardot szorongat. «A deres fa hét közébe», az erdőbe megy most föl. Előbb egy hét szarvasból álló szarvasfalkát, majd egy hét jávorból álló jávorfalkát, mint «őszi halat, tavaszi halat a jó nyársfára», úgy nyársal föl együtt egy kilőtt nyilára. Ezután a Kászėm-fői nyusztos szamojéd áldozati terére megy s darabokra vagdalja a szenttér fáit, melyekre a bálványisteneket idézgetik. Erre a lakóházhoz megy. Itt kardjával apróra vagdalja szamojéd gazdájának a fiát s a mit gazdája vele akart megtenni, megteszi ő az ő fiával: a szamojéd fiú nyelvét, fél szemét egy nyársra húzva, az öregnek a térdére helyezi. Most a Kászėm-vidéki hét várost, aztán meg az «üstökös orosz ember» városát «hátszorítással, mellszorítással» összezúzza, végül rosszlelkű bácsiját is megöli s bosszút állva ilykép kinzóin, visszatér *Numi-Tą̄rėm* atyja házába.

IV. H ő s l ő v á g y á n a k é b r e d é s e. Ifjúvá serdül a gyermek. A szent rege szerint rendes foglalkozását, a vadászatot űzve,

---

*) A szamojédok között, úgy látszik, dívott régebben az e m b e r á l d o z a t is. Erre nézve több osztják néphagyományt közölt KUSELEVSKIJ fent (053. l.) idézett művében (52—54. l.).

«hegyi vidékbeli, erdei vidékbeli sok éléspajtát tölt be» a szerzett zsákmánynyal; nyila alatt sűrűn húll a prémes vad is, a szarvas állat is. Egyszer vadászata közben szomjas lesz, lehajol egy folyó vizéhez s ím a víz tükrében *szakálas* alak tekint vele szemben. Megijed az ifjú önnön képétől s el sem hiszi, hogy a maga mása. «Ördögi folyó (*kuľiŋ jā* I : 5.) ez» — úgymond —« s mivel ördöge van, vizet inni itt nem szabad». Másfelé megy, tóra akad, a jegén léket vágva igyekszik vízhez jutni; de a szakálas alak a víz tükrében itt is megjelenik. «Ez is valami ördögi tó *(kuľiŋ tūr)*», úgymond. Elmegy végül az Ob folyóhoz s a jelenet újból ismétlődik. Most kap csak állához s veszi észre, hogy a víz tükrében mutatkozó szakál a saját szakála. Ennyire fölnőtt. Hazamegy, a lóczára helyezkedik s szótlanul ül; látnivalólag neheztel. Anyja, apja hiába faggatják, hogy baját kitudják; a fiú nem beszél. Anyja már átokra is fogja a szót: «Ha nem beszélsz, egyszer valami bajba fogsz esni s akkor alá se juthass, fölfelé se juthass!» Végre megszólal az apjának: «Míg szakálam ily nagygyá lett, nő járta nős vidéket (*nē minėm nēγiŋ sām* I : 5.) nem ismertél te eddig?» Atyja felel: «Én ki nem járok, hogy nő járó nős vidék merre van, azt én tudom; földet körüljáró, vizet körüljáró férfi magad vagy; nő járó nős vidéket csak magad kereshetsz.»

A Világügyelő-férfiú történeti mythosai közül legalkalmasabban ide lehet iktatni azt a tréfás regét, melyet Reguly *Iégva pi piiris mąjt* «Asszony-fia fiúcska regéje» czímen (II : 125.) a Lozva vidékén jegyzett föl. Ebben a fiúcska szintén azt kérdi nevelő «nénje-asszonyától» *(ākwä-ēkwatä):* «Néném-asszony, te ím itten lakol; valahol valami nő járó nős vidéket, férfi járó férfias vidéket nem ismersz?» «Öcsike!» — volt a válasz — «Én ím itten öreg korra termettem, én sehol semmiféle nő járó nős vidéket nem ismerek.» Bemegy a fiú a házba s észreveszi, hogy a vendégrekeszben valami *vörös sapka* fekszik. A sapka, a mint megragadni akarja, tova sikamlik, kiugrik az udvarra, a fiú utána, végül a sapka egy ismeretlen házhoz vezeti. Bemegy s ím itt egy nő a haját fésüli: «egyik hajfonatán eleven nyuszt hág föl, másik hajfonatán eleven nyuszt száll le», olyan szép. «Ejha», úgymond, «a néném-asszony azt mondotta, hogy nem ismer nő járó nős vidéket s lám, ez milyen magamnak való nő!» Hazamegy, ismét útra kél s egy «pikkelyes czirbolyadoboz mogyorónyi házhoz» érkezik. Fölmászik a ház-

fedélre s onnan a tetőnyiláson át meglátja alvó öreg bácsiját *(akit-āś)*. Felülről havat hány arczára; az öreg fölébred, behívja a fiút s kérdi, hogy mi járatban van. «Öreg bácsi, én *feleségemet* megyek elhozni», volt a felelet. Az öreg kisérőül ajánlkozik: «Öcsike, mi azelőtt úgy hallottuk, hogy a nőt vivő ember idősebbet szokott magával vinni; nem vinnél-e magaddal?» A fiú belenyugszik; de az öreg igen késedelmes az útra való fölszerelkedésében. Az egyik nap a fél kesztyűjét keresi estig, másnap a sapkáját nem találja, utóbb az övét, majd a fél saruját veszti el; végre is megunja a fiú a hosszas készülődést s elfut. Útjában egyszer csak tüzet pillant meg, mely körül egy hétszeres subába öltözött öreg forgolódik. Ez az öreg szintén kisérőül ajánlkozik: «Mi azt halljuk», úgymond, «az öreg néptől, hogy a nászoló nép öreget visz magával.» A fiú beleegyezik s a mint együtt mennek, hát jön az előbbi bácsi hótalpokon öles léptekkel; el is maradnak tőle, annyira előbbre halad. Elérkeznek a keresett nő házához. A két öreg küldi be a fiút: «Mi itt künn maradunk, leülünk; te eredj be, hozd ki őt, úgy láthatjuk meg az arczát, egyébként aztán nem láthatjuk» (mert t. i. vogul-osztják szokás-törvény szerint elfödi). A fiú bemegy s a nő ott ül, czérnát készít. Nógatja, hogy jöjjön vele; de az asszony egyre csak ül. Megúnja a fiú az eredménytelen kérést s bosszankodva fölkiált: «Elég legyen, majd bizony én a magam nejének itt könyörögni fogok!» Ezzel meg akarja a nőt ragadni; de ez kiugrik a házból s fut. Künn a két öreg ingerli a fiút: «Nosza űzd!» A fiú addig fut, míg fáradtan összeesik s elalszik. Fölébredve visszafelé megy a nő házához, belép, hát az első «öreg bácsija» heverdegél a nő mellett, kiért annyit fáradott. «Öcsike!» — szól az öreg gúnyolódva — «hát ezt a néned-asszonyt ugyan hova akartad elvinni?» Kiderül, hogy a tapasztalatlan ifjú öreg bácsija feleségét tartotta magához valónak s ezért bácsija vele nevetséget űzött.

V. Készülődése a hősi kalandokra. Magához méltó nő szerzését az ifjú csak távoli földön s küzdelmek árán remélheti. A mint nő, egyre sűrűbben zaklatja anyját, hogy bocsássa őt útra, hősi kalandokra. Az anyja folyton lebeszéli; kérleli, hogy várjon még kissé s a fiú enged ugyan az anyai szónak, de oly dühös érte, hogy a mint haragjában a házban föl s alá járkál, lába toppanásától akkora forgácsdarabok pattognak le a padló deszkájából, hogy tálakat és cserepeket lehet belőlük készíteni (GONDATTI

28. l.). A szent rege szerint (I : 6.) egy nap így szól a tundrahalmi öreg (= *Numi-Tārėm) Tari-pēś-ńimāľä-sąw* (= Világügyelö-férfiú) fiához: «Menj az összeomlott lóistállóhoz, áss ottan s ha valamihez jutsz, akkor jutsz; ha nem jutsz, akkor nem jutsz.» A fiú oda ment, ásni kezdett a lóganéjban s egyszerre csak egy gyeplőkötél vége kerül szemei elé. Amint kifelé húzza, egy dülöngöző gebe jön elő. Az ifjú egy fricskával olyan csodás táltosparipát varázsol belőle, hogy «egyik orralikából szikra tódul, másikából füst tódult». A GONDATTI-tól följegyzett változatban *Mir-susnė χum* úgy jut-e lovához, hogy egy óriási korhadt vörösfenyő-tönkőt rugott föl a lábával s a csodás szépségű, hatalmas paripa onnan került elő. A mint a fiú lova hátára ugrott, hirtelen a magasba emelkedett s itt «menő felhő, futó felhő közé keveredett» (I : 6.). GONDATTI változata szerint (28. l.) előbb a földet járta körül lovával, majd hét nap mulva visszatérve, azt jelentette atyjának, hogy sok hőst látott, sokat legyőzött, most pedig a mennybe készül fölszárnyalni. Ehhez a vállalathoz *szárnyas lóra* van szüksége; fölkéri tehát *Ta'it-kwoťl ājkä* (Szoszva-középi öreg) bátyját, hogy készítsen paripájának hét szárnyat. A jeles kovács teljesítette a fiúnak kérelmét s a ló egyik oldalára négy, másikára három szárnyat illesztett. Igy egyenlőtlen lévén a két szárny lebegésének ereje, a paripa föl nem jutott az égig, sőt a nagy erőlködéstől az egész szárnymű megromlott. Nagy nehezen juthatott a fiú vissza kovács bátyjához, ki a szárnyakat kijavította, egy nyolczadikkal megtoldotta s egy másik lóra alkalmazta, melyet *Mir-susnė χum* egy legyőzött hőstől zsákmányolt. Ezzel a lóval indult aztán el világ körüli útjára.

Színesebben adja elő e regerészletet a tűzözön-ének (I : 40—45.). E szerint az Aranyfejedelem *(Sąrni-ātėr)* Arany-Kaltės nénjével együtt boldogan éli világát Arany-Kworėsz atyjuk dicső lakában. Ha a házból kikél s hajfürtjét szétereszti (hajfonatát szétbontja): «egy torkalatú hét Ob-folyam folyamlik, egy torkolatú hét tenger merül föl; hajfürtjén ott áll a nap, ott áll a holdvilág; a hét Obfolyam, a hét tenger fenekéről aranyos hátú hét csíborbogár *(sąrniŋ sispä sāt χąmľėχ)* merül föl s az ő hajfürtjénél melengetik hátaikat». Miután Arany-*'Siś* anyjuk meghalt s tetemét Arany-Kaltės egy aranykakukja fölmetszett belsejébe helyezte, idővel Arany-Kworėsz atyjuk is elhunyt. Ekkor Aranyfejedelem fia «aranyos hátú hét csíborja közül megfogott egyet, fölszakította a potrohát s atyját a csíbor belsejébe

odatette». Ezután a két testvér az ősi «moszathalmi, tundrahalmi vár elhagyására s úrasszonyok lakta, urak lakta vidékek» fölkeresésére határozza el magát. De «micsoda erővel menjenek?» Az idősebb testvér, Arany-Kaltės adja a kisegítő tanácsot: «Hajdan», úgymond, «midőn anyánk s atyánk éltek, naphímes hét lóval, hófehér hét lóval volt istállójuk; menj édesem, ez istállók omladékához, ott egy csikót társai letapostak a föld alá, egy rőfnyi mélységre ásva, azt a csikót megtalálod.» A fiú a tanács szerint cselekszik, a csikót megtalálta: «valami régi korban, midőn ellődött, csipője tarka, válla tarka csikócska volt; most azonban egész testét hozzáragadt föld lepi». A holt csikót hazaviszi, Kaltės nénje tóvízzel, Obvízzel mossa, új életre hozza s az a füstöt, tüzet lihegő, mindent halló szárnyas paripa lett belőle, melynek magasztalását fentebb (065. l.) idéztük. Ráterítik «hét csengetyűjű csengetyűs nyergüket» s «mialatt szárnyas subájuk szárnyát maguk alá gyűrik, másféle nép lakta úrasszonyos, uras égtájra érkeznek».

VI. Nénje bűvszerei és tanácsai (I : 6—10.). A mint így jár, kiér az Obhoz. Ennek partján, egy magas hegyfalon *(ńultäŋ)*, három nyárfát vesz észre; egyiknek aranyos levele oly sebesen forog, hogy a szem alig látja. Az ifjú keze ügyességét akarja kipróbálni; vékony nyilával czélba veszi a forgó levelet s eltalálja. E tette után bűvös álom vesz rajta erőt. Álmában «nénjeasszony» *(ākwä-ēkwä)* pirongatja: «A gyermekek hát így ügyeskednek *(ośmarle'it)*; bejárják a földeket, bejárják a vizeket s aztán az embernek fekvésre való subabőrét is átlövik». A forgó levél ugyanis az anyókának fekvőhelye volt. Midőn az ifjú lova hátán fölébredt, egy ház előtt áll. Belép s ím az álmabeli anyóka fogadja: «Ejha, csak most jöttél meg?! Ugyancsak soká aludtad álmod. Târėm nőt rendelt számodra *(Tārėmnė nēl tārätawäsėn)*, de ezt a nődet *Paräpārsėγ* elrabolta.» Az ifjú közömbösséget szinlel a kellemetlen hír hallatára: «Az ő kedve, hadd rabolja el! Hát kicsoda volt eddig is nős?! Nő nélkül élni szintén jó!» De a nénje megérti, hogy az ifjú nem szíve szerint beszél; akarja is, hogy a neki szánt leányt — mint később kiderül, az ő leányát *(ńaurėmakäγėm* I : 21.) — rablójától magának visszaszerezze. Ezért, hogy hatalmas ellenfelével sikerrel megküzdhessen s a további nehéz föladatokat is megállja, őt bűvös tárgygyal látja el, ú. m. egy kételű késsel, továbbá egy-egy vasból való ölyv-, nyúl-, egér- és csukabőrrel.

Midőn e tárgyakat átadja, arra kéri, hogy visszatérőben «ne vigye odább holmiját» s hogy ha esetleg szorultságba jutna, az idéző igével erősen ne zaklassa, ne követelje pillanatnyi megjelenését, hanem csak lassacskán emlegesse *(ānèm saka ul kāstäln, lāśèläkw nạmèlmatèn!)*. A legközelebbi teendőkre nézve pedig a következőket tanácsolja: Elmentével egy júh- és disznónyájhoz fog jutni, kérdezze meg a hét posztós sátorban lakó félszemű pásztorokat, hogy kinek a nyájait őrzik s ha azt felelik, hogy «mi a *Paräpārsèχ* juhait, disznait őrizzük», mondja meg nekik, hogy ne így mondják, hanem úgy mondják, hogy «mi a *Tari-pēś-ńimāľä-sạw* juhait, disznait őrizzük»; mert ellenkező esetben megjelenik a Tűzkirály *(nājiŋ χạn)* s meg fognak gyúladni a tűztől, míg ha az utóbbi feleletet adják, jóhoz jutnak. Gyógyítsa meg ezután a beteg szemüket leheletével, hogy két ép szemük legyen. Innen tovább menve, újból hét posztós sátorhoz fog jutni, hol félkezű emberek teheneket őriznek. Itt is szólítsa föl a pásztorokat az előbbire s ha engedelmeskednek, gyógyítsa meg beteg kezüket. Végül lóménes fog következni s ennek pásztorai féllábúak lesznek. Intézze ezekhez is szavát, mint a többi pásztorokhoz s ha megfogadják, gyógyítsa meg beteg lábukat. Ezután az ifjú elővette hét oldalas ostorát, lovát meglegyintette s «menő felhő, futó felhő közé keveredett». A mint a legelő állatokhoz érkezett, mindenütt leszállott lovával a magasból s nénje tanácsa szerint járt el. A pásztorok mindenütt szívesen engedelmeskedtek s az ifjú őket leheletével meggyógyította. Gondatti e regerészlet tartalmából csak annyit jegyezhetett föl, hogy *Mir-susnè-χum* a mint szárnyas lován nagy körútját megkezdte, legelsőben egy helyen beteg, magatehetetlen és rosszul öltözött emberek csoportjait vette észre. Kérdezi lovától, hogy mi az s a ló feleli, hogy «ezek külömböző betegségek, melyek az emberekre küldettek» (29. l.).

VII. *Paräpārsèχ* legyőzése (I: 10—13.). A rege hőse tovább megy s egyszer csak egy hét szárnyú vaslovon álló várhoz jut. Leszáll lováról, a kapufélfához köti paripáját s belép a várépületbe. Hát a Târèmtól számára rendelt gyönyörűséges nő, «valami született fejedelemasszonyi leány, valami született fejedelmi leány» *(man tēlèm nāj-āγi, man tēlèm ạtèr-āγi)* lakik ott. «Ejha!» — mondja az ifjúnak — «te ugyancsak soká aludtad álmod; már most hogyan volnék én a te nőd? Én most *Paräpārsèχ*

neje vagyok.» Az ifjú felel: «Hát mit csináljak veled?! Rajtad kívül is van még szép nő!» A nő hiúságát sérti a beszéd s szégyenkezik. Az ifjú éhes, ennivalót kér. «Az a rajtam kívül levő szép nőd, ékes nőd hozzon neked ennivalót», mondja bosszuságában az asszony. Az ifjú tovább faggatja, de czélt nem ér. «No hát, *Päräp-ärsėχ*-nek micsoda bűvös ereje *(muträ)* van?» kérdi aztán. «Rajtam kívül levő bűvös erőt ismerő nőd *(muträŋ nēn)* mondja meg neked!«, felel az asszony. Végül hozott az asszony ennivalót s elmondta az ura «bűvös erejének» titkát is: «Hét csúcsú vörösfenyőre fog *holló alakban* rászállni, mindenféle város mindenféle tájékát nézegeti egyre; ha téged észrevesz, krákogva az erdőbe repül.» Erre az asszony elrejtette az ifjú lovát, maga a hős pedig odament a mondott vörösfenyőhöz, annak a tövében földbe ásta magát, csak a szemét hagyva szabadon, hogy fölfelé nézhessen. A mint úgy fekszik, egyszer csak az Ural felvége felől holló krákogása hallik. *Päräpärsėχ* mint «hollóöreg» *(χulaχ-ąjkä)* jön oly magasan, hogy vállát az éghez dörgöli. Leszállott a vörösfenyő csúcsára, szemlélgeti a várostájakat s azzal krákogva tovarepül. Az ifjú utána a nénjétől kapott vasból való ölyvbőrben *(kēr-χąrtχėn-sąw)*. A mint megközelítette, elvesztette szeme elől. Lefelé néz: hát az ellenfél ott ugrál *nyúlalakban*. Most vasból való nyúlbőrébe *(kēr-sąur-sąw)* bujt, úgy üldözi. A mint megközelítette, megint elveszti tekintete elől. Lefelé pillant: egy egérlyuk van előtte; az ellenfél *egéralakban* iramodott tova. Erre ő is belebujt vasból való egérbőrébe *(kēr-ńoliŋ-mā-tapriś-sąw)*; de így sem éri utól, mert amaz most *csukaalakban* a tengerbe ereszkedett. Ő is fölveszi tehát vasból való csukabőrét *(kēr-sąrt-sąw)* s utána lecsap a tengerbe. Már majdnem utólérte csukaemberét, midőn emez a tenger jegén át felszökött. Itt fogta el az ifjú s mint veszedelmes szellemekkel szokás, «homokszem, fövényszem nagyságú darabokra vagdalta» *(sėi-sam, χis-sam sairėstä)*; aztán tűzben fölégette, fölfelé ment szikráját lefelé csapta, lefelé ment szikráját fölfelé csapta». Még ily óvatos eljárás mellett is sikerült *Päräpärsėχ*-nek előbb egy *szikra*, majd átváltozással *szajkó (sąwńaχ-nė)* alakjában elröpülni. De az ifjú nyila csakhamar szinte két darabra szakítja. A szajkót is tűzbe vetette, s most még gondosabban vigyázza, hogy egy tűzszikra se röpülhessen tova. Ezúttal sikerült a művelet s véglegesen elpusztíthatta neje elrablóját. De most más nagy baj aggasztja

hősünket. Míg ellenfelét ölyv, nyúl, egér és csuka alakjában üldözgette, útja fonalát tökéletesen elvesztette; hogy micsoda tájékra jutott, semmikép sem tudja. Sírva járkál az ismeretlen vidéken s már halálára gondol, midőn háta mögött megszólal a lova: «Barátom, mit csinálsz?! Megúntam magam; szállj a hátamra!» Fölszállott s «menő felhő, futó felhő közé keveredett». — Figyelmeztetünk itt is arra, hogy a hosszú *Pāräpārsėχ* név valószínűleg összetétel s az egész szó *Pārāp-ātėr* értelemben (l. Vog. Népk. Gyüjt. I : 190.) a Túra folyó forrásvidékén levő *Paräp-nāj* «Paräp-fejedelemasszony» hegy nevének párja lehet. Egybehangzó e fölfogással, hogy *Pārāpārsėχ* holló alakjában éppen az «Ural felvége felől» (*ali ńār-aulnėl* I : 12.) közeledik; a mennyiben t. i. ez szintén a Túra forrásvidékének irányába esik. Jó okkal vélhető, hogy a középobi «Aranyfejedelem» és az uralvidéki »Paräp-fejedelem» harczának regéje az Ob- és Uralvidék egykori háborús mozgalmainak tartotta fenn emlékezetét.

VIII. A tűzözönön való átvonulás. A szent rege szerint (I : 14.) világjáró hősünk útját folytatva, egyszer csak valami csattogást hall a távolból. Lova megáll s megfejti, hogy «ez a szent tűzözön *(jelpiŋ śakw)*: az égi tűznek *(tārėm-nāj)* egyik része fönt az égben ég, másik része az ég két sarkában ég, az ég és föld fölemésztetik tőle». Lova tanácsára most az ifjú belebujt lovának orralikába, az ott levő boltból harmincz rőf fehér vásznat, harmincz rőf «zsebkendőnek való» (tarka) vásznat szerzett, azzal kiment, körül göngyölte lova lábait s maga is belegöngyölte magát. Erre a ló megindult. «Sokáig, vagy rövid ideig ment», egyszer csak megáll s hívja elő a gazdáját. A vásznaknak csupán megszenesedett darabjai hullottak alá, míg a ló és lovasa épen jutottak át a világemésztő tűztengeren. — A tűzözön-ének szerint (I : 45—46.), midőn az Aranyfejedelem észrevette, hogy «abroncskerék módjára forgó kerek földecskéjük hét bélyeges öl magasságára fölcsapkodó lángokkal égő «tüzes vizétől» *(ul'äŋ vit)* aranyos előlábú szent állatkájuk előlábainak csúcsai, hátsó lábainak csúcsai egészen megszenesedtek, sapkáját leemelte, hajfürtjét széteresztette s azzal testvérével együtt továbbhaladnak». Látva, hogy az összeégett földön erdei fa nem maradt meg, sőt a föld is eltűnt, azon búsúl, hogy «ember nélkül hogy állhat meg úgy a föld». «Anyját s atyját haló földjükből sírva idézgeti elő *(ūsėm mātėnnėl ti kāstiäγä)*: Arany-

Kworés atyuskám, Arany-*'Siś* anyuskám, ember nélkül én ugyan miképpen élhetek?!» Erre megvigasztalta őt Kaltés nénje, rámutatva a hétrétű nyárfa-hajóban megmenekült emberpárra (l. Vog. Népk. Gyüjt. I : 0379.).

Gondatti közlésében e regerészlet a «Fáczánkacsa-orrú asszonyról» szóló alább tárgyalt regerészlet után következik (31. l.), minélfogva itt a regehős már kedvesével utazik. Ezzel együtt előbb a forró szurokfolyóhoz érnek, hol az öngyilkosok azért bünhödnek, mivel életük önhatalmú kioltásával az isteni akaratot megelőzték (l. Vog. Népk. Gyüjt. I : 0213.). Hogy a ló e veszedelmes helyen könnyebben átugorhasson, a sok bűvös erővel rendelkező elrablott leány egy *hajszállá* változik. Innen tovább haladva kerülnek a tűztengerhez. A ló itt azt tanácsolja a lovaspárnak, hogy takarják le magukat valami ruhával s ne igyekezzenek látni azt, a mi körülöttük történik. Meg is fogadta a szót a regehős; de midőn soká tartott az út, egyszer csak türelmetlenségében kidugta a fejét a takaró alól, vissza is kapta hamarosan, a mint észrevette, hogy a lángok özönében törtetnek előre. Csak hét nap mulva ért véget ez a nehéz út, mely tulajdonkép az éjszaki fény lobogásának területe. Máig is láthatók az éjszaki fényben a Világügyelő-férfiú fehér paripájának átkelő útját jelző fehér sávok (l. u. o. I : 0373.).

IX. Az egybecsavarodó harmincz nyárfa (I : 14—16.; Gond. 29.). Tovább menve, ismét csattogás hallik, még pedig oly rémes, hogy a lónak a haja szála fölláll, izzad is s nehezen halad előre. Harmincz nyárfa (Gond. szerint: három vörösfenyő) irtózatos erővel csapódik és csavarodik össze, majd szétválik s újra összecsapódik; «a mi csak az ég alatt van, mindent fölemel, semmi erre keresztül nem mehet». Gondatti közleményéből értesülünk e szörnyű csapkodásnak a czéljáról; itt bünhödnek ugyanis azok az emberek, kik másoknak ártani kivánnak, szomszédjaikat irigylik s különféle módon bántják, nyomorgatják rokonaikat s nem támogatják őket balsorsukban. Az ily bűnösök az összecsapódó fák közé kerülnek. Lovától tudja meg ezeket a regehős, kitől egyszersmind azt a tanácsot nyeri, hogy erősen tartsa magát s fejét jól befedje, ha előre akar jutni. Az ifjú így cselekedett s a ló szél sebességével szökött át a félelmetes helyen. Midőn túl voltak a bajon, fölfedi fejét s körülnéz; hát látja, hogy lova farkán egy

orosz s egy manysi embernek testczafatjai lógnak. Ezek ép a büntetést szenvedték az átugrás pillanatában s így került lecsapott húsuknak egy része a ló farkára. — A tőlem följegyzett változatban a regehős ez összecsapódó fáknál nagy bajba jut. A mint eléjük ment, azok szétcsapódtak, az ifjú megérintődik tőlük, leesik lova hátáról s egyszerre «hogy lova merre ment, maga merre ment, nem tudja». Midőn aléltságából fölocsudik, állánál fogva fönn volt akadva egy nyárfaágon, ide-oda himbálózik, lefelé nem juthat s fölfelé sem. Ekkor eszébe jut anyja könnyelmű átka, melyet akkor mondott, midőn sokszoros kérdésére felelni nem akart: «Egyszer valami bajba fogsz esni s akkor alá ne juthass, fölfelé ne juthass!» (l. fönt 074. l.). S eszébe jut nénje, ki a szorultság idejére segítségét igérte s el kezdi őt idézni, még pedig kétségbeesett sietséggel. «Hát hol van ő itten» — mondja — «én mindjárt meghalok?!» Abban a pillanatban három szárnyas ló hátán hirtelen dörgéssel jelenik meg nénje. «Mi lelt öcsém?!» — kérdi. «Miért idéztél engem ily rögtönösen; éppen theámat ittam s [a rögtönös idézéstől] a theacsészék izzé-porrá törtek össze: micsoda szükségbe, micsoda inségbe estél?!» «Néném-asszony!» — volt a felelet — «haló helyem ez, alá nem juthatok, fölfelé nem juthatok.» Nénje körmei közé fogta a harmincz nyárfát s ketté törte: «Az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani» — úgymond — «s akkor micsoda ember lesz képes rajtatok keresztülhatolni?!» Erre eltünt az asszony s az ifjú a földre esett. A mint lovára gondol, előterem lova is. Az ifjú örvendve száll föl hátára s a mint paripáját ostorával meglegyintette, «hirtelen a magasba emelődött; menő felhő, futó felhő közé keveredett».

X. A «Hét szőrevesztett sarun által fekvő öreg» hortyogása (I: 16—18.). A regehős ismét csattogást hall a távolból. Új szörnyűséghez, a «Hét szőrevesztett sarun által fekvő öreghez» *(Sāt-sūjä-ńārä-ūltte χujnė ą̄jkä)* érkeztek. Ez rendesen hortyog *(torwinti);* ha lélekzetét kibocsátja, szélvész módjára hord el mindent s ha befelé szívja lélekzetét, mindent orralikába sodor. «Életünk végpontja ez» — mondja a táltosló — «tovább már nem hatolhatunk, most megölnek bennünket.» Figyelmezteti gazdáját a nénje adta kétélű késre *(kit ēlmip kasäj)* s azt tanácsolja, hogy bujjon bele az egérbőrbe s ily alakban az öreghez jutva vágja le a késsel orra s füle czimpáit. «Ha az van számodra ren-

delve», úgymond, «hogy az éneket előbbre vidd, hogy a regét előbbre vidd (vagyis hogy a rólad szóló rege folytatódjék), akkor meg fogsz vele bírni *(naŋ ērï-ke totuŋkwė lāuwäsėn, mōjt-ke totuŋkwė lāuwäsėn: ta vērïte'in);* ha nincs számodra az rendelve, akkor megölnek.» Az ifjú a tanács értelmében cselekszik. Ide-oda taszíttatva nagy nehezen tud az öreg orra- s füle czimpáihoz férkőzni; ezeket a kétélű késsel levágja, zsebébe teszi s eztán lova intésére gyorsan a magasba nyargal. Az öreg üldözőbe vette ugyan őket, de nem érte utól. «Ejha!» — kiáltja az ifjú után — «a jövőben míg az utolsó férfi, az utolsó nő el nem vész, te isten gyanánt fogsz majd élni *(tārėm χąnal akwᶜ χumitēn patnäï', akwᶜ nētēn patnäï' naŋ ta ąle'in);* én pedig ím már meghaltam.» Visszaszól az ifjú: «Egykor az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani, veled akkor micsoda ember birja majd ki?! Azért öltelek meg». Ezzel lovával együtt tovább indult s ismét «menő felhő, futó felhő közé keveredett».

XI. Az állathősök (I: 48—52., 64.; GOND. 29.). «Csípője tarka, válla tarka szárnyas állatán» előrehalad Kaltės nénjével az Aranyfejedelem. Egy helyt lakó területhez érnek: «hogy falunak nevezzék, ahhoz nagy, hogy városnak nevezzék, ahhoz kicsiny». Van ott emberlakó ház; van ló, tehén, bárány, hombár, pajta, kereskedőbolt; de ember teljességgel hiányzik. Szól a néne az öcscséhez: «Eredj be te kedvesem; ha valami embert veszel észre, el ne áruld, hogy én is itt vagyok; a hogyan vagyok, hadd legyek, engem ne bánts!» Bemegy a fiú: ember nincs; de az asztal «sörrel, mézes étellel» megrakva. Halkan a pad alá húzódik s várja, hogy mi történik. Egyszer csak egy rozomák-öreg *(tūlmaχ-ąjkä)* lép be; a mily nagy a ház, morogva ugrálja végig. Eztán leveti állatbőrét s íme «minő úrasszonytól, minő úrtól való férfi» *(manä tēlėm nāj-χum, manä tēlėm ątėr-χum)* támadt belőle. A hős *(pąχätur)* leült s izzadságát törölgeti. Erre megint betolják az ajtót s most egy farkasöreg *(sāli-uj-ąjkä)* rontott be. Ez is leveti farkasbőrét, ifjú hőssé változik, leül s szintén izzadságát törölgeti. Végül egy medveöreg *(uj-āńś-ąjkä)* lép be s ugyanazt teszi, mint társai. A mint a három állathős együtt ül, egyszer csak azt mondják: «Enyje, úgy látszik, ebben a mi házunkban ember van. Hát hol van ő? Jöjjön ide!» Az Aranyfejedelem előkerül rejtekhelyéből, üdvözli a ház urait. Ezek szívesen látják; sörrel, mézes-

étellel vendégelik. A mint így mulat, egyszer csak megfeledkezve nénje kéréséről, így kiált föl: «Oh Aranyoska (uram isten)! Én itt eszem, iszom s néném most künn éhezik.» Erre Arany-Kaltės nénjét behívja s mindnyájan a vendégséghez ülnek. Mámorukat «egy nevezetes héten át, híres héten át» heverik s aztán az ifjú kiment a házból, «a merre a feje volt, a merre az orra volt, gyalogszerrel arra megy; nénje és lova hátramaradtak». Hogy mi történik ezután, arról a tűzözön-ének a «Lúdfejedelemről» szóló rege betoldása után csak annyit említ, hogy midőn az Aranyfejedelem idővel visszatért az állathősök várához, ott nénjét már csak egyedül találta; «a hosszúfarkú hősök» *(χąsä leipä pāχäturt)* mind elpusztultak: mint föntebb láttuk (043. l.) Kaltės kezétől.

A szent regének Gondattitól közölt változatában az állathősök a «Fáczánkacsa-orrú asszony» házának (l. itt alább) őrei gyanánt szerepelnek. Egy farkasról s egy medvéről van itten szó, melyek a bejárat előtt állanak s előre tudják, hogy kiki milyen szándékkal közeledik. Kik rosszban törik fejüket, azt széttépik, ellenben azokat, kik jó szándékkal járnak, tisztességgel fogadják, sőt ruháit is megtisztogatják. Regénk hősét is hizelkedések közt bocsátották be a házba.

XII. A «Fáczánkacsa-orrú asszony» és leánya (I : 18—20.; Gond. 29—30.). Egy helyt megállapodik a táltosló s azt az utasítást adja gazdájának, hogy orrára meg lábaira alkalmazzon nyírhéj-tekercseket, farkát pedig csavarja föl kardjára. A «Fáczánkacsa-orrú asszony» *(Kirt-ńolp ēkwä)* háza elé érkeztek s most az a föladat, hogy az ifjú rabolja el a veszedelmes boszorkánynak féltékenyen őrzött szépséges leányát. Az anya éppen alszik s az ifjú indul befelé. Lova szól: «Ne menj csak, jer ide! Te valamiképpen szerelmi bolondságra gondolsz, az asszony fölébred s akkor életünk vége. Bujj bele előbb orrom likába, ott egy korcsma van, abban a korcsmában igyál meg három pohár italt!» Az ifjú így cselekszik s miután magát szíverősítővel fölfrissítette, bement a házba, a leányt megragadta s lova hátán száguldó gyorsasággal viszi tova. Gondatti változatában az ifjú nem alva, hanem ébren találja a ház asszonyát, ki nagy szitkozódással fogadja, azt adván okul, hogy házát bemocskolta. Unszolja az ifjút, hogy menjen előbb tisztálkodni a fürdőkamrába s ez az ajánlatot el is fogadja. A fürdőkamra pedig rézből való volt s úgy be volt fütve, hogy piroslott az

izzástól; azonkívül a gőzölgő test csapkodására szolgáló lombseprük benne vasból valók voltak. Nem akarja az ifjú megszegni adott szavát s belép a fürdőkamrába. Itt szorultságában gondolata anyját idézi, ki segítségére siet, úgy hogy támogatása folytán az ifjú nemcsak a perzselő hőséget állja ki baj nélkül, hanem a vasvesszőkkel is oly erősen csapkodja magát, hogy sok levelük lehullott. Bámulattal látja a ház asszonya, hogy az ifjú sérelem nélkül került ki a fürdőkamrából. Rákiált, hogy még soha ilyet nem látott s bosszuságában nem akarja kiereszteni az ifjút a házból; rázárja az ajtót s maga elmegy. Ekkor megjelenik a táltosló a zárt ajtó előtt s azt tanácsolja, hogy az ágy mögött levő sarokban nyissa föl a rejtekajtót, mely egy föld alatti helyiségbe, a ház asszonyának leányához vezet; ragadja el a leányt s az ablak alatt három gerendát kitörve meneküljön vele a szabadba. Mindez megtörténik, de alig hogy megindultak, utánuk a «Fáczánkacsa-orrú asszony». Lova tanácsára az ifjú gyorsan eldobja nejét, az elrablott leányt. A boszorkány megkapja a lónak az orrát: a ló feje megmozdul s leválik róla a nyírhéj-tekercs. Az asszony a ló előlábaihoz férkőzik, hozzájuk kap, ott is leválik a nyírhéj-tekercs; a hátsó lábaihoz kap, ott is ugyanígy jár. Azután a ló farkát markolja meg, de itt még rosszabbul jár; mert az odatett éles kard mind a két keze ujjait ketté vágja. Az üldözés azonban ezzel sem szünik meg, az asszony tovább is kapkod hol ide, hol oda. A ló megszólal: «Mi van a kezedben, hiszen mindjárt megfog bennünket?!» Az ifjú felel: «Nincs semmi kezemben.» Az üldözés egyre tart. A ló újból megszólal: «Mit vársz te, mi van a kezedben, nem tudod?!» Harmadszor is megismétli a ló kérdését. Ekkor az ifjú kezére pillant, hát «hét oldalú ostora» van benne. A táltosparipának ugyanis isteni tilalom folytán nem volt szabad az «ostor» (*ą̄šter*) szót kiejteni, azért kellett kerülő kérdésekkel reá gazdájának figyelmét fölhívni. Az ifjú most szent ostorával egyet legyintett s «menő felhő, futó felhő közé keveredett». Utána kiált a Fáczánkacsa-orrú asszony: «Ejha, elraboltad hát a leányt! Târèm téged [kegyébe] fogadott, megmenekültél.»

XIII. Visszatérése szülei házához (I: 20—21.). A mint előre mennek, *Pārāpārsèχ* várához jutnak. Neje, kiért annyit küzdött s kitől e küzdelmek folytán oly messzire esett, csak most jött eléje, «még csak most foghatták össze kezeiket». «Ejha»,

szólott, «ének embere, rege embere, igen sok inséget szenvedhettél!» Nagy vendégséget csaptak. Egyszer csak jelenti neje, hogy lova hívja. Kimegy a házból, hát a lova a lábát mutatja. «Gyere», mondja, «a lábamat megszúrta valami ág.» Megnézi az ifjú, hát a «Fáczánkacsa-orrú asszony» leánya, kit menekültében a lóról levetni volt kénytelen, van odaragadva. Második nejéül viszi be a leányt. Nagy lakodalmat ülnek. Mielőtt lefekszik, megparancsolja nejeinek, hogy vigyék el tundrahalmi szüleihez a várral, népével s összes holmijaival, lovaival, teheneivel, juhaival együtt reggelig; ha meg nem teszik, hajszálnyi vékonyra vagdalja a nyakukat. Ezzel «fejét, szemét lekonyította» s elaludt. Álmában megjelenik pártfogó nénje s ugyancsak pirongatja: «Hát ez az életmódja a fiatalságnak?! Már ezután az embernek a felesége járjon a dolog után, a férj pedig hadd heverjen! Drága gyermekeim, hogy kínozza őket!» A kirótt föladat ugyanis nehéz munka volt; de az asszonyok teljesítették. Mindannyian elérkeztek az agg szülőkhöz; csókolóztak, ölelkeztek. «Olyan vár termett ottan, hogy a futó felhő, menő felhőketté szelve ülepedik meg rajta. Ezüstház támadt, aranyház támadt s ott tovább élnek, tovább boldogok.»

XIV. A Vízfejedelem és leánya (I: 21—23.; Gond. 31.). A nyugalmas élet nem soká tartott. Regéink hőse búcsút vesz két nejétől s újra elindul «nő járó nős vidékek keresésére». Anyja áldása kiséri: «Ejha», mondja, «egykor midőn az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani, az őszi evetet, a tavaszi evetet ép úgy fogod teljes ügyességgel keresni!» Lova hátán röpülve, egyszer csak a tenger közepébe (a Gondatti-féle változat szerint: a tenger partjára) ereszkedett le. Itt egy lefelé vezető ezüstkapu, aranykapu látszik; a Vízfejedelem *(Vit-χān)* csodás palotájának bejárata. A ló figyelmezteti itt gazdáját, hogy bemehet ugyan, de mihelyt dübörgést hall a kapu felől, azonnal igyekezzék kifelé; mert külömben a Vízfejedelem tengeri szörnyetegeit bocsátja reá. Ámulattal fogadja a Vízfejedelem a jövevényt; mert háza táját soha idegen még föl nem kereste. Kérdi az ifjút, hogy mi járatban van s ez azzal felel, hogy a világon mindent meg akar szemlélni, azért eljött a vízi birodalomba is. Erre a Vízfejedelem megmutatta neki gazdagságát, végül kinyitotta ablakát s látni engedte a tenger mindenfele halait és szörnyetegeit. E pillanatban dübörgés hallik a kapu felől s az ifjú azzal az ürügygyel, hogy neki rögtönösen

meg kell néznie a lovát, a kapun át fölfelé sietett. — E regének tőlem följegyzett változata a Vízfejedelem leányának hőslésével foglalkozik. A Vízfejedelem vára «ezüstvár, aranyvár»; mellette egy kis ház áll, az ifjú oda lépett be. «Vízfürtű fürtös nő, vízékű ékes nő» *(vit-sa'ip sa'iŋ nē, vit-vēśp vēśiŋ nē)* ül ottan, ki az ifjút e szavakkal fogadja: «Ejha, Târêm bizonyára nekem rendelt téged!» Ezzel megölelte, megcsókolta; aztán sörrel s mézesétellel jól tartotta. Mulatság után küldi a nagy házba bátyáihoz: «Ha kibirod velük, hát kibirod; ha nem birod ki, hát nem birod.» Belép a nagy házba, ott hét férfi kártyázik; feléje pillantottak, ő majd hogy el nem esett tekintetüktől. «Ha kedves vőnk *(nāj-vāps, ạtėr-vāps)* akarsz lenni», úgy mondják, «ülj le ide az asztalhoz!» Kártyáznak, sakkoznak; ő valóságos mester *(taw māśtėr)* a játékban. Játékszerencséjétől függött hőslő szerencséje is, a leány megnyerésének most már nincs akadálya. Midőn menni készül, kérdi menyasszonya, hogy minő hozományt kíván: lábas jószágot-e, vagy halhozományt? «Természetes, hogy halhozomány *(vit=χul-sūsäs)* kell», felel az ifjú, «egykor az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani, [ha nem halat], mi egyebet fog akkor enni az ember?!» Ezután a leány előre küldi vőlegényét, ki a vízi kapun át távozik. Mire lovához ért, ez teljesen elsorvadt az éhségtől. Az ifjú leheletével ihlette s ettől a ló még szebb állattá vált, mint eddig volt. Magasba emelkedve ismét «menő felhő, futó felhő közé keveredtek».

XV. A Holdöreg és leánya (I: 23—24.). Egy helyt létrához jutnak, melynek alja a földre támaszkodik, teteje pedig az égbe nyúlik. Leszáll ennél az ifjú a földre; lovát «e nyáron termett vesszőhöz, e nyáron termett fűhöz» köti, maga pedig megy a létrán fölfelé, az égbe. Itt Holdvilág-öreg *(Ēt=pos-ạjkä)* az éjszaki vidék lakói módjára ebeivel nyargalászik szánján. Az ifjú hiába fut utánuk, utól nem éri őket. Nagy körben nyargalnak, végre oda térnek vissza, a hol az ifjú áll. Csodálkozik az öreg a jövevényen s küldi be közelben álló házába. «Idegen embert ne kinozz», szól leányához, ki benn a kárpittal elfödött szobarekeszben ül. Az ifjú bemegy a házba, a leány nem is fogadja; hanem egyszer csak a kárpitos szobarekesz mozogni s az ifjú fázni kezd. Így fagyoskodik a mesterségesen támasztott nagy hidegben, midőn belép a Holdvilág-öreg s észreveszi a bajt. Pirongatja a leányát: «Hát ez az

életmódja a fiatalságnak?!» Erre a hideg teljességgel elenyészik s az öreg mint kedves vejét vezeti be az ifjút a kárpitos rekeszbe *(nāj-vāpsi' śāpitawės, ātėr-vāpsi' śāpitawės)*. Ott hált s reggel egymaga elment. — Egy PATKANOVtól följegyzett irtisi osztják rege (II : 144.) is foglalkozik azzal a hősléssel, melylyel *Pairāχťà* a Holdkirály-leányt *(Tīliś-χōn-ēva)* nejéül szerzi. «Kelő hajnal, fölszálló nap» idején érkezik meg a násznép. Közötte leselkedik egy «koszos fejű manócska» *(kākėŋ ūgop mērt)* alakjára változott nő, *Pairāχťà*-nak egyik korábban szerzett s utóbb elhagyott neje, a «Három-férfiú-testvére» *(Xüdem-χui-jianka)*, kiről alább lesz bővebben szó. Midőn a menyasszonyt előhozzák, ez gyűrűjét a földre dobja, a manócska fölkapja. Lakodalom után nyugalomra térve, szól a menyasszony: «Emlékszel-e a ‚Három-férfiú-testvére' feleségedre?» Meghallja ezt a manócska s a gyűrűt darabokra töri. A menyasszony meghalt s másnap eltemették.

XVI. A Napasszony és leánya (I : 24—27.). Hosszú gyaloglás után regehősünk a Napasszonyhoz *(Xātėl-ēkwä)* érkezik. Ez három lovával utólérhetetlenül száguld, utóbb befejezve körjáratát, visszatér arra a helyre, hol az ifjú áll. Ő is beküldi az ifjut a házba s oda kiáltja a kárpitos szobarekeszben ülő leányához, hogy «idegen embert ne kínozz!» De ez itt is úgy jár, mint a Holdöreg házában; csakhogy midőn itt a kárpit mozogni kezdett, nem hideg, hanem elviselhetetlen hőség keletkezik. Az ifjú csupa víz az izzadástól. Bejön a Napasszony s pirongatja leányát: «Hát ez az életmódja a fiatalságnak?!» A hőség erre eltünik, s vendégség készül. Az ifjú arra kéri most a Napasszonyt, hogy vihesse ő is egyideig a napot. Amaz kétkedik ugyan, hogy az ifjú jól fogja megoldani a föladatot, de rövid időre mégis átengedi a nap vitelét. E kisérlet közben lenéz az ifjú a földre s látja, hogy az istenadta nép a földön mind félszemű és görbe szájú. Két ember verekedik; a napvivő ifjú ezen megbosszankodik s a mint csak arra gondol, hogy ő rendbeszedné őket, már is holtan rogynak össze. Ép így jár két czivakodó asszony. Visszatérve a nappal, feddi a Napasszony: «Ha te viselnéd a napot, nem volna egyenest álló ember, mind megölnéd.» Az ifjú szabadkozik: «Verekednek, szitkozódnak; én pusztán rájuk gondoltam s ők összerogytak.» «Egykor» — mond az asszony — «az ember korabeli, az ember idejebeli világ beálltával ilyen módon mind megölöd az embereket!» Végül ő is vejévé tette az ifjút, ki utóbb

megkérdezte, hogy miért félszemű és görbe szájú a földi népség. Az asszony megmagyarázta, hogy ép olyan kétszemű és helyes szájú a földi népség, mint ő maga; de ha ő vele, t. i. a nappal, szembenéznek, a szemük a fényt nem bírja ki, azért húzzák félre. Innen is gyalog megy el. Távoztakor figyelmezteti a Napasszony, hogy leányát a Holdvilág-leánynyal együtt, «ha megtalálja a létra tövénél, hát megtalálja; ha nem találja, hát nem találja». Lemenve a létrán ott találja hosszas távollétében étlenül maradt, összesorvadt lovát. Leheletével ihlette s a ló ismét fölüdült. Az ifjú fölszállott reá s megint «menő felhő, futó felhő közé keveredett». — Patkanov *Pairāχťa*-regéjében egy részlet (II : 143.) a Napkirály-leány *(Xatt=χon-ēva)* hőslésével is foglalkozik, ki a «koszos fejű manócska» alakjára változott korábbi feleség varázslata következtében ép úgy járt, mint a Holdkirály-leány.

XVII. Az égszéli sziklanyílás vashálóit őrző öreg (I : 27—28.). Ott hol az ég a földdel összeér *(tārėm jol χannė mā)*, egy sziklanyílás van, mely hétszeres madárhálóval és hétszeres halhálóval van bevonva. Ide jutott útjában a regehős. Szól az őrtálló öreg: «Ejha, széles e világon mindenfelé ügyeskedtél, ügyeskedtél *(ośmarläsėn)*; de itt ha keresztül mész is az én vasból való madárhálómon, vasból való halhálómon fogva maradsz». Az ifjú nénjétől kapott vasból való ölyvbőrébe bujt, kikémlelte, hogy az erős vasból készült madárhálónak egy törékeny vasból készült szeme is van, aztán ennek a hálószemnek teljes erővel csapta neki magát. Nagy nehezen juthatott át a hálón, miközben ölyvszárnyai levágódtak s maga az ifjú vízbe esett. Itt csukává változik, de hiába igyekszik áthatolni a kemény vashálónak törékeny vasból készült egyetlen szemén, ez neki nem sikerül s az öreg megfogja. Jó szerencséje, hogy az öreg és felesége összepörölnek azon, hogy a kis csukát melyikük végezze ki. Hogy mind a ketten részesedjenek ebben a műveletben, az asszony a csukát fogja s az öreg a pörölyt emeli reá. «Fogd meg erősen!» kiáltja az öreg az asszonynak; de a mint a pörölylyel lecsap, a csuka az asszony kezéből kisiklik s a pöröly az asszony karcsontját töri ketté. Az asszony szitkozódik: «Mondom neked, hogy én ütöm; fogd meg most te!» Másodszorra az öreg fogja a csukát s az asszony emeli ép kezével a pörölyt. A mint lecsap, megint odébb rugja magát a csuka s az

öregnek szintén eltörik az egyik karcsontja, ellenben az ifjú a törékeny vasból való hálószemen át elmenekül.

XVIII. Az Alvilági fejedelem *(Xul'-ątėr)* és leánya (II : 119—123.). A Világügyelő-férfiú «ügyességeiről» *(ośmar)* s nőszerzéseiről szóló regék sorozatához tartozik az is, melyben ez istenség nem ugyan szokott neveivel, hanem bálványának öltözéke után (l. fent 062. l.) «Fekete-nyusztbőr-galléros-ruhát-öltött-fejedelem» *(Sēmel-uj-sąw-raχwiŋ-ta'il-masėm-ątėr)* jelzéssel s mint *Xul'-ątėr* veje szerepel. Igen érthető, hogy az a rege, mely az emberiség megrontójával való házassági szövetséget tárgyalja, nem foglal helyet a «szent regében», mely a Világügyelő-férfiúnak az emberiségre áldásthozó nőszerzéseivel foglalkozik. Egyébként egész tartalmával teljesen hozzájuk illik. E szerint a hős fejedelem apródjait nyílra való fa szerzésére az erdőbe küldi. Az apródoktól hozott nyílfák nem felelnek meg a hős kívánalmainak s miután másodszori küldésre sem tudtak a legények alkalmas fát találni, harmadnap maga a fejedelem veszi «eleven (t. i. éles) vasú fejszéjét» *(liliŋ kēr sairėpä)* s megy a «nyírfáját termő nyírfáshegyre, a vörösfenyőjét termő vörösfenyős hegyre». Megtalálta a sok fáradsággal keresett kitünő fát, de ép midőn ahhoz készül, hogy levágja, «valami nagy szárnyú szárnyas állat» *(matėr-sir jäni' tąwlėp tąwliŋ uj)* ragadja meg s hiába kapaszkodik a fába, ama szárnyas állat ereje sokkal nagyobb: a fától elszakitja s a magasba emelve viszi tova. Elvitte a tengerig s ennek éppen közepébe bocsátotta. A hős Arany-Kworėsz atyjára gondol *(nąmėlmati)* s ezt az idézetet mondja: «Ha énekem továbbra folytatódik, ha regém továbbra folytatódik *(ērγėm-ke ēlä mini, mōjtėm-ke ēlä mini)*: mielőtt aláérkezem, oly nagyságú homoktér emelkedjék föl a vízből, a melyre egy férfi ráeshetik». Erre ép egy ily homoktérre esett, mely telides teli van embercsontokkal; mert az a nagy szárnyas állat akárhonnan hozza embereit, mindig ide hozza s ezek itt elpusztultak. Hősünk embercsontokból tutajt szerkeszt, ember lapoczkájának csontját használja evezőnek s ily módon kijut a tenger partjához. Itt egy «Târėm növelte nagy vörösfenyő» áll, ennek csúcsán fészek látható. A vörösfenyőt levágta, a fészek leesett s im a nagy szárnyas állat fia fekszik benne. A fiókszárnyast darabokra vagdalta, aztán «sűrű szemű szemes pánczélruháját» a levágott vörösfenyő tuskójára húzta s maga ott elrejtőzött. Jön a szárnyas állat s látja,

hogy a fia megölve s egy pánczélruha fenyőjének tuskóján. E tuskóba erősen belekapaszkodik s azt vélvén, hogy ott az ellenfél, húzza fölfelé. Hősünk most ismét Arany-Kworèsz atyjára gondol s ily igézetet mond: «Ha énekem továbbra folytatódik, ha regém továbbra folytatódik: ama nagy szárnyú szárnyas állat karmai hadd furódjanak oda be; míg oda nem jövök, ki ne húzhassa!» A szárnyas állat váltig igyekszik kirántani körmét a tuskóból, nem birja. A hős odafut, nyakát ketté szeli s aztán ismét elrejtőzik; mert a tenger másik vége felől ismét «valami nagy szárnyú szárnyas állat», az előbbinek párja közeledik. A hős megismétli igézetét s evvel ketté szelheti a második szárnyas állatnak is nyakát; sőt testét is, amliyen apróra csak késsel, fejszével valamit vagdalni lehet, oly apróra vágta. Aztán pánczélruháját felöltve távozott. Hogy minő tájékra jutott, nem tudja. Hosszas járás után elgyöngülve valami jegenyefa tövében megnyugszik. A mint ott fekszik, egyszer csak maga előtt látja *Xul'-ątėr* leányát, ki sarut, harisnyát hozott neki, felöltöztette s aztán mint férjét saját lakóházába vitte. Idő multán izenetet hoznak a rossz indulatú ipától: «Hadd jőjjön ki a vőm a szabadba játszani» (vagyis: velem versenyezni)! Neje szól: «Kimenni csak kiméssz; hanem értesz-e a fortélyhoz *(āpėr)?* Hét létra magasságban áll egy ló; neked azt rendelik, hogy ugorj rá; te csak ugorj fölfelé s kapd kezedbe a lónak aranyrojtú rojtos kantárszárát!» *Xul'-ątėr* unszolja vejét, hogy ugorjon föl a ló hátára. A hős neje tanácsa szerint cselekedett, a ló kantárszárát megragadta s erre a ló vele együtt tova szökött. «Az abroncskarika módjára forgó kerek égnek hét sarkát, míg egy falatot megrágnak, azalatt bejárta.» Hanem mód nélkül bosszantja az ifjút ipjának gonosz szándéka. A mint haza érkezik, leugrik lováról, előveszi «eleven vasfejszéjét» s nekiront vele ipjának. *Xul'-ątėr* kegyelmet kér: «Vőcske, engem meg ne ölj! Te is a magad erejével fogsz élni, én is a magam erejével fogok élni.» A vő ezzel lecsillapodva tér be neje házába (l. Vog. Népk. Gyüjt. I: 0403.).

Máskép adja elő az Ördögfejedelem leányának a Világügyelő-férfiúval való nászát a *Kul-ątėr*-hymnus (II: 291—2.). E szerint az Ördögfejedelem az Ob videkén «vége érhetetlen várost» teremtett varázslatával. «A Földet-körüljáró-híres-fejedelem» *(Māt jąχpä sujiŋ ątėr)*, vagyis a Világügyelő-férfiú, a mint a földet körüljárja, alánéz s látja az isteni engedelem nélkül létrejött várost. «A mi

rendeletünk nélkül» — úgymond — «vége láthatatlan város támadt.» Ily véleménynek a város lerombolása lehetett volna természetes következménye; de az ármányos Ördögfejedelem megelőzi az erre vonatkozó szándékot olykép, hogy kiváló előzékenységgel fogadja a városába menő Világügyelő-férfiút, sőt hamarosan megkinálja leányával. «Vöcském, úgymond, ha tetszik, ülj be a zugbeli szobarekesz zugjába!» A «Földet-körüljáró-híres-fejedelem» csak úgy elszégyelte magát, méltóságához s hivatásához semmikép sem illő *Kul'-ątėr* «ipjával». Még csak lakodalmat sem képes az új ipa rendezni: «Sem leánynak enni való, sem fiúnak enni való lakodalmi étel nincs». Maga a Világügyelő-férfiú kénytelen a bajon segíteni: «Istenke hét fogásával *(pupi' sāt piśätėl)* a maga lakó városából hét ajtótámasztóval zárt hambárját egyik szögleténél fogva oda rántja s fiúnak enni való, leánynak enni való lakodalmi étel jön; lakodalmi ételt esznek, lakodalmi italt isznak». *Kul'-ątėr* «ipjával» — így végződik a hymnus — a Földet-körüljáró-híres-fejedelem «most is él s a jövőben is fog élni». Figyelemre méltó az előbbi regének tartalmi eltérése az előbbitől abban a tekintetben, hogy míg amott a regehős még az «ügyeskedések» korszakában van, maga nem rendelkezik az istenség erejével, küzdelmeiben csak égi atyja segedelmével boldogúl, egyszóval még nem «Világügyelő-férfiú», itt már hatalmas «Földet-körüljáró-híres-fejedelem», ki előtt az Ördögfejedelem is meghunyászkodik s ki maga is végezhet csodákat. Úgy vélhetjük, hogy az előbbi regében mutatkozó felfogás az eredetibb; mert ha a későbbi Világügyelő-férfiú e tisztségének elnyerése előtt feleségül szerzi a *Pārä̈pārsėχ*-nő, Napleány, Holdleány, Vízfejedelmi leány s mint alább látjuk, a költöző madarak déltájának leánya képében az égi, vízi és földi javak fölött rendelkező tündéreket, jól illik e nők sorához már csak a teljesség szempontjából is az alvilág fejedelmének leánya s hogy a rege ennek megszerzését is, úgymint a többiekét, a Világügyelő-féfiú hősi kalandjai közé iktatja. E mellett az utóbbi rege később fejlett vallásos elmélkedés, hogy úgy mondjuk kegyesebb gondolkozás eredményének látszik, mely a közismert néphagyományt a Világügyelő-férfiú és *Kul'-ątėr* rokoni kapcsolatáról tekintettel arra, hogy ez nem egybehangzó az ünnepelt istenség dicsőségéhez fűzött egyéb képzetekkel, olykép értelmezi, hogy csupán az ármány örök mesterének ravaszkodása s nem a Világügyelő-férfiú előre meg-

fontolt szándéka folytán jött létre. Itt a Világügyelő-férfiú nem hogy küzdött volna az Ördögfejedelem leányának birtokáért, hanem midőn ezt mintegy kényszerűségből el kellett fogadnia, «csak úgy elszégyelte magát az ő *Kuľ-ątėr* ipjával».

XIX. A Lúdfejedelem regéi. Egyik kiváló szakasza a Világügyelő-férfiú ifjúkori «ügyességeit» tárgyazó regesorozatnak az, mely a költöző madarak déli hazájába *(mortim tąrėm* I : 28, *mortim mā* I : 57.) való utazásáról s itt viselt dolgairól szól. A szent rege szerint (I : 28—31.) miután hősünk kis csuka alakjában megmenekült, kis lúd alakjában *(māń lunt-χuril)* repült tova arra a vidékre, a hol a ludak, hattyúk s kacsák telelnek. E világtáj urainak, egy öreg embernek és asszonynak hajlékához érkezett, ott lúdbőrét levetette s bemegy a házba. Az öregek szívesen fogadják a vendégifjút. «Kit más világtáján emleget a hír», kérdik csodálkozva, «hogyan kerültél te ide?!» Erre az asszony két *pirwä*-réczét (anas cricca) fogott, megfőzte, az ifjú elé tette s miután az a réczéket megette, csontjaikat, az «eleven vizű tó medenczéjébe» *(liliŋ vitėp tūr-vąŋχän)* vetette; végül a réczék ujraéledve, kiabálva repültek tova. Ebéd után küldik az öregek kifelé az ifjút, hadd nézzen körül a háztájon: «Menj ki csak kedves, mondják, ha valamire akadsz, hát akadsz; ha nem akadsz, a te dolgod». Az ifjú kimegy, házikót talál, abban egy nő, az öregek leánya ül; szétbontott haját éppen most akarja befonni s ezért selyem-fejkendője a térdén van. A kendőt alulról valami hullámzó tárgy mozgásba hozza. A belépő ifjú azt véli, hogy a mi a nő térdén a kendőt mozgatja, a nő méhének repeső magzatja s ekkép szól: «Földje hosszú földet bejárva jöttem ide; azt képzelem, valami helyre való nőt találok, hajfonatába hét fekete kacsát *(sāŋki*, anas nigra) hét jeges kacsát *(ąulėχ*, anas hiemalis), fonót emlegetnek; hát nézem: semmiféle fekete kacsa nincsen, semmiféle jeges kacsa nincsen, térde fattyú gyermekétől csak úgy rezeg». Félrerántja e sértő szavakra a nő a selyemkendőt s kiderül, hogy ennek hullámzását éppen a hajfonatnak emlegetett díszítő kacsái okozták, mivelhogy t. i. őket úrnőjük a végből, hogy fejét rendbeszedhesse, rövid időre letakarta. A hét fekete kacsa s a hét jeges kacsa neki esik az ifjúnak s összevissza karmolja szemét, fülét. Végül az ifjú kénytelen megkérni a nőt, hogy fogja le madarait. Ezután megszeretik egymást s egy pár lesz belőlük. Elérkezvén a válás ideje, hősünk neje tanácsára ara-

nyos lúdbőrt *(sąrniŋ lunt-sąw)* s aranyos hattyúbőrt *(sąrniŋ χątäŋ-sąw)* kért az öregektől. Nem szívesen, de végre is teljesítették az öregek a kérést s erre az ifjú az aranyos lúdbőrbe, neje az aranyos hattyúbőrbe bujt s indultak visszafelé a költöző madarak déltájáról. «Leányom, vőm!» így szóltak az öregek búcsúzóúl, az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani: ezeket a vízi szárnyasokat (lúdját-kacsáját) leányunk hozományául adjuk veletek; a jövőben míg az utolsó férfiú, míg az utolsó nő el nem vész, eledelül legyenek [e szárnyasok] nekik, [soha] ki ne pusztuljanak!» Ezzel tovaröpültek s a vízi szárnyasok nagy sereggel tódulnak utánuk. Eljutottak ahhoz a sziklanyiláshoz, hol kis csuka és ölyv alakjában kellett a vashálókat áttörni, ezen áthatolva az «ezen oldalbeli világra» *(ti pāl tąrėmnė)* érkeztek s itt előkerült a táltos-paripa, még pedig annyira elsorvadva az éhségtől, hogy már «sem csontja, sem húsa» nem volt. Az ifjú lehelletével ihlette lovát, mely erre visszanyerte régi szépségét és erejét. Az aranyos lúdbőrben röpülő Aranyfejedelemre vonatkozik a regebeli «Lúd-fejedelem», *Lunt-ątėr* nevezet, melyet REGULYnak egyik följegyzése alapján ismerünk, a hol a «lúdvárosról» *(lunt-uos)* is említés történik (l. HUNFALVY P. Vogul föld és nép, 137. l.). Ugyancsak az itt közölt rege megmagyarázza azt a néphitet, mely szerint a Világ-ügyelő-férfiú koronként hattyú képében röpülve végzi hivatásszerű föladatait (l. fentebb 067. l.).

A Lúdfejedelem regéjének más érdekes részleteiről szerezhetünk tudomást a tűzözön-énekből. E szerint (I : 52—64.) az Aranyfejedelem egyszer vándorútjában egy «napsütötte fenyves széléhez» *(χątėl-rēγiŋ suj-vāta)* érkezett s ott lefeküdt. Tavasz felé járt az idő s a «déltájt lakó sok madárka *(mortim ąlnė saw ujkwė)* már az ezen vidékbeli úrasszonyok lakta, urak lakta földre kezdett jönni». Nézegeti őket egyideig fektében az Aranyfejedelem, majd egy magánosan röpülő nőstény lúdat *(nē-lunt)* vévén észre, hímlúd *(χum-lunt)* alakjában hozzácsatlakozott. Mint férj és nő röpülnek tova. Őszszel, midőn az Égatya «rövid napot csinált», déltájra *(mortim sāmnė)* mennek. Ott «Aranyos vizű hét tó, hét tenger» van s a déltáji madarak *(mortim ujit)* azokban élnek. «Hét éjen át énekelnek, hét napon át énekelnek; midőn az aranyos vizű hét tó, hét tenger partjára fölmennek: ott aranyos útjuk fekszik; midőn leszállanak: ott aranyos útjuk folyik.» Az Aranyfejedelem az ő

lúdnejével ugyancsak ezen a földön él; leányuk, fiújuk születik s midőn «*Numi-Tąrėm* atyjuk tavaszszá vált», mint a déltájt lakó többi madaraknak, nekik is «az ezen vidéken lévő nő járta, férfi járta vizekre irányul eszes állatbeli eszük». Őszszel az Aranyfejedelemnek elhagyott lova után kerekedik vágya, miért is lúdnejét gyermekeivel együtt a déltájra bocsátja, maga pedig ezen a vidéken marad. Következő tavaszszal nehezen várja a «napsütötte fenyves szélén» lúdnejét; de ez csak legutoljára, midőn «a kacsaféle, lúdféle állatoknak [vonulása] már vége felé kezdett járni», jelentkezett, még pedig keserves siránkozással. «Déltáji nő [járó] nős vizen» — így panaszkodik — «déltáji férfi [járó] férfias vizen a r a n y o s n ő, a d é l v i d é k l e á n y a *(sąrniŋ nē, mortim=mā-āγi)* él; tavaly télen a télközépi hidegben bármerre lévő déltáji madár mind az ő térdére megy vala [melegedni], de az én kis gyermekeim a télközépi hidegben a térdéről letaszítódtak s a hideg megemésztette őket.» «Hogyha már kis gyermekeim nincsenek», folytatja, «találnám meg [legalább] öregemet, találnám meg uracskámat *(ątrėkėm!)*» Lenn fekvő férjét a lúdnő nem ismeri föl s tovább megy. Őszszel ismét a «napsütötte fenyves széléhez» érkezik s még mindig panaszkodik: «Egykor az én uracskám, kitől leányom, fiam való volt, az én jó uracskám, íme ezen a helyen tört el az ő csontja, ezen a helyen rothadt el az ő húsa!» Megindítják végre e kesergő szavak az Aranyfejedelmet s harag kél szívében a déltáji «aranyos nő» iránt, kinek lelketlensége lúdgyermekeinek vesztét okozta. «Nohát» — így gondolja — «a midőn én majd alulról, vagy fölülről oda jutok, aranyos nő neved ép úgy oda lesz!» Futni kezd a déltáj felé, de erejét veszti s fáradtan dől le egy «égbe termett (nyúló) sziklára» *(tąrėm mān tēlėm jäni' aχwtės)*. Fektében itt lovát kezdi idézgetni. «Ejha» — így hangzanak bűvölő szavai — «ama *'Siś*-Aranyos anyácskám járta naphímes hét lovas istállóm omladékából, *Kworės*-Aranyos atyácskám építette hófehér hét lovas istállóm omladékából egykor egy válla tarka, csipője tarka szárnyas ló növekedett föl: bár hol lévő kedves helyről, ha énekem előrehaladna, ha regém előrehaladna, mint fölülről lecsapó esőszem, mint fölülről lecsapó szellőcske, bár csapnál le ide!» Erre, mint a bűvölő idézésnél rendesen történni szokott, az Aranyfejedelem ájulásba esett s csak arra ébredt föl, hogy a lova orczáját simogatja. Fölszállott most paripája hátára s «a mint egyik oldalon

lévő gyeplőszárát megmozgatja, az egyik oldalon lévő égtájék ezüsthanggal énekel; a mint másik oldalon lévő gyeplőszárát megmozgatja, a másik oldalon lévő égtájékon fölmerülnek a nap és hold; az abroncskerék módjára forgó kerek földet körüljárja». Elérkezik «a déltáji nő [járó] nős vidékre, a déltáji férfi [járó] férfias vidékre». Az «aranyos vizű hét tenger déltáji madara itt oly sok, hogy a föld csak úgy reng bele, a tenger csak úgy dagadozik tőle»; «mulatsága hét éjen át, hét napon át nem ér véget». Megpillantja ott az «aranyos nőt, a déltáji leányt» s látja, hogy mellette «lúdleánykája, lúdfiacskája» *(lunt-āγirišäγä, pi̊rišäγä)* halva feküsznek. Úgy elfogta a keserűség, hogy a világ elsötétült szemei előtt: «a szárnyas hét [isten] fölött ülő, lábas hét [isten] fölött ülő *Tārėm*től alábocsátott szent sapkája egészen a szemére csúszott». Lovához így szól: «Ama déltáji nő lakó helyén, lovam, most ott menj keresztül; előlábad a mint viszed, amaz aranyos nő csontja erre a vidékre szóródjék szét; hátsó lábad a mint viszed, amaz aranyos nő húsa arra a vidékre szóródjék szét!» A mint a déltáji nő az Aranyfejedelem közeledését látja, elfogja a szerelmi vágy. «Oda nézzetek!» — mondja hét komornájának — «a két ég (ég és föld), két menny köze távolságából egy úrnak *(ātėr)* jövetele látszik; a kit én férjül fogok bírni, a gyönyörű férfiú hova tünhetik el?!» Megparancsolja erre a komornáknak, hogy (ép úgy, mint a Világügyelő-férfiú idézésénél rendesen tenni szokták), rakjanak a ház elé a dicső paripa patái számára tapodó helyekül *ezüst-tányérkákat.* Nem hatotta meg e tiszteletadás az Aranyfejedelmet. Az ezüst-csészék a ló patáinak aljához illeszkedtek; de karéjuk futás közben úgy belevágódott a déltáji nőbe, hogy csontja, húsa «hétfelé szakítódott». A holt gyermekek fölébredve tovaröpülnek s Aranyfejedelem atyjuk is ott hagyja a déltáj «aranyos vizű hét tengerét». Fentebb (067. l.) volt már alkalmunk annak a nézetnek kifejezésére, hogy az orosz hittérítőktől kézre kerített rézből való lúdbálvány (Гусь) valószínűleg az e regében emlegetett lúdnőt ábrázolja. Régészeti leletekben s az áldozatoknál, valamint medveünnepeknél ma is alkalmazott fogadalmi tárgyak között gyakran találhatók lúdalakot ábrázoló arany-, ezüst- s egyéb fémöntvények. Ezek legalkalmasabban szintén a Világügyelő-férfiú lúdregéivel magyarázhatók, a mint Gondatti is fölveszi (18. l.).

A lúdalakot öltött Világügyelő-férfiú, illetve *Pairāχta* egy

regéjét PATKANOV az irtisi osztjákok között is megtalálta. Ennek tartalma röviden előadva a következő (l. Irtysch-Ostjaken III : 140—145.): Három fitestvérnek egyetlen leánytestvére van. A fitestvérek egy izben fáradtan hazatérve a vadászatról, úgy látják, hogy leánytestvérük tüzet sem rakott számukra s üstöt sem tett föl. Az idősebbik fitestvér szól: «Egyetlen leánytestvérünk van s nincs sem tűz, sem üst!» Az ifjabbik szól: «Szajha a mi testvérünk, férfin jár az esze!» Ezzel fogja a nőtestvérét, ráteszi egy lapátra s kidobja. A leány átröpülve a réten, egy erdőbe jutott, melyben sok barangolás után egy vasláneczon függő házat vesz észre: alsó aranya aláfelé ragyog, felső aranya fölfelé ragyog. Miután megtalálta a rejtett bejáratot, belépett, a sörrel s mézes itallal megrakott asztalhoz ült, evett, ivott. Egyszer csak megjelenik fiatal lúd alakjában a ház ura, a déltájról jövő *Pairāχt́a*. Leveti lúdbőrét, gyönyörű ifjúvá változik, a leányt átöleli, megcsókolja. Másnap, midőn távozik, így szól: «Míg távol leszek, idősbik és középső fitestvéredet bocsásd be, de a fiatalabbikat ne bocsásd be a házba!» Egymás után meglátogatták az idősb fitestvérek, a nőtestvér megvendégelte őket s amazok békén távoztak. Midőn az ifjabbik jött, a nőtestvér megvendégelte őt is, de aztán fölszólítja, hogy távozzék; mert, úgymond, «férjem nem engedte meg, hogy fogadjalak». Az leakasztja a faszögről a kardot s a tetőnyilás alatt egy polczon meghúzódik. Fiatal lúd alakjában jön a férj a déltájról. A mint a tetőnyiláson át lábával a házba leereszkedni akar, a fitestvér egyik lábszárát a karddal leütötte. A lúdférj elröpül s többé vissza sem jön. Az asszony most hosszú útra való három rőfnyi bottal s három arasznyi sarokkal készített czipővel elindul férjét keresni. Egy házhoz s pajtához ér. Egy farkas és egy medve morogva állnak őrt. A ház asszonya szól: «Ha kedves előttetek az ember, fogjátok meg ruhaszárnyánál fogva s vezessétek be; ha nem kedves, tépjétek le lábaszárát s dobjátok ki!» Az állatőrök bevezették. Az öreg asszony kérdi: «Ebbe a távoli országba, hová az állat sem juthat, micsoda ének, micsoda rege ösztönzéséből jöttél?» «*Pairāχt́a*-férjemnek levágták a lábaszárát», felel a jövevény, «hogyan juthatok én a be nem fagyó szent tenger közepébe?» «Férjem lába porát fogod követni», mond az öreg asszony. Erre emez férjét elaltatta, eztán egy nyírhéj-kosárba földet kapart le lábáról, ezenkívül három szál szőrt is tépett a szakálából s e bűvszereket egy czérnagombolyaggal

együtt a férjét kereső asszonynak adta. Az elgurított czérnagombolyag nyomán az asszony a tengerparthoz jut, ott a víz színére szórja a bűvös port. A hová a por ér, a tenger befagy s az így keletkezett jégi ösvényen végre az asszony egy aranyos padlójú, aranyos tetejű házhoz ér. A háznak nincs ajtaja, csak egy vaskapocs látható rajta. Ezt a három szakálszőrrel megérinti s akkora kapu támad rajta, mint egy tó. A kemencze mögé búvik, egyszer csak belép három leány. Erre előjön s megkéri a leányokat, hogy vigyék férjéhez. Ezek azt tűzik ki föltételül, hogy lábának egy inát kihúzni engedje; az asszony beleegyezik s a leányok segedelmével tényleg férjéhez jut. Erre koszos fejű manócska alakját veszi föl az asszony s mint egy öreg párnak fogadott leánya tartózkodik férje közelében. Egyszer a csaknem halálra váló, beteg *Pairāχťa*-hoz hívják, hogy gyógyítsa meg. Ő nyírhéj-taplóval főzetet készít s hat üstnyit itat meg belőle a beteggel. Az orvosság használt s *Pairāχťa* egyszer csak kinyujtja lábaszárát s fölugrik. Ezután hősleni indul. Fentebb (088—89. l.) közöltük e rege további folytatását, mely a Napkirály és Holdkirály leányaival való szerencsétlen végű lakodalmakról szól. *Pairāχťa* ezek után elment ahhoz a házhoz, melyben az emberek hosszú és rövid életkora van följegyezve. Ott hárfát fog és játszik. Midőn énekében a «Három-férfi-nőtestvéréhez» érkezett, földre dobja a hárfát, úgy hogy ez darabokra törik, majd azt parancsolja, hogy álljanak össze a hárfa darabjai, végül, hogy az ép hárfa önönmagától akasztódjék föl a faczövekre. Kivánsága teljesedik s ekkor újra leveszi a hárfát, de a mint énekében egykori nejéhez ér, megint összetöri s az előbbi módon ismét éppé varázsolja. Erre előugrik a kemencze mögül neje s szemét hátulról befogja. *Pairāχťa* szól: «Három-férfi-nőtestvére, hagyj csak, magamnál tartalak örökké!»

XX. A szülei házhoz való második visszatérés. A szent rege szerint (I : 31.) a déltájról megjövő *Tari-pēś-ńimāľä-sąw*, miután lovát az égszéli sziklanyilásnál megtalálta, lúd alakban ennek hátára szállott; déltáji neje pedig vele együtt szárnyon folytatja útját. Eljutnak az égig érő létra tövéhez, itt már várnak eltávozott férjükre a Napasszony s a Holdvilágöreg leányai lóménesekből és tehéncsordákból álló gazdag hozományukkal. Tovább haladva elérkeznek a tenger közepebeli vízfejedelmi várhoz. Ennek kapuján kijött a Vízfejedelem leánya s utána a hal és vízi szárnyas oly mennyiségben, hogy szinte «mint folyóvíz folyik».

Ezen nejeivel és szerzett birtokaival együtt visszatér az ifjú szülei házába. Itt anyjával s atyjával egymásra borulnak, ölelkeznek, csókolóznak. «Olyan vár termett ottan, hogy a menő felhő, futó felhőketté szelve ülepedik meg rajta; ragyogó aranynyal folyó ház *(liliŋ sarni qumiŋ kwol)* támadt benne; egy szege sincs, melyen nyusztbőr, hódbőr ne függne.» Ezután sörrel, mézes itallal nagy lakomát tartottak. — A tűzözön-ének szerint (I: 66.) midőn Arany-Kaltės és Arany-fejedelem hősi kalandjaik útjáról megtérnek, előbb föltámasztják eltemetett szüleiket, még pedig a leány Arany-*'Siś* anyjukat (l. fent 043. l.), a fiú Arany-*Kworės* atyjukat. Az Arany-fejedelem kikél a házból, hajfürtjét szétereszti: «egy torkolatú hét tenger merül föl, egy torkolatú hét Obfolyam folyamlik; a hét Obfolyam, hét tenger fenekéről aranyos hátú hét csíborbogár merül föl; egy csíborbogár [potrohát] fölszakítja s [oda temetett] Arany-*Kworės* atyja ím fölül». Mindnyájan bemennek a házba, «aranyos lábú asztalhoz ülnek»; sört s mézes italt isznak, esznek.

A szent regének GONDATTI-tól följegyzett változatában (33. l.) a visszatérő *Mir-susnė χum* újból igen elaggottnak találja anyját, házuk pedig teljesen összeomlott. A tűzhelyen az utolsó szikra égett, tűzifa-készlet hiányzott. Midőn a fiú belépett, oly erősen csapta be az ajtót, hogy attól az utolsó szikra is elaludt; ezért anyja, ki fiát föl nem ismeri, összeszidja. Erre a fiú az anyókát tenyerére veszi, reá fú s ettől amaz fiatal, szép nővé változik. Most látta csak meg, hogy kedves fia áll előtte; csókolgatni kezdi s igen megörült, midőn fia mindenféle szerencsés járatait neki elbeszélte. Végül azt tanácsolta fiának, hogy szerezzen magának még néhány feleséget, hogy annál több fia legyen, kik segítségére lehetnek az előtte álló nagy föladatokban.

XXI. Nejei és gyermekei. Az eddig előadott regék szerint az Aranyfejedelemnek világjáratában szerzett nejei a következők voltak:

1. Nénje leánya, a *Pāräparsėχ*-től elrabolt nő *(ākwä-ēkwä āγitä, Pārāpārsėχ=nė)*, kinek júh-, disznó-, tehén- és lófalkákból állott a hozománya.

2. A Fáczánkacsa-orrú asszony leánya *(Kirt=ńolp-ēkwä-āγi)*.

3. A Vízfejedelem leánya *(Vit=χąn-āγi)*, kivel hal és vízi szárnyasok bősége került az Aranyfejedelem házához.

4. A Holdöreg leánya *(Ĕt-pos-ą̄jkä-āγi)*.

5. A Napasszony leánya *(Xą̄tėl-ēkwä-āγi)*, ki az előbbivel együtt ló- és tehénfalkákkal jött.

6. Az Alvilági fejedelem leánya *(Xul'-ą̄tėr-āγi)*, ki a regében kifejezetten semmit sem hozott.

7. A Déltáji leány *(Mortim-mā-āγi)*, ki *hattyú* alakban jött s a délvidék halainak és szárnyasainak bőségével gyarapította férje gazdagságát.

8. A Lúdnő *(Lunt-nė)*, kitől az Aranyfejedelemnek lúdgyermekei származnak.

9. A «Három-férfi-nőtestvére» *(Xūdem-χui jiaŋka)*, melyről a Patkanovtól följegyzett irtisi-osztják rege szól. Ezekhez csatlakozik:

10. A «Vízi», «Erdei», illetve «Hegyi-tündér» (*Vit-mis-naj, Vōr-mis-nāj* II : 315., *Ur-mis-naj* II : 321.), kivel egyéb rege hiján csak a Világügyelő-férfiú idéző igéiben találkozunk, hol t. i. az van mondva róla, hogy ő «készíti», azaz takarítja a Világügyelő-férfiú házát s hogy ő «simogatja aranyos fürtjeit». Ettől a nőtől származik a Lozva és Szoszva forrás vidékén lévő *Jūtim-są̄s* falubeli «szent Fejedelemfi» *(Jūtim-są̄s jelpiŋ-Ą̄tėr-pī')* nevű nagy tiszteletben álló bálványistenség, melyről alább lesz szó.

Gondatti hallomása szerint a Világügyelő-férfiú anyja tanácsára három hősnek leányait vette nőül s ezektől *hét* fia született (33. l.). Hogy bálványának házában a hittérítés idejében két nyírvesszőből készített női alakról szólt a hír, azt már fentebb (067. l.) említettük.

XXII. A világügyelő tisztséggel való kitüntetés. A viszontlátás örömei közt hallja a szent rege szerint (I : 31—32.) a visszatért ifjú *anyjának* azt a kijelentését, hogy ő ezentúl az «alsó égen» *(joli tą̄rėm)*, vagyis a földön «Világügyelő-férfiú» *(Mir-susnė χum)* lesz, ők maguk pedig oda hagyva eddigi tundrahalmi lakóhelyüket *(Tunrä-śaχl-ūs)*, az égbe emelkednek, a hol atyja «Felső-Éggé» *(Numi-Tą̄rėm)*, anyja *Kaltėś*-sé alakul. Egyszersmind tudtára adja, hogy «ezután az ember korabeli, ember idejebeli világ fog beállani s inséges subájú sok nő, sok férfi lakta bármerre lévő úrasszonyos vidék, bármerre lévő úri vidék szarvas bikát, patás bikát fog neki áldozatul állítani» *(sawiŋ saχip saw nē, saw χum ūnlėnė χotäl' ą̄lnė nājiŋ sāmnė, ą̄tėriŋ sāmnė āńtiŋ χār*

jirėl, toχχiŋ χār jirėl tuśtawėn). A Gondatti-féle változatban is az *anyja* az, ki a jó hírt az ifjúval előbb közli (32. l.), sőt mint fentebb (09. l.) láttuk, a világügyelő tisztség elnyerésében őt támogatja. Hogy miként történt az ügy végleges elintézése s különösen hogy *Polėm-tārėm*, a legidősebb bátya miképpen kisérlette meg az Égatya határozatával szemben elsőszülöttségi jogának érvényesítését, arról szintén szólottunk (l. fentebb 09—010. l.). A testvérek versengésének egyik regéje (II : 117.) az is, hogy az Égatya egy nagyobb darab papirost szétvagdalva, egy-egy darabkát juttatott mindegyik fiának. «Halljátok», úgymond, «a melyik embernek közületek a tenyerén erdei fa, száraz fa, zöld fa mind oda rajzolódik, az az ember lesz közületek a Világügyelő-férfiú.» A fiúk kinyitják markukat, de a kezük tenyerén lévő papirosnak rajza különféle. A Szoszvaközépi-öregnek *(Ta'it-kwotl ājkä)* tenyerén fekvő papirdarabon lerajzolódott a száraz fa, de a zöld fa nem volt látható. Az «Asszony fia fiúcska» papirdarabján ellenben az egész világ zöld fája, száraz fája, mind oda volt rajzolva. «Világügyelő-férfiú ím te vagy!» — mondják mindnyájan — «a hol csak orosz van, a hol vogul és osztják ember van, valamikor mind te tartod fönn őket! *(ruś āli, mańśi āli, χānal naŋ tanänl ūräln!)*» Ezután azzal bizonyította be, hogy az Égatya őt látta el a világ ügyeletéhez szükséges hatalommal és erővel *(va'il tärätėstä)*, hogy rámutatott a tengerben lubiczkoló két emberre, kiknek ladikja ép e pillanatban borult föl a széltől s kiknek életét azzal, hogy hirtelen egy homokdombot támasztott, megmentette. Az ámuló testvérek elismerik öcscsüknek felsőbbségét s az Égatya is kijelenti, hogy «a Világügyelő-férfiú ím ő!» (II : 118.).

XXIII. A Világügyelő Aranyfejedelemnek földre való leszállása és szent helyén való letelepedése. E tárgyról a szent rege csak annyit mond, hogy az Égatya, Kaltės és a Világügyelő-férfiú «három tájékra mentek szét» (I : 32.). A tűzözön-ének szerint (II : 66—67.) Arany-Kaltėst s az Aranyfejedelmet Arany-*'Siś* anyjuk s Arany-Kworės atyjuk «arany abroncsú két bölcsőbe fektették, hét rojtos ezüstlánczot csatoltak hozzájuk s ezen alant lévő földre, [úgy] bocsátották őket alá». Megérkezésük idején ért véget a tűzözön s az egyetlen megmenekült emberpár hét rétegű nyárfa hajójával ép akkor jutott szárazra. Az Aranyfejedelem és Kaltės nénje «szárnynyal menve,

vagy lábbal menve» az emberek közelébe siettek. GONDATTI értesülése szerint (33. l.), midőn a Világügyelő-férfiúnak már nagy családja volt, különféle népek kérték őt arra, hogy telepedjen le közöttük; de ő maga az ajánlatot nem fogadta el, hanem maga helyett a *fiait* küldte el mindenféle tájakra. Minthogy azonban fia sem volt annyi, mint a mennyi nép őt kérelmével fölkereste, anyja tanácsára az egyik helyre *süvegét*, a másikra *kesztyüit*, a harmadikra *övét* küldte, hogy e ruhadarabok őket mindig emlékeztessék a Világügyelő-férfiúra. Csak midőn a szegény vogul-osztják nép kérte, hogy jöjjön közéjük, teljesítette a kérelmet s telepedett le az Irtis torkolata közelében, mai szent helyén.

XXIV. A világügyelet kezdetei. A Világügyelő Aranyfejedelem kezdettől fogva az emberiség legnagyobb jótevője. Ő az az ősfi, kinek fáradozása az «ember korabeli, ember idejebeli» világot előkészítette (I : 0346—360.), a tűzözön pusztításait enyhítette (u. o. 0374—0577.) s kitől az emberek a vadászat és halászat legfontosabb mesterfogásait tanulták. Különösen ő tanította meg az embereket a madárháló készítésére. Hogy elegendő szárnyas vad álljon az emberek rendelkezésére, meghagyta a délvidéki madaraknak, hogy tavaszszal fölkeressék az éjszaki tájakat s vonulásaikhoz a hattyút tette meg királynak, a *sast* pedig fejedelemnek. A rege szerint (GONDATTI: 33. l.), midőn a madarak először jelentek meg az éjszaki tájakon, az emberek oly magas madárhálót készítettek, hogy a madarak nem tudtak fölibe emelkedni s nem folytathatták útjukat. Már majdnem visszafordulni lettek volna kénytelenek, midőn a sas megkérdezte a *kígyót*, hogy nem tudja-e, meddig szándékozzák az emberek a közlekedést a madárhálóval akadályozni. A kígyó azt felelte, hogy hét napig. Másnap a *hattyú* érkezett meg, harmadnap a *lúd*, negyednap a *búvárlúd*, ötödnap a *récze*. Az utóbbinak kérdésére azt felelte a kígyó, hogy már mindössze két napig tartják kifeszítve a hálót, a búvárlúd át is röpült rajta s hogy az emberek már amúgy is kifáradtak a háló fölött való őrködésben. A madarak erre összegyültek, egy részük azonnal átröpült az akadályon, más részük később; minthogy pedig ezután szép és kellemes tájakra jutottak, elhatározták, hogy ezeket a jövőben is minden tavaszszal meglátogatják. — Itt jegyezzük meg, hogy később a hattyú helyett a Világügyelő-férfiú a darut tette a madarak királyává; mivel a hattyú

nem tud kellő időben kiáltozni, tavaszszal korán kezdi s őszszel későn hagyja abba, ennélfogva a költöző madárvilág nem értesül pontosan a költözködés és érkezés idejéről és mindezek folytán sok szerencsétlenség támad (GONDATTI : 55. l.). Egy év mulva az Égatya meg akarja vizsgálni, hogy a Világügyelő-férfiú mikép végzi hivatását. Lebocsátkozik a földre s látja, hogy mindenkinél csak bőség van, szegény ember egyáltalán nincs. Nem tetszik ez az egyenlő elbánás az Égatyának: «Ha így cselekszel», úgymond, «az emberek elbizakodottak lesznek s gőgösek, szükség idején nem fogja egyik a másikát támogatni; úgy tedd, hogy egy vogul embernél 5—6, a másiknál 6 hal legyen; az egyik orosznál 3—4 edénynyel liszt, a másiknál csak 1—2 edénynyel.» Midőn az Égatya visszatért égi lakába, a Világügyelő-férfiú 5—6 hal helyett 5—6 pajtával adott halat s 3—4 edény liszt helyett 3—4 nagy zsákkal adott lisztet. Az emberek ily módon meggazdagodtak s az eddiginél is nagyobb hálával teltek el kegyes jóltevőjük, a Világügyelő-férfiú iránt (GONDATTI : 18. l.).

PATKANOV arról értesült, hogy egy izben *Pairāχťà*-Világügyelő az Égatya akaratának ilyetén áthágásáért súlyos büntetést szenvedett. A többször említett *Pairāχťà*-hymnus regéje szerint, mivel érdemeseknek s érdemteleneknek egyaránt bő halászati és vadászati zsákmányt juttatott, egyszer az Égatya negyven ölnyi mély gödörnek fenekére vetette s itt harmincz évig kellett maradnia, míg oly vékony lett a csontja, mint egy rénszarvasnak a szarva. Midőn inségében égi atyjához fohászkodott, gödrébe az Égatya lovaiból három aranyos lószőr-szál s az Égatya ácsától egy forgácsdarab hullott. Ezekből a Világügyelő-férfiú negyvenhúros kobzot szerkeszt s egy csuka-állkapocscsal pengeti rajta könyörgő énekeit. Testvére, a negyven rőfnyi hajfonatokkal ékes leány *(Kaltèś)*, a déltáj szépséges vizei felé vonul; hivatása szerint vezeti «a hajlott mellű számos lúdsereget» költözködő útján. Visszatérve hallja a negyvenhúros koboz pengését, odamegy a gödörhöz s hosszú hajfonatai segedelmével sokat szenvedett öcscsét a gödörből fölrántja s kiszabadítja (Irtysch-Ostjaken I : 102., II : 183—187.).

Ezek a regék alkotják történeti alapját és keretét annak a sokoldalú, nagy hivatásnak, melylyel a vogul-osztják néphit a Világügyelő Aranyfejedelem állandó, rendes működését képzeli. Összefoglaló kifejezéssel ezt a hivatást jelzi a köznapi használatban

dívó *Mir-susnė χum* nevezet, a mennyiben ő az, ki nemcsak egyes vidékeknek viseli gondját, mint más bálványistenségek, hanem szeretettel és jóakarattal «ügyeli» *(sunsi)* az egész világ «népét» *(mir)*. Ugyane gondolatot fejezi ki az osztják idéző igében a «Hét víztájék emberét ügyelő fehér Aranyfejedelem» kifejezés *(Lābėt jeŋk χo vantla novi Sąrńi-Ort* Pápai J. Osztj. Szöv. 269, 271.). Az ügyelet czéljából az Aranyfejedelem örökös útban van a világ körül, járja az emberektől lakott tájakat, megszemlél mindent s megjelenik mindenütt, hová a vallásos szív könyörgő szava hívja. Folytonos világjárata miatt tisztelik az idéző igék ily díszjelzésekkel, mint: «Földet körüljáró, vizet körüljáró (körülforgó) szent Aranyos» (*mā jąχnė jelpiŋ Sąrni, vit jąχnė jelpiŋ Sąrni* II : 360.), «Aranyfejedelem, földeket körüljáró férfi» (*Sąrńi-ątėr, māt jąχpä χum* II : 369.), «Földeket körüljáró Híres-fejedelem» (*Māt jąχpä Sujiŋ-ątėr* II : 291.), «Istennőcskét tisztelő, istenkét tisztelő földeket körüljáró férfi, Fejedelem» (*Nājiŋ māt jąŋχnė χum, Ātėr; ątriŋ māt jąŋχnė χum, Ątėr* II : 312.), «Ezen elterülő (ülő) hét földrészt, hat földrészt körüljáró király» (*ti ūnlėp sāt mā-ląmt jąŋχnė χąn, ti ūnlėp χąt mā-ląmt jąŋχnė χąn* II : 353.), «Hét földrészes (t. i. azokat bejáró) szent szent» (*sāt mā-ląmtpä jelpiŋ jelpiŋ* II : 354.) s irtisi-osztják énekekben: «Sok földes férfi, járó-kelő férfi» (*Ār mir χoi, kale χoi* Patkanov: Irtysch-Ostj. II : 84, *Ār mirėt χui, kale χui* u. o. II : 101.). Mivel mindig a világjárásra van a gondja, mondja az idéző ige elméjét «földek körüljárására [irányuló] aranyos elmének» (*māt jąŋχnė sorńi nąmt* II : 351.), illetve más helyen «hét földvidék körüljárására [irányuló] szent elmének, hat földvidék körüljárására [irányuló] fényességes elmének» (*sāt mā jąŋχnė jelpiŋ nąmt, χąt mā jąŋχnė pasäŋ nąmt* II : 358.). Világ körüli útjait az Aranyfejedelem rendesen híres *paripáján* a magasban végzi, ezért buzdítja az idéző ige, hogy «aranykezű szent állatocskája» hátán emelkedjék «a két ég, két menny közé» s «a hét tájú szent földet napforduló hét fordulattal forogja körül egész nagyságában» (*χątėl jąŋχėm sāt ur sāt sāmpä jelpiŋ mā jänitätėl jąŋχäln!* II : 317.). Gondatti is olykép hallotta, hogy a Világügyelőférfiú paripáján járja körül — még pedig minden éjjel — a földet (7. l.). E járataiban figyelme mindenre kiterjed: «A földnek elterülő hét vidékét», mondja az idéző ige, «a víznek elterülő hét vidékét a közben, hogy abroncskarikaképpen forgó

kerek ég módjára körülforgod, az abroncskarikaképpen forgó hét földrészt, hét vidéket vizsgáld (nézd) meg tökéletesen!» (*māt ūnlėnė sāt sām, vit ūnlėnė sāt sām kis-lakw jāŋχėm lakwiŋ tārėm jāŋχnėn χaltė kis-lakw jāŋχėm sāt mā, sāt sām pusėn sunsāln!* II : 351.). Mindent lát s mindent hall; ezért illetik szemét és fülét azok a fentebb (061. l.) tárgyalt jelzők, melyekben ez érzékszervei «Ob nagyságúaknak», «tó nagyságúaknak» vannak magasztalva s melyek szerint halló képessége oly érzékeny, «mint a félénk császármadáré, mint a félénk fekete kacsáé». Ha körútjában valahol helytelen állapotot tapasztal, vagy valahová az imádság igéje idézi, ott hirtelen gyorsasággal terem elő; ezért nevezik «a gyorsan szálló esőszem, a gyorsan szálló szélfoszlány [sebességével jövő] férfiúnak s kérik ily módon való alászállását (*moľėχ patnė rakw-sam χum, moľėχ patnė vōt-sam χum, Ātėr, tī' voss patsėnuwėn mōnt* II : 349.).

A Világügyelő-férfiútól várja a benne hívő első sorban s legfőképen a földi élet boldogságát. Minden istenség között ő áll legközelebb az Égatyához, ki mennyei fenséges lakában trónolva akaratának elintézését többnyire kedvelt fiára bízza, minélfogva ennek van a legjelentékenyebb befolyása a világ ügyeinek menetére s támogatása is a leghatásosabb. Ő deríti föl jámboraira a «szép napokat», a mint ezt festői előadásban találjuk kifejezve egyik felső-szoszvai idéző igéjében: «Leányfutkosó korbeli napunkat éldeljük», így szólnak az áldozók, «fiúfutkosó időbeli napunkat esdekeljük; leánykorbeli koros napunkat, fiúidőbeli idős napunkat Hét-istent-[szült-] ősasszony-anyád ülő ezüst zsámolyú zsámolyos házad zugából, onnan derítsd föl! Továbbélő, étekevő boldog napunkat a hét fekete sas röptényi magasságbeli *Tārėm* atyácskád lakó eleven színekkel ékesített ház hét ajtajából, onnan derítsd föl!» (II : 318.). Hasonlókép szól egy másik idéző ige: «Bármerre lévő inséges leányod, inséges fiad három siralmú siralmas rimánkodással rimánkodik hozzád, Fejedelem: Leány vigalmára, fiú vigalmára való boldog napot ragyogtass föl (*āγi ūliŋ, pī' uliŋ śuńiŋ χātėl χātāltėn*). Megenni való vesszőbimbót, fűbimbót nem találunk; Fejedelem, megenni való vesszőbimbót, fűbimbót rendelj!» II : 365.). Egy osztják idéző igében «inséges kezű, nyomorúságos kezű három szolgája leányuknak üressé lett üres gyomra miatt könyörög» hozzá s az istenség felelete az, hogy «leányaiknak üressé lett üres gyomra majd megtelik a szárnyas fajta sok állat meg-

szállta után» (Pápai: Osztj. Szöv. 272.). Ő a «tavaszi állatot, őszi állatot adományozó király» (*tūjä-uj kuśnäŋ χān, takwsi-uj kuśnäŋ χān* II : 350., 353.), vagyis a vadászat és halászat szerencséjének adója, a mint erről a *Pairāχťà*-hymnusból is értesülünk (l. u. i. 0103. l.). Már fentebb említettük (0102. l.), hogy ő tanította meg az embereket a halászat és vadászat legfőbb mesterfogásaira, különösen a madárháló készítésére s hogy az ő rendeletére költöznek a vízi szárnyasok tavaszszal az éjszaki tájakra. Két irtisi-osztják regében azt találjuk, hogy gyermektelen házaspárt gyermekáldással boldogít (Patkanov: Irtysch-Ostjak. I : 102., II : 102.); kiterjed tehát gondoskodása a családi gyarapodásra is.

Különös rendeltetése a Világügyelő-férfiúnak, hogy a gondviselésében bizakodók testi egészségét őrizze s minden betegségtől és veszedelemtől megóvja. «Arany-Kworèsz atyád», így mondja egy idéző ige, «Aranyfény apád, hogy leányod lelkét, fiad lelkét megőrizd, igézetével azért teremtett téged» (*Sorni-Kworės āśėnnė, Sorni-Pos jäγėnnė āγin lili, pīγėn lili ūruŋkwė sātwäsėn* II : 364.). «Kórbeli isten, betegségbeli isten» (*tērniŋ tārėm, χuľiŋ tārėm*), hangzik ugyanez igében, «éjjel sírunk hozzád, nappal sírunk hozzád; kórtól, betegségtől menedéket szerezz! Ha beteg nő, beteg férfi van [valahol], gyógyítsd föl! Aranyfejedelem, Aranyférfi, ím ezért könyörögnek hozzád, ezért sírnak hozzád!» (II : 366.). A tőle eredő gyógyulás nem kíván sok időt, «egy megrakott üst [felfőttének] ideje elég, hogy egy lelket megmentett (fölemelt) legyen; egy telimert tányér [elfogyasztásának] ideje elég, hogy egy életet megmentett legyen» (II : 369.). «A csontunkat pusztító kór ruhája szélét hét rojtos szent ostorával a fekete hátú szent föld alá űzi; a húsunkat pusztító betegség ruhája szélét az aranyszerű szent óczeán alá űzi» (II : 317—8.).

Minthogy pedig a földi javak nyujtása s különösen az élet meghosszabbítása, illetve a betegségből való fölgyógyulás ügye közvetetlenül az Égatya hatáskörébe tartozik (l. Vog. Népk. Gyüjt. I : 0325—6.), a Világügyelő-férfiú ily tárgyú kérelmeknél nem járhat el önhatalmúlag, hanem arra van utalva, hogy a hozzá folyamodókért égi atyja előtt közbenjárjon. Finsch értesülése szerint (555. l.) *Ōrt* nem elég hatalmas ahhoz, hogy a halált föltartóztathassa s a rénszarvasnyájban pusztító dögvészt távol tart-

hassa. Természetes, hogy az Égatya akaratának legyőzése, illetve irgalmának kieszközlése a Világügyelő-férfiúnak nem csekély küzdelmébe kerül. Az Égatya a megérdemelt büntetést nem szívesen halasztja későbbre s midőn a Világügyelő-férfiú erre rábírni akarja, nagy rábeszélő ügyességet kell kifejtenie. Ezért mondja róla az idéző ige: «Áldozatos mellű kedves gyermeked istent megindító hét beszéddel könyörög hozzád: az erdő szerencséje elmult, a víz szerencséje elmult; *Numi-Tārėm* atyád elé bálványi hét fogásoddal, isteni hét fogásoddal állj te oda! *Numi-Tārėm* atyádnak [ím itt] megrakott üstben három véráldozat; te könyörögj [érettünk]!» (II : 369—371.). Ha nem sikerült a rábeszélés egyik módján, a másikat kell megkisérlenie; egyik eszköztől a másikhoz kell fordulnia. Erre hivatkoznak a hozzá imádkozók e szavakkal: «Egykor, midőn inségünkben hozzád fordultunk, aranyos király, midőn egykor téged idéztünk, te mint hét oldalú oldalas fa forogsz vala [hogy kérésünket teljesítsd] (*sāt urpä uriŋ jiw, naŋ jāŋχe'in* II : 353.), s ugyanezért egyik jelzője: «Hét oldalú oldalas király» (*sāt urpä uriŋ χān* II : 356.), az osztják idéző igében: «Hét oldalú oldalas Aranyos, Fenséges Aranyos» (*lābėt vurpi vurėŋ Sarńi, Num-Sarńi* PÁPAI Osztj. Szöv. 271.). A szigvavidéki idéző igében részletesen leírva találjuk, hogy miképpen történik az Égatyánál való közbenjárás. Arra kérik a hívek az istenséget, hogy «tarka csipőjű szent állata hátán» emelkedjék föl Fenséges-Aranyos atyjához, kösse oda paripáját az Égatya laka előtt álló «égfényességű vasoszlophoz», aztán menjen be az «aranyfényességű szent ház belsejébe» s álljon oda az «ajtós háznak ajtajába». Erre megszólal az Égatya: «Fiúcska, micsoda inséges világ insége ért téged, micsoda szűkös világ szüksége ért téged?» Hangzik a felelet: «Aranyos felséges atyám, Aranyos felséges apám! Egykor igézettel előhozott abroncskarika módjára forgó hét vidéked, hat vidéked a kór kínja, a betegség kínja ragadta meg; inséges subát, inséges sarut öltött sok magzatod kóros hús kórjától, beteg csont betegségétől van érintve; fekete subájú alvilági járványvész, fekete járványvész ragadja el őket». Az Égatya viszonválasza: «Hét oldalú oldalas király, fiúcska, tarka csipőjű szent állatod hátán menj alá! A mint az alsó égre (a földre) leérkezel, ha kór támadt: a kór kínját oszlasd el; ha betegség támadt: a betegség kínját oszlasd el! Inséges subát öltött sok magzatom a leánynak járni való, fiúnak járni való egyenletes

föld drága szélét hadd járják tovább!» (II : 354—357.). A Regulytól följegyzett középlozvai idéző igében azzal a kérelemmel fordulnak a «*Tārėm* terének hét isten között legkisebb fiához», vagyis a Világügyelő-férfiúhoz, hogy «szökkenjen alá a vörösfenyő-csemetéből álló szép istengyertya hosszában» s az ott álló áldozati lovat hágassa föl ugyancsak a vörösfenyő-csemete hosszában, vezesse el a «ragyogó vízű jeles tóhoz, hol arany nyakú hét hattyú fürdik», ott mossa le róla «a köldöke vágott ember keze nagy mocsokját»; gyarló lába, háta, feje helyett illeszszen rá vaslábat, vashátat, vasfejet; szerelje föl «naphímzésű hímzett nyereggel» s «hét karikájú karikás zabolával»; így vezesse föl «a vasas bot fejére támaszkodó ősz fejű öregecskéhez», vagyis az Égatyához; «az aranyból való nagy ajtót a jeles ló orra ott nyissa ki» s az Égatya fogadja el az áldozati lovat saját paripájának, üljön föl nyergébe, futtassa hét táltoscsikója élén s «hova férfinak kellene [holtan] beleesnie, oly gödrös föld hogyha támadott: a jeles ló az ő patás voltában egyengesse ott símára!» (II : 326—330.). A Világügyelő-férfiú ily közbenjárása folytán ez idéző igének ugyancsak Regulytól följegyzett változata szerint: «Ha ágyvánkosán betegen kínlódó családatya volt, ha ágyvánkosára [betegen] esett szeretett fiú volt: ezeknek háromszoros életkoruk támadott; ha ágyvánkosára [betegen] esett családanya, szeretett leány volt: ezeknek kétszeres életkoruk támadott; ha erdei szerencséjéből, vízi szerencséjéből kifogyott férfi volt: erdei nagy szerencséje, vízbeli nagy szerencséje kezdett támadni» (II : 342—344.).

Hivatásszerű föladatainak teljesítése közben a Világügyelő-férfiú ráér időnként szórakozni is. Ilynemű foglalatosságai közé tartozik első sorban a v a d á s z a t. Még hősi kalandjainak korában, midőn «nő járó nős vidék» keresésére indult, megmondotta neki anyja, hogy «egykor, midőn az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani, az őszi evetet, a tavaszi evetet ép úgy fogja teljes ügyességgel keresni» (I : 21.). Említettük fentebb (064. l. azt a Regulytól följegyzett hagyományt is, hogy az «Asszony fiacskája» a *'Na'iś-jā* hegypartján, a Felső-Szoszva vidékén fekete rókára vadászik. «Az Égfiától *(Tārėm-pī')* való leteríttetésről» szóló medveénekek részletesen adják elő lóval történő medvevadászatát. Ezek szerint «erős mennydörgés dörgő hangjával» jelenik meg a magasból fekete paripáján a gyanutlanul szendergő isteni

állathoz, ki fölriadva égi atyja segedelmét könyörgi, mire «ló lábát gátló dombos föld, állat lábát gátló gödrös föld bukkan föl s a fekete lovas ember elmarad». Egy más alkalommal vörös lovon jelenik meg előtte a Világügyelő-férfiú, de az Égatya segedelmével a medve újból megmenekül. Végül fehér lován veszi üldözőbe isteni vadásza s az igézet ezúttal nem használ. Az állat «egy szökéssel szökken: a fehér lovas férfi közeledik, két szökéssel szökken: közeledik, három szökéssel szökken: ismét közeledik s ugyanekkor az állatfi ‚szent helyét' (= szívét) «fájdalomokozó orrú orros szúnyog harapja keresztül» (= nyíl fúrja át). Az állatot az «Asszony-fiacskája» lakó kis tó, kis tenger nagyságú házba viszik s ott a szokásos szertartásokkal ülik meg torát. (III : 153., 158., 162.). Egy irtisi osztják hősénekben *Ār-miγ-χoi, kale-χoi*, vagyis *Pairāχťà*, a Világügyelő-férfiú «istentől alábocsátott deres oldalú vasfarkas» *(tūrum estem saiteŋ puŋdape kart-jēvra)* alakjában rénszarvasokat üldöz. Hármat már elejtett, de a negyediknek, miután megrázkódva eredeti istenember-alakját visszanyerte s magát az üldözött állattól fölismertette, megkegyelmez (PATKANOV: Irtysch-Ostj. II: 88—90.).

Egy másik módja a Világügyelő-férfiú szórakozásának a népfölfogás szerint a mámorító szerek élvezése. GONDATTI előtt azzal igazolták az éjszaki vogulok mértéktelenségüket a pálinkaivásban és burnótszivásban, hogy a Világügyelő-férfiú is jobb kezében mindig egy üveg pálinkát tart s a baljában egy burnótszelenczét; ezért pálinkaivás előtt egy pohárka italt mindig az áldozati tárgyakat tartó szekrénykére helyeznek s ezt utóbb a gazda iszsza meg. (19. l.). Hivatkoznak erre az idéző igék is, melyekből egyszersmind megtudjuk, hogy a Világügyelő-férfiú a légyölő galóczát is szívesen alkalmazza bódító étek gyanánt. «Aranyfedelű hét szekrényed fölött», mondja az egyik idéző ige, «egy lábú hét kehelytől eredt mámorodban a mint futkosol, egy lábú rovátkos szélű hét galóczától eredt mámorodban a mint futkosol *(akw' la'ilèp sāt rumkä sēŋχwèn χajtnèn χalt, akw' la'ilèp larśiŋ χūrpä sāt pāŋχ sēŋχwēn χajtnèn χalt)* tó nagyságú, Ob nagyságú szent fülecskéd ide hadd figyeljen; tóba tükröző, Obba tükröző arany szemed ide hadd ragyogjon!» (II : 313—4.). A Lozva vidékén ezt a következőképp mondják: «Pettyes fejű hét galóczától eredt részegséged mámorában a mint futkosol *(kumliŋ puŋkèp sāt pāŋχ kuśmäŋ sēŋχwèn χajtnė χalt)*, véráldozatra [irányuló] elméd, mint

fölbuzgó tó vize, ételáldozatra [irányuló] elméd, mint fölbuzgó tó vize, hadd buzogjon ide!» (II : 362.). A mámoros állapotra való hivatkozás valószínűleg azért történik, mivel ekkor a Világügyelő-férfiú tomboló jókedvében van, s így könnyebben hangolható jóindulatra. Hogy a galóczát a bódulás fokozására ma is használják s hogy régebben ez pótolta az idegen eredetű szeszes italokat, arról már volt alkalmunk tárgyalni (I : 251.).

Ismételve kiemeltük, hogy a vallásos gyakorlat az összes vogul-osztják bálványistenségek közül a Világügyelő-férfiút részesíti a legnagyobb s legáltalánosabb tiszteletben. Hatalmát és méltóságát tekintve a néphit őt közvetetlenül az Égatya után helyezi s előkelősége kifejezésre jut abban is, hogy az Égatya «arany, aranyos» jelzője (*Arany*-Kworėsz, *Arany*-Fény, Felső-*Aranyos* stb.; l. I : 0291—2.) az ő nevét is diszíti. Minden férfi-bálványistenség «fejedelem» *(ātėr)*, de egyedül a Világügyelő-férfiú «*Arany*-fejedelem» *(Sorńi-ātėr, Sǫrńi-Ort)*, «*Arany*-király» *(Sǫrni-χān* II : 360, 362.), «*Arany*-férfi» (*Sorni-χum* II: 366.); e tekintetben tehát úgy viszonylik az Égatyához, mint testvére *Arany*-Kaltės az Égatya női párjához, *Arany*-'Siś anyjához. Idéző igékben *Sorńi* «Arany» (vagy szabad fordításban: «Aranyos») egyértelmű a tulajdonnévül alkalmazott *Ātėr* szóval, vagyis a Világügyelő-férfiút jelenti. Ő a «neves Aranyos» (*namiŋ Sorni* II : 349.), a «földet, vizet körüljáró szent Aranyos» (*mā jǟχnė, vit jǟχnė jelpiŋ Sǫrni* II : 360.), az «arany*lúd* alakú Aranyos» (*sǫrni-lunt χuriŋ Sǫrni* II : 362.), a «Hét véráldozatot fogyasztó véráldozatos Aranyos» (*sāt jir χōltėm jiriŋ Sorńi* II : 350.), a «hét véráldozatú, hat véráldozatú véráldozatos Aranyos» (*sāt jirpä jiriŋ Sorńi, χǫt jirpä jiriŋ Sorńi* II : 352.), a «hét obvidékbeli véráldozatos Aranyos, hat [föld-]részbeli férfiú, életáldozatos Aranyos» (*sāt Ās-pǫal jiriŋ Sǫrni, χǫt lǫmt χum, puriŋ Sǫrni* II : 359.). Gondatti említi (8. l.), hogy a vogul falvak határában levő szent helyeken álló földbevert s felül rongyokkal, bőrökkel s apró fényes holmikkal diszített rudak között a legmagasabb az Égatyának, a jobbról mellette álló az Istenanyának, a balról álló a Világügyelő-férfiúnak van szentelve s ezek után következnek a többi istenségek rudjai. Itt is tehát a Világügyelő-férfiú rangbeli elsősége van föltüntetve a bálványistenségek sorában. Kiváló tekintélyének jellemző bizonysága, hogy szent helyének táját állandóan látogat-

ják zarándokok, kik néha — mint pl. az Ob torkolata táján lakó osztjákok és szamojédek — rendkívül messze fekvő vidékekről jönnek ide hónapokig tartó ladik-, vagy szánutakon (l. Poljakov 60.). A gyakorlati kivitel nagy nehézsége valószínűtlenné teszi az éjszaki vogulokra nézve is Gondatti ama közlésének hitelét (19. l.), mely szerint minden hívő három évenként köteles egyszer megjelenni a szent helyen; de helyesen tudja, hogy három évenként ajándékokat küldenek. Ennek módjáról a Szigva vidékén olykép értesültem, hogy «a samán minden harmadik évben sorban járja az egyes falvakat és házakat, a régi pénzeket, régi selyemholmikat, régi rókabőröket adó gyanánt behajtja az istenségnek, [mi közben] vogul-osztják földön a Világügyelő-férfiú adóját behajtó samánt ingyenes fogattal hordják». Megjegyzi ezekhez a közlő, hogy «a Világügyelő-férfiúnak régi holmi kell, új holmi nem kell; a régi holmi hozzá kerül s ő azt újjá alakítja» (*ńajt-χum, paulä-lạpėl, akw‘ kwolȧ-lạpėl jäli; katrä ạln [= pēs, jis ạln], katrä jarmak, katrä oχsėr pot-χạjilt tawän pūwi; mańśi māt Mir-susnė χum pot pūwnė ńajtä potwotäl totawė; Mir-susnė-χumnė pēs-ut ēri, l'il'pėl'-ut at ēri; pēs-ut taw-pālt joχti, l'il'pėl'i' śạ̄pititä).* Poljakov szerint (61. l.) évenként kétszer, juniusban és tél közepén, szedik *Urt-ige* adománygyüjtő emberei az istenségnek szánt fogadalmi holmikat, miközben pálinkát hordanak magukkal s ezzel az adományozókat ajándékaik értékének arányában megvendéglik. Fentebb idéztük Poljakovnak ama közlését (60. l.), hogy a távolról jött zarándokok közül sem mindenki jut a nagytekintélyű bálvány színe elé; hanem midőn elérkeznek a Trojiczki jurtákhoz, az adománygyüjtők őket lebeszélik a valódi szent hely fölkeresésétől. «Két-három napnyi távolságra van az öreg» (t. i. a Világügyelő-férfiú bálványa), úgy mondják, «nem lehet hozzá eljutni, nem is volna helyén való, hiszen mi és *Urt-ige* egyet jelentünk». Talán ezzel a titkolózó eljárással függ össze az, hogy a lozvavidéki idéző ige a Világügyelő-férfiút «nőnek láthatatlan szent királynak, *férfinak láthatatlan* aranyos királynak» (*nē susstal jelpiŋ χạ̄n, χum susstal sạrni χạ̄n* II : 362.) mondja. Végre is, minthogy a szent helyre vezetőt nem kapnak, hozzáfognak a zarándokok az áldozati vendégséghez, megelégedve azzal is, hogy legalább közelében lehetnek a Világügyelő-férfiú bályányának. Ilyenkor Poljakov szerint (61. l.) az adománygyüjtők átveszik a zarándokoknak ma-

gukkal hozott fogadalmi tárgyait, melyek rendesen vászonból, posztóból, állatbőrökből s pénzből állanak s mintegy jeléül annak, hogy az istenség az áldozati adományokat kegyesen fogadta, ezeket némi csekélyértékű viszonajándékokkal (pl. egy sapkával, vagy vászonzubbonynyal) viszonozzák. Fentebb (058. l.) volt már alkalmunk annak megemlítésére, hogy a vogul-osztják ember, ha h a t-t y ú t, vagy f e h é r d a r u t fogott, ennek bőrét és csontját (miután húsát megette) véráldozatával együtt szintén elviszi a Világügyelő-férfiú szent helyéhez. Finsch hallomása szerint az obvidéki osztjákok *Ōrt* tiszteletére h é t n a p o s ő s z i ü n n e p e t rendeznek, melyen nagy tüzeket gyujtanak halzsirból, áldozatokat mutatnak be s fogadalmakat tesznek (556. l.).

Áldoznak azonban a Világügyelő-férfiúnak bármikor s úgy látszik mindenfelé az éjszaki vogulok és osztjákok vidékein. «Az abroncskarikaképpen forgó kerek hét világ (ég) vidékén, hat világ vidékén» — mondja a Világügyelő-férfiú egyik idéző igéje — «hét véráldozattal, hat ételáldozattal állanak előtted *(sāt jirėl, sāt pūril l'ūl'awėn)*, hét vizes üstöt forralnak, fiatal (újonnan nőtt) kis fa tövéhez, a vizét ím oda öntik» (II : 357—8.). Első sorban kedvelt állat a Világügyelő-férfiúnak bemutatott véráldozatoknál a l ó, melynek beszerzéséért (minthogy az éjszaki vogulok és osztjákok földén nem tenyészik) nem sajnálják a hosszú útat s gyakran a nép gazdasági viszonyaihoz képest aránytalan nagy költséget. Magasztalják is a drága jószágot az idéző igék. «A vagyonos ember lovas udvara közepéből» — hangzik az egyikben — «kiválasztott vasas szájú (t. i. zabolás) jeles állatot vezettem ím a te veresfenyő-csemetéd tövéhez» (II : 325—6.). Egy másik szerint «a férfiú eleséges udvara végéből előfogott sirálypehely szőrű jelesét (vagyis: fehér lovát), hófajd-pehelyszőrű jelesét kötél nagy bogával bogozták ím meg, szij nagy kötésével kötözték ím meg» (II: 336.). Egyes idéző igék h é t lovat is emlegetnek; így a felsőszoszvai azt kívánja, hogy az imádkozók «inséges siralma, inséges könyörgése» «a hét csődört, hét lovat összekötő áldozati kötéllel együtt hatoljon föl» az Égatya lakához (II : 319.). Egy lozvavidéki idéző ige szerint «hét lóval kötött véráldozatos kötél végére szarvasállattal való véráldozatot állítottak *(sāt lūw nēγiŋ jiriŋ kwāl'i'-qulėn āntiŋ uj jirėn tuśtuwės)*, hat lóval kötött ételáldozatos kötél végére patás állattal való ételáldozatot állítottak» azzal az

óhajtással, hogy a Világügyelő-férfiú «bár oda fogózkodnék a véráldozatos, ételáldozatos kötél végére a szarva megtelt szarvas állathoz, a patája megtelt patás állathoz» (II : 361.). Úgy látszik, különös jelentősége van az áldozati ló farka és sörénye szőrének. Ezt következtethetjük ugyanis a REGULYtól följegyzett egyik idéző ige következő szavaiból: «Ha erdőbe jutott farka szőre volna [ez áldozati lónak]: az ott szájában falatot hordó, szökő *nyuszt* gyanánt ugrándozzék! Ha erdőbe jutott sörény szőre volna: az ott szájában falatot hordó, szökő *evet* gyanánt ugrándozzék! Ha vízbe jutott farkaszőre, sörényszőre volna: az ott aranyszárnyú szárnyas *hal* gyanánt uszkáljon! (II: 344.).

Gyakrabban szerepel a véráldozatoknál általában a rénszarvas, melynek költői neve (a rendes *sāli* helyett) az idéző igékben: «patás állat, szarvas állat» (*toχχiŋ uj jirėl, āńtiŋ uj jirėl ti ľuľwäsėn* II : 323.; *āńtiŋ uj jirėl ti tuśtuwäsėn, toχχiŋ uj jirėl ti ľūľwäsėn* II : 365.; *āńtėŋ uj jąmės jirėl, tąχχėŋ uj jąmės jirėl naŋėn ti ľūľäslėm* II : 367.). A délibb tájakon szerepel a véráldozatok során a szarvasmarha is (I : 0138.). Megjegyezzük itt is, hogy a Világügyelő-férfiú idézése alkalmával az áldozati téren, vagy a jurta előtt négy *ezüsttányérkát* szoktak a földre helyezni az istenség lovának patái számára, hogy t. i. ezek a tisztátlan földet ne érintsék. Ily tányérkákon gyakran *nap* ábrázolása látható (GONDATTI 13, 19; l. fentebb 096. l.).

G. FR. MÜLLER megjegyzi, hogy *Ort-loŋχ* előtt abban állott az osztjákok imádkozása, hogy «*fütyöltek,* a mint a kutyáknak szoktak, midőn hivogatják» (I : 0138.). Hasonlót ír NOVITZKIJ Nachracs Jevplajev samánról, ki szerint «csodálatos volt az ő imádkozásának módja: *hangját vékonyan eresztette ki* s nem volt az semminemű értelmes beszéd, hanem afféle mint a borjú bőgése» (I : 0112.). E tudósításokkal egybehangzó, a mit a Világügyelő-férfiú előtt való imádkozás módjáról egy REGULYtól följegyzett idéző igében olvasunk. «Derült ég hét közében lakó *Tąrėm* terének legkisebb fia!» -- hangzik a szövegben — «*mint récze hív, réczehivogató pipegő hanggal rívunk mi fel hozzád; mint lúd hív, lúdhivogató pipegő hanggal ülünk mi előtted (vās vōwi vās vōwnė ńawėŋ kaľnė ti ńūrsileuw, lunt vōwi lunt vōwnė ńawėŋ kaľnė ti ūntsileuw* II : 237.).

A Világügyelő-férfiú tiszteletére rendezett áldozati ünnep-

ségek alkalmával szokták leginkább előadni az ő énekeit és regéit. Az utóbbiak közül a világ teremtéséről s az «ember korabeli» időszak előkészítéséről szóló «szent regének» (*jelpiŋ mōjt* I : 1—32.) előadása a tiszteletnyilvánítás különös szertartásaival jár, melyekről már volt alkalmunk szólani (l. I : 175.).

Végül rá kell mutatnunk arra, hogy a Világügyelő-férfiúhoz fűződő mythikai képzetek sorában sok van olyan, melyek arról tanúskodnak, hogy ez az istenség lényének alapjában szintúgy világjelenségnek személyesítője, mint a hitregében vele szoros kapcsolatba hozott másik három istenség, t. i. *Numi-Tḁ̄rėm* Égatya, *Joli-Tḁ̄rėm* Földanyja (Istenanya) és *Xoli-Kaltėś* Hajnalasszony (l. I : 0284—91., 0387—90. és itt fent 048—50.). A földkerekséget ragyogó ruházatban, aranyos paripán körüljáró s mindent boldogító Aranyfejedelem, az Égatya legkedvesebb fia, a Hajnalasszony öcscse félreismerhetetlenül napistenség. A hagyományos szövegű vallásos népköltésben gyakran találunk a Világügyelő-férfiúra alkalmazva kifejezéseket és gondolatképeket, melyek a *napra* illenek s alkalmasan úgy érthetők, ha az istenséget Phoibos-, vagy Helios-féle alak gyanánt fogjuk föl. Így rendes kifejezések az éjszaki vogul közbeszédben: *χḁ̄tėl-sa'i* = «napsugár», szó szerint «naphajfürt», vagy «naphajfonat», úgy mint *erines Phoebi* (innen a költői nyelvben: *sorńi saγip ją̄mės χḁ̄tėl* «aranysugaras szép nap» II : 274.; III : 1., 2., 34.); *χḁ̄tėl-kāt* = «napsugár-kéve» («csomós napsugár»), tulajdonkép: «nap-kéz»; a tavdai vogulban: *k'ą̄tėl tąk'l'ą-pask'ą* = «napsugár», tulajdonkép: «nap-sapka-kesztyű» (*k'ą̄tėl tąk'l'ą-pask'ą nuŋ-mäštil* = «a nap sugárzik», szó szerint: «a nap sapkát, kesztyűt öltött föl»); közkeletű igei kifejezés: *χḁ̄tli*, a déli vogulban *k'ōtli* «nappalodik» (innen causativum: *χḁ̄tėlti* «nappalt derít»), az éjszaki vogulban: *χḁ̄tėl pokapi* «a nap kisugárzik, előkerül (a felhők mögűl)», tkp. «kipattan», «előfakad» (v. ö. *rūnt pokapi* «a rügy fakad», *χāp pal-pokaps* «a ladik széthasadt»; l. I : 201.). Ugyane kifejezéseket alkalmazzák az idéző igék a Világügyelő-férfiúra, még pedig egyenes megszólítás gyanánt e helyeken: «Te előbukkanó napnak aranyos *napsugár-kévéje* (nap-keze), te kelő napbeli *aranysugaras* (arany fürtű), te aranylúd alakú Aranyos» (*ań nēilnė χḁ̄tėl są̄rni χḁ̄tėl-kāt, ań kwālnė χḁ̄tėl są̄rni saγiŋ, ań są̄rni lunt χuriŋ*

Sa̧rni II : 362.). | «Aranyfejedelem, kelő napsugaras (napfürtös) fejedelem (*kwālnė χa̧tėl saγiŋ a̧tėr* II : 369.). A Világügyelő-férfiú műveletét jelzi a nap sajátos műkifejezése a következőkben: «Hétoldalú szent házadnak aranyrészekből alkotott hét ajtaját tárd széjjel s az előbukkanó nap *aranysugarát* (vagy szó szerint véve: «az előbukkanó naphoz hasonló aranyos fürtöt») az abroncskerék módra menő kerek földre *sugároztasd ki» (nēilnė χa̧tėl sarni sa'i kis lakw minem lakwiŋ mān kwonä pokapän!* II : 316.) = «Oh nap, tárd föl a sötétség ajtóit és ragyogtasd föl sugaraid!» | «Hétszögletű szent nyergedre az előbukkanó nap arany-*sugárkévéjét* (vagy: «az előbukkanó naphoz hasonló aranyos kezet»), óh kedves, *sugároztasd föl!» (nēilėnė χa̧tėl sa̧rni-kāt naŋχ-pokapäkėn!* II : 317.). | «Az eget beragyogtató fényes subád, fényes sarud forgó napbeli fehér *sugárkévéje* (vagy: «forgó napéhoz hasonló fehér keze») hadd *sugározzék* ide!» (*ta̧rėm χa̧tältėm posiŋ sāχin, posiŋ ńārän ja̧ŋχnė χa̧tėl voikėn kātä tī' voss pokapi!* II : 373.). | «Hétoldalas szent *süvegedet* tedd föl, *derítsd föl nap gyanánt! (sāt urpä jelpiŋ kēntėn na̧ŋχ-pinäln, na̧ŋχ-χātėltäln!* II : 316.). Mi értelme sem volna ez idézetekben, ha a nap gyanánt való földerítést tényleg a «süvegre» vonatkoztatnók, vagy ha szó szerint véve a «suba és saru kezére», illetve a «hajfonat» ragyogására gondolnánk; de teljesen világos a bennük kifejezett képzet, ha a fentebbi adatok értelmében számbaveszszük, hogy a napnak «süvege», «keze» és «hajfonata» az ő sugárzásának műkifejezései, tehát hogy a néphit, legalább eredetileg, a Világügyelő-férfiúban egyszersmind napistenséget vélt.

Ily alapon érthetővé válik a Világügyelő-férfiúra vonatkozó sok egyéb homályos regerészlet és kifejezés is. Ha a Világügyelő-férfiú hajfürtjei alatt a nap sugarai értendők, helyesen mondhatta a felsőszoszva-vidéki samán, hogy «*az ő hajfürtjeinek erejénél fogva van nyár*, van tél» (*taw saγä ja̧rėl tūw a̧li, tāl a̧li* I : 40.) s megértjük azt a csodát is, hogy midőn az Aranyfejedelem «hajfürtjeit széteereszti» (*saγä tārėmti*), vagyis a nap sugarait tavaszszal szórni kezdi: «egytorkolatú hét Obfolyam folyamlik, egytorkolatú hét tenger merül föl», vagyis a jégtől fölszabaduló vizek áradoznak (u. o.), sőt hogy a vizi bogarak «*az ő hajfürtjénél* (= a napsugarainál) *melengetik hátaikat» (taw saγänėl sisänl isile'it* u. o.). Ezek mellett szinte természetes, hogy «*az ő hajfürtjén ott áll a nap*»

(taw saγät χātèl tot l'ūl'i u. o.) s ha az ének szerint ott áll a holdvilág is, ez az utóbbi toldás jól érthető, mint az eredeti értelem elhomályosultával keletkezett verspárhuzam. Jól egyezik a Világügyelő-férfiú napistenségbeli lényével, hogy ő az, kitől a hívek a *nap földerítését* várják, mint az idéző ige mondja: «Leánykorbeli koros napunkat, fiúidőbeli idős napunkat Hét-istent-[szült]-ősasszony-anyád ülő ezüst zsámolyú zsámolyos házad zugából, onnan derítsd föl!» *(āγi jisiŋ jisiŋ χātèlūw, pi' nātiŋ nātiŋ χātèlūw Sāt-tārèm-jisi-nāj śāńin ūnlènè āln sèŋsèp sèŋsiŋ kwol pattannèl, tūl χātèltäln!* II : 318.) | «Tovább élő, étekevő boldog napunkat a hét fekete sas röptényi magasságbeli *Tārèm* atyácskád eleven szinekkel ékesített háza hét ajtajából, onnan derítsd föl! *(èläl' ālnè tènè tēp śuńiŋ χātèlūw sāt juns-uj l'ūl'it Tārèm āśkèn ūnlènè liliŋ āl'ät χasmiŋ kwol sāt āwinèl, tūl χātèltäln!* II : 319.). Nem gondolhatjuk ezek után merő véletlennek azt a kivánságot sem, hogy a Világügyelő-férfiú «*napforduló hét fordulattal* forogja körül a hét tájú szent földet egész nagyságában» *(χātèl jāŋχèm sāt ur sāt sāmpä jelpiŋ mā jänitätèl jāŋχäln!* II : 317., 315.); továbbá hogy «öltse föl *esthajnal-fényű, reghajnal-fényű, előbukkanó nap alakú ruháját*» *(īt'i-sēri posiŋ ta'il masäln, χoli-sēri posiŋ ta'il masäln, nēilnè χātèl χuriŋ ta'il masäln!* II : 322.). Volt alkalmunk említeni, hogy az Aranyfejedelemnek *lúd, vagy hattyú alakjában történő elvándorlása* a költöző madarak déltája felé, mythikus képben a *nyári napnak távozását* jelentheti (I : 212.); továbbá, hogy «Ob terjedelmű» szeme és füle, vagyis mindent látása és mindent hallása szintén a világosságával mindenüvé elható napnak személyesítésével összefüggő fogalom (I : 206.). Ha azt tudjuk, hogy a közbeszédben a nap «sapkája és kesztyűje» az ő sugara, joggal vélhetjük, hogy midőn a mythos szerint a Világügyelő-férfiú a hova maga nem mehet, oda a *sapkáját és kesztyűjét küldi* (l. fent 0102. l.), ez azt jelzi, hogy oda a sugarait bocsátja, melyek szintén az emberiség boldogítására válnak. Egyébként lehet a sapka, midőn a Világügyelő-férfiú szemére csúszik, a napot elborító felhőnek is mythikus kifejezése (l. I : 215., 208.). Az, hogy a Világügyelő-férfiú a *nap hordását* megkisérli s ez alkalommal több ember pusztulását okozza, Phaetonra s hogy két regében is húros *zeneszerszámon* játszik (l. fent 098. és 0103. l.), Phoibos Apollonra emlékeztető vonás. Figyelembe jöhet e tárgynál az is, hogy azokon az ezüsttányérkákon,

melyeket a Világügyelő-férfiú idézése alkalmával megjelenő lova lábainak állóhelyéül a földre helyeznek (l. fent 0113. l.), többször a *nap képe* látható.

Másodrendű bálványistenségek.

A) Az éjszaki vogulok vidékein.

1. A Szoszvafői-öreg: *Ta'it-tal'ėχ ąjkä.*

A rendes díszjelzőjével «Tavi-hattyú, obi-hattyú-fehérségű fejedelemnek» (*Tūr-χątäŋ, Ās-χątäŋ voikėn ątėr* II : 130., 131.) nevezett «Szoszvafői-öreget» főkép a Szoszva forrásvidékén, *Jäni'-paul* (= Югра, Искаръ, Искарскія юрты) környékén tisztelik. Följegyzett hősénekének (II : 130—159.) közlője szerint szent helye a Szoszva forrásaihoz közel eső *Jelpiŋ-tūr* («Szent tó») mellékén van *(jelpiŋ mātä Ta'it tal'χä l'apät, Jelpiŋ-tūrt ąli)*, a hol *Jelpiŋ-tūr-vāta paul* («Szenttó-széli falu») áll. E szent helyről mondják az ének dicsőítő szavai: «A fekete vizű táplálékos Szoszva forrásánál, fényességes vizű szent tavad fenekén, fekete fájú szent ligeted közepébe *(sēmėl vitėp tēpiŋ Ta'it tal'ėχtė, pasiŋ vitėp jelpiŋ tūr pattant, sēmėl jiwpä jelpiŋ saw kwot'lėn)*, ‚Tavi-hattyú, obi-hattyú-fehérségű fejedelem', *Numi-Tąrėm* atyád oda igézett téged» (II : 130.); «ezen atyád igézte fekete vizű táplálékos Szoszvád forrásának sebje menő sebes vize ezen fényességes vizű szent tavadba, im oda szűkül» (II : 135.). Más helyekből kiviláglik, hogy az istenségnek itt említett ligete «szent fájú kárhozatokozó (szentséges) szigeten» (*jelpiŋ jiwėp näriŋ tump* II : 133., 134.), «fekete fájú szent szigeten» (*sēmėl jiwpä jelpiŋ tump* II : 132., 135.) terül; azon áll bálványházikója, vagy mint az ének nevezi «hét *jūr*-állattal, hét *sossėl*-állattal teli fészke» (*sāt jūr ta'iliŋ pit'i* II : 135., 158.; *sāt sossėl ta'iliŋ pit'i* II : 155.). — Ruházatát az ének «vas torkú szent ruhának» (*kēr tąχ jelpiŋ ta'il* II : 149.) mondja, melynek «hét *jūr*-állattal van megtelve a szárnya» (*sāt jūr ta'iliŋ kēmpli* II : 149.). Különösen kiemeli «atyja igézte s előbukkanó napsugaras (hajfonatú) asszony anyja varrta, tiszta ezüsttel teli süvegét, hét *jūr*-állattal teli süvegét» (*jäγėn sātėm śāli ąln ta'iliŋ kēnt, nēilėnė χątėl saγiŋ nāj-śāńin jūntėm sāt jūr ta'iliŋ kēnt* II : 134.); továbbá

«tiszta ezüsttel drága gombját» (*śāli ḁln tiniŋ kēŋnä* II : 135.). — Teste: «atyja igézte szent hús, atyja rendelte szent csont» (*jäγėm sātėm jelpiŋ ńḁwľėm, jäγėm lāwėm jelpiŋ luwėm* II : 149.); elméje: «ételt evő étkes elme» (*tēp tēnė tēpiŋ nḁmt* II : 144.). — Többször esik szó «atyja igézte vasas hegyű», vagy «vas élű szent kardocskájáról» (*jäγėn sātėm kēriŋ aulėp jelpiŋ sirejriś* II : 133., 144.; *kēr ēlmip jelpiŋ sirej* II : 152.), melyet lépdelés közben pálczika (*sirej-suw*) gyanánt használ. Erről a kardról mondják az istennségnek apródlegényei: «Szent fájú szentséges szigeted külfelén óh bárcsak engednéd megpillantani! Ha megpillantani engednéd: hát-erőt, mell-erőt merítenénk (emelnénk) mi abból; mindenfelé levő istennőcskét, istenkét tisztelő hét földrészed felől, mindenfelé levő magasan járó szárnyas isten, lábbal futó lábas istennőcske, a te ,Tavi-hattyú, obi-hattyú-fehérségű fejedelem' nevedet, magasztalnók akkor» (II : 134.).

Családjából ismeretes imént említett «előbukkanó napsugaras (hajfonatú) asszony anyja» s maga birta csecses mellű egy leánya (*amki ḁśnė śakwiŋ ma'ilėp akw' āγim* II: 150., 151.). Környezetükben vannak a «*Numi-Tḁrėm* atyától alábocsátott vastestű hét apródlegény (*N. T. jäγėnnė tārätālėm ker alpip sāt ajäŋ χum-pīγėn* II : 131.) és a csodás erejű *jūr-* és *sossėl*-állatok, melyekről alább a mythikus állatokat tárgyazó fejezetben szólunk bővebben, itt csupán annyit jegyezvén meg róluk, hogy rendeltetésük az apródfiak támogatása hadi vállalataikban. Ezért könyörgik az utóbbiak «Szoszvafői-öreg» fejedelmüktől: «Ezen vastestű hét *jūr*-fiadat (*kēr alpip sat jūr-pīγėn*) ezen szent vizű tó szent vizéből óh bár buktatnád föl! Ezen szent fájú kárhozatokozó (szentséges) szigeted kültájáról mászó állat hét *jūr* (*vāŋkėnė uj sāt jur*) hadd másszék elő! Nekünk, vastestű hét apródlegényednek, hátunknak nincs ereje, mellünknek nincs ereje; ezen vastestű hét *jūr*-fiadtól háterőt onnan keresünk mi, mellerőt onnan könyörgünk mi (II : 132—3.). Oly nagybecsű ez állatoknak birtoka az istenségnek, hogy leányának nászdíjául is ilyeneket kivánt volna az erőszakos Szanjävidéki fejedelemtől: «A magam birta csecses mellű egy leányomnak», mondja énekében, «ára ez, díja ez: Fogas hét *jūr*-állatot, fogas hét *sossėl*-állatot tettél volna föl nekem [csónakomra]; én szent vizű, kárhozatokozó (szentséges) tavam közepébe, ezen táplálėka bő Ob vizéből, ezen fényességes Ob vizéből hozott hét *jūr*-,

hét *sossèl*-állatomat kis hátszárnyú hátszárnyas halképpen bocsátottam volna oda bele, kis orrú orros halképpen úsztattam volna őket tova» (II : 151—2.).

Történeti mythosai köréből csak *obvidéki hadi kalandjáról* van tudomásunk hőséneke nyomán. Az erről szóló regének főrészét már fentebb (035—6. l.) volt alkalmunk ismertetni az Ajäsz-istenségre vonatkozó hagyományok tárgyalása kapcsán. Ehhez mint előzmény csatlakozik a következő regerészlet: A Szoszvafői-öreg «vastestű apródlegényeit» nagyon izgatja a harczi dicsőség vágya s minden áron arra igyekeznek fejedelmüket rábirni, hogy valami hadi vállalatba kezdjen. Ez «vastag gyökerű gyökeres álmot, vastag ágú ágas álmot aluszik» (II : 131.) s nem vesz tudomást vitézeinek kivánságáról, noha ezek egyre jönnek a riasztó hírekkel, hogy őket «mindenfelé lévő istennőcskét, istenkét tisztelő hét földrész felől nyakas hadsereg, fejes hadsereg hadazza», hogy «mint sűrű szúnyograj, mint sűrű bögölyraj, hallatszik kiáltásuk zaja; mint erős mennydörgés, mint hatalmas mennydörgés zeng kiáltásuk zaja; a vastestű hét apródlegény hátereje, mellereje elégtelen» (II : 131.). «Nyusztbőrös, hódbőrös könyörgéssel» kérik, hogy hallgassa meg őket; mert már «fekete fájú szent szigetük, hét *jūr*-állattal teli fészkük fölfelé állítható gyökeres fája gyökerét fölfelé állítják, kiszárítható ágú fája ágát kiszárítják». Tanácsolják, hogy «vasból való hét szent lakattal lakatolja le» szigetét, hogy buktassa elő *jūr*-állatait, ezek segedelmével «a fölkerekedett nyakas hadat, fejes hadat, a sűrű szúnyograjt, a sűrű bögölyrajt a szent réteges föld hét közébe csapdosnák alá» (II : 132—3.). Mindez a beszéd keveset használ; mert valójában nincs is veszedelem. Most a vitézek uruk hiúságát igyekeznek fölingerelni; kérik, hogy mutassa meg nekik «atyja igézte szent kardocskáját»; abból, ha megpillanthatnák, «háterőt, mellerőt» szereznének s fejedelmük dicső nevét magasztalnák. Szükségesnek tartják, hogy egyszer útnak eredjen oly félreeső vidékéről, mert külömben nem fog róla senki tudni, nem ismerik. «Atyád igézte tiszta ezüsttel teli süveged, tiszta ezüsttel drága gombodat», úgy mondják, «semmiféle szárnyas isten nem nézte, semmiféle lábas istennő nem látta; a te ‚Tavi-hattyú, obi-hattyú-fehérségű fejedelem' nevedet csak [hírből] hallják». Ennyi unszolás végre megteszi hatását, a Szoszvafői-öreg az útba beleegyezik, a legények «két fából összerótt tutajt» kötnek s indul

a sereg «a fekete vizű táplálékos Szoszván mindenfelé lévő kis halacska kedvével» aláfelé (II : 134—136.).

Nem messze a *Jelpiŋ-tūr*-tól, a «Szoszvafői-öreg» szent helyétől, közvetetlenül *Jäni-paul* előtt van a Szoszvába omló kis *Lēplä*-folyónak a torkolata. Itt van a «Lēplä-torkolati öregnek» (*Lēplä-sūnt ǡjkä)* nevezett bálványistenség szent helye. A «Szoszvafői-öreg» itt pihenésre kiköt; «három fogú fogas vasmacskájával a *Lēplä*-torkolati öreg révébe kapaszkodik». Lejön a gazda a folyóhoz s kérdi előkelő utasát, hogy mi járatban van. Felel a Szoszvafői: «Eme fekete vizű táplálékos Szoszvám vize a fehér vizű táplálékos Obba a mint megy, én úgy űzöm, úgy követem őt; fehér vizű táplálékos Ob vizén Ajäsz-isten öreget emlegetnek; igen nagynak, igen hatalmasnak emlegetik; ezt a Numi-Târém atyámtól alábocsátott vashegyű szent kardocskámat ő vele megnézetni megyek én». Erre a *Lēplä*-torkolati öregnek is kedve támad az útra, kardját hüvelyébe dugja s a tutajra száll. A «három fogú vasmacskát» fölemelik s úsztatnak aláfelé tovább (II : 136—139.).

Az út végpontjához érkeznek. A Szoszva torkolatán át bejutnak az Obba s nem sokára föltetszik Ajäsz-istennek «atyja igézte szent nyíreshegye». A Lēplä-torkolati öreg itt úgy véli, hogy mint nagy uraknál szokás, előbb meg kell kérdeztetni Ajäsz-istentől, hogy megengedi-e a bemenetelt birtokára. Az utóbbi a távolról jött ismeretlen vendégeket kiváncsisággal várja. «Hogy minő képű», úgymond, «az a hátában erős, mellében erős ,Tavi-hattyú, obi-hattyú-fehérségű fejedelem', még sohasem láttam; csak fenn járó szárnyas istenfiacskája emlegeti őt; eme nyíreshegyem szent végébe hadd kapaszkodják föl». Ajäsz-istennek «hét *sossèl*-állattal telt házában» tudják meg a jövevények, hogy minő baj vár reájuk. A fent (035—6. l.) leírt ádáz harcz következik, melynek végeredménye, hogy előbb a Szoszvafői-öreg hadi népét pusztítja el az ellenfél, majd amaz veti magát elleneire s «bármerre levő szárnyas isten [a mennyi vidéket bejár, oly] terjedelemben, bármerre lévő istennőcskét tisztelő hét földrészét mind tönkreteszi.» — «Miért teszem őket tönkre?», kérdi maga a Szoszvafői hős énekében s megfelel: «A magam birta csecses mellű egy leányom miatt teszem én őket tönkre». A háború oka t. i. az volt, hogy a Szanjä-fői «vörös evet alakú, karmos evet alakú fejedelem» (szintén egy bálványistenség, melyről alább lesz szó), erőszakkal akarta magának nőül

szerezni a Szoszvafői-öreg leányát. «Nyakas hadad, fejes hadad ugyan miért kerekedett föl ellenem ?» korholja az öreg a vakmerő ifjút; «vendégemberhez, jövevényemberhez illő szép módon állottál volna én elém: magam birta csecses mellű egy leányomat vasból való kicsiny csengő szánra ültettem volna én, tápláléka bő Szanjä folyód forrásánál lévő vörös evettel, karmos evettel teli házadba vitted volna most magad». Még a leánya nőszerző árát is elmondja énekében, a mint fentebb (0118. l.) idéztük, aztán bosszújához lát. A Szanjä-főí fejedelem «hét apródlegényének fejes ember fejét a torkolatos Szanjä torkolatához, fehér homokú homokos földfokához, oda teszi le». Aztán ekkép csufolja meg ellenfelét: «‚Vörös evet, karmos evet alakú fejedelem', te semmiféle istennőcskét tisztelő, istenkét tisztelő hét-hét vidékre háterőd, mellerőd tüntetésére (viselésére) többé ne menj; [mert] semmiházi (üresen lévő) ‚Karmos evet alakú fejedelemnek' fognak téged nevezni; [mert] semminemű háterőd, semminemű mellhatalmad nincsen» (II : 150—4.).

A szerencsétlen végű obvidéki kaland után nincs a Szoszvafői-öregnek embere, ki visszafelé vivő útjában a csónakot hajtsa. «Fönn járó *erdei szarka* jeles alakjában» indul tehát «tavi-hattyú [röpülő] jeles útjára», miután Ajäsz-isten megintette, hogy többé az utóbbihoz hasonló emberirtó hadjáratba ne bocsátkozzék (l. fent 036. l.). Úgy látszik, a hitregében a Lēplä-torkolati öreg is madáralakban röpül vele együtt; mert midőn amannak területére érkeznek, az ének szerint «naphímes szép asztalnál tavi táplálékban bőséges tányérral, obi táplálékban bőséges csészével» vendégeskednek s csak aztán búcsúzik el a Szoszvafői-öreg «leánybúcsúzó, fiúbúcsúzó jó búcsúszóval» társától. Végre visszajut «a hosszú ideig járt férfi» szent vizű tavának szent fájú szigetére is, hol mindent rendben talál. «*Jūr*-állattal telides teli fészkéhez fenn járó szárnyas isten, lábbal futó lábas istennőcske nem férkőzött.» (II : 155—158.).

A Szoszvafői-öregnek itt közölt hitregéjében több oly vonás van, mely arra utal, hogy benne valóságos *történeti események* magvát keressük. Merőben szokatlan, hogy valamely bálványistenség, midőn a maga dicsőségét énekli hősénekében, különösen midőn ez ének éppen tiszteletének fővidékéről származik, maga ismerje be, hogy hadi népét az ellenfél mind egy szálig elpusztította, úgy hogy maga is csak egy más hatalmasabb istenségnek (Ajäsz-

istennek) támogatásával menthette meg vitézi hírnevét s szerezhetett elégtételt nagy sérelmeért. Az is föltűnő, hogy itt az istenség önönmagának megintetését adja elő, melylyel mintegy igazolja magát, hogy miért nem bocsátkozik többé hadi kalandokba. Azt sejthetjük, hogy az előadottakban annak maradt meg történeti emlékezete, hogy egykor valamely Szanjä-főí fejedelem elrabolta a Szoszvafői fejedelem leányát, e miatt az utóbbi hadjáratot indított, melyben a kisobi *(Ajäs)* fejedelem is támogatta. A hadjárat a szoszvafői fejedelemre, noha személyes vitézségét eléggé igazolta, szerencsétlenül végződött; csak kevesed magával térhetett vissza lakó földjére s hadi erő hiján ezentúl békés életre kellett magát adnia. Valószínűséggel föltehető gyakori történet az ilyen apró nomád törzsek életében. Megjegyzendő, hogy a Szoszvafői-öreg szent helyéhez közel eső *Jäni̊'-paul* falut a berjozovi oroszok Искаръ-nak nevezik, ez pedig zürjén szó s «Kővárost» jelent (= zürj. *iz* «kő», *kar* «város»). REGULYnak egyik jegyzete szerint ugyancsak a Szoszvafő vidékén állott egy *Āχwtės-ūs* = «Kő-vár» nevü város. Itt tehát valamikor erősség állhatott, mely valószínűleg a környék urának volt a székhelye.

A Szoszvafői-öreg tiszteletének módját híven tükrözik hősénekének záró sorai, melyekben ez ügyben következőleg intézkedik: «Eme tápláléka bő, eme hala bő Szoszvám forrásánál, szent fájú fás szigetemen hajóval járó hajós ember *ételáldozatos* edényt hadd állítson nekem *(puri ānil voss ūnttawėm)*; fönn járó szárnyas isten, lábbal futó lábas istennőcske én fölém ne kerekedjék (essék); ha *lóáldozatot* kérek: lóáldozatot állítsanak nekem *(lū-jirėl voss tuśti̊lawėm)*, ha *rénáldozatot* kérek: rénáldozatot állítsanak nekem!» (II : 159.)

2. A *Jūtim-sḁ̄s*-beli szent Fejedelemfi: *Jūtim-sḁ̄s jelpiŋ Ḁ̄tėr-pī̊'*.

A fent (0120. l.) említett *Lēplä* folyó forrásvidékének egyik patakját hívják *Jūtim-sḁ̄s*-nak (= «Vásárolt patak»), melynek torkolatánál *Jūtim-sḁ̄s paul* áll. Itt székel a Világügyelő-férfiúnak «erdei tündértől, vízi tündértől» *(vōr=mis-nē, vit=mis-nē)* született fia: «az embert», illetve «népet megmentő (fölemelő) férfiúnak» *(ēlėm-χḁlės nḁ̄ŋχ-ālmėm χum* v. *mir almėm χum)* nevezett «szent *Ḁ̄tėr*-fi», mely névben az *Ātėr* szó a Világügyelő-férfiú közönséges

neve*) (l. fent 053. l.). Ennek az istenségnek egy idéző igéjét sikerült följegyeznem (II : 428.), melyből kitűnik, hogy ő anyai származásának megfelelőleg voltakép «hegyi manó, erdei manó» (*ur=mis-χum, vōr=mis-χum* u. o.), kinek mint egy alábbi idézetből látjuk, nagy erejű szárnya van. Öltözékéből szó esik az ő «anyja varrta eleven nyuszttal telt galléros ruhája szárnyáról» (*śāńim jūntėm liliŋ ńoχs ta'iliŋ kēmplim, raχwiŋ kēmplim*), melyet midőn az idéző igére hívei közt megjelenik, kiterít (*nortitä* II : 428—9.); továbbá az ő «meleg subájáról s meleg czipőjéről», melynek erejénél (melegénél) fogva a hozzá könyörgők csontja, húsa gyarapszik (II : 430.). Jobb kezében tartja «hét rojtos szent ostorát» (*sāt rūsip jelpiŋ χąmśi*), melyet midőn meglegyint: «az álló szent föld egész nagyságában megmozdul» (u. o.). Beszéde a lúd gyönge hangjára emlékeztet, mihez hasonló közlést más bálványra vonatkozólag is találunk (I : 0104.). «Ha folyami lúd módjára pipegő szácskámat (*jā-lūnt ńąwlėm sūpkėm*) kinyitom», úgymond, «egy éj multával, egy nap multával erős csont, erős hús kerekedik ki (merül föl) a földből, a vízből» (II : 429.). Az ő elméje is «Ob-vizi szent elme» (*Ās-vit jelpiŋ nąmt*), «tavi aranyos, obi aranyos szent elme» (*tūr-sąrni, Ās-sąrni jelpiŋ nąmt* II : 430.; v. ö. fent 061. l.). Hatalmát az idéző igére adott feleletében maga jellemzi e szavakkal: «Egy oldali szárnyamat ha meglebbentem (viszem): a föld egész nagyságában megfordul; más oldali szárnyamat ha meglebbentem: a víz egész nagyságában megfordul» (II : 430.). Kitetszik az eddigiekből is, hogy hivatása a betegségek eltávolítása; ezért nevezik őt «embert (népet) fölemelő férfiúnak», a mennyiben t. i. a kórágyra esőt fölsegíti. «A melyik embernek keze fájt», így egészíti ki idéző igéjének közlését samán emberem, «annak keze gyógyul meg, csontja gyarapszik; ép kézzel, ép lábbal derül rá tovább a fényesség» (II : 431.). A könyörgés,

*) Ez adatokra vonatkozó vogul följegyzésem: *Jūtim-sąs jelpiŋ Ątėr-pī' Ēkwä-pī' pīriś jelpiŋ pīχä. Ēkwä-pī' pīriś vōr=mis-nē, vit=mis-nē vis; tīl ąlnė pī' Jūtim-sąs jelpiŋ Ątėr-pīχi', mir almėm χummi' lāwawė; pēs ūnlėm mātä: Jūtim-sąs* = «A *Jūtim-sąs*-beli ‚szent *Ątėr*-fi' az Asszony-fia fiúcskának szent fia. Az Asszony-fia fiúcska erdei tündérnőt, vízi tündérnőt vett [feleségül]; az innen való fiú *Jūtim-sąs*-beli szent *Ątėr*-fiúnak, népet fölemelő férfiúnak mondatik; régi lakó helye: *Jūtim-sąs.*

úgy látszik, ezen istenségnél is vékony madárhangon történik (v. ö. fent 0113. l.); ez következtethető ugyanis a néphez intézett következő szavakból: «Kedveskék, kedveskék, ugyan minő inségetek, minő szükségetek van? A lúd pipegő vigasságos hangján (*lunt ńąwli ūliŋ tur*), a reggeli kakuk éneklő hangján (*χoli kukkuk luimėŋ tur*) énekeljetek ugyan nekem, fiúcskák!» (II : 429.) E szerint a hívek imádkozásának hangja az istenség szavát utánozza.

3. A Lēplä-torkolati öreg: *Lēplä-sūnt ąjkä.*

A mi keveset róla tudunk, a Szoszvafői-öreg hősénekéből ismerjük. Szent helyének földrajzi fekvéséről már fentebb (0120. l.) szólottunk. Az ének szerint e terület «lent futkosó lábas istennőcske, fent járó szárnyas isten szálló (beforduló, érő) földfok» (*jolėl χajtnė la'iliŋ nāj, nūmėl minnė tąuliŋ tąrėm χąjnė ńol* II : 136), «vízsebje mosta (érte) sebes folyóbeli földfok» (II : 137), hol «hét jūr mászik fölfelé a vízből» (II : 136) s az istenség «hét jūr-állattal teli fészekben ül» (II : 137). Bálványának nyilván kardja van, mert az ének szerint, midőn a Szoszvafői-öreg útjában szent helyénél kikötött, «vashegyű szent kardocskáját (*kēriŋ ąulėp jelpiŋ sirejriś*) hüvelyébe dugta s a folyóhoz lehozta». Hatalmát illetőleg nem tartozik ugyan az elsőrendűek közé; de «apró-csepró (hitvány) lábas istennőcskék (*ajėmkītėm la'iliŋ nāj*), szárnyas istenek nagyon félnek tőle; [mert] vashegyű szent kardjával elveregeti, elűzögeti őket» (II : 136). Történeti mythosai köréből tudomásunk van arról, hogy részt vett a Szoszvafői-öreg obvidéki hadi kalandjában s hogy midőn ebből épen térhetett vissza lakó földjére, a nap örömére bajtársát nagy vendégséggel tisztelte meg (l. fent 0121. l.).

4. *A 'Naχśėm-Vōľ*-beli istennő: *'Naχśėm-Vōľ nāj.*

Jäni'paul-tól a Szoszván aláfelé haladva, rövid távolságra a *'Na'iś-ja* torkolatához jutunk, hol *'Naχśėm-Vōľ* (Няхсимволь = «Kopoltyú-folyóvonal) egyházas falu áll. Ennek templomát csak az utóbbi években építették; de régtől tisztelt itt a «nőstény nyuszt nyoma jegyes istennő, a *'Naχśėm-Vōľ*-beli istennő» (*kaľ ńoχs sairil nāj, 'Naχśėm-Vōľ nāj*), mely istenségről egy Reguly-

tól följegyzett sorsének, a «Vantuska leánytól készített ének» nyomán (IV : 51) van tudomásunk. Lakó helyét az ének «szent városnak» *(jelpiŋ ūs)* mondja s bizonyára a szóban forgó istennő tiszteletére czéloz a *'Naχśėm-Vōl'*-beli legénybe szerelmes leány, midőn azt óhajtja, hogy bár vinné kedvese az ő «reggeli nyírhéj-füsttől, éjjeli nyírhéj-füsttől illatozó házába» *(χoli-sās, īti-sās atiŋ kwol)*. Általános vallásos gyakorlat az éjszaki vogulok közt, hogy a ház asszonya reggel és este száraz nyírhéjat gyújt a lakásban s az ennek lengetése folytán szétáradó illatos füsttel kedveskedik a házzal szorosabb viszonyban álló istenségnek.

5. A *Vorjā*-beli fejedelmek: *Vōr-jā-ātėrt.*

A Szoszva felvidékének legnagyobb mellékfolyója a *Tapės-jā* s ennek egyik főága a *Vōr-jā* (*Vōrjä* «Erdei folyó»), melynek torkolata közelében áll *Vōr-jā-paul*. Reguly jegyezte föl azt a hősséneket (II : 204.), mely e táj «énekbeli három fejedelem» *(ēri'-ke χūrėm ātėr)* jelzéssel említett bálványistenségeinek hadi tetteiről szól. «Sűrű fájú fás erdőben» rendelte szent helyüket égi atyjuk igézete *(pal' jiwpä jiwiŋ vōrtė jäγūwnė sātwėsquw)*; innen területük kinyult egy «nőnek érinthetetlen, vöcsökfészkes ritka fájú földfokra, iszapülő ritka fájú földfokra» (u. o.). A három fejedelem egymásnak testvére; legkiválóbb közöttük az idősbik, kit az ének «Énekvivő énekfejedelemnek» (*Ēri-toti-ēri'-ātėr*, illetőleg az eredeti följegyzés szerint: *jéri-toχti jeri ạter* II : 206.) nevez, mivel az ének eseményeinek főalakja, előbbrevivője (l. I : 189.). Itt előadott hitregéjük sokban hasonlít a Szoszvafői-öregéhez, így mindjárt a bevezetésben, mely szintén arról szól, hogy az isteni hőst apródlegényei hadi vállalatra unszolják. Gyakorolják magukat a czéllövésben s oly hatalmasan feszítik az ijjat, hogy a visszapattanó ideg zengő zaja szinte «*Numi-Tārėm* atyjukhoz», vagyis az égbe hangzik föl. Ügyességük tudatában mondják, hogy ha a háborúra «atyától származó atyai bosszúokuk *(jä'i minėm jä'i nur)* volna, mint valami étke elfogyasztott nyírhéj-tartó héját, csak úgy verdesnék öklükkel [az ellenfelüket]». Megnyugtatja őket az énekhős, hogy az atyai bosszúok ürügyére nincs szükség, lehet vitézi útra kelni a nélkül is. Szervezi is nyomban a hadjáratot. Mindenelőtt apródlegényeit atyjafiaihoz küldi azzal az üzenettel, hogy készülje-

nek; mert «százötven férfinak unatkozó keze íze megunatkozott». Ezután a hadszerzés rendes módja szerint «a mely férfinak atyja jó, atyját viszik el; a melyiknek fia jó, fiát viszik el». »Két fából egyberótt tutajt» készítenek, azon a három fejedelmi vezér számára ülő- és fekvő helyet rendeznek. Az énekhős magával viszi «a földje hosszú föld» bejárásának vigalmára «öt húrú húros fáját», a *sāŋkwėltėp*-cziterát, aztán a nép fölszáll a tutajra s nagy hadi kiáltással útnak indulnak: «Egyik fele kiáltó szavuknak «Kérges Földanyjukhoz zeng alá, másik fele kiáltó szavuknak Felső-Ég (*Numi-Tārėm*) atyjukhoz zeng föl» (II : 204—8.).

Útjuk, mint a Szoszvafői-öregé, «a fehér vizű táplálékos Obhoz» vezet. Itt egy hosszú folyóvonalhoz érkeznek, melynek végén vár áll. A várból fölismerik őket: «Ama sűrű fájú fás erdő közepén lakó énekbeli három fejedelem úsztat erre», mondogatják. A vár révéhez érve, a hadi nép egyelőre megállapodik. A várba csak csellel lehet bejutni s e veszedelmes kisérletre az énekhős vállalkozik. Vendégeskedő szándékkal járó utasnak tetteti magát s hogy külseje és járása is szavát erősítse, üstkorommal mázolja be arczát és bottal járva ide-oda dülöng. Így azt a hitet kelti, hogy régóta távozott hazulról; a hosszú úton nem ért rá, hogy magát gondozza s arczát tisztára mossa. Ki is van merülve a sok fáradalomtól, már járni is alig bir. Egyszer csak azonban «a hét vidék felől, hét vendégségből téli napon érkezett férfi, kinek [a sok úttól] elkopott a szánkója fája, a tavaszi napon érkezett férfi, kinek elkopott a csónakja fája, a várban való jártában ugyan hova veszett el?» Hamar kiderül, hogy hova; mert a vár erődítményén «rengő égnek rengedezése hallik»: az énekhős rombolja az épületeket. Kiszól munkája közben két öccsének: «Anyám szülte két fiú, unatkozó kezetek íze ne unatkozzék; ötszázötven házam már elpusztult, százötven házam még fenmaradt.» A két öcs nem igen bátorodik a fölhíváson. Az énekhős kicsúfolja gyámoltalanságukat. Meztelen, szőrös hónaalját úgy alkalmazza egy falréshez, hogy női szeméremtestnek látszik; aztán azt kiáltja öcsének: «Én neked nőt szereztem, vedd!» Mikor az öcs utána kap a szerzeménynek amaz hónalját visszarántja (II : 209—214.).

Elvégezvén a vár lerombolásának munkáját, a hadfiak haladnak tovább az Obon fölfelé. Hét napi evezés után az apródlegényeknek «fáradó kezük íze nagyon elfáradt», már alig birják moz-

gatni az evezőket. Az énekhős rendeletére kiszállnak a partra, «a főtt ételt evő ember főtt ételt eszik, a száraz ételt evő ember száraz ételt eszik», aztán mindnyájan lefeküsznek. Az énekhős nejével együtt a hajón marad. Egyszer csak fölriasztja neje: «Hadnak jövetele hallik». Ő hallgatózik s azt feleli: «Tavi ruczácskáknak szárnycsattogása hallik». Az asszonynak volt igaza; a két öcs egyszerre csak azt veszi észre, hogy már nyíllövés távolnyira van az ellenfél. Erre fölkerekedik az énekhős, megemeli evezőjét, «erre csap, arra csap s mint a fű, úgy hull a nép». Most öcséi is hozzálátnak a harczhoz s «a sűrű szúnyograj, sűrű aprólégy-raj» sokaságú hadat elpusztitják. Menekülő hét fejedelmüket az egyik öcs üldözi. Már hatot megölt közülök; de a hetedikkel sehogy sem bir. Leülnek, pihennek; ismét fölkerekednek s kézzel birkóznak. Egyszer csak énekhősünk öccse a küzdelemben alákerül s ellenfele rajta ül. Bajvívók szokása szerint késtokjából előrántja keskeny kését *(śoχri)* s mielőtt a legyőzöttet leszúrná, *feje bőrét* fölajánlja *Numi-Tārėm* atyának: «Ilyenféle fényes ragyogású (szemű) napon», úgymond, «ilyenféle neves fejedelem feje bőrét ím neked kiáltom föl!» *(ti χuripä namėŋ ātėr puŋk-sąwä naŋėnnė tė rāŋχilėm.)* De ily méltatlan halállal egy istenség gyanánt imádandó hős nem halhatik. A végső kétségbeesés pillanatában, ép úgy mint szorultságában a Világügyelő-férfiú, nénjét idézi gondolatában *(jäγ'-āγitä namėlmatės).* Ez öccse mentségére hirtelen előterem s az ellenfél eltűnik. Korholja a nénje: «Ha magadféle két övet övező férfi volnék: egy olyan erdei verébfiók alá, a kit magam is meg tudok ölni, ugyan mikép ejtetném magam?!» Az öcs annyira erőtlen a küzdelemtől, hogy nénjének hátára kell őt vennie, midőn testvéreihez viszi. Pedig oly hatalmas óriás ez a *Vōrjā*-beli fejedelem, hogy midőn «öve szíját leoldja: e szíj ülő ember magasságnyira áll» s belőle kihulló nyílvas-csomója szintén «ülő ember magasságnyira áll» (II: 214—221.).

Hunfalvy Pál «Vogul föld és nép» művében (137—8. l.) Reguly egyik jegyzete nyomán más mondát közöl a «*Vōr-jā*-beli fejedelmekről» *(Vuor-já ater).* E szerint ezek az osztják Pászter-nemzetségből *(Páster magom* = ÉV. *Pāstėr-māχum)* származtak s nem hárman, mint az itt leírt mondában, hanem *heten* voltak. *Vit säup, vuar säup sât ater* (= *vit-saγip, vōr-saγip sāt ātėr)* «vízi fürtös, erdei fürtös hét fejedelem» volt a díszjelzőjük s

közülök ötöt a következő nevekkel tiszteltek: 1. *Kant-tarom (= Xąnt-tąrėm)* «Hadisten», ki a legidősbik volt. — 2. *Vuar luopta kanseng tajl, ur luopta kanženg tajl (= Vōr-lōptä χansäŋ ta'il, ur lōptä χansäŋ ta'il)* «Erdei levélhez, hegyi levélhez [hasonló] tarkaságú ruha». — 3. *Sāt uj tajlnel, kvot uj tajlnel punim josäpkum (= Sāt uj tąul'nėl, χąt uj tąul'nėl punim josäp χum)* «Hét állat bőréből, hat állat bőréből összerakott hótalpas ember». — 4. *Sāt ujtči voring ater, kat ujtči voring ater (= Sāt ujtši voriŋ ątėr, χąt ujtši voriŋ ątėr)* «Hét manót legyőző, hat manót legyőző fejedelem». 5. *Vujr uj sat säu (= Viγir-uj sāt sa'i)* «Vörös állatos (nyusztos) hét hajfonat.» «Az égből eresztődvén alá, írja Hunfalvy — miért is *numel táretim mágom (= numėl tārätėm māχum)* «felülről leeresztett nép» — a Jeges tenger egy szigetére értek le. Onnan az Ob-ba evezének, s az Obból a Szoszvába. Berezovon felül hat versztnyire, a folyó erdős oldalán egy tó van, azt *Vuor-ja mágum tur*-nak» (= Vuor-jā nép tava) «hijják; mert a monda szerint, fölfelé mentükben abban halászának *(kulpjét = χulpje'it)*. Egész a *Vuor-já*-ig evezének, hol az a Szoszvába szakad, s ott letelepedének, a hol még most az *Uos-jar* (= *ūs-jar* «várhely») van. Legifjabb öcsesök számára nőt vettek *Eńinguos* (Enying-vár)-ból, mely a Pelim mellett van, s melyben az *Eńing já sát pi*-ak («Enying-folyóbeli hét fiú») laktak. Mindnyájan az *Uos-jar*-ban maradtak, kivéve bátyjokat, a *Kant-tarom*-ot, ki még tovább költözék *Munkes-uos*-ig, hol ő is letelepedék».

Hogy e mondában szintén a Szoszva felvidékén ismert *Vōr-jā* folyó «fejedelmeiről» van szó, azt valószínűvé teszi az *Äńiŋ-jā* folyó szereplése, a mennyiben t. i. ez a Pelim folyó forrásvidékén van s igen közel esik a *Tapės-jā* folyónak *Vōr-jā* mellékvizéhez. Talán a *Vōr-jā*-hoz közel fekvő *'Nir-ūs* épen a mondai «vár-hely» *(ūs-jar)*. Tartalmi kapcsolat annyiban vehető észre a két monda között, hogy amott a legidősebb testvér az igazi hadhős, emitt pedig a legidősebb testvér a munkeszi «Hadisten», továbbá, hogy amott is czélzás történik arra, hogy az idősebb testvér a gyámoltalan ifjabbnak nőt akarna szerezni. Az is megjegyzendő, hogy Reguly a *Vuorjä jéri* czím mellé a tartalom jelzésére e szavakat írta: «Drei *ostjakische* Heldenbrüder», mi ismét egybevág az utóbbi mondának azzal a tudó-

sításával, hogy a «*Vōr-jā*-fejedelmek» osztják eredetűek. Föltehető tehát, hogy a két monda egyazon mythikai személyekre vonatkozik.

6. A *Xuľėm-paul*-beli istenleány: *Xuľėm-pauliŋ tąrėm-āγi.*

A *Tapės-jā* folyásának középtáján, kissé alább a *Liraki-jā* folyócska beömlésénél áll *Xuľėm-paul*, mely mögött «neves fejedelemhős leánya, híres istenleánya» *(namiŋ ątėr-āγi, sujiŋ tąrėm-āγi)* jelzővel emlegetett női bálvány van. Erről egy medveének nyomán van tudomásunk (III : 319), hol egyszersmind el van mondva, hogy az elejtése után *Xuľėm-paul* faluba vitt medvét, miután szertartásos torát megülték, ennek az istennőnek *áldozó terére (tąrėm-kän, ątėr-kän)* vitték, itt kurjantották föl az Égatyához az «állat fürtös fejét» fölajánló «három kurjantást», itt törték össze «nyírfa abroncsú abroncsos bölcsőjét» s állították őt magát «a nagy isten útjára, kis isten útjára», melyen a bálványtól ez alkalomra elvett s reá aggatott dísztárgyak «*śopėr*-ezüst, *kami*-ezüst csengő hangjával» megy el (III : 320).

7. A kenderfő-vánkosú férfi: *Ponäl-taľėχ ąsmäp χum.*

E bálványról szintén a *Xuľėm*-falvi medveénekben van szó s a közlő megjegyzése szerint szent helye is e falu táján van *(jelpiŋ mätä Xuľėm-paul nūpėl ąli).* Vánkosa kenderrel van megtömve s innen nyerte díszjelzőjét. Az ének szerint egyébként «*vékony selyemmel dús fészekben,* vékony posztóval dús jószágon ül» *(voutä jarmak śuńiŋ piťi, voutä nuj śuńiŋ ąltul ūnlawė* III : 301). Bálványsátra egy láp melletti nagy hegy erdejében van s «nyershús fajú emberfi» *(ńārʹ-sir ēlėm-χąlės-piʹ),* vagyis pelimvidéki ember «mesteri kézzel ácsolt, deszkája mesteri, fája mesteri bálványtartó» (*urä* III : 300). Azt hitte erről a medve, hogy valami «emberfia fölszerelte, tavi táplálékkal, obi táplálékkal teli éléskamra» s neki ment, hogy dézsmáljon benne; de a mint az ajtót fölszakította, ím a bálvány fénylő szeme «tekint-

get onnan elő». «Tíz fogú fogas száját» kinyitva, ekkép szólal meg a bálvány: «Állat-leány magzatocska, állat-leány szülöttecske» — t. i. nőstény volt a medve — «hát te ugyan mit keresel itten? Hogyha kedved szerint volna: ím ebben a magam lakta vékony selyemmel, vékony posztóval dús fészekben üldögéljünk mi együtt!» Ezt a barátságos meghivását a bálványnak a medve megvető kézmozdulattal utasítja vissza: «Hát [azt hiszed], úgymond, hogy én magadféle kenderfő vánkosú férfit sohasem láttam még?!» A «dédapuskát» (*aki* III: 301—2) nem akarja a medveleány fészektársul elfogadni, hanem «sárga selyemként, vörös selyemként vonszolja fürtös fejét tovább» (III: 303).

8. A nyusztbőr karimás sapkájú fejedelem: *Noχs-sąw χūrp kēntiŋ ątėr.*

Ugyancsak a *Xuľėm*-falvi medveének szövegéből nyerünk értesülést erről a bálványról is. A közlő azt mondja felőle, hogy «szent öreg» (t. i. «bálványöreg» = *pupi'-ąjkä*), «kinek szent helyét valahol a *Tapės-jā*-melléki partvidéken emlegetik» *(jelpiŋ ąjkä; jelpiŋ mātä Tapės-jāt pujin χottė lāwėltawė).* Ő e vidéken a *«fekete állat»*, vagyis hód, és a *«vörös állat»*, vagyis nyuszt fölött rendelkező *«erdei istenség»*, illetve *«fejedelem»* (*Sēmėl-uj misi-ątėr, viγir-uj misi-ątėr* III: 306, 307), miért is a hálás vadász, ha ily vadakhoz jut, zsákmánya javából juttat neki adományt. A bálványsátrában ilykép fölszaporodott becses prémek sokasága miatt mondja felőle az ének, hogy *«fekete állattal, vörös állattal dús fészekben»* (*sēmėl-uj, viγir-uj śuńiŋ piťi-kiwėrt* III: 305—6) ül. *Hollótollas nyilak* lehetnek fejéhez támasztva, a mire a medvéhez intézett következő szavai mutatnak: «Az én neves fejedelmi nevemet ha nem ismered: hollótollal enyvezett vasas nyíllal, nyeles nyíllal fürtözött fejedelem vagyok ím én» (*χulaχ-tąulėl lēsimė kēriŋ ńāl, naliŋ ńāl saγiŋ ątėr am ti nāŋki* III: 307). Az ő bálványsátrára is a medve barangolása közben bukkan, a midőn abban a hitben, hogy valami éléspajtát talált, ennek neki megy s csak mikor már az ajtót felszakítja, veszi észre, hogy az oszlopos házikóban bálvány ül. Most ugyanaz a történet ismétlődik, melyet a «Nyusztbőr karimás sapkájú férfiú»

bálványnál előadtunk. A bálvány, mint «fekete állat, vörös állat erdei istensége» nyájas szavakkal hívja a medveleányt, hogy üljön be melléje társul a hód- és nyusztprémekkel dúsan megrakott fészekbe; de amannak ezúttal sem tetszik a «dédapuska» (III : 307) ajánlata s tovairamodik. Hosszú barangolás után azonban véletlenül megint erre vezet a medve útja s ő nem ismervén fel a már egyszer megvizsgált házikót, újból a bálvány szeme elé kerül. Ez alkalommal az istenség már nem mint az erdei vadak ura, hanem mint «vasas nyíllal, nyeles nyíllal fürtözött fejedelem» mutatja be magát, utalva a *nyíl* szerencséjére, mely fölött szintén ő rendelkezik. A medve elszégyenülten fut el újra «dédapuskájától», de emez utána kiált: «Állat-leány, fürtös fejednek egyik oldalán levő állatleányi fürtöcskédet ‚Kenderfő vánkosú férfi dédapuskának' ajánlottam föl (neveztem), másik oldalán levő állat-leányi fürtöcskédet ‚Fekete állat, vörös állat fejedelme erdei istenség dédapuskának' (*Sēmel uj, viγir uj ą̄tėr misi aki* III : 307, 308) fogadtam (fogtam le) én.» Nem sokára ezután teljesült az istenség akarata s a szerencsés *Xul'ėm*-falvi vadász, kinek nyila az «állatot» leterítette, bizonyára nem mulasztotta el, hogy az eseményről alkotott néphitbeli képzeteknek megfelelve, a medve egyik oldali fürtöcskéjét (talán csak egy szőrcsomót) az egyik bálványnak, «másik oldali fürtöcskéjét» a másik bálványnak mutassa be hálaáldozatul. Lehetséges, hogy a bálvány mellé helyezett nyilak is ép ily szerencsés vadászatoknál szerepeltek.

9. A *Xaŋlä-sām*-falvi női bálvány.

E bálványistenségről csak Gondatti közlése nyomán van némi értesülésünk, mely szerint történeti mithosza kapcsolatos a *szoszvaközépi istené*vel, úgy hogy az ide vonatkozó tudósításokat már az utóbbi néphitbeli alakról szóló fejezetben tárgyalhattuk (l. fent 030. l.).

10. A Szigvafői-öreg: *Sakw-tal'ėχ ą̄jkä.*

Két forrásban találunk róla értesítést: az egyik a szigvatorkolati bálványistenség vogul éneke (II : 256), a másik az az

osztják istenidéző ige, melyet Pápay József «a rontóbáb visszahozásának a módja» czimen közöl «Osztják Népkölt. Gyűjt. 272. l.) s hol *Sak-taj igi* neve a vogul névnek pontosan megfelelő mása. Szent helye a vogul ének közlője szerint a Szigva forrás vidékén *Sakw-tal'ėχ ūs*-ban van *(jelpiŋ mātä Sakw-tal'ėχt Sakw-tal'ėχ ūstė ą̄li)*, melyről mint «fája kárhozatszerző, füve kárhozatszerző városhalomról» *(jiwä näriŋ, pumä näriŋ ūs-śaχl)* s mint «réves városról» az ének is megemlékszik (II : 263). Az osztják forrás szintén hivatkozik arra, hogy ez az istenség «a táplálékos Szigva, halas Szigva forrásvidékének hét fokú aranylépcsős (t. i. vízeséses) folyását őrzi» *(landėŋ Sagi, χulėŋ Sagi tajem taila lābtėn jetpi sąrńi χąŋγdėp ąwėl lāulaŋėl)*, de a *Sakw-tal'ėχ ūs* helységnév egyébként előttem ismeretlen. Tüzetesebb jellege szerint ez a bálványistenség «*hegyi manó* fürtös fejedelemfi, *erdei manó* arczú fejedelemfi» *(vurlal meŋgi sewėŋ ort-poχ, ontlal meŋgi vēśėŋ ort-poχ* Pápai : 273. l.), nászrokona *(ńūsėm-ą̄jkätä)* a szigvatorkolati *Tą̄rėm*-fi-nak, ki őt egy izben meglátogatja s ez alkalommal leányát (*Sakw-tal'ėχ ą̄jkä māń āγi* II : 265) megszökteti (l. alább 0161—2. l.). Több apró szolgabálvány lehet közelében, mert mindkét forrás megemlíti «az őt uraló apródember sok legényét», kik «dárdás jeles kézzel» járnak (I : 263—4), illetve számára tüzifát vágnak (Pápay : 276. l.). Hogy a «Szigvafői-öreg» az emberek iránt jó indulatú s a bajban segíteni kész, azt a vele foglalkozó osztják idéző igéből láthatjuk.

11. A szigvafői *Jelpiŋ tūr* bálványa: *'Soχriŋ ą̄jkä.*

Noszilov uralvidéki utazó 1883-ban fölkeresvén a Szigva forrásvidékén levő *Jelpiŋ ńą̄r* (Szent Uralbércz) és *Jelpiŋ tūr* (Szent tó) tájékát, itt sok tanulságos megfigyelést tett a környékbeli vogul nép vallásos életére vonatkozólag is. Módjában volt egyebek közt személyesen látni e vidék nagyhírű bálványát, melynek házikójában a samánnal együtt foglalatoskodott a holmik rendezésével s résztvett egy ugyanitt tartott nagyszabású áldozati ünnepségen. Ez észleleteit 1904-ben megjelent «У Вогуловъ» («A Voguloknál») cz. könyvében közli, hol a bálvány nevét Чохрынь ойка-nak írja, mit tekintettel az orosz átírás módjára

(v. ö. Чёртынъ-я = *'Sortäŋ-jā*, чахлъ = vog. *śaχl* «hegycsúcs», чуваль = vog. *śawél*, osztj. *śoŋχal* «tűzhely», Лача = vog. *Loaś-jā)* bizvást *'Soχriŋ ājkä*-nak olvashatunk s ebben e jelzés előrészét a keskeny pengéjű kést jelentő *śoχri* szóval vehetjük azonosnak, minthogy az ily kés elannyira kedves áldozati tárgya az istenségnek, hogy ebből folyólag rozsdás, összetörött példányait Noszilov százszámra látta a bálványházikóban (90, 7. l.). E szerint *'Soχriŋ-ājkä* annyi mint «Késes öreg». Szent helye a *Jelpiŋ ńār* tövében a szent tő fölött emelkedő czirbolyafenyőerdőnek egyik tisztás helyén van, honnan szép kilátás nyilik a tóra és a közeli hegyekre. A két oszlopon álló bálványházikó, melynek tetején rénszarvak láthatók, kissé beljebb áll a fák sűrűjében s veszedelmes nagy önlövő nyilakkal van körülvéve, hogy a szentélyt avatatlan látogatóktól, különösen rabló szándékkal járó oroszoktól és zürjénektől megóvja. Maga a bennülő bálvány egy durván faragott fabáb, melyen az orrot egy kiálló faág, a szemeket ólomsrétek jelzik, két hozzáillesztett botocskából áll a keze, lába pedig nincs s az egész alak egy fatuskón ül. Fekete, vörös és kék posztóból készült három hegyes süveg van a fején, melyek paszomànttal és csörgőkkel vannak ékítve. Nyakát egész halom selyemkendő borítja, melyeknek csücskébe az áldozati holmik adományozói *ezüstpénzeket* kötöttek. Teste czobolyprémből készült köpenybe van burkolva, melyet öv gyanánt mindenféle színű posztóból való darabok, selyemkendők s arany- és ezüstszövetű szalagok kötnek át. A bálvány átöltöztetése alkalmával kiderült, hogy ezek a ruhadarabok is nagy mennyiségben tartalmaztak ezüstérmeket, még pedig több esetben apró *ezüstcsészékben*, melyekre vonatkozólag a samán azt a magyarázatot adta, hogy az ily csészéket a régi kor asszonyai örökölték őseiktől. A bálvány körül Noszilov mintegy tíz apró festett s aranyozott *facsészét* látott, melyekben vásári *sütemények* (perecz, mézes kalács, fehér kenyér stb.) s egyéb ennivalók voltak elhelyezve. A szögletekben, mint fentebb említettük, százával hevertek az összetört *rozsdás kések*, melyekből sok már oly régi volt, hogy egyszerű érintésre szétmállott A házikó falain sorba voltak elhelyezve a molyette, hód-, róka-, czoboly-, evet- s rozomákbőrök, melyekkel hálás tisztelői kedveskedtek koronként az istenségnek (88—91. l.), mivelhogy ő a *vadászat szerencséjének adományozója*. A *Jelpiŋ ńār*,

melyre fölmenni halál következményével járó bűn, tele van vadakkal s ha a bálványistenség kedvezni akar hiveinek, lehajtja ezeket a vadakat a közeli erdőkbe, a hol becses zsákmányai lesznek az őket leső vadászoknak. Ezért, ha nincs vad, a vogulok messze földről is *'Soχriŋ ą̄jkä* bálványát keresik föl s véráldozatokkal igyekeznek kiérdemelni kegyelmét (79—80. l.).

Történeti mithoszai közül Noszilov csak azt jegyzi meg, hogy a bálvány ábrázolta hős egykor ezen a vidéken töltötte életét, később azonban fölemelkedett az égbe *Tą̄rém* atyához, illetve meghalt, itt hagyván a nép fiai közt fényes győzelmeinek emlékét. Ez idő szerint csak szelleme jár-kél az ősi helyen, a hol az Ural hegylánczolattól külön álló, erdőkkel borított hegy orma most még magasabb, mint régen volt (79. l.). A vogul ember, ha e szent hegy, különösen pedig ha egyik sziklás előfoka mellett elmegy, itt megállapodik s *hajlongásokat* végez az istenség előtt. Ha pálinkát visz magával, abból néhány cseppet az előfok felé freccsent; ha húst, egy darabot dob el abban az irányban; ha ezüstpénz van nála, abból egy darabot nyírhéjba göngyöl és valamely fa töve mellé helyezi; esetleg egy vörös rongyot, vagy ha egyéb nincs, legalább egy *csomó szőrt*, melyet subájának mellrészéből szakít ki, erősít a szent hely fájának ágára, vagy héjához. A jámborabbak pedig az *istenség képmását is kimetszik a fenyő törzsén* hegyessüvegű fejjel, kezet és lábat jelző vonásokkal; néha négy szemmel és két orral. Az ily bevágások gyakran a fa kérgéből előszivárgó mézgával átlátszó borítékot nyernek (80. l.).

Minden harmadik, hetedik és tizenkettedik évben nagy *áldozati ünnepet* szoktak tartani *'Soχriŋ ą̄jkä* tiszteletére, melyre eljönnek a környék vogul népességén kívül a távoli földön lakó osztjákok és szamojédok is. Ilyenkor a Szent tó partja megtelik sátrakkal s néha száznál is többre terjed a leölt áldozati rének száma. E mellett bőven adóznak a zarándokok a legbecsesebb prémekkel, melyeket az istenség nevében a bálványt őrző samán vesz át. Több rént végeztek ki — kötéllel való megfojtással és nyillövésekkel — azon az áldozaton is, melyen Noszilov részt vett. A bálvány előtt való megjelenés alkalmával a vogulok imádságok mondása közben háromszor térdre borultak. Midőn az állatok föltagolásával elkészültek, a bálvány csészéibe *vese-*, *szív-*,

máj-, *velő-* és *fül*darabokat raktak, körülöntötték vérrel s az így fölszerelt csészéket a bálvány elé helyezték. Előbb a samán, kinek *Sopra* volt a neve, utóbb a többiek másztak fel teli csészéikkel a létra gyanánt szolgáló rovátkos gerendán a bálványházikóba s midőn ott az istenség lakomáját elrendezték, leszálltak s a bálvány előtt lélekrázó, vad üvöltésekkel végezték imádkozásukat. Az áldozat befejeztével a leölt rének *bőreit magas rudakra akasztották föl* a bálványházikó közelében (88, 93—95. l.). Egy kisebbrendű áldozat esetéről is megemlékszik Noszilov, melynél egy felsőszoszvai ember, midőn ladikja léket kapott s vele együtt sülyedni kezdett, halálos veszedelmében *'Soχriŋ ą̄jkä*-t hívta segítségül s kegyelmének kieszközlésére *kését a vízbe dobta* (7. l.).

12. A *Muuŋ-kēs*-beli Hadisten-öreg: *Xą̄nt᷊tą̄rėm-ą̄jkä.*

A Szigva mellékének egyik legnépesebb helyén, a voguloktól «városnak» *(ūs)* nevezett *Muuŋ-kēs*-ben (Мункесскія юрты) a «Hadisten-öreget» tisztelik főbálványúl. Két hősének nyomán van tudomásunk ez istenségnek hitregéiről: az egyik Reguly éjszakiosztják hagyatékában maradt fenn számunkra s Pápai József közlésében jelent meg (Osztj. Szöv. 3—46 l.), a másikat vogul nyelven magam jegyezhettem föl (II : 181—203. l.). Ezeken kívül Reguly följegyzése nyomán Hunfalvy Pál közöl felőle néhány adatot «Vogul Föld és Nép» művében (178. l.). A vogul énekből kiderül hogy az istenségnek szent helye, mely a közlő szerint *Muuŋ-kēs*-nél van *(jelpiŋ mātä Muuŋ-kēst ą̄li)*, szorosabban meghatározva az e helység mellett jobb felől torkolló *Pori' Są̄rėχt-jā* egyik *Pupi' jā* (= «Bálvány folyó») nevű mellékvize mentén lehet. Az ének vége ugyanis arról szól, hogy az istenség «bálványok nyaka, istenek nyaka magasságú», vagyis égig nyúló «váracskájában» *(pupγėt-sip, tą̄rmėt-sip l'ūlit ūsėriś* I : 202*)* telepszik meg ifjú nejével családalapításra s ugyane várat az ének eleje, mint az istenség nevelkedő helyét említi, a honnan első hadi útja ladikon a *Pupi'-jā* torkolatához vezet. Maga a név is mutatja, hogy a vele jelzett folyó bálvány területét érinti s az előbbi adatok mellett alig lehet benne kétség, hogy a szóban forgó *pupi'* nem más, mint a «Hadisten». Az osztják ének a Hadisten városát «*Num-Tōrėm* atya, *Num-Jēlėm* apa igézte

bálvány nyaka [magasságú] fészkes városnak, Kalt nyaka [magasságú] fészkes városnak» *(loŋχ-sāpėl tėγvl vuąš, kalt-sapėl tėγvl-vuąš* Osztj. Szöv. 13.) nevezi s egy «kis láp, kis tó» mellett emelkedő hegyfokra helyezi (u. o. 13,14.).

E bálványszellemnek ismeretes történeti mythosait a következőkben foglalhatjuk össze:

I. Gyermekkora (II: 181—184). Mint atyjától, anyjától elmaradt árvát, nevelgeti imént jelzett váracskájában a «zsenge kezű, zsenge lábú kis fejedelmet» «Fölemelkedett makkrécze magasságú fejedelem *(Lapėm pirwä l'ūl'it ątėr)* bácsikája». Atyja, a *Nąχėr-pąsi'-voikėn-ątėr*, vagyis «Czirbolyatoboz mogyorójához hasonló fehérségű fejedelem» (II: 183) minden valószínűség szerint azonos azzal a hőssel, kit a larvosi fejedelmekről szóló (az osztják *nąχėr* szót az egyértelmű vogul *pākw* szóval helyettesítve) *Pākw-posi'-voikėn-alpi ątėr* (= «Czirbolyatoboz mogyorójához hasonló fehértestű fejedelem») néven nevez (II: 52). Emez nejének hűtlensége folytán elvérzett orosz ellenfelétől s egy «puha fejű, zsenge fejű» kis fiucskát hagyott hátra (II: 61, 58.). Ily halál vitéz férfiúnak nagy «atyai bosszuok» s a növekedő ifju ismeri az e részről reá várakozó kötelességet. Megnyilatkozik ez, midőn egy ízben apródlegény társaival a téres vár terén játszik. «Férfi fej nagyságú szíjlapdával» dobálóznak s az apródlegények az ifjút olykép találják, hogy «nyuszt subája» egyik felét a labda magával rántja. Emez a guruló labdát «öt ujjú ujjas lábbal» dobja vissza az apródlegények felé, kik minden «kézbeli ügyességük, lábbeli ügyességük» kifejtése mellett a labda ütését el nem kerülhetik. «Ha kezed ereje, ha lábad ereje ilyen nagy volt vala», mondják bosszúságukban a társak, ‚Czirbolyatoboz mogyorójához hasonló fehérségű fejedelem' atyád megölésekor hol járkáltál volt?» Felel, vagy magában gondolja az ifjú: «Kezem, lábam erőtlen volt akkor; ‚Fölemelkedett makkrécze magasságú fejedelem' bácsikám *(akim ąjkäriś)* ím még csak most nevelget engem. Hogyan tegyem?! Majd később megnő a csontom, megnő a húsom, s akkor atyám bosszuját, apám bosszuját *(āśėm-nur, jäγėm-nur)* ugyan hogy ne keresném?!»

Körülményesebben adja elő e történetet az osztják hősének (Oszt. Szöv. 13—24). Árván, vagy mint az ének mondja «atyátlan mell, anyátlan mell jó végével» nevelkedik itt is a dicsőített feje-

delemfi, kinek többször említett ifjúkori neve: *Vuąś neŋ-γo āktėm tąr-oχ**)*-taj χolvŋ ontėr ort, kort neŋ-γo āktėm vuj-oχ-taj χolvŋ ontėr ort* «Városi ember, falusi ember gyűjtötte daru fejebúbjával, madár fejebúbjával boldogságos gyomrú fejedelem». Nevelő bácsija, a «Kopasztott makkrécze, megtépett felelő rucza (?) magasságú fejedelem» *(Soχtėm piri lovat ort, manʒėm χānsi***) *lovat ort)* s nénije, a «zugos ház zugát őrző, sarkos ház sarkában ülő házgondozó fejedelemnő asszony» gyöngéd szeretettel viselik gondját. Gyámanyja «harisnyás férfi, sarus férfi» sok ruhájába öltözteti, felköti övét, «piszkos férfi piszokját lemossa» s «orrhegyre való három csókjával, négy csókjával» bocsátja a «teres város terére». Itt a fiú sok apródlegény pajtásaival «fűszár-nyíl, vessző-nyil jeles játékát» játszadozza, czélba lődöznek, így telnek napjai. A mint testi, lelki erejében gyarapszik, «sokat látó két szemével» mindinkább észreveszi, hogy

---

*) Reguly kéziratában e szó jegyzése: *tărăχ täi* s a párhuzamos kifejezésé: *vujich täi (vuih* 985 s., *vui jech* 393 s.). Az előbbit Pápai József *tārąw-oχ*-nak írja át s «medve főnek» fordítja; de talán még sem tehető fel, hogy Reguly ezen kétszer előforduló szóban következetesen egy egész szótag ejtését ne hallotta volna. Ellene szól ez átírásnak az is, hogy a «medve» neve ugyanez énekben alább (1137—8. s.) a szokásos *ńōrėm-vąj, unt-vąj* «réti állat», «erdei állat» kifejezés, míg a lozvavidéki vogul *tąrąw* «medve» (= tavdai vogul *tārėŋ*) tudtommal nem ének-műszó s a Pápaitól közölt szövegekben egyébként elő nem fordúl. A Reguly-féle *tărăch täi, vujich täi* jegyzés átírásában én a 34. s következő (Pápai közlésében véletlenül kimaradt) sorok *tăr sapel, voi sapel* szavaira támaszkodom, melyek kétségtelenül «daru nyakot», «madárnyakot» jelentenek (v. ö. a vogul idéző igében: *Tor-ńol, voj-ńol* «daruorr», «madárorr» Vog. Népk. Gyűjt. II: 348.), s nem «medvenyakot», mint Pápai véli (14. l.). A «darufejjel boldogságos gyomor» jelzés valószínűleg arra czéloz, hogy az elejtett daru fejét a Hadisten számára félre teszik, úgy mint félreteszik a Világügyelő-férfiú részére a daru bőrét és csontjait (l. fentebb 058. l.). A medveénekben is olvassuk: «A minap véres fejű jeles madárkát öltem vala: *a fejes állat fejét* neked fogadtam vala» (III: 139).

**) Reguly e szót *käenschi, käenzsi, kaenzi* változatokkal írja s helyes ejtése Pápai szerint; *χānsi*, jelentése: «felelő rucza, Knackente», vagyis: чирокъ; de ez osztjákúl: *piri* (= vogul *pirwä*). Megjegyzendő, hogy az éjszaki vogulban *χansėŋ* «(nőstény) fajd (пеструха)»; ezt Reguly jegyzeteiben *kănzsă* alakban jegyzi (v. ö. PV. *k'ańś k'ąľėm* id).

városa egykor nagy harcznak volt színtere, hogy «embere sűrű, fejedelme sűrű fejes had járta; eb ásta, ember ásta sok gödre van». A had pusztításai következtében «sebes testű húsz öreg, tíz öreg alig maradt meg». Bemegy a házba, hol bácsikája a lángoló tűzhely mellett éppen meztelen testét melengeti. Látja, hogy «czirbolyatoboz mogyorójához hasonló fehérségű testén» arasznyi hosszú sebforradások látszanak. Tudni akarja bizonyossággal a fiú, hogy tényleg úgy történt-e, a mint a nyomokból látszik. «Valamikor» — így adja elő sejtelmét — «Koros ember sok korának múlása közben, idős ember sok idejének fogyása közben, urasszonyos hét, uras hét világtáj felől [bizonyára] ellenség járta a sok emberű férfias várost, a sok fejedelmű fejedelmes hegyfokot; mint bogyója letarolt puszta zelniczefát, puszta csipkerózsa-fát, [ez] tépte meg úgy». «Obi csüllőmadár, tavi csüllőmadár rikoltó kaczagásával» válaszol az öreg. Nem akarja a valót feltárni, mert a gyermek apja, anyja is abban a háborúban vesztette életét s tart tőle, hogy a fiú boszúvágyát idő előtt felkölti. Azt mondja, hogy nem had, hanem járványvész végezte a nagy pusztítást az egykor népes város lakosságában: «Egykor» — úgymond — «a felső égben lakozó férfi, a mi atyánk alvidéki tenger végéből fekete száju alvilági Kórfejedelem ülte nyírhéj oldalas hét csónakot, vas fenékbordás hat csónakot hozott elő; [városunk] mint a bogyója letarolt puszta zelniczefa, akkor lett megtépve; ha volt apád, a Kórfejedelem-fi ülte csónak közepére fürtös fejedelemnek fürtös árnya akkor tevődött; ha volt anyád, a Kórfejedelem-fi ülte csónak közepére szépséges fejedelemasszony jeles árnya akkor tevődött; a sebes testű húsz öreg, tíz öreg akkor maradt meg.» Nem nyugtatja meg e válasz a kételkedő ifjút s bácsija sebhelyeire hivatkozva mondja: «Te egykor, midőn még a kis férfi korabeli napodat fogyasztottad, nálad erősebb fejes haddal találkoztál: az arasznyi hosszú, tenyérnyi hosszú sok seb sokját [bizonyára] azért gyógyítottad». Le kellett tagadni a hősi csatákban szerzett sebeknek is eredetét. «Hajdanában» — úgymond a bácsi — «midőn még kis férfi korabeli napomat fogyasztottam, úgy mint te, a teres városom terén fűszár-nyíl, vesszőnyíl jeles játékot én hogyan játszottam volna?! Ezen lúdbél módjára, réczebél módjára keringő folyóm forrásvidékén léczből való, deszkából való csapdának sokját bírtam; a mint az orros, szemes sok fajdra vadásztam, ‚férfi gombos réti öreg‘ (= medve), ‚ember gombos erdei öreg‘ támadott rám: az

akkor tépett arasznyi hosszú, tenyérnyi hosszú sok sebet gyógyítottam most». Be kellett érnie a fiúnak e fölvilágosítással; lefekszik tehát s hogy fejét, nyakát le lehetne vágni, oly erős álmot aluszik. Hajnalban a «rénbika kelő neszre» főlébred s észreveszi, hogy nevelő anyja nincs fekvő helyén. Kiváncsisága arra indítja, hogy «nyuszt kereső, hód kereső szimatoló eb módjára» utána menjen. A «mögös város mögében» meg is találja a mint egy szán orra módjára hajlott vörösfenyő mellett siralmát mondja. «Bálványhoz intézett, Kalthoz intézett igaz igézetét» ím miképpen intézi: «Erőtlen fejedelem fiacskámat atyátlan mell, anyátlan mell jó végével fölnevelem bár; de szomorú keblem jó végét ki vigasztalja?! Atyja fejéért (bosszujáért) járni való kárhozatos vizét, anyja fejéért járni való szomorúságos vizét ő ugyan merre járja?! Ha volt atyja, ha volt anyja: sok fürttel bővelkedő fejbőrüket a varjuorr tarkította kedves Ural, *ragyogó Ural hat táját őrző kőszemű hét viχli* ennek a szánorr módjára hajlott vörösfenyőnek tetejébe, hogy tavi csüllőmadárként himbálózzék, oda akasztotta»... Hallja e szavakat az ifjú és «sokat látó két szemét futó felhő, menő felhő módjára futja be a köd». Visszamegy észrevétlenül alvó helyére s újból elalszik. Midőn nevelő anyja költésére fölébred, amaz szokás szerint felöltözteti, megmosdatja s csókjaival a játszó térre bocsátja. A mint a «város kapuja, falu kapuja szélét őrző penészes arczu, horgas karmu két *jēli* (bálvány) között sok fürttel bővelkedő fejét kidugja», már pajtásai nagyban játszanak. A «férfi fej nagyságú szíjlabdát» a közéjük lépő «neves fejedelem» felé rugják. Ez lábának hüvelykujjával rugja vissza a labdát s bár ellenfele «menekülő férfi lépésére» tér, a labda vállon találja s mint «nyers fából, száraz fából való jeles gerenda» vágódik hanyatt. Igy fekszik míg «egy fagyos hal az üstben megfőhet», ekkor «véres nyálat, sárga nyálat» köpve fölül; bal szemének könnyét jobbra törüli, jobb szemének könnyét balra törüli s «az őt bántó bosszubeli embere» felé ekkép kiált: «[Ha] ily erős kézizmot, ily erős lábizmot növeltél, az atyai fejért járni való bosszúszerző vizedről, az anyai fejért járni való szomorúságos vizedről ugyan mikép nem tudsz?! Ha volt apád, ha volt anyád: sok fürttel bővelkedő fejbőrüket a varjúorr tarkította kedves Ural, ragyogó Ural hat táját őrző kőszemű hét *viχli* ennek a szánorr módjára hajlott vörösfenyőnek tetején, hogy tavi csüllőmadárként himbálózzék, ott himbáltatta. Ezt az erős kézizmodat, ezt az erős lábizmodat az

atyai fejért, anyai fejért járni való kárhozatos vizedre, bosszúszerző földedre odavinned talán rossz volna?!» «Várost felfaló, falut felfaló ordítással» iramodik hősünk gúnyolodó társa után s jó szerencse, hogy emez apja, anyja közeli házába rémes sivalkodással bemenekülhetett; mert ha utóléri üldözője, élve nem kerül ki keze alól. «Futó felhő, menő felhő» módjára futja el a köd a mélyen megbántott ifjúnak szemét, «ennek az égnek hét táját, annak a mennynek hat táját nem látja», a fekete verejték úgy csurog a feje tetejéről, mintha edényből omlanék. Igy támolyog vissza nevelő szülei házába.

II. Hadi tettekre való készülődése s a rémes *Kārės*-madarak kiirtása. A vogul ének szerint (II: 184—5.) hősünk «keze megnőtt, lába megnőtt». Apródlegényével most szárnyas állat, lábas állat rajzával diszített hajót készíttet s útnak indúlnak a «ludbél módjára, réczebél módjára keringő» *Pupi'-jā* folyó hosszában aláfelé. A folyó torkolatánál egy vörösfenyő teteje griffmadár-féle «szárnyas *Kārės*-nek» fészkével van megrakva. Ezt a fát tövében levágják, a hős «lazaczszem ékítményű [pánczél-]ruháját» (*sārėχ-sam χansäŋ ta'il)* a megmaradt tuskóra ölti, maga pedig a fölvájt mohkéreg takarója alá rejtőzik. Ugyane regerészletet megtaláljuk a Világügyelő-férfiú történeti mythosai között is (l. fent 090. l.) s innen tudjuk, hogy ez az eljárás cselvetés oly végből, hogy a hatalmas madár megérkezve azt vélje, hogy ellenfele a pánczélruha alatt van s ebbe, illetve az alatta levő tuskóba belecsapva karmait, ezeket könnyen ki ne ránthassa. A fogás sikerül s hősünk a *Kārės*-madár nyakát ketté szelheti; majd megérkezik a szörnyetegállat párja s ezzel is ugyanily módon végez.

Az osztják ének a hadi tettekre való készülődését következőkép adja elő (24—27). Midőn az ifjú a házba lép, bácsija meztelen testtel ismét a tűzhely körül melegedik. Amaz előrántja az üsttartó mellől keskeny kardját s bácsija feje fölött, mintha «égi bálvány szentséges tüzét, mennyei bálvány fényességes tüzét gyújtotta» volna, úgy villogtatja. Az öreg nem érti, hogy a fiú mit akar s csak azt mondja: «Azt az apja mindenit, hogy megtanúlta a kardügyesség jó végét!» Félreáll az ajtó sarkához; de a fiú mód nélkül dühös nevelőapjára, mert édes apjának halála okát eddig eltitkolta s csak vagdalkozik tovább is. Bácsija megint csak az előbbi mondását ismétli s a víztartóállvány végibe áll, majd onnan is menekül

a vendégbeli szobarekeszbe. Végre fölismeri az asszony, hogy a fiúnak ez a viselkedése nem játék s csókjaival lefogja a vagdalkozó gyermeket. «[Hát] fiacskám» — így szól — «öreg bácsikád, hogy veréb-lelke, vércse-lelke végét vedd, azért hogyan nevelt volna téged?! Ha erős kézizmot, erős lábizmot növeltél: atyai fejért járni való kárhozatos vized, anyai fejért járó bosszúszerző földed [ugyan] hova megy?! Mint erőtlen fejedelemfiúcskát, tehetetlen fejedelmi magzatocskát neveltünk mi téged: az atyai fejért járni való kárhozatos földedet azért nem mutatjuk meg, az anyai fejért járó bosszúszerző földedet azért nem említjük. Most [azonban hogy] növekedő férfi lábad íze megnőtt, gyarapodó kezed íze meggyarapodott: a közben hogy Felső-Ég atyád aranyos sok napját deríti, apród férfi sok fiúval fűszár-nyíl, vessző-nyíl jeles játékát te ne játszd; [hanem] folyton folyvást nyilas munkád, íjjas munkád jeles végét gyakorold (készítsd)!» A fiú e szavakra «csendesedő szél, csendesedő dér módjára lecsendesedett» s neki látott «nyilas, íjjas munkáinak». Igy érkezett el a nyár közepe. Ekkor az ifjú «famunkáját, vízi munkáját végző» apródlegényéhez ilykép szól: «Ennek a lúdbél módjára, réczebél módjára keringő folyónak forrásvidéke felé szálló lúdra, szálló réczére vadászni talán rossz volna?» Erre két embernek való kis ladikba ülnek s útnak indúlnak. — A *Kārės*-madarak regerészletéről az osztják énekben mitsem találunk.

III. A *Ląpėχ*-városbeli fejedelemasszony megtámadása. (II: 186—188). *Muuŋ-kēs* közelében van a *Ląpėχ-tūr* tó, mely mellett hajdan *Ląpėχ-ūs* város állott.*) A vogul ének szerint az ifjú hős ladikútja ide, a «*Ląpėχ*-végi hét fejedelem» *(Ląpėχ-aul sāt ątėr)* lakóhelyéhez vezet. Apródját a folyónál hagyva föllépdel a partra. *Ląpėχ*-tó partjánál a városbeli leányok fürdő útjára jut, itt elrejtőzik s várja a fürdeni jövő nőket. «Város feje a neves nő, város feje a híres nő» *(ūs-puŋk namiŋ nē, ūs-puŋk sujiŋ-nē)* két szolgálójával fürdeni jött, levetkőznek, bemennek a vízbe. Az ifjú előkerülve — pajzánságból-e, vagy bosszuból, az énekből ki nem világlik — a fejedelemnőt a víz alá nyomja. Az asszony majd-

*) Az énekközlő szavai szerint: *Ląpėχ-tūr Muuŋ-kēs l'apät ąli; tot Ląpėχ-ūs ąls.* Ismeretes folyó *Ląpiŋ-jā* a Szigva torkolata közelében, melynek nevét az oroszok a Szigvára alkalmazva, ezt rendesen Ляпинъ-nak nevezik

hogy bele nem fúl: «veréb-lelke, vércse-lelke szinte elszakadni törekszik» (l. I: 0179). Kétségbeesésében a «földbeli hét, vízbeli hét fejedelmet», a bálványszellemeket idézgeti (*māt sāt ātėr, vit sāt ātėr ti kāstilāli*). Az ifjú végre megsajnálja a nőt és elereszti. De emez nem hagyja abba a dolgot. «Te most (ujonnan) növekedett zsenge kezű, zsenge lábú kis fejedelem», úgy mond, «az én veréb-lelkem, vércse-lelkem végét kiszakítani törekedtél: ha majd az én *Xūpārilēki* zürjén fejedelem öregem (*X. sarän ātėr ąjkėm*) az Ural túlsó feléről megérkezik, ebbe a bálványok nyaka, istenek nyaka magasságú váracskádba, miután a [földdel] egyenlővé tettük (hordtuk), fogunk mi majd várost alapítani s te föléd leánygyermek, fiúgyermek [fekvőhelye alól való piszkos] fatörmeléket fogunk szórni.» «Te csak engem valami könnyen hozzáférhető nagy szerencsének ne tarts!» volt a felelet.

Az osztják ének megfelelő részében az ifju egy helyt megszakítja ladikutját s apródját hátrahagyva «szökő evet, szökő nyuszt vigasságos útjára», vadászatra indul. «Lúd szálló, hattyú szálló jeles tavat» ismert e tájon; de midőn most oda ért, semmiféle leszállt ludat, leszállt hattyút ott nem talált. Egyszer csak «lápra szálló lápi hattyú, tóra szálló tavi hattyú» kiáltó szava hallik. A hattyúk a tóra szállnak, hattyúbörüket levetik s kelő naphoz [hasonlatos] fürtű urasszonyokká, nyugvó naphoz [hasonlatos] arczú nőkké változtak. «Piszkos nő piszkukat mossák; a lábig érő mély vízbe bemennek; alámerülnek, a tó tulsó partján fölmerülnek, majd ott merülnek alá s ezen az oldalon merülnek föl. Az ifju veszi a «hosszú szegélyű szegélyes kendőt, a hosszú rojtú rojtos kendőt», bemegy a vízbe s a kendőt az előtte fölmerülő nőnek «sok fürtben bővelkedő fejére» borítva ezt a víz alá nyomja. A nő hiába idézi a mindenfelé levő bálványszellemeket, «veréblelkének, vércselelkének a vége rövidül». Azt sem tudja, ki bántja. Megszólal: «Talán varjuorr tarkította kedves Uralom, ragyogó Uralom háttáját őrző kőszemű hét vichli, vasszemű hat vichli, te kínzol engemet? Eressz el! Veréblelkem vége im elszakad, vércselelkem vége im elmegy». Az ifjú ujra lenyomja fejét, amaz ujra kiált: «Talán ennek a lúdból, réczebél módjára keringő torkolatos folyónak torkolatánál bálvány nyaka, Kalt nyaka [magasságú] fészkes városban növekedett ,Városi ember, falusi ember gyűjtötte darufeje búbjával, madárfeje búbjával boldogságos gyomrú fejedelem', te kínzol engemet? Veréblelkem, vércselelkem

vége im elszakad; eressz el!» Az ifjú elereszti. A nő fenyegetésbe fog: «Te most növekedett zsenge kezű kis fejedelem, az én kárhozatos húsom végét, az én sok fürtben bővelkedő fejemet vesztedre fogtad meg. Hát nem tudod, hogy ha volt apád, az apádnak is egykor, mikor az én kárhozatos húsom végét megfogta, fürtös fejét az Ural hátát őrző kőszemű hét vichli a szánorr módjára hajlott vörösfenyő tetején tavi csűllőmadár módján himbálóztatta?!» Felel az ifjú: «Magamféle fejedelem ennek a világnak hét koráig, hat koráig hogyan is élne?! Ha valami kőszemű hét vichlid van, a rénbika [lába nyoma látható] gyönge havú ősz beálltával hadd jőjjön! Ennivaló kezük húsának három falatját, négy falatját meddig növelik?! Kárhozatos húsod jeles végét azért fogtam meg. Ha majd a kedves Uralod hátát őrző kőszemű hét vichlit megöltem, neked egyik szemedet kiszúrom, egyik kezed csontját kettétöröm, egyik lábad csontját ketté töröm. Aztán a víztartó állvány végére doblak; kívülről jövő havas botosú, vizes botosú sok embered botosát te reád rázza; vízivó sok embered, sok asszonyod megmaradt vizét te reád öntse!»

IV. A zürjén fejedelemmel, illetve a hét vichlivel való harcz (II: 189—193). *Lāpėχ* asszonya fenyegetésének hatása alatt a vogul énekben az énekhős visszatér várába. «Jeges tél, havas tél» múlt el, «izzadságos nyár» múlt el, a várt ellenség nem érkezett. Egyszer csak késő ősszel «hideg zugású zugó szél» támadt s *Xūpārilēki* zürjén fejedelem hada megjelent. Az apródlegények közt öldöklő harcz fejlődik; végre kifáradva a várvédők annyi pihenő időt kérnek, hogy «száraz sarut, száraz harisnyát» ölthessenek. Ekkor fölkapja az énekhős «nyusztos válla» fölé az ő «lazaczszem ékitményű [pánczél-]ruháját», lemegy a révhez s maga áll szembe ellenfeleivel. «Két felől való nyilas küzdő téren, három felől való ijjas küzdő téren állnak» s a mint így hadakoznak, az «Uralontúli hét fejedelem» *(ńā̤r ta-pal sāt ā̤tėr)*, nyilván a zürjén vezér és szövetségesei, futásnak eredtek. Az énekhős fölcsatolja «eleven vidra [gyorsaságú] két hótalpát» *(liliŋ vōntėr kit josä)* s a menekülőket üldözőbe veszi. Ellenfelei nem ismervén az erdei utakat, csak a folyó mentében futhatnak; ő maga ellenben a «lúdbél módjára, réczebél módjára keringő folyó egyik fordulójánál» átló úton elejükbe kerülhet s várja a futókat. Ezek megérkeznek, az énekhős «három fogú bunkós szarunyilát» *(χūrėm puŋkpä āńt-sā̤χari)* reájuk bocsátja s «lúd-

járó, réczejáró[erdei tisztás] köze a mily széles», oly széles darabot horzsol le ellenfelei testéből. Csak egy «Uralontúli fejedelem» menekülhet; ezt a reábocsátott bunkós nyíl egyszerűen «kilőtt nyíl távolságnyira» emeli. Mire oda megy, hogy feje bőrét kézhez vegye, azon a helyen, hol elesett «*kopár kővé változott* (ömlött) el» (*ńār aχwtėsi' ēlä qumlālėm).* Volt alkalmunk már foglalkozni avval a képzettel, hogy hitregei lények kővé meredve folytatják erejük fogytával, vagy fájdalom hatása alatt haláltalan életüket (l. I: 0226 és itt fent 028. l.).

Az osztják énekben is (32—40) nagy «nyilas munka, íjjas munka» készülődésével várja a hazatért ifjú hős az Ural felől jövő vichliket. Egyszer csak a tél beálltával éles hangon sivítják az apródok, hogy itt az ellenfél: «fűszár-nyíl, vessző-nyíl jeles játékát játszani hívnak», mondják vezérüknek. Emez magára rántja «gyönge vasból való pikkelyes pánczélruháját», fölszereli magát közönséges íjjal, kárikás tegezzel, keskeny kardjával s így készül kimenni az ellenfél elé. A mint menne, íjja vége valamiben megakad. Dühösen rántja, de valami visszatartja. A hogy visszanéz, látja hogy a bácsikája ragadta meg íjját. Kéri, hogy forduljon vissza; mert más hadi fölszerelést tartogat számára. Erre a vendégbeli szobarekeszben «vasélű éles ásóval» kezd kapargatni, egy «vészháló-szemű fedeles nyírhéj-tartót» talál, leoldja kötő zsinegét s egy «ég havához [hasonló] fehérségű pánczélruhát» húz elő belőle. Midőn «a deszkás szobapadló közepére hajítja: futó gyermek, menő gyermek magasságnyira áll» a pánczélruha. Az ifjú ezt «sok fürtű szépséges feje fölé pikkelyes hal csillogásával ráönti», testére húzza, az öreg pedig ez alatt «a párnás ágy párnájában turkálva egy vassal ízelt ízes íjjat, vassal tagolt tagos íjjat emel elő, ezüst markolatú híres kardot húz elő». Az asszony is hozzájárul a fölszereléshez a «zugos ház zugából előkapart őszi rénbika lábszár-bőréből készült két botossal», aztán csókokkal, könnyekkel bocsátja hősi útjára. A fiú szól: «Fölnevelő fejedelem bácsikám, fejedelmi asszonyom, én miattam szomorú szív, kesergő szív jó végével miért ülnétek?! A teres város terére való jutásom után is az apám készítette vasburokban, rézburokban, benne vagyok; ha eb ásta, ember ásta sok gödre van városkámnak, azt a sok gödröt egyenletessé teszem, elsimítom». Ezzel kimegy a házból, elhalad «a város kapuja szélét őrző horgas karmú, penészes arczú két *jēli* között s a sok nép férfia subája szőrét verdeső, saruja

szőrét koptató térre jut». Itt «a nős hét csoport, férfias hat csoport között dühös fejbeli dühösséggel lépdel». Mindnyájan sajnálkoznak rajta, biztosra veszik rossz végét. Az asszonyok suttognak: «Majd ha a tulsóféli ember lőtte pánczélpikkelyen átható nyíl alá esik, a túlsóféli ember vágta szablyaél alá esik: a sírás három siralmával siratom, a kesergés négy siralmát végzem». Háborgó érzéssel hallja e szavakat az ifjú: «Hova nekem kellene esnem», úgymond, «oly gödrös földet, üreges földet ismertek ti talán?!» Fölmegy a száz lépcsős hegypart tetejébe s látja, hogy a kőszemű hét vichli «kérges vörösfenyő kérgéhez [hasonló] szőrű alvilági *śokor*-hal hátán ül». Keresi, hogy hol van sebezhető húsa a szörnyeteg lényeknek. «Ha a szemeiket kinyitják, [mintha csak] tiszta vason keresztül nyitnák; ha a szájukat kitátják, [mintha csak] közönséges kövön keresztül tátnák». «A kőszemű hét vichli legkisebbjének ételevő táplálékos kebelzugában, halevő halas kebelzugában, az osztják ember (vagyis: közönséges halandó) ujjhegy nagyságú húsfalatját (testeik megsebezhető részét) ottan tartják». Az ifjú az anyjától kapott botos csodás erejénél fogva a legöregebb vichli rémes paripája alá férkőzhetik s az állatot kardjával alúlról dőfködi. A vichli akárhogy csapkod feléje kardjával, minden ütés az «alvilági *śokor*-öregnek» hasába vágódik, úgy hogy végre «récze ülésének módjára ülepedik le.» Most az ifjú futni kezd s a vichlik utána. Futás közben egyszer csak hirtelen visszafordul, pánczélpikkelyen átható nyilat tesz íjjára s a mint a szörnyetegek eléje kúsznak, ijja idegét hatalmas feszítéssel elpattantja. «A kőszemű hét vichli, a vasszemű hat *mēŋk*, mintha csak az apjuk tokfogó gerébhálójában görnyednének, akkép ülepednek le». Az ifjú hős most őket «homokszem, fövényszem nagyságú» apró darabokra vagdalta, aztán hogy a lelkük se menekülhessen «hétlángú (nyelvű) vészes tüzet, hat lángú irtó tüzet» gyújtott, ellenfeleit abban pusztította el végkép.

V. A *Lāpėχ*-beli fejedelmekkel való harcz. Legyözvén az Uralon túlról való ellenfeleket, hősünk a vogul ének szerint (II: 193—6) a «*Lāpėχ*-végi hét fejedelem» ellen indúl. Fölkapja «medvekarmos [pánczél]ruháját» (*ńurėm-uj kwonsiŋ ta'il)*, s «medvének haragos ordításával» átússza a *Lāpėχ-tūr*-t. A «*Lāpėχ*-végi hét fejedelem» elé futva ismét «három fogú szarunyílát» helyezi íjjára s egy kilőtt nyilával hat fejedelemnek «lúdjáró, réczejáró [erdei tisztás] köze a mily széles», oly széles darabot nyúz le

a testéből. Nagybátyjuk, a hetedik fejedelem megfutott. «Nyusztos hátú, hódas hátú sok hegyen át» üldözve végre ezt is utóléri. A harcz nem az egyik félnek a halálával, hanem esküvel megerősített békekötéssel végződik: «Két felől levő esküvő állatként helyezkedünk csak egymással szembe» *(kit-pāl ąlnė ńuli-uj ness tūśtχatimēn)* mondja az ének. Ezután a bosszú munkája következett a «*Ląpėχ*-végi nagy városon» és fejedelemasszonyán. Amazt «mint leánygyermek, fiúgyermek [fekvőhelye alól való piszkos] fatörmeléket» szórja a folyóba, emezt pedig miután csípőcsontját, kezecsontját ketté töri, foglyúl viszi saját várába, az ajtó sarkához dobja s a piszkos mosdó vizet ott ő reá öntik.

Ennek a regerészletnek az osztják énekben a következő felel meg (40—46). Az énekhős a «nyusztos erdő, hódas erdő hátán beljebb lépdelve» ujabb hadi tettekre gondol. Hírlik, hogy folyója forrásvidékén «kalt szerencséjű, bálvány szerencséjű *jąγali*» *(kalt-sąt jąγali, loŋχ-sąt jąγali)* nevű hét egytestvér van, kik «a maguk lakta száz ló áldozatos dombjukon felső égben lakó férfi atyjuk előtt fürtös fejüket, szépséges fejüket lecsüggesztve sörényes lovat [tartó] véráldozatos kézzel, szépséges lovat [tartó] ételáldozatos kézzel állanak». Ezek közé menni kerekedik az ifjúnak kedve. E végből «hó hajlította, szél hajlította kopasz fára ülve, rénbika futotta szentséges erdő hátán járó ,férfigombos réti állattá, ember gombos erdei állattá' (= medvévé) változik» s így jelentkezik a «bálványképes, kaltképes jeles téren.» Itt a nép az áldozat készítésében szorgalmaskodik; a férfiak pánczélruhájukat, kardjukat letéve a leölt lovat vagdalják, üstökben főzögetnek. Egyszer csak észreveszik a közelükbe sompolygó medvét. Nagy rivalgás támad. «Népeim halljátok», így kiáltják, «erdei vadban, vízi halban szerencsés útra (vadászatra) álljunk mi! A *śopėr*-ezüsttel, *kēmi*-ezüsttel takart szentséges ló helyett *Num-Tōrėm* atyánk férfigombos réti állatot, erdei öreget adott ím mi nekünk». Ezzel megragadják íjjaikat és pánczélruha nélkül utána iramodnak a futó medvének. Egyszer csak a legidősbik testvér észreveszi, hogy üldözött vadjuk nem afféle közönséges medve. «Gyerekek!» igy szól öccséinek, «pánczélos férfi pánczéltokat, kardos férfi kardotokat vesztetekre hagyjátok el; a mint én látom, a réti állat fara felől valamerre való földhátas, vízhátas fejedelem bírta darabos íjj, ideges íjj vége nyúlik ki». A figyelmeztető szóra nem hallgatnak, hanem a medve nyomán tovább haladnak

az erdő sűrűjébe. Egyszer csak egy «ága megnőtt vastag fa mögében» megáll a medve, pánczélszemen átható nyilat tesz íjjára s egy irányban futó két emberét «nyársolt csuka módjára» nyársolja föl nyilára. Aztán újból nyilat ereszt, evvel ismét két üldözőjét nyársolja föl. Harmadik nyilát ereszti, evvel megint két fejedelmet döf át egyszerre. Megmaradt az utolsó *jąγali;* ez csendben, lassan lépdegélve békét kér. «Ha valami atyai bosszúokunk, anyai bosszúokunk volna is», úgymond, «bosszúokunk a fagyos föld, fölengedt föld hét közébe, rovátkos hátú alvilági gyík módjára menjen le, sülyedjen el! Egy kötélre kötött hét rénbikát, hat rénbibát ütünk majd le mi ketten; fejedelem fiúnak való hét leányt, hat leányt házasítunk mi össze ketten. Fürtös fejedelem, szépséges fejedelem feje helyett *Num-Tōrėm* atyánkhoz, *Num-Jēlėm* apánkhoz hét tagú, hat tagú rikoltást rikoltunk föl mi ketten». Erre mindkét fél kibékülve a maga lakó városába tér. De hősünknek, mielőtt hazaér, a tóra szállott «hét hattyú, hat hattyú [képében megjelent] fürtös úrasszony, szépséges úrasszony» jut «erdei ember eszébe.» Oda megy ennek «három gerendából, négy gerendából összerótt házához», a vörösfenyő-ajtót kardja nagy hegyével betaszítja; őt magát fejebőrénél fogva megragadja, egyik szemét kiszúrja, fél lábát, fél kezét kettétöri, aztán hajfonatát övéhez kötve vonszolja saját városába. Itt beviszi a maga lakó házába, a víztartó állvány mellé veti; a kívülről jövő emberek botosuk havát reá rázzák; ha isznak, a megmaradt vizet reá öntik. «Ha a multkor», így szól az énekhős, «szívbe nem fogadható, májba nem fogadható rossz szót nem mondtál volna; a magam ülő helyén szobarekesz-végi hitvestárs gyanánt ülnél. Hét asszony főasszonyának szántalak én téged; hat asszony főasszonyává lenni nem akartál».

VI. A «hét manófejedelem» testvérével való násza. Az előbbi regerészlettel az osztják ének végét éri; de a vogul ének még további eseményekről is értesít (II: 196—200). Itt hősünket, miután lecsillapúlt, a «torkolló folyó forrásához, eredő patak forrásához» viszi kedve. Ez útjában az *ujtśi*-manók hét fejedelme *(sāt ujtśi-ātėr)* lakta karcsú vörösfenyőből egyberótt házhoz érkezik. A ház gazdája behívja: «Hét manófiammal», úgymond, «ha melleiteket egymásnak feszítitek» (vagyis: ha birkózni kezdtek), «melyik férfi közületek állja meg a bálvány nagy szerencséjű helyét *(ōŋχ ūniŋ sątäŋ vol),* a kéz nagy szerencséjű helyét?» Belép a*l*

házba, itt kárpíttal eltakart három szobarekeszben három leány ül. Ő a vendégrekeszhez megy, a «rojtos kendőt, szegélyes kendőt öltött leány» mellé oda helyezkedik. Mint a Világügyelő-férfiú egyik regéjében (l. fent 083. l.), itt is állathősök lépdelnek be a házba: előbb egy rozomák-öreg *(tūlmaχ-ąjkä)*, aztán egy farkas-öreg *(sāli-purn'-uj ąjkä)*, erre egy medve-öreg *(vōrt ąlnė ąjkä)*, végül egyszerre négy manó. Mindannyi beléptekor haragos morgó hanggal megy oda a szeretkezők szobarekeszéhez, de atyjuk lecsillapítja dühüket: «Fiúcska, veszteg légy», úgymond, «hogy lehet így viselkedni olyannal, a ki rokonunk lesz?!» Erre a ház urai levetik állatbőreiket s «fejedelmi asszony szülte, fejedelmi férfi nemzette» deli ifjakká változnak. Az énekhős a hét manófejedelem házában «istennőcskétől, istenkétől rendelt vő» *(nāj-vāps, ątėr-vāps)* gyanánt telepszik meg.

VII. Nejével való hazatérése (II: 200—203). Ipja házában a mint éldegél, egyszer csak «szarvas lába, eb lába [nyoma látható] vékonyhavú őszt alkotott» az Égatya, erre szarvastulok nagyságú két vadászkutyájával ő is a «deres erdő hét közébe» indúl. Egy helyt az ebek «au-vau jeles hanggal» megállnak; mert «üst kormához hasonló [feketeségű] szép nyusztot» vettek észre. Ezt a nyusztot vadászunk «hosszú őszi napon át, hosszú tavaszi napon át» hiába vadászgatja, az semmikép magát meg nem adja, sőt utóvégre nyomtalanúl eltűnik. Csakhamar kiderült e vadásztörténet különös oka: a nyuszt az ifjúnak kedves neje, a manóleány volt. Most való alakját visszanyerve, mint «szegélyes kendőt, rojtos kendőt öltött asszonyka» áll előtte. «Hogyan van», kérdi, «hogy ma úgy huzakodol velem, talán már engem észre sem veszel?!» Erre az énekhős saját «bálványok nyaka, istenek nyaka magasságú várába» viszi nejét s ott örök életre megtelepszenek «leány-korbeli, fiú-korbeli koros nemzedéket (időt) alapítanak». Föltehető ezek alapján, hogy a *Muuŋ-kēs*-beli «Hadisten» bálványa mellett női alak is áll.

A Hunfalvytól közölt Reguly-féle följegyzésből arról értesülünk, hogy a «Hadisten» *(Kant-Tarom)* eredete szerint egyike a *Vōr-jā*-beli fejedelmeknek (l. fent 0128. l.), még pedig testvérei közül a legidősebb, ki ott hagyta a régi közös lakot s *Mūŋkēs* városban telepedett meg. «De itt sem marada veszteg. Mint neve is mondja, igen vállalkozó órjás lehetett. Ő a *szir-*

jänek ellen is hadakozék, s egy ilyen hadjáratban veszté el életét. A Szigva mellett egy faluban hálván, ott az ellenség meglepé, hószámban levő, tehát *tisztátalan, nőnek ruháját* veté reá lopva s ezáltal *elenyészteté órjás erejét.* Reggelre megfagyott a folyó. *Kant-Tarom,* erejének fogyatkozását nem sejtvén, ölnyi hosszú szántalpát igazítá lábaihoz s által akara menni a jégen. De ime az leszakada alatta, s az órjás vízbe fúlék.»

Igen feltünő e regében, hogy benne egy nagytekintélyű bálványistenség *haláláról* van szó, még pedig úgy, hogy az egy ravasz ellenfél fondorlatának esik áldozatul, holott a néphit általános felfogása szerint az istenek meg nem halnak s más ily esetről a vogul-osztják bálványok hitregéiben nincs tudomásunk. Ezenkívül ellenmondás mutatkozik abban, hogy míg a feljegyzett két hősének szerint a későbbi «Hadisten» a *Mūŋkēs*-vidéki várban «mint atyjától, anyjától elmaradt árva» nevelkedik, itt ugyane mythikai alak mint hét fejedelem legidősebb testvére a távoli *Vōr-jā* vidékén lakik s csak később költözik el a Szigva tájára. Végül lényegesen eltér a két regehagyomány arra nézve is, hogy míg az énekek előadásában a «Hadisten» csodás módon legyőzi és megalázza a zürjén ellenfélt, emitt a zürjének kerekednek felül s okozzák a regehősnek csúfos pusztulását. Mindebből úgy látszik, hogy az a mythikai személy, kire Reguly följegyzése vonatkozik, nem maga a «Hadisten», hanem az ő *atyja,* kinek csúfos halálára, mint «boszuokra» az énekek első szakaszai hivatkoznak. Ezzel magyarázatot nyer az a különös regerészlet is, hogy az atyját boszuló ifjú dühe főkép a zürjén fejedelem*asszonyra* irányul, nyilván mivel ő lehetett az a hószámos nő, kinek a «Hadisten» atyjának halálában szerepe volt. Ezért mondhatja ez a zürjén fejedelemasszony az őt alábuktató ifjúnak: «Hát nem tudod, hogy ha volt apád, az apádnak is egykor, *mikor az én kárhozatos húsom végét megfogta,* fürtös fejét az Ural hátát őrző kőszemű hét vichli a szánorr módjára hajlott vörösfenyő tetején tavi csüllőmadár módjára himbálóztatta» (l. fent 0143. l.).

13. A *Muuŋ-kēs*-beli Paszėt-bálvány öreg: *Pasėt-pupi' ąjkä.*

Egy másik köztiszteletű bálványistenség *Muuŋ-kēs* vidékén a «Paszėt-bálvány öreg» : *Pasėt-pupi' ąjkä*, osztják néven : *Pāžėt-iki*. Ennek két idéző igéjét sikerült följegyeznem a Szigva mellékén (II: 415—421 ; 422—427) s egy Pápaitól följegyzett éjszaki osztják idéző ige is foglalkozik vele (Osztj. Szöv. 272—376). Az egyik vogul idéző igéből kiderül, hogy *Pasėt-pupi'* néven hét *utśi-*, vagy *mēŋkw*-manóból álló testvércsoportot értenek. «Kezünk egytől szülött hét *mēŋkw*-nek, lábunk egytől szülött hét *mēŋkw*-nek» mondják magukat (II: 415), mi azt jelenti, hogy kezük, lábuk egy méhből született, vagyis mindannyian egy anyától származnak. Más jelzéseik : «Erdőből alászállott hét *mēŋkw* » (*vōrnėl va'ilėm sāt mēŋkw* u. o.) s «szőrös szemű hét *mēŋkw*» (*puniŋ sampä sāt mēŋkw* II: 416), mely utóbbinak változata a költői ismétlésben : «szőrös szemű hét *utśi* (*puniŋ sampä sāt utśi* u. o.). Egybehangzó ezekkel a közlőnek az az észrevétele, hogy midőn a *Pasėt-pupi'* az idézetre megjelenik, süvöltésszerű neszszel «hét bálványszellem, hét *mēŋkw*-ember» érkezik (*taw-ke joχti : sāt pupi', sāt mēŋkw-χum joχte'it , ēlä kisule'it).* Ezzel szemben a *Mēsi-paul*-ból származó ige nem ismeri a *Pasėt-pupi'* hétszemélyüségét és nem is mondja *mēŋkw*-nek, hanem csakis *utśi*-nak. Megszólítása: «Tüzes szélű hét földrészbeli erdei *utśi*-manócska, hat földrészbeli hegyi *utśi*-manócska» (*nājiŋ χūrpä sāt ląmt vōr-utśikwė, nājiŋ χūrpä χąt ląmt ur-utśikwė* II: 422) s más helyütt: «Szőrös szemű erdei *utśi*-manócska, szőrös szemű hegyi *utśi*-manócska» (*puniŋ sampä vōr-utśikwė, puniŋ sampä ur-utśikwė* II: 423, 425). Az osztják idéző igében: «Hegyi *mēŋkw*-manó fürtös fejedelemfi» (*vurlal-meŋki seweŋ ort-poχ* Osztj. Szöv. 274).

Az egyik vogul közlő szerint a Paszėt-bálvány szent helye *Muuŋ-kēs*-nél van *(jelpiŋ mātä Muuŋ-kēst ąli)*, az osztják idéző ige pedig közelebbről is meghatározza területét a «táplálékos *Pasėt*-folyó forrásvidékén (*lanṭėŋ Pāžėt taj* Osztj. Szöv. 272, 274). Tekintettel a hely közelségére a *Muuŋ-kēs*-beli «Hadisten» lakához, hihető, hogy a *Pasėt-pupi'* nevével jelzett «hét *utśi*» azonos azzal a «hét *ujtśi*-fejedelemmel», kikkel a «Hadisten» regéi közt találkozunk s kiknek testvérét ez utóbbi istenség nőül veszi (l. fent 0139. l.). Talán az sem merő véletlen találkozás, hogy

a «Hadisten» regéjében három állatalakban járó *ujtśi* a többieknél kiválóbbnak látszik s midőn a varázsló a Paszėt-istenséget idézi, hét közül szintén «három nagy manó» *(χūrėm jäni' mēnkw)* jelentkezik, kiket amaz «ételáldozatot fogyasztó ételáldozatos mellű három istenkém, véráldozatot fogyasztó véráldozatos aranyos három istenkém» *(pūri χōltmiŋ pūriŋ ma'ilėp χūrėm tårmėkėm, jir χōltmiŋ jiriŋ sorńi χūrėm tårmėkėm* II: 419) megszólítással tüntet ki s kik közül egyet «három férfi korabeli, négy férfi idejebeli *mēŋkw*-nek» *(χūrėm χum sūnsi mēŋkw, ńilä χum jisi mēŋkw* II; 418) magasztal, ezzel jelezve, hogy a többinél tapasztaltabb s többet bíró.

Lakó területükről maguk a Paszėt-manók hirdetik, hogy «Fenséges-Aranyos dicső atyánk erre a szent földrészünkre igézett hajdan bennünket» (II: 415); itt «nyusztszőrrel vigasságos helyecskén» *(ńoχs-pun uliŋ jolkwė)* ülnek, «hódszőr-takarós helyecskén» *(uj-pun lēntpi jolkwė)* takaróznak. Fülük «tó nagyságú szent fülecske» *(tūr-jänit jelpiŋ pal'kwė)*, szemük «Ob nagyságú szent szemecske *(Ās jänit jelpiŋ samkwė* II: 423), mely kifejezések itt is az istenség mindent halló s mindent látó képességére vonatkoznak (l. I: 0253—4). Szeméről nevezi az idéző ige a Paszėt-bálványt «tó nagyságú, Ob nagyságú aranyos szemű fejedelmecskének» *(tūr jänit, Ās jänit sorńi sam åtėrakėm* II: 423.) s mint imént láttuk, «szőrös szemű *utśi*-manócskának». Ruhadiszét említi, midőn «tiszta ezüsttel, silány ezüsttel megrakott (teli) kis királynak» *(śåpėr åln, kami åln ta'iliŋ māń χån* II: 424) mondja. Az áldozók «fejedelmi ruhájának ujjához könyörögnek, királyi ruhája szárnyához sírdogálnak» *(åtėr-tajtikėn ti pojkilālilū, χån-kēmplikėn ti l'ūńśilālilū* II: 422).

Hivatása kifejezést nyer abban a díszjelzőben, mely őt «leány lelkét, fiú lelkét (vagyis: életét) toldó királynak» *(āγi-lili, pi'-lili åltmäŋ χån* II: 423) mondja; mert főképen «betegségek gyógyítása miatt imádkoznak hozzá» *(aum mā'ės pojkawė)*. Midőn a samán igézetére megjelenik, első kérdése az egybegyűlt néphez: «Minő kóros hús kórja, minő sorvadó csont sorvadása ért benneteket?» S a samán válasza: «Ha kóros hús kórja, sorvadó csont sorvadása nem ért volna bennünket, mi téged hogyan idéztünk volna?!» (II. 416). «Mocskos bőrű sok fiadat» — így hangzik a

hozzá intézett fohászkodás (II: 425) — «inséges világ, szükös idő ért bennünket. Im a leány lelke (élete) megszakad, a fiú lelke kioltódik. Subabőrös nyomorúságos sok kedveskéd, kesztyűbőrös szomorúságos sok magzatkád, ím hozzád könyörgünk. Aranyos kedved, királyi kedved kerekednék bár föl javunkra; a leány lelke (élete) végecskéjét óh bár toldanád meg, a fiú lelke végecskéjét óh bár emelnéd föl (mentenéd meg)!». Vagy más változatban: «Evvel az itt ülő nyílfegyverzetű (erősségű) három magzatkáddal, íjjfegyverzetű három kedveseddel, evvel a kór gyötörte három kicsikéddel, evvel a betegség gyötörte három drágáddal, ezt a jeges esztendőjük, havas esztendejük hátralevő részét, mint leánynak járni való egyenletes földet egészségben járasd tovább, mint fiúnak járni való egyenletes földet egészségben lépdeltesd (állítsd) tovább!» (II: 419). Ezt a hivatást a Paszét-istenség, mint más bálványszellem, csak az Égatyánál való befolyása révén teljesítheti; azért kérik a hívek, hogy «a hét feketesas [röptényi] magasságban lakó atyácskájához könyörögjön, siránkozzék érettük» (II: 424). A bálványszellemnek az ily pártfogás, illetve az Égatya eredeti szándékának megmásítása nem könnyű feladat; szabadkozik is eleinte: «Bálványok között», úgymond, «istenek között járó gyors útra honnan szerezzek módot?! Bárha oldalas fának hét oldala, módos fának hét módja szerint forgolódom; bárha a mindenfelé levő sok szárnyas istent, sok lábas bálványt a lombleveles fa hét közében mind nyomozgatom, a tűleveles fa hét közében mind keresgélem: semmiféle módos fának módját ki nem eszelhetem, semmiféle tanácsos (beszédes) állat tanácsát meg nem találhatom» (II: 418). Végre azonban mégis kijelenti a kivánság teljesülésének módját olyképen, hogy mindenekelőtt neki hozzanak áldozatot: «Nekem», így szól a bálványszellem, «véráldozatot fogyasztó véráldozatos Aranyosnak, ételáldozatot fogyasztó ételáldozatos Aranyosak *(jir χōltėm jiriŋ Sorńi, puri χōltėm puriŋ Sorńi)* este kért véráldozatomat reggelig ne halaszd, reggel kért véráldozatomat estig ne halaszd!» A nép nevében tárgyaló samán visszafeleli, hogy hiszen «ételáldozatos edény, ételáldozatos üst gőzét mi a minap is fogyasztgattuk számodra»; a bálványszellem mégis hajthatatlan marad. «Itten ülő legfeljebb három nap alatt», úgymond, «egy kötélhez kötött hét véráldozatot keressetek, hat véráldozatot állítsatok! *Én a gőzölgő edény gőzét, a füstölgő üst füstjét fogadom; azután eme szarvas állatokból álló hét*

véráldozatotok bőrét Fenséges-Aranyos atyátok számára függeszszétek föl, Fenséges Aranyos atyátok hadd nézdegélje!» (II: 420—1). Szintilyen a Paszėt-istenség tanácsa a másik idéző igében: «Én bár erdei manócska vagyok», úgymond, «hegyi manócska vagyok: megtenni nem birom; Numi-Târėm atyácskámhoz, hozzá könyörögjetek, Fenséges Aranyos apácskámhoz, hozzá siránkozzatok; szarvasbika-véráldozatos terecskét, patásbika-ételáldozatos terecskét keressetek, egy kötélre kötött hét véráldozatocskát üssetek le ti oda, egy kötélre kötött hat véráldozatocskát állítsatok ti oda; leány lelke (élete) attól fog megtoldódni, fiú lelke attól fog majd megenyhülni» (II: 426).

A Paszėt-istenség idézése, mint valószínűleg több más bálványé, varázsló művelettel történik *(pēnɣim pojkawė)*. Ennek értesülésem szerint az a módja, hogy a samán *a sötétben két vasdarabot összeütve szikrát csihol,* melyben a szellemvárók az «istenség megjövetelét jelző fényt ismerik föl» *(ńajt kit kēr akwän jūnʹiti, nāj pēlėmli, pupi̊' joχtnė pos ti).* Már fentebb említettük, hogy a nép képzelete szerint ilyenkor több, jelesen hét, vagy három bálványszellem jelenik meg s bizonyos *süvöltésszerű rejtelmes nesz* a halló érzékkel is sejteti megérkeztüket. Az egyik idéző igében utalás történik arra, hogy a megjelent szellem, vagy szellemcsoport előtt *hajlongások* közben adják elő az imádságot: «Szőrös szemű erdei manócska, hegyi manócska», így szól az illető hely, «ének híresztelte énekbeli ruhaszárnyadhoz, rege híresztelte regebeli ruhaujjadhoz könyörgünk ím mi, mint [földbe fúródott] hajlongó vasas nyilacska [felső rezgő vége], úgy hajlongunk mi előtted» (II: 423). Az istenségnek «Târėm rendelte, Kworėsz rendelte igaz igézete» (*Tąrėm joltėm, Kworės joltėm sari mul* II: 417) szentség, melyet ok nélkül elmondani kárhozatokul szolgálható bűn. Midőn a *Muuŋ-kēs*-beli közlő rábeszélésemre mégis tollba mondotta, szükségesnek tartotta, hogy nyomban a följegyzés után az udvarra menjen s ott magát a megjelent bálványszellemek előtt igazolja. «Nevetségből nem idéztem őket», magyarázta különös tettét, «hanem [kényszerülve voltam rá; mert] a hatósági (nagy) ember ültetett le» (t. i. az elmondásra: *mūɣintim at kastėsanėm, jäni̊' χumnė ūnttuwäsėm*). Nehezen volt rábírható, hogy a szöveg helyes följegyzésének ellenőrzése céljából egyes részeket ujra elmondjon. Csakhamar meg is bánta tettét; mert a mint leültettem, egyszer csak elkezdett egész testében

remegni, görcsös vonaglás fogta el, végül rémes ordításban fakadt ki. A baj okát tudakolva, azt a fölvilágosítást adta, hogy a *mēŋkw*-ek megjelentek és nyíllal bökdösik a karját; ugyancsak kapkodott is ahhoz a helyhez, hol állítólag a nyilak érték. A félreértés ügyét a *mēŋkw*-ekkel olykép rendeztük, hogy áldozat czéljára pénzt adtam samán közlőmnek, kinek lelki háborgását az a kijelentésem is csillapította, hogy az idéző ige följegyzésével semmikép sem áll szándékomban az istenségnek megsértése, sőt inkább azon vagyok, hogy róla távoli földeken is megtudják, hogy nem holmi «lombleveles galyak közt járó kis isten, tűleveles galyak közt járó kis bálványszellem» (*tąw-χal jälmiŋ māń tąrėm, tāl-χal jälmiŋ māń pupi*' II : 416).

14. A *Muuŋ-kēs*-beli *Tąrėm*-leány asszony: *Tąrėm-āγi ēkwä.*

A «szigvatorkolati *Tąrėm*-fi öreg» énekében találjuk annak említését, hogy *Muuŋ-kēs* «neves városában, híres városában» székel a «*Tąrėm*-leány asszony» (*Tąrėm-āγi ēkwä*), ki az előbbi bálványistenségnek «kedves rokona» (*jātėl rąwn'-ut* II : 268) és «*śopėr*-ezüsttel, *kami*-ezüsttel teli», azaz ezüstből s ólomöntvényekből készült áldozati tárgyakkal ékesített házban lakik (II : 261, 267). Történeti mythosai köréből forrásunk nyomán csak annyit tudunk, hogy a *Tąrėm*-fit, midőn ez vendégségbe ment a «Szigvafői-öreghez», úgy szintén midőn onnan megszöktetett feleségével visszatért, igen szívesen fogadta, kezénél fogva vezette a «*śopėr*-ezüsttel, *kami*-ezüsttel teli asztalhoz», majd «söritallal, mézes étellel jól tartotta s búcsuzáskor a révhez kisérte (II : 262, 267).

Talán azonos ezzel a mithikai alakkal az, melyről a Reguly-tól följegyzett lozvavidéki istenidéző igék ily bevezetéssel szólanak: «Jószágot osztó szigvavidéki leányasszonyt emlegetnek« (*mąl ûrtpe säkvä ne ąi ťi lqaltau=mol ūrtpä 'Sakwnē āγi ti lawėltawė* II : 330, 340) s mely az egyik szövegváltozat szerint «a derült egek hét közében» (*atėr tąrėm sāt χaltė* II : 341) él, úgy mint az Égatya (II : 335) s mint a «*Tąrėm* terének legkisebb fia» (II : 336). Ennek a szigvavidéki istennőnek az a fontos hivatása van, hogy az áldozati állatnak húsát «himzésvágó görbe késével« darabokra vagdalja s midőn e darabokat

szétosztja — a mint a samán szétosztja az áldozók közt — «jószágbeli nagy osztályrészeket oszszon ott szét» (II : 231). Máskép értesülünk e «himzésvágó kés» rendeltetéséről a JURKIN-féle szövegváltozatban, mely szerint t. i. ezzel az istennő, úgy mint a vogul és osztják nők díszes bőrmunkáikat készítik, részint kimetszett «likakból álló», részint kimetszett «alakokból (mintákból) álló hét himzést szabdal» s így szabja meg mindenkinek sorsát «jószágbeli, eleségbeli nagy osztályrészeket osztogatva az abroncskerék módjára forgó hét égtáj, hat égtáj számára» (II: 342). Ez a rendeltetés meglepően hasonlít a *Kaltėś*-asszonyéhoz (l. fent 047. l.) s figyelembe véve, hogy ez az istennő az Égatya legkisebb fiának, a későbbi Világügyelő-férfiúnak nevelőanyja (l. u. i. 041. l.), bizonyára nem véletlen találkozás, hogy REGULY a *säkvä ne ąi* szavak fölé ezt a magyarázatot jegyezte: «die Mutter des *tąrom*», mely utóbbi szó alatt a «*Tąrėm* terének legkisebb fia», vagyis a Világügyelő-férfi értendő, kihez az istenidéző igét tulajdonkép intézik. E szerint a szigvavidéki «Jószágot osztó leányasszony» föltehetőleg csak változata a kisszoszvai híres *Kaltėś* istenségnek s minthogy az utóbbit a hitregék az *Égatya leányának* mondják, ezzel egybehangzó volna a múnkeszi női bálványistenség *Tąrėm-āγi ēkwä* neve is.

Még egy adatát sejthetjük az itt tárgyalt női istenségnek a REGULYtól följegyzett *Xąsiląχ*-falvi medveénekben, melynek egyik részlete arról szól, hogy az e falu környékén barangoló medve egy oszlopos házikóról azt vélvén, hogy az «tavi táplálékkal, obi táplálékkal teli éléspajta», ennek ajtaját kinyitotta; de ime az nem a medve számára kirabolni való éléspajta, hanem az ő «S é s e z ü s t á l d o z a t o s a s s z o n y n é n j é n e k» (*śēś-voχi jirpi nāj ākwä)* «három deszka magasságú *bálványsátra*» (*χūrėm pārt l'ūl'it urä* III: 329) volt. Erre a medvét a «bálványnak nagy réülete, istennek nagy réülete szállotta meg» (*pupi' jäni' rēγä, tąrėm jäni' rēγä tawän joχtės* u. o.) s ez állapotában az istennő kinyilatkoztatta előtte *jövő sorsát*, hogy barangolásai közben minő dombokhoz és patakokhoz fog jutni, míg megtalálja téli alvására való fészkét s ott az embereknek esik hatalmába, kik majd elejtését nagy torral fogják ünnepelni. Minthogy *Xąsiląχ-paul*, melynek határában a medvét elejtették, csak pár versztnyire esik *Muuŋ-kēs*-től, igen lehetséges, hogy a «Sés-ezüst

áldozatos asszony» nem más, mint az ugyancsak «*śopėr*-ezüsttel, *kami*-ezüsttel teli házban» lakó, múnkeszbeli «*Tą̄rėm*-leány aszszony». Az a körülmény, hogy a medvének jövő sorsát adja tudtul, a «Szigvai leányasszony» hivatására emlékeztet.

15. A Lopmúszi-öreg: *Lą̄piŋ-ūs ą̄jkä.*

A Szigva torkolatától fölfelé haladva a harmadik helység, melyet közvetetlenül a folyó mellett érünk, a *Lą̄piŋ-jā* (Ляпина) folyócska beömlésénél bal parton fekvö *Lą̄piŋ-ūs* (Лобоможъ, Ломбовожскія юрты) nevű régi vogul «város». Ennek vidékén székel a «Lopmúszi-öreg» *(Lą̄piŋ-ūs ą̄jkä*, vagy más ejtéssel: *Lopmūs-ą̄jkä)*, kit Reguly «Lopmúszi-*isten*» *(Lopmūs-tarom)* néven ismer (l. Hunfalvy: Vogul föld és nép, 137) s a *Tą̄rėm-fiak* közé sorol. Ugyancsak az Égatya hét fia közül valónak tudja a lopmúszi istenkét egy alsó-szigvai (*Mēsi-paul*-beli) énekmondóm (I:0319) s megerősíti ezt magának a bálványnak följegyzett hymnusa — a *Lą̄piŋ-ūs ą̄jkä kaj-sau* (II : 276—287.) is, a mely szerint t. i. ő «*Tą̄rėm*-szerű, *Kworės*-szerű szent fejedelem, kit *Tą̄rėm-fi* öregnek neveznek» *(Tą̄rėm-siriŋ jelpiŋ ą̄tėr, Kworės-siriŋ jelpiŋ ą̄tėr, Tą̄rėm-pi' ą̄jkäi' lāwäsawėm* II : 276). Bár ugyanez éneknek egy másik részlete is nagyban magasztalja a «lopmúszi-öreg» hatalmát, mivelhogy ő «hét bálvány, hat isten között győztes férfiú» (*sāt pupi' χaltė voriŋ χum, χą̄t tą̄rėm χaltė voriŋ χum* II : 278), ki, ha «lábas isten, szárnyas isten jelentkezik fölötte, azt, mint tó vizét, úgy iszsza meg» (u. o.): mégis tisztelete aligha terjedhet messze földekre; mert külömben nem merte volna felőle állitani az a *Muuŋ-kēs*-ből való, tehát szintén szigvavidéki jámbor bálványhivő samán, kitől énekét följegyeztem s ki remegett a Paszèt-istenségtől való félelmében, hogy a «Lopmúszi-öreg bálványok alatt álló bálvány, ki mindig csendes életet élt, semmi nagy dolgot nem művelt, hadat nem viselt» s hogy «kisrangú bálvány létére távolról nem keresik (segítségét), hanem csak a közelében levő falvak népessége hajlong előtte» *(Lopmūs-ą̄jkä pupχėt joli-pālt ą̄lnė pupi'; akw'-mūs vēśkäti' ą̄ls, taw tärmėl ātä manä jäni vārmėl', ātä manä χą̄nt at ą̄lės; māń pupi' ą̄lnė-mā'ės ēlėl at kinsawė, taw pą̄χän ą̄lnė paulėtnė χūtaχlawė).*

Szent helye egy dombos ligetben (*Ląpiŋ-ūs śaχl* II: 280.), a folyó magas partvidékén van (*jelpiŋ mātä Ląpiŋ-ūs puχi-pālt ąli* jegyzi meg az énekközlő). Erről mondja a bálványszellem énekében: «Erre a Lopmúsz-beli szent földrészemre, Felső-Aranyos atyácskám ím ide igézett engem» (*ti Ląpiŋ-ūs mā-ląmtėmnė Numi-Sorńi āśikėmnė tī' ti sātīlālwäsėm* II: 276). Itt áll bálványsátra, melynek főhelyén, az ajtóval szemközt levő rekeszben «nyusztbőr-fészekben, hódbőr-fészekben» üldögél (*muli-pālt ąlnė ńoχs-pitimnė, uj-pitimnė ti ūntsėm* II: 284). Mint énekéből kitetszik, a Lopmúszi-öreg kardos alak; ezért mondja magát «hegyes karddal, éles karddal forgó királynak» (*tal'χiŋ sirej, ēlmiŋ sirej jąŋχmäŋ χąn* II: 276.); az énekmondó értesítése szerint «kardja van, nyila van (*sirei ąńśi, ńāl ąńśi*). Ennek a kardnak *csodás gyógyító erőt* tulajdonítanak. «A melyik leányom, a melyik fiam — így hirdeti magáról az istenség — «kóros hús kórja érinti, beteg csont betegsége érinti, azt a hegyes karddal, az éles karddal járom körül» (II: 277—8). Híveinek jólétéről a néphit szerint koronként vándorutakra indulva győződik meg, a midőn «gyönge jegenyefenyő-, gyönge vörösfenyő-bottal» (*ńärė χąut, ńärė nāŋk ąltmäŋ sū* II: 279.) és hótalpakon (II: 285) járó alak gyanánt jeleníti meg a képzelet. Bálványa mellett női alak is van, t. i. neje (*ēkwatä ąs tot ąli* mondja az énekes), a «hegyi tündér, erdei tündér» (*ur-mis nāj, vōr-mis nāj āχi* II: 287.), kinek hőslésével az ének foglalkozik s ott van valószínűleg második női alak gyanánt a bálványisten anyja is, ki szintén «hegyi tündér, erdei tündér» (II: 277) s az ének szerint a bálványisten házában a házvezető asszony tisztét látja el.

Történeti mythosaira csak kevés adatot találunk följegyzett énekében. Ezekből megtudjuk, hogy az «ének híresztelte énekhős, a rege híresztelte regehős» hegyi tündér-, erdei tündérnőtől született (*ēri' totnė ērχ'-ątėr, mōjt totnė mōjt-ątėr ur-mis nāj, vōr-mis nāj śāńimnė ąśwäsėm* II: 277), továbbá hogy isteni gondviselésének különösen kegyelt népe az ő «fekete Uralbércze, tarka Ural-bércze mögött lakó sok szamojédja» (*ēl'äŋ ńąr, ńūsäŋ ńąr sisėnt ąśnė saw jąrnėm* II: 279). Az utóbbira vonatkozólag az énekközlő megjegyzi, hogy az Ural tulsó felén lakó szamojédok a Lopmúszi-öreg felé *néznek*», vagyis imádással és áldozattal őt tisztelik (*ńąr ta-pālt jąrnėt ąle'it, ti jąrnėt Ląpiŋ-ūs*

ājkä numpėl sunse'it). Egy ízben ezeket a szomszédokat rablók támadták meg s őket mindegyig megölték. A Lopmúszi öreg éppen vendéglátóba ment hozzájuk s látja, hogy «minden halott a hol hever, ott hever; minden ember a hol megölték, ott van megölve». Erre a bálványisten pányvát vetett egy rénszarvasra, magához húzta, levágta s a megölt szamojédokat *bedörzsölte az állat vérével,* mitől amazok *föléledtek.* Az új életre kelt emberek elpanaszolták a mentő istenségnek a mi velük történt s ez nyilván a tartozó hálaáldozatra czélozva azt a tanácsot adta nekik, hogy «hét rénbikából álló hétbikás réncsordájukat» befogva kövessék őt lassan visszamenő útjában a *Ląpiŋ-ūs* városbeli szent helyre. Maga a Lopmúszi-öreg botját fogva egyedül megy vissza székhelyére s miután a «hét éjjel járt ember, a hét nappal járt ember» ide megérkezett, a bálványistenek rendes módja szerint «fej-leüthető igaz álmot, derék-leüthető igaz álmot» alusszik (II : 279—281).

N ő s z e r z é s é n e k történetéről ekkép tájékoztat bennünket az ének (II : 284—287). Egy ízben, miután a hozzá zarándokló hívek ügyét-baját ellátta, belép a bálványistenség lakába, letelepszik «nyusztbőr-fészkébe, hódbőr-fészkébe» s «fejét leeresztve ül, gondolatba merül». Azt veszi elméjébe, hogy «nőjáró nős vidéket keresni» (*nē minnė nēγiŋ sām kinsuŋkwė* II : 284) elmegy a «hegyi tündér, erdei tündér leányához». Szokás szerint bottal, hótalpakkal indul útnak s gyalog szerrel megérkezik hőslése helyére. Itt a tündérleány igen nyájasan mosolyogva fogadja. Majd előadja a vendég jövetele czélját az anyának: «Hegyi tündér, erdei tündér, a te leánykádat világot élő, életkort élő kedves társul *(tąrėm ąlnė ąti jurtī', kworės ąlnė ąti jurtī'* II : 286) szeretném ím elvinni». Az anya íziben kifejezi beleegyezését: «*Tąrėmtól* eladónak rendelt leányom, fiam, úgymond, ugyan hogyan tartanám vissza?!» Aztán hamarosan felöltöznek, útnak indulnak s a vőlegény városába megérkeznek. Itt a napa örömmel fogadja menyét s a nászpár «a kárpíttal eltakart jeles szobarekeszbe» helyezkedik. A «fej-leüthető, derékleüthető igaz álmot» most hét éjjel, hét nappal alusszák, aztán «úri asszony boldogságával, úri férfi boldogságával szép napokat élnek tovább».

A lopmúszi bálványisten fő h i v a t á s á t énekének követ-

kező szavai juttatják kifejezésre: «Most növekedett falubeli sok gyermekem, most növekedett városbeli *sok gyermekem a kór ruhaszárnyától őrzöm*, a betegség ruhaszárnyától őrzöm. *A melyik leányom, a melyik fiam kóros hús kórja érinti, beteg csont betegsége érinti: a hegyes karddal járom körül, az éles karddal járom körül»* (II: 277—8). «A falu sok embere, a város sok embere» ezért áll «*süvegtelen fővel*» előtte (*kēnttal puŋkėl ľūľawėm* II: 276), a «hegyes karddal, éles karddal forgó király» előtt. A karddal való forgás többszörös említése arra a következtetésre jogosít, hogy a kardos bálványt a hozzáfolyamodó beteg körül hordozzák. Egyébként tiszteletének módja, mint minden bálványistenségnél, az *áldozat*. Az ének szerint «a birtokát tevő leányos falu, fias város sok embere ételáldozatot, véráldozatot bemutatni egy kötélre kötött hét szarvas állatot hoz hozzá». A művelet kezdete az *istenség előidézése*. Ez olykép történik, hogy a bálványnyal szemben leülnek bűvölni (*am ľaľtėm pēnɣuŋkwė ti ūnttile'it* II: 282.). Megjelenik a Lopmúszi-öreg s a samán ajkán kérdi: «Micsoda kóros húsnak kórja, micsoda beteg csontnak betegsége ért benneteket?» A nép felel: «Mi rajtunk, lám, a fekete szájú alvilági járványvész, fekete járványvész vesz ím erőt, hogy fölemészszen bennünket; kóros hús kórját, beteg csont betegségét vonszoljuk». Erre elrendeli az istenség, hogy «egy kötélre kötött *hét szarvas*, hét patás állatjukat» «Felső-Aranyos» *(Numi-Sorńi)* Égatyjuknak öljék le; «a gőzölgő edény *göze*, a füstölgő üstnek füstje hadd hatoljon föl», az áldozati állatok *bőreit* pedig ujonnan nőtt kis *nyírfára* akaszszák (II: 282—3)». Maga magának a lopmúszi istenség beéri kevesebb, t. i. *csupán három* szarvas állat áldozatával; mert — mint az énekmondó megjegyzi — «ő népét egyre *sajnálja*, azt mondja: ‚*Numi-Tǭrėm* atyámnak hét véráldozatot áldozzatok, nekem három elég'; [ugyanis] ő maga imádkozik az ő népéért *Numi-Tǭrėm* atyjához *(mirä akw'-mūs sāľititä, lāwi: Numi-Tǭrėm āsėmnė sāt jir tū jirän, ānėmnė χūrėm tauli; taw takwi Numi-Tǭrėm āśä-numpėl mirä-mā'ės pojkśi)*. Ezután a hivők bizalma azt tartja, hogy «a Kór ruhaszárnya, a Betegség ruhaszárnya elsímul» s a «fekete szájú alvilági járványvész azonnal megszünik, azonnal lecsillapszik»; sőt hallani vélik a bálványistenség vigasztaló búcsú igéjét: «Kór szájától [ment] maradt három

szegénykém most *Tārėm*-mal ép kézzel, ép lábbal menjetek!» (II : 283). Ha tényleg gyógyulás áll be ily áldozati szertartás után, ennek nyomában nemcsak hogy újabb hálaáldozatok következnek, hanem az istenség tekintélye nagyban emelkedik, mindenfelé magasztalják csodás hatalmát s megvalósul az a kívánalma: «Folyón fölfelé haladó emberem, folyón lefelé haladó emberem hadd terjessze az én énekemet, hadd regélje az én regémet! (*ēryėm oss totīlawė, mōjtėm oss mojtīlawė* II : 278).

16. A szigvatorkolati *Tārėm-fi* öreg: *Sakw-sūnt Tārėm-pī' ājkä.*

A Szigva és Szoszva folyók találkozó területén levő baloldali földnyelven *Rayt-jā paul* és *Sōma-paul* között áll *Sakw-sūnt paul* (= «Szigvatorkolati falu»), melynek bálványát *Tārėm*-fi öreg (*Tārėm-pī' ājkä*) néven tisztelik. Erről egy hőslő éneket sikerült följegyeznem (II : 256—275), melynek bevezetésében maga az istenség közli szent helyének vidékét, ékes szavakkal hirdetvén magáról, hogy «Fölséges Aranyos *Tārėm* atyám, Fölséges Aranyos *Tārėm* apám *két folyónak ketté ágazó vidékére* (*kit jā kittī' tawlėnė mānė* II : 256) *Tārėm*-fi öreget hajdan, ím ide igézett engem; a [folyón] lefelé menő ember ételáldozatos edényének, ételáldozatos üstjének gőzét ím itt fogadom; a [folyón] fölfelé menő ember ételáldozatos edényének, ételáldozatos üstjének gőzét ím itt fogyasztom». Ehhez az énekrészlethez magyarázatkép külön is megjegyezte a közlő, hogy az istenség «szent helye fenn a parton, az erdőben van» s hogy őt magát az Égatya azért «bocsátotta felülről alá, hogy a *vidéket őrízze*», illetve ennek gondját viselje (*jelpiŋ mātä Sakw-sūnttė pujin vōrtė āli, mā ūruŋkwė Tārėmnėl jolä tārätėm*). Ez a hely az ének szavai szerint «*Numi-Tārėm* atyám előigézte fája kárhozatszerző kárhozatszerző földrész, *Numi-Kworės* atyám előigézte füve kárhozatszerző kárhozatszerző földrész» (*N. T. āśėm sātėm jiwä näriŋ näriŋ mā-lamtėm, N. Kw. āśėm sātėm pumä näriŋ näriŋ mā-lamtėm* II : 272), mivel fája, füve szentséges, s ezeknek bántása az istenség sulyos büntetését vonja maga után. A szent földrészhez tartozó vízvonal is szent, melyben «eleven *sossėl* s eleven *jōr* [állatok] úszkálnak» (*liliŋ sosslėl, liliŋ jōrėl ujawė* II : 257). Az istenség

bálványsátra: «fája szent szent házacska, földje szent szent házacska» (*am ą̄śnė jiwä jelpiŋ jelpiŋ kwolriś, mātä jelpiŋ jelpiŋ kwolriś* II : 273), melynek *asztala* az ének magasztalásában «tiszta ezüst asztal» (*śāli ą̄ln pasän* II : 273.), *ülőhelye* pedig «neves selyemmel áldott fészek» (*namiŋ jarmak śuńiŋ piťit, sijiŋ jarmak śuńiŋ piťit Tą̄rėm-pī' ą̄jkä ūnlile'im* II : 258), mi olykép értendő, hogy a bálvány a neki áldozatkép felajánlott selyemholmik (göngyöleg, kendő, ujjas stb.) között van elhelyezve. Valószinűleg női alakok is vannak a főbálvány környezetében, még pedig az ő «nyusztbőr-subás, hódbőr-subás» *neje* és *anyja*, kikkel az ének foglalkozik. Ezt t. i. abból következtethetjük, hogy a lopmúszi bálványnál is valóságban ábrázolt női alak felel meg az istenség hőslő énekében dicsőített ifjú asszonynak.

A mi történeti mythost e bálványistenségről tudunk, a *hőslésével* van kapcsolatban. «Késnyél, fejszenyél keskenységű folyócskáján» hadihajóra (*χą̄nt-χāp*) ülve a Szigvatorkolati *Tą̄rėm*-fi vendégségbe indul a Szigvafői-öreghez *(Sakw-taľėχ ą̄jkä)*, kit szintén bálványkép tisztelnek s kit amaz «nászrokonának, bácsijának» nevez (*ńūsėm-ą̄jkäm* II : 258.). Utjában faluhoz érkezik, hol egy «feje öszült» öreg betegségében már csaknem haldoklik. Megragadja a látogatás alkalmát a beteg s «nyuszt-bőr könyörgést, hódbőr-könyörgést intéz» az istenséghez, vagyis e becses prémek előajándékával imádkozik hozzá, hogy gyógyítsa meg; egyszersmind igéri, hogy meggyógyulása esetén «egy kötélre kötött hét áldozat állattal fog eléje állani». Az istenség kegyes válaszára az öreg «más oldalra fordul, egy véres köpést köpint s azzal meggyógyul». Az igért áldozati állatokat azon helyt, egyszeriben akarja leölni; de az istenség figyelmezteti, hogy háztájékon istennek szánt áldozatot nem vágnak le, henem csak *szabad helyen*. Erre az istenség folytatja útját s elérkezve *Muuŋkēs* városába, a «*Tą̄rėm*-leány asszony *(Tą̄rėm-āγi ēkwä)* lakta *śopėr*-ezüsttel, kami-ezüsttel teli házba» száll meg vendégül (II : 261). Itt a vendéglátó asszony szivesen fogadja, «sörrel, mézes itallal» jól tartja, útja czélját tudakolja, majd a vendégség után lekiséri a folyórévhez s *Tą̄rėm*-fi öreg tovább indul. Végre eljut a Szigvafői öreg «fája kárhozatszerző, füve kárhozatszerző városhalmához», *Sakw-taľėχ-ūs*-ba, hol a város urának

sok dárdás vitéze jő elébe. Az «egy ajtós hét házba» kisérik, «ezüst asztalhoz» ültetik, «hét éjjel, hét nappal söritallal, mézes étellel» vendéglik, aztán «nyusztbőr-fészekbe, hódbőr-fészekbe fektetik». A mint így fekszik, egyszer csak «érett ribiszkéhez hasonlatos két szemével» látja, hogy a «Szigvafői öreg» kis leánya melléje feküdt s ölelgeti. Rövid beszédváltás után a leány kijelenti a «*Tārėm*-fi öreg nászrokonocskának», hogy az ő «orros hajójának orrára» fog fölszállani, vagyis hogy kész vele megszökni. Emez beleegyezik s a szerelmes pár minden hiradás és búcsuzás nélkül kél útjára a Szigván aláfelé, miután a leány «nyusztbőr-subáit, hódbőr-subát», illetve kelengyéjét magával hozta. Visszafelé hajózva *Muny-kēs*-ben megint kiszáll a *Tārėm*-leánynál, majd alább a meggyógyult öregnél; mindkét helyt ujból nagy vendéglátásban részesítik s magasztalják aráját, hogy «minő fürtje tökéletes (megnőtt) fürtös nő, minő szépsége tökéletes szépséges nő» (II : 267, 269). Közben aggodalom fogja el őket, hogy talán a leány atyja majd üldözve utánuk jő; de baj nélkül érkeznek haza. Előbb egy idylli jelenet játszódik le: egy «bogyóját termő bogyós hegyhez» jutnak, itt kiszállnak, bödönyüket az ízes gyümölcscsel tele szedik s együtt csemegéznek (II : 271). Otthon a vőlegény bemutatja az ifjú asszonyt, anyjának, ki menye szépségét magasztalva boldogan látja el őket, «kárpíttal eltakart szobarekeszt rendez be» az új párnak s a hozott «nyusztbőr-subákat, hódbőr-subákat» oda rakja be. A vége a történetnek itt is az, hogy a szerelmesek «hét éjjel, hét nappal nyak-leüthető erős álmot, derék-leüthető hatalmas álmot alusznak», azután *Numi-Tārėm* atya «aranysugaras szép napja» derül fel rájuk s «a további életre irányozzák előre gondjukat».

Ez a történet sok vonásban hasonlít a «Lopmúszi-öregéhez». Mindkettő harcz és akadály nélkül végbemenő nőszerzésről szól; itt is amott is az istenség vándorútján gyógyít s áldozatot fogad, sőt abban is egyezés van, hogy mindkét istenség magát «*Tārėm*-finak» nevezi. Tekintve, hogy Lopmúsz és *Sakw-sūnt-paul* egymáshoz közel eső helységek, azt vélhetjük a feltünő mythikai és tárgyi egyezések alapján, hogy itt tulajdonkép egyazon istenségnek *(Tārėm-pī')* két helyen való külömböző bálványalakításával van dolgunk. Ehhez képest a két bálványcsoport mythosa is eredetileg egységes lehetett, idővel

azonban — talán némi eltérő tárgyi járulékok (a minő pl. a lopmúszi bálvány kardja, vagy női párjának különös «hegyi tündér»-féle ábrázolása, öltözéke stb.) befolyása alatt — külön nemű regerészletek gyarapíthatták a két bálvány mythosanyagát s ebből folyólag azonosságuk, illetve közös eredetük tudata a néphitben könnyen elmosódhatott.

A szigvatorkolati bálvány hivatását illetőleg már fentebb utaltunk ama közlésre, hogy ez istenség a «vidék őrizetére» van rendelve. A mint «táplálékos Szigva-vízének, halas Szigva vízének» egyik táját nézdegéli, «kis orrú orros hal, kis hátszárnyú hátszárnyas hal halad fölfelé»; «az üres hasú sok szegény férfi, sok szegény nő, ha szívük éhezik, ha májuk éhezik», abból táplálkozik (II : 257). Tőle várják tehát első sorban az élelem, illetve a *halászat* áldását. Ezenkívül gondviselésének másik ügyköre híveinek *egészsége*. Mint történeti mythosaiban láttuk, hozzá fordul a beteg *gyógyulásért*, a midőn ő kegyes lélekkel megadja a teendőkre vonatkozó tanácsot s biztosítja emberét, hogy «*Kaltëś* rendelte halála elérkeztéig nem fog többé betegségbe esni» (II : 261). Ezért hódolnak előtte bálványt megillető tisztelettel. «Este kért áldozatát reggelre nem halasztják, reggel kért áldozatát estére nem halasztják» (II : 258). A szent helye mellett elhaladó ember ételáldozattal, a gyógyulást kereső véráldozattal igyekszik jóindulatát megnyerni s ő «a gőzölgő edény, a gőzölgő üst gőzét fogadja» (II : 260).

17. A *Sōma-paul*-beli-bálvány: *Sōma-tą̄rėm.*

Kissé alább a Szigva torkolatánál a Szoszva bal oldalán, ott a hol a *Sōma-jā* folyócska beleszakad, áll *Sōma-paul*. Ennek bálványát Reguly *Suoma-tarom* jelzéssel a *Tą̄rėm*-fiak között sorolja föl (l. Hunfaly P. «Vogul föld és nép» 137. l.); de egyébként sem az ő gyűjtéseiben, sem más forrásokban ez istenségre vonatkozólag semmi adatot nem találunk. Igen lehetséges, hogy a «*Tą̄rėm*-fi» jelzővel való magasztalás itt is csak olyan helyi értékű dicsőítés, mint a lopmúszi bálványé, mely a legközelebb lakó s leginkább érdekelt hívek rajongó tiszteletén alapúl a nélkül, hogy valamely általánosan elismert mithikai felfogásban gyökereznék.

18. A Jeli-városbeli fejedelem: *Jeli-ūs ą̄tėr.*

A Szoszva alvidékén, a hol e folyó nagy kanyarodással éjszaknak fordul, túl a Kis-Szoszva és *'Nal'iŋ-jā* torkolatain, jobb felé érjük *Jeli-ūs* (osztjákul: *Jeli-kort,* oroszul: Люликарскія юрты) helységét. Ennek bálványáról különösen *osztjákok* regélnek, sőt Reguly hagyományában *Jeli-us-eri* czímen egy igen terjedelmes, eddigelé megfejtetlen *osztják hőséneke* is maradt ránk. Gondatti annyi értesülést szerzett róla a vogulok közt, hogy *Jeli-ūs ą̄jkä* (яли-усъ ойка) a nevéről nevezett helyen hősként élt nejével együtt (38. l.). Az én vogul gyűjtéseim közt neve az egyik tűzözön-regében fordul elő, a hol a *Tą̄rėm*-fiak «bácsijuknak» (*Jeli-ūs ą̄jkä akiūw* I : 74) mondják s véleményét kérdik arra nézve, hogy csakugyan elérkezett-e már a «szent tűzözön» ideje. E végből igen gyorsan idézik az öreget tanácskozó helyükre, minélfogva ez mint «hóförgeteg-felhő hótalpaival együtt» omlik a házba s elsőben is azon boszankodik, hogy «miért idézték oly rettenetes erővel»; «majd hogy összetörtem, úgy mond, vén csontjaimat». Aztán Arany-*Kworės* atyjuknak vendégülő szobarekeszében előkereste az írást, melyből okmányilag igazolhatta, hogy még nem érkezett el a tűzözön ideje (I : 75). A *Jeli* név osztják szó, bizonyos torz arczú bálványoknak jelzése; róluk *Jeli-ūs*-nak dísz jelzője az osztják hősénekben: *jēmėŋ jeli jēmėŋ vᵘą̄ś* «szentséges jeli szentséges városa».

B) A déli vogulok vidékein.

19. Az alsókonda-vidéki két fejedelem: *Kᶜōntiŋ lui ōtreĭ'.*

A pogány hitéletnek régóta híres, kiváló helye a Konda déli hajlatában fekvő, vogul lakosságú *Mot-uś* (osztják nevén: *Mąχėt-voś*) helység, melynek nagytekintélyű bálványával bőven foglalkoznak a vogul-osztják hittérítésről szóló tudósítások is. Oroszul e helységet, mely ma egyházas falu, Нахрачинак hívják; régibb teljes nevezete pedig: Нахрачеевы юрты *(Nachracsi jurták),* Novitzkij szerint (99. l.) «Нахрачъ Евплаевъ után,

a ki itt elöljáró, «birtokosa és szolgája volt amaz ocsmány bábunak» a XVIII. század elején. Ugyane szerző közli (84. l.), hogy ez a kondai főbálvány a «legelőkelőbb» az összes vogul istenségek közt, kit «rendkívül tisztelnek», elannyira, hogy a legtávolabbi kerületekből is eljönnek hozzá a hívek áldozataikkal. «Hajlékába még maga a kondai fejedelem sem merészel belépni, csupán egy bizonyos samán jár be hozzája». E bálványházikó előtt «*biborszínű ruhába öltözötten két őr áll, kiknek földiszített hopja van kezükben;* ezeket az ékességeket közös költségen szerzik, közös örizö helyen tartják s akkor használják, midőn a szent helyen szolgálatot kell végezni».

Magáról a bálványról akkép értesült Novitzkij, hogy fából volt faragva, *zöld ruhába öltözve, arcza fehér bádoggal borítva, fejére pedig fekete rókabőr volt helyezve.* Egész tisztelethelye, de különösen *ülése biborszínű posztóval volt diszítve.* A többieknél magasabbra volt állítva; alantabb t. i. *több apró bálvány állotta vala körül,* melyekről azt mondták, hogy az *igazi bálványnak szolgái.* Egyéb holmik is, jelesen *kaftánok, evetbőrök* s másféle tárgyak nagy sokaságban voltak elébe téve» (100. l.). «Azt is beszélik, hogy midőn valamit mondani akar, *olyan hangja van, mint egy gyermeknek* s e hangját legfőkép *akkor hallatja, midőn áldozatot követel»* (84. l.).

Tiszteletének módjáról azt találjuk forrásunkban, hogy Nachracs Jevplajev samán «oly hévvel szerette volt bálványát, hogy szakadatlanul mellette volt». «Csodálatos volt az ő imádkozásának módja: *Hangját vékonyan eresztette ki s nem volt az semminemű értelmes beszéd, hanem afféle, mint a borju bőgése;* így végezte ő *napjában többször* bálványa tisztelethelyén imádkozását. De nemcsak ő, hanem az ott egybegyülekezett egész nép is nagyon tisztelte ezt a bálványt, mert őt *minden más bálványnál régibbnek magasztalták.* Nem csekély dicséretkép emlegették azt, hogy atyáik és dédatyáik nemzedékről nemzedékre *adót fizetgettek eme bálvány után.* Ama Nachracs volt *birtokosa* a bálványnak, ki ennélfogva más szükölködő, szegényen élő, egyenrangú társai fölött kivált javai bőségével és gazdagságával. Annyira tisztelt volt ugyanis ez az istentelenség az egész osztják földön, hogy az Ob- s más folyóvidékek bálványpapjai el szoktak volt járogatni eme bálvány birtokosához és ajándékok-

kal kérlelgették őt, hogy engedje *(rövid időre) elvinni a bálványt helységeikbe.* Ha kielégítették ajándékaikkal s ez átengedte a bálványt, a szegénységben sínylődő samánok saját lakóhelyeiken kihasználni igyekeztek az alkalmat *áldozatok rendezésével* a maguk javára» (100—1. l.).

Novitzkij művének ismertetése kapcsán teljes szövegükben ismertettük nemcsak ez adatokat (l. Vogul Népk. Gyüjt. I : 104, 112. l.), hanem ama rendkivül tanúlságos küzdelmet is, mellyel a vogulok bálványukat a hittérítők buzgalma ellenében megvédeni igyekeztek s melynek az volt a vége, hogy a vogulok az igazi bálványt hozzáférhetetlen helyen elrejtették, az orosz papokat pedig egy hamarosan készített képmásával elégítették ki (l. u. o. 112—117. l.). Ujabban Patkanov hallott egyetmást a nachracsi bálvány-tiszteletről, mely szerint itt a vidék egykori két kiváló fejedelme emelkedett a nép hitében isteni méltóságra. E fejedelmek osztják nevei: *Āj-ūrt* «Kis fejedelem» és *Ēne-ūrt* «Nagy fejedelem»; vogulul amazt szintén «Kis fejedelemnek» *(Viśi-ōtėr)*, emezt azonban «Nagy sapkájú öregnek» *(Jānė kēnėt ąnčėχ*; az én átirásommal: *Viś-ōtėr* és *Jäni kēnt ańśuχ)* hívják, mely nevezet egybehangzó Novitzkij amaz adatával, hogy a bálvány fején fekete rókabőr volt. E «fejedelmekhez» s *anyjukhoz* (*Aj-ūrt aŋka*) a nép áhítata mint dicső szentekhez és az emberiség védőihez fordul (Irtysch-Ostjaken I : 115.). Megtudta Patkanov azt is, hogy e bálványistenségeknek apáról fiúra átszármazó papi szolgálatát ez idő szerint a Pakin és Aišenjakov családok teljesítik, melyek t. i. az itteni régi fejedelmek ivadékainak tartják magukat. Bár e samán családok egyes tagjai nagyon eloroszosodtak, sőt van közöttük, kinek anyja is, neje is orosz nő, samáni tisztüket mégis nagy buzgalommal végzik a vele járó jövedelem miatt a nélkül, hogy a bálványok erejében és saját műveleteik üdvös hatásában hinnének (u. o. 121—2. l.).

A «kondai fejedelmekhez» fűződő történeti mythosokról Patkanov csak annyit jegyez meg, hogy tetteik nem külömböznek más hősökétől s hogy szintén a szomszéd hősökkel és a szamojédokkal való harczokból állanak (u. o. 115. l.). Bőven kifejtve találjuk az e tárgyra vonatkozó néphitet abban a hősi énekben, melyet «regeképpen», vagyis prózai előadásban egy felsőkondai vogul közlőtől sikerült följegyeznem a kon-

dai «alvidék fejedelmeiről» *(lui K'ōntėŋ ōtreï ;* II : 222—234). Ime ennek rövid kivonata:

I. A két hős — *Jäni ōtėr,* a «Nagy fejedelem» és *Viś ōtėr,* a «Kis fejedelem» *(lui K'ōntėŋ viś ōtėr* II : 227), kik közül az utóbbi egy regerészletben «*Tōrėm* nemzette, harmadnapra született embernek» (*Tōrėm tēlėm, k'urmėt k'ōtėl tēlėm k'ąr* II : 233) mondja magát — nyugodtan élnek együtt mindaddig, míg a «Kis fejedelem» a városvégi öregektől meg nem tudja, hogy «messze földön, messze tájon ‚Ég-széli ötven-fejedelem' (*Tōrėm-sēïlėŋ-ätmėn-ōtėr**) II : 222) leányát emlegetik. ‚Ezüst-ribiszke, arany-ribiszke fortélyos (?) asszony' (*Ąln-sōsi, suriń-sōsi vaimėlėŋ nąi* u. o.) a neve», éppen neki való lett volna, bölcsőjét is ő himbálta; de erőszakkal elragadta már előle az Ob partján lakó «Három-ölnyi erdei bálvány» (*K'urėm täl vuor pupi* u. o.). E hírre ellenállhatatlan vágya kél hősünknek, hogy az elrablott nőt megszabadítsa s magának megszerezze. Ez kiinduló pontja a következő küzdelmes eseményeknek. A «Kis fejedelem» legelsőben is bátyát kéri, hogy menjen vele «násztársul»; mert hatalmas az ellenfél: Hét Obkanyarulat fér el városában; vára legfelső gerendái Felső-*Tōrėm*-hoz, az égbe nyúlnak, a legalsók Alsó-*Tārėm*-ra, a föld belsejére támaszkodnak; *szamojéd* nép pedig annyi van benne, mint a rén szőre, mint az eb szőre. A bátyát nem hatja meg öccse ügye, veszteg marad úgy hogy emez egyedül kénytelen neki indulni a nagy vállalkozásnak. Hogy hosszú útját gyorsítsa előbb *medve,* utóbb *kigyó,* majd *ölyv* alakban halad előre. Igy eléri ellenfele városát, a hol utóljára *hölgymenyét* alakját ölti, hogy a vár falán fölkúszhasson; de oly magas a fal, hogy körmei lekopnak, a várba azonban nem juthat. Erre alúlról kisérli meg feladatát, aláássa magát a föld belsejébe, aztán ismét fölfelé igyekszik, s ily módon végül csakugyan a vár belsejébe érkezik (222—224.).

---

*) Ennek a hősnek a neve kissé eltérő alakban *(Tōrėm-sēïlėkėŋ-ätpėn-ōtėr)* a Tárjäim-Khórjäim czímű jevravidéki hősénekben is előfordúl (II : 235, 238—40). Ott a hős húgáért *(īś)* folyik a küzdelem, kit Tárjäim-Khórjäim szintén az öcscse számára szerez meg. Egyébként nem mutatkozik tartalmi kapcsolat a két hősénekben előadott regerészletek között.

II. Most az ifjú «*Nəm-Tōrėm* atyjához hét hétig tartó hőségért kiáltott föl». Az Égatya teljesíti e kérelmét s ennek következtében a «Három-ölnyi erdei bálvány» neje, a kiért hősünk ide fáradt, lemegy fürdeni az Ob partjára. Ezt az alkalmat felhasználva az ifjú bele búvik az asszony ruhájába, majd medve alakjára változva megragadja a nőt s elviszi erdei rejtekhelyére. Az «Erdei bálvány» a mint fölébredt, észreveszi, hogy az asszony nincs sehol. Kérdi népét, hogy hova lett. Ezek kezdetben a *vizi szörnyetegeket (vətkėś)* gyanusítják avval, hogy a fürdő nőt fölfalták. Az «Erdei bálvány» pánczéllal, karddal beleereszkedik az Obba s egy héten át egyre vagdalja a vizi szörnyeket, míg végre meggyőződik arról, hogy rossz nyomon jár; mert a «feleségének hét ölnyi hosszú hajfonata nincs a vizi szörnyetegek hasában». Visszatérve népéhez, ezek most a «*hét erdei manóra*» (*soät vuor-jälwėl* II : 226) irányítják gyanúját. Neki megy ezeknek is s egy hét múlva «a manódarabok a városba hullanak be»; azonban az asszony «hét ölnyi két hajfonata a manók belsejében sincs». Most az arra repülő *csókát* kérleli, hogy adjon hírt feleségéről; de a csóka megtagadja a választ; szemére veti lelketlenségét, hogy midőn leterített vadjánál egy csepp vért akar enni, azért már ijjal, nyillal, egész vadász fortélyával megy ellene. Ezután egy arra repülő *varjutól* tudakozódik neje után; de a választ ez is megtagadja. Végül egy *szarka* repül feléje, kinek «hét arasznyi halzsiros bödönt» kinál, ha megmondja, hogy hova lett a felesége. A szarka odament a halzsírhoz s mialatt orrával csipegetett belőle, kivallotta, hogy az asszony «az alsókondai Kis fejedelemnél» van. Az «Erdei bálvány» köszönetét akkép nyilvánította, hogy a szarkát farkánál fogva megragadta s a földhöz vágva agyonütötte (II : 224—227).

III. Az «Erdei bálvány» erre hadgyüjtéshez fog. Egy hónapi készülődés után indul útnak a kondai «Kis fejedelem» vára ellen. Az asszony veszi előbb észre a «vendégség» közeledését, mely «mint csúcsa levágott erdőfok, úgy mozog előre». Az ifjú hős pánczélját, kardját felöltve kimegy fogadni ellenfelét, ki gunyolódva kiáltja elébe: «Kis fejedelem *sógorom!*» (közös feleségükre czélozva) «léczfával, fűféle fával [kerített] várad hosszú, vagy rövid ideig birja-e ki [a hadviselést]?» Aztán

holmi hitvány fokossal kezdi vagdalni a várfalat. Az ifjú fejedelem egyet lő: az «Erdei bálvány» három kiáltásnyi távolra emelődik el s egy rőfnyire furódik a földbe a nyil roppant erejétől. Magához térve az «Erdei bálvány» visszafut, tovább vagdalkozik, az ifjú fejedelem ismét lő; de ekkor már csak egy kiáltásnyi távolra hordja el nyila az ellenfélt. Majd harmadszor megismétlődik ez a jelenet s ekkor az ifjú fejedelem nyila éppen csakhogy a táboron kívül eső térre bírja elvinni az ellenfélt. Érzi, hogy ereje hanyatlik. Küldi nejét bátyjához, hogy jöjjön segíteni; mert «ujja hegyének puha húsa leszakadt». A bátya azokkal a hetyke szavakkal válaszol, melyeket öccse mondott, midőn egyedül kellett hadba indulnia. A baj növekszik s az öcs második feleségét küldi bátyjához, ki azonban szintén eredménytelenül tér vissza. Végül uj feleségét küldi, még pedig ajándékkal: «Jobb kezében *idei csikó, másodfű csikó* [*húsával*] *bőséges tál; bal kezében tűz lángjához hasonló uj* [*vörös*] *posztó*», a mint a bálványnak szokás áldozni. Ez eljárásnak megvolt a kivánt hatása. A «Nagy fejedelem» hadi készülődéshez fogott, két lovat nyergelt s minthogy a rokonság java része már elhalt, utánuk ment a «fekete föld» alá s ez úton eljutott «más világon élő hét férfi atyjafiához» az alvilágba. Fölkereste a «hét férfi atyjafia» anyját is, meg apját is, aztán fölszállott az Égatyához s *aranyostort (suriń ōštėr), arany fokost (suriń-šoqk') s elevenítővíz-tömlőt (lėlėy vit k'uri)* kért tőle. Mindezeket megkapta, aztán visszatér az alvilági atyafiakhoz, kik ekkor már mindannyian segítségére siettek az ifjabb fejedelemnek. Most ő maga is hozzáfogott az «Erdei bálvány» hadainak üldözéséhez; de egyszer csak azt veszi észre, hogy az alvilági hét atyafi, az anyjuk, az apjuk, mind le vannak konczolva, sőt az öccse is éktelenül össze van kaszabolva: «*Fél szemét kivették, fél fülét levágták, lábait-kezeit ketté törték, lóbőrtömlőbe helyezték bele* s a «Három-ölnyi erdei bálvány» hadai viszik magukkal őt városukba, a mint efféle ellenféllel vogulok, osztjákok és szamojédok régi időkben bánni szoktak (II : 227—231).

IV. E siralmas helyzetben a «Nagy fejedelem» fortélyhoz folyamodik. A hadak előtt előre haladva titokban eljut az «Erdei bálvány» városába, elmegy az «*eleven bálványok*» *(lėlėy pupėχt)* házához, ott az «eleven bálványokat« agyonüti s maga

telepszik helyükre. A nők jönnek eteláldozataikkal, majd a győzelmes hadak is megérkeznek s mint efféle alkalmakkor szokás, szintén *meg akarják vendégelni a bálványokat.* E végből a magukkal hozott *lóbőr-tömlőt bedobják az ablakon keresztül a bálványházba* s így szólnak: «Mi neked *eleven szemet, eleven fület, eleven kezet-lábat hoztunk*». A mint ez megtörtént, a bálvány helyén ülő «Nagy fejedelem» a tömlőt feloldotta s öccsét az Égatyától nyert elevenítő vízzel uj életre hozta. Most ujra kezdődik a harcz. Sokáig hadakoznak: «a nép elfogy, az erdő fája, a liget fája is elfogy». Az «Erdei bálványnak» mindenféle alvilági hatalmak jönnek segítségére. Egyszer a mint a «Nagy fejedelem» az Égatyától szerzett aranyfokosával csapdos, ez valami erős ellenfélen ketté törik; kiderül, hogy az «*alvilági fejedelem*» *(Jąl-nąjėr)* volt, ki végre is menekűlni kénytelen s «a fekete földön keresztül szökik alá». Másszor az aranyostorral jár ugyanígy a «Nagy fejedelem»: ezuttal az «*Obi fejedelem öreg*» *(Oąs-ōtėr ańšuχ)* volt az ellenfél, ki az Ob hullámaiba menekül előle s a mint alá száll «leheletének bugyborékai» mutatják nyomát. Végre két legyőzni való hős maradt; az egyik a «Város-közepén lakó malomkő (?) szemű erős fejedelem *(Vūs-jōt vənlėp käumėŋ sämpė voąŋ ōtėr)*, a másik maga az «Erdei bálvány». Ezek két irányban futnak szét, miért is a «Nagy fejedelem» az utóbbinak üldözését öccsére, az ő «sógorára» bizza, míg maga az előbbit fogja üldözőbe. Utól is éri emberét s megöli (II : 231—233).

V. Nem ily sikeresen végzi feladatát a «Kis fejedelem», kit ellenfele az «Erdei bálvány» küzdelem után letepert s már mellére is helyezkedett, hogy «*férfi torokcsutkáját keresztül szúrni való szent vasát*» *(kʿəm-tōkʿ pūtėnė jelpiŋ kēr)* torkába döfje. Ekkor megszólal a «Kis fejdelem»: «Hogyan akarsz te engem hitvány módjára leszúrni?! Én *Tōrėm* nemzette, harmad napon született ember vagyok; *te kiáltva ajánld föl az én lelkemet Nəm-Tōrėm atyámhoz!*» Az «Erdei bálvány» erre csakugyan felemelte fejét az Égatya felé, hogy legyőzött ellensége lelkét fölajánlja; de e pillanatban hasba döfte az alatta fekvő «Kis fejedelem» s most ő kerekedett felül s szúrta a kést minden fölajánlás nélkül az «Erdei bálvány» torkába. Ezután föléleszttette a két fejedelmi testvér a lekonczolt atyafiságot az eleve-

nítő vizzel s mindnyájan hazatértek a maguk városába, hol a győzelem örömére nagy lakomát rendeztek. «Arakot készítettek, bozasört készítettek; egy hétig ettek, egy hétig ittak» (II : 233—4).

20. A *'Sopėr*-asszony, Kami-asszony anya: *'Sopėr-nāj, Kami-nāj āŋkw.*

Egyike a vogul-osztják mythologia jelentékenyebb alakjainak, bár bálványára és tiszteletének helyére vonatkozólag nincs határozott értesülésünk. A Reguly-tól följegyzett teremtési ének szerint *Kami asszony anya (Kami-nāj āŋkw,* Reg. irásban: *kâma nai oangh)* az emberiség ősanyja, ki az Égatya rendeletéből «egy méhbeli hét magzatot ráz ki» testéből (*akw' ą̄ntėr sāt śiś taw reχti* I: 103) s maga a «Kérges Földanyából» *(Sąwėŋ Mā·āŋkw)* keletkezett, a mint ezt az égbe járó isteni követ, a «lábbal alkotott labas Kalm» eleven kigyóostorral három ízben megcsapdosta. A kosmogoniai mondák kapcsán volt alkalmunk foglalkozni «Kami-asszony anyánk» itt említett «egy méhbeli hét fiának» történeti mithoszaival (I : 0355-6, 0361-2, 0367), miért is e helyen csupán annak megjegyzésére szorítkozhatunk, hogy a matriarchatus ősi állapotának megfelelőleg az első emberek *Jäχ-tumėn*-melléki várában Kami-asszony a főszemély s a család gondozója. Róla mondja az ének, hogy midőn a fiúk megtértek a végzetes *Lous*-vidéki vadászatról, mellyel a kórt és halált hozták az e bajoktól eddig megkimélt földre, «egy városnak sem kifogyó nagy katlant állított föl» bozasör-főzésre s ebből «három éjjel, három nappal iddogált a nép» (I : 113—115). Ugyancsak ő volt az, ki midőn legidősebb fia öntudatlan s fékezhetetlen «vérdühében» irtózatos embermészárlást vitt végbe, ezt az anya figyelmes tekintetével azonnal észrevette a fiú arczán. «Fiacskám!» — így hangzott gyöngéd szava — «midőn én téged szültelek, mint két éppen most vereslő nyárfalevél volt a te két orczád; most pedig, mint lehámló nyírhéjacska, miképpen lettél oly halavány?!» «Ugyan anyám» — volt a fiú felelete — «te hogyan tudod, hogy én térdfőig gázoltam férfivérben?! (I : 123). Ez a fiú utóbb *medvévé* változik (I : 0367) s így Kami-asszony a medvének is ősanyja *s az ember egy eredetű a medvével.* Ezért a medve

neve pelimi vogulban: *'Säpėr-nai pų̄, Kämėŋ-nai pų̄*, vagy: *'Sąpėr-nai pų̄, Käm-nai pų̄* «*'Sapėr*-asszony, Kami-asszony fia» (III : 539), a felsőkondai Jevra folyó mellékén pedig az eredeti ejtés romlásával (illetőleg az utótagnak az előtaghoz való idomításával): *'Sąpėr-nē, Kąpėr-nē pöu.* Hasonló kifejezéssel jelzik a medvét az irtisi osztjákban is, a mint erről Patkanov következő két kis közleménye tanúskodik (Irtysch-Ostjaken II : 204):

a) Dal a leölt medve bőrének vitelekor:

'Taapar-nēŋ, Kaam-nēŋ pogot ūseu,	*'Tāpar-asszony, Kām-asszony fiai vagyunk mi,*
Kaam-nēŋ tājem pōgot ūseu;	*Kām-asszonytól született fiuk vagyunk mi* (t. i. mi medve és emberek);
jūmut ēdem jūmėŋ χar muŋ jūχteu	a zelniczét termő zelniczés térre jutunk mi.
anǯet ēdem anǯeŋ χar muŋ jūχteu	a csipkebogyót termő csipkebogyós térre jutunk mi.

b) Dal a faluba való érkezéskor:

'Tāpar-nēŋ pogot ūseu,	*'Tāpar-asszony fiai vagyunk mi,*
Kām-nēŋ tājem pogot useu	*Kām-asszonytól született fiuk vagyunk mi* (medve és emberek);
āi ēupe ēvėŋ pūgot muŋ jūχteu,	a kis leányú leányos faluba jutunk mi,
ai poχpe pogėŋ pūgot muŋ jūχteu.	a kis fiujú fiús faluba jutunk mi.

A tőlem jegyzett felsőszoszvai teremtési énekben (I : 77) a Reguly-féle változat Kami-asszony alakjának a *Xul'-ą̄tėr āγi* vagyis «Ördögfejedelem-leány» felel meg. Ő az, a kitől az első «egy méhbeli hét fiú, hét leány» *(au kakėr sāt pī̆', sāt āγi)* származik (l. I : 0354), ki mint szerető anya róluk gondoskodik (I : 0355), kihez a vadászati zsákmányt haza hordják (I : 94), ki számukra a *Jäχ-tumėn* tóbeli kárhozatszerző vadászat után (I : 0361) az «egy szádu hét üst bozasört» főzi, melytől aztán legidősebb fia mámorában *medvévé* változik (I : 98.). Ugyanez énekben előfordúl a *'Sopėr-nāj, Kami-nāj āŋkw* név is, azonban nem az emberiség ősanyja, hanem a Földanya értelmében (I : 77, 78, 80), mit egyébként más forrásból nem igazolhatunk. Jól megérthetjük e névcserét és mithoszvegyülést

abból, hogy egy ugyancsak felsőszoszvai rege szerint akkép jöttek létre az első emberek, hogy a *Xuľ-ą̄tėr*től gyúrt hét agyagembernek a *Földanya (Joli-Tą̄rėm)* adott éltető lelket (I : 0351); tehát ennek megfelelőleg szerepelnek a déli származású teremtési ének felsőszoszvai változatában is a Földanya *'Sopėr nāj, Kami-nāj āŋkw* néven s az Ördögfejedelem helyett az ő leánya, mint az emberiség ősanyja. Mint fentebb (II : 090—093) láttuk, egy Ördögfejedelem leány a Világügyelő férfi neje (l. még I : 0400).

Kami-asszony lakóhelye gyanánt az ének két ízben is (I : 113, 132) a *Jäχ-tumėn ūs*-t (Reg.-nál: *Jäh tumen uoš*) említi, mely tekintve hogy ide a Kami-asszony-fiak a *Lous-tumėn* (Reg.-nál: *Liuveš tumen*) tájáról jönnek (I: 110.), másutt alig kereshető, mint a *Konda alvidékén*, a Bolcsárova egyházas falu alatt torkolló *Jēχė* folyó (Reguly térképén: *Jächä jega*) valamely tuman-tavi képződményének mellékén. E folyó nevét találjuk a torkolathoz legközelebb eső Болчары és Богдановъ faluk osztják *Äni-Jēχė* (vogulúl: *Än-jā̆ poul*) és *Jēχė-lōχ* («J. zug») jelzésében (l. I : 238) s ez irányban vezet a *'Sąpėr-nāj, Kami-nāj* nevezet föltehető eredete is. Ez utóbbi szempontjából t. i. igen figyelemre méltó, hogy a *Jäχė* folyó területétől nem messze esik a *Kam-jā̆* (Кама, Камова рѣка) folyó, melynek torkolatánál *Kam-sut poul* (osztjákul: *Kamėŋ pūχėt*, Каменскіе) épült s másrészt hogy szintén nem nagy távolra az Irtis mellett állhatott az osztják mondában emlegetett *'Tāpar-voš* (vogul ejtéssel: *'Sąpėr ūs*), melynek földrajzi fekvésére nézve az irtistorkolati Narymjárásnak osztják *'Tāpar mir* nevében s a vidék főhelye, a Юрты Цингалинскія közelében levő régi földvárban van igazoló adatunk (l. Patkanov: Irtysch-Ostjaken I : 164, II : 225). Mindebből az következtethető, hogy a *'Sąpėr-nāj, Kami-nāj* tiszteletének ősfészke az Irtis és Konda folyók összeszögellésének, illetve alvidékének területén lehetett.

A *śąpėr (śopėr)* és *kami* jelzőket egyébként sürün alkalmazza a költői nyelv bizonyos *ezüstfajták* jelölésére is, rendesen e párhuzamos kifejezésben: *śąpėr ą̄ln, kami ą̄ln,* vagy: *śopėr voχ, kami voχ* pl. *śąpėr ą̄ln, kami ą̄ln ta'iliŋ kwol, pasän* «*ś.* ezüsttel, k. ezüsttel teli ház, asztal» (II : 261—2); *śąpėr ą̄ln śuńiŋ piťi, kami ą̄ln χoläŋ piti ūnlilėm* «a *ś.* ezüsttel bőséges

fészekben, a k. ezüsttel áldásos fészekben üldögélek» (III : 263); *śąpėr ąln śuńiŋ jonɣil, kami ąln kāsiŋ jonɣil* «ś. ezüsttel való boldog játék, k. ezüsttel való vigasságos játék» (III : 37); *śopėr ąln sāmľiŋ sujil, kami ąln sāmľiŋ sujil mine'im* «ś. ezüst, k. ezüst csengő hangjával megyek el» (III : 320); *śopėr voχ ta'iliŋ totma, kami voχ ta'iliŋ totma* «ś. ezüsttel, k. ezüsttel teli rejtek kincshalom» (I : 6, 7); csak elvétve megfordított sorrendben, így: *kami-ąln, śąpėr ąln lūsiŋ ēntäp* «ś. ezüst, k. ezüst rojtos öv (ostor II : 322; de kevéssel alább: *śopėr ąln, kami ąln lūsiŋ χąmśi* II : 323.). Bizonyos, hogy itt olyan párhuzamos kifejezéssel van dolgunk, mint *sēmėl nuj, viɣir nuj* «fekete posztó, vörös posztó», *soriŋ tēp, maɣiŋ tēp* «söritallal való eledel, mézitallal való eledel», *śāli ąln, mor ąln* «finom ezüst, silány ezüst» (II : 364), sőt az utóbbi kifejezés változata gyanánt előfordúl: *śāli ąln śuńiŋ piťi, kami ąln χoläŋ piti* «finom ezüsttel bőséges fészek, kami ezüsttel boldog fészek» (III : 187) és *śopėr ąln śamliŋėl, mor ąln śamliŋėl śąpitawäsėm* «*śopėr* ezüst, silány ezüst csengésével szereltek föl engem» (III : 106). Látjuk az utóbbi példákból, hogy *śąpėr ąln* = *śāli ąln* «finom ezüst» és *kami ąln* = *mor ąln* «silány ezüst»; több vidéken magyarázták így a közlők e kifejezéseket, sőt a *kami ąln* szerintük «*arɣėn ąln* меднія деньгй», vagyis «rézpénz». Megfelelő kifejezések az éjszaki osztjákban: *śopėr laŋχėŋ, kēmi laŋχėŋ* «ś. ezüst takarós, k. ezüst takarós» (Pápai: Ostj. Népk. Gyüjt. 42.), *śopėr ąlŋop sijėŋ kēži* «ś. ezüstmarkolatos híres kard» (u. o. 35.), *śoprėŋ voχ šoleŋ sij* «ś. ezüst csengő zaju» (u. o. 249.), *śopėrŋen turel suj, kāmėŋen turėl suj* «ś. ezüst, k. ezüst hangu nesz» (u. o. 159). Ez adatokból kivehetjük, hogy az éjszaki osztjákban a *śopėr* és *kēmi* szavak már nem pusztán jelzők, hanem magukban véve is (a *voχ* «ezüst» szó nélkül) «ezüstöt» jelentenek s hogy a vogul *Kämėŋ nai* képzésnek megfelelőleg az osztjákban is van *kēmėŋ*, sőt *śoprėŋ* származék is.

A *śąpėr* szónak gyakori helyettese az itt tárgyalt kifejezésben a vogulban *śēś, śēnś*, az éjszaki osztjákban *śēś*, a déliben *ťiť, ťėť*, pl. *śēś voχi, kami voχi* (s a köv. sorokban *śąpėr ąln, kami ąln* III : 263), *śēś vąχi ta'iliŋ pajp, kami vąχi śuńiŋ pajp* «sés-ezüsttel teli puttony, kami-ezüsttel bőséges puttony» (III : 185), *śēnś-voχi śuńiŋ piťi, kami ąln śuńiŋ piťi* (III : 42),

śēś āni, kami āni «sés-ezüst tányér, kami-ezüst tányér»(III : 260); éjszaki osztják szövegekben: *śēś oγi lābet jir, kēm oγi χot jir* «sés ezüstös hét véráldozat, silány ezüstös hat véráldozat» (Pápay Osztj. Népk. Gyűjt. 44, 122), *śēś āni, voχ āni* (u. o. 234); Patkanov közléseiben: *tit vāχ, kam vaχ* (pl. II : 46, 56, 58). Egymás mellett is előfordulhat a két jelző, pl. *śēnś-voχi śuńiŋ piti, śąpėr ąln χoläŋ piti* (III : 35, 37.). Ez a *śēś* szó, mint másutt (ÁKE. 585.) részletesen kifejtettem, a vele rokonsági kapcsolatban levő lozvai vogul *śēś (oąj)* «Jungfer» (tkp. «reines Mädchen»), zürjén *söʒ́, soʒ́* «rein klar», votják *śuʒ́-al-, śuźal-, śüźal-* «reinigen» és magy. *szűz* «rein, unvermischt» szavak alapján «tiszta» értelműnek vehető, a *śēnś* alakváltozat pedig, ha esetleg nem az eredetibb hangállapotot tükrözné, az ÉV. és ÉO. *śēnś* = IO. *sent*, SO. *sint* «Lindenbast» szó analogiai hatásával is magyarázható. Tehát *śēś ąln* annyi mint «tiszta ezüst». A mi a *śąpėr* és *kami, kēmi* szók eredeti értelmét illeti, erre nézve már Hunfalvy Pál kifejezte azt a véleményét, hogy nép-, illetve tartománynevek lehetnek, mire nézve főkép Reguly-nak az osztják *Šaper-naj ankem ar* czímű eddigelé kiadatlan és megfejtetlen énekhez füzött amaz észrevétele szolgált alapúl, hogy a *Puling aut mām*, vagyis az obdorszki nép a hősénekben *Šaber mām* «saber nép» névvel szerepel; továbbá, hogy a *Šaper naj ankem* («S. asszony anyám»), melyről az ének szól, *Puling aut nē ols* «obdorszki nő volt» (l. Vogul föld és nép, 70.; Éjszaki osztják nyelv, 19. l.) Reguly e jegyzetét megerősíti Pápay József levélbeli közlése, mely szerint az Obdorszktól Muzsi egyházas faluig terjedő földrészt az Ob bal oldalán egészen az Uralig az ott lakó osztjákok «*'Sąpėr* földnek» (*'Sapėr-mū)* ismerik s az obdorszki nép is *(Pulėŋ-ąwėt jaχ)* «*śąpėr* földi nép» (*'Sąpėr-mū jaχ)*. Patkanov, mint fentebb említettük, az Irtis torkolatvidékén mutatta ki az éjszaki *śapėr* hangzásnak megfelelő *'Tāpar* ethnikai és földrajzi név előfordulását; sőt népköltési gyűjteményében (II : 40—82) egy regekép előadott nagy hőséneket is találunk a *Jāvetta kētpe χuj* («Csapó kezű ember») és *'Tāpar neŋ ('Sąpėr nő) 'Tāpar-voš*-ban lakó két fiáról, kik nagy harczokat vívnak az Ob alvidékén lakó szamojéd hősökkel s hazatértükben a «Kondatorkolati asszony és öreg» (*Xunt-oŋ īmeŋen, igeŋen* II : 78) területét érintik. Ezenkívül szó esik a *Pairāχtā*-hymnusban a

«'*Tāpar*-háznál» (*'T. χōt*) termő, erős fonal készítésére alkalmas «*t́āpar*-csalánról» (*t́. pūdėn* II : 182) is. HUNFALVY irányítása nyomán tovább haladva «A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai» czímű értekezésemben (Ethnographia, 1894. évf., V. köt. 13. l.) a vogul-osztják *śąpėr* népnév mását a görög történetírók Σαβείροι (Stephanus Byzantinusnál: Σάπειρες) népének nevében vélem fölismerhetőnek, mely nép az V. század első felében az Uraltól keletre lakott s innen 461 táján megrohanván a Volga és Ural között lakó onogurokat, ezeket lakó földjükről kiüzte. Ezeknek a *sabir*-oknak emlékét őrzi a Сибирь földrajzi név is, a hogy ma az oroszok Szibériát nevezik ama város neve után, mely a XV. században a nyugatszibériai tatár fejedelmek székhelye volt s a mai Tobolszk környékén, a Tobol és Irtis folyók összefolyásánál állott. PATKANOV e név eredetét fejtegetvén, utal arra, hogy a tobolszki tatárok s a déli osztjákok a vidékükön található «csúd» halmokat, földvárakat és régiségi tárgyakat az ország ama kiveszett ősi lakosságától származtatják, melynek *sibir*, vagy *sivir* volt a neve, miért is a «földvár» tatárúl *sivir kala* s a «földhalom»: *sivir-tuba.**) Ez is tehát egyik nyelvi emléke e táj egykori urainak, a *szabirok*nak. Végül megemlíthetjük, mint ide tartozó adatot a tavdai vogul *sąpėr* szót, mellyel ma az oroszt jelölik (pl. *sąpėr kʿom* «orosz ember», *sąpriŋiś* «oroszúl») s mely megvan a csókamadárnak PV. *sąpėr kworėχ*, KLV. *sαprä kwōrėχ* s (a *śopla* «karó» szóhoz való alkalmazkodással) ALV. *sąpla-kworėχ* nevezeteiben is, a mint ez a KV. *maskąu kworėχ* = «muszka varjú» és ÉV. *ruś ūrinēkwė* = «orosz varjú» = «csóka» (v. ö. *kworėχ*, *ūrinēkwė* «varjú») megfelelő

*) L. О происхожденіи слова «Сибирь» («A Szibirj szó eredetéről») cz. értekezését a Сибирскій Сборникъ 1892. évfolyamában és Irtysch Ostjaken II : 254. A *sibir*, Сибирь szó első tagjában mutatkozó *a* > *i* hangváltozás emlékeztett arra, hogy az oroszok a vogul-osztják *saran* «zurjén» szót *zirjan* (зырянъ) s a *χatań*, *katań* népnevet *kitan* (китаны) ejtéssel ismerik. E hangjelenségből arra következtethetünk, hogy az oroszok e népneveket a *volgai bolgárok* nyelvéből vették át, mert ép e nyelv mai ismeretes sarjában a csuvasban gyakori az *a* > *i*, *ĕ* hangváltozás, pl. tat. *tana* = csuv. *tĭná* «tinó», tat. *balčėk* = csuv. *pĭl'ǯĕk* «sár», tal. *bakĕr* = csur. *pĭgĕr* «réz», tat. *karĕn* = csuv. *χĭrĕm* «has», arab *χaber* = csuv. *χĭbár* hír.

kifejezésekből is kitetszik. A szabirok nevének alkalmazása az oroszokra[1]) csak olyan átvitele a népjelzésnek, mint midőn pl. a magyarokat a régi külföldi történetírók hunnoknak, avaroknak, pannónoknak, turkoknak nevezik s mint ma is őket igazi történeti és ethnikai alap nélkül az összes idegen nyelveken on-ogur-oknak, illetve ungroknak hívják.

E szerint a *śąpėr ąln* kifejezésben az ezüst finomabb minőségét egy népnév jelzi, ép úgy mint az istenidéző igében «*tatár*» (katan) ember, *kalmak*[2]) ember fekete ruhájának» (*χatań χum, χąlmaχ χum χąläŋ ta'il* II : 321.) van nevezve a bálvány ruhája, mivel az ahhoz való fekete posztót tatár vagy kalmuk kereskedőtől szerezték. Nyilván ilyen kereskedők voltak hajdan a városokban lakó s földvárakat építő szabirok között is, kik igen alkalmas közvetítői lehetnek a volgai bolgár, bizanczi, perzsa s keleti iparczikkeknek s ezek között különösen az ezüst- s más fémárúknak a velük szomszédos, esetleg hatóságuk alá tartozó vogulok és osztjákoknál. Bizonyára ilyen kifejezés a silányabb ezüstfajtát, vagy talán rezet jelentő *kami ąln, kāmi vąχ* nevezet is, melynek jelzője talán a Káma votják *Kam* nevét tartalmazza, úgy hogy a szó a «kámai» *bolgár* népre vonatkoznék, melynek kereskedő telepe lehetett a Konda torkolatánál is, *Kamėŋ-pūχėt*-ban (v. ö. ehhez még a *Käm-powėl* = Kama falunevet a Vagla és Lozva folyók közt). Hunfalvy a *kami, kēmi* szót a zürjénekre értette; de ezeknek *komi* neve hangtanilag nem egyező, másrészt a zürjének vogul-osztják neve: *sarän, saran.* Gondolhatni a Jeniszei folyó tatár *Kem* nevére is tekintettel arra, hogy ez a folyó volt a belső Ázsiából, különösen az Altaj felől jövő kereskedelem útja már a legrégibb időkben (l. Ethnographia V : 11. és Patkanov II : 252.).[3])

---

[1]) A *sąpėr* és *śapėr* hangalakok szókezdőjének eltérése olykép érthető, hogy az egyik ejtés e népnév eredeti, a másik pedig valamely közvető nyelv alakját tükrözi. V. ö. ÉV. *sukėr* = ÉO. *śogor* «Corregenus lavaretus» és magy. *sügér* «Perca fluviatilis».

[2]) Egy kizil törzsnek a neve *kalmak* (l. Radloff: Phonetik XXVI.), mely bizonyára csak változata a *kalmi̊k* népnévnek.

[3]) Reguly osztják szövegeiben a *śąpėr* jelzés párhuzamos kifejezése gyanánt előfordul ez is: *poltscheng*, pl. *poltscheng ălngäp siing nari, schăper ălngäp siing kesi* (átírva: *polśėŋ* [?] *ąlŋvp*

21. Felső-kondavidéki bálványok.

Noszilov és Infantjev 1893-ban a Konda forrásvidékén utazván, erről szóló közléseikben röviden megemlékeznek a környék falvainak bálványtiszteletéről is. Igy van tudomásunk a következő helyi jelentőségű bálványokról:

a) A *Jam-ńol*-falvi ezüst asszony. A Konda legfelsőbb folyásának mellékén egy magános jurta viseli a Ямнельпаулъ (Noszilov: У Вогуловъ 112), vagy Юмнёлъ-паулъ (Infantjev: Вѣстникъ Европы 29 évf. IV : 262.) nevet; ennek bálványa egy ezüstből készült kicsiny asszonyalak, melyet a gazdája a jurta előrészében levő polczra helyezett s kis függönynyel eltakart ládikában őríz. Hivatása a *gyermekáldás* és *vadászati szerencse* adományozása; ezért régebben a nép sűrűn kereste föl áldozataival, hozván számára rénszarvasokat, ezüstöt, selymet, czobolys feketeróka-prémeket, továbbá ezüsttányérkákat, melyeket vérrel és hússal megrakva állították eléje. Az asszonyok gazdagon ékesített rubácskákat varrtak részére (Noszilov 116—7). Infantjev szerint e bálvány neve: Ной, mi nyilván nem tulajdon-, hanem köznév, a *nāj* «úrasszony» szó (talán FKV. *ną̄j* ejtéssel), melylyel különösen a női bálványokat is jelzik. Ellentétben utitársa értesülésével, Infantjev azt írja ez ezüstbáburól, hogy gazdája (a *jum-ńol-paul*-beli Danila) mindig magánál hordozza egy jávorfülből készült zacskóban. Egyszer ez a шайтанъ Szatigi egyházas falu papjának kezébe jutott s csak tíz czobolyprém árán volt tőle visszaszerezhető. Főkép ezüstpénzt fogad szíve-

---

sijiŋ nāri, śąpėr ālyŋp sijiŋ keśi) «a . . . markolatú híres szablya a *śąpėr* [ezüst] markolatú híres kard» (Pápay J. Osztj. Népk. Gyüjt. 35, 81.). Ezt Pápay a vogul-osztják *polėś* «panasz rágalom» szóra gondolva «beszédes», illetve «csörgő» szavakkal véli fordíthatónak. Inkább számbajöhet e homályos kifejezés magyarázatánál a keleti török és mongol *bališ* szó, mely egy arany- és ezüst pénzfajtának a neve (Budagov szerint egy arany *bališ* 20, egy ezüst *bališ* 2 német tallér értékű I : 237) tekintetbe véve, hogy török-osztják jövevényszavakban gyakran *ą*, *o* a török *a*-nak megfelelője, pl. ÉO. *χomśi* «ostor», *χoŋsa* «pipa», *χoraχśi* «rabló», *posar* «bazár», *χosaχ* «kozák» = tat. *kamčė*, *kaŋsa*, *karakči*, *bazar*, *kazak*. Igy *polśėŋ ąlyŋp* = «arany [v. ezüst] markolatú.»

sen adományul, melyet a bálvány tulajdonosa őriz és szükség esetén belőle kölcsönt is adogat pontos visszafizetés kötelezettsége mellett az arra szorulóknak.

b) Az oronturi rézhattyúk. A Konda forrásvidékén, a folyó bal oldalán elterülő Орон-туръ nevű tónak egyik messze föltünő, szakadékos földfokán INFANTJEV hallomása szerint (Вѣстникъ 29, IV : 261.) előbb egy kis bálványházikó állott, melyben Орон-туръ паулъ védő istenségei tizennégy, hüvelyknyi nagyságú rézhattyú alakjában voltak elhelyezve. Közülök a hét jobboldalit a néphit hím, a hét baloldalit nőstény állatnak tekintette; mindannyian a tó felé néztek. Nevük a tudósító följegyzése szerint Илимъ-чимъ-ной-отръ volt, melyből biztos megállapítással csak az utolsó szavak hangzását és értelmét határozhatom meg, lévén ez az ismeretes *naj-ōtėr* összetétel, mely tulajdonkép «asszonyt-urat» jelent, de a köznyelvi használatban egyszersmind a bálvány jelzése (l. I : 0249.). Ez a bálványházikó egy nagy erdőégés alkalmával a benne őrzött bálványokkal együtt elpusztult, de a földfok, melyen állott, ma is szentséges áldozóhely. Ha a környék lakosai szerencsés vadászat után hazatérnek, e helyen vagy rénszarvast, vagy különösen e végből tenyésztett *fehér báránykákat* áldoznak s *bőrüket a fejjel és patákkal együtt* az istenségnek ajánlva magasan elhelyezett keresztrúdra akasztják, melyek ott addig lógnak, míg végleg el nem pusztulnak. Egy ily báránybőr füle mellett utazóink odakötött *vörös szalagot* láttak, melynek csücskébe egy kis *ezüstpénz* volt göngyölve. Egy közelben fekvő hatalmas feldőlt fa mellett egy bádogdobozba helyezve néhány darab ezüstpénzt is találtak, mely szintén valamely vadásznak lehetett áldozata, ép úgy mint az a fedő kővel megerősitett göngyöleg, melyben *réz- és ezüstpénzek* (összesen 48 kopéka értékben) *rongyokba, papirosba és nyírhéjba burkolva egy nyírfa tövéhez voltak letéve.* Pénzen kívül *rézgyűrűket* és *kendőket* is szoktak áldozni az istenségnek, melyeket az áldozat helyén szintén valamely fa alá helyeznek (u. o. 259, 260, 262.).

c) Az oronturi fakacsák. A hattyukon kivül INFANTJEV értesülése szerint (u. o. 262) *hét fakacsa bálvány* is állott az oronturi tó partjának egy másik pontján, míg egyszer a

tavaszi áradás azokat el nem hordta. Ezeknek neve: Сянга-пупи = *sąŋk* «fekete kacsa (турпанъ)» + *pupi* «bálvány».

d) A pacsirach-falvi bálvány. Oronturhoz legközelebb eső falu a Kondán lefelé Пачерахъ-паулъ (REGULY térképén: *Petschirak*). Ennek bálványa INFANTJEV szerint (u. o. 263.): Чанга-еква, egy fából készült asszonyalak (v. ö. сянга + *jēkwä* «asszony»).

e) Az umutjä-falvi fakacsa. A Felső-Kondának egyik nagyobb tuman-tavába torkollik az *Umėt-jä* folyó, hol Умутье-паулъ áll. Ennek bálványa INFANTJEV közlése értelmében (u. o. 263) egy *belül üres fakacsa*, melynek hátán nyilás van; az áldozati pénzeket, mint valami perselybe, ezen át dobják be. E bálvány neve: Созонзи = *sōs* «vadkacsa (селезень)» + *ąńś (ąńšuχ)* «öreg».

f) A szouszma-patak melléki rézbálvány. Orontur határában, mintegy 45 versztnyire a falutól, a Konda bal partjának egyik mellékvize a Соусма-patak, melynek erdős partvidékén egy *vörös fenyőn* öreg embert ábrázoló *rézbálvány* van elhelyezve. Ezt a bálványszellem *álombeli* intésére (l. I : 0247) készítette a terület gazdája s neve: Соусмонзи («Szouszma-öreg»). Benne a környékbeli vogulok a vadászok pártfogóját tisztelik (INFANTJEV u. o. 263).

Egy tőlem följegyzett sorsénekben (IV : 109) található *g)* «a karmos *Vörwiś*, szárnyas *Vörwiś*» nevű, felső-konda melléki, *Ōŋkʿ-päť poul* (Елышкины) falubeli bálvány említése a következő gúnyos czélzatú szöveggel: «Karmos *Vörwiś* bálványos férfinak, szárnyas *Vörwiś*-bálványos férfinak leánya Dunja Ivanovna, a *gyönge isten* karma nem ragad, a *gyönge bálvány* szárnya nem ragad» (*śońi tōrėm kwänsä oqt kʿąni, śońi pupi tąulä oqt kʿąni*). Ez úgy látszik, valami alsóbb rendű bálvány, mely a kissé távolabb eső Jevra-faluban, hol az éneket velem közölték, éppenséggel nem állhat nagy tiszteletben. A *Vörwiś* (vagy más ejtéssel: *Vörjiś*) szó mivolta előttem homályos.

22. Felső-pelimvidéki bálványok.

A *Polèm-tą̊rèm* nevű elsőrendű bálványistenségen kivül (l. fent 01. l.) Reguly nyomán még a Pelim folyó forrásvidékén tisztelt két kisebb rangú bálványról van tudomásunk. Ezek:

a) A Talim-vidéki nőbálvány: *Tālèm-nāj*. Csupán a nevét említi Hunfalvy (*Tálim-náj*-nak írva: Vogul föld és nép., 140). A *Tālèm-jā (Talimje)* folyócska Reguly térképén az *Ätèm-jā* fölött látható.

b) Az *Äńèŋ-jā*-vidéki hét fiú: *Äńiŋ-jā sāt pū*. Az *Ätèm-jā* után alább következő *Äńeŋ-jā* folyó torkolatánál egy *szent fenyőfa* alatt áldoznak az «*Äńiŋ*-folyóvidéki hét fiúnak» (*Eńing já sát pi* Hunfalvy u. o. 139.). Ezek egykor a most már nem létező *Äńiŋ-ūs*-ban laktak, a honnan a szintén bálvány alakjában tisztelt «*Vōr-jā*-vidéki fejedelmek» *Vōr-jā-ą̄tèrt* l. fent 0128. l.) legifjabb öccsük számára nőt szereztek (Hunfalvy: u. o. 137).

23. A Tuchtä-torkolati asszony: *Tuχt‘-tit nāj.*

A *Tuχtä-jā* egyik baloldali mellékvize a Lozva felvidékén torkolló *Jelpiŋ-jā* (Вижай) folyónak. Szotyinova közlése szerint «*a hét fejedelmi bátyja, hat fejedelmi bátyja erőszakosságát leküzdő Tuchtä-torkolati nőbálványt*» eleinte, mint családi istenséget, itt tisztelte hajlongásaival a Tujkov-család; de minthogy emez utóbb *Tuχtä-jā paul*-ból *Jelpiŋ-jā paul*-ba költözött, ide jutott a bálvány is (*sāt ą̊tèr jäi-pī̊' vori ūnsèm Tuχt‘-tit nāj, χą̊t ą̄tèr jäi-pī̊' vori ūnsèm Tuχt‘-tit nāj Jelpiŋ-jāt ań χutèχlawè).* Илья Василій Денежкинъ, persinai eloroszosodott vogul tudomása szerint *Tuχt‘-tit nāj*-nak a Lozva alvidékén levő *Pats-pōl* (Горные) faluban van ezüstből készült bálványa, melyet egy sűrű ágú fenyő alatt nyírhéj-puttonyban (пайва) őriznek az erdőben. Ezt *Tēlèm-tit nāj* testvérének tartják (l. itt alább); ősszel Семеновъ день (az orosz szeptember 1-je) táján van ünnepe, melyen tiszteletére kanczákat, tinókat s juhokat áldoznak. Az oroszok megkísérlették már, hogy a bálványt kincstárával együtt kirabolják, de ez a közlés idejéig (1888) nem sikerült, mivel a közhit szerint a bálvány «nem hagyja magát» (не дается). Bővebben

értesülünk ez istennőről egy színjáték-énekből, melyet *Tuχtit nai* föliratttal (IV : 228—234.) REGULY jegyzett föl JURKIN nyomán. Ebben az istennő, kit megfelelő alakítással a tánczoló énekes ábrázol, maga adja elő azt a történetet, melynek következtében őt a «*hét bálványt, hét istent szétosztó asszony*» (*sāt pupi' ūrtpėχ nāj, sāt tąrėm ūrtpėχ nāj* IV : 234; *sāt pupi' ūrtėp nāj, χąt pupi' ūrtėp nāj, Tuχt'-tit nāj* SZOTYINOVA) díszjelző illeti. Ennek rövid foglalatja a következő: Kényelmes lakásban «négy bátyja szerezte hódszőr-vánkosú, nyusztszőr-vánkosú ülő helyén, szökdécselő helyén» vigan éldegél a *Tuχtä*-falvi leányka, midőn «két rovásfájú úrasszonyt kereső násznép gyanánt a ,Törzsöktelepes bagoly hét fia' (*Sąssä jipi' sāt pi'*) érkezik hozzájuk. A két rovásfa kezükben arra való, hogy a menyasszony-díjkép adandó értékek (drága prémek, posztó, selyem, kész ruha, pénz stb.) mennyiségére vonatkozó megállapodást arra jegyezzék. Kinálnak a menyaszonyért minden lehetőt, kézen hordják a házba a felajánlott sok «fekete állatot» (hódprémet); de mindhiába alkudoznak. «Három éj s három nap idejének elmulta alatt bárhogy csapdossák a vörösfenyőből valóból való nagy ajtót» — a sok ki- s bejárással s a tömérdek boszuság miatt — megegyezésre jutni nem bírnak. Oka ennek a legidősbik bátya, kinek mint családfőnek legtöbb szava van az ügyben s ki «erőszakos férfi erőszakjával, dicsekvő férfi dicsekvésével» áll ellene az elfogadható megegyezésnek, megadhatatlan árt követel s annyira makacs, hogy midőn a kinálattal feléje közelednek, ő úgy visszahuzódik, hogy «hátával a falgerendáknak nyomul s ezek tavaszi jászkeszeg módjára hajolnak meg» a nagy szorítástól. Végre is eredménytelen marad a hosszas tárgyalás s a leánykérők visszafordúlni kénytelenek. Bántja az eset mód felett a leányt, ki szivesen neje lett volna hőslőjének. «Hódszőr-vánkosú szökdécselő helyén» most már csak búsan könyököl, szinte megzavarodik elméje bánatában. Keserűséggel és boszuval telik el szíve bátyjai ellen s ez indítja arra a szándékra, hogy bátyjainak legbecsesebb vadász- és harczi készségét, vasrugóju ijját használhatatlanná tegye. Alkalom nyílik erre, midőn a legifjabb bátya háza mögött álló «aranyos bimbójú, ezüstös bimbójú nyírfára hét nyírfajdból álló nyírfajd-sereg szállott». Bemegy a leány a legifjabb bátyja házába, megrántja vasrugójú ijját; de

a «tavaszi csörgő réczéhez, őszi csörgő réczéhez való csontnyílnak az íjj nem enged», vagyis a leány fölajzani nem bírja. Most középső bátyja házába megy, megrántja itt is a vasrugójú íjjat, de a felajzás itt sem sikerül. Erre legidősb bátyjához megy s itt oly erővel rántja meg «a vasból való vasíjjat», hogy ez három darabra törik össze, míg a kiröppent nyílnak a nyelére, mint valami nyársra, fűződik föl a hét nyírfajd. A leány az íjjdarabokat észrevétlenül bátyja házába rakosgatja s mintha mi sem történt volna, nyugodtan a saját lakába vonúl. Rémes dühre fakad emberünk, midőn sulyos kárának tudatára jut; mert hiszen mi bánthatná inkább az erdők férfiát, mint hatalma és diadalai legfőbb eszközének, kedves fegyverének veszte?! Nem tudja, hogy ki törte össze íjját s az egész város, az egész falu népségét meg akarja ölni kegyetlen indulatában. De ángyai sejtik a tettest. Egymás után rohannak be a leány hajlékába a kérdéssel: «Kis húgocska, legidősbik bátyádnak vasból való vasíjját ki törte el?» Emez egyre feleli: «Négy bátyám szerezte hódszőr-vánkosú helyen szökdécselek, könyöklök, honnan tudjam én azt?!» De a legkisebb ángy, kivel a leány eddig együtt élt s egy gondolattal, egy elmével volt», megérti a baj okát. «Kis húgocska» — úgymond — «kis húgocska, az ezentúl levő napokon a fonatos hajú leányasszonyt ideje végéig atyja házának zugába sohase ültessék! A két rovásfájú, a három rovásfájú úrasszonyt kereső násznépet miért fordítottuk vissza [jövő útjára]?!» Itt az előadás fonala megszakad s még csak anyit mond el történetéből az emberek közt megjelenő istennő, hogy «a két ég (ég és föld) széle amíg rezeg» — vagyis a világ fönálltáig — «hét bálványt, hét istent szétosztó asszony, fekete vasú nyilas tartót *(sēmėl kērpä ńāliŋ āl)* fogtam ím kezembe», miből azt lehet következtetni, hogy a bálvány íjj, nyil és tegezkészséggel van fölszerelve. Kiegészíti az előadás hézagát Regulynak egy jegyzete, melynek értelmében a *Tuχt'-tit nāj* bátyjait «szétosztotta», illetve «szétküldötte különféle vidékekre; egyik oda ment, a hol Ignatics (valószínűleg egy Bachtjár-ivadék) lakik, másik a Lozva forrásvidékére, a harmadik a Szoszva forrásvidékére, a negyedik a Szoszva alábbi vidékére stb. Igy küldötte szét mind a hat fitestvérét s csak ő, a hetedik testvér, maradt meg az ősi helyen, a hol ennek következtében reá

származott a családfői tisztség. Hajadon maradt mindvégig s így is tisztelik». SZOTYINOVA is hallott felőle, hogy hét bálványt *(pupi')* «osztott szét» *(lakwä urtsanä)* külömböző tájakra. Sejthető, hogy a Tuchtä-torkolati nőbálvány e hitregéjének történeti magva van, s a benne elbeszélt esemény a Tuchtä-folyó vidékének régibb telepeseire vonatkozik. A bálványról fenmaradt színjáték-ének e szerint eredetileg sorséneke lehetett egy családfő gyanánt becsült nagy tekintélyű nőnek, kinek tisztelete halála után imádássá fokozódott.

24. A *Tēlėm*-torkolati asszony: *Tēlėm-tit nāj.*

A *Tēlėm-jā* a Lozva alvidékének egyik jobboldali mellékfolyója, melynek torkolatánál *Tēlėm-tit pōl* (Рашкины) falu épült. REGULY gyűjteseinek két szövege nyomán van arról tudomásunk, hogy e tájon egy kis tó közelében, tiz, vagy más hagyomány szerint harmincz nyírfából álló ligetben egy női bálványt őriznek, melyet ezért *«tíz nyírfa takarójú asszonynak»*, illetve *«harmincz nyírfa takarójú asszonynak, Tēlėm-torkolati asszonynak»* (*lǫu kʿōl' lēplėŋ nāj, Tēlėm-tit nāj* IV : 91; *vāt χāl' lēpėl nāj, Tēlėm-tit nāj* IV : 235.) neveznek. Az egyik szövegben a Szintjäfalváról való asszony midőn ladikjában üldöző férje elől menekül s emez már csaknem utóléri, «elmés nő elméjét» kétségbeesésében » tiz nyírfa takarójú *Tēlėm*-torkolati asszonyhoz gyüjti oda» (vagyis irányítja) s ekkép kéri: «Hogyha most utolsó lehelletem [ideje] érkezett el, eme táplálékos *Tumėn*-tó közepében, hegyi szikla módjára, ím oda sülyessz el!» A másik szöveg *Tällem titt Naj* felirattal (IV : 235—7) egy színjáték-ének töredéke, mely a *Tēlėm*-torkolati asszony élete történetének legjelentősebb szakával foglalkozik. Kezdi leánykori gondolatlan életének vázlatával, midőn «reggel fölkelvén rénpatákat szabdalt, réntörzsöket tördelt s lábas állat, szárnyas állat rajzait himezgette». Majd nászának leírása következik, midőn «öt rovásfájú násznép» jelentkezett s «menyasszonydíjúl fekete állatot (hódprémet) hozó kézzel nyitották meg ajtaját», aztán «négy lábú asztalon leszámolták a drága nőért járó értéket», végül mint menyasszonyt a «két felé osztott kárpítos szobarekesz belső részébe ültették» s másnap «öt lábú lábas szánon» elvitték a

Vol'-jā (Вагля) melléki Tumèn-tó tájára. Itt «állatbőrrel, jávorbőrrel borított ház» volt laka, honnan utóbb elkivánkozott s a Felső-*Tumèn* torkolatánál fekvő hegyekhez ment. Itt megszakad a történet, melynek föl nem jegyzett kiegészítő részében nyilván — úgy mint a *Tuχt'-tit nāj* énekének befejezésében — a bálványtisztelet megokoló magyarázata lehetett előadva. Илья Василичъ Денежкинъ állítása szerint a *Tēlèm*-torkolati nőbálványt a *Pats-pōl*-beli nőbálvány testvérének tartják (l. fent 0181. l.) s oszlopos házikóban *(śumľèχ)* őrizték egész 1883 tájáig, a midőn a Lozva alvidékén fekvő Шабуровъ (Тахтанъ) faluból való két orosz paraszt, név szerint Евдей és Павелъ Батиновъ testvérek, kik a bálvány környékének valamely patakját halászat czéljából bérben bírták, a bálványt áldozatkép melléje helyezett ezrekre menő ezüstpénz-kincsével együtt ellopták. A két paraszt állítólag egy év lefolyása előtt meghalt s ezt a nép az istennőtől eredő büntetésnek tekintette.

25. Alsó uralvidéki bálványistenségek.

A felvidéki Ural *(ali ńār)* fentebb (019. l.) tárgyalt szent helyein s bálványistenségein kivül tudomásunk van még néhányról, melyeket az alvidéki Ural *(lui ńār)* tájain tisztelnek, illetve a multban tiszteltek. Ezek:

a) A lozvatáji rénszarvas alakú kőbálvány, melyről Pallas ad először hírt (I. könyv, 2. köt., 261. l.) azt közölvén róla, hogy a déli Szoszva közelében, egy Deniškin (Денежкинъ) nevű gazdag vogul jurtája környékén áll, durván van faragva s hogy csodás regéket beszélnek kővéválásáról. Föléje külön házikót építettek, melyhez a vogulok messze földről elzarándokolnak, hogy tőle áldozatokkal, apró ajándékokkal és imádságokkal jó vadászatot kérjenek. Georgi (Russland, 69) szerint a Lozva mellékén egy *sziklának* van rénszarvas alakja s ezt tiszteIik bálvány gyanánt. Reguly is hallotta Bachtjár énekközlőjétől, hogy az Ivdil folyó mellékén egy rénszarvasbálvány áll, melynek *ǭlt-bǭbi* a vogul neve.*) Legutóbb Kuzneczov

*) E név utórészében a *pupi'* «bálvány» szó változatát ismerhetjük föl, az előrész azonban előttem homályos.

említi (Извѣстія имп. русск. геогр. общ. XXIII : 747. l.) a *«kőjávort»* (каменный лось), mely állítólag a *Jelpiŋ jā* (Вижай) forrásvidékén látható.

b) A blagodatj-hegyi kópja-bálvány, melyet Gmelin tudósítása szerint (Reise d. Sibirien IV : 432.) 1742-ben a Kušva nevű gyárváros közelében levő magas hegy csúcsán találtak. Ez egy tizenhárom hüvelyknyi magas, hegyes fejű vasbálvány volt, melyet egy magas pózna tetejébe tüzve tiszteltek. Állítólag ősszel, a vadászat kezdete előtt imádkoztak előtte evvel a többször ismételt könyörgéssel: *Tōrėm šōt voarä!* «isten adjon szerencsét!» A bálvány körül való szolgálatot díszes öltözékben egy vogul asszony teljesítette, míg mások számára tilos volt a bálvány megközelítése. Pallas (i. h.) hasonló bálványról tett említést, melyet a Szoszva és Lozva között egy magas fenyő tetején láttak. Ez a bálvány rézből készült s vadászkopját tartó emberi alakot ábrázolt.

c) A «Hét-hegy anya»: *Sāt-ur āŋkw* és a «Paräp-asszony anya»: *Paräp-nāj āŋkw*, melyekkel a teremtési ének felső-szoszvai változatában (I : 80, 82) az Égatya a sebesen forgó földet megerősíti. Az ének közlője szerint e hegyek «a Tura forrásán túl vannak» (I : 234) s így messze esnek attól a területtől, melyen ma a vogulok élnek. Hogy egykor vallásos tisztelet helyei lehettek, nevük nyomán következhetjük, melyből kitetszik, hogy a népképzelet bennük személyeket látott. A «Paräp-asszony»-hoz csatlakozó férfialaknak vélhető az a *Paräp-ārsėχ* («Paräp-fejedelem» ? l. I : 184), kivel, mint a Világügyelő férfi ellenfelével, a szent rege foglalkozik (l. fent 078 l.).

d) A lobva-melléki bálványtartó barlangok. Lepechin 1769 ben az eloroszosodott déli vogulok között utazván tudomást szerzett arról, hogy a déli Szoszva egyik mellékfolyójának, a Lobvának *(Luop-jā)* mellékén, egy Бѣлая nevű hegyben nagy barlang van, melyben a vogulok régebben bálványokat tartottak s ezek tiszteletére áldozatokat hoztak (Reise durch verschied. Provinzen d. Russ. Reiches III : 53—54, 57). Pallas szerint (i. h.) a Lobva egyik mellékvízének, a Šajtanka pataknak közelében bizonyos barlangot a vogulok istentiszteleti helye gyanánt ismertek, hol sok áldozati csont mellett apró képeket s gyűrűket találtak. A lobvavidéki bálványtiszteletre

utalnak a REGULY-tól följegyzett «Luop-torkolati faluról való éneknek» (IV : 132.) következő szavai: «Lábas isten lakó (álló) kis terü teres falum *(lailėŋ tōrėm tuśnė wüś känpä kämėŋ pą̄ilėm)* az én kedves ‚Luop-torkolati falu' szeretett falum; szárnyas isten lakó *(tąulėŋ tōrėm tuśnė)* kis terü teres falum vagy te Luop-torkolati falum».

e) A jajva-melléki bálványtartó barlang, melyről szintén LEPECHIN útinaplóiban olvashatunk (i. h.). Ennek a Káma vízrendszeréhez tartozó s a vogulok mai lakó földétől igen távol eső folyónak vidékén is volt egy barlang, mely a környék lakóinak állítása szerint a voguloknak bálványőrző s áldozati helyül szolgált, a hova tavasz elején szoktak mindenfelöl gyülekezni. A felhalmozódott maradványcsontoktól, úgy mondták, már alig lehet a barlang belsejébe jutni.

f) A csuszovaja-melléki vogul áldozóligetek, melyekről GEORGI nyomán van értesülésünk (Bemerkungen einer Reise im Russ. Reich, 597.). Ezeket a tudós utazó Kopšik és Babenka eloroszosodott vogul faluk közelében látta s olykép írja le, hogy sűrű erdő belsejében egy tíz ölnyi terjedelmű tisztás állott, melynek déli oldalán egy kis *asztalka* s ezelőtt, nyilván a bálvány jelképéül, egy földbeásott négy lábnyi magasságú *faoszlop* volt elhelyezve, az áldozatok nyomát pedig fölaggatott állatkoponyák és egy pusztulásnak indult *lóbőr* mutatták.

g) A «Szárnyas-istenke öreg»: *Tąuliŋ pupi' ą̄jkä*, melyről a pelimi isten hőslő énekének egyik szakaszában történik említés. (II : 244). Ő az alvidéki Uralvég felől jelenik meg «Polėm-isten atyácskájának» laka mögében, itt egy «tetős vörösfenyő tetejébe» száll s «hő szélnek három heve, fagyos szélnek három fagya a mint jődögél» megszólal s tudtára adja a pelimi istenségnek, hogy a «szél járta, eső járta tavának tulsó felén» lakó öreg pár «tűz-víz nélkül tartott kis leánykája Nagy-Ég atyácskától neki van ajánlva (nevezve)». E hír vételével a pelimi isten elbocsátja. A «Szárnyas-istenke öreg» tehát a vogul istenek körében Merkur szerepét teljesíti.

C) **Az Ob és Irtis mellékén.**

26. Az obfői isten: *Ās-taľėχ tḁ̄rėm.*

A «táplálékos Ob, halas Ob» *(tēpiŋ Ās, χuliŋ Ās)* távoli forrásvidékén képzeli a vogul-osztják néphit annak az istenségnek lakóhelyét, kitől a folyók halászati áldása származik. Gondatti értesülése szerint (19. l.) ez az «Obfői isten» (асъ толахъ торумъ = *Ās-taľėχ tḁ̄rėm*), vagy az «Obi nép istene» (асъ яхъ торумъ = *Ās-jaχ tḁ̄rėm*), kit az Égatya második fiának, a pelimi isten legidősebb öccsének tartanak. Családjával együtt egy szép faházban lakik abban a tengerben, honnan a nép vélekedése szerint az Ob előfakad. Ő rendelkezik az Ob vidék összes hala, madara és vadja fölött, míg a tengeri halak áldását az Égatya intézkedésének megfelelőleg az Ob torkolatában lakó *Ą̥wėt-jā ḁ̄tėr*, az Égatya negyedik fia, osztja. Késő ősszel az utóbbi el szokott utazni, vagy elküldi szolgáit «Obfői-isten» bátyjához annak kitudakolására, hogy megkapták-e a táj lakosai mind a számukra megállapított halat; ha nem, miért nem; azért-e, hogy a hal kisiklott a hálóból, illetve varsából, avagy azért, hogy a czége megrongálódott? Az efféle elszabadult hal aztán, minthogy már úgy is az embereknek volt szánva, ilyenkor kivetődik a partra (u. o. 21.). Az «Obfői isten» a samán idézésére *fehér lovon* emberi alakban szokott megjelenni minden fegyver nélkül. Hőslésének történetét fentebb (013. l.) volt alkalmunk közölni; ezenkívül még csak azt a regét jegyezte föl róla Gondatti (20. l.), hogy a hadakozó korban egyszer egy halászmadár a ри нöрыхъ) alakját öltötte magára. Talán azonos az itt tárgyalt mithikai személylyel az az «Obfő-fészekbeli öreg» *(As-taľėχ piťi ḁ̄jkä)*, kiről egy tőlem följegyzett elbeszélés szól (IV : 254) s ki «*nyolczvan erdei manót ölt meg*, nyolczvan ‚állatot‘ (medvét) ‚szállított le‘ (ejtett el» ; *ńol-sāt mēŋkw alĭlės, ńol-sat uj va'ĭltālės*), öcsikéje *(apγä)* pedig akkora jávort terített le a folyó mellett, hogy midőn egyik fele a víznél jelentkezett, másik fele a part magasán, «fenn a fenyvesbeli lúczfenyők közt» volt. A Reguly-tól följegyzett *Loŋχ-āwėt ńol ar* czímű osztják hősénekben is szerepel egy «Táplálékos-Obfői ember, Halas-Obfői ember» *(lanṭėŋ As tajėl χo, χulėŋ As tajėl χo*

Pápay J. Osztj. Népk. Gyüjt. 106), ki a *Loŋχ-āwėt-ńol*-beli bálványistenségnek (l. alább 0203. l.) bátyja s részt vett ennek hőslő hadjáratában, melynek eredményes befejezése után öccsét «sésezüsttel, silány ezüsttel teli bálványnyá» avatta, maga pedig a «fehér-vízű táplálékos Ob, halas Ob fejéhez» ment (u. o. 125.).

27. Az obi-fejedelem öreg: *Oạs-ōtėr ańšuχ.*

A régebben ismert bálványistenségek közé tartozik. Старикъ Обскій («Obi öreg») néven már Novitzkij részletesen tudósít felőle (l. I : 098). Az ő idejében (1712.) az Irtis folyó torkolatánál, nem messze Szamarovo városától volt e bálvány őrizethelye, a honnan a nagy Ob folyó mellé szokták átvinni, úgy hogy mindegyik lakában három-három éven át tartózkodott. Alakját Novitzkij ekkép írja le: «Valami deszka, *orra mint egy bádogcső*, szemei üvegből valók, *fején kis szarvak* befödve különféle rongyokkal, felülről *biborszínű ruha arany mellel; körülötte fegyverek:* íjj, nyilak, kopja, pánczéling s egyebek». A néphít szerint ő az Ob ura s «*a halak istene*»; azt tartják felőle, hogy látása «rettegést okoz mindennek a tengerben és nagy vizekben, keresztül hatol minden mélységen s ezekben mind a hal az övé: a vízi állatokat igazgatása alatt tartja s anyit bocsát belölük mindenkinek birtokába, a menyit akar». A melléje helyezett fegyverek czélját olykép magyarázzák, hogy «ennek az istenségnek gyakran *harczai* vannak a vizekben, melyekben ő ellenfeleit legyőzvén, alattvalóivá teszi». Johann Bernhard Müller úgy értesült, hogy a bálvány orrát jelző vascső arra való, hogy avval a halakat a tengerből az Obba szívja; a pánczélruha pedig annak a diadalnak hirdetője, melyet minden tengeri istenség fölött aratott (l. I : 0133—4). Mihelyt a folyók jégburokja megtörött s a halászat megkezdődött, a hívek nagy számban szokták fölkeresni könyörgéseikkel s az első nyelmahalat, melyet fogtak, neki áldozták. Megfőzték, bekenték a hal zsírjával a bálvány orrát és száját, a többi részét pedig maguk megették, végül a lakoma befejeztével hála jeléül botjaikat a levegőbe dobálták. Körmeneteket is szoktak tartani e bálványnyal, egyik helyről a másikra hordozgatták tisztességadással s míg kisérték, körülötte külömböző «ördöngős játékokat» űztek

(I : 098). Midőn a hittérítők 1713-ben kézre kerítették s elégették, a nép képzelete szerint az istenség *hattyú* alakjában kelt ki a lángokból (NOVITZKIJ, 71). PATKANOV hallomása szerint ekkor az «Obi öreg» a folyó alvidékére költözött s ma is emlegetik az osztjákok *As-iga* «Obi öreg», *As-χon* «Ob király» és *Jink-χon* «Vízi király», valamint a kondai vogulok *As-ānčēχ (Oąs-aňšuχ), As-χon, Viť-χon* nevek alatt (117. l.). Az irtisi osztjákok, kik az istenségnek a halászati évad kezdetén most véráldozatokat mutatnak be, *Sz. Péter apostollal* azonosítják s azt vélik, hogy az utóbbi kezében levő *kulcs* annak a jelvénye, hogy hatalmában áll a szentnek *a folyókat megnyítni és elzárni* s e szerint mindenkinek annyi halat juttatni, a mennyit akar (u. o. 98). Látnivaló e közlésekből, hogy az «Obi öreg» ugyanazt a hivatást tölti be, mint a fentebb (0188. l.) tárgyalt «Obfői öreg», minélfogva könnyen lehetséges, hogy a két mithikai alak voltakép azonegy, illetve hogy midőn az éjszakiak az *As-taľēχ ąjkä*-ról regélnek, ez az irtistorkolati istenségre vonatkozik.

Vogul népköltési gyűjtéseim között az «Obi öreg» *Oąs-ōtėr aňšuχ* néven az «alsó konda-vidéki két fejedelem» regéjében van említve. Itt ő a «Három ölnyi erdei bálvány» szövetségese, kit a «Nagy fejedelem» *(Jäni ōtėr)* csak az Égatyától nyert aranyostorral képes legyőzni, mely az erős ütéstől ketté szakad. Miután hosszú ideig hadakoztak, az «Obi öreg» az Ob mélységébe szökik alá s «leheletének bugyborékai» jelzik útja nyomát (II : 232).

Nyilván azonos ezzel az az istenség, melynek nevét INFANTJEV (Вѣстникъ Европы 29. évf. IV. köt. 261. l.) Осётръ (= *Oąs-ōtėr*) írással jegyzi. Ez a kondai vogulok hite szerint az Obban, a halak közt él s az egész vízi birodalmon uralkodik. Különösen kedveli a *fehér* színű áldozatot, így az ezüstöt, a fehér bárányt és lovat. Az ily áldozatokat részére a vízbe dobják. Állítólag *neje* is van e bálványnak.

28. A Têk-öreg: *Tēk-ąjkä.*

A Szoszva torkolatán alul legközelebbi osztják falu az Obnak balpartján *Tēk-paul* (osztjákul: *Tēk-kort*, oroszúl Тегинскія v. Устремскія юрты), hol a *Tēk*-öreg tiszteletthelyét a *Tēk-jā*

mellett egy tó közelében ismerik (*Tēk-ą̄jkä Xal'p-ūsnėl lą̄ŋχäl' Tēk-pault Āsnėl kwālnė Tēk-jā ą̄ńśi; jelpiŋ mātä Tēk-paul puji pālt tūr-pālt ą̄li*). Két följegyzett vogul hősének foglalkozik evvel az istenséggel, melyet egy alsó-szigvai énekközlő az *Égatya második fiának* mond (I: 0319). Az egyik (*Tēk-ą̄jkä tērniŋ ērγä* II : 25—51) nőszerzésének történetét tárgyalja, a másik (II : 10—15) Ajäsz-isten előtt való hódolatát adja elő. A szövegekből kitetszik, hogy fejét *rókaprémes süveg* födi, miért is egyik díszjelzője: «vörös rókaprémmel, fekete rókaprémmel karimázott [süvegű] férfiú», vagy «nagyfarkú róka prémjével karimázott [süvegű] férfiú» (*kēlp oχsėr tōrpä χum, sēmėl oχsėr tōrpä χum* II : 11; *leiŋ oχsėr turpä χum* II : 25). «Vörösfenyő-ágképpen fürtözött feje» (*nāŋk-tāl sa'iŋ puŋk* II : 41) miatt nevezik «*hét fürtű fürtös fejedelemnek*» (*sāt sa'ip sa'iŋ ą̄tėr* II : 28), vagy «*bojtosvégű soknépű hajfürtnek, bojtosvégű sokszolgájú hajfürtnek*» (*rusiŋ aulėp jiχi sew, rusiŋ aulėp χą̄śi sew* II : 44.), illetve «sokszolgájú férfi, soknépű férfi bűnhődés szerző hajfürtnek» (*χą̄śi χum näriŋ sai', jiχi χum näriŋ sai'* II : 34, 38; *χą̄śi aulėp χum χą̄śi sew, jiχi aulėp χum jiχi sew* II : 28.). Fegyverzetét alkotják az ének nyelvén: «lazaczpikkely, halpikkely alakjával ékes ruhácskája», azaz *pánczélinge* (*sorχän-sām χansäŋ ta'ilkėm, χulän-sām χansäŋ laχėrkėm* II : 28, 40), melyet «nyusztprémes, vadprémes válla tetejébe» (*ńoχsiŋ vāγėn, ujiŋ vāγėn numpālnė* u. o.) ölt fel; «mögös háza mögött» tartott «vas közepű közepes *ijjacskája*» (*kēr jätpä jätiŋ ją̄utkėm* II : 42), melynek «idegecskéjét a mint megfeszíti, mint fias ölyv olyan zajjal zeng bele a nap (a tájék), a mint visszapattan, hatalmas mennydörgés dörgő hangjával pattan az vissza» (II : 43); továbbá «hét nyíllal fölszerelt karikás (szemes) *tegzecskéje*» (*sāt ńāl pinėm samiŋ tautkėm* II : 42), melyben «három hegyű szarú*nyilacskája*» (*χūrėm puŋkpä āńt-ńālkėm* II : 43) van. Környezetéből az ének többször említi «apródférfi sok fiacskáját» (*ajäŋ χum saw pikėm* II : 27), vagyis *szolgáit*, kiknek más jelzése: «erőtlen kezű sok emberkém, gyönge mellű sok magzatom» (*śą̄mtal kātėp saw χumikėm, ą̄stal ma'ilėp saw śiśėm* II : 37). Egyik bizalmas szolgájának neve: '*Ser-kēvi, mor-kēvi kumliŋ nāri* (vadon kő, puszta kő . . . kard» II : 32). Szolgáinak nagy száma miatt illeti a *Tēk*-öreget a következő jelző: «Sokszol-

gájú férfiúcska, soknépű férfiúcska, bűnhődésszerző fejedelem» (*χąśi χumlė näriŋ ātėr, jiχi χumlė näriŋ ātėr* II : 25), vagy «sokszolgájú, soknépü hajfürt» (*χąśi sew, jiχi sew* II : 28, 44). Nőtagjai az istenség háza népének: «öreg asszony *anyácskája*» (*jäni' nē śańkėm* II : 26), továbbá *neje*, az ő «gyűszűs kezű, őrző úrasszonya, szobarekesz végén [ülő] fényessége» (*tuľäŋ kātėp uri nāj āŋkėm, pāl aul posiŋakėm* II : 44), a «neves hős, híres hős leánykája» (*namiŋ ātėr āγikwė, sujiŋ ātėr āγikwė* II : 35), a *Lōŋχ-awėt ńol*-beli hét fejedelem testvére (II : 34), kivel a *Tēk*-öreg «futó felhő, menő felhő magasságú váracskájának» (II : 25), vagy — mint egy más jelzés nevezi — «kérges fenyő, pikkelyes fenyő magasságú *váracskájának*» (*kēriŋ nāŋk ľūľit ūskwė, sāmiŋ nāŋk ľūľit ūśkwė* II : 26) «kis récze nagyságú *házacskájában*, hét szobájú szobás házacskájában» (*māń vās jänit kwolkėm, sāt näkpä näkiŋ kwolkėm* II : 38), «nyusztbőr-fészkecskében, vadbőr-fészkecskében (*ńoχs-piťikwė, uj-piťikwė* u. o.) «tó nagyságú, Ob nagyságú aranyos kedvvel» (*tūr-jänit, Aş jänit sąrni nąmt* II : 44) éldegél.

Nőszerzésének történetét az ének következőkép adja elő: A «Bojtosvégű soknépű, sokszolgájú hajfürtnek» nincs «atyától eredt atyai bosszúoka, anyától eredt anyai bosszúoka» (*jäγä minėm jäγiŋ nur, āŋkwä minėm āŋkwiŋ nur* II : 27), mely harczra indítsa s ezért anyja azt javallja, hogy hőslés czéljából «nő járó nős vidéket, férfi járó férfias vidéket» (*nē minnė nēγiŋ sām, χum minnė χumiŋ sām* u. o.) keressen föl. A fiú készségesen vállalkozik s szolgái megteszik az előkészületeket. A «szárnyas állat, lábas állat ékítméuyű két hajócskát» vízre emelik s a közepes hajó közepére» a menyasszony-díjúl szánt «vékony posztó sok göngyölegjét, vékony selyem sok tekercsét nagy számban hordják». Bucsuzóul «vékony hangú hangos kiáltást, vastag hangú hangos kiáltást kiáltanak», aztán serényen neki látnak az evezéshez: «Ha meredek partú vidéket találnak, azt alacsony fövénypárttá verik le, ha alacsony fövénypartú vidéket találnak, azt meredek parttá verik föl» az evező csapásaival (II : 29). Az Obon aláfelé haladva eljutnak utjuk czéljához, a *Lōŋχ-awėt ńol* (Bálványfok) nevű földnyelvhez (*ielpiŋ mēsi'* II : 31.). Olyan hely ez, hogy «egyik fele vizecskéjének eleven *jūr*, eleven *sossėl* [szörnyetegek] száján át omlik, másik fele vizecs-

kéjének a *kul'* (ördög) száján át omlik». «Futó felhőt, menő felhőt szelő vár» áll rajta, melyben hét hős s az ő testvérkéjük laknak. Soha idegent ide be nem eresztenek, elannyira hogy a sok várakozástól «ha szánas ember érkezik vala, mint rénszarvasnak enni való vastag moha, oly vastaggá mohosodik a talpas szán talpa; ha hajós ember érkezik vala, mint házépítéshez való vastag moha, oly vastaggá mohosodik fenekes hajójának feneke». Most azonban a kedves vendég előtt a «kapus várnak kapuját széllyel vonják, a réves várnak révecskéjét megnyitják». A *Tēk*-fejedelem bizalmas szolgájával fölmegy a «teres vár terecskéjére», belép a várbeli hét hős testvérének «kis tó, kis tenger nagyságú házába» s «pálcza gyanánt kardot tartó jó kezecskével» állnak meg ottan. Lakodalom következik. «Hét arasznyi nagyságú kőüstöt, hat arasznyi nagyságú fazekat» akasztanak a tűzre, húst aprítanak bele, «söritalos, mézételes nagy lakomát csapnak»,, ifjú és leány egymás mellé ülnek, megszeretik egymást, végűl a *Tēk*-fejedelem a leányt «keze gyönge száránál» megfogja s «oly apró léptekkel, mint a nőstény borzé», vagyis lopva elvezeti, hajóra ülteti s szolgáinak segítségével megszökteti.

Hazaérkeznek, «nyusztbőr-fészekbe, vadbőr-fészekbe» feküsznek s oly mély álomba merülnek, hogy «nyakukat le lehetne ütni, törzsöküket le lehetne ütni» tehetetlenségükben. Azonban «éjfeles éj éjfele tájt» a «neves hős leánya, híres hős leánya» mégis fölébred, költögeti urát, mivel hogy «vízi hal, erdei vad kedves utacskáján falulakó, városlakó sok férfi» közeleg: a testvérük elrablásáért boszuviadalra indult *Lōŋχ-awét ńol*-beli hét hős és egész haduk. *Tēk*-fejedelem sehogysem akar ébredni s csak midőn az ellenfél «hálósátra véges kárpitjának végét» kezdi már vagdalni, riad föl. Erre hirtelen magára rántja pánczélruháját, kézbe kapja fegyvereit s kirohan. «Nyilas terecskét áll, ijjas terecskét áll», azaz egyre lövöldözi a «jóravaló ellenségecskét», melynek száma annyi, mint ló szőrének, juh gyapjának, szála bősége». Urasszonyos váracskájának, uras váracskájának végiben homokszem, fövényszem apróságára szabdalja őket össze» (II : 42). A mint így hadakozik «bálvány dühmámora, ördög dühmámora» (*pupi'-sēŋkw, kul'-sēŋkw* II : 43) szállja meg; se lát, se hall. Hat sógorát «három hegyű szaru-

nyilacskájával» döfte által s már hetedik sógorát vagdalja kardjával. Ekkor neje megragadja kardját s esdő szóval kérleli: «Ezt a sógorkádat ne öld meg drágám, nyilas nőnek egyik menyasszony-dijacskám hadd kapja meg ő, ijjas nőnek egyik menyasszony-dijacskám hadd rendezze ő!» Erre felülkerekedik *Tēk*-fejedelem «tó nagyságú, Ob nagyságú aranyos kedve» s megbékül legifjabb sógorával. «Neves hős, híres hős sógorkám! — így szól — atyától eredt atyai boszuokot, anyától eredt anyai boszuokot [harcz okáért] többé ne keress! Egykor az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani, [majd akkor] ép úgy mint jelenleg atyai boszuokot ne keressen senki; ép úgy mint jelenleg béküljenek ki». Meghagyja ezután, hogy a «jávorbika lába [nyoma látható] vékonyszavú ősz beáltával» nejének «atyja szerezte gazdagságát, anyja szerezte vagyonát összerendezze». Most lakoma s teljes kibékülés következik; végül *Tēk*-fejedelem sógorát «saját ifjúkorában használt szárnyas állat, lábas állat ékítményű szánkóján» nagy tisztességgel hazaviteti. A mint a távozó ifjúnak alakja a hóförgetegben eltünik, «faros szánkójának fara hatalmas mennydörgés dörgő zajával dörög, erős mennydörgés csattogó zajával zeng» (II : 51).

A *Tēk*-falvi bálvány itt vázolt dicsőítő regéjével ép ellentétes az a kép, melyben előttünk ez az istenség a kisobi isten hősénekében jelentkezik. Itt is *Tēk-ąjkä* a támadó és kihivó fél (l. fent 035. l.), de Ajäsz-isten az ő hadát teljesen megsemmisíti, sőt a nép elpusztulása után már magán *Tēk*-öregen akarja kardját apróra örni, midőn emez könyörgőre fogja a dolgot s kegyelmet nyer. «Ajäsz-isten öreg» — így szól — «számodra vagdalni való micsoda húsom, micsoda csontom van nekem?! Vajha tė engem még egyszer elevenen elbocsátanál! Nyusztbőr-imádsággal, hódbőr-imádsággal imádlak, óh bocsás engem szabadon!» Miután hódolatát avval is kifejezte, hogy kardját Ajäsz-istennek adományozta (l. u. o.), minden kíséret nélkül, *róka* alakjában kellett visszatérnie lakóföldjére.

Poljakov értesülése szerint (Путеш. 58) a Teginszki jurták bálványát *Nąwi āśi* (Нувый-ази = бѣлый дѣдушка) = «Fehér atya» néven tisztelik. Ez az Égatyának *Numi-Voikėn āśuw* «Felső-Fehér atyánk» jelzésére emlékeztet (l. I : 0291).

29. A larvosi fejedelem öreg: *Lą̄r-ūs ą̄tėr ą̄jkä.*

Az Ob baloldalán torkolló *Lą̄r-joγan* (vog. *Lą̄r-jā*, v. *Tūr-jā*) folyó mellett, Muzsi és Obdorszk között áll *Lą̄r-ūs* (osztj. *Lą̄r-vąš* = Ларвошка, Шурышкаръ) osztják falu, a *Lą̄r-ūs ą̄tėr ą̄jkä* nevű bálvány tisztelethelye. Ez bizonyára egyikét ábrázolja ama három «larvosi fejedelemnek» *(Lą̄r-us ą̄tėrt)*, kiknek történetét egy tőlem följegyzett felsőszoszvai hősénekből (II : 52—75) s ez éneknek Reguly gyűjtésében fenmaradt, *Näming Ą̊ter* czímű déli nyelven előadott rövidebb változatából (II : 76—93) ismerjük. E fejedelmek nevei: *Pākw-posī'voikėn alpi ą̄tėr* «Czirbolyatoboz mogyorójának beléhez hasonló fehér testű fejedelem» (II : 52), vagy *Kēriŋ pākw-sam voikėn posī' namiŋ ą̄tėr* «Pikkelyes czirbolyatoboz mogyorójának fehér bele [nevű] neves fejedelem» (II : 77) az idősbik testvér, *Xą̄tėl rēγiŋ, ēt-pos rēγiŋ jelpiŋ sirej* «Nap hevű, hold hevű szent kard» a középső s *Tūrėn isėm tūr sät śirä ta'īliŋ kēnt* «Tóba szállott tóbeli hét sirálylyal teli sapka» az ifjabbik. Csak az idősbik bátyának van felesége, ki előbb egy Ob mellékén lakó «orosz fejedelemnek» volt neje s talán rablás útján (az ének nem szól róla) jutott mostani férjéhez. Ez asszonynak neve: *Jäχėŋ χū, χūśėŋ χū piśiŋ nāj* «Soknépű ember, sokszolgájú ember [leánya], fondorlatos asszony». Mindannyian a «kőpartos tó [melléki] városban» *(āχwtės-vātäŋ tūr ūs* II : 56) laknak, mely név bizonyára a *Lą̄r-joγan* forrását alkotó tóra utal. Az e személyekre vonatkozó megénekelt események rövid összefoglalásban a következők:

I. Az idősbik fejedelmet neje obi halászat útjára unszolja (II : 52—55, 76—79). A «fondorlatos asszony» visszavágyik «régi férjéhez» *(pēs χumitä)*, az *Ujtäŋ moχlil ńaŋrä jąut ruś ą̄tėr* «Ajzó görcsös erős ijj» nevű «orosz fejedelemhez» (II : 59), kit a Reguly-féle énekváltozat egyszerűen «Orosz fejedelemnek» *(Ruš ąter* II : 82) nevez. Hogy osztják férjétől szabaduljon, ezt kiszolgáltatni igyekszik ellenfelének, mely végből őt ravasz hízelgéssel arra unszolgatja, hogy hagyja oda várát s menjen le egy kis őszi halászatra az Obra. A czél az, hogy a védtelen tájon az éj sötétjének leple alatt leölesse férjét az orozva előtörő, titkon értesített orosz fejedelemmel. Az ének mesteri módon adja elő, hogy a női képmutatás minő fogásaival csalo-

gatja tőrbe gyanutlan urát. «Teli falu, teli város sok szolgálóját a faluvégi, városvégi nyírligetbe» küldi, hogy «nyári nyírhéj, téli nyírhéj sok háti batyuját sok számmal hordják haza». A nyírhéjból «lúdláb rajzával ékített sok dobozt, réczeláb rajzával ékített sok bodonyt sok számmal készíttet», majd férje elébe helyezi őket s szól: «Magadféle neves fejedelemnek, híres fejedelemnek obi táplálékot, tavi táplálékot hogy belé helyezzél, óh mily szép dobozkák, óh mily szép bodonyok!» A férj tudja, hogy neki az Ob veszedelmes táják s haragosan pattan föl neje kívánságára. A nyírhéj-edényeket izzé-porrá tapossa, neje arczához csapdossa, úgy hogy «a hány felé csak nyírhéj szakadhat, annyi felé szakad szélylyel a doboz darabja«. «Nekem» — így felel — «ezeket a kemény szárított keszeghalakat evén növekedett csontom, húsom; obi táplálék, tavi táplálék bőségével nem növekedett csontom, húsom.» Ez természetesen nem elég ok a nagy felindulásra s nem gátolja az asszonyt abban, hogy unszolását folytassa. Újból készíti nyírhéj-edényeit s midőn ezeket férje másodszor is összetapossa, haragjában énekelni kezd, de közben kezei serényen dolgoznak tovább s most még szebb s még több dobozt és bodonyt varrogat. Az énekváltozat szerint férjének haragos föllépésére az asszony «három hangú hangos sírással félreül» s magában szól: «Hogyha a fehér vizű táplálékos Obra jövök, élni való, világot élő jó társat bizonyára találnék.» Harmadszorra is oda rakja férje elé nyírhéj-műveit s újból faggatja: «Magadféle neves fejedelemnek, híres fejedelemnek, őszszel, a midőn rövid napokat alkot [az Égatya], bárkába való sok gazdagságot sok számmal fognak szállítani; tavi halzsír, obi halzsír bőségét sok számmal fognak hordani: ezt a kemény szárított keszeghalat harapdálva, mi soká, vagy rövid ideig fogunk itt ülni?!» Ezek után megtörik végre a férj akaratereje, «fejét leeresztvén, hallgatagon ül» s úgy gondolja: «Nem lehet másképp, útra kell indulni.»

II. Készület és indulás az obi útra (II:56—57, 79—81). Kezdődik a hadgyűjtés. A fejedelem «a mely embernek atyja jó, atyját veszi el; a mely embernek fia jó, fiát veszi el»; így százötven emberből álló csapatot szerez össze. Hivatja öccsét is, ez azonban — nyilván mert a vállalkozás gonosz czélját sejti — nem akar részt venni. De midőn már a népség

a fejedelemmel s ennek nejével együtt «a vas keresztfájú keresztfás hajóra», vagy mint a régibb változatban találjuk, a «két fából összerótt tutajra rászállott» s éppen indulni készül, egyszerre csak váratlanul mégis megjelenik. Mint homályból «előbukkanó nap», mint «kelő holdvilág», úgy tűnik föl szép alakja ángya előtt, a mint «vörös sziklapart tetején álló vára felől» hozzájuk közeledik. Az asszony megfenyegetése okából jött. «Ángyikám!» — így szól a «Nap-hevű, hold-hevű szent kard» nevet viselő hős — «férjed íme fölbujtottad [a háborúra], de ha valamikor ennek a férjednek híre vész, a zürjén bárka deszkái alatt, ott fogsz te majd heverdegélni.» «Én tőlem meg nem szabadulsz» — hangzik a változatban — «ha [a földbe] méssz alá, ott alant keresztül nem bújsz; ha fölfelé, az égbe hágsz, onnan vashoroggal foglak lerántani.» Sértődve pattan föl az asszony, vissza akar fordulni. «De egy neves fejedelem, híres fejedelem» — jegyzi meg az ének — «ha egyszer vízre szállt, hogyan fordulhat többé vissza?!» A régibb ének az asszony ravasz hizelgését mutatja elénk. «Én anyám, én apám» — így szól — «ne haragudjatok; járó-kelő ember vajjon csupán a halál miatt menne?!» A tőrbe csalt férj vakon bízik s hadával együtt útnak ered.

III. Az obi halászat s a fejedelemasszony ármánya (II: 57—59, 81—83). Az Obra érkezve halászathoz fognak s az apródlegények ötven vidékről ötven telt hajóval hozzák a zsákmányt. A «keze ügyes nő, a lába ügyes nő» mindezt a sok halat földolgozza, de aztán hogy ármányos tervét végrehajthassa, a halászó hadat férjétől eltávolítani igyekszik. Ürügyül az szolgál, hogy «a közelfekvő vidékek a hal bőségéből kifogytak». A férj nem látja be a had távozásának szükségét s vitatkozik: «Ugyan» — így szól — «hát erdő volt az [a hal], hogy is fogyhatna az ki?! A jeges tenger, havas tenger kapuja felől kis hátszárnyú hátszárnyas hal, kis orrú orros hal éjjel vonul, nappal vonul, a mai napon a mennyi volt, holnap ismét ugyanannyi lesz.» Az ellenvetés azonban nem használ; az asszony akarata győz s a nép messze eltávozik a fejedelmi hajótól. Beáll az éj s a fejedelem a hajóban álomra hajtja fejét, míg a nép a parton «a hova hálósátort köthetett, oda köt hálósátort». Bekövetkezett az alkalmas pillanat az asszony álnok szándéká-

nak végrehajtására. Mialatt férje alszik, ijját ketté vágja, nyilainak villás végeit fölhasítja, kardjának csavarszögeit kiforgatja, s pánczélruhája alját hétszeres selyemideggel egybevarrja. Közben az éj homályának leple alatt nagy vitorlás hajóval közeledik az asszony «régi ura», az «Ajzó görcsös erős ijj» nevű orosz fejedelem. Az asszony már hallja közeledését s hogy férjének figyelmét e zajtól elterelje, «puha fejű, zsenge fejű» egy napos kis fiacskáját tűvel kirakott deszkára fekteti; a gyermek sikoltoz s a fejedelem ellenfelének megérkeztét nem hallja.

IV. A fejedelem halálharcza s az asszony szökése (II:60—61, 82—84). Megérkezvén az orosz fejedelem, a larvosi idősbik fejedelem neje titokban kimegy hozzája s elárulja urát. Míg az orosz sereg az alvó osztják hadi népet konczolja, az orosz fejedelem az osztják fejedelem hajóján kezd nagy vagdalkozást. Emez felriad s fegyverei után kapdos; ámde a mint ijja idegét meghúzza, a szerszám ketté törik, kardjának pengéje kirepül a markolatából s a mint pánczélingét felölteni akarja, nem tudja; mert alul erősen össze van varrva: «neves fejedelemasszonynak, híres fejedelemasszonynak varrott varrása ugyan hogyan szakadna fel oly könnyen?!» Fegyvertelenül kénytelen küzdeni fegyveres ellenfelével. Három napig folyik az aránytalan harcz, míg végre az osztják hős keze-lába olyan lesz, mint «a víztől ázott korhadt fa», czirbolyamogyoró beléhez hasonlatos fehér testét pedig egészen elborítja a vér. Így összeesik s az orosz apróra vagdalja áldozatát. Most a gyermek megölésén tanakodnak, de megkönyörülnek rajta. «Ő most még bölcsős» — mond az asszony — «valódi atyját nem ismeri; valamikor fel fog nőni s te vagy ím az apja.» Ezután az asszony az orosz fejedelemhez adja magát s elvitorláznak.

V. A vérbosszú (II: 84—90). Bátyjuknak dicstelen veszte felkölti az otthon maradt larvosi hősökben a vérbosszúnak izzó szenvedélyét. A tőlem jegyzett énekváltozatban azonnal indulnak a megtorlásra, de a Reguly-félében ezt egy epizód előzi meg, mely a gyermekkel foglalkozik. Az itt előadott történet hasonlít a *Muuŋ-kēs*-beli «Hadisten» gyermekkorabeli regéjéhez (l. fent 0136. l.). A fiú orosz nevelőapjától származó öcséivel nevelkedik, a nélkül, hogy eredetéről tudomása volna. Egyszer azonban kipattan a titok játék közben, midőn az osztják gyermek

úgy odarugja a vasabroncsot orosz fejedelemfi öcséihez, hogy ezeknek a keze-lába ugyancsak megérzi az erős ütést. Gúnyolódva szólnak az orosz fiúk: «Ha neked a minap ekkora kezed ereje volt, ugyan hova vitted azt; hiszen apádnak az Ob szigetén, mint sirály pelyhét, mint hófajd pelyhét, úgy fújja a szél a feje bőrét?!» A fiú elszomorodik e szivet sebző sértésen, anyjához megy s tőle tudakolja a valóságot. Erre félni kezdenek bosszújától s a városból kirekesztik avval a szándékkal, hogy másnap megöljék. Midőn a városon kívül sírva-búsúlva jár, megkönyörül rajta egy koldus; fölszereli karddal, pánczélruhával s egy csónakot ad neki, hogy avval meneküljön az Obon fölfelé. A fiú elfogadja a készséget és éjjel útnak indul. Az Ob mentén haladva észreveszi, hogy egy nagyobb bárka közeledik feléje. Eleinte elrejtőzik előle, de később a bárka utasainak biztatására előkerül rejtekéből s kiderül, hogy jó sorsa nagybátyjával hozta össze. Miután bácsiját mindenről tájékoztatta, együtt mennek az orosz fejedelem várának ostromára.

VI. Az orosz fejedelem menekülése a hét *mēŋkw* várába (II: 62—64). A larvosi hősöknek tőlem följegyzett énekében az orosz fejedelem az Obon fölfelé haladva menekül üldözői elől. «Vastestű hét *mēŋkw* barátjukhoz» *(kēr alpip sāt mēŋkw rumanän)* igyekszik: «Ha mi oda érkezünk» — így szól az asszonyhoz — «ugyan micsoda isten nyila érhetne bennünket?!» Megérkezve a *mēŋkw*-ek befogadják «vasvárukba, kővárukba»; de csakhamar kiderül, hogy itt nincs biztonságban. A vár kapuján olyat ütöttek, hogy «mindenfelé menő darabja szárnyas állat, lábas állat hangjával énekel». Hét *Tα̊rém*-fi lép be az orosz fejedelemhez s bosszusan szól: «Az azelőtt békében volt eget, békében volt földet miért háborítod föl, miért bántod; az alszegi Ob-vonal végire a mint nézünk: nap bontakozik-e elő, avagy holdvilág merül föl, a szem sehogy sem birja el fényét.» Kimennek s látják, hogy az asszony sógorai közelednek. Az Ob két oldala felől a sok hadi nép «mint gombolyított kötél sok tekervénye úgy gombolyodik» s úgy dobálgatja a folyómelléki városokat a vízbe, mint a csecsemő alá tett piszkos fatörmeléket szokás a bölcsőből kidobálni. Az orosz fejedelem megijed s az asszonynyal együtt hajójához futva tovább menekül.

VII. Az orosz fejedelem a Viharisten hét fiá-

nak várába menekül (II: 65—70). Az alvidéki szél kedvező fuvallatával «mint fehér szárnyú szárnyas állat» röpül a vitorlás hajó az Obon tovább fölfelé. Megérkeznek «Viharisten hét fia barátjaiknak» (*'Saχ̦l-tḁ̄rėm sāt. pĭ' rumanän) Tḁ̄rėm*-tól alábocsátott vaslánez végén függő várához, itt fölhágnak s megvonulnak. De egyszerre itt is betoppan egy apródlegény olyan hevességgel, hogy «a hétszeres vasajtó majd hogy össze nem törik» tőle s szitkozódik az ember: «Azt az apád, anyád! mire való volt neked őket piszkálnod?». Az asszony fölmegy a Viharisten hét fiának «világnéző hegyére» (*mā sussnė ur)* s látja, hogy sógorai ismét nyomukban vannak. A hajóba ülve ujjaikat ropogtatják s ezzel oly nagy zajt csapnak, mint téli időben a vörösfenyő repedése az erdőben. Örvendenek, hogy «megunatkozott kezük-lábuk nyujtóztatására» most alkalom kinálkozik; majd az idősbik sógor fűszár-sípot vesz elő s a hajó szélén lépdelve «szárnyas állat, lábas állat hét hangját fújja». Megérkeznek s hozzáfognak a függő vár vívásához. A védelem czéljából alábocsátott fenyőgerendákat egymásután széthasogatják s az ifjabb sógor utoljára úgy hajítja az «égi tájon nőtt legnagyobb vörösfenyő-gerendát» fején át hátrafelé az Obba, hogy a maga hadi népéből ötven embert hord el s elsodorja az orosz fejedelem hajóját is. Ötven emberrel följutnak a várhoz. A két osztják fejedelem most bárddal kezdi vagdosni «a tíz öl vastag vassánczot», át is törik, be is hatolnak, de ekkor ím elébük jelentkezik a Viharisten hét fia, nyilván hogy az orosz fejedelmet védelmükbe vegyék. Megszólal a két osztják: «*Numi-Tḁ̄rėm*, a ti fölséges atyátok, embervér ontását nektek megtiltotta!» Bosszúságukban — így jegyzi meg az ének — «ujjuk hegyét harapdálva» vonulnak félre a Viharisten-fiak s csak ennyit mondanak: «Várunkat el ne romboljátok!» Most más valaki lép elő; fölismerik, hogy saját öcsikéjük», megölt bátyjuknak a fia. Düh fogja el e látványra az idősbik osztják fejedelmet s «naphevű, holdvilághevű kardját» lebocsátva ijjat ragad. Oly erővel ajzotta meg ijját, hogy recsegése «tengerentúli vidékről jött hallgatag hattyúnak sok számban való kiáltásához» volt hasonló; de a kilőtt nyíl még sem sértette meg a fiút, mivel az apja erős pánczélruháját viselte, csupán a helyéről sodorta el messze, a vár mögé. Most előlép maga az orosz fejedelem három apródlegényével.

VIII. Az orosz fejedelem pusztulása (II: 70—73). Szól az orosz fejedelem: «Apródlegényeim, köszönjetek, én majd utoljára fogok köszönni.» A legények lőnek, az idősb osztják fejedelem azonban egyszerűen elkapdossa a kilőtt nyilakat, egyet pedig az elkapott nyilak közül a saját ijja idegére tesz s csúfságból úgy lövi ki az orosz fejedelem elé a földbe, hogy a mint a nyele himbálózik, az orosz fejedelemnek a két szemét kiüti. Emez vakondok képében menekül, ellenfele hölgymenyét alakjában üldözi. Az orosz most vas-búvármadár képében repül tova, az osztják vöcsök képében hajt utána. Amaz fölrepül egyenesen az égbe s az Égatya őt befogadja lakába. Az osztják kard hátával döngeti az ég kapuját. «*Numi-Tąrėm* atyám!» — kiáltja — «add ide az én bosszúm okozóját, hadd ölöm meg!» Az Égatya nem akarja kiadni. Az osztják újból követeli. «Hát akkor» — feleli az Égatya — «az orosz minő hatalommal fog egykor uralkodni?!» Az osztják csak nem tágít. Végre enged az Égatya annyiban, hogy kidugja az orosz fejedelemnek lábatalpait, hogy azt ellenfele a kard hegyével megbarázdálja. «Nyujtsd csak kissé kijjebb» — kiáltja az osztják — «házad ím bevéreződik!» Az Égatya kijjebb nyujtja s ekkor az osztják az oroszt derékon ketté vágja; a mint pedig *Tąrėm* észreveszi, hogy emberének alsó fele lefelé gurul, utána dobja a másik felét is. Ez volt az orosz fejedelemnek vége.

IX. Az asszonynak s fiainak bűnhödése (II: 73—75, 90—93). A mint az idősb larvosi hős vöcsök képében visszarepül a Viharisten fiainak várához, látja hogy távollétében öcscse összebarátkozott álnok ángyával. Éppen idillikus jelenetnél találja őket, a mint t. i. ángya az öcscse fejében tetűt keres. Belátja, hogy egyerejű öccsével hiába kezdene harczot, mert a küzdelemnek eredménye nem lenne s ezért beéri avval, hogy ángyát «egy kicsit a földhöz vagdossa». Áll pedig ez a művelet abból, hogy előbb ángyát megtapossa, aztán feje bőrénél fölemelve a földhöz vágja, majd csizmája orrával fölfelé rugja. Ettől a rugástól oly messzire repült az asszony, hogy a távolban egészen eltünt. A mint a magasban repül, ekkép gondolkozik: «Vajha fejedelem fekvő nyusztfészekbe, hódfészekbe esném!» — s kívánsága csakugyan teljesült, «fejedelem fekvő jó földre esett», azaz magának új férjet talált. A Reguly-féle változatban a vég nem

ily kedvező. Itt az árva fiú nagybácsija az ostromlott vár fejedelmeit üldözi, a fiú pedig két orosz öccsét támadja. Ezek könyörögve hivatkoznak arra, hogy egy apa nevelte őket s egy anyától származnak. «Előbbi éltünk módja szerint» — úgy mondják — «egy ételt ettünk, egy csecset szoptunk». Az osztják fiú erre elérzékenyedik s velük együtt sír; de végre erőt vesz magán s megszólal: «A minap, midőn az én atyámat megölték, senki sem sírt.» Erre ijjat ragad, lelövi orosz öcséit s lenyúzza fejük bőrét. Majd midőn nagybátyja visszatér üldöző útjáról s szabad elhatározására bizza, hogy anyjával mikép bánjon el, «hegyes fatuskót hegyez s anyját erre a hegyes fatuskóra ülteti», azaz karóba húzza. A tőlem jegyzett ének avval fejezi be a történetet, hogy a larvosi hősök «az Obvidék sok teli városának, sok teli falujának bálványka szerezte, ördög szerezte sok vagyonát haza hozták s ama bőségükben, amaz áldásukban most is élnek, most is boldogok».

Fentebb (0136. l.) már volt alkalmunk ráutalni arra, hogy a larvosi hősökről beszélt történetek mint valamely regekör összefüggő tagjai csatlakoznak a *Muuŋ-kēs*beli Hadisten történeti mythosaihoz. Amott az «atyai bosszúok» eseménye van bővebben kifejtve, emitt a bosszú-hadjárat részletei. Közös elemek a megölt osztják fejedelem azonos nevén kívül az, hogy mindkét helyen a bosszú egy idegen (amott orosz, itt zürjén) fejedelem s az ő neje ellen irányul, kinek a bosszúokban különösen tevékeny szerep jut, továbbá, hogy mindkét helyen az ellenfélt «hét *mēŋkw*», illetve ezekkel egy sorba vehető «hét vichli» támogatja.

30. A bálványfok-vári hét fejedelem: *Lōŋχ-awėt ńol sāt ą̄tėr.*

Lōŋχ-awėt ńol nevű földfok Pápay József közlése szerint Obdorszk közelében, kis távolnyira a Poluj folyó *(Pulėŋ-joγan)* torkolatától van, ott hol ez a folyó a *Lōŋχ-joγan* (Шайтанка) mellékvizét fölveszi. Nem bizonyos, hogy ezzel azonos-e az a «Bálványfok», melynek hőseiről a Regulytól följegyzett nagyobb szabású *Lungaut nyäll eri* (Pápay J.: Osztják Népk. Gyüjt. 100—124) osztják hősének s a *Tēk*falvi bálvány vogul éneke (II : 31—51) szólanak; mert minde két forrás a dicsőített szent helyet köz-

vetetlenül az Ob mellett ismeri. Az előbbi szerint a *Lōŋχ-awėt ńol* bálványhősei ekkép kezdik éneküket: «Húsz rénbika futotta táplálékos Obunk hágóján, tíz rénbika futotta halas Obunk hágóján alvilági szörnyegetes sánczú várost rendelt nekünk *Num-Tōrėm* atyánk, vízi szörnyeteges sánczú várost rendelt nekünk Nagy *Jelėm* apánk.» A vogul szöveg szerint a bálványfoki hét fejedelem lakóhelye egy «szent Obfokocska» (*jelpiŋ Ās-mēsikwė* II : 31), melynél a táj «vizecskéjének egyik fele eleven *jūr*, eleven *sossėl* (szörnyetegek) száján át omlik, másik fele *kul'* (ördög) száján át omlik.» Itt áll a «futó felhőt szelő vár, a menő felhő magasságú vár» (II : 31), honnan a bálványfoki fejedelmek hadjárataikra kiindulnak. Az osztják ének szerint e fejedelmek közül ötnek a következő neve volt:

1. «Koppasztott makkrécze, megtépett felelő rucza (?) magasságú fejedelem» (*Soχtėm piri lovat ort, manzėm χānsi lovat ort*), ki valamennyi közül a legidősb. Ugyane néven ismerjük a *Muuŋ-kēs*-beli Hadisten bácsiját (l. fent 0137. l.), mi a két bálványhoz fűződő hagyományoknak kapcsolatára mutat. Emitt ez a mythikai alak harczraképtelen agg, ki dicső multjának emlékeiben él, míg a bálványfoki hősök énekében elsőnek indul «zajgó ellenség derék darabja gyanánt, fejes had jeles darabja gyanánt» «hajójáró ezre hét útra, szánjáró ezre hat jeles útra» (112) a nélkül, hogy többé visszakerülne régi lakóhelyére.

2. «Kérges vörösfenyő kérgéhez [hasonlatos] hajfonatú, kérges vörösfenyő kérgéhez [hasonlatos] arczú fejedelem» (*Kāri nāŋk kār sewvl ort, kāri nāŋk kār veśvl ort*), az előbbinek «tűzhelyes házát őrző fia», kit magával visz hadjáratába (106, 112).

3. «Táplálékos Obfői ember, halas Obfői ember» (*Lanṭėŋ Ās tajėl χo, χulėŋ Ās tajėl χo*) a korban következő, kit azért neveznek így, mivel hadi kalandjainak befejeztével az Ob forrásvidékén telepedett le; illetve «ülepedett» bálványnyá (124).

4. «Messze halló fülű fejedelem» (*Xū jila palvp ort, χū ńila palvp ort*), az Obfőinek öcscse, ki dísznevét onnan nyerte, mivel «téres városa terére ha kimegy, téres faluja terére ha kiáll, a maga állta deszkája ragyogó bálványsátorba ha felhág, mindenfelé figyel; ha a föld valamely zuga felől zajgó ellenség jövő nesze van, fejes hadnak jövő nesze van, az neki nyilvánvaló» (108).

5. «Hótalpon járó hótalpas gyors fejedelem, hódeszkán járó hódeszkás gyors fejedelem» (*Nīmėlna jąχla nīmlėŋ kēn ort, loχna jąχla loχėŋ kēn ort*) a legifjabb, kit azért illet e név, mivel «rénbikás szánon ülő emberfiának hét napi járó földjét, míg a hajnal hasad, hótalpas lábbal meglépi, hódeszkás lábbal meglépi» (107).

Az utóbbi három alak szereplői az osztják hősénekben előadott hadi eseménynek, melynek tárgya rövid összefoglalásban a következő: A «Messzehalló» fejedelem «idős ember sok idejét a mint fogyasztja, fönt járó szárnyasfajta sok állattól, alant járó lábaszerű sok állattól a beszédes állat beszédét, a híradó állat híradását füle szétágazó porczogójával akképpen hallja, hogy a be nem fagyó vizű szentséges tenger túlsó partján ebfejű nyolczezer férfias város van. Ebben ebfejű kis fejedelemleány, mint a kelő nap [oly] szép fürtös fejedelemleány növekedett; a nő varró varrását ha varrja, menésközben varrja; a nő tevő dolgát ha csinálja, járásközben teszi». Ezért a leányért már számos hőslő jelentkezett, de «az ebfejű nyolczezer férfias város belsős város belsejét megnézni földhátas pánczélos mellű, vízhátas kardos mellű egy fejedelem sem mehetett még»; mert senkit oda be nem bocsátottak. A «Messzehalló» fejedelem ettől fogva mindig csak arra a leányra gondol, szeretné élettársul megszerezni. De a nagy veszedelemmel járó hőslésre elszánni magát nem tudja. Mialatt így vesztegel, «kívülről jövő csacska szájú sok asszonytól» hallja, hogy «Koppasztott makkrécze magasságú fejedelem» bátyja fiával együtt távoli földre indult hadi vállalkozásra, utóbb pedig hogy «Hótalpas» öcscse is elment «az ebfejű nyolczezer férfias városhoz igazi ellenség derék darabja gyanánt, fejes had jeles darabja gyanánt». Várják vissza sokáig az eltávozottakat, de hét télen, hét nyáron át semmi hír felőlük nem érkezik. Mindinkább erősödik a gyanú, hogy a «két kedves fejedelmet fejedelem hágtató ágas fára, férfi hágtató bogas fára hágtatták», vagyis hogy valahol csúfos véget érve őket felakasztották. A habozó tétlenségből «Obfői» bátyja rázza föl a «Messzehalló fejedelmet» s elhatározzák, hogy «atyai fejvesztő bosszúokukat keresni» mennek. «Bálvány-képű, kalt-képű sok rénbikától» vont szánukon útra kelnek s «a be nem fagyó vizű szentséges tenger közepén egy magas fájú fás szigeten» állapod-

nak meg. Itt megválnak; a «Messzehalló fejedelem» helyben marad s egyelőre az «Obfői» megy egyedül az ebfejűek városa felé. Halászattal foglalkozva «hét télen, hét nyáron át» várja amaz vissza bátyját, végre türelmét vesztve ő is útnak ered bátyja után. A bálványképű rénbikák segedelmével sikerül átjutnia a be nem fagyó tengeren olykép, hogy állatai a hova lépnek, «fejszevas vastagságú jeget fagyasztanak». Eljutva az ebfejűek városába, látja hogy «tűz emésztette hét oszlopa ketté áll» ott s hogy az «ebfejű kis fejedelemleány a réves város aljában apródférfi sok szolgájával együtt lombból készített jeles háláson ül». Ezektől tudja meg, hogy «Hótalpas» öcscse, miután az ebfejű nyolczezer férfit megölte, a «szőrös szemű hét *mēŋk*» (*punėŋ sēmpi lābėt meŋk)* lakta favárosba ment s már hét éve várják visszajövetelét s hogy «Obfői» bátyja is ő utána ment. E hírre a «Messzehalló fejedelem» testvérei nyomában tovább halad. Elérkezve a «szőrös szemű hét *meŋk*» városába, ezt is fölégetve találja s azt a hírt hallja, hogy testvérei innen a «kőszemű hét boszorkány» *(kēwėŋ sēmpi lābėt por-nē)* lakó városba távoztak. Ezeknek városát szintén fölégetve találja s arról értesül, hogy testvérei a «kőszemű hét *meŋk*, a vasszemű hat *meŋk*» *(kēwėŋ sēmpi lābėt meŋk, karti sēmpi χot meŋk)* városába mentek tovább. Ide is követi őket, de ezt a várost is fölégetve találja; a *meŋk*-ek elmenekültek s testvérei őket üldözik. Most ráakad testvéreire s velük együtt «szárnyas állat hét képében» halad a *meŋk*-ek nyomában. Végre mindannyian *Num-Tōrėm* Égatya «arany tetőnyilásos hét háza, ezüst tetőrudas hat háza belsejében» találkoznak. A fejedelmek kérik a *meŋk*-ek kiszolgáltatását; de az Égatya e kivánságot megtagadja. «Jóllehet» — így szól a «Hótalpas fejedelemhez» — «te is kedves fejedelmem vagy, de nekem a kőszemű hét *meŋk*re szükségem van; veréb lelkük, vércse lelkük végét neked nem adom.» Erre a «Hótalpas fejedelem» a következő kérést intézi az Égatyához: «Felső eget lakó férfi, atya hallgass meg! Hogyha ennek a kőszemű hét *meŋk*-emnek veréb lelkük, vércse lelkük végét nem adod, vasélű hét ásót, fanyelű hat ásót fogass velük! Az alvilági ember lakta halandónak halni való réteges földre viszem őket, a táplálékos tenger, a halas tenger torkolatát hadd ássák mélyre! Egykor, ha majd az osztják ember korabeli, az osztják

ember idejebeli világ beáll, a táplálékos tenger torkolatából fölfelé haladó vizes hátszárnyú hátszárnyas hallal inséges sok fejedelmed leánya gyomra jeles végét azzal hadd töltse meg, fia éhsége jó végét azzal szüntesse meg! Kőszemű hét *meŋk*ed, vasszemű hat *meŋk*ed az alvilági ember lakta réteges földre le ne ereszd! Az osztják ember korabeli világ beálltakor hasba való étel gyanánt mind megeszik őket. Az osztják ember fia száztalpuk zúgását csak azt hallja meg! Ha dühös elmével vannak, az ágas fa ágát hadd tördeljék, a galyas fát gyökeréből hadd forgassák ki, ha pedig jó szívvel vannak, mint csendes szél, mint langyos szél, oly jó elmével menjenek!» Az Égatya teljesíti e kérést, a *meŋk*-ek lemennek az «alvilági réteges szent földre» s ott az Ob torkolatát, a tenger torkolatát mélyre ássák. Ekközben sokat kell szenvedniök a «Hótalpas fejedelemtől», ki avval hajszolja őket a munkára, hogy «a szablya nagy hátával, a kard nagy hátával üti őket». Ezután a hős testvérek az ebfejűek városába mennek, «az ősidők óta összehalmozott *śēś*-ezüst javát, *kēmi* ezüst javát mind elhordják» s az ebfejű fejedelemleányt a «Messzehalló fejedelem» bálványképű két rénbikájától vont szánján hazaviszi. Hadi sikereik után a három hős mindegyike a következő kijelentésekkel bálványnyá magasztosúl. Szól a «Hótalpas fejedelem»: «Én réves városom révében, táplálékos Obom szentséges vize alatt, vizes tetőnyilású tetőnyilásos házba, vizes tetőrúdú tetőrudas házba ülök ím; az osztják ember korabeli világ beálltakor, az osztják ember idejebeli nemzedék alapításakor majd csontos rénbika, szarvas rénbika jó áldozatát itt fogadom; reggel követelt véráldozatomat estére nem halasztják, este követelt ételáldozatomat reggelre nem halasztják; véráldozatot fogadó szigorú bálványnyá, ételáldozatot fogadó erős bálványnyá ülepedem itten.» — Szól az «Obfői» a «Messzehalló fejedelemhez»: «Téged majdan apródférfi sok szolgád egy lábú, deszkája ragyogó, lécze ragyogó bálványsátorba ültessen! Az osztják ember korabeli világ beálltakor majd ennél a fája magas, földje megnőtt, magas hegyfokodnál csontos rénbika véráldozatos kézzel, szarvas rénbika ételáldozatos kézzel álljanak előtted; *śēś*-ezüsttel bővelkedő, *kēmi* ezüsttel bővelkedő bálványnyá ülepedj; este követelt véráldozatodat reggelre nem halasztják, reggel követelt ételáldozatodat estére nem halasztják. Én pedig fehér

vizű táplálékos Obom, halas Obom fejéhez megyek ím.» Kiderül ezekből, hogy a *Loŋχ-awėt ńol* folyófoknál van egy vízi bálvány s egy erdei bálvány, továbbá, hogy az «Obfői» bálványt ezek «bátyjának» ismerik.

A vogul énekben a bálványfoki hősök szereplése nem ily dicsőséges. Evvel már fentebb (0193—4. l.) volt alkalmunk részletesebben foglalkozni, miért is itt csak azt említjük meg, hogy ők a *Tēk*-falvi isten sógorai, kit mint húguknak hőslőjét szivesen fogadtak, de utóbb miután a leánynyal nászajándék és lakodalom nélkül szökve távozott, haddal támadtak meg. E hadviselésben *Tēk*-öreg a hat idősb bálványfoki fejedelmet megölte s csupán legifjabb sógorának kegyelmezett. A voguloknál tehát a bálványfoki bálványoknak nincs meg az a tekintélye, mint az éjszaki osztjákoknál.

31. A tűzmohás tavi öreg: *Taŋkw-tūr ąjkä.*

A szoszvai vogulok *Taŋkw-tūr ąjkä* néven emlegetik azt a bálványt, melyet az osztjákok valahol Obdorszkon alul *Tuŋk-ląr īki* azonos jelentésű néven tisztelnek. Egy vogul hősének (II : 94—97) nyomán van tudomásunk e bálvány történeti mythosairól, melyeknek rövid foglalatja a következő: *Nāŋk-ūsiŋ ątėr* («Vörösfenyő-városbeli fejedelem») — ez a bálványhős régibb jelzése, mely az Obdorszk átellenében fekvő *Lābėt nāŋk kort* («Hét veresfenyő falu» = Лабытнянскія юрты) falu nevére emlékeztet — már harmincz éves lett, de «házon kivüli vidéket még nem látott»; ezért bátyjai elhatározzák, hogy vele együtt «nőjáró nős vidéket keresni», vagyis hősleni mennek. «Két fából összerótt tutajt» szerkesztenek s követet küldenek öcscsükhöz, hogy jöjjön. Emez azonban csak ránéz a követre s «szó nélkül, beszéd nélkül félreül». Másodszor is küldik a követet, de az ifjú fejedelem egyre csak nem jön; végül midőn harmadszor küldik, felölti fegyvereit s bátyjaival útnak indul. A «Vasbúvármadár alakú fejedelem» *(Kēr-tāχėt χuriŋ ątėr)* várához érkezve, a vár urához leánykérő követet küldenek. Sokáig tárgyalják az ügyet, végre a várbeliek a nászoló vendégséget lakoma ürügye alatt egy házba vezetik, ezt kivülről lezárják, aztán a tetőnyiláson át tüzet bocsátanak a házba. A két nászoló bátya megégett, de az ifjabb feje-

delemnek sikerült egy falrepedésen át tűzszikra alakjában kimenekülni s a folyóhoz lefutni. Futását észrevették s utána iramodva lába ikrájában meglőtték. Erre beleugrik a vízbe s alámerül, majd távolabb egy vizen úszó fűcsomóban fölmerül s aztán ismét alámerül. Így eljut egy folyófokig, a hol a «Vasbúvármadár alakú fejedelem» leánya megtalálja s rénbőrben szolgálóival hazaczipelteti. «Nejének házában» élve lába meggyógyul s ezután visszamegy hazájába. Útjában észreveszi, hogy a «Vasbúvármadár alakú fejedelem» üldözi; erre evet alakjára változik s egy nyárfa üregében meghúzódva kerüli el a vészt. Majd útját folytatva eljut a «fekete vizű halas Szoszva» forrásvidékére egy kővárban*) (*āχwtės-ūs*) lakó nagybátyjaihoz. Ezek őt «szarvasbikákkal befogott szánsorral» látják el, melylyel visszamegy bosszúja kielégítésére a «Vasbúvármadár alakú fejedelemhez». Ennek várát «hátszorítással zúzza, mellszorítással zúzza». Nejéhez jutva látja, hogy mellette egy férfi fekszik. Kiderül, hogy ez a saját fia, ki távollétében növekedett ekkorára. Ezután nejével s fiával elköltöznek s az Obon lefelé utazva egy helyt megtelepednek. «Nőnek érinthetetlen szent földet (*nē rautal ielpiŋ mā*) ottan szerzett; *Taŋkw-tūr ą̄jkä* néven [tisztelve] mind e mai napig ott hajlonganak előtte, ott hoznak őneki ételáldozatot» — mondja befejezésül az ének.

32. Az *Ą̊ut*-folyóvidéki fejedelem: *Ą̊ut-jā ą̄tėr.*

GONDATTInak szigvavidéki értesülése szerint (20. l.) az «*Ą̊ut*-folyóvidéki fejedelem» (аутья одыръ) az Égatyának negyedik fia, ki az Ob torkolatánál *csuka* alakjában él s a tenger halai fölött rendelkezik. PÁPAY JÓZSEF is megerősíti (Osztj. Népk. Gy. LXXVI. l.), hogy *Āwėt-ort* egyike *Num-Tōrėm* hét fiának, kit az Égfiaknak vidékek szerint változó sorozatában állandóan emlegetnek. Ennek székhelye az *Āwėt-joγan* torkolata közelében levő «szent földfokon» (*jemėŋ ńol*) Obdorszktól éjszakra van. Innen intézi az emberek halászati szerencséjét olykép, hogy minden

---

*) Egybehangzó ezzel, hogy az éjszaki Szoszva forrásvidékén fekvő *Jäni̊' paul* obi-orosz Искаръ neve a zürjén *iz-kar* «kővár» szóval fejthető meg.

év kora tavaszán emberi alakot öltve fölszáll égi atyjához s átveszi ennek parancsát arra nézve, hogy kinek-kinek mennyi halat szolgáltasson a következő évre. Följegyezvén az Égatya intézkedését, visszatér a tengerbe s a Vízi-fejedelemnek *(Vit-χą̄n)* meghagyja, hogy mennyi halat bocsásson rendelkezésre birtokából. Késő őszszel pedig — mint ezt már fentebb megírtuk (0188. l.) — el szokott utazni, vagy elküldi szolgáit «Obfői isten» *(Ās-taľēχ tą̄rėm)* bátyjához annak kitudakolására, hogy megkapták-e a táj lakosai mind a számukra megállapított halat s ha nem, miért nem. GONDATTI e közlésén kívül (20—21. l.) még csak egy PÁPAYtól följegyzett idéző igéből (Osztj. Népk. Gyüjt. 273. l.) van e bálványalakról tudomásunk, honnan megtudjuk, hogy *Awėt-ort iki* a «Kérges hátú erdei bálvány kis fia» *(Kārėŋ šašpi ont-loŋχ aj poχ)*, ki «egyik tája végén birtokolt, torkolatos tengere végén birtokolt menyasszony ábrázatú hét dombja mögéből két elejű elejes szánra ülve» jár «vendég emberhez illő vigasságos útra a más vidéki fiaitól birtokolt» földekre.

33. A Szinja-folyóvidéki öreg: *Sanjä ą̄jkä.*

A Szinja (Сыня, vogulul: *Sanjä jā*) az Ob balpartjának egyik nagyobb mellékfolyója, melynek forrástáján áll *Xāriŋ-puniŋ paul* (Хорпуновъ), a «Vörös evet, karmos evet alakú fejedelem» *(Kēlp lēʼin χuriŋ ą̄tėr, kwonsiŋ lēʼin χuriŋ ą̄tėr)* díszjelzővel nevezett «Szinja-vidéki öreg» székhelye *(Sanjä-ą̄jkä jelpiŋ mātä Sanjä taľχät, Xāriŋ-puniŋ paul ľapät, pujin ą̄li).* Ezt a bálványt a «Szoszvafői öreg» hősénekének egy részletéből (II: 150—154) ismerjük, melynek bevezetése szintén említi, hogy «a tápláléka bő, hala bő Szanja forrásvidékére rendelte őt *Numi-Tą̄rėm* atyja». Szó esik itt e bálványnak «vörös evettel, karmos evettel teli házáról» is, valamint hogy vizében «fogas *jūr* és *sossėl*-állatok» vannak (II: 151). Fentebb részletesen előadott történetének (0120—1. l.) rövid foglalatja, hogy szerencsétlen végű hadjáratot indított a «Szoszvafői öreg» ellen, kinek «csecses mellű egy leányát» erőszakkal akarta nőül szerezni magának. Az a körülmény, hogy a vogul ének minden «háterő és minden mellerő nélkül való hitvány (üresen levő) Karmos evet alakú

fejedelemnek» mondja, nyilván mutatja, hogy e bálványnak a Szoszva vidékén nincs tekintélye.

34. Nyárèsz fejedelemasszony: *'Nārės-nāj ēkwä.* A kisobi isten *(Ajäs-tą̄rėm)* hősénekében találkozunk e női bálvány alakjával, melyre vonatkozó tudomásunkat már fentebb (034. l.) volt alkalmunk közölni.

* * *

Kiegészítésül elősoroljuk itt azokat az osztják bálványokat is, melyekről csupán osztjákokra vonatkozó irodalmi közlésekből vannak értesüléseink. Ilyenek:

I. Az északi osztják tájain:

a) A vokszarkovi bálványpár, mely PALLAS értesülése szerint (III: 60) az összes obvidéki osztjákoknak s a szomszédos szamojédoknak kiválóan nagyrabecsült istensége. Obdorszkon alul mintegy 120 versztnyire az Ob jobb partján erdős magaslaton áll az az *Oχsar-jaχ-pōγol*, vagy *Oχsar-pōγol* (= «a Róka-nemzetség falva» ; Оксарковскія, Воксарскія юрты, Воксарковы) nevű helység, melynek közelében e férfi- s női bálványalakokat tisztelték. Gazdagon föl voltak ékesítve nemcsak mindennemű drága prém- és posztóruhákkal, hanem sokféle állatot ábrázoló réz- és vascsüngőkkel, sőt állítólag ezüst koszorú is volt fejükön. Mindegyik bálvány külön fára volt elhelyezve, melyeknek törzsökét posztóval göngyölték körül, águkon pedig csengetyű függött, melyet a szél mozgatott. A férfibálvány szent fájára tegez és ijj volt aggatva, míg a körülötte levő fákon az áldozatul leölt rénszarvasok bőrei s egyéb felajánlott állatbőrök csüngöttek. A fák alatt köröskörül mindenféle osztják házi holmi: üst, kanál, csésze, burnótszelencze stb. hevert. A férfiak csupán a férfibálványnak hódoltak, míg a nők egy samánasszony vezérlete alatt a női bálvány mellett gyülekeztek s ennek mutattak be áldozatokat s ajándéktárgyakat (PALLAS u. o.). — POLJAKOV (Путеш. 116.) nyilván más vokszarkovi bálványokról közli azt a tudósítást, hogy ezeket, rénbőrök és rénbőrruhák közé helyezve, a szánakon tartják, melyek más hasonló holmikkal megrakott, felül nyirhéjjal boritott s erősen átkötött szánaktól abban külön-

böznek, hogy rajtuk egy teljes rénbőr az állat fejével, szarvaival, lábaival és patáival látható. Midőn az osztjákok útra kelnek, az ily bálványtartó szánakat magukkal viszik.

b) A paszerczovi bálványok. Obdorszktól 5 versztnyire a Poluj folyó jobb partján fekszik a már fentebb (0127. l.) említett osztják Pasztér-nemzetségnek falva, *Pastér-jaχ pōγol*, vagy *Pastér-pōγol* (Пасерцовскія юрты), melynek szent nyirfaligetét és ennek bálványait szintén POLJAKOV ismerteti (Путеш. 114—5.). Szerinte itt sok nyirfának alján egész halom rénszarvas-szarv látható, melyből különféle nagyságú, igen egyszerűen alakított bálványok emelkednek ki. Ezek puszta fahasábokból állanak, melyeknek felső részén durva metszések jelzik a szemet, száját s orrot. A falu legfőbb bálványa egy magánosan álló vörösfenyő alatt van elhelyezve, két rőfnyi magas s feje annyira tele van rakva mindenféle színű szalagokkal, hogy ezektől a bálvány ábrázatja nem látható. A bálványtól jobbra egy ágon egy kardnak fél darabja függ a markolatával annak jeléül, hogy a bálványhoz hadi tettek képzete fűződik. A bálvány lábánál apró szekrények vannak letéve, ingekkel, posztódarabokkal, törött vasakkal s egyéb holmikkal megrakva. A fa alatt rothadó bőrök közepett más kisebb-nagyobb bálványfácskák s körülöttük megevett rókák koponyái láthatók.

c) A veszpogli bálványcsoport. Obdorszkon túl az Obnak első nagyobb szigetén áll *Ves-pōγol* («Mammutfalu») halásztelep, hol FINSCHnek és társainak egy osztják bálványcsoportot volt alkalmuk közelről megszemlélni. E kutatónak rajznyomattal kisért leírása szerint (492—3. l.) itt egy karcsú fűzfákból álló ligetben mintegy 80 durva metszésű csúcsos fejű fabálvány volt a földre helyezve, mögöttük pedig főbálványkép egy alul vörös posztóval begöngyölt s szalagokkal átkötött fatörzs volt látható, melynek felső részéhez vésésekkel diszített ón- és ezüsttányérok voltak erősítve. E mellett más karókon kardok s egyéb holmik lógtak, mindannyian rongyokba burkolva. Itt-ott a fákon halak feje és farka volt fölaggatva, mi nyilván az évad első halászati zsákmányából feláldozott halaknak maradványa volt.

d) Egy obdorszki bálvány, melynek Poljakov szerint (58. l.) *Juχli mū nąvi Sąrńi* (Юхлыму нувый сорнэ) «Fátlan vidéki fehér Aranyos» a neve.

e) A sisfalvi bálvány *(Šižėŋ kortėŋ jaχ loŋγėl)*, vagy *Šiši-öreg (Šižeŋ iki)*, melyre vonatkozólag Pápay József osztják népköltési gyűjtésében (273. l.) találunk néhány adatot. E szerint ez «a táplálékos *'Siś*-folyónak» valamely földnyelvén *(lanṭėŋ Šižėŋ ńol)* székel s «szárnytolla hullott szentséges *sasképű* Aranyos *(mārkėl lāknėm jēmėŋ siwės χorɒl Sąrńi)*, asszonyvéres, férfivéres bünhődést hozó isten, bűvös isten» *(sạṭėŋ tōrėm)*, kit megrontás ellen idéznek. «Sasképű» jelzője emlékeztet az uralvidéki régészeti leletek sast ábrázoló bálványöntvényeire, a minőknek rajzait Teplouchov «Древности Пермской Чуди въ видѣ баснословныхъ людей и животныхъ» (A permi csúd régiségek képzeleti ember- és állatalakokat ábrázoló leletei; Perm, 1893) cz. könyvében is láthatni.

f) A sorkali bálvány, melyről az osztják hittérítés történetének kapcsán Novitzkij tudósít bennünket (l. u. i. I: 094, 0105). Ez emberalakú fabálvány volt ezüst ábrázattal s törzsökén rágöngyölgetett posztódarabokkal, melyeket a hívek emberemlékezet óta adománykép raktak rája. A hittérítők ezt a bálványt elégették; székhelyén épült Шоркальское (v. Шаркальское) egyházas falu az Ob mellett Berjozovon felül.

II. A déli osztjákok tájain:

g) A demjanszki bálvány. Mint hiteles forrás nyomán J. E. Fischer írja (Sibirische Gesch. I: 224—5) az Irtis alvidékén fekvő Демянскъ (vogulul: *Jąm-uś*, osztjákul: *Nimńan*) nevű városka területén hajdanában osztják vár volt, melyben az orosz hódítás idején (1582) egy vízzel telt tálban ülő bálványalakot imádtak. Ennek az edénynek vizét az osztjákok azzal a képzelettel ivogatták, hogy e szent ital őket minden bajtól megóvja. Midőn Bogdán Brjazga kozákjai erősségüket megtámadták, az osztjákok ezt a bálványt asztalra állították, mellette külön tálakban faggyut és ként égettek s az asztalt körülállva folytonos imádságok közben mindenféle bűvölő mesterséggel azt kutatták, vajjon megadják-e magukat az oroszoknak, vagy pedig tovább küzdjenek ellenük (l. u. i. I: 086—7, 137. l.).

h) A rácsai bálvány. Ugyancsak J. E. FISCHER nyomán (Sib. Gesch. I : 226) van arról tudomásunk, hogy az Irtis mellékén alább a Рачевыя юрты, illetve a környékebeli váromladék (Рачевое городище) helyén egykor egy *Rača* nevű bálványt tiszteltek, melynek éppen, midőn a várat az oroszok megtámadták, a vidékről egybegyűlt bálványpapok áldozattal kedveskedtek (l. u. i. I : 087, 137. l.).

i) A czingalinszki jurták bálványa. PATKANOV tudósítása szerint (Irtysch-Ostjaken I : 108) az irtismelléki Цингалинскія юрты (*Voȝ-itpa voš* «Vár előtti város», mely t. i. a régi *'Tāpar-voš* vár romja előtt fekszik) falunak *Xūdėm pēlėk tāγėtt' iga* «Három tájékot őrző öreg» nevű bályányistensége van, mely e nevét onnan nyerte, hogy a hatáskörébe tartozó falunak házcsoportjai régebben három helyre voltak szétszórva.

j) A kondavidéki «Folyófői öregek». Ugyancsak PATKANOV értesitése szerint (u. o. I : 114) a kondai osztjákság területén, néhány versztnyire attól a téli úttól, mely a folyómelléki puštjinszki jurtáktól (*Tėtė-pūχėt*, vogulul: *Tēl-paul)* a šumilovi jurtákhoz (*Tuŋk-jeγa pūγėt)* vezet, egy *Voš-jeγa voš* («Városi folyómelléki város») nevű váromladék területét szent hely gyanánt tisztelik. Az itt székelő bálványszellemnek, melynek valószínűleg *Nūm-iga* a neve (l. u. o. II : 78.), társa az északabbra eső njurkojevi jurták (*Pėtpou-pūχėt)* közelében tisztelt *Pėtpou-iga*, minélfogva a kondai alvidék népe, mely ezt a két istenséget az élet nehéz viszonyai között áldozatokkal és ajándékokkal szokta fölkeresni, őket együtt a «Folyófői két öreg» (*Jeγa-tei igeŋen)* néven emlegeti. Történeti mythosaikra vonatkozólag PATKANOV népköltési gyűjteményének két hősénekében (II : 22—39, 79—81.) találunk adatokat, melyek szerint e két bálványszellem egykor a Konda torkolatához közel eső *Karipōspat urdat voš* («Kecsege-folyóágmelléki fejedelmi város») nevű omladék helyén állott várban élt. *Xūdėm sōt ōt tittīdėm luléŋ mōχ, tōχtėŋ mōχ kėnėŋ ūrt* («Háromszáz év óta rothadó vöcsökfiók, búvárkacsa-fiók módjára rothadt fejedelem»?) volt az apjuk s hárman voltak testvérek, kiket együtt *Jiŋka vēgettai jiŋk-χut' tāγpėŋ ūrt χūdėm paγat* («Vízre szálló vízi halat horgászó fejedelmi három fiú») néven neveztek. Egy nőtestvérük is volt, kit

az Emder-városbeli hősök egyike szerzett meg magának feleségül Ugyanezek az Emder-hősök szemet vetettek a három testvérnek délvidékről hozott «aranyszemű, szemöldökös» ifjú nejeire, miből véres háború keletkezett, melyben az Emder-hősök, egynek kivételével, elestek. Ennek következtében a három testvérnek az Emder-hősök fiaival gyűlt meg a baja, kiket a vérboszu vágya indít rémes hadjáratra. A három testvér atyjukkal s váruk népével egyetemben a Konda felvidékén, a Jevra folyó közelében fekvő *Xārda-voš*-ba kénytelenek menekülni, hol végre a hősök harcza azzal ér véget, hogy a három testvér legifjabbja elesik, a másik kettőt pedig «Arany-fény» az ő égi atyjuk mennyei lakába emeli, a honnan kőnyilakkal lövöldözve pusztítják el ellenfeleiket. Mennybe jutva földi tisztelethelyek gyanánt a fent említett vidékeket szemelték ki maguknak. Később *Nūm-iga* és *Pėtpou-iga* segítségére mennek a *Jāvetta-kētpe χui* és *'Tapar-nēŋ* két fiának, kik az esküszegű szamojéd hősökkel a Berjozovon alul fekvő *Kon-awėt* (Куноватъ) szigeten harczolnak. A kivívott győzelem után a zsákmányon közösen osztozkodnak.

k) A kondatorkolati öregek *(Xunt-oŋ īmeŋen, igeŋen)*. Az utóbbi történet kapcsán említi a rege (Patkanov u. o. II : 79—81.). hogy midőn a két «Folyófői öreg» háborúba indul, a Konda torkolatánál lakó «öreg asszony s öreg ember» elébük megy s megtudván útjuk czélját szintén elhatározzák magukat arra, hogy a szamojédok ellen kelve «*Kon-awėt* szigetét felfordítják s a két erős szamojédot megeszik». Erre azonban nem volt alkalmuk, mert mikorra a harcz színhelyéhez közel értek, előre ment vendégeik, már elvégezvén feladatukat, visszatérőben voltak. Erre mindnyájan visszatértek s a Konda torkolatánál nagy vendégséget tartottak. Ez a két kondatorkolati regealak, bár Patkanov nem említi, bizonyára szintén bálványistenség.

l) Ugyancsak a Konda alvidékén ismert bálványok: *Tōχ-jeγa iga* a Vigel-tó s a szomszédos *Tōχ-jeγa* («Tavi folyó») környékén, melynek jelzője: *taŋetta χōt iga, ńōγos laŋkpe iga* «a fedeletlen házú öreg, a nyuszttakarós öreg», mivel a szabad ég alatt áll s nyusztbőrrel van diszitve. — *Pūγol-iga*, a «Falu örege», melynek székhelye a bogdanovi jurták *(Jēχė-lōχ)* közelében van. — *Kev-ima* «Kőasszony» egy nagy szikla-

bálvány, mely körül a kisebb kiemelkedő kövek, az asszonynak «gyermekei» *(ńaurėmėt)*. — *Voǯ-unt ima*, a Városerdő asszonya» a czingalinszki jurták mellett (Patkanov u. o. I : 108.).

m) A Vaszjugan folyó felvidékén, az okonczugonczi *(Okon-sigėt pūγėl)* és kuntiki jurták közt levő *Toχ-siγėt* nevű tónak szigetén Grigorovszkij értesítése szerint (Описанiе васюганской тундры, 34.) egy nagy tiszteletben tartott női bálványnak négy oszlopra épített házikója áll, mely bálványnak a nevét az orosz tudósító Ортыни-Пай-nak írja s «gazdag asszonynak» fordítja.*) Ez mintegy másfél rőfnyi magas bábu, mely emelvényen ül, két oldalán pedig apróbb bábuk alakjában egy-egy «szolgálója» áll. Mind a három alak gyöngyökkel és réz-csecsebecsékkel diszített vászoningbe van öltöztetve; előttük egy alacsony asztalka s rajta bevésett rajzokkal ékített ezüsttányérka. Az a hagyomány, hogy egykor e helyen a bálványasszonynak férje, nőtestvére s hét fia is élt, utóbb azonban a férj a Jugan folyó vidékére ment az ottani ördögökkel hadakozni, a hol valószínűleg a harczban elpusztult. A nőtestvér, mikor az özvegy fiai felnőttek, fiatal leány létéré szintén eltávozott a Tim folyó vidékére, a hol talán férjet talált. A vaszjugáni osztjákok sűrűn zarándokolnak áldozataikkal és adományaikkal a *Toχ-siγėt* nőbálványához, mert azt is tartják felőle, hogy a családi gyarapodás, valamint a halászat és vadászat szerencséjét neki köszönhetik. Házikóját lakattal elzárva őrzi állítólag évszázadok óta az *Aj-pūγėl*-beli Pačelkov-család. — A *Toχ-siγėt* tóval egy kis folyóér egy más kis tavat köt össze, melynek nevét Grigorovszkij (u. o. 35.) Кайогодетеэмтеръ-nek írja; ez arról nevezetes, hogy a partján egy óriási lúczfenyő van, melynek tővénél az ott székelő bálványszellemnek *(juŋk)* tiszteletére azokat a fasulykokat helyezik el, melyekkel halászat idején a zsákmányul esett hal fejét ütik elkábítás czéljából. A ki csak e tóban halászik, tartozik ily sulyokkal kedveskedni a víz urának, mert külömben vállalkozása nem lesz sikeres.

Végül meg kell említenünk, hogy — mint ezt már alkal-

*) E fordítás valószínűleg félreértésén alapszik, a mennyiben *ort-nī paj* voltakép «úrnő-*sziget*»; ha a *paj* «gazdag» szó volna az utótag, akkor mint jelzőnek a jelzett szó előtt kellene állania.

milag érintettük (I:0246.) — a vogulok és osztjákok a pogányság hagyományai alapján bálványoknak tekintik az orosz szentképeket is s ezért ezeket, ép úgy mint a bálványokat, az «öreg» és «istenke» kedveskedő jelzőkkel emlegetik. Így Krisztus képe náluk «*Pąsi-öreg*» (PV. *Pąsi-ańšuχ*, ezekből: Спаситель «Üdvözítő» és *ańšuχ* «öreg»), Illés próféta «Illés öreg» (KV. *Eljė-ańšuχ*), vagy «Illés istenke» (PV. *Il'a-tōrėmśiśkwė*), Sz. Miklós szintén «Mikul öreg» (KV. *Mikol-ańšuχ*, IO. *Mikul-iga*), vagy «Mikul-istenke» (*Mikul-tōrėmśiśkwė*), sőt «istenkék» lettek a keresztény vallásgyakorlatnak oly tárgyai is, mint a kereszt (PV. *pērėn-tōrėmśiśkwė*) s az evangéliumkönyv (PV. *jevangėl'-tōrėmśiśkwė*). Ily keresztény hatás mutatkozik abban is, hogy a narimi kerületben levő Szemejka-jurtákban (*Joʒ-oŋ pūχėt*) egy két ölnyi hosszú rúdból álló bálványt Ádám-öreg (*Adam-iga*) jelzéssel neveznek (PATKANOV: Irtysch-Ostjaken I : 106, 108).

A természeti jelenségek mythikai alakjai.

A mindenség fölött uralkodó három nagy világistenségnek, az *Égatyá*-nak, *Földanyá*-nak s az *Alvilág-fejedelmé*-nek hatáskörében s felügyelete alatt az egyes kiváló természeti jelenségek, ú. m. égi testek, levegő, tűz, víz, hegyek, erdők s ezek állatai, valamint a láthatatlan földalatti világ ügykörének gondozására egész sereg óriás-, ördög-, manó-, tündér- és boszorkány-féle mythikai alak van rendelve, melyek az embernek többnyire torzmásai, vele szorosabb kapcsolatban nem állanak s egyéni tulajdonságaik szerint jó, vagy ártó szándékkal csak rendkívüli alkalmakkor, esetleg felsőbb hatalom intézkedésére érintkeznek. Ezek csak a legritkább esetben részesülnek afféle szertartásos tiszteletben, mint a bálványok, minthogy közbenjáró hivatásuk az ember s az ennek sorsát irányító istenségek között nincsen, hatalmuk is igen korlátolt, sőt bár erejük s védelmi képességük rendesen sokkal nagyobb, mint az emberé, emez mégis eszével és fogásaival diadalmaskodhatik fölöttük. Ilyen képzeleti lények a vogul néphitben a következők:

I. **Égen lakók:**

1. A Napasszony *(Xątėl-ēkwä)* és leánya *(Xątėl-ēkwä āγi).*

2. A Holdöreg *(Ēt-pos ąjkä)* és leánya *(Ēt-pos āγi).*

3. A csillaglakó vadász *(Mośʼ-χum)* és családja *(mośʼ-mām).*

4. A Reghajnal-anya *(Xoli-sēri śāńi).*

5. Az «Égen függő hét fiú» *(Tąrėm χannė sāt pī').*

6. Az ég alját őrző öreg *(Tārėm jol-χannė mā ūrnė ąjkä).*

II. **Levegőben lakók:**

7. A Szélistenke-öreg *(Vuot-pop' ańśuχ)* és a Szél-fiú *(Vōt-pī').*

8. A Vészes-Tűzasszony *(Tērėn-nāj)* és a Tűz-fejedelem *(Nājiŋ χąn).*

9. A «Fennjáró szárnyas Kalm» *(Numėl minnė tąwliŋ Kalm).*

III. **Földön lakók** (*vōr-χumit* «erdei emberek», PV. *vạr-kʿart* «erdőbeliek»; FKV. *vuor-ańśuχ* «erdei öreg, лѣсной»):

10. Az óriások *(mēŋkwėt).*

11. Az állatemberek *(ujtśit).*

12. A tündérnép *(mis-mām).*

13. Az ördögök *(kuľt).*

14. A boszorkánynép *(por-mām).*

IV. **Vízlakók:**

15. A Vízfejedelem *(Vit-χąn)* és leányai *(Vit-χąn-āγit).*

16. A madárjáró déltáj népe *(Morti-māχum).*

V. **Alvilágiak:**

17. A pusztító kórszellem *(Tērėn-χuľ, Xīń).*

A következőkben az itt elősorolt mythikai alakokra vonatkozó adatokat és közléseket fogjuk rendszeres tárgyalásban bemutatni.

1. A Napasszony és leánya: *Xątėl-ēkwä* és *Xątėl-ēkwä-āγi.*

Az éjszaki vogulban és éjszaki osztjákban a napnak, mint égi testnek rendes közneve: *nāj*, mely egyszersmind «úri, feje-

delmi asszonyt» jelent. Kétségtelen, hogy itt személyesítő, mythikai kifejezéssel van dolgunk, mert közhasználatú a napnak mint égi testnek s mint időszaknak egy másik szava is az éjszaki vogulban és osztjákban, mely ily értelemben ismeretes az összes többi nyelvjárásokban is, ez t. i. az ÉV. *χātėl*, ÉO. *χatl* = KLV., PV., TV. *k'ątėl*, KV. *k'ōtėl*, ALV. *k'atel*; ÉO. *χvtll*, Demj. *χăt*, vachi és vaszjugáni osztj. *k'ǫtLL* stb. (l. KARJALAINEN: Ostj. Lautgesch. 47). Világosan tanúskodik a napnak asszony képében való mythikai felfogásáról a *Kul'·ątėr*-hymnusnak az a részlete is, melyben ennek az alvilági istenségnek «kakukasszony nénje» a következőkép énekel: «Holnapi napon, midőn a tüzes nap, a mi asszony-anyánk [Numi-Târėm] atyja házának tetejébe emelkedik (*χolit χątėl ārśėŋ χątėl nāj·āŋkūw jäγä kwolpatitän lapnė ąrėmtė* II : 291)» — vagyis: midőn a *nap* az égbolton fölszáll — «eme tenger alvégéről szél kerekedik». Ugyanezt a mythikai képet vázolja élénk színekkel a REGULYtól följegyzett *Nāṭėŋ ār* czímű hőséneknek következő helye: Tavaszi verőfényes asszonyod, őszi verőfényes asszonyod (t. i. a *nap*) sérinczhal-zsíros jeles kezét, nyelmahal-zsíros jeles kezét (t. i. *sugarát*) tetőnyílás-födeles házam tetőnyílás-födelénél a két gerenda közé benyujtja, a három gerenda közé betekint (*tąwi-ląrńėŋ imen, sus-ląrńėŋ imen lār-vojėŋ jem jaśl, ońś-vojėŋ jem jaśl pulpėŋ χąt pulpėm-ewilt kat niri kūṭėlna joln' mētšaṭal, χōlom nir kūṭėlna joln' aŋkėrṭal* PÁPAY J. Osztj. Népk. Gy. 172). Két vogul találós mesében is úgy látjuk, hogy a népképzelet a napot asszonyalaknak véli; az egyik szerint a nap «vörös kendős nő, ki a falu körül jár» (*kēlp tōrėŋ nē pöul laχwė jōŋγi: k'ōtėl* IV : 398), a másik szerint «ezüstgyűrűs nő, ki a szobaszöglet zugában varrogat [a beragyogó tűvékonyságú sugarakkal]» (*ąln-tuľäŋ nē sām-pattat jūntsaχti: χątėl-kāt sām-pattän pokaps* IV : 386). A nap személyesítő képzetével függ össze, hogy sugarait, midőn köröskörül szerteszét ragyognak, nap-hajfonatnak (*χātėl-sa'i*; PV. *k'ątėl säi tāräti* «a nap hajfonatot ereszt» = «sugarakat szór») nevezik s a költői nyelv «kelő napnak aranyos hajfonatáról» (vagyis: aranysugarairól; *nēiliŋ χātėl sąrni sa'i* II : 315, 316) s «aranyhajfonatos szép napról» (*sorńi saγip jamės χątėl* II : 275, III :

34; *sarni sa'ipä saγiŋ χātėl* III : 2, 34) szól;*) továbbá hogy midőn a nap sugarait valamely eltakaró lepel alól csak egy irányban, csomósan, vagy kéve módra bocsátja, ezt n a p - k é z - nek *(χātėl-kāt)* mondják, a mint ennek két adatát már fentebb láttuk (v. ö. még: *nēīlnė χātėl sarni χātėl-kāt* «kelő napnak aranyos napkeze» II : 362); végül, hogy a tavdai vogul nép, ha a nap a felhő homályát több irányban előtörő sugárcsomóval nyilalja át, e tüneményt «a n a p s a p k á j a - k e s z t y ű j e» *(k'atėl tak'l'a-pask'a)* néven emlegeti s úgy fogja föl, hogy «a nap a sapkát, kesztyűt *felöltötte*» *(k'atėl tak'l'a-pask'a nuŋ-mäštil;* l. fent 0114. l.).

Az e képzetnek megfelelő N a p a s s z o n y r ó l és l e á n y á r ó l *(Xātėl-ēkwä* I : 24) némi regeanyag is jutott a kutatók tudomására. A világ teremtésének szigvai szent regéjében a jövendő Világügyelő-férfiú ifjúsága kalandjai során eljut e Napasszony lakó tájára is. Itt a Napasszony Heliosként három lovával oly sebesen nyargal, hogy az ifjú erős futással sem bírja utólérni; de minthogy a Napasszony körben nyargal, az ifjú megáll egy helyen s így a Napasszony maga kerül vissza hozzája. Csodálkozik a Napasszony földről idekerült vendégén, de szívesen fogadja s előre beküldi házába, miután leányának beszólott, hogy «idegen embert ne kínozzon». A leány a vogul-osztják illendőségi szabálynak megfelelőleg az idegen férfitől félrehúzódva a függő kárpittal elfödött szobarekeszben ül, mivel azonban a tetszetős külsejű férfi megjelenése nyugodni nem hagyja, ezt leányok módja szerint boszantani kezdi. A kárpit mozgatásával rendkívüli hőséget szerez, úgyhogy az ifjú egészen vizzé válik a sok izzadásban. Megjön a Napasszony s pirongatja leányát: «Hát ez a fiatal népségnek életszokása?!» Ezután a Napasszony megvendégeli az ifjút, ki jó kedvében — mint ezt fentebb megírtuk (088. l.) — rövid időre a nap vitelére is engedelmet kér. A jóindulatú Napasszony teljesíti a kérést, de a vogul Phætonnak vállalkozása is szerencsétlenséget hoz az emberekre, miert is egy körforgás után a Napasszony gyöngéd feddéssel vissza-

*) GONDATTI közlése szerint (55. l.) a vogulok a naptól eredő fénysávokat olykép magyarázzák, hogy ily égi jelenség alkalmával *a nap hajfonatát fésüli.*

veszi tőle a napot. Midőn az ifjú tőle elbúcsúzik, a Napasszony avval a kijelentéssel válik meg tőle, hogy hősi útjaiból visszatérve esetleg ott találja leányát az égbe vivő hágcsó tövénél (I : 27). Így is történt, a Napasszony-leány (*Xą̄tėl-ēkwä-āγi* I : 31) a Világügyelő-férfiú nejévé lesz s ménesével, valamint tehéncsordájával gyarapítja ennek gazdagságát.

A Napleányra vonatkozólag Reguly jegyzetei közt is találunk egy szűkszavú adatot, melyet Hunfalvy Pál közöl (Vogul föld és nép, 137. l.): *Katel-ájk' éri, Katel-ájl vilu; jonkop-ájk' éri, jonkop-ájl vilu* = *Xą̄tėl-āγi-ke ēri, Xą̄tėl-āγil vi̊lūw; Ją̄ŋχėp-āγi-ke ēri, Ją̄ŋχėp-āγil vi̊lūw* «Ha a Napleány kell, a Napleányt szerezzük meg [nőül] neked; ha a Holdleány kell, a Holdleányt szerezzük meg [nőül] neked». Fölvilágosítás ez idézetre nézve reánk nem maradt; föltehetőleg egy hősénekből való, melyben az idősebb fitestvérek öcscsük részére nőt akarnak szerezni.

A följegyzett osztják mythikai közlések között két adatra akadunk, melyben a Napleányról esik szó. Az egyiket Patkanov-nak egyik *Pairāχťa*-regéjéből (II : 142) ismerjük, hol a Napkirály-leány (*Xatt-χōn-ēva*) szintén a Világügyelő-férfi menyasszonya, illetve neje lesz, de mint ez fentebb (088—089. l.) bővebben olvasható, az urától elhagyott előbbi feleségnek ármánya következtében még a nászéj alatt meghal. — A másik idetartozó osztják néphagyományt Grigorovszkij jegyezte föl a Vaszjugán folyó vidékén (Описаніе Васюганской тундры, 21—22. l.), hol a nép Васюганъ egyházas falutól mintegy két versztnyire egy szent földfokot (Шайтанскій мысъ) kővé változott bálványhősnek tart, ki valamikor e tájon lakott. Ez kalandos útjai egyikén megismerkedett valamelyik *napleány* komornájával, kit nagyon megszeretett s hogy nejévé tehesse, egyszer egy éjjel paripáján megszöktette. Ez a paripa valóságos táltosló volt; a folyókat, mint apró patakokat ugrotta által, könnyebben szökellt a hegyeken, mint a rénszarvas s fáradtságot nem ismert. De megszerette a hőst a komorna úrnője, a napleány is, ki midőn a szerelmesek szökését észrevette, *hattyúvá* változott s a szökevények üldözésére eredt. Ezeket egy bűvös gyöngyfűzér védte meg a veszedelemtől, melyet a leány nyakán viselt. A paripa semminő akadályban meg nem ütközve haladt át erdőkön, hegyeken, folyókon és tavakon s már csaknem elérte a hős lakó-

helyét, midőn egyszerre a talizmánként szolgáló gyöngyfűzérnek fonala elszakadt s a bűvös gyöngyszemek szétszóródtak. Egy ily gyöngyszem a lónak sörényében, egy másik a leánynak sűrű fekete hajában megakadt s ezek erejével ló és leány tovább haladhattak, míg maga a hős, ki teljesen híján volt a védő gyöngyszemeknek, a lóról lefordulva hatalmas *kősziklává* változott. A Лантыягъ patakon túl a táltosló átszökött a Vaszjugán folyó balpartjáról a jobb partra s ezzel végleg megmenekült a napleány üldözésétől, de ugyanez alkalommal a védő gyöngyszemek maradéka a vízbe hullott s ennek következtében a ló és leány e helyen szintén *kősziklákká* változtak. Mai napig mutatnak két kősziklát a Тимольгины és Аиполобы jurták közt a Vaszjugán folyó jobb partján a két falu között való út középtáján, melyek közül az egyiket *Lōχ-peda*-nak, azaz «hótalpnak», a másikat *Ōγi-köχ*-nek,*) vagyis «Leánykőnek» neveznek. Egy másik helyen Grigorovszkij arról értesít, hogy maga a nap az *Égatya leánya* (60. l.).

Pápai Károly déli osztják szótári adatai közt is előfordul a napnak ily nevezete: *Xątt-ime*, mely tulajdonképen *Napasszonyt* jelent; de Patkanovnak *Xat-χōn* «Napkirály» adata (I : 102. és Irtisi-o. szójegyz. 22.), úgy látszik, csak a *Xat-χōn-ēva* «Napkirály-leány» névből van elvonva. Ismeretes *solaris férfialak*, melyre a mythikai népköltés a nap és Napasszony hivatásos természeti működésének több mozzanatát s ezek kifejezéseit vonatkoztatja, a Világügyelő-férfi (l. erről fönt 0114—7. l.).

2. A Holdöreg és leánya: *Ēt-pos ąjkä* és *Ēt-pos āγi*.

A napnak «asszony» alapértelmű vogul-osztják *nāj* nevezetéhez egészen hasonlatos eredetű kifejezésről van tudomásunk a holdra nézve Pápai Károly szótári följegyzései nyomán a déli osztják nyelvjárásokból, melyekben az «öreg embert» jelentő *iki* szót alkalmazzák a «holdra» és «hónapra»; így mondják

---

*) Grigorovszkij közlése szerint e sziklák nevei: Кохъ-пѐда és Оги-кохъ, melyeknek jelentései: «конь-камень» és «дѣвица-камень». E fordításokból kiderül, hogy az előbbi írásban Кохъ e h. Лохъ sajtóhiba.

pl. hogy *iki kulas* «a hold végére jutott, fogytán van», *tem ikin* «ebben a hónapban», *sarak-iki* «a сырокъ-hal [jelentkezésének] hava», *ver-iki* «a nyári halászczége hava» stb. (l. Déli-osztják szójegyz. 9—10. l.). Ugyancsak ilyen kifejezés az AHLQUIST osztják szótárában obdorszki szó gyanánt közölt *urt*, *ort* «Mond, Monat», mely nyilván azonos az *urt*, *ort* «úr, fejedelem» szóval, a minthogy a felsőkondai vogulban rendes kifejezés a holdtöltére: *jōŋkʿėp sästės, ōträi̊ vȯntės* «a hold megnőtt, *fejedelemmé lett* (полно сталъ, княземъ сталъ)». Egyébként sajátos s mindenütt ismeretes kifejezés a holdra a vogulban: ÉV. *jḁ̄ŋχėp*, KLV. *joḁŋkʿėp*, KV. *jōŋχėp*, TV. *jḁmp*, *jamp*, mely szó tulajdonképen — valószínűleg a hold változásaira czélozva — «forgót» jelent (a *jḁ̄ŋχ-*, *jōŋkʿ-* «forogni, fordulni, körüljárni» igéből), az osztjákban pedig: ÉO. *tīliś*, IO. *tīliś*, SO. *tēḷes*, melynek további rokonsága a votják *tolež* és zürjén *töliś* «hold; hónap». Hogy férfialakban képzelik a holdat a vogulok is, arra nézve már GONDATTI értesít (55. l.); ugyanezt tapasztaljuk egy tavdai-vogul találós mesében, mely szerint a holdban «az égboltról fehér ember néz alá» (*tārėm-poŋnél sairáŋ kʿum jėlkʿėľ kʿḁrḁ́tḁl: jamp* IV : 404). E személyesítő felfogásból eredő nevezet a holdsugárra a «holdkéz» (*jōŋχėp-koät* IV : 396), mely a napsugár «napkéz» kifejezésének a párja.

A vogul hitregében a holdban mutatkozó férfialak neve: *Ēt-pos ājkä* «Holdöreg» (ÉV. *ēt-pos* «hold», tkp. «esti v. éjjeli fény»). Ezt a mythikai személyt is a világ teremtésének szigvai szent regéjében nyílik alkalmunk megismerni, hol azt olvassuk felőle (I: 24), hogy szamojéd módra *ebektől* vont szánon nyargalászik a föld körül, tehát ugyanazt cselekszi éjjel, mint nappal a lófogaton száguldó Napasszony. A hősútjait járó Világügyelő-férfiú az égbe hágva elsőben is őt pillantja meg s nagyjában ugyanaz a történet következik, mint a Napasszonynál (l. bővebben fent 088. l.) avval a külömbséggel, hogy a Holdleány (*Ēt-pos āγi* I : 31) a hold sajátságához illőbben nem meleggel, hanem hideggel boszantja megszeretett ifjú vendégét, kinek utóbb szintén nejévé lesz s gazdagságát mint a Napleány szintén ló- és tehénfalkákkal szaporítja. — E Holdleánynak egy másik említését egy REGULYtól eredő följegyzésben (*Jonkop-áj* = *Jḁ̄ŋχėp-āγi* néven) már fentebb (0220. l.) közöltük.

Ugyanabban a PATKANOVtól közölt *Pairāχťa*-regében, mely a Napleány nászáról szól, egészen egyező tartalmú elbeszélést olvashatunk a Holdkirály-leányról (*tīliś-χon ēva* II : 144) is, kinek hőslésére a Világügyelő-férfiú a Napkirályleány halála után ment. E tárgyat illetőleg szintén utalhatunk fenti ismertetésünkre (l. 089. l.).

A permi kormányzóságban folyó Csuszovaja mentén lakó, régóta eloroszosodott vogulokról a XVII. és XVIII. századbeli utazók többször említik, hogy a napot, holdat és csillagokat imádják, ezek tiszteletére lovakat, teheneket és borjúkat áldoznak s ez állatok bőreit magas fákra akasztják (l. I : 079. és 0153. l.). Nincs alapunk arra, hogy e tudósításokat az itt tárgyalt mythikai személyekre, a Napasszonyra és Holdöregre vonatkoztassuk, hanem az égi testek alatt bennük az «ég és sergeinek» ura, *Numi-Tārėm* égi atya értendő.

Itt említjük meg a középlozvai voguloknak azt a hitregéjét, hogy «*a hold az ősi időkben kis gyermekeket evett meg*, azért látszanak a holdban kis gyermekek» (IV : 414). E szerint a holdban látszó sötét foltok gyermekeket ábrázolnak.

3. A csillaglakó vadász és családja: *Moś-χum* és *moś-nām.*

Az éjszaki vogulban a «fiastyúk» csillagzatot a «Mos-ember teli házának» (*Moś-χum kwol-ta'ilä*), a «tejutat» a «Mos-ember hótalp-útjának» (*Moś-χum josä-ľāŋχä*), a «gönczölszekeret» «jávor csillagnak» (*sąrp-sąw*) nevezik. Szintígy hívják a kondai vogulban a «tejutat» «hótalpas útnak» (*toutėŋ ľoŋχ*) s a gönczölszekeret *sos-k'wąr*-nak, azaz «jávoralaknak» és *ńou*-nak, mely utóbbi szó ugyane csillagzat tavdai vogul *ńo*, *ńū* (*ńū-k'ōńšėt*: a *k'ōńś* «csillag» szó többesével) nevével együtt az irtisi osztják *ńoχ* «jávorszarvas» szó mása. A pelimi vogulban a gönczöl neve: «jávorcsillag» (*sus-sąu*). Az irtisi osztjákban PATKANOV szerint a «tejút» neve a «Tunk-fi hótalpjának útja» (*Tuŋk-poχ tōχ-pėnt*), vagy «Tunk-fi útja» (*Tuŋk-poχ pėnt*; Irtysch-Ostjaken I : 119), a «gönczölszekér» pedig PÁPAI KÁROLY szerint «égi jávor» (*tōrėm-ńoχ* Szójegyz. 39.). «Jávornak» mondják a «gönczölcsillagzatot»

a Lozva középvidékén is (*śuorp-ląś* = *śuorp*, ÉV. *sąrp* «jávorszarvas» és or. лось id.), míg a Lozva alvidékén, minthogy a jávor e tájon a legbecsesebb vad, a valódi névnek (*śąrp*) vallásos tiszteletből történő elhallgatásával «*vadászati zsákmány*» a neve (*äls* az *äl-* «ölni, vadászni» igéből; v. ö. PV. *älės* «jávorlövésre szolgáló csapda, самострѣлъ»). E kifejezések fordításával a szibériai oroszban is a «gönczölszekérnek» лось, vagyis «jávorszarvas», a «tejútnak» pedig лиженица, azaz «hótalp-út» a nevezete.

E munka első kötetében (0367—0370. l.) volt alkalmunk részletesen tárgyalni azokat a vogul és osztják regeközléseket, melyek e csillagneveket s összefüggésüket magyarázzák. Lényege e regéknek az, hogy a jávort «égbe-tetsző szent állatnak» (*tąrėmnė kēlėm jelpiŋ uj* IV : 308) alkotta az Égatya, még pedig eredetileg hat lábbal; de utóbb a *Moś-χum*, az irtisi osztjákok szerint *Tuŋk-poχ* nevü égi vadász az ember kérésére (IV : 310) e vadat rendkívüli fáradalommal elejtette s két hátsó lábát lemetszette, minélfogva a jávor ezentúl csak négylábú s az ember számára könnyebben hozzáférhető. Ennek a *Moś-χum*-nak «teli háza», vagyis neje (*Moś-nē*), fia (*Moś-χum-pī'*) s egész háza népe (*moś-mām*) látszik most is az égen (*Moś-χum kwol-ta'ilä numėn Tąrėm-pält nāŋki* IV : 310) a «fiastyúk» csillagzatban s amaz emlékezetes vadászatában használt bűvös hótalpainak nyoma a kettős vonalú hófehérségű tejútban (*Moś-χum josäŋ l'ąŋχä ąs tąrėmnė kēlejis* u. o.). A jávorénekek bőven szólanak az égi vadász e hótalpainak csodás erejéről, melylyel midőn «egyik oldali fél lábát húzza, elmarad a nyíres vidék; midőn másik oldali fél lábát húzza, elmarad a fenyves vidék; nyírfából való karikás hóbotja végét a midőn odaállítja, kárászhal [lakta] tó támad, *ańśėr*-hal [lakta] tó támad» (IV : 306), «az oldalán álló nyíltollak pedig csak úgy süvöltöznek, csak úgy fütyölnek [a gyors haladásban támadt széltől]» (IV : 316). Midőn ez a gyorsaság sem bizonyul elegendőnek az égbolton száguldó hatlábú vad utólérésére, végül a vadász «hótalpait *szárnyakul* illeszti [oldalához] s felszökken [a magasba]», így jut el «az ég és föld összeilleszkedő töve tájáig», a hol zsákmányát utóléri (u. o.). PATKANOV értesülése szerint (I : 118) az irtisi osztják néphagyomány úgy tartja, hogy e hótalpak *szent fából* készültek,

melynek az az ismertető jele, hogy keskeny, hosszas hasadékai vannak, melyekkel minden különös előidéző ok nélkül ropogó hangokat képes adni; az eb pedig, ha véletlenül arra fut, megáll előtte s órákon át ugatja. Nyílsebességgel röpíti az ily fából készült hótalp hordozóját s vajmi bajos e gyorsaságot mérsékelni. E végből *Tuŋk-poχ*, az égi vadász, faékeket vert a hótalpakba, melyek fékezők gyanánt szolgáltak s a mint többet, vagy kevesebbet húzott ki belőlük, gyorsabban vagy lassabban iramlott a hótalp. Az Irtis és Ob összefolyásánál fekvő Szamarovo városka közelében, egy sziklás földfok («Каменный мысъ») táján, a hol *Tuŋk-poχ voś* régi osztják vár romjai láthatók, szállott le az üldözött állat az égről a földre s midőn égi vadásza őt ide is követte, a leszállás alkalmával egyik hótalpja eltörött, miért is ezután minden fékező éket kirántva csupán egy hótalpon folytatta tovább üldöző útját egész Obdorszk vidékéig, a hol a kimerült állat kővé változott. Híres az égi vadász «turuj-sas tollas fürtös (horgas) n y i l a, izletes nyila» is (*turuj-tą̈ulėp sa'iŋ pāńśi* IV: 304, *turi-tąul nąsėŋ poąńś* IV: 314); Hunfalvy Pálnak egyik Regulytól eredő közlése szerint «emlegetik a *Moś-kum ńäl*-t, a M o s - e m b e r n y i l á t, mely sebes mint a villám, azért *tér-ńäl*-nek, tüzes nyílnak is híjják» (Vogul föld és nép 154. l.; l. a *tērėn-ńāl* értelmét alább 0239. l.).

Az égi jávorvadászat előzményeit a különféle források eltérően közlik. A tőlem jegyzett ének szerint ez a *Moś-χum* jóindulatának következménye volt, melylyel az emberen kívánt segíteni, ki a hatlábú jávort nemcsak hogy elejteni nem tudná, hanem még miatta veszedelembe is kerülhetne. Az ember maga a rémes vadat üldözni képes nem volt, ezért a *Moś χum*-ot kérte e feladatra (IV : 311); ez pedig midőn a harmincz folyóvonalon elterülő állat fölös lábait levágta, Numi-Târėm égi atyját kérte, hogy igézetével a leterített vadat «négy kezű-lábú állattá» rendelje. «Én a férfi» — úgymond — «mivel [igazi] férfi vagyok, azért ölhettem meg ez állatot; de az ember korabeli, az ember idejebeli világ a midőn támad, minő módon lehet őt majd megölni?! Abban a nagyságban, melyden őt alkottad, a mi férfiad csak van, egytől-egyig mind megöli» (IV: 309). «A jövőben» — így idézi egy másik forrás (IV: 310) szavát — «midőn az ember korabeli, az ember idejebeli világ támad, evvel a négy kezeddel-

lábaddal vadászszanak téged! Hat kézzel-lábbal az ember nem bírná ki». Ugyanily értelmű PATKANOV közlése (I: 118); de GONDATTI értesülése szerint (54. l.) a hatlábú jávor leteríttetése az Égatyától rárótt büntetés volt azért, mivel gyors futásával kérkedett. *Moś-χum*-ot az Égatya bízta meg az elbizakodott állat megfenyítésével. Ezzel szemben GRIGOROVSZKIJ (60. l.) úgy hallotta az égi vadászat történetét, hogy az bűncselekmény volt az Égatya akarata ellen, miért is az Égatya «vadászfiát» haragjában ledobta az égből s ez egy fa odvába esvén, ott megfagyott.

Elágazók a tudósítások arra nézve is, hogy az égi jávor vadásza a mythikai lények minő csoportjához tartozik. PATKANOV nézete szerint a homályos nevű *Tuŋk-poχ* holdbeli istenség lehet, mivel mint emez, *folyton járja a világ tájait s kora a holdalakulatok szerint havonként változik:* a teli holddal teljesen meglett életidejét éri, az újholddal pedig ismét ifjúvá lesz. GONDATTI *Moś-χum*-ot a bálványistenségekhez hasonló hősnek, GRIGOROVSZKIJ pedig a megfelelő alakot «isten fiának» (сынъ Божiй) tudja. A tőlem följegyzett jávorénekben a «Véres kezű *Moś*-emberfi» (*Kēlpiŋ kātēp Moś-χum-pī'* IV: 304, 306) az Égatyától kegyelt hatalmas vadászhős; de a felsőszoszvai közlő megjegyzi, hogy «a *moś*-nép hozzánk hasonló emberekből áll s hogy a *mis*-nép szintén *moś*-nép» (*moś-mām man-χuripūw ēlēmχaläst, mis-mām ās moś-mām*). REGULYnak egyik szótári jegyzete szerint a *moś-χum* (REG. *mosš kum*) ugyanaz, mi a *tōnt-χum* (REG. *tont kum*), mi nem elég világos magyarázat, minthogy ez az utóbbi szó, melyet a vogulban csupán a költői nyelv alkalmaz, biztos tudomásom szerint «vendéget, jövevényt» jelent s a *muj-χum* «vendég» szó synonimája, melylyel párhuzamos kifejezés gyanánt is igazolható (pl. *muj-χum, tōnt-χum ālnė jāmės χuril* II: 151, *tōntlėmä, mujlėmä jui-pālt* «vendégeskedése után» II: 7, 269; szintígy északi osztják énekekben: *maj-χoi, tānt-χoi* PÁPAY J. Oszt. Népkgy. 114, 156, 272). REGULY utalása nyomán azt vélhetjük, hogy az itt említett *tont* az északi osztják *tolt* «óriás» szónak vagy alaki változata (v. ö. vog. *ta'inti* «megtelik» e h. *ta'ilti*), vagy félreértésből írt mása, minthogy e jelentés jobban illik a *moś-χum* mythikai alakjához s másrészt az osztják *tolt*-nak egy hősénekben éppen *maś* a párhuzamos kifejezése (*tolt*-

molti jąχ, mąś-unti jąχ «óriásfajta nép, regebeli nép» Pápay J. Osztj. Népkgy. 110). Ez az utóbbi szó az északi osztják *mąńś, mońś* «rege» (= vog. *mājt, mōjt*) szónak alaki változata, melylyel mint osztjákból eredt vogul jövevényszóval igen jól magyarázható a *moś-χum* eredeti értelme szerint *«regebeli embernek»* s *moś-mām* «regebeli népnek». Egybehangzó e felfogással, hogy a *moś-χum* szó csakis az északi vogulban, az osztjákság közelében ismeretes s így könnyen lehet osztják jövevényelem, továbbá hogy a gönczölszekér rúdját alkotó csillagoknak a Lozva alvidékén *mojt-χum sipäľt* «regebeli ember késhüvelye» a neve, melyben — úgy látszik — a *mojt-χum* törzsökös vogul kifejezéssel a vele azonos értelmű *moś-χum* szót helyettesíti.

Gondatti a *moś-χum* szó értelmét a következő regével magyarázza (37. l.): «Egyszer a régi vogul-osztják hősök, midőn a vadászatról megtérve, az elejtett vadból lakmározni készültek, hirtelen észrevették, hogy feléjük egész sereg ellenséges hős közeledik. Erre az előbbieknek egy része ijedten futásnak eredt, de nem akarván ott hagyni a húst, azt *nyersen* ragadta magához: ezek azok, kiket *moś-χum* (мось хумъ), vagy *tārėm-sir χum* (торумъ сыръ хумъ) = «istenszerű ember») néven neveznek. A többiek az éhségtől ösztönöztetve helyben maradtak s elkezdték üstökben főzni a húst: ezeket az ellenfelek, még mielőtt a hús megfőtt volna, megtámadták s betörték az orrukat (nem is jöttek egyébért, mint hogy rajtuk ezt a csúfságot tegyék). Ettől fogva viselik ezek a betört orrúak és ivadékaik a *por-χum* (порхъ хумъ) nevet, a mint a *moś-χum*-beliek utódai is megőrizték e származásuk emlékét. Házasságot régebben csakis két külömböző nemzetséghez tartozó férfi és nő köthetett egymással, ellenben nagyon elitélték, ha pl. egy *moś-χum*-beli férfi egy ugyane nemzetségű leányt vett nőül. Többnyire szem előtt tartják házasságkötéseknél mai nap is e szabályt.» Hasonló tartalmú elbeszéléssel magyarázza egy tőlem följegyzett felsőszoszvai közlés a *Xuľėm*-falvi medveének «nyershús-fajú emberfi» (*ńārī' sir ēlėm-χąlės-pī'* III: 300) kifejezését. E szerint «Felső-Ég atyánk két fajta embert alkotott: a hadakozó korban az egyik fajta nyershús-ételt (üstöt) evett, t. i. sietett [az evéssel] s elfutott, midőn az [ellenséges] had utólérte; a másik fajta főtt ételt (üstöt) evett, nem sietett. *Jänī'-paul* főtt fajta nép, *Xal-paul, 'Naχsėm-Vōľ* s a Szoszván

alább [lakók] nyers fajta nép; *Polèm*-isten nyers fajta isten s a hozzá könyörgő embert nyers fajta embernek nevezik» *(kit sir ēlèm-χalès vārès Numi-Tārèm āśūw: χāntlènè jist akw' sir ńārì pūt tēs, moľèmläst, ojäst, χāntèn ti joχtawèt; mōt sirä ponsèm pūt tēs, at moľèmlès. Jänì-paul ponsèm sir mā-χum, Xal-paul, 'Naχśèm-Vōľ, Ta'it lāŋχäľ ńārì sir māχum; Polèm-tārèm ńārì sir tārèm, tawän pojkśènè χum ńārì sir χummì lāwawè).* Figyelemre méltó ez utóbbi közlésben, hogy benne nem két nemzetségről van szó, mint Gondattinál (родъ, поколѣніе) — ezt ugyanis vogulul *rūt*, vagy *mām (mā-χum)* szavakkal kellene kifejezni — hanem kétféle «szert, népszokást» *(sir)* követő emberekről, kiknek egyike eszi, másika nem eszi a nyers húst. Ez nem kétféle eredetet, hanem kétféle műveltségfokot jelent. Ismételve volt alkalmam tapasztalni magamnak is, hogy bizonyos északi vogulok a friss nyers húst kedvelik, sőt a meg nem aludt vérbe mártva igen jóízűnek mondják,*) míg a déli vogulok a nyers hústól undorodnak s az efféle szokásokért az északi vogulokat nem is tartják magukhoz hasonló voguloknak *(mańś)*, hanem «szamojédoknak» *(jōrèn)*, a minthogy oroszul is яранъ a nevük. Igen érthető, hogy az északi vogulok is megkülömböztetik maguk közt a nyers- és főtthús-evőket s hogy az előbbiek, mint a kik hivebben követik a régi hagyományokat, magukat «istenszerű embereknek», az égen lakó *Moś-χum*-hoz hasonlóknak mondják, ellentétben a pusztán főtthúst evőkkel, kik szerintük a *kuľ* mellett lakó «boszorkányemberhez» *(por-χum)* hasonlók. E felfogásnak további fejlődésével a két fajta ember a *Moś-χum* és *Por-χum* mythikai alakoknak egyenes földi leszármazottjai lesznek, holott eredetileg a *Moś-χum* égi és a *Por-χum* alvilági alak, a mint kitetszik Regulynak a Mos-nőről szóló következő jegyzetéből is: «*A Moś-nő Tārèm-hoz tartozó, a por-nő a kuľ-hoz tartozó*» *(mosś ne tarom*

---

*) A nyers hús evéséről tanúskodik a Regulytól följegyzett *Nating ar* czímű északi osztják hősének következő részlete is: «A városom egyik végét, a falum egyik végét is csak nehezen jártam meg; *a mely házban nyers ennivalót találtam, a nyers ennivaló darabját nyersen ettem meg (ńār lanti uitèm χātna ńār lanti śopèl pā ńāra leumem)*, a mely házban üstös (főtt) ételt találtam, az üstös étel jeles darabját üstösen (főve) ettem meg» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 157).

nobel oli, por ne kul' nobel oli Reg. = *Moś-nē Tārėm-nūpėl āli, por-nē kul'-nūpėl āli)*. Számba jöhet a *Moś-χum* égi lakóhelyére vonatkozólag még Pápai Károlynak az a jegyzete, mely szerint a vaszjugani osztjákok néphitében a gönczölszekér istensége *(ńuχ-juŋk)* «emberi külsejű, ott él, a hol az égen a felhő megy, kicsiny mint egy veréb s szellőn repül» (Déli osztj. Szój. 39.).

Ama Reguly-féle déli nyelvű jávorénekben (IV : 310), melyet több tartalmi egyezés alapján a felsőszoszvai eredetű «jávorcsillag-ének» (IV : 304) változatának kell tekintenünk, a «Véreskezű Moś-emberfi» szerepét két csodás ügyességű vadász végzi. Ezek «erdőtáji, háztáji száz éléspajtát töltenek meg» vadászati zsákmányukkal; de egyszerre «Tōrėm szélkép fujdogál s a csúcsos fának csúcsa Kérges Földanyához hajlítódik le, az ágas fának ága Kérges Földanyához tevődik le», vagyis olyan szél támad, hogy a fákat ledönti. Erre «ők azt mondják: ‚A Szélistenke-öreget *(Vuot-pop' ańšuχ)* fölkeresni s lelőni kell'. A Szélistenke-öreget fölkeresik s fél állát keresztüllövik». Nagy baj kerekedik ebből. «Hét télen át, hét nyáron át az időjárás szél nélkül van», mi nagyon kedvezőtlen körülmény a vadászatra, mert a zajtalan erdőben s a hullámzás nélküli levegőben a vad messziről meghallja és kiszimatolja a vadásznak és ebének közeledtét s így idejekorán elmenekülhet. Az inséges hat év alatt a «háztáji száz éléspajta» teljesen kiürül s oly éhség keletkezik, hogy «künn heverő sovány kutyácskájuk felfordul» éhségében. A vadászok egyike a fogyatékos táplálkozás miatt már oly gyönge, hogy «ijja idegét nincs elég ereje megfeszíteni». Lekaparják az ijjról az aludt vért s azt főzik meg levesnek. Már a végpusztulás ideje érkezett el, midőn egyszerre észreveszik, hogy az égen egy «fenn ülő felhődarab ide-oda lebeg, sebesen vonul», vagyis hogy szél van s már kimehetnek vadászatra. Ennek a vadászatnak eredménye, hogy az egyik férfi a fent leírt csodásan futó s szárnyakul is használható hótalpak segedelmével a száguldó s csak «az ég és föld összeilleszkedő táján» utólért jávoröreget leterítette, miután társa előbb ennek tehenét s hét jávorünőjét lelőtte. Az itt említett két vadásznak nevei Reguly írásában: *Tąulung pašker* és *Kélpinq kąat täkpi*, melyekre nézve teljesen biztos megfejtést nem sikerült találnom, miért is középlozvai nyelven *Tąulėŋ-pąškėr* és *Kēlpėŋ-koąt-täk-pū* átírással közlöm és «Szárnyas-

Paskër», meg «Véres-kezű, magános fi» fordításokkal magyarázom (IV : 310). *Pašker* egyik felsőszoszvai énekközlőm (Kawrila Petōriś Sonťin) véleménye szerint déli nyelven a *Pāstėr*-nemzetséget jelölheti, *Pāstėr* és *Moś-χum* pedig egyértelműek volnának. «Emlegetik» — úgy mond — «hogy a hadakozó korban egy *szárnyas pásztėr* élt; az igen sebesen fut vala: ha futásnak eredt, a lábbal menő lábas állat is elmarad, a szárnynyal menő szárnyas állat is elmarad vala» *(χāntlėnė jist tauliŋ pāstėr lāwėltawė; taw saka pēlpiś χajti: taw χajtuŋkwė-ke pati, la'ilėl minpä la'iliŋ uj χuľti, tawlėl minpä tawliŋ uj χuľti)*. Egybehangzó e közléssel ama hagyomány, melyről az Obdorszk közelében (a Poluj-folyó mellett) lakó *Pāstėr*-nemzetség eredetére vonatkozólag Pápay József értesít bennünket nyelvészeti tanulmányútjáról való jelentésében (31. l.). Ez «élénken emlékeztet a mi csodaszarvas-regénkre: A két Pastėr üldözőbe vesz egy jávorszarvast, az üldözött állat messzi vidékre csalja» — eredeti lakóterületükről, az északi Szoszva tájáról*) (l. Pápay: Osztj. Népk. Gyűjt. bevez. XXXII. l.) — «a vadászokat, míg végre az egyik *Pastėr* (a *szárnyas*) leteríti. Az ismeretlen vidék megtetszik nekik, ott letelepszenek s ez lett későbbi hazájuk. A rege egyes mozzanatai fölrajzolódtak az égboltozatra; ott van a «*jávorcsillag*» képe *(vąj-χōs)*, mely nem más, mint a mi gönczölszekerünk; a «*regebeli ember hótalpas útja*» *(mąś-χuj nimlėŋ joś)* = a tejút, vagy hadak útja, a «*regebeli ember kilőtt nyilai*» *(mąś-χuj jūṭėm ńāl)* = a hullócsillagok, a «*regebeli ember gombosöve*» *(mąś-χuj sąṭėp)* = az Aquila hármasa». A *Pāstėr* és *Pąšker* alakok hangtani eltérésére talán a rozomákot jelölő kondai vogul *pąśχėr* szó (Reguly tudvalevőleg a *χ*-t mindig *k*-nak írja) lehetett hatással, a mennyiben t. i. «szárnyas rozomák» igen találó jelzője lehet egy jávorvadásznak, lévén a rozomák (ursus gulo, Vielfrass) a jávornak egyik legveszedelmesebb üldözője az erdőben, a mint ez a következő találós mesében is kifejezve van: «Iczi-piczi forgolódik,

---

*) Máskép értesülünk Pápay Józsefnek újabban megjelent «A pastėr-nep eredete» czímű osztják szövegéből és fordításából, a mennyiben az utóbbi közlés szerint «a pasztėr-nép eredeti nemzetsége a felső vidéken, *az Ob forrásvidékén* van» (l. NyK. 38 : 313. l.).

dugó fütyöl, fütyöl: *a jávort kergeti a rozomák*» (IV : 399). — A mi a *Kėlpiŋ kḁat täkpi* név értelmét illeti, ennek előrészében biztosan felismerhetjük a *Kēlpiŋ kātėp Moś-χum-pī'* név előrészét, de az utórész homályos. Egy felsőszoszvai vadász, ki a Pelimka folyó forrásvidékére is el szokott járni (Nomin) azzal magyarázta, hogy «pelimi nyelven a Mos-emberfit *takliŋ pī'*-nak mondják» *(Pḁlėm-lātχėl moś-χum-pī' takliŋ pīγi' lāwawė)*, a *takliŋ* pedig annyi mint *śākliŋ, pērmiliŋ ātpä* (t. i. *puŋk*) «göndör fürtű (fej)»; v. ö. ÉO. *tākėl* «Büschel, Locken, Schopf» (Ahlqu.). A «M o s - e m b e r h a j f ü r t j e» (*Moś-χum-sa'i*, мось хумъ сахы) Gondatti értesülése szerint (15. l.) egy fűnövény nevében is szerepel, mely a hegyi patakok forrásvidékén nő s főzetét vérbaj ellen orvosság gyanánt isszák. Nekem a «M o s - n ő h a j f ü r t j é n e k f á j á r ó l» *(Moś-nē-sa'i jiw)* van tudomásom, melyet az északi vogulok «Menkw-leány hajfürtje fájának» *(Mēŋkw-āγi sa'i jiw)* is mondanak. Ennek «vad komló (дикій хмѣлъ)» az orosz neve; alacsony bokor, virága a fehér lilioméhoz hasonlít s levele csipkézett. De mindez adatok sem jogosítanak föl arra, hogy a lozvai vogulban egy «hajfürt» jelentésű *täk* szót fölvegyünk s ezért a «Véreskezű *täk*-fi» név kétséges szavát inkább a lozvai vogul *täkw, täk* «ő maga» szóval azonosítottam a *täkw ōlpä* «magában lévő» kifejezésre gondolva, melyet minden ijesztő lény (pl. halott, medve, ördög stb.) említésénél alkalmaznak (l. pl. III : 353), így jelezve, hogy az illető félelmes lény «legyen csak magában, hozzám ne közeledjék».

4. A R e g h a j n a l - a n y a: *X o l i - s ē r i ś ā ń i.*

A «hajnalnak» sajátos szava a vogulban: ÉV. *χuj*, LV. *k'uj*, TV. *k'oj* s a «szürkületé»: ÉV. *sēri*, KV. *sir*, PV. *šir;* e szavakat azonban a közbeszédben rendesen a következő összetételekben alkalmazzák: ÉV. *χuj-puŋk*, LV. *k'uj-päŋk*, KV. *sir-päŋk*, PV. *šir-pǝŋk*, melyeknek utórésze a *puŋk, päŋk* «fő» szó, tehát az egész kifejezés olyan, mint a csuvas *śúrėm-buś* «hajnal», tkp. «fényfő» (= keleti török *jarγïn, jarkïn* «fény»+*baš* «fő»). Hasonló kifejezésnek látszik az irtisi osztják *χuńt-torėŋ* s a vele egyértelmű FKV. *k'ōtėl tǝrėŋ* «szürkület, reghajnal» (IO. *χuńt* magában is «hajnal»), mely összetételnek utórésze «nyak- és melltájat» jelent

(l. Patkanov: Irtisi-osztják Szój. 171). A hajnalnak e kifejezései személyesítő mythikus felfogás maradványainak mutatkoznak s az a képzeleti alak, melynek fejét és nyaktáját említik: a Reghajnal-anya. Erről szól a medveének, midőn kora reggel az állványra helyezett leterített medvét költögeti: «Állatocska, állatocska, ébredj föl, serkenj föl! A reghajnal-hajfonatos (sugaras) fejedelmi asszony, a te anyád íme a magas fa ágernyőjére jutott, az alacsony fa tetejéig emelkedett» (*χoli-sēri sa'i̊pä nāj-śāńin kars jiw lapin ti patε, talkwė jiw tal'χėn ti lapės* III : 188), vagyis a hajnal bibora besugározza a fák tetejét; «a nagy isten, a nagy bálvány útja kivilágosodott (nappal lett) . . . reghajnal-hajfonatos fejedelmi asszony anyácskádnak fölkeltét hogyan nem látod?!» (*χoli-sēri sa'i̊pä nāj-śāńikėn nḁŋχ kwālmä χumľe at va'i̊lėn?!* III : 190); «állatot megillető öt éjjeled eltelte után, a mint Reghajnal anyácskád kivilágosodik, a mint Reg-Kaltėś anyácskád kivilágosodik (*Xoli-sēri śāńikėn χḁ̄tlänė mūs, Xoli-Kaltėś śāńikėn χḁ̄tlänė-mūs* III : 192) nagy isten, nagy bálvány ruhájával ruháztassál föl!» Ez utóbbi idézetből látjuk s fentebb (049—050. l.) több adattal is igazoltuk, hogy a Reghajnal-anya s Kaltėś-anya mythikai alakjai összefonódnak, mi úgy értendő, hogy a népképzelet a természeti jelenséget személyesítő istenség jelzőit és szerepkörét átruházza a bálványistenségre, a mint ugyanerre a bálványistenségre ráruházta részben a Földanya mythosát (l. u. i. I : 0397. l.) s a mint a Napasszonynak alaki vonásaiból és működésköréből is átvisz több elemet a Világügyelő-férfiúra (l. fent 0114—7. l.). A Hajnalasszony képzetét az északi osztjákoknál is kimutathatjuk a Regulytól följegyzett hősénekekből, melyeknek egyike a hajnali szürkület megjelenését az égen a következőkép adja elő: «Rénbika futkosó, farkas[szürkeségű] Hajnalasszony anyád,*) rénállat futkosó, farkas[szürkeségű] Hajnal-

*) Pápay J. e sorban a *sōγotlala* szót megkérdőjelezve «tépő»-nek fordítja nyilván a *sōγot-* «koppasztani, kihúzni, czibálni» («rupfen, pflücken» Ahlqu.) igére gondolva; ámde e költői jelzés mását egy irtisi osztják regében a következőkép találjuk: *χut-vō̆je sāγattāi χudai-χunť tānėŋna* «wann die Morgentiere *ihren Gang beginnen*, zur Zeit der Morgenröte» (Patkanov II : 90, 96), a hol az északi osztják *sōγotlala* megfelelőjében a *saγad-*, *saχt-*

asszony anyád (*χār sōγotlala jēwor χońtlvŋ imen, vąj sōγotlala χońtlaŋ imen)* az alacsony fa tetejéhez oldalas kés jeles hegye [vékonyságában] alig dörzsölődik, fekete fonal dörzsölésének [vékonyságában] a magas fa közepéhez alig dörzsölődik» (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 18). Ugyane leírás olvasható az «anya» szó elhagyásával egy másik hősének következő részletében: «Hét napi járó földjét a rénbika futkosó farkas [szürkeségű] hajnal ideje alatt (*χār sōγotlala jēwor χońtlaŋ sislna)*, a rénállat futkosó farkas [szürkeségű] hajnal ideje alatt hótalpas lábbal meglépi» (u. o. 107. l.).

Szemben az itt közölt adatokban mutatkozó mythikai felfogással GONDATTI az északi voguloknak egy olyan regéjéről értesít, melyben a hajnal egy öldökléstől *véres* s ezért vörös fényben tetsző *férfialak* gyanánt jelentkezik, kit az Égatya varázsolt az égre. Ezt a regét már volt alkalmunk egész terjedelmében közölni (I : 0365—6. l.), miért is itt csak annak megemlítésére szorítkozunk, hogy a hajnalnak külömböző vidékeken részint férfi-, részint nőalakban való személyesítése hasonló eset a napnak nő- és férfialakban való személyesítéséhez a Napasszonyban és Világügyelő férfiúban.

5. Az «Égen függő hét fiú»: *Tārėm-χannė sāt pī*.

A bálványokban ábrázolt s szent helyeken áldozatokat fogadó Târėm-fiakon kívül vannak kisebb jelentőségű s az emberek tiszteletére számot nem tartó Târėm-fiak is, melyek az ég alatt honolnak s úgylátszik hivatásszerűleg közreműködnek a levegő mozgalmaiban. Ilyenekről mondja a találós mese, hogy «*a Tārėm-fiak hárfáznak*», midőn a szél zúg (*Tārėm-pīt sāŋkwėlte'it: vōt vōti* IV : 389; *Tōrėm-pū saŋkwėlti : vuot* IV : 393). Ezek közé tartozik az az «Égenfüggő hét fiú», melyeknek játékát egy REGULYtól följegyzett medveünnepi színjátékban szemléltetik.

«mozogni, menni, futni» igét ismerjük fel. Ez a vogul *sūtγėl-, sōtγėl-*, ALV. *śottal-* «futkosni, száguldani» szó rokonságához tartozik s a hajnal jelzőjében igen jól érthető, mivel a rénszarvas kora hajnalban kezdi futkosását. E mellett a «farkas» szó kétségtelenül a hajnali *szürkület* színének jelzésére szolgál s nem azt jelenti, hogy a «Hajnalasszonyát» farkas alakjában képzelik.

Ennek szövege szerint (IV : 207—210) az «Égenfüggő hét fiút» (*Tąrom kąnnä sąatpi* REG.) «czéldobó, gyűrűdobó játékversenyhez réczehívó, lúdhívó sipító hangon» kéri a földön lakó «Törzsöktelepes bagoly hét fia» (*Sossä-jipi' sāt pī'* = REG. *Šąže Ibi sąatpi*). Amazok «Fekete-Föld anyjukhoz alászállanak», vagyis leereszkednek s a két rendbeli játékosok — természetesen álarczczal és megfelelő módon öltözött alakosok képében — «vizi hód, bukdácsoló hód [vonulása módjára] vonszolják poczakjukat az ülőkkel teli [színjátszó] ház közepébe». Megkezdődik a játék, melynek folyamán az «Égenfüggő hét fiú» nyíllövésekkel elnyeri az ellenjátékosoknak előbb száz nyusztbőr-nyalábját, azután száz rókabőr-nyalábját, végül egyetlen «fürtös, hajas leánytestvérét», kit szorultságukban szintén fölajánlottak nyereménynek. Még egy játék következik. «Az Égenfüggő hét fiú lő: ijjuk selyemidegének zengő hangja derült égboltjukra ülő vastag felhőoszlopként ül oda, Kérges-Föld anyjukhoz erős mennydörgés gyanánt verődik oda», vagyis nagyot zúg, de czélt nem talál. A bagolyfiaké talál s visszanyerik száz nyusztbőr-nyalábjukat; újra lőnek s a bagolyfiak visszanyerik száz rókabőr-nyalábjukat, végül harmadik kedvező lövésükkel visszanyerik testvérüket is. Bosszusan távozik az «Égen függő hét fiú». «Törzsöktelepes bagoly hét fia» — így szólnak — «míg csak ételszükségbe, vízszükségbe nem estek, czéldobó, gyűrűdobó játékversenyért lúdhívó, réczehívó sipító hangon hozzánk ne rimánkodjatok!»

Égen függő mythikus alak a «V i h a r i s t e n h é t f i a» (*'Saχl-tārėm sāt pī'*) is, kik «*Tārėm*-tól alábocsátott vaslánczvégén [csüngő] várban», a hol egy «világnéző hegy» is van, laknak. Ezeknek egy regéjét, melyben várukaat a larvosi hősök ostromolják, fent (0200. l.) volt alkalmunk közölni s itt megtudjuk természetükre nézve azt, hogy *Numi-Tārėm* atya «embervér ontását nekik megtiltotta», tehát ezek is oly jóindulatú lények az ember iránt, mint a természeti jelenségek többi égi alakjai.

6. Az «É g a l j á t ő r z ő ö r e g»: *T ā r ė m j o l - χ a n n ė m ā ū r n ė ā j k ä.*

Vogul világfelfogás szerint az ég domború, mint egy felfordított üst s a föld lapos, mint az orsókarika (I : 243); az ég

a földre borul s a hol egymással érintkeznek, ott van «az ég lecsüngő helye» (*tārėm jol-χannė mā* I. : 27), vagy más közlés szavaival «az ég és föld amaz emlegetett összeillő töve tája» (*äń loaltau mŏγi-tōrmi k'annė tit paš* IV : 316, 317). A teremtésnek szent regéje szerint (I : 27) itt az átjáratot a földből az égbe egy öreg őrzi a nejével. Hatalmas szikla van e nevezetes helyen, melynek eget-földet összekötő nyílása vasból való hétszeres madárhálóval (*patės* I : 195) és hétszeres halhálóval (*χulėp*) van elrekesztve, mely hálóknak csak egy szeme törékeny vas, a többi mind kemény vasból van. Csak a hivatására készülő Világügyelő férfiúnak sikerült egykor ölyv és csuka alakban e hálókon keresztül vágódni s így az égből a földre jutni. Az «Égalját őrző öreg» ugyan ekkor sem hibázta el feladatát, elfogta a kis csukát; de az asszony beavatkozása és vigyázatlansága lehetővé tette a csuka menekülését (l. fent 089. l.). Ugyane tájat említi a fenti jelzéssel a REGULYtól jegyzett jávorének, a hol a száguldó jávort bűvös hótalpakon üldöző vadásza utóléri. Találóan felel meg az előbbi regének, hogy az a hely, a hol az égi vadász az aláiramló hatlábú jávort utólérte, a Világügyelő-férfi szent helye közelében fekvő sziklás földfok, a Szamarovo melletti Каменный мысъ. A felsőszoszvai jávorénekben az a hely, hol a jávorbika s tulkai elmenekülnek, «az ég szögletében tükröző szent tenger» (*tārėm-sām kēlnė jelpiŋ śāriś* IV : 308), melynek tükre síma, minden hó nélkül való.

7. A Szélistenke-öreg és a Szélfiú: *Vuot-pop' ańšuχ* és *Vōt-pī'*.

A «forgószél» közönséges neve a vogulban: ÉV. *vōt-pī'*, KLV. *vuot-pū*, ALV., PV. *vōt-pū*, KV. *vōt-pou*, TV. *vāt-pou*, *vāt-pū*, mi tulajdonkép «szélfiút» jelent, melyről azt mondják, hogy «játszik» (TV. *vāt-pou jäŋk'ant*), vagy «forog» (KV. *vōt-pou pėriti*). Ez világosan mythikai kifejezés, melyhez még a *Vuot-pop' ańšuχ* (REG. *vuat puop anšuh*), vagyis «Szélistenke-öreg» (*pop'* = KLV. *popi*, ÉV. *pupi'* «istenke, bálványszellem») nevezet csatlakozik. A Szárnyas Paskër vadászatáról szóló énekben a vadászok ennek az utóbbi mythikai alaknak tulajdonítják a boszuságukra támadt nagy szelet s azért azt határozzák, hogy

a «Szélistenke-öreget fölkeresni és lelőni kell» (IV : 311). Így is cselekszenek: «*Fölkeresik a Szélistenkét s fél állát keresztüllövik*», mi akkép értendő, hogy valahol szélforgatagra akadva, abba nyilat lőttek. Ezután — képzetük szerint — nyilván a Szélistenke bosszujából «hét télen, hét nyáron át az időjárás szél nélkül folyik» s ennek következtében, mint ezt fentebb bővebben leírtuk (0229. l.) nagy éhség keletkezik. A szél személyesített mythikai felfogása mutatkozik ebben az északi osztják találos meséében is: «*Az atya hárfázik, fia-leánya tánczol:* a szél fú» (*aśi narsėl̥, evėl̥-poγėl̥ jakėl̥: vȯt pol̥;* Ahlquist Sprache d. Nord-Ostjaken, 17. l.).

8. A Vészes-Tűzasszony és a Tűzfejedelem: *Tėrėn-nāj* és *Nājiŋ χḁ̄n*.

Általánosan ismert szó a «tűz» kifejezésére a déli vogul nyelvjárásokban: KLV. *to̜qt*, ALV. *tḁ̄t*, KV. *ta̜ut*, PV. *taut*, TV. *täut*, mely az ÉO. *tut*, IO. *tūt*, *tū̆t*, SO. *tuγėt* és magyar *tűz* szó mása, tehát ősi sajátos jelzése a vele meghatározott fogalomnak. Ezzel szemben az északi vogulban a «tűz» jelzései: *uľä* és *nāj* (összetételekben is, mint: *uľ-jiw*, *nāj-jiw* «tűzi fa», *uľä-kēr* «csiholó aczél», *nāj-χuri'* «tűzi szerszám-zacskó»), szintígy az irtisi osztjákban *nai*, mely utóbbi szó — mint ezt fentebb (0217—8. l.) tárgyaltuk — «napot» is jelent s alapértelmében «úri nő, fejedelemasszony». A szó itt is mythikai képzetet tükröz s erre mutatnak a sajátságait jelző kifejezések is. Így annak jelzésére, hogy a «tűz *ég*» rendes szólás, hogy «a tűz eszik»*) (*nāj tēi'* I : 14, 69, IO. *nai tet* Patk.; ÉV. *uľä tēm χūrėm āŋkwėl* «tűztől elégett három oszlop» II : 310, *kwolėm tajwės* «házam leégett»); azt, hogy «tűzben *éget*» így mondják: «tűzben etet» (pl. *uľ-jiwanuw χa̜t-titwäst* »a fánkat elégették, сожгли», ALV. *äń-ťi jiw tḁ̄ttė kwän-tiχtēm* «ezt a fát a tűzben elégetem», *uľä simät tittilawė* «a tűz közepében elégetődik» III : 391). A «láng» szava: «tűznyelv» (*uľä ńelmä* I : 45, KLV. *to̜qt-ńilm*, PV. *o̜grėš-ńilmė*)

*) Az északi vogulban a *hidegre* is azt mondják, hogy «eszik»: *aśėrmän tēwė* «a hidegtől étetik» (I : 28) = «fázik». A magyarban is mondjuk: «majd *megeszi* a hideg».

s ezért a költői nyelvben a tűznek rendes nevezete: «hét nyelvű vészes tűz, hat nyelvű vészes tűz». A medve, midőn ünnepének befejeztével maradványait elégetik, ezt így adja elő: «*Hét nyelvű* (lángú) *vészes tűzben (sāt ńelmėp tērėn-nājin)* ébredezem ím föl, állatod; *hat nyelvű* (lángú) *vészes tűzben (χat ńelmėp tērėn-nājin)* serkenek ím föl, állatod» (III : 453). Azt, hogy a ház asszonya kora reggel tüzet gyujt s a szobát füstöli, az ének következő szavakkal zengi: «Reggel a szöglete szakadt selyemkendő (t. i. a hajnal), a midőn hasadt, kontyos hajú asszony, az ő (a gazda) neje belép a házba, *hét nyelvű* (lángú) *vészes tüzet állít föl* (t. i. rak; *sāt ńelmėp tērėn-nāj nāŋχtuśti*) s reggeli nyírtaplótól, esti nyírtaplótól illatos kézzel áll ím ottan» (III : 211). Az osztják hősök, midőn homokszem apróságára vagdalják ellenfeleiket s azután őket elégetik, «*hét nyelvű* (lángú) *vészes tüzet* gyujtanak, *hat nyelvű* (lángú) *pusztító tüzet* helyeznek (raknak»; *lābėt ńalmvp tārėn-tut vuźitlem, χot ńalmvp jēlėn-tut pontem* Pápay J. Osztj. Népkgy. 40, 87). Az áldozati állat húsát «hét nyelvű (lángú) szent tüzön» főzik; a pelimi istenségnek ezért mondják az idéző igében: «Aranygalyú szent nyírfád oldalán *hét nyelvű* (lángú) *szent tüzed égő tűzhelyed végében (sāt ńelmėp jelpiŋ nājin tēnė ārāś-aulėnt)* gőzölgő edény gőzét állítják eléd, király!» (II : 404). Az irtisi osztják énekekben a tűz neve: «sok nyelvű vészes tűz» (*ār ńatmap tārėn-tūt* II. 82), vagy pedig «sok nyelvű vészes tűz fejedelmi asszony anya»: «Réttáji, erdőtáji sok pajtámhoz megyek» — így szól egy regehős — «*sok nyelvű vészes tűz fejedelmi asszony anyával helyezem azokat* (azaz: felgyujtom; *ār ńātmape tārėn-tūt nai ankejat pandem*), hadd menjen fel füstje Tūrum atyához, Tūrum anyához» (II : 102, 60). A felsőkondai vogulban a «láng» kifejezése: *taut-təreŋ*, melynek utórésze ugyanaz a felső testrészt jelentő osztják szó, melylyel fentebb (0231. l.), a «hajnal» nevezeteinek tárgyalásánál találkoztunk. A «szikrának» szava a pelimi vogulban: *oqreś-śām* «tűz-szem», a középlozvaiban: *toqt-śām.* Világosan jelentkezik az itt idézett nyelvi adatokban és költői szólásokban, hogy a vogulok és osztjákok a tüzet evéssel való pusztításra hivatott női alaknak képzelik, a mint ezt a kutatók több regei följegyzése is igazolja. Így említi Gondatti (55. l.), hogy az északi vogulok hite szerint

a tűz (пай) *női* lény. PATKANOV szerint (I : 119—120) az irtisi osztjákok a tüzet pusztító *női istenségnek* fogják föl, mely sok nyelvével minden közelébe jövőt elnyel s föleмészt. GRIGOROVSZKIJ a vaszjugáni osztjákoktól úgy hallotta, hogy a *nap* és *tűz* az *Égatya leányai*, kiket arra rendelt, hogy a föld lakóinak világítsanak és meleget szerezzenek (29. l.).

A Tűzasszony természeti tevékenységének főirányát a *tērėn* (osztj. *tārėn*) s az éjszaki osztjákban még a *jēlėn* szó jelölik. Fontos szerepe van a vogul-osztják mythikai nyelvben különösen az előbbinek, miért is e helyt röviden összefoglaljuk változatos alkalmazásának eseteit.

Alapértelmében a *tērėn, tārėn* szó, úgy látszik, «nagyobb arányú *romlást*, *vészt* és *pusztulást*» jelent,*) a minő különösen a *háború, tűz* és öldöklő *betegség* nyomán szokott bekövetkezni. Jelenthet ennélfogva szorosabb vonatkozással:

1. *Háborút*, mint az osztják hősénekek ama leírásaiban, melyekkel a háborúra következő nyugalmas vadászéletet festik: «Az idős ember sok idejét tovább üljük, a koros ember sok korát tovább fogyasztjuk; a *tērėn* (háború, vész) után való kedves lest tovább üljük, a *jēlėn* (pusztulás) után való kedves lest (*tārnvl jupi, jēlnvl jupi jōɣol lāśi)* tovább lessük; sok úr fogolyra vadászik, sok úr réczére vadászik» (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 112, 108, 152). Az északi vogulban *χα̊nt-tērėn* «háború (война)» ; *tērėnlaχte'it* = *χα̊ntlaχte'it* «hadakoznak». Ezzel az értelemmel magyarázható legalkalmasabban a «hősének» *tērniŋ ēri'* (KV. *tērėnēri*, osztj. *tārnėŋ ār*) nevezetének jelzős előrésze, mint «hadi ének», vagy «hadi vész éneke», a mint erre a népköltési műfaj másik vogul nevezete a *χα̊ntlaχtnė ēri'*, vagy *χα̊nt-ēri'* «hadakozó», illetve «hadi ének» kifejezés is utal.**)

---

*) Eredetére nézve a *tērėn* szó talán a KV. *tēr-* «tönkre menni, elpusztulni» szó származéka (pl. *äjėmėm k'wątė tērs* «ruhán tönkre ment, лопатина моя издряхла»).

**) E kifejezést előbb (I : 038) olykép magyaráztam, hogy a *tērėn* «fegyver» értelmét vettem alapul s a «hadi vész» jelentést átvitelnek tekintettem; ámde e szónak «tűzvész» és «kórvész» értelemben való alkalmazása azt mutatja, hogy az alapjelentés «vész» s ebből való fejlemények a «hadi vész» s a «hadi vész eszköze», a «fegyver».

2. *Hadi eszközt*, fegyvert, különösen kardot, kést és fejszét, mint Ajäsz-istennek «*hét nyilas, hat nyilas tērėn*-t viselő férfiú» (*sāt ńālpä, χąt ńālpä tērėn ąśnė χum* II: 4) jelzőjében s a medvének magáról szóló mondásában, hogy «valahogyan *fejszés tērėn, késes tērėn* (vagyis: fegyver) alá vetették» (*saʾirėpiŋ tērėn joli-pālėn χūńtė pattimėm, kasäjiŋ tērėn joli-pālėn χūńtė vojimėm* III. 99). A közbeszédben hallottam a Szigva vidékén e szavakat: *ti sirėj ruś vārėm tērėn; mańśi manėr tērėn vāri?!* «ez a kard orosz csinálta *tērėn* (t. i. fegyver); a vogul ember minő *tērėn*-t (fegyvert) készíthet?!» Ily értelemmel magyarázható a Patkanov-tól közölt irtisi osztják hősénekeknek ama kifejezése, mely a «harczra» e szavakat alkalmazza: «e g y a r c z ú k é t *tāran*-t v i s z [e l l e n f e l é n e k]», pl. a következő elbeszélésekben: «A két férfi a három testvérrel *egyarczú két tāran-t kezdett vinni* (vagyis: harczra kelt; *ei veťpe kit tāran tūda pīdet*); egyfolytában küzdenek, egyszerre a három testvérnek pánczélinge megromlik» (II: 36); szintígy: «midőn [az énekhős] a sok kuľ-nak az *egyarczú két tāran-t vitte* (azaz: őket megtámadta), a sok kuľon atyaölő erős bosszut igen sokat állott» (II: 82). A szövegek földjegyzője nem magyarázza, hogy mire értendő az «egyarczú két tāran», melyet harcz alkalmával az ellenfélnek visznek; de alig vonatkozhatik az egyébre mint a *kard*ra, mely hegyével (*sirej-taľėχ*) szúr és élével (*sirej ēlmitä*) vág, tehát *kétféle* veszedelmet (*tāran*) okozhat, de a mint fölemelve megjelenik csak «*egy* arczú», mert a kard hegyének és élének egy a vonala.

3. *Tűzvészt* s általában *tüzet*, ha hasznára van is az embernek, a fenti példákban bemutatott *tērėn-nāj, tārėn-tut* összetételes kifejezésben. Nincs módomban megerősíteni Reguly következő szótári magyarázatának helyességét: «*térn* od. *térn uľä* angezündetes Feuer»

4. *Tüzi tüneményeket: hullócsillagot, lidérczlüzet.* Reguly adata szerint: *tērėn jäli* «wenn man nachts Sterne od. anderes Feuer fallen sieht» (*térn numel päti, ost jäli* «a *tērėn* felülről esik alá s a föld színén jár»). A Felső-Lozva vidékén *tērėn-uľä*, vagy *tērniŋ ńāl* (a *ńāl* «nyíl» szóval) «lidérczlüzet» jelent (*tērėn-ńāl tāχätāli* «огненной змѣй качается, lidérczlűz imbolyog»). A pelimi vogulban *tēriŋ ńāl* a «hullócsillag» nevezete (Reguly szerint a lozvai és pelimi vogulban: «*tér ńāl* Feuerphänomen»). Mivel

pedig a lidércztűz és hullócsillag betegség *(χul')*, illetve halál előjele, a felső Lozva vidékén a «hullócsillagot» *χul'-ńāl*-nak s a «lidércztüzet» *tērėn-χul'*-nak nevezik (l. IV : 409).

5. *Kórvészt*, különösen nehéz *járványos betegséget.* Az északi vogulban *tērėn*, vagy *tērėn-χul'* rendes kifejezése a «pusztító kórnak» (Reg. «Seuche»). Az utóbbi egyszersmind a kór mythikai alakjának a neve, miért is vele alább (0300. l.) részletesen foglalkozunk.

6. A *pusztulástól való rémület* lelki állapotát festi ez a költői kifejezés: «a *tārėn* véres szent köde futja be szememet», melyet a pelimi istennek Regulytól följegyzett északi osztják énekében találunk. Itt a hősi kalandra induló ifjún, midőn a «kőszemű hét *mēŋk* öregjének» útjára ér, nagy félelem vesz erőt s ezt a következő szavakkal adja elő: «Ételevő táplálékos elmém rosszul lesz; *sokat látó szememet a tārėn* (pusztulás) *véres szent köde futja be, a tārėn véres bűvös köde futja be (ar χašpi kat sēm vụri jēmėŋ šiw χōγollajŋen, tārėn vụri pasiŋ šiw χōγollajŋen);* előremenő képességem az sincs, visszamenő képességem az sincs» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 82.). Ugyanígy magyarázható egy Patkanovtól közölt irtisi osztják regének e szólása: a «*tāran* arczát, a *χuť* arczát látta» (*tāran-veť, χuť-veť ujem* II : 62), mely egy szamojéd hősről van mondva, midőn alsó lábszárát a sátrába belopózott ellenfél hirtelen levágta s ő erre a sátorból kiugrott: nyilván ijedtében, a mint «a pusztulás *(tērėn-χul')**) arczát látta» maga előtt. Hasonló kifejezéssel találkozunk a múnkeszi Hadistennek Regulytól eredő északi osztják énekében, a hol az istenséget megmaradt utolsó ellenfele arra kérleli, hogy most már egymástól különválva béké-

---

*) Patkanov a *tāran veť, χuť veť ujem* szavakat ekkép fordítja: «Welcher das Antlitz der Tāran und des *Fisches* (?) gesehen hat» s így magyarázza: «d. h. ein Mann, der durch *Feuer* und *Wasser* gegangen ist» (II : 226); de a gyakori vogul *tērėn-χul'* kifejezés világosan mutatja, hogy itt nem a «hal» értelmű IO. *χuť* (ÉO. *χụl*) szóval, hanem a vogul *χul'* «kór, betegség» szó alaki változatával van dolgunk (v. ö. a *l'* > *ť* hangváltozásra nézve: IO. *joγoť* «vissza», *noγoť* «fölfelé» = ÉV. *jūwl'ė, nā̦ŋχäl';* IO. *ťať* «had» = ÉV. *l'al'*, IO. *ťoť-* «állani» = ÉV. *l'ūl'-*, IO. *šiť-keu* «kavics» = ÉO. *šėl'-keu*, IO. *šať* «részvét» = ÉV. *šāl'* (or. жаль).

ben éljenek s mint egyenlően erős s félelmetes hatalmak egymást megbecsüljék: «Egymás arczát» — úgy mond — «*tārėn*-ünk, *jēlėn*-ünk gyanánt lássuk» (*tārėnlamen vēśl-amen vᵘantlēmen, jēlėnlamen vēślamen vᵘantlēmen* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 44), mi annyit jelent, hogy «vegyük tekintetbe egymásnak erejét, *vészt* és pusztulást hozhatunk egymásra s ezért legyünk békében», röviden mondva: «félve tiszteljük egymást».*)

Bár a költői nyelv méltán alkalmazza a Tűzasszonyra, az ő nagy pusztító hatalmánál fogva a «vészes» jelzőt, ennek természeti tevékenysége az emberhez való viszonyában mégis egészben véve jóindulatú: hiszen az ő jelenléte derít világosságot s varázsol barátságos meleget a zordon tél napjaiban a szegényes vogul-osztják jurtákban is. Ezért a Tűzasszonyt tisztelet és hála illeti, mely legfőkép abban jut kifejezésre, hogy *tűzhelyét* (ÉV. *śąwėl*, ÉO. *śoγal, śoŋχal*, IO. *śōγol, t́ōγol*, or. чуваль) szemét, vagy egyéb *tisztátlan holminak odadobásával meg nem sértik* (GONDATTI 55.). GRIGOROVSZKIJ e tárgyra vonatkozólag a következő elbeszélést hallotta a vaszjugáni osztjákoktól (29. l.): «Bizonyos jurtafaluban összesen két ház volt, melyben két család élt. Az egyik ház gazdasszonya tisztaságra ügyelt, naponként kisöpörte a hajlékot s a szemetet kivitte az utczára; míg a másik ház asszonyának tisztaságszeretete nem volt kifogástalan, csak néha napján söpört s ekkor is lusta volt kivinni a szemetet, hanem rádobta az égő tűzre. Egyszer kora reggel a rendetlen ház *tűzhelyének úrnője* (a Tűzasszony) elment látogatóba az ő *vörös ruhájában* az ő szomszédasszonyához, a másik ház tűzhelyének láthatatlan úrnőjéhez s a társalgás során panaszolkodni kezdett lakóházának gazdasszonyára, fölemlítve, hogy őt (a Tűzasszonyt) tisztátlanul tartja s mindig szeméttel dobálgatja. Ennek kapcsán kijelentette azt a szándékát, hogy a legközelebbi éjjel a rendetlen házat tűzvészszel fogja gazdástul együtt elpusztítani, csupán egy ártatlan csecsemőt sajnál benne, ki néhány nappal előbb született. A tiszta ház tűzhelyének úrnője helyeselte a

---

*) PÁPAY JÓZSEF a *vēślamen* szót e sorokban nem fordítja, bizonyára mert kétségesnek tartja azonosságát a *vēś* «arcz» szóval, de az előbb idézett irtisi osztják adat *(tāran-vet́)* a REGULY-féle szöveg értelmét teljes világosságba helyezi.

szándékot s azt tanácsolta, hogy a pusztító tűz ne érintse a gyermeket, hanem járja körül azt a helyet, a hol alszik. Másnap éjjel csakugyan tűz támadt, a ház földig égett s beleégtek a gazdák is, csupán az a tér maradt érintetlen, a hol a gyermek aludt; ezt épen, egészségesen s nyugodtan aludva találták.» Ilyen büntetés éri azt, ki a Tűzasszonyt megsérti.

A tűz szellemének nyujtott apró áldozatról is van tudomásunk. Gondatti szerint (19. l.) az északi vogulok, midőn egy üveg pálinkát fölnyitnak, mindenekelőtt egy kis pohárka italt a bálvány áldozati tárgyainak kis szekrényére helyeznek s ezt utóbb a gazda issza ki, néha pedig egy *kevéske pálinkát a tűzbe öntenek* a tűz védőinek áldozatul. Ugyane forrás szerint (52. l.), ha a tűz szelleme áldozatot kíván, ezt *különös ropogással* adja tudtul, vagy azzal, hogy fölfelé lobogó *lángjait hirtelen oldalt hajlítja.* Ilyenkor a gazda odalép a tűzhöz s megkérdezi, hogy mire van szüksége; ha pedig közelben valahol samán tartózkodik, azt elhívja, ellenkező esetben maga hozza az áldozatot. Patkanov szerint (I : 110, 120) az irtisi osztjákok nagyobb áldozatok alkalmával a nyírhéj-edényekbe gyűjtött *vérből s az ételekből egy keveset a tűzbe is dobnak,* valószínűleg azért, hogy ezzel a tűzistenségnek kedveskedjenek. A tűztisztelet érdekes szokásairól tudósít bennünket Grigorovszkij (29. l.), ki a vaszjugáni osztjákokról azt írja, hogy midőn egy új házban először raknak tüzet, a *ház asszonya néhány darab vörös rongyot dob a tűzbe,* hogy a tűzben honoló tündér a házat megóvja a tűzvésztől. Ha pedig az erdőben pusztít a tűzvész, így szól a közlés, akkor az osztjákok *hét rőf föltétlenül vörös vásznat visznek ki két fenyőszilánkra tüzve a jurtából s ezt mélyen meghajolva helyezik a földre az égő tűz előtt,* hogy a tűz ez áldozat elfogadásával jóindulatra hangolva házukat elkerülje. — Különös tiszteletben s óvatos ápolásban részesül a holtember tüze szikrája *(sorėmnė patėm ēlėm-χǫlės ulʹä-sultmä),* a mely tárgygyal már az előbbi kötetben (0204. l.) volt alkalmunk tüzetesen foglalkozni.

Figyelemre méltó szerepe van a tűznek az eskünél *(ńuli)* is. Patkanov szerint (I : 154) a régi osztjákok, midőn állításaikat esküvel erősítették, megcsókoltak egy *égő fenyőszilánkot* s orrán egy *csukát* bizonyára annak jeléül, hogy pusztítsa el őket a *tűz*

és *víz,* ha mondásuk hamis. Egybehangzó ezzel a tőlem vogul nyelven följegyzett következő esküforma *(sari ńuli lātiŋ)*: «Égre, földre, *vízre, tűzre* esküszöm *(tārmėl, mā'ėl, vitėl, ul'äl ńulte'im):* az ég büntessen meg engemet, sülyedjek a föld alá, fúljak meg a vízben, *égjek el a tűzben,* ne lássam a fényes napot, ne lássam leányom-fiam, ne lássam barmaim (állatom-halam), ha hamisságom van *(tūlmaχ ānśe'im-ke)* ebben a dologban» (IV : 413). Egy irtisi osztják regében (PATKANOV II : 128) egy hős arról akarván meggyőződni, hogy menyasszonya nem élt-e előbb már más férfival, emezt *három izben lángoló tűzrakáson ugratja át,* miután előbb maga is átugrotta e tűzrakást. Az ily *tűzítélet* szerint, ha az asszony nem igazat mondott, *beleesik a tűzbe.*

A tűz büntető hatalmának elismerésén alapul talán az a nyelvi tény is, hogy a pelimi vogulok az égő tüzet nem a közismert *taut,* hanem az idegen eredetű *oqrėś* (v. ö. osszét *art*[c], av. *ātarš,* ujper. *ātaš* «tűz») szóval jelölik, ellenben a már kiégett üszkös fadarabot *taut vul'-šup* (= KLV. *tautėŋ ul'ä-šup*) néven nevezik. Hasonló esetnek vélem ezt azzal, hogy a magyarban a medvének csak ez a szláv eredetű neve ismeretes, nyilván azért, mivel eredeti nevét ez állat iránti tiszteletből, vagy tőle való félelemből a közéletben nem alkalmazták (l. erre vonatkozólag: Hunfalvy-album 131. l.). Ugyanez okból mondják a tüzet *vörös kakasnak.*

A Tűzasszonyon kívül ismeretes a vogul hitregékben a tűznek egy *férfialakban* képzelt személyesítése is s ez a Tűzfejedelem (*Nājiŋ χān* I : 8, *Nāj-χān* I : 9, *Nājiŋ ātėr,* наингъ одыръ GONDATTI 55. l.). Erre vonatkozik a medveéneknek ama mondása, hogy a «ház legfelső nyilása», t. i. a füstnyilásé «*a tüzes vidékeket körüljáró királynak* járó nyilása» (*numi qul surėm nājiŋ māt jāŋχnė χān, taw jälnė surmä* III : 217). Vele fenyegeti meg a teremtés szent regéjében (I : 8, 9) a kalandjait járó leendő Világügyelő férfiú ellenfelének pásztorait engedetlenségük esetére: «Hátul — úgymond — a *Tűzfejedelem* jön s meg fogtok gyuladni: ti sem lesztek, a lovak sem lesznek, mindnyájatokat megemészt a tűz» (l. fent 078. l.). Mint *Tārėm-fi* jelentkezik e mythikai alak egy lozvavidéki ének következő átokmondásában: «*Ég felől vékony lábú, tüzes lábú Tārėm fi szálljon le hozzád (Tārėm-poql qśśä lailpä, toqtėŋ lailpä Tārėm-pūnė näi ujlaŋkwėn!);*

Fekete-Föld anyád felől, alulról vizes tenger kerekedjék reád!» (IV : 162): GONDATTI szerint (19, 52. l.) *Nājiŋ ātėr* a tűznek, illetve Tűzasszonynak «védője».

PÁPAI KÁROLY az Ob felvidékén egy *Terėn-juŋk* nevű mythikai alakról értesült, melyet a *tűz szellemének* magyaráz. Ennek *vörös* szine van s *vörös színű tárgyakat áldoznak neki.* Egy vaszjugáni osztják azzal magyarázta házának leégését, hogy a *Terėn-juŋk*-nak nem hozott áldozatot. Kétféle ily alakot külömböztetnek meg: az egyik a *Möγe-terėn-juŋk* (*möγ* = «föld»), a másik a *Num terėn-juŋk* (*num* = «felső»); az utóbbi inkább az embereknek szerencséjét, az előbbi szerencsétlenségét szerzi. Az *Ül-juŋk* («Alvilági bálvány») regéjében (A. HERRMANN: Ethologische Mitteilungen III : 82—88) *Terėn-juŋk* a *tüzes tenger* táján lép fel s az előbbi ellen hadakozik az «embereket ölő bálvány» *(Jakkulte juŋk)* fiával együtt. Ez a tüzes tenger arról nevezetes, hogy az összes vizek odafolynak s hogy ez akadályozza azt, hogy a vizek még nagyobb területekre nem áradhatnak, mint jelenleg. Harcz után a felek, kik közül egy sem bírta társait legyőzni, kibékülve távoztak s *Terėn-junk tűz módjára égő barna lovon* távozott lakóhelyére. Efféle mythikai alak lehet a vaszjugáni osztjákok *Tuγu-juŋk* (тугу-юнкъ) nevű «tűzistenkéje» is, melynek nevét GRIGOROVSZKIJ említi (61. l.).

9. A «Fennjáró szárnyas Kalm»: *Numėl minnė tąwliŋ Kalm.*

A vogul és osztják énekekben a hősöknek és bálványszellemeknek egymáshoz, illetve az emberekhez küldött híradását, vagy üzenetét (ÉV. *l'āŋχėl, l'āŋχ, l'aχ,* LV. *l'äχ,* ÉO. *aj-kel,* IO. *aj-ket*) rendesen «beszédes állat beszéde, hírhordó állat hírszava» ((*l'āŋχäŋ uj l'āŋχ, kēläŋ uj kēl* II : 420, 418, I : 78, 82, *ajiŋ uj aj, kēliŋ uj kēl;* ÉO *ājėŋ vᵘąj āj, kēlėŋ vᵘąj kēl* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 15, 27, 41, 88, 109.) jelzéssel emlegetik (így pl. midőn a bálványszellem a tanácsát kérő híveknek ekkép szól: *pīkwėt, pīkwėt, nanän lāwnė manä l'āŋχäŋ uj l'āŋχ ąńśe'im, manä kēläŋ uj kēl ąńśe'im* «fiúcskák, fiúcskák, íme nektek mondandó minő beszédes állat beszédem van, minő híradó állat hírszavam van» (II : 480); vagy midőn a múnkeszi Hadisten mondja:

ājėŋ vᵘąj ājėm pā χotį vᵘerlem «beszédes állat beszédemet pedig ím miképen teszem meg» (Osztj. Népkgy. 88). Hogy miféle «hírhordó állatról» van szó e kifejezésben, arról a világteremtés ének- és regeközléseiből szerezhetünk felvilágosítást, melyekből ugyanis megtudjuk, hogy az a követ, kit a *Földanya*, illetőleg az emberiség ősanyja, a *Xul'-ątėr leány* az Égatyához a föld és lakói ügyében szükséges tanácsokért fölküld s ki onnan a teendőkre vonatkozó rendeleteket lehozza: a «f e n n j á r ó s z á r n y a s K a l m» (*numėl minnė tąwliŋ Kalm* I: 77-91, 128-133; Reg. *nummel minnpä tąuling källm* I : 104), vagy más nevén a «l á b a s o k k ö z ü l v a l ó l á b a s K a l m» (*la'ilėŋ pąal la'ilėŋ Kalm*; Reg. *läiling poall läiling källm* I: 100, 102.). Ezt a Reguly-féle énekváltozat «s z á r n y a s o k k ö z ü l v a l ó s z á r n y a s k ö v e t» (*tąwlėŋ pąal tąwlėŋ χajtä;* Reg. *tąulung poall tąulung kaitä* I : 106) jelzéssel is említi s hogy miként tölti be e hivatását élénk színekkel vázolja elénk a következő leírás: «Most Fennjáró szárnyas Kalm Arany-Kworės atyuskájához ím fölmegyen. Soká ment, vagy rövid ideig ment, ő honnan tudja?! Egyszer csak Arany-Kworės atyuskájának lakóhelyére ím fölérkezett. Ezüstsarkú hat ajtót hattá nyitotta ki, ezüstsarkú hetedik ajtót hétté nyitotta ki; az ajtós háznak belső részébe megy most be, a padlós ház padlójának közepére tekint: aranyszélű hét asztal mellett Arany-Kworės atyuska aranylábú szent trónon ül. Feléje tekint s kérdi: ,Fennjáró szárnyas Kalm, minő üzenetes állat [hordta] üzenetet hoztál *(manä l'āŋχėŋ uj l'aχ totsėn)?*' Emez szól: ,Minő üzenetes állat [hordta] üzenetet hozok?! Az üzenetes állat [hordta] üzenet, melyet én hoztam *(am totėm l'āŋχiŋ uj l'āŋχėm)* ez: Arany-Kworės atyuska, *Xul'-ątėr* leány így szól» stb. (I : 78—79). Az e szöveget tartalmazó ének bevezetésében (I : 77) a fennjáró szárnyas Kalm az Arany-Kworės atyuskától teremtett mythikai őslények sorában, a *Śopėr-nāj, Kami-nāj* és a *Xul'-ątėr* leány társaságában van említve, itt tehát *Kalm* egy bizonyos mythikai lénynek tulajdonneve. Erre vonatkozik Regulynak az a sorfölötti jegyzete (I : 244), hogy a *källm* «hinaufgehender krilati (крылатый, szárnyas)», «*vogelboote*», «posilka» (követ, hirnök), a mint az énekközlő magyarázata szerint is *tąwliŋ pupi' Kalmi' l'āγawė* «a szárnyas istenkét» (t. i. melyről az ének szól) «*Kalm*-nak hívják», s ez «божій казакъ»

isteni hajdú). Gondatti szerint (32. l.) a hivatásos isteni hírvivőnek neve: *Tąul-ą̄tėr* «Szárnyas fejedelem» (тоуль одыръ), ki az Égatya szárnyas segéde s ennélfogva midőn a pelimi isten s a leendő Világügyelő férfiú a nyerendő méltóságon összekülömböztek, őt küldötte az Égatya a békétlenkedők szétválasztására s ő adott nekik tanácsot a pör eldöntésének módjára nézve (l. fent 09. l.). A pelimi isten hőslő énekében egy hírhozó bálványszellem *Tąuliŋ pupi'* *ą̄jkä* «Szárnyas-istenke öreg» néven szerepel, ki az alsó Ural *(lui ńą̄r)* tájáról érkezett s a pelimi isten háza mögött egy vörösfenyő tetejébe szállott. «Hő szélnek három heve, fagyos szélnek három fagya a mint jődögél» megszólal a szárnyas istenke s hírül adja, hogy hol találhat a pelimi isten magához illő nőt (II: 244). Egy istenidéző igében magát a pelimi istent nevezik «*hét isten [számára] hírt vivő férfiúnak*» (*Pąlm-tą̄rėm ańšuχ ą̄sėn . . . sāt tą̄rėm kʿaitä kʿum ą̄sėn* II: 414). Poljakov szintén tudomást szerzett egy *Toχtėŋ loŋχ* (Тохтенъ тонгъ = vog. *tąuliŋ pupi'*) nevű istenkéről, mely Ljapinban, a Szigva vidékén székel s különösen kiválik okosságával (58. l.). A vaszjugáni osztjákoknál Grigorovszkij szerint (61. l.) *Tōrom-juŋk* (Тóромъ-юнкъ) a hírvivő szolgálatot tevő s egyszersmind az Égatya városát őrző istenke. E hírhordó szárnyas mythikai lények képzetével bizonyára összefügg az a ragadozó madarat s melltáján emberi alakot ábrázoló bálványöntvény, minőt nagy számmal és sok változatban gyűjtöttek össze a régészkutatók különösen a permi kormányzóságból (l. e tárgyra vonatkozólag különösen Th. A. Teplouchov Древности Пермской Чуди въ видѣ басносдовныхъ людей и животныхъ, Пермь, 1893, művét, 12—19. l. s a hozzá tartozó ábralapot).

10. Az óriások: *Mēŋkwėt.*

A vogul-osztják regéknek és énekeknek gyakori alakja a *mēŋkw* (FLV. *mēŋχw*, KLV. *mōχw*, *mēχw*, Reg. ÉV. *méngh*, *menghu*, LV. *méhu;* ÉO. *meŋk*, *meŋki* Pápay J., *mèŋʿk*, demjankai *mēŋk*, tremjugáni *mą̄ŋʿkʿ*, vaszjugáni *mǫŋkʿ*, nizjani *meŋʿkʿ*, kazymi *mẹŋʿkʿ* Karjal. Ostj. Lautgesch. 160), mely nevezet az erdő- és hegylakó óriásokat jelöli. Ezek rendesen igen magas termetűek, úgy hogy midőn az erdőkben járnak, a fejük a leg-

magasabb fákon is felülemelkedik (Gondatti, 35. l.) s annak a *mēŋkw*-nek, melyet a Szoszvaközépi-öreg bálványistenség legyőzött (II : 025), a Szoszva közepén a térdéig sem ért a mély víz (Hunfalvy P.: Vogul föld és nép, 153). Csak kivételesen értesülünk *apró mēŋkw*-ekről, mint a minők egy osztják ember képzelete szerint az istenidéző samán szájából bujtak ki (Gondatti, 14. l.). *Fejük alkata a bálványokéhoz hasonlít, hegyes csúcsú és sűrű hajjal fedett,* mely hátúl körbe van nyírva. Arczuk nagyjában olyan, mint az emberé, de vannak állati vonásai is; különösen feltűnő, hogy *bajusznak, szakálnak nyoma sincs rajta.* (Gondatti 34, 35; Patkanov I : 104). Többször kiemelik az énekek *sűrű, nagy szemöldöküket,* miért is jelzőjük: «szőrös szemű hegyi menk, szőrös szemű erdei menk» (*punėŋ sēmpi ur-meŋki, punėŋ sēmpi unt-meŋki* Pápay J. Osztj. Népkgy. 83, 87, 169), «szőrös szemű hét menk, szőrös szemű hat menk» (*punėŋ sēmpi lābėt meŋk, χot meŋk,* u. o. 117, 118, *puniŋ sampä sāt mēŋkw,* Vog. Népkgy. II : 416). *Testük, vagy egyes testrészük gyakran oly kemény, mint a vas s mint a kő;* innen e jelzőik: «vastestű hét mēnkw» (*kēr alpip sāt mēŋkw* II : 62), vagy «vastestű szent mēnkw» (*kēr alpip jelpiŋ mēŋkw* II : 146), a hogyan az Ajäsz-isten szolgálattevő *mēŋkw*-jét nevezik, mivel «*fele teste húsa vashús, fele teste csontja vascsont*» (u. o.); továbbá: «kőszemű hét menk, vasszemű hat menk» (*kewėŋ sēmpi lābėt meŋk, karṭi sempi χot meŋk,* Pápay J. Osztj. Népkgy. 79, 86, 121), mely név a pelimi istentől legyőzött mēnkweket illeti, mert «*szemeiket ha nyitják, tiszta vason keresztül nyitják; szájukat ha tátják, silány vason keresztül tátják* (u. o.). Lehetetlen volna a bálványhősöknek az ily vastestű mēnkwek leterítése, ha a maguk s az emberek szerencséjére nem alkotta volna őket az Égatya olykép, hogy legalább egy kis darabka emberhús legyen bennük. Midőn a Szoszvaközépi-öreg a folyót elzáró mēnkw ellen indul, vállalkozásához égi atyjának segedelmét kéri, mire emez arra figyelmezteti, hogy az illető mēnkwnek *a mellében, a nyaka alatt* van az a bizonyos közönséges húsa, melybe a nyíl behatolhat (Gondatti 24. l.). A pelimi isten hiába vagdalja «kőszemű, vasszemű hét menkjét», mert az «leroskadó alvilági véréből, leroskadó fekete véréből» újra meg újra fölemelkedik, le nem ölhető mindaddig, míg az ifjú hős észre nem

veszi, hogy a mēnkwnek *«ételevő étkes gyomrában osztják emberéhez [hasonló] ujjhegy nagyságú húsfalatja (χandi-χo luj-pat' lovat ńoγī-pul)»* van. Midőn erre «pánczélpikkelyen átható nyilát» kilövi, ez a mēnkw «mintha csak egy lelke vége, egy kora vége lenne, jeles bőrrakás gyanánt elhajítódik, jeles erdei halom gyanánt elvágódik» (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 87). A sokfejű mēnkwek legyőzött anyját *(Mēŋk-ima)* az irtisi osztják regében (PATKANOV II : 128) hiába üti, vágja kardjával a hős: nem képes ő ezzel semmit sem elérni mindaddig, míg az ifjúba szerelmes *mēŋkw*-leány intéssel nem figyelmezteti, hogy *alulról állába szúrjon az anyjának, mert egyedül ott sebezhető.* — Egy mēnkwnek testrészeiről s ezeknek óriási méreteiről a Szoszvaközépi-öreg regéjéből van tudomásunk, mely szerint az elesett szörnyeteg *fejéből, derekából, szivéből, májából, gyomrából és csipőjéből különkülön nagy szigetek alakultak.* A hol a *nemi testrésze* elterült, ott egy egész *folyó*, a «Csunya nevű folyó» *(L'ūľ namp jā)* keletkezett, mely a torkolatánál széles s itt «Herezacskó» *(Kawχurī')* nevet visel; feljebb pedig, a hol a folyó medre ép egyenes «Penis» *(Kok)* s még feljebb, hol szintén kissé szélesebb, «Præputium» *(Vośī')* a nevének értelme. Egy közelben fekvő *tó* a mēnkw *hasát* ábrázolja: ez a «Csunya nevű tó» (*L'ūľ namp tūr*; l. fent 025—027. l.). Mindenfelé találhatók a mēnkwek letörött s elhagyogatott *nagy erős kőkarmai* ama csigakövületek képében, melyeknek *mēŋkw-tuľä*, azaz *«mēŋkw-ujj»* (oroszul is: чертовой палецъ = «ördögujj») a nevük s melyeket másutt «kígyófarknak» *(ńolī'-lēī')*, vagy «kígyókőnek» *(ńolγ'-āχwtės)* és «ördög hüvelykjének» (KLV. *k'uľ-pąjä*) is hívnak. Fokozza némely mēnkwnek a szörnyűségét, hogy *többfejű;* így a PATKANOVtól följegyzett irtisi osztják regékben van két-, három-, sőt *hétfejű mēŋkw* (*kāt ūgop meŋk, χūdem ūgop m.* II : 125, *tābet ūgop mēŋk* II : 125, 147). Egy medveünnepi színjátékban egy *két arczú, négy kezű* és *négy lábú mēŋkw* gyönyörködteti tánczával a közönséget: «a kétarczú arczos Jápėl, négykezű kezes Jápėl, négylábú lábas Jápėl» (*kit vēľtpä vēľtiŋ Jāpėl, ńilä kātpä kātiŋ J., ńilä la'ilpä la'iliŋ J.* IV : 190).

Ruházat dolgában a mēnkw rendesen nem külömbözik az embertől. A Szoszvaközépi-öreg mēnkwjének szigetekké és vizekké változott testrész-maradványaival együtt ismeretesek az

övét, tűzizacskóját, késhüvelyét és ennek *derékkötő-kötelét* ábrázoló szigetek is (l. fent 027. l.), melyek tehát igen nagy méretűek lehettek. Egyébként ennek a mēnkwnek ruházata *ragyogott az aranytól*, úgy hogy ennek fényessége is emelte az óriás megjelenésének ijesztő hatását (Gondatti 23. l.). A Paszėt-bálványban ábrázolt «Hegyi mēnk fürtös fejedelemfi» (l. fent 0150. l.) «hegyi mēnk viselte erős *subája szárnyát*» hiveinek szüksége esetén «kiterjeszti télen fagyó, fejszevas vastagságú jeles jege fölé» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 275). Fegyverzet tekintetében a mēnkw szintén úgy van fölszerelve, mint egy vogul-osztják hős, *csupán pánczélruhája nincs* Patkanov értesülése szerint (I: 104). Vaskeménységű testének nem is igen van erre szüksége, legfeljebb csak ama bizonyos «emberhús» pontján, melynek hollétéről azonban közönséges íjjal, nyíllal harczoló embernek csupán felsőbb hatalmak jóindulatából lehet tudomása.

Jellemző a mēnkwre az ő nehézkes járása (Gondatti 35. l.), melyet a költői nyelv «*a hegyi menk vonta hosszú lépés*» *(vur-menk talla χu sogom)* jelzéssel említ (Pápay J. u. o. 276). Hogy a mēnkwnek így kell járnia, annak jó magyarázatát nyujtja teremtésének az a regéje, hogy az Égatya, midőn a mēnkwek őseit megalkotta, ezeket ember képére vörösfenyőből faragta; de annyiban elhibázta a dolgát, hogy bábuinak feje minduntalan a mellükre hanyatlott, mely bajon aztán úgy segített, hogy *egy nyak és mell közé alkalmazott szeggel az ős-mēnkwek fejét megtámasztotta*. E körülmény következtében a *mēnkw lefelé nem nézhet* s ezért *gyakran botlik járásában*, sőt *el is esik*, a midőn a mellére feszített szeg könnyen a fejébe tolulhat s a mēnkw életét veszítheti (Gondatti 47. l.). *Midőn a mēnkw az erdőben jár, a fák recsegnek, a galyak töredeznek és szél süvölt* (u. o. 35. l.); ezért mondja róluk a hősének: «Egykor, ha majd az osztják ember korabeli, az osztják ember idejebeli világ beáll, a napjárta hét vidéken *az osztják ember fia* [a vasszemű, kőszemű hét mēnknek] *szántalpuk zúgását* (a mennydörgést), csak azt hallja meg! *Ha dühös gondolattal vannak: az ágas fa ágát hadd tördeljék, a tűleveles fát gyökeréből hadd forgassák ki;* ha pedig jó szívvel vannak: csendes széllel, jó gondolattal menjenek; meleg széllel, jó szívvel haladjanak» (Pápay J. u. o. 121—2). Járás közben a mēnkw rémesen kiáltoz, sivít és fütyöl

(GONDATTI 47. l.). Midőn az Égatya őket megteremti, «a hét mēnkw lúdbukdácsoló, réczebukdácsoló hét patak fején *ordítva fut (rą̄ŋχimė χajte'it)* erre, fut arra» (I: 131); szintígy jegyzi meg az ének, hogy midőn a híres Mēnkw-öreg a Szoszvát gáttal elzárta, ezt *kiabálva, üvöltve (rą̄ŋγim, śiśγim)* cselekedte (II: 178). Ugyane mēnkw, midőn kimúlt, oly rettentő erővel kiáltotta *ą̊uχėr, ą̊uχėr* végszavait (REG. *ranguls: ogor, ogor!* GONDATTI: кричалъ охуръ, охуръ), hogy ettől megnyilott a föld, víz fakadt elő s így keletkezett az *Ą̊uχėr-jā* (GONDATTI: охуръ-я, torkolata REGULY szerint: *Ogor-sunt*), melyet az óriás végső kiáltása szerint neveznek így (l. fent 026—027. l.).

A mēnkw-óriások testi arányainak megfelel az ő r e t t e n e t e s e r e j ü k. Midőn az Ajäsz-isten ajtóőrző mēnkwjét az ellenfélre bocsátják, ez «a nyakas hadat, fejes hadat a vaskard hét legyintésével a hétkérges szent föld hét közébe verdesi le». Pusztító dühében *«véres könnyei* törnek elő» *(kēlpiŋ sam-vitäγä pātrėsi')* s már majd hogy gazdáját meg nem öli: «Ezt a vasvégű szent kardomat» — úgymond — «az abroncskerék módjára forgó kerek ég terjedelmében mindenfelé hordozgatom; *atyám igézte háterőm, atyám rendelte mellerőm (jäγėm sātėm sis-vorim, jäγėm lāwėm ma'il-vorim)* annyira megjött, hogy még ha az én táplálékos Ob vizén uralkodó Ajäsz-isten fejedelmecském kardomhoz jutna, őt is megölném» (II: 146—8). E nagy erejük mellett sok b ű v ö s t á r g y é s k é p e s s é g áll a mēnkwek rendelkezésére. Midőn egy irtisi osztják regében a hétfejű mēnkw hadát megtámadják, ennek óriási *hada nem fogy*, noha az ellene küzdő hős száz tavaszi, száz őszi szénakazal hasonlatosságára kaszálja le őket; ennek oka gyanánt pedig kiderül az, hogy egy ember *aczéllal tüzi kovát üt s a hány szikra pattan, annyi új mēnkw támad karddal és fejszével fölszerelve* (PATKANOV II: 123, 133). Az ő birtokukban van az *élet vize* (*χatta jiŋk*, tkp. «haláltalan víz» u. o. 129, 133, 172, 176), melylyel holtakat életre locsolnak, az *élet vesszeje (χatta ńerem)*, mely arra szolgál, hogy a harczban elesettnek összevagdalt testrészeit egészséges, ép testté egyesítsék (u. o.) s az *erő vize (vegeŋ jiŋk)*, melyből ha isznak, legyőzhetetlen erőt nyernek (u. o. 126). A hétfejű mēnkwnek *a foga még halála után s testétől elválva is képes megharapni s megölni ellenfelét* (u. o. 151). Ezenkívül megvan a mēnkweknek és

a hozzájuk tartozóknak az a képességük, hogy tetszésük szerint változtathatják alakjukat (GONDATTI 34) s különösen gyakran mutatkoznak *gyík, béka* és *pók* képében, miért is ez állatokat megenni nem tanácsos, minthogy ily módon a mēnkw könnyen az ember belsejébe juthat. Hogyha *a gyíknak farka törik,* ez annak a jele, hogy *a mēŋkw ép akkor hagyta el az állatot,* mit látni is veszedelmes, mert valamely közeli rokonnak a halálát jelenti. E bajtól csak úgy lehet szabadulni, ha az illető gyíkot menten megölik (u. o. 51, 52. l.). Egybehangzó e közléssel, hogy a «*mēŋw-ujj*» nevű csigakövületet — mint ezt fentebb (0248. l.) említettük — «*kígyófark*nak» *(ńolī' lēī')* is hívják, nyilván mivel a kígyó letörött farkát a mēnkw előbbi lakóhelyének tekintik. Mondja is GONDATTI (51. l.), hogy a *kígyóba néha istenség búvik,* miért is ez állatot ütni, vagy megenni nem szabad. PÁPAY KÁROLY adata szerint a vaszjugáni osztjákok a *möngh* szót egyenesen a «kígyó» orosz змѣй szavával magyarázzák s KARJALAINEN szerint is a vach-vidéki és vaszjugáni nyelvben *mọ̈`ŋkʿä`mʿ* = «Schlange» (Osztj. Lautgesch. 160). PATKANOVnak egyik irtisi osztják regéjében (II : 129), midőn a hős a mēnkwek anyjának és testvérének testét máglyára veti, ezeknek a tűzben fölrepedt *gyomrából tömérdek gyík és kígyó mászik elő.* Ha ezek közül egy-egy a tűzből szabadul, az mind *női mēnkw-vé változik;* azért a hős e mēnkw-állatokat visszasepri a tűzbe, mi annyi fáradságába kerül, hogy «véres izzadsága, fekete izzadsága» folyik a sok munkától. — Természetes, hogy nem minden mēnkwnek ereje egyenlő, sőt ha az «Ob-fészekbeli öregről» *(Ās-taľèχ piťi ą̄jkä)* azt mondhatják, hogy «*nyolczvan mēŋkwet megölt (ńol-sāt mēŋkw aliľės),* nyolczvan állatot (medvét) leszállított (leterített» IV : 253), ez csak olyan kisebb erejű mēnkwekre vonatkozhatik, melyekre az istenség ép úgy vadászhatik, mint medvékre.

Az ember iránt a *mēŋkw* rendesen gonosz indulatú. H a e m b e r r e a k a d, m e g ö l i, m e g e s z i s a mit belőle esetleg meghagy, elviszi faházába — írja GONDATTI (34. l.). Az énekben is úgy találjuk, hogy «a szőrös szemű erdei mēnkwnek sok magzata a téli napon járt rénbikás szánú hét vendéget *has fenekére való kedves étel gyanánt mind megeszi*» (PÁPAY J. Osztj. Népk. 169). Egy irtisi osztják regében *a hétfejű mēnk meg akarja enni ember-sógorát,* mitől emez csak úgy menekül meg,

hogy addig is, míg segítsége érkezik, egy *vörösfenyő tetejébe mászik* (PATKANOV II: 149). Egy másik regében a sokfejű mēnkek egy alvilági öreg párnak *szemeit szúrták ki* s ezeket anyjuknál egy ezüsttálban tartogatják (u. o. 125). Veszedelmes az emberre a «m ē n k w - b o g y ó f á j á n a k» *(mēŋkw-pil jiw)* gyümölcse is — mely nevezet értesülésem szerint az «ükörke loncz» növényre (жимолость, кобыльныя титки; Geissblatt, Heckenkirsche), GONDATTI szerint (47. l.) a hamvas áfonyára (голубика) vonatkozik — miért is az Égatya már az ősembernek megtiltotta e gyümölcsnek evését (I: 0352). A világot elpusztító *végitéletben* a mēnkwek annyiban fognak közreműködni, hogy hét évvel az esemény bekövetkezése előtt a *kuľ*-okkal együtt az alvilágba fognak távozni a nagy munka előkészítése czéljából s ekkor fel fognak falni mindent, a mi útjokba esik (l. I: 0382. és GONDATTI 49. l.).

Nehéz volna a gyönge embernek megmaradni e földön a hatalmas és rosszindulatú óriásoktól, ha nem jönne segítségére az Égatyától nyert élesebb s ravasz fogásokra képesebb esze s ezzel szemben a m ē n k w e k s a j á t o s e l m e b e l i k o r l á t o l t s á g a (PATKANOV I: 104, II: 022). A «többet észszel, mint erővel» közmondás gyakran érvényesül az ember és mēnkw küzdelmében. A Szoszvaközépi-öreg olyképen játssza ki a Szoszva medrében feléje iszonyatos erővel közeledő mēnkwet, hogy midőn már egész közelébe jut, rákiált: «Öreg, nézd csak, hogy ki jön a hátad mögött!» Nem jött ott senki, de a mēnkw megfordult gyanutlanul s visszanézett. Ebben a pillanatban érte őt emberhúshelyén a hősnek nyila, kit ügyes fogása így diadalra segített (l. fent 026. l.). Egy irtisi osztják regében (PATKANOV II: 128) a sokfejű mēnkwek testvére, a *Mēŋk-ima* («Menkw-anya») leánya reá akarja magát feleségül kötni az alvilágban járó ifjú hősre, de ez azzal a csellel szabadul a kelletlen szerelemtől, hogy a mēnkw-leányt szűzi tisztasága igazolásának ürügye alatt a tüzön át ugratja (l. fent 0243. l.). Maga elől ugrik, utána a leány, de a harmadik ugrásnál hirtelen visszafordul s mellbe taszítja a leányt, ki erre hanyatt esik s a tűzben el is ég. Egy másik irtisi osztják regében (u. o. II: 146—8) a hétfejű mēnkw nem tudja máskép kézre keríteni a fa tetejére menekült vadászt, mint hogy ezt a fát tövében ketté vágja; ámde ebben az igyekezeté-

ben sem boldogul, mert egymásután jönnek hozzája egy nőstény nyúl, egy nőstény róka, s egy vidra, mindegyik segítségét ajánlja a fa kivágásával vesződő mēnkwnek, ő mindegyikében megbízik, átadja nekik fejszéjét, de ezek egymásután rászedik: a helyett, hogy a fát vágnák s gyökerében gyöngítenék, mialatt a mēnkw alszik, fövényt és földet hordanak a fa tövébe s ezzel még inkább megerősítik a fát, míg végre a vadász menekül, sőt ő teríti le a hétfejű mēnkwet. Ugyane regében (u. o. 148—9) egy veréb s egy holló híradással, egy medve pedig s egy farkas valóságos segítséggel működnek közre a vadász menekülésében, miből látni való, hogy a *mēnkw ellenében az állatok is az ember pártján vannak.* Utóbbi időkben, úgy vélik Gondatti szerint (34. l.) az északi vogulok, a mēnkwek sokkal ritkábban mutatkoznak az ember előtt, mint régebben s ennek oka a fortélyos kovapuska, melytől — különösen ha rézgolyóval van töltve — a mēnkw jobban fél, mint bármitől.

Kivételesen akadnak az ember iránt *jóindulatú mēnkwek* is (Patkanov I : 104). Ilyen lehet az ikertestű *Jāpėl*, kit alakosok a medveünnepi színjátékban *tánczolva* ábrázolnak (IV : 190), továbbá a *'Nāli* nevű ugyancsak tánczolva bemutatott «erdei ember» *(vōr-χum)*, ki «hétszeres lakattal [zárós] házából» bálványszellemek módjára, «mint távolról szálló esőszem, mint távolról szálló szélfoszlány» jelenik meg a «réti állat, erdei állat ülte házban» (IV : 187). Ajäsz-isten mēnkwje, mint valami szelidített vad, *ajtóőrző szolgálatot* teljesít (II : 146). A larvosi hősök énekében szereplő «vastestű hét mēnkw» az orosz fejedelemnek és nejének *«barátjai» (rumanän)*, kik amazoknak veszedelmük alkalmával *menedéket nyujtanak* (II : 62—64). Jóindulat számba vehető egy mēnkwnél az is, ha az elébe kerülő embert nem eszi meg, hanem *csupán megijeszti.* Ilyen esetet beszél el Gondatti (35. l.) egy vogul közlése nyomán, ki mielőtt egy távoli erdei útjára távozott volna, álmot látott arról, hogy egy mēnkw veszedelemmel fenyegeti, erre azonban mitsem hederítve, útnak eredt. Estére megérkezett szándéka helyére, a hol tüzet gyújtott s lement a folyóhoz vízért. Itt egyszerre, mintha csak jeges árral öntötték volna le: keze hirtelen megtagadta a szolgálatot s ő rémesen megijedve fordult vissza a tűz felé. Erre az erdőben nehéz léptek zaja válik hallhatóvá, a fák recsegnek, galyak

töredeznek s szél kezd süvöltözni a sötétben. Megremegett a vogul s csakhamar látja, hogy egy mēnkw az ő rendes alakjában közeledik egyenesen feléje. Olyan magas volt a termete, hogy a feje kiemelkedett a magas fák tetősátrából. Emberünkre *csak ránézett s iszonyatos hanggal elkaczagva magát visszafordult.* Hogy mi történt ezután, arra az elbeszélő már nem emlékszik, mert csak reggel felé tért eszméletéhez, ezután pedig beteg lett s több mint három hétig feküdt nagy lázban. Jó szerencse, hogy társai arra jártak s őt magukkal vonszolva hazahozták, mert külömben éhen halhatott volna a vadonban. Igazi *áldásosztó* mythikai lény a Paszèt-bálványban ábrázolt «erdőből alászállott szőrös szemű hét mēnkw», melyet ezért «leány lelkét, fiú lelkét toldó királynak» neveznek (l. fent 0150—4. l.).

A mēnkw és ember jó viszonya néha abban is kifejezésre jut, hogy a különböző nembeliek egymással *szeretkeznek, házasságra lépnek s békésen együtt laknak* (PATKANOV I : 104). A többször említett hétfejű mēnkw az irtisi osztják regében (u. o. II : 146) *ellátogat a vadász nőtestvéréhez, ki öleléssel fogadja s úgy megszereti,* hogy a kedvéért kész feláldozni saját fitestvérét. Midőn a mēnkw emezt fölfalni akarja, a nő visszatartja a vadász őrízö állatait, a medvét s a farkast attól, hogy gazdájuk segítségére siessenek: fülükbe ólmot önt s megkötözi őket; majd később, midőn ezek lánczukat széttépve, mégis megmentik gazdájukat, a mēnkwet pedig elpusztítják, kedvese halálát megbosszulandó, a mēnkw fogát fitestvérének, épen násza éjjelén, derékalja alá helyezi s ettől ez meghal (l. fent 0250. l.). Nem hagyják a dolgot annyiban hű állatai, hanem eltemetett urukat az előhívott jóindulatú vidra, róka és nyúl segedelmével sírjából kiássák, *testéből a belé ékelt mēnkw-fogat kihúzzák,* mitől a vadász újra föléled s elrendeli, hogy hűtlen nőtestvérét a medve és farkas széttépjék (u. o. II : 151). — *Egy mēnk s egy osztják leány házasságából* származtatja egy PATKANOVtól följegyzett irtisi osztják rege (I : 125) a *medvét,* mely állat — mint ezt a vogul regékben (I : 0367) is találjuk — eredetileg ember volt, a narimszki kerületben fekvő zavodi (előbb kolpuchovi) jurták közelében látható földvár *(χūt-voš)* hősi fejedelmének unokája, illetve *Kènanèm anka* nevű leányának gyermeke. Ennek a leánynak arcza sűrűn be volt nőve szőrrel; nem csoda tehát, hogy megtetszett egy ifjú

mēnkwnek, midőn egy ízben az erdőben bogyókat szedegetett. A mēnkw is tetszett a leánynak s együtt kezdtek élni; majd fiújok született, ki annyira éreztette vadságát és kiváló erejét a kolpuchovi jurták fiaival, hogy az osztják községnek őt anyjával együtt el kellett űznie. Emezek a kis-kondai kerületben ismert *Rēpiŋ jaγam* («meredek partú fövénybozót») nevű helyre menekültek, hol az anya kővé változott, a fiú pedig medve gyanánt nőtt tovább. — *Egy mēnkw-leánynak emberifjúhoz való vonzódásáról* a pelimi istennek osztják hősénekéből van tudomásunk, hol a «szőrös szemű hegyi mēnkw, erdei menkw-leány» a tilosban járó «aranyos lábizmú, aranyos kézizmú fejedelmet», a pelimi istent, miután apjának csúfos végére utalva tettének vészes következményére figyelmeztette, «öt ujjú ujjas kézzel megragadja, a maga lakta három gerendából összerótt házába viszi s itt mint bálvány szeme, mint kalt szeme, oly sötét éjjelt töltenek el ketten», vagyis együtt hálnak. Ezután a leány föltárja az ifjú előtt a reá következő veszedelmet, mi abban áll, hogy mēnkw-testvérei «fűszár-nyíl jeles játékhoz, vessző-nyíl jeles játékhoz» fogják hívni s ebben őt megölik. A mēnkwek csakugyan megjelennek, de a pelimi isten őket legyőzi s ekkor testvérüket foglyul viszi magával saját házába, hol keze-lába csontját töri s egyik szemét kiszúrja, mivel a minapában «szívnek, májnak be nem fogadható illetlen szókat mondott» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 83—89). Hasonló esetről szól az az irtisi osztják rege, mely egy alvilágba jutott hősnek kalandjaival foglalkozik (Patk. II: 128). Itt a leány, hogy kedvese életét megmentse, anyját is kiszolgáltatja az ifjúnak olykép, hogy testének sebezhető részét elárulja (l. fent 0248. l.), majd meg azzal a tanácscsal, hogy égessék el a gyomrából előjövő gyíkokat és kígyókat. Ezután a leány azt a kivánságát adja az ifjúnak tudtára, hogy őt nőül vegye, mibe az ifjú, tartva a mēnkw-leány nagy erejétől, látszólag bele is egyezik; azonban igéretének beváltásától a tűzön át való ugratás cselével menekül, mint ezt már fentebb (0243. l.) említettük. — Ha a mēnkw az ember házába jár, akkor onnan úgy mint a bálványszellem, a medve és a halott lelke, *az ablakon át távozik* (l. I: 0194. l.); erre a néphitre utal valószínűleg a következő találós mese: «*A mēnk három lábanyoma: ablak*» (Patkanov II: 216).

Hogy a mēnkw néha közeli, sőt barátságos viszonyban áll az emberrel, azt a mēnkw teremtésének története is magyarázza, melyből az következik, hogy a mēnkw egy kevésbé sikerült *emberfajta*, tehát az emberrel rokon lény. Két regeváltozatunk van e tárgyra vonatkozólag (l. I: 0351—2. l.), melyek megegyeznek abban, hogy *a mēnkw az ember alkotásának első kisérlete*, tehát korábbi eredetű a mai embernél, továbbá, hogy *a mēnkw veresfenyőből van alkotva*, míg az ember (legalább az egyik változat szerint) agyagból. Hogy a mēnkw egyáltalában létre jött, annak az egyik rege szerint maga az Égatya az oka, ki ezzel az alkotásával emberteremtő munkáját elhibázta (l. fent 0249. l.): megalkotta tökéletlen fabábuit s csak mikor fúvásával életet lehelt beléjük, vette észre, hogy a létrejött *erdőbe futó, fütyülő alakok* nem emberek, hanem mēnkwek. A másik regében a mēnkw létrejötte, mint minden földi bajé, az Alvilági-fejedelemnek, *Kul'-ātėr*-nek a műve, ki ravasz beszédével rábirta az emberi test kifaragásával megbízott Tapėl-öreget, hogy vörösfenyőfából alkotott embereit cserélje ki az ő fehér agyagból készített embereivel s majd ő azokba lelket adat az Égatyával. Az Égatya azt hivén, hogy az Alvilági-fejedelemtől bemutatott emberminták a maga alkotásai, ezeket elfútta maga elől s így keletkeztek az erős testalkotású mēnkwek, mintegy ellentétül a gyarló testű emberrel, melynek agyagból gyúrt törékeny s porló előképeit *Kul'-ātėr* a betegség és halál főura szerezte. Ekkép a mēnkwek is az Égatya teremtményei, s minthogy már megvannak, *nem kívánja pusztulásukat*. Kijelentette ezt a bálványfoki «Hótalpon járó, hótalpas gyors fejedelemnek», midőn ez a «vasszemű, kőszemű mēnkwek» üldözésében a «*Num-Tōrėm* atyja lakta arany tetőnyílásos hét háznak, ezüst tetőrudas hat háznak belsejébe belépett» s ott a mēnkwek életét követelte. Ezek voltak szavai: «Hótalpon járó, hótalpas gyors fejedelem, halljad! Jóllehet, te is kedves fejedelemhősöm vagy, *de nekem a kőszemű hét mēnkwre szükségem van; veréb lelkük, vércse lelkük végét neked nem adom; az alsó világbeli nép lakta alsó világbeli réteges szentséges földre való leszállástok után a kétféli (ellenséges) ember bosszúfáját le ne szúrjátok, a kétféli ember bosszúfáját ne csináljátok!* (Pápay J. Osztj. Népkgy. 120).

A mēnkwek rendes lakóhelye a *hegy* és *erdő*, ezért

gyakori jelzőjük: hegyi menkw, erdei mēnkw (*vōrnėl va'ilėm vōr sāt mēŋkw* «erdőből alászállott erdei hét mēnkw» II : 415; *punėŋ sempi ur-meŋki, punėŋ sempi unt meŋki* «szőrös szemű hegyi mēnkw, szőrös szemű erdei m.» Pápay J. u. o. 83, 87, *p. s. vur-meŋki, p. s. unt-meŋki,* id. u. o. 188, *p. s. ont-meŋki* u. o. 169, *vur-meŋk* «hegyi m.» u. o. 272, *vurlal-meŋki sewėŋ ort-poχ, ontlal-meŋki vēśėŋ ort-poχ* «hegyi mēnkw, fürtös fejedelemfi; erdei mēnkw szépséges (arczos) fejedelemfi» u. o. 273). Gondatti tudomása szerint a mēnkwek a vadonnak áthatolhatatlan tavaktól körülvett helyein lakoznak (34. l.) s ugyanígy értesít bennünket Patkanov is (I : 104). A Jápėl nevű mēnkw «*atyai fájú fás hegyen, nagybátyai fájú fás hegyen (jä'i jiwpä jiwiŋ ur, aki jiwpä jiwiŋ ur* IV : 190) él, mi azt jelenti, hogy magasan fekvő erdejének fáit teljes megtermettségükben már az atyák és az öreg atyafiak látták. Ezen kívül kedvelik a mēnkwek a folyók parttájait: Mindjárt teremtésük után, a mint az Égatya őket maga elől elfútta «lúdbukdácsoló, réczebukdácsoló *hét patak fejénél* (*lunt napmiŋ, vās napmiŋ sāt sājim taľχät* I : 131) futkostak». A szigvafői «hegyi mēnkw, erdei mēnkw fürtös fejedelemfi» «*a táplálékos Szigva, halas Szigva folyó forrásának hét fokú aranyhágcsós sodrát» (lābtėn jetpi sqrńi χqŋγtėp qwėl),* azaz *vízesését* őrzi (Pápay J. Osztj. Népkgy. 273). Egy irtisi osztják regében a mēnkwek, ép úgy mint a bálványszellemek meredek földfokok lakói, ezért illeti ezeket a «bálványféle száz, mēnkféle száz [lakta] sok meredek földfok» (*toŋχėŋ sōt ār vānta, meŋkėŋ sōt ār vānta* Patkanov II: 43, 49) jelzés. Mint mēnkw lakta folyók és partvidékek ismeretesek a vogul földön az északi Szoszvába ömlő *Mēŋkw-jā* és *Mēŋkwėl-jā* (IV : 437) s a Szigva torkolata táján a *Mēŋkwėt-rąś* («Mēnkwek fövénypartja» IV : 439); osztják földön: *Mēŋkėt-pūχėt* («Mēnkwek falva» = Алтай IV : 435) a Konda alvidékén, *Mēŋkėt-tōr* («Mēnkwek tava» ugyane falu közelében; Patkanov: Irtisi osztják Szójegyzék 72. l.), *Mēŋkėŋ jāγam* («Mēnkwes fenyőerdő» a kiskondai kerületben Чиликановъ, *Toŋχ-χōt pūχėt* közelében u. o.), *Mēŋkėŋ pai tōr* («Mēnkwes domb tava» Ecceуловъ, *Pītėŋ-pūχėt* közelében u. o. 73), *Möŋk-sėm-puχėl* («Mēnkw-szem falu»: egy világos vizű folyóér mellett fekvő obvidéki helység; Pápay Károly: Déli-osztják szójegyz. 53), *Juŋge-möŋge öγöt* és *Möŋk-eme öγöt* folyófokok nevei (u. o.).

Az a többször említett óriási mēnkw, melyet a Szoszvaközépi öreg legyőzött, Gondatti értesülése szerint (23, 24. l.) a t e n g e r t á j á r ó l jött a Szoszvába, a hol a folyó közepén járdalt. — De nemcsak erdőkben és vizekben, hanem az a l v i l á g b a n is lakoznak mēnkwek. Reguly jegyzete említi *«a föld belsejében lakó mēŋkw-nemzetséget»* (*mä kért ḁlpe méh ruot:* pod zemlje živušči leši rot), melyṇek telepei a néptől «mēnkw-háznak» (*méhu kwell* = KLV. *mōχw-kwäl)* nevezett mély kerek gödrök és hegyi barlangok. Patkanov értesülése szerint (I: 104, 151) is vannak mēnkwek az alvilágban, a hol ép úgy mint itt fent, a sűrű erdőségekben lakoznak. Egy tőle följegyzett irtisi osztják regében az alvilág neve: *«Bálvány futkosó szentséges tájék, mēŋkw futkosó bűvös tájék»* (*toŋχ χōγotta jemėŋ miγ, mēŋk χōγotta pėsėŋ miγ* II: 124) s benne a mēnkektől lakott fűve dús terület: *«a mēŋkwek földtája»* (*mēŋket miγ pēlek* u. o.).

E lakó tájaikon a mēnkwek rendesen v ö r ö s f e n y ő b ő l é p í t e t t h á z a k b a n laknak (Gondatti 34. l.), a melyekben igen sok a számukra *ágy* gyanánt is szǫlgáló *medvebőr* (u. o. 35. l.). A pelimi isten osztják hősénekében (u. o. 84) a «szőrös szemű hegyi mēnkw, erdei mēnkw leányának» laka: *«három gerendából összerótt ház; nyers vörösfenyőből, nyers lúczfenyőből összerótt ház»* (*χōlom pāėrt ḁlṭėm χḁt; ńār naŋḳi, ńār χōli ḁlṭėm χḁt* Pápay J. Osztj. Népkgy. 84). A *'Nāli*-nevű «erdei ember» laka *«hétszeres lakattal, hatszoros lakattal [zárós] ház»*, melyben *«fekete állattal* (hóddal) *bővelkedő fészke, vörös állattal* (nyusztal) *darabos fészke»* (*sēmėl uj śuńiŋ piťi, viγir uj supiŋ piťi* IV: 190) szolgál számára «nyaka leüthető, törzse leüthető igaz álmot» alvó fekvő helyül. A bálványfoki hősök éneke többször említi *«a szőrös szemű hét mēnkw»*, valamint a *«kőszemű, vasszemű hét mēnkw lakta kérges vörösfenyőből, ölnyi lúczfenyőből épített (rakott) várat»* (*punėŋ sēmp̣i lābėt meŋk* és *kēwėŋ sēmp̣i lābėt meŋk ḁmsėm kārėŋ naŋk ponṭvp vᵘḁṡ, ābėl γōli ponṭvp vᵘḁš* u. o. 118, 119), melyet egyszerűen *«favárosnak»* (*juχėŋ vᵘḁš* u. o. 117) is nevez. Ezzel szemben a larvosi hősök vogul énekében a «vastestű hét mēnkw» erőssége: *«vasvár, kővár» (kēr-ūs, āχwtės-ūs)*, melynek «mesterember készítette czédrusfenyőből való keresztpántos kapuja» van (II: 63, 64).

Rendes f o g l a l k o z á s a a mēnkweknek, ép úgy mint a

bennük hivő népnek, a vadászat és halászat, melynek területei miatt többször össze is külömböznek az emberrel (Patkanov I : 104). Egy irtisi osztják regében a hősnek a miatt gyülik meg a baja a sokfejű mēnkwekkel, mivel nevelő szüleinek lovait és teheneit legeltetés czéljából emezeknek fűtermő vidékére hajtja. A pelimi isten északi osztják hősénekének szavai szerint a mēnkw azért ölte meg az ifjú hősnek az apját, mivel «íjjkészítésre alkalmas fát keresni» ment erdejébe (Pápay J. u. o. 79). Midőn az ifjú maga is ugyanily tettre merészkedik, ily szavakkal fogadja a mēnkw-leány: «Ezt az én bünhődésszerző, veszedelmes fámat mi végből (mit csinálni) vágtad le?! Hajdan, ha volt apád, apád is éppen így, mikor az én bünhődésszerző, veszedelmes fámat levágta volt, a világ ezer koráig, örökre oda lett. Hát nem tudod, hát nem hallottad?!» Felel az ifjú: «Ez isten adta erdei fa növekedése közben az ennivaló étel tálját, az ivóvíz edényét helyezgetted tán ide?! Az ennivaló étel gőzénél, ősi vized gőzénél növelt fádat vágtam tán le?!» (u. o. 83, 84). A Szoszvaközépi-öreg mēnkw-óriása *halászat* czéljából zárta el gáttal a Szoszvát (II : 178) s ez adott okot a vidék bálványhősének, hogy ellene keljen. De a mythikai népköltés sok egyéb foglalkozásban is szerepelteti a mēnkweket, a minő különösen a hősöknek nyujtott harczi segítség. A Szoszvafői-öreg sikertelen harczában «legalább egy kezét támogató apródlegényt kér» Ajäsz-istentől, hogy ily módon jusson *«háterőhöz, mellerőhöz»* (*sis-jōr, ma'il-jōr* II : 145), mire emez «vastestű szent mēnkwét» bocsátotta rendelkezésre, ki le is verte az ellenfélt (l. fent 036. l.). A fent idézett irtisi osztják hősregében (Patkanov II : 42, 48) a meredek földfokokon lakó mēnkw-fajta, bálvány-fajta sok hatalmat szintén arra kérik, hogy a harczba indulóknak *«háterőt, mellerőt (ċenś veg, pōroχ veg)»* adjanak. Az Ajäsz-istennek imént említett mēnkwje egyébként testőri, vagy ajtón álló szolgálatot teljesít, ezért nevezi az ének *«ajtót őrző mēnkwnek»* (*āwi ūrnė mēŋkw* II : 146). Az egész vogul-osztják nép javára váló nagy jelentőségű munkát végeznek a bálványfoki hősök énekében a «vasszemű, kőszemű mēnkwek», kiknek «felső égben lakó férfi atyjuk *vasélű hét lapátot, fanyelű hét lapátot»* ad kezébe, mely szerszámokkal a mēnkwek «az alsó világbeli nép lakta alsó világbeli réteges szent

földre szállanak s itt a táplálékos tenger torkolatát, a halas Ob torkolatát mélyre ássák», hogy azon a «vizes hátszárnyú hátszárnyas hal» mennél nagyobb számban hatoljon az emberek lakta vidékekre s ezzel az «inséget szenvedő sok fejedelem az istennőcskét [imádó] hét vidéken, az istenkét [imádó] hat vidéken leánya gyomra jeles végét megtöltse, fia éhsége jeles végét csillapítsa» (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 121—2. s fent 0205—6. l.). Rendkívüli fáradalommal bajlódnak a mēnkwek e munkával s a »Hótalpon járó hótalpas gyors fejedelem» nevű bálványfoki hős őket mégis «a kard nagy hátával, a szablya nagy hátával üti», mire ezek keserves panaszra fakadnak: «Ha már bennünket ily nagy inségbe juttattál — mondják — inkább veréb lelkünk végét, vércse lelkünk végét vetted volna» (u. o.). Már fentebb (0253. l.) említettük, hogy egyes, bizonyára nem nagyon félelmetes erejű mēnkwek olyan jó indulatot tanúsítanak az emberek iránt, hogy ezek őket társas mulatságaikhoz meghívják s a mēnkwek nekik gyönyörködtető tánczokat mutatnak be. «Jápel, Jápel!» — mondják az ikertestű mēnkwnek — «kézfajta mesteri tánczod, lábfajta mesteri tánczod van te neked; a belépett emberekkel megtelt nős házat, férfias házat, a bámészkodó fajd, az álmélkodó fajd drága módjára hozd bámulatba, ejtsd ámulatba, Jápel!» (IV : 191). Jápel megjön s a hárfa-pengető emberhez szól: «Az öthúrú húros hárfát vedd elő; kézfajta, lábfajta mesteri tánczot hadd tánczolgassak én!» (u. o. 192). Részletesebben adja elő a tánczoló «erdei ember» meghívását és játékát a Nyáli-színjáték (IV : 186-190), kihez a medvét ünneplő házban egybegyült vendégek ekkép könyörögnek: «Nyáli, Nyáli-o, Nyáli-o! E réti állat, erdei állat ülő ház felé fülednek érzékeny hallású porczogójával, Nyáli bárcsak ide hallgatnál; hétszeres lakattal, hatszoros lakattal [zárós] házadnak kültájára jönnél bárcsak te ki; földje hosszú földet, vize hosszú vizet haladnál bár át Nyáli; mint távolról szálló esőszem, mint távolról szálló szélfoszlány szállanál bár ide; ezt a lúczfenyőből alkotott ajtót öt ujjú ujjas kézzel bárcsak kinyitnád te!» Erre Nyáli egy alakos képében belép s egy másik alakos megszólal: «E húsz deszkájú, tíz deszkájú deszkás házam padlójának közepére lépett be Nyálim; réti állat, erdei állat ülő házamba jődögélt el Nyálim; földje hosszú földet, vize hosszú

vizet haladott át Nyálim.» Most maga Nyáli szól a hárfapengetőhöz: «Köldöke vágott emberfiúcska, az öt húrú, hat húrú húros fácskát mozgasd csak, pengesd csak tovább! Unatkozott kezem ízét, unatkozott lábam ízét Nyáli nyujtogatom; hátfajta, mellfajta mesteri tánczot tánczolgatok én Nyáli; a belépett emberekkel megtelt nős házacska, férfias házacska bámészkodó fajd drága vége [módjára] bámészkodik reám; nap menése hat óráját hatkép forgom Nyáli, éj menése hét óráját hétkép forgom Nyáli; ezután hétszeres lakattal [zárós] házacskámhoz táplálékevő táplálékos vágygyal, vízivó vizes vágygyal vágyakozom én Nyáli.» Mindez a színjátékos alakítás élénken szemlélteti velünk a szelidebb mēnkwek életmódjáról való néphitbeli képzeteket.

Legmagasztosabb hivatást juttatott az Égatya rendelése a mēnkwek sorában a *Pasèt*-mēnkweknek, kik — mint ezt fentebb (0151-3. l.) tárgyaltuk — az emberek egészségének gondozásával s gyógyítással foglalkoznak. Ezért e mēnkwek a bálványistenségek sorába emelkedtek és szertartásos tiszteletben, valamint áldozatokban részesülnek. PATKANOV tudomása szerint (I: 105) a mēnkwek tulajdonkép nem követelnek az embertől istenséget megillető szolgálatot, de azért *szívesen fogadják az engesztelő áldozatokat.* Ha ebben részük volt, elfelejtik az ember iránt táplált régi gyűlöletüket, sőt segítséget nyujtanak nekik nehéz pillanatokban. Ezért rendeznek számukra a harczba induló hősök a bálványokkal egyetemben *nagy áldozatot* a meredek földfokon, melynél «egy szíjra fűzött hét állatot (rénszarvast)» kötnek a «város erős oszlopához», aztán «halálthozó ételt, tápláló ételt» *(sōrmèŋ tant, tēbèŋ tant)* készítenek, ezeket «nyírhéjcsészékbe, nyírhéjtartókba» rakják s az előidézett szellemeknek felajánlva «véráldozatos kézzel, ételáldozatos kézzel» *(jirèŋ kēt, porèŋ kēt)* könyörögnek «háterőért, mellerőért» (u. o. II: 42, 48). A mēnkw tiszteletére vonatkozólag még egy adatot találunk SAVROV közléseiben, mely szerint a МЕЙКЪ nevű «romlást terjesztő istenségnek» — melynek neve nyilván МЕНКЪ helyett van hibásan nyomatva — szintén «van *bálványa*, mely fából készül és *hódköpenybe* van öltöztetve; ezen kívül más ruha rá nem adható. *Kik az erdőben, vagy a hósivatagon eltévednek, az ő védelmét és pártfogását kérik mindennemű áldozatot igérve,* a minőt csak elfogadni kíván» (l. I: 0160. l.).

A mēnkwekre vonatkozó történeti mythosok áttekinthetése czéljából felsoroljuk itt az eddig ismert ének- és regebeli mēnkw-személyiségeket rövid utalással a reájuk vonatkozó s már tárgyalt adatokra. Ezek:

1. A szoszvaközépi *Mēŋkw*-öreg *(Mēŋkw-ājkä)*, ki a tenger vidékéről, az Ob felől jött a Szoszvához s itt a folyót kőgáttal elzárta. Sok hőst megölt s fölfalt, de midőn a Szoszvaközépi-öreg *(Ta'ït-taľēχ ājkä)* támadt ellene, emez az Égatya segedelmével eltalálta testének megsebezhető részét s elesett. Teste óriási tömegének s öltözetének szétszórt részeit földrajzi nevek, sírját pedig a Szoszva medrében levő nagy sziklakövek jelölik (l. fent 025—028. l.).

2. A vastestű hét mēnkw *(kēr alpip sāt mēŋkw)*, kik valahol az Ob felvidékén «vasvárban, kővárban» laknak s arról nevezetesek, hogy a larvosi hősök elől kedvesével együtt menekülő orosz fejedelmet, mint barátjukat, várukba fogadják; utóbb azonban, midőn az üldözők megjelennek s már a vár kapuját döngetik, vendégüket további futásra kényszerítik. E mēnkweket az ének «*Tārėm hét fia apródlegény*» (*Tārėm sāt pī' ajäŋ χum-pī'* II: 63) jelzéssel is említi (l. fent 0199. l.).

3. Az Ajäsz-isten ajtaját őrző vastestű szent mēnkw *(Ajäs-tārėm āwi ūrnė kēr alpip jelpiŋ mēŋkuä)*, kit *Numi-Tārėm* atyja bocsátott alá az istenség szolgálatára (II: 146). Ezt egy ízben Ajäsz-isten gazdája azzal bízta meg, hogy «háterő, mellerő» segedelmét nyujtsa a támogatását kérő Szoszvafői-öregnek *(Ta'ït-taľēχ ājkä)*. Rémes pusztítást vitt végbe a mēnkw e megbizatásában: a Szan-jā vidéke fejedelmének «nyakas hadát, fejes hadát» a vaskard hét legyintésével a hét kérges szent föld hét közébe verdeste s e közben oly vérdüh fogta el, hogy már majdnem a Szoszvafői-öreget is levágta. Nagy sikere fennhéjázó beszédre ragadja: «Ezt a vasvégű szent kardomat» — úgymond — «az abroncskerék módjára forgó kerek ég terjedelmében mindenfelé hordozgatom; [égi] atyám igézte háterőm, atyám rendelte mellerőm (*sis-vorim, ma'il-vorim* II: 147) oly mértékben jött meg, hogy még ha az én táplálékos Ob vizén uralkodó Ajäsz-isten fejedelmecském kardomhoz jutna, őt is megölném.» Miközben így dühöng, egyszer csak «vasas nyíl, nyeles nyíl alá estét» nagyon érzi, «kóros csontját, kóros húsát találja» s a közlő meg-

jegyzi, hogy «túlságos dicsekvését zokon vette az Égatya s e miatt büntette azzal, hogy egy nyíl megsebezte» (*mēŋkw saka ēsiχats, Numi-Tǫrėm jäγän tōnä näri' vojwės, tōnä sūtitawė, tōnä ań ńālėl mosmėltawės;* l. fent 036. l.).

4. Az uralvidéki kőszemű hét mēnkw, vasszemű hat mēnkw (*kēwėŋ sēmpi lābėt meŋk, kart^c sēmpi χot meŋk)*, kiknek regéjét a pelimi istennek Regulytól följegyzett hőséneke (*Polėm-tōrėm ār* Pápay J. Osztj. Népkgy. 69—89) a következőkép adja elő: A gyermek-ifjú pelimi isten, vagy dísznevén az «*aranyos lábízmú, aranyos kézízmú fejedelem*» (*sąrńėŋ kur jiṭvl ort, sąrńėŋ jąš jiṭvl ort)* «egy torkolatú hét tava vízesésénél fekvő aranyos lábú, ezüstös lábú várából» homályos sejtelemtől izgatva nevelő bácsikája intelme ellenére átmenni készül az «egy torkolatú hét tó túlsó felén levő fája megnőtt, földje megnőtt magas erdőbe», hogy ott «íjjkészítésre, nyílkészítésre alkalmas fát keressen». Ez a «kőszemű hét mēnkw, vasszemű hat mēnkw» vadászterülete, melynek «a földjénél a fája inkább bünhődéshozó (*narėŋ),* a fájánál a földje inkább bünhődéshozó». Mielőtt útnak indul, figyelmezteti bácsikája a nagy veszedelemre, mely ott fenyegeti s melynek apja is áldozatul esett; nagyon tanácsolja, hogy majd ha a mēnkwek útját megtalálja s esetleg bátorsága csökkenne, «visszafelé irányuló eres nyakkal, gyapjas nyakkal forduljon vissza». Az ifjú fogja «rénbikalapoczka nagyságú fejszéjét», «száznyilas szemes tegzét», «vörös nyírkéreggel bevont ízelt íjját», «markolatos híres szablyáját» s útnak ered. «A nyusztos erdő, vadas erdő hátán» lépdelve megtalálja a hét mēnkw legkisebbjének (*aj meŋk)* járó útját; itt «sokat látó két szemét futó felhőnyi, menő felhőnyi vékony köd, vastag köd futja be», vagyis csüggedni kezd, de utóbb szíve mégis megerősödik s tovább megy. «Hátpihentető három, mellpihentető négy futamatnyira megy» s megtalálja a hét mēnkw középsőjének (*kūṭėp meŋk)* ösvényét; ismét megijed, «visszafelé menő útja nem látszik, tovább menő ösvénye nem látszik» a rémület ködétől bevont szemének. Azonban csakhamar magához tér újra s tovább menve ráakad a legöregebb mēnkw (*ūn meŋk)* útjára, mire a «vésznek véres szent köde, bűvös köde futja be szemeit; továbbmenő képessége sincs, visszamenő képessége sincs; a fölálláshoz térdereje nincs, derékereje nincs», a mint

ez mēnkwek közellétében történni szokott. Rövid idő telve «étel-evő étkes elméje kissé megerősödik, halevő halas gyomra kissé megjavul». «egy gyökérből hajtott három nyírfát» talál, ezt levágja s íjjkészítésre, nyílkészítésre alkalmas fát hasít belőle. Tetten éri a «szőrös szemű hegyi mēnkw-, erdei mēnkw-leány», de mivel neki a szépséges ifjú megtetszett, nem bántja, hanem — mint szavait fent (0255. l.) idéztük — csak az apja csúfos vesztét emlegető szavakkal sérti. Az ifjú visszafelel, mire a leány — «azt az apja mindenségét!» — megragadja, házába viszi s együtt töltik az éjjelt, úgy látszik, szeretkezéssel (l. fent u. o.). Reggel figyelmezteti a leány, hogy fitestvérei «fűszár-nyíl, vesszőnyíl jeles játékra», vagyis bajvívásra meg fognak jelenni. Így is történik. Előbb a kisebbik mēnkw kapaszkodik bele, meglódítja: ő «mint vastag gyökerű gyökeres fa, mint vastag ágú ágas fa» úgy áll; erre ő taszítja meg a mēnkwet: az «nyers fából, száraz fából való jeles gerenda gyanánt vágódik hanyatt». Jön a középső mēnkw s gúnyolódik: «Aranyos lábizmú, aranyos kézizmú fejedelem, ugyan milyen erős kézizmot növeltél, milyen erős lábizmot szereztél magadnak?» — de a bajvívás eredménye ugyanaz, mint előbb. Végül az öreg mēnkw jön s «a csónakemelő nagy vállnál fogva összekapaszkodnak». A viadalban az ifjú «gyökeres fa gyökere, ágas fa ága nem mozdul», ellenben a mēnkw «az alsó világi réteges szent földön őszi rénbika-bőr, tavaszi rénbika-bőr módjára terül el». A mēnkwek «menekülő ember lépésére félreállanak», az ifjú «űzött rénbika, űzött vad kedves útjára utánuk áll». A «varjú orr szabású tarka Uralbérczen» találkoznak s karddal vívnak: eleintén a mēnkwek sebezhetetlen teste miatt eredménytelenül, de később, midőn az ifjú rátalált a mēnkwek gyomrában rejtőző «osztják emberéhez hasonló ujjhegynyi húsfalatra» (l. fent 0247. l.) az ifjúra nézve teljes győzelemmel. A diadalmas hős most a mēnkwek tetemét, hogy életre ne kelhessen, «a mily apróra csak karddal vagdosni lehet», összeszabdalja, majd «hét nyelvű vészes *(tārėn)* tűzben, hat nyelvű pusztító *(jēlėn)* tűzben fölégeti; végül a «szőrös szemű *mēŋkw*-leány» sértését megtorolja (l. alább 0269. l.).

5. A be nem fagyó vizű szent tenger túlsó felén lakó kőszemű hét mēnkw, vasszemű hat mēnkw, kikről a bálványfoki hősöknek Reguly-tól följegyzett

Loŋχ-āwet ńol ār czímű éneke szól (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 119—122). Ezeknek «ölnyi lúczfenyőből, kérges vörösfenyőből épített városát» a «Hótalpon járó hótalpas gyors fejedelem» fölégette, úgy hogy csak «tűz emésztette hétté álló hét oszlop» maradt nyomában. Maguk a mēnkwek «nyusztos erdő hátán űzött vad vigasságos útjára álltak, vad futotta bűvös erdő hátán réti állat (medve) hosszú lépésére álltak», vagyis megfutamodtak, mire a hős őket «szárnyas állat hét képében» üldözi. A mēnkwek «Num-Tōrėm atyjuk arany tetőnyílásos hét házába, ezüst tetőrudas hat házába» menekültek s itt a kiállott nagy fáradalomtól éppen «verejtékes arcz jeles végével» állanak, midőn az üldöző hős őket utóléri. Amaz a mēnkwek életét kívánja, de az Égatya ezt meg nem engedi, mivel e mēnkwekre «szüksége van». Erre a bálványfoki fejedelem annak elrendelését kéri, hogy a «kőszemű, vasszemű mēnkwek» az osztják nép javára az Ob torkolatát mélyre ássák, mit ezek nagy vesződséggel el is végeznek (l. fent 0205—6, 0247., 0256. l.).

6. A szőrös szemű hét mēnkw, hat mēnkw *(punėŋ sēmpi lābėt mēŋk, χot meŋk)*, kiknek említését szintén a bálványfoki hősök énekében találjuk (u. o. 117—8. l.). «Lúczfenyőből, vörösfenyőből épített városuk» a «be nem fagyó vizű szent tenger túlsó felén» az «ebfejű nyolczezer férfias város» után következik, tehát második állomás (a boszorkányok kavicsos párkányú városa a harmadik, a kőszemű-vasszemű mēnkweké a negyedik). A bálványfoki hős ezt is elégeti, úgy hogy csak «tűzemésztette hétté álló hét oszlopa» marad fenn; a nép elmenekül, csak «lábafájós» rokkantok hírmondóik (l. fent 0205. l.).

7. Az alvilági sok fejű mēnkwek, kikre vonatkozólag a PATKANOVtól följegyzett *Poi-lipetta ťamplat χui* («Nyárfa levélhez hasonlatosan mozgékony férfiú») czímű irtisi osztják regében találunk közléseket (II: 118, 122—8). Ezek «a bálvány futkosó szentséges tájon, mēnkw futkosó bűvös tájon», az *alvilágban (it tūrum)* laknak s nagy családot alkotnak; van közöttük egy-, két-, három- stb. hat- és *hétfejű mēnkw:* mennél több fej, annál erősebb az egyik a másiknál. A hétfejűnek *(tābėt ugop mēŋk)* annyi a hadi népe, hogy sötét erdővel borított dombnak tetszik. A regehős halomszámra kaszabolja őket, de számuk nem fogy; mert — mint fentebb közöltük (0250. l.) — egy ember

szikrákat csihol s minden szikrából új fegyveres férfi támad (l. a hajnal keletkezésének regéjét, I : 0365—6. l.). Csak miután a regehős ettől az embertől a tűzi aczélt és kovát elragadta s őt magát ketté vágta, sikerül neki a mēnkw hadát elpusztítania. Ezek a mēnkwek igen féltékenyek fűben bővelkedő vadászterületükre; midőn egy közelükbe lakó öt gerenda magasságú öreg oda bocsátotta barmait, ezt azzal büntették, hogy szemeit, valamint feleségének szemeit kiszedték s egy ezüst tálra helyezve oda adták őrízetre anyjuknak. Ez az öreg szemevesztett pár az alvilágba jutott regehőst fiának fogadja s midőn a lovak és tehenek legeltetésére kiküldi, figyelmezteti, hogy valahogy a mēnkwek erdejébe ne vezesse az állatokat. Az ifjú nem ügyel az intő beszédre s midőn az öregek rétjén füvet nem talál, a mēnkwek területére megy. Előjön erre az *egyfejű mēnkw-öreg (ei ūgop mēŋk* v. *mēŋk-iga)* s mérgesen szól: «Ti csalók, öreg asszony s öreg ember, kiszúrták a szemeiteket, ezüst tálczán fekszenek anyánknál s ti mégis ide hajtottátok lovaitokat! Ezúttal véretekből még oly keveset sem csöppentek el, a mennyi egy kanál fenekét elboríthatja (mind megiszom).» Felel az ifjú: «Mit beszélsz te, mēnkw?! Verekedjünk-e karddal, vagy döfködjünk?» Erre párviadal keletkezik s az ifjú a mēnkw fejét leüti, testét pedig félreveti. Még hatszor ismétlődik ez a harcz a két-, három- s a többi sokfejű mēnkwekkel, kiknek fejeit az ifjú egymásután mind lecsapdossa. Midőn a hétfejű mēnkwnek is leütötte már hat fejét, egymást kézen fogva küzdenek. A hely, melyet lábaikkal taposnak, az erős nyomástól egész tóvá változik, de bár az ifjú a mēnkwet nyakig a földbe taszította s kardjával egyre csapdossa, a mēnkwet megölni nem képes. Szól erre a mēnkw: «Ugyan meddig fogsz még kínozni?! Végy ki a zsebemből egy fehér keszkenőt, tedd nyakam köré s vágj azután!» Az ifjú így cselekedett s a mēnkw feje egy kardcsapással leesett. Nevelő szüleihez érkezve a regehős kijelenti, hogy a mēnkweket megölte s megigéri, hogy szemük világát is visszaszerzi, ha őt a felső világba visszajuttatják, mire az öregek szivesen vállalkoznak.

8. A jávorvadász testvérével szeretkező hétfejű mēnkw, melynek fent (0252. és 0254. l.) közölt regéjét szintén PATKANOV irtisi osztják népköltési gyűjtésében (146—150. l.) találjuk.

9. A «P a s z ė t - b á l v á n y ö r e g» *(Pasėt-pupi' ājkä)* néven tisztelt «s z ő r ö s s z e m ű h é t m ē n k w» (*puniŋ sampä sāt mēŋkw* II : 418), kit a Pápay Józseftől följegyzett istenidéző ige is többször *hegyi mēnkw*nek (*vur-meŋk* Osztj. Népkgy. 272, 275, 276) mond s teljesebb jelzéssel «*hegyi mēnkw fürtös fejedelemfi, erdei mēnkw fürtös fejedelemfi*» (*vurlal-meŋki seẇėŋ ort-poχ, ontlal-meŋki seẇėŋ ort-poχ* 273, 274) néven említ. Ezzel, mint bálványistenséggel már előbb (0150—4. l.) tüzetesen foglalkoztunk, ráutalva arra is, hogy hívei képzeletében «*szőrös szemű erdei utśi, hegyi utśi* (*puniŋ sampä vōr-utśikwė, ur-utśikwė* II : 423, 425) gyanánt is jelentkezik, minek valószínűleg az az oka, hogy e bálványszellem áldásos tevékenysége sokkal inkább megfelel egy *utśi*, mint egy mēnkw szokott természetének.

10. A z i k e r t e s t ű J á p ė l - m ē n k w, ki «kézi fajta, lábas fajta mesteri tánczot lejteni» ellátogat az emberek mulató hajlékaiba (l. fent 0253. és 0260. l.). A *Jāpėl* név azonosnak vélhető az irtisi osztják *jēpėl, jēbėl, jīpėl* (ÉO. *jipel*, SO. *jīpel*) «árny, árnykép» szóval, mely egy irtisi osztják regében, mint «*gyermekhúst evő alacsony Jēpėl, magas Jēpėl*» (*tēt Jēpėl, pēt Jēpėl* Patkanov II : 156, 158, 159) mithikai alak gyanánt is szerepel.

11. A N y á l i - m ē n k w, melyet szintén egy medveünnepi színjátékból ismerünk (l. fent 0260. l.). A *ńāli* szó az északi vogulban és osztjákban, valamint *ńāľa* alakkal az irtisi osztjákban «kanalat» jelent.

Már az eddigiekben volt alkalmunk látni, hogy a mēnkweknek kiterjedt családi körük van, ez a «m ē n k w - n e m z e t s é g» *(mēŋkw-rūt*, Reg. *méh-ruot)*. Vannak nejeik, sőt — mint említettük (0254. l.) — ezeket néha az emberek leányai közül választják s ily szeretkezésből származik a mēnkw-féle «erdei öreg», a *medve* is. A mēnkw «apja-anyjára» czéloz valószínűleg a lozvai vogul *mąilä mēχw, oąŋkʿwä mēχw* (IV : 89, Reg. *mąile meχu, ąnge meχu*) kifejezés, melyet akkor alkalmaznak, mikor valaki jó szerencse bizalmával indul neki valaminek (l. I : 248). A «mēnkw-leány hajfürtjét» emlegeti a «vad komlónak» néhol használt *mēŋkw-āχi-sa'i jiw* («mēnkw-leány-hajfürt fa») neve (l. fent 0231. l.).

Az ének- és regebeli mēnkwek közé tartozó n ő i a l a k o k :

12. A m e n k w - a n y a *(mēŋk-īma)* az alvilági sokfejű mēnkwekről szóló irtisi osztják regében (l. fent 0265. l.), kivel a

regehős a hétfejű *mēŋkw* leverése után végez. Midőn házába az ifjú bemegy, e szavakkal fogadja: «Orosz földről való ember *(ruť mir̊ χui)*, húsodat, véredet magad hoztad el nekem; oly keveset sem cseppentek el véredből, a mennyi egy kanál fenekét elboríthatja.» Erre ökölre mennek, de előbb megállapodnak abban, hogy a küzdelem alatt háromszor ki szabad menni a házból. Hosszas küzdés után kikéredzik az asszony, iszik a pitvarban álló *erő vizéből* s újra bemegy. Ezután az ifjú mehet ki: látja, hogy a pitvarban két edény áll vízzel; bedugja az ujját az egyikbe: lerothad, bedugja a másikba: újra ép lesz. Emebből annyit ivott, a mennyit csak bírt. Bement s újra megkezdődött a harcz; az asszony aláhanyatlik, de kimegy s iszik az erő vizéből, mire ismét felülkerekedik. Most megint az ifjú megy ki, de ezúttal kicseréli a kétféle víz merő kanalait, mely csel következtében az asszony, midőn újra reá került az ivás sora, a rontó vízből ivott annyit, a mennyi csak beléje fért. Nem jön többé vissza az asszonynak ereje, de annyira képes még, hogy *szárnyain* elrepüljön. Az ifjú utána ered s már majdnem utóléri, midőn az asszony egy házba menekül. Az ifjú követi s belép a házba, melynek pitvarában szintén ott van az erő és romlás vize. A házban csöngős és csörgős kárpit mögött egy leány ül: a m ē n k w - l e á n y. Az ifjú és az asszony küzdelme itt újra kezdődik, míg végre az ifjú a mēnkw-anyát leánya támogatásával megölheti s tetemét, valamint a belőle kibúvó kígyókat s gyíkokat — melyek mindannyian mēnkwek elváltozott s visszaváltozásra képes alakjai — fölégetheti (l. fent 0251. és 0255. l.).

13. A s o k f e j ű m ē n k w e k l e á n y t e s t v é r e, az előbbi alak *(mēŋk-īma)* leánya, ki megszeretvén az anyjával küzdő ifjút, emennek tanácsokat ad arra nézve, hogy miként pusztíthatja el teljesen ellenfelét (l. u. i. 0255. l.), közben azonban igéretét veszi, hogy nőül veszi. Ez igéretének teljesítésétől az ifjú — mint fentebb (0243. l.) leírtuk — olykép szabadul, hogy a leányt tiszta élőélete megvizsgálásának ürügyével tűzön át ugratja s utóbb őt magát a tűzbe beleveti.

14. A s z ő r ö s s z e m ű h e g y i m ē n k w, e r d e i m ē n k w l e á n y a (*puněŋ sēmpi ur-meŋki ēvěl, unt-meŋki ēvěl* Pápay J. Osztj. Népkgy. 83), kit a pelimi isten északi osztják hőséneke «*gyűszűjét fogó tisztes úrnő leánya*» (*lujťěl kātlěm uri*

*nāj ēvėl**) u. o.) és «*hegyi mēnkw fürtös úrnő-leányod, szépséges úrnő-leányod*» (*ur-meŋḳi sewėŋ nāj ēvėn, ur-meŋḳi vᵘeśėŋ naj ēvėn* u. o. 87) jelzésekkel is nevez. Ennek «vörös állat (nyuszt) darabjaival [diszitett], fekete állat (hód) halmával [diszitett] hajfonata» (*vurṭi vᵘạj-šopėŋ sew, puṭi vᵘạj misi sew)* van s lakása «réti állat, erdei állat (medve) bőrével fedett ház» (*ńōrėm*-*vᵘạj-soχ, unt*-*vᵘạj-soχ laŋχmaŋ χạ̄t* u. o.). Ő volt az, ki a «kőszemű, vasszemű hét *mēŋkw*» erdejében járó pelimi istenifjút sértő szavakkal illette, majd őt megszeretve házába húzta, egy éjjelen át magánál tartotta s reggel a mēnkwek részéről várható bajra figyelmeztette (l. fent 0255. l.). Midőn az ifjú a mēnkwekkel végzett, megtorolta e mēnkwleány sértő beszédét is: Megragadta ékes hajfonatánál s az «egy torkolatú hét tóhoz» vonszolta, itt ugyancsak hajfonatánál fogva a csónak kormányához kötötte, átevezett vele s midőn saját lakába érkezett, az ajtó «vízivó vizes sarkához» állította, majd ily szavakat intézett hozzá: «Ha a multkor szívbe nem fogadható illetlen beszédet nem beszéltél volna, ha májba nem fogadható illetlen szót nem daloltál volna: bizony most

---

*) Pápay J. ezt a költői jelzést «*gyűrűjét* fogó *hegyi* nő leányának» fordítja, de itt nyilván a vogul közbeszédben is használt *jūntėp pūγi, ūri nāj* «tűt fogó, őrző úrnő» kifejezés osztják másával van dolgunk, mely kifejezés tisztességes és munkás életmódjuk miatt magasztalt nőkre alkalmazva azt jelenti, hogy az illető nő szorgalmasan «fogja tűjét», vagyis varrogat és «megőrzi, megtartja» (*pūγi, ūri* participiumok a vogul *puγ*- «fogni», *ūr*- «őrízni» igékből; l. Vogul Nyelvjárások, 44. l.) a nők számára rendelt vallási szabályokat (v. ö. *mańśi nē ūrχati* «a vogul nő a vallási törvény szerint tartja magát, őrizkedik, óvakodik»; l. IV: 415). Tekintettel arra, hogy a vogul *tuľä* «ujj» a «gyűrű» értelmen (*kātte ạ̄śnė tuľä* «kézen viselt *t.*)» kívül «*gyűszűt*» (*jūntsaχtnė tuľä* «varró ujj») is jelent, azt vélem, hogy a szóban forgó osztják kifejezésben is *lujṭėl kātlėm* «nem gyűrűjét», hanem «*gyűszűjét* fogó», már csak azért is, mert a gyűrűt nem «fogni», hanem «viselni, hordani» szokás (vog. *kāttė ạ̄ńśe'it*) s a kifejezés *uri nāj* utórésze sem más, mint a vogul *ūri nāj*, vagyis nem «*hegyi*», hanem a «női szabályokat megtartó, tisztességes, jámbor nőt» jelent. *Uri-nē* (урине) jelzéssel Gondatti szerint (37. l.) *Sortiŋ-jā* egyházas falutól fölfelé mintegy másfél versztnyire egy nőalakú követ neveznek, ki hét hősnek anyja volt (l. fent 028. l.).

szögletvégi, zugvégi hálótárs gyanánt ülnél te itt le; a leányos nemzedék jeles végéért a világ ezer koráig együtt ülnénk mi ketten, a fias nemzedék vigasságos helyén együtt ülnénk mi ketten.» Ezután egyik keze csontját, egyik lába csontját ketté töri, egyik szemét pedig kiszúrja; a vízivó sok férfi, sok nő megmaradt vizét ő reá önti; havas botosú, vizes botosú sok férfi havas botosának, vizes botosának végét ő reá kaparja» (u. o. 87—89).

A mēnkw néphitbeli képzetének megvilágításához tanulságos adatok gyanánt járulnak azok a költői kifejezések is, melyekben a *mēŋkw* párhuzamos szava valamely *más mithikai lény* neve. Ilyen társulásban mutathatók ki a *mēŋkw* mellett:

1. A bálványszellemet jelentő osztják *loŋχ*, *toŋχ* szó pl. a következő esetekben: *χaśtal ālpä matä mēŋkwėtnė, lōŋχėtnė joχtėlāltwėsąu* «valami ismeretlen m ē n k w- és b á l v á n y s z e l l e m e k szálltak be hozzánk» (mondja a hegyi erdőnek lábas hombárjába kivitt medve; III : 235) | *toŋχėŋ sōt ār vānta, mēŋkėŋ sōt ār vānta* «b á l v á n y féle száz, m ē n k w féle száz [lakta] sok meredek földfok» (PATKANOV II : 43, 49); *toŋχ χōγotta jemėŋ miγ, mēŋk χōγotta pėsėŋ miγ* «b á l v á n y futkosó szentséges tájék, m ē n k w futkosó bűvös tájék» (u. o. 124).

2. Az *utśi* szó, pl. *puniŋ sampä sāt utśi, puniŋ sampä sāt mēŋkw* «szőrös szemű hét u t ś i, hét m ē n k w» (a «Pasėt-bálvány öreg» jelzése II : 416) | *punėŋ sēmpi ont-meŋki, punėŋ sēmpi vur-ōtśi* «szőrös szemű hét m ē n k w, hét u t ś i» (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 169); *punėŋ sēmpi ār mēŋk, punėŋ sēmpi ār ōtśi* «szőrös szemű sok mēnkw, sok utśi» (u. o. 188). E párhuzamos jelzések azt mutatják, hogy a mēnkw mythikai lénye a bálványszellemekhez és az utśi-hoz áll legközelebb; tényleg mintegy átmeneti alak e kettő közt: a bálványszellemekhez hasonlít csodás erejével, az utśikhoz félig állati külsejével s erdei foglalkozásával.

3. A múnkeszi Hadisten északi osztják hősénekében előforduló mythikai lényt jelentő *viχli* szó: *kēwėŋ sēmpi lābėt viχli, kartᶜ sēmpi χot meŋk* «kőszemű hét v i c h l i, vasszemű hat m ē n k w» (u. o. 40). «A v a r j u o r r s z a b á s ú s ö t é t U r a l h á t o l d a l á t ő r z ő k ő s z e m ű h é t v i c h l i, a v a r j u o r r s z a b á s ú r a g y o g ó U r a l h á t o l d a l á t l a k ó v a s s z e m ű h a t v i c h l i» (*vᵘorŋa-ńąl χanźapi ńōsėŋ keu śaśl ur lāulla*

kēwéŋ sēmpi lābét viχli, vᵘorŋa-ńąl χanžapi aľvŋ keu šašl ur ąmvsla karṭi sēmpi χot viχli u. o. 38, 20, 23), úgy látszik, nem egyéb, mint *a hegyi mēŋkw bizonyos fajtája*, a mint hogy róluk is, ép úgy mint a mēnkvekről (l. fent 0247. l.) mondja az ének: «*Szemeiket, ha nyitják, tiszta vason keresztül nyitják; szájukat ha tátják, silány kövön keresztül tátják*»; továbbá hogy testük csak egy ponton sebezhető: «*A kőszemű hét vichli legkisebbjének ételevő étkes gyomrában* (zúgában), *hal-evő halas gyomrában, az osztják emberéhez [hasonló] ujjhegy nagy-ságú húsfalatját ottan tartják*» (u. o. 40.). Mint a szoszvaközépi mēnkw (l. fent 0262. l.), a hét vichli is «a jégburok fölötti vize megindult *áradásos folyó közepén*, a lúdbél módjára kacskaringós folyó közepén» halad (u. o. 38). A mēnkwek lefelé nézni nem tudnak (l. fent 0249. l.) s nyilván a vichliknek is ilyen fogya-tékosságát veszi számításba a Hadisten-ifjú, midőn harczi csellel amazoknak paripája — «a kérges vörösfenyő kérgéhez hasonló szőrű alvilági śokor-hal» — alá búvik s onnan fölfelé bökdös a szörnyetegen ülő vichlikre, emezek pedig *vaktában bökdösnek lefelé* s egyre saját állatukat szúrják, míg végre ez «récze ülésével meg-ülepedik», vagyis tovább mozdulni nem képes. A «kőszemű, vasszemű» mēnkwek és vichlik *történeti regéi* közt is található hasonlóság. Amazok a pelimi isten apját pusztították el s a fiú épen ezért áll vérbosszút, melynek színtere a «varjúorr szabású ragyogó Uralbércz». A vichlik is ugyanígy tettek a múnkeszi Hadisten apjával, midőn «sok fürttel bővelkedő fejebőrét a szán-orr módjára hajlott vörösfenyőnek tetejébe akasztották, hogy ott tavi csüllőmadárként himbálózzék» (l. fent 0139. l.) s a Hadisten-ifjú is épen e miatt áll bosszút a «varjúorr szabású Ural hát-oldalát őrző» vichliken. Végül a harcz befejezése is egyező, t. i. mindkét esetben a mēnkwek, illetve vichlik fölaprózása s föl-égetése (l. fent 0145. és 0264. l.).

Eredetére nézve a vogul-osztják *mēŋk, mēŋkw* a pahlavi *mēnūk* «Geist» szó másának tekinthető, mely az óperzsa **ma-niyu-* = av. *mainyu-* «Geist» szónak képzése (HÜBSCHMANN: Per-sische Stud. 100, BARTHOLOMAE: Altiran. Wb. 1139, ÁKE. 458).

11. Az állatemberek: *Ujtśit.*

Ujtśi, vagy *utśi* (REG. *uttśi*, *utśi*, GONDATTI уччи; KLV. *uttėś*, *utċ;* ALV. *utś;* ÉO. *ōtśi*) néven az északi vogulok és osztjákok egy *erdőben* és *hegyen* élő állatember-féle mythikai lényt értenek, mely egyrészt *kiváló erejénél* s gyakran vadságánál fogva a mēnkwhez hasonlít s ezért az énekekben neve is többször párhuzamosan társul az előbbiével (l. fent 0270. l.), másrészt termetével és járásával az emberre, *kutya-karmaival* és *fogaival* pedig (GONDATTI 35. l.), valamint *sűrű szőrrel benőtt szemöldökeivel* az állatra emlékeztet. Az utóbbi tulajdonságaira utalnak e jelzések: «szőrös szemű erdei utśika, hegyi utśika» (*puniŋ sampä vōr utśikwė, puniŋ sampä ur-utśikwė* II: 423), «szőrös szemű hegyi utśi» (*puniŋ sampä ur-utśi* III : 326, *puniŋ sēmpi vur-ōtśi* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 169), «szőrös szemű hét utśi», vagy «sok utśi» (*puniŋ sampä sāt utśi* II : 416, *puniŋ sēmpi ār ōtśi* PÁPAY J. u. o. 188). Gyakran *valóságos állat alakjában* is megjelennek az ember előtt, mint a múnkeszi Hadisten vogul hősénekében találjuk, hol a belépő utśik egyike «rozomák-öreg» *(tulmaχ-ąjkä)*, másika «farkas-öreg» *(sāli-purn'-uj ąjkä)*, harmadika «medve (erdőben lakó)-öreg» *(vōrt ąln' ąjkä)* képében lép az ifjú hős elé, mindegyike «morgó hanggal morog, haragvó hanggal lépdegél», de utóbb a «hét utśi fejedelmi atyjának» *(sāt utśi ątėr jäγä)* intésére lecsendesednek és «valami született fejedelemasszony-fiúvá, fejedelem-fiúvá változnak» (*manä tēlėm näj-pīγi', ątėr-pīγi' ta jēmtilėm* II : 198—200). Ugyanígy változik el a hét ujtśi leánytestvére *(ujtśi-āγi)* is «üst kormához hasonló (fekete) szép nyuszttá» (*pūt pāŋk voipi jąmės ńoχs* II : 201), minélfogva férje, a későbbi Hadisten föl nem ismeri és «soká tartó, hosszú tavaszi napon, őszi napon át» üldözgeti a nélkül, hogy az állat magát megejteni hagyná. Utóbb a nyuszt képét váltja s az ifjú előtt saját kedves neje, egy «szegélyes kendőt, rojtos kendőt öltött asszonyka» (*vātäŋ tąr, rusiŋ tąr pinėm näj* II : 202) áll. Maga az *ujtśi* nevezet is föltehetőleg *«állatok urát»* jelenti alapértelmében, a mennyiben t. i. összetételnek vehető, melynek elemei — a *kul't-nąjėr* «ördögök fejedelme» (I : 100) nevezet módjára szerkesztve — az *uj* «állat» szónak többesszáma *(ujt)* és annak az «úr, fejedelem» értelmű iráni eredetű

szónak maradványa, melyet a zürjén *öksi*, votják *öksej* «úr, fejedelem» (v. ö. av. *χšaya-* «Herrscher; mächtig) nyomán a vogulban is annál inkább fölvehetünk,*) minthogy így a «vízi szörnyeteget» jelentő *vit-kėś* szó is értelmet nyer, mint «a víz ura» (v. ö. ÉV. *vit-χǫn*, votj. *vu-kužo*, tatár *sėw öjäsė* «vizi szellem», tkp. «a víz fejedelme, ura», l. ÁKE. 147). E szerint *ujt-śi* az *äksej*, *öksi* alakok végzetével **ujt-kśi* előzményből fejlődhetett.

Bár az utśik t e s t i e r e j e nem egyarányú a mēnkwekével, mégis rendesen felülmúlja az emberét, sőt számottevő a csodás lények világában is. A lozvai «Víz szentjét» *(Vit-jelpiŋ)* «v a s m e l l ű h é t u t ś i (*kēr ma'ilpä sāt uśśi* II : 391) szolgálja, kik az ördögök *(kuľt)* elleni harczra is képesek s emezek félnek is tőlük (l. fent 017. l.). Midőn a múnkeszi Hadisten-ifjú az ujtśik lakánál megjelenik, önbizalommal szól az utśi-atya: «Lépj be, ha egymásnak feszítitek hét utśi-fiammal melleiteket, ugyan melyik férfi közületek állja meg a bálvány nagy szerencséjű helyét?» *(lōŋχ ūniŋ sǫtäŋ vol*, vagyis melyik győz a birkózásban? II : 197). A *Pasėt-utśi*-t «t ü z e s s z é l ű h é t f ö l d r é s z e n [u r a l k o d ó] e r d e i u t ś i k á n a k, tüzes szélű hat földrészen [uralkodó] hegyi utśikának» (*nājiŋ χūrpä sāt lǫmt vōr-utśikwė, nājiŋ χūrpä χǫt lǫmt ur-utśikwė* II : 422) magasztalja az idéző ige s neki, mint bálványszellemnek «tó nagyságú szent fülecskét», s «Ob nagyságú szent szemecskét» (II : 423) tulajdonít (l. fent 0151. l.). A nagyerejű utśik leverésének érdeme szerzi a Vōrjäbeli hősök egyikének, a múnkeszi Hadisten öccsének a «H é t u t ś i t l e g y ő z ő, h a t u t ś i t l e g y ő z ő f e j e d e l e m» *(Sāt ujtśi voriŋ ǭtėr, χǫt ujtśi voriŋ ǭtėr)* díszjelzőt (l. fent 0128. l.).

Az utśiknak, ép úgy mint a mēnkweknek, kedvelt lakóhelyeik a f o l y ó k f o r r á s t á j a i. A múnkeszi Hadisten vogul hősénekében szereplő utśiknak «*torkolló folyó, eredő patak forrásánál*» (*kwālėm jā taľχät, minėm sǭjim taľχät* II : 196) áll hajlékuk s a «Víz szentjét» szolgáló «vasmellű hét utśit» is a Lozva

*) Egy régibb kor ethnikai érintkezéséből származó s idővel értelmetlenné vált méltóság-jelzéssel találkozunk a *Paräpārsėχ* névben is összehasonlítva a vogul *Paräp-nāj* névvel s másrészt a szasszanida királyok *aršaka* (Ἀρσάκης) czímével (l. Vog. Népkgy. I : 184).

legfelső vidékén tisztelik (l. fent 017. l.). Az előbbi utšik laka: *«karcsú vörösfenyőből egybetoldott mögös ház»* (*ńär nāŋk ạltėm sisiŋ kwol* II : 196), a Paszėt-utśié: *«nyusztszőrrel vigasságos helyecske, hódszőrrel takart helyecske»* (*ńoχs-pun ūliŋ jolkwė, uj-pun lēntpi jolkwė* II : 424), egy medveénekben emlegetett «szőrös szemű erdei utśi-é»: *«hét jávorbika futosta jūr-állattal teli fészek»* (*sāt χār χajtėm juriŋ piťi* III : 326).

Az ember iránt az utśi többnyire barátságos érzelmű, sőt a múnkeszi Hadisten — mint itt is érintettük s fentebb (0147—8. l.) részletesen tárgyaltuk — az ujtśi leányt *nejévé* teszi s vele «leány-korbeli, fiú-korbeli koros nemzedéket alapít». Jóindulatukért az északi vogulok a Paszėt-utśinak s a «Víz-szentje» hét utśijának, mint ezt szintén említettük (l. fent 0152 és 017. l.) *áldozatokkal* kedveskednek. Csakis ott, hol az *utśi* a *mēŋkw* párhuzamos kifejezése, mondja róla az ének, hogy emberfaló (pl. Pápay J. Osztj. Népkgy. 169. l.).

Az eddig följegyzett népköltési irodalomban előforduló utśi-személyiségek:

1. A múnkeszi Hadistennek «Hét-utśi fejedelem» (*Sāt ujtśi ạtėr* II : 200) ipja, kinek hét fiát (*sāt ujtśi pīγänä* II : 197) és három leányát (*ujtśi-āγit*) említi az ének (II : 196—203). Ez utśik lakukon kívül, mint itt is említettük (l. 0272. l.), állatok képében járnak, de otthon deli ifjak és szép leányzók. Az utóbbiak közül a legifjabb lesz békés úton a *Hadistennek neje*, a mint ennek történetét fentebb (0147—8. l.) részletesen előadtuk.

2. A lozvafői «Víz szentjének» vasmellű hét utśi (*kēr ma'ilpä sāt uśśi* II : 391) szolgája, kiket «vastestű hét fejedelemhős, kőtestű hat fejedelemhős» (*kēr alpip sāt ạtėr, āχwtės alpip χạt ạtėr*), «folyófordulókat hétfelé lakó szentséges nép, fövénypartokat hatfelé lakó bűvös nép» (*vōľä sāti' ūnlėnė jelpiŋ mā-χum, rōśä χạti' ūnlėnė pasiŋ mā-χum*), «tavi tündérrózsa levélnyi füles nép» (*tūr-lōpant paľpä mā-χum*), «Ob nagyságú szemes nép» (*Ās jänit sampä mā-χum* II : 385) díszjelzőkkel is tisztelnek, mivel a kuľok visszarettentésével az emberek javára válnak, mely üdvös tevékenységük miatt áldozatokban is részesülnek.

3. A «szőrös szemű hegyi utśi» (*puniŋ sampä ur-*

utśi) néven említett «hét jávorbika futosta jūr-állattal teli fészekben» lakó utśi, kit Khaszilach-falu közelében ismernek. Ezt az ének a medve «dédapjának» *(akitä)* mondja, ki midőn az «erdei állat» barangolásai közben meglátogatja, emezt «bálványnak nagy réületével, istennek nagy réületével szállja meg» és tanácsokat ad neki, hogy «tél átheverésére való háti zsír, mellzsír« szerzése czéljából merre vegye további útját (III : 326—8).

4. A Paszèt-utśi, mely az idéző igékben mint mēnkw is jelentkezik (l. fent 0267. l.).

Szemben az itt fejtegetett északi vogul mythikai adatok ama tanulságával, hogy az *ujtśi* erdei és hegyi lény *(vōr-utśi, ur-utśi)*, e szónak közép- és alsólozvai másai vízi lényt jelentenek. A középlozvai voguloknál *utś*, vagy *wüť-utś* egy *halhoz hasonló nagy szarvú vízi szörnyeteg*nek jelzése, mely az *örvényekben* tartózkodik s mozgásával a *hullámokat* idézi elő. Ha észreveszik, rendesen a vízbe fordul; szereti a halakat s ha ezek a vízből a levegőre ugrálnak, ez az ő játékának a jele. Ott hol a víz kiszárad, gyakran láthatók *szarvának maradványai:* a mammutcsontok, melyeket közönségesen «utš-szarvnak» *(utś-ańt*, ALV. *utś-ańt)* s az alsólozvai nyelvben egyszerűen *utś*-nak is hívnak (Reguly szótári adatai közt is: LV. *uttś* «Mammut»). Erre a mythikai képzetfejlődésre föltehetőleg a lozvai *uť*, *wüť* (= ÉV. *vit*) «víz» szó volt befolyással, melylyel a népetymologia az *utś* nevezetet kapcsolatba hozta.

12. A tündérnép: *Mis-mām.*

A «misz-nép» (ÉV. *mis, mis-mām*, LV. Reg. *miś*, ÉO. *miś*) az északi vogulok és osztjákok néphite szerint az összes mythikai «erdei emberek» *(vōr-χumit)* között leginkább közelíti meg a közönséges embert, vagy a mint a költői nyelv ez utóbbit nevezi, «a köldöke vágott halandót» *(pukńit jäktėm ēlėm-χąlės)*, úgy külső alakjában, mint természetében. Gondatti (35. l.) ugyanoly vonásokat tulajdonít a misz-embereknek, mint a mēnkweknek, hogy t. i. óriási termetükkel a fák fölébe emelkednek s igen nagy szemöldökűek; de ezt a képzetet az eddig följegyzett mythikai anyag nem igazolja, sőt abból a körülményből, hogy a regebeli emberfiak — mint ezt alább bővebben kifejtjük —

örömmel fogadják nőkül a misz-leányokat s hogy ezekből gyöngéd anyák és asszonyok válnak, azt következtethetjük, hogy a misz-férfiak (*mis-χum*, GOND. мисъ хумъ) külsejét sem tarthatják ijesztőnek. Egy ilyen «hegyi misz-, erdei misz-férfiút» (*ur-mis χum, vōr-mis χum* II : 420), a Világügyelő férfiúnak s egyik misz-leány nejének fiát, az uralvidéki nép *Jūtim-sąs* faluban bálvány alakjában tisztel s «népet megmentő (fölemelő) férfiúnak» és «szent fejedelemfiúnak» nevez (l. fent 0123. l.). Ugyanily eredetű a lopmúszi bálványistenke, ki hőslő énekében azt mondja magáról, hogy «hegyi misz-asszony, erdei misz-asszony anyától született» (*ur-mis nāj, vōr-mis nāj śāńimnė ąśwäsėm* II : 277). Gyakran említik az énekek a mi *tündéreinknek* megfelelő misz-leányokat, melyeknek szokásos jelzői: «erdei misz-asszony, hegyi misz-asszony vagy asszony leányka (*vōr-mis nāj, ur-mis nāj* II : 285; *ur-miś nāj, ont-miś nāj* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 269, 274; *vōr-mis nāj āγikwė, ur-mis nāj āγikwė* IV. 192, 202, 204; *ur-mis nē āγi* IV : 199), «hegyi misz-férfi leánya» (*ur-mis χum āγi* IV : 199), «erdei misz-asszony, vízi misz-asszony» (*vōr-mis nāj, vit-mis nāj* II : 315, *vōr-mis nē, vit-mis nē* II : 0123).

A misz-tündérek ruházatából fölemlíthetjük az énekek alapján a «*fekete állat* (hód) *prémjével megrakott* (teli) *subát, a vörös állat* (nyuszt) *prémjével darabolt subát*» (*sēmėl uj ta'iliŋ sāχi, viγir uj supiŋ sāχi* IV : 194), vagy rövidebb kifejezéssel: «nyusztsubát, hódsubát» (*ńoχs-sāχi, uj-sāχi* II : 286), melyet a tündér «nyusztos vállára» (*ńoχsiŋ vāγėn num-palėn* IV : 194) ölt, továbbá a «*hosszú rojtú rojtos kendőcskét*» (*χąsä rusip rusiŋ tąrriś* IV : 194). A *Jūtim-sąs*-falvi misz-bálvány ruházata az idéző ige szerint a «*meleg suba*», melynek «*anyja varrta eleven nyuszttal telt gallérja*» van s a «*meleg czipő*» (l. fent 0157. l.).

A misz-nép rendes lakótája a «*nyusztos hátú hét hegy, jávoros hátú sok erdő* (*ńoχsäŋ sispä sāt ur, ujäŋ sispä saw vōr* IV. : 194), mire a fent idézett díszjelzők is utalnak. Ezek sorában találjuk a «vízi misz-asszony» jelzést is, miből azt következtethetjük, hogy *vízi tájaknak* is vannak misz-fajta tündérei. Hajlékuk: «*fekete állattal* (hóddal) *teli ház, vörös állattal* (nyuszttal) *teli ház*» (*sēmėl uj tailiŋ kwol, viγir uj ta'iliŋ kwol* IV : 201—2, 199), «*nagy fejszével, nagy üsttel teli ház*» (*jäni' sa'irėp,*

jäni' pūt ta'iliŋ kwol IV : 202), «*lúczfenyő-mézgától illatos ház, jegenyefenyő-mézgától illatos ház*» (*χąut-āŋχ atiŋ kwol, ńuli-āŋχ atiŋ kwol* IV : 192, 198), egyszóval a gazdaság s kellemes élet otthona, melylyel szemben «a köldöke vágott emberfiúnak» háza, hova a misz-tündér «leszállani» kényszerül: «kormos ház, szurtos ház» (*pukńit jäktėm ēlėm-χalės-pī'ünlilėnė pāŋkiŋ kwol, vosiŋ kwol lāχėn ur-mis nāj āγikwė va'ilente'im* IV : 198). Főfoglalkozása a misz-férfiúnak a *vadászat*, e végből nagyszámú *vadászhurkot* állítgat föl az erdőkben s ezekhez járogat el lakából (*ńoχs sāt, uj sāt saw lēsän mini* IV : 199, 200); innen e jelzése: «*nyusztfogó hét vadászhurkos férfi, jávorfogó hét vadászhurkos férfi* (*ńoχs sāt lēsiŋ χum, uj sāt lēsiŋ χum* IV : 193, 200). Ebe a misz-vadásznak, úgy látszik, nincs; legalább Reguly jegyzete szerint ennek szerepét nála a «misz-nyuszt» tölti be (*miš-ńoχs:* «der Zobel des Miš, der diesem als *Hund* dient»). «A misnyuszt» -- írja Reguly nyomán Hunfalvy (Vogul föld és nép, 154. l.) — «sötétzöld színű, nyakán vörös selyemkötő van, melyen gazdája, a miš, vezeti. Ha ezen kötő a földet éri, a hóban kis nyomot barázdál s erről meg lehet a mis-nyusztot a közönséges nyuszttól külömböztetni. *Amazt nem követi a vadász, hogy meg ne haragítsa a mist*». Reguly följegyzette a Bahtjár meséjét, mely szerint «öreg atyja egyszer üldözőbe vevé a misnyusztot s meglövé. Ámde vala is e miatt nagy baja. *Megjelenék neki a mis s visszakövetelé vadját.* Szerencséjére Bahtjár ősének, az nagy botosába a talp alá dugta volt a bőrt, s bátran tagadá, hogy nem lőtt mis-nyusztot; így kiszabadula a nagy szorultságból.» Van misz-jávor is; Regulynak erre vonatkozó adata: «*miš-šorp* Elentierkönig, Elentier des Miš od. Méhu (es ist immer weiss od. weissgrau gefleckt)». Ahlquist északi osztják szójegyzékében találjuk ez adatot: *mis-voj* «Habicht»; talán itt is egy misz-állat képzetének van nyoma.

Az ember iránt való lelki hajlandóságára nézve a misz-férfiú, ha nem is barátságos, a mint ez egy *vōr-χum*tól máskép nem is várható, de nem is gonosz indulatú. A medveünnepi színjátékban ugyan azzal csitítja a misz-leány síró öcsikéjét, hogy erdei útjában elmaradó apja neki «köldöke vágott *emberfi zsíros nyelvét* fogja hozni»; de effélét megtesz egy szamojéd ember is ellenfelével (l. fent 073. l.). Más adatokból az

derül ki, hogy a misz-nép *fél az embertől.* Az előbb említett színjátékban keservesen panaszolja az atyja hosszas távolléte miatt aggódó misz-leány (IV : 193, 199): «Lám atyuskám, a minap hiába mondom vala néked: köldöke vágott emberfiúnak ha jelzetes útját találod, két fát, három fát elválasztó tér mögül *kikerülve hagyd el;* most lám, ha sok, mintegy hat napja, hét napja telt le már úgy s te még mindig nem vagy [itthon].» Midőn pedig megtudja a késés okát, hogy t. i. «nyusztfogó hét vadászhurkos férfi atyuskája valahogyan a köldöke vágott emberfi bírta fekete vasú vasas nyíl alá, fehér nyelű nyeles *nyíl alá esett*» (IV : 195, 201), ekkép fakad ki: «Atyuska, a minap azért mondogatom vala neked, hogy köldöke vágott emberfiúcskád ne bántsd nagyon; [mert] *maga is erős szokott lenni, maga is hatalmas szokott lenni*» (IV : 197, 195). Ez a félelem azonban nem tartja vissza a misz-leányt attól, hogy az atyja halálában részes vadászokat *személyesen fölkeresse* s őket arra kérlelje, hogy húzzák ki a nyilat testéből s keltsék új életre (IV : 194—196, 202). Ezért a jótettért fölajánlja a misz-leány az «ember szülte fiaknak» «fekete állattal, vörös állattal teli házát», majd «nagy fejszével, nagy üsttel teli házát» (IV : 202), végül midőn embere őt magát kívánja, kész maga is leszállni az embernek «kormos, szurtos házába», hogy «leányszülő, fiúszülő jó társul» ott maradjon örökké (IV : 196—9, 203—4). Itt egyszersmind a miszleány *gyermeki önfeláldozásának* látjuk érdekes képét.

A misz-nők egyébként is a női erény és kedvesség példaképei gyanánt mutatkoznak. A «Szent Fejedelemfiúnak» tisztelt «hegyi misz-férfi, erdei misz-férfi» *anyja* fiának ruháját varrja (II: 429); a lopmuszi istenkét «hegyi misz-asszony, erdei misz-asszony anyja» (II: 277) örömmel fogadja, midőn ifjú nejével együtt visszatér hőslő útjából s ugyanő az, ki a szerelmes pár számára «kárpittal eltakart jeles rekeszt berendez» (II: 287). A *misz-leány* szeretettel gondozza nyugtalanságában sírdogáló öcsikéjét (IV : 192) s nem csak mint gyermek tanúsít odaadó hűséget, hanem mint feleség is valóságos áldása a háznak, melybe került. A lopmúszi istenke a «világot élő kedves társul» (*tąrėm ąlnė, kworės ąlnė ąti jurti*' II : 286) vett «hegyi misz asszony, erdei misz-asszonyleánykával» «asszony boldogságával [teljes] szép napokat, úr boldogságával [teljes] szép napokat»

(*nāj śuńiŋ, ātėr śuńiŋ jąmės χātėl* II : 287) éldegél. A Világügyelő férfiúnak «előbukkanó naphoz hasonló aranyos *fürtöcskéjét erdei misz-asszony, vízi misz-asszony neje simogatja*» (II : 315) s ugyanő az, ki számára «kelő naphoz hasonlatos szépséges házat készít» (II : 321). A színjátékban szereplő emberfi attól fogva, hogy a misz-leányt «keze vékony száránál fogva» házába bevezette, egészen *meggazdagszik;* «fekete állat sok nyalábját sok számmal öldösi, vörös állat sok nyalábját sok számmal öldösi» (IV : 204). Már REGULY írja, hogy a *miš* «a vadászra *szerencsét* hoz» s egybehangzó ezzel GONDATTI közlése (35. l.), mely szerint «ha a misz-ember leányai közül — s leánya sok szokott lenni a misz-embernek — valamelyik közönséges férfihoz járogat s egy időre nejévé lesz, ez rövid idő alatt igen meggazdagszik, mivelhogy *neki minden sikerül.* Tulajdonkép ezért is alkotta a misz-embert az Égatya azonnal, a mēnkwnek előre nem látott megteremtése után.» Ugyanezt vallja a színjáték befejezésében a misz-leány: «*Felső-Ég, az én atyuskám, emberfia kormos házában rendelte, hogy lakjam*» (*Numi-Tąrėm āśkėmnė ēlėm-χąlės-pī' pāŋkiŋ kwolkiwėrt ūnluŋkwė lāwīlawäsėn* IV : 204). E jeles tulajdonságainál fogva igen érthető, hogy az emberek mindennél nagyobb szerencsének tartják, ha m i s z - l e á n y t s z e r e z h e t n e k f e l e s é g ü l. Nem kell a vadászoknak sem a misz-embernek drága prémmel telt háza, sem egyéb becses holmija (l. u. i. fent 0276. l.), hanem azt mondják: «Erdei misz-asszony leánykája, hegyi misz-asszony leánykája, a tőlünk lakott kormos ház belsejébe jer *te magad!*» (IV : 202). Midőn ezt az emberfiúnak a misz-leány atyja életének megmentéséért megigéri, nem is meri amaz hinni szerencséjét: «Hegyi misz-nőcske, erdei misz-nőcske, — úgy mond — lehet, hogy te csak hiába járatod a nyelved» s csak arra nyugszik meg, hogy emez kijelenti: «Lám a mondható igazságot mondogatom én» (IV : 197). A *bálványistenségek is szívesen szereznek feleségül misz-leányokat;* így tudjuk a Világügyelő Aranyfejedelemről, hogy «hegyi misz-asszonynyal, erdei misz-asszonynyal telt háza zúga» (*ur-miš nāj tēlpi χąt-lōχ, ont-miš nāj tēlpi χąt-lōχ* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 269) van, melyek közül egyet a vogul istenidéző igék is emlegetnek (II : 315, 321). Szintígy van a *Xōrėŋ* folyó forrásvidékén székelő bálványistenségnek «hegyi misz-asszonynyal, erdei misz-asszony-

nyal telt háza zúga« (PÁPAY J. u. o. 274) s a lopmúszi istenkének egy «hegyi misz-asszony, erdei misz-asszony leány» neje, melyre itt is többször hivatkoztunk. Kiegészítésül az emberfiakhoz nőül menő misz-leányok rajzához megemlítjük még GONDATTInak (35. l.) azt az értesülését, mely szerint «abban az időpontban, midőn valamely misz-leány egy időre választott férjéhez megy, őt senki sem látja s nem szabad akkor, hogy valamely közönséges emberi nő legyen a házban; mert külömben a miszleány megsértődik és csakhamar eltávozik».

A misz tündérek vadzsákmány áldását osztó hivatásáról alkotott mythikai képzet világosságot derít az északi vogul és osztják költői nyelvnek eddigelé homályos *misi* szavára, melyet előfordulásának egy helyén (III : 9) közlője a *ta'iliŋ* «teli» szóval magyaráz (vagyis hogy az Égatya laka, a *sēmėl uj, viγir uj misi kwol* annyi mint *s. u., v. u. ta'iliŋ kw.* «fekete állattal, vörös állattal teli ház» és az Égatyának öve, a *s. u., v. u. misi ēntėp* annyi mint «fekete állattal, vörös állattal teli öv»), ezt azonban tekintettel AHLQUISTnak északi osztják *misi* «Erdhügelchen» és *misėŋ* «hügelig» adataira a «halmos» értelem körülírásának vélve ugyane szóval fordítottam.*) Az itt tárgyalt mythikai felfogás arról győz meg bennünket, hogy a *misi* szó, a mennyiben mint a *ta'iliŋ* egyértékese az elejtett «fekete és vörös állatok» bőségére vonatkozik, a «misz-tündért» jelentő *mis* szónak olyan melléknévi képzése mint *χol-i* «reggel-i» (pl. *χoli ēri'* «reggeli ének», *χoli-χātėl* «holnapi nap»), *num-i* «felső», *jol-i* «alsó», *ēl-i* «távoli» stb. s tulajdonkép «misz-szerűt, misz-fajtát» jelent (így: *sēmėl uj, viγir uj misi kwol* = «fekete állattal, vörös állattal megáldott, misz-szerű ház», vagyis: «olyan, mint a misz-tündéreké»). Ennek alapján a *Sēmėl uj misi ātėr, viγir uj misi ātėr* (III : 306), illetve a *Sēmėl uj misi aki, viγir uj misi aki* bálványnévben (IV : 307, 8; *aki* = «dédapuska») a *misi* jelzést az illető bálvány misz-eredetére való utalásnak tekinthetjük (l. fent 0130. l.).

---

*) Ugyanígy fordítja PÁPAY JÓZSEF a mēnkw-leány hajfonatára vonatkozó *puti vᵘāj misi sew* jelzést «hód *halmos* hajfonatnak» (Osztj. Népkgy. 87); tulajdonképen: «fekete állattal *bőséges* (misz-szerű) hajfonat», vagyis «olyan, a minő a misztündéreké».

Az eddig följegyzett népköltési szövegekben említett misz-személyiségek a következők:

1. A *Jūtim-sās*-beli «Szent Fejedelemfi» (*Jelpiŋ Ātėr pī'*), ki magát *ur-mis χum, vōr-mis χum* jelzéssel nevezi (II:427—8) és anyja, a *vōr-mis nē, vit-mis nē* (l. fent 0122—4. l.).

2. A «Lopmúszi-öreg» (*Lapiŋ-ūs ājkä*), ki *ur-mis nāj, vōr-mis nāj* anyától született s kinek neje is *ur-mis nāj āγi, vōr-mis nāj āγi*, úgyszintén ez utóbbinak anyja (II : 284, 285; l. fent 0156—0160. l.).

3) A Világügyelő Arany Fejedelem neje (*Mir susnė χum, Sarńi Ort nētä*), kit a vogul istenidéző igék *ur-mis nāj* (II : 321) és *vōr-mis nāj, vit-mis nāj* (II : 315) jelzéssel említenek; illetve sok neje, az *ur-miš nāj, ont-miš nāj tēlpi χātlōχ* (l. fent 0279. és 0100. l.).

4. A *Xārėŋ*-folyó forrásvidéke bálványának nejei, kiket az idéző ige szintén *vur-miš nāj, ont-miš nāj tēlpi lōχ* jelzéssel említ (l. fent 0279. l.).

5. A medveünnepi színjátékban szereplő «emberfiához leszálló *ur-mis χum āγi* (IV : 199), illetve *vōr-mis nāj āγikwė, ur-mis nāj āγikwė* (IV : 192, 202, 204; l. fent 0279, l.).

6. A *Tapės-jā* vidékén székelő *Sēmėl uj misi ātėr, viγir uj misi ātėr* nevű bálvány (l. fent 0130. l.).

13. Az ördögök: *Kul't.*

A *kul'* — vagy déli vogul hangejtésével: LV., PV. *k'ul'*, KV. *k'əl', k'wəl', k'wul'* — a vogul-osztják mythikai képzetek világában ugyanazt a szerepkört tölti be, mint más népeknél az ördög, vagy sátán. Ők alkotják a rossz és romlás ősi kútfejének, a harmadik világistenség rangjában álló «Alvilágfejedelmének» (*Kul'-ātėr* v. *Kul't-nājėr* I : 100) hadseregét s szolganépét, kik egyenként s csoportjaikban minden ártalomra képesek s különösen az embernek engesztelhetetlen örök ellenségei. Nem oly otromba óriások s nem oly erősek, mint a mēnkw, sőt némely apró kul' erejével akár az ember is megmérkőzhetnék, de rendkívüli hatalmat biztosít számukra agyafúrtságuk s minden ravasz fondorlatra való képességük, mely kijátssza az embernek bármily előre látó okosságát s ügyességét. A kul' e jellemző vonásának

műkifejezése a vogul költői nyelvben: «a bálvány hét fogása, a kuly hét fogása» (*pupi̮' sāt piś, kul' sāt piś* II: 296, 289, 310), mely arra utal, hogy a kuľt ügyes fogásai (*piś* = «okos, ravasz, mesteri cselekedet; fortély, fondorlat») a bálványszellemek csodás műveleteire képesíti (l. I : 0255—6. l.). Ezzel a «kuľ-fajta hét fogásával» képes a gyermekifjú *Kul'-ātėr* kipattanni az Égatya hétszeres vaslakattal elzárt ajtaján támadt tűfoknyi hasadékon (II : 289) s a Kaltėś-leány nászregéjében a hőslő ifjú ugyanily «bálvány-fajta, kuľ-fajta hét fogással» készít nyilat saját lábszár-csontjának levágott darabjából, aztán elhagyja útjában előbb lábait, majd törzsökét, úgy hogy csak feje gurúl tovább, ezt kovácsműhely izzó vasüllőjén kalapácscsal ütik, utóbb lepattan, visszafelé gurúl s egymásután egyesül törzsökével és lábaival, míg végre az ifjú eredeti testi épségéhez jut (II : 296—9). Midőn ugyane fogásokkal egy azokra nem hivatott közönséges ifjú tesz kísérletet, ennek az a vége, hogy emezt városával együtt tűz emészti el, mely eseményhez a rege azt az oktatást fűzi, hogy «egykor, ha az ember korabeli világ fog támadni, *az embernek fia bálványfajta hét, kul'-fajta hét fogást keresve ne erőlködjék*»; mert a ki ezt teszi, «további élet fényes napjait» meg nem éli (II : 310; l. fent 045. l.). A mi jószágot, kincset a bálványhősök kalandos útjaikon csodás fortélyokkal összehordanak: «bálvány szerezte vagyon, kuľ szerezte vagyon» (*pupi̮' sēlėm āltul, kul' sēlėm āltul* II : 75). A kuľ-féle ármányok tipikus példáit találjuk a *Kul'-ātėr*-regékben, melyekkel már volt alkalmunk tüzetesen foglalkozni (l. I : 0400—4; 0342, 0351—2, 0357, 0362—3, 0375—7, 0379—0380. l.).

A kuľ rémes és veszedelmes lényét a közbeszédben és költői nyelvben a bosszuság és ijedelem sok kifejezése tükrözi. A kellemetlen emberre alkalmazott közönséges szó: *ań kul'!* «az az ördög!» (I: 195). Ha valami föltünést, vagy megütközést kelt, ily szókra fakadnak: *manä kul'?! manä kul'-ä?!* «ugyan, mi az ördög?!» vagy *ti ās manä kul'?!* «hát ez mi az ördög?!» (это что то такое?! что за штука?!) Káromkodó szólások: *kul'nė voss tēwėn!* «Egyen meg a kuľ!», *kul'-mān min!* «Eredj a kuľ-vidékre (a pokolba)!» KV. *kᶜwəl'nė vėŋkwėn!* v. *kᶜwəl'-nājėrnė vėŋkwėn!* «vigyen el a kuľ!» (чертъ возьми тебя!). A kondai kéregető nő átka: «A ki [nekem] nem ad: *az a kul' járta útra*

lépjen mindjárt, a hogy megindul» (*kᶜəl' mėnnė l'ōŋkėm suntänėl tuńšpät* IV : 265). Egy vitézi ének a benne szereplő szamojéd vadászokat, kik egy árva legényt elpusztítani akarnak «*ördögi* jaran hét fiának» (*kul't jạ̄rėn sāt pi'* IV : 179, 181) nevezi. Egy nő sorsénekében szerencsésebb vetélytársnőjét becsméri «erdőből jött (kelt) erdei f . . zú dühös ördögöcskének, vízből jött vizi f . . zú dühös ördögöcskének» (*vōrnėl kwālėm vōr-vośi' näriŋ kul'riś, vitnėl kwālėm vit-vośi' näriŋ kul'riś* IV : 55). A szemtelen emberre mondják: *kul'-vėl't!* «ördögpofa!», mi annyi mint *āmp-vėl't!* «ebpofa». Ha alaki nagy szégyenbe esik, ezt osztjákul így fejezik ki: *āmp ōni jėlmvtna, kul' ōni jėlmvtna jėlėmlājėm* «ebhez illő, kul'hoz illő nagy szégyenbe jutottam» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 173, 179). Mint e két utóbbi szólásban *ebhez hasonlítja* a kul'ok fejedelmét az Égatya, midőn «e m b e r e v ő n a g y s z e m ű u g a t ó n a k» (*ėlėm-χạlės tėnė samėŋ ūtpi* II : 289) nevezi s bizonyára a kul' jelzése értendő akkor is, midőn a *vadászában kárt tevő medvére* mondják, hogy «*nagyszemű ugató, szőrös ugató*» (*samiŋ utpi, puniŋ ūtpi* III : 463), vagy «*atyánkat fölfaló nagyszemű ugató, nagyszájú ugató*» (*jäχäm tēm šämiŋ vutėp, tūsiŋ vutėp* III : 525); mert ha a medve embert fal, akkor már nem is lehet «szent állat», vagy «állatöreg», hanem csak egy kul', vagy egy kul'-fajta eb (v. ö. I : 0217. l.), a mint hogy a gyűlölet kifejezésével alkalmazzák is az északi vogulok a medvére e nevezetet: *vōr-kul'* «erdei kul'». Ezért nevezik a *medve fölfalással ijesztő ordítását* is «b á l v á n y h a n g j á n a k, k u l' h a n g j á n a k» (*pupi-tər, kᶜwul'-tər* III : 127). Egy felsőlozvai közlés szerint «ha valamely gyermeket anyja agyonnyomja, vagy a végből hogy megölje, ledőlt fatörzs, illetve kő alá tolja, az *nagyszemű ugatóvá, nagyszájú ugatóvá* válik (*ńaurėm āŋkwän śam-ke tayėrmataweė, tik aťi lūpi man āχwtės joli-pạalnė-ke pūχtėmawė samiŋ ūtpiji', sūpiŋ ūtpiji' kwāli),* mely «ugatón» a fenti adatok nyomán nyilván *kul'* értendő. Ugyancsak kul' működik a *dühöngőnek mámorában*, midőn az ember már se lát, se hall, hanem tekintet nélkül üti, vágja, a mi elébe akad; ezért mondják az ily lelki állapotról, hogy az illetőt «a b á l v á n y k ö d e, a k u l' k ö d e é r t e» (*pupi'-sēŋkwnė, kul'-sēŋkwnė patwės* II : 43). Egybehangzó ezzel Gondattinak (57. l.) ama tudósítása, hogy a vogulok hiedelme szerint *az őrültekben a kul'*

üti fel tanyáját s ez segíti, sőt szükség esetén megvédelmezi őket. Egy őrült asszonyról beszélik, hogy minden reggel csónakba ült s evező nélkül átjutott a sebes folyású víznek túlsó partjára, a hol a kuľ segedelmével magának földből és levelekből ételt készített s rendesen ezzel táplálkozott. E felfogás alapján a vogulok tisztelettel viselkednek az őrültek iránt, mibe némi félelem is vegyül; nem sértik meg őket s nem is bosszantják soha.

A kuľok *erdőkben* és *vizekben* laknak. Mint egy fenti idézetből láttuk, van «erdőből kelt erdei kuľ» *(vōr-kuľ)* s van «vízből kelt vizi kuľ» *(vit-kuľ)*. Gondatti értesülése szerint (36, 46. l.) a vizi kuľ (витъ куль) a vízforgatagokban él s kizárólag földdel táplálkozik, hogy ennek súlyán könnyítsen; e nélkül ugyanis a föld nagy súlyánál fogva a környékező tengerek vizében elsülyedne. A vizi kuľnak ebben áll az Égatyától rendelt hivatása. Ilyen kuľ lakta víztáj a hősének (II : 31) szerint az Ob alvidékén fekvő Bálványfoké *(Lōŋχ-awėt ńol)*, hol a víz «egyik fele eleven *jūr*, eleven *sossėl* (szörnyetegek), másik fele *kuľ száján át* omlik (l. fent 0203. l.); a magyarázat pedig ehhez az, hogy «ama szent víz *vizi kuľok* száján át folyik *(jelpiŋ vit vit-kuľt sōpä tārä qwi)*. A föld keletkezésének szent regéjében (I : 5) midőn a leendő Világügyelő-férfiú egyszer ifjú korában ivás czéljából a folyó víz színére hajolt, azt vette észre, hogy egy *szakálas férfi* (a saját képmása) tekint vele szembe; ijedve pattan föl erre s szól: «Ez bizonyára valami ördögi folyó *(kuľiŋ jā)*; kuľja van, *itt vizet inni nem szabad.*» Aztán elment, tójeget vágott s ismét hasra feküdt vizet inni; a szakálas férfi ismét szembe tekint vele s megint mondja: «Ez valami ördögi tó» *(kuľiŋ tūr)* s itt sem ivott (l. I : 181—2. l.). Egy felsőszoszvai közlő a vízözön-énekében emlegetett vizi bogarakat s a vitkėś-szörnyeket is vizi kuľoknak tartja (*vittė ą̄lnė kuľėt, vitkiśt* I : 203). Patkanov (I : 103, 151) szerint a *kuľ* az irtisi osztjákok néphitében *csakis vizi lény*, mely az alvilág nagy sötét tavaiban *(pētlim ēmder)* s a földi vizek mélységeiben honol. *Soŋ-χuš* város hőse az énekben lehatolt egyszer az alvilágba s ott *«a két arczú kezes kuľok»* (*kāt vāńmap kēdėŋ kuľ* u. o. II : 82) között nagy pusztítást vitt végbe, mivel az utóbbiak részére «atyaölő szerencsés bosszúokot» *(jiγ vedem sotėŋ nūr)* sokat szerzett. Gondatti (49. l.) szerint a kuľok

a *végitélet előtt* fognak a mēnkwekkel együtt az alvilágban összegyűlekezni s ekkor a mi csak útjokba akad, mindent fölfalnak.

A déli vogulságban a *kul'* szón kívül még a következő ördögnevezetek ismeretesek, melyek esetleg eltérő fajtákra vonatkoznak:

1. A *jälwėl*, vagy (KV.) *vuor-jälwėl* (Reg. *jälwil*), melyet «erdei ördögnek v. manónak» (лѣсной, лѣшакъ) magyaráznak. Szó van róluk a kondai fejedelmek regéjében (II: 226), hol rájuk fogják a «Három ölnyi erdei bálvány» nejének elrablását, miért is amaz teljes fegyverzettel hadba indul ellenük s egy hét mulva a «hét erdei jälwėl» *(soät vuor-jälwėl)* darabjai a bálvány városába hullanak be. «A feleségem hétölnyi két hajfonata, úgy mond, a jälwėlek hasában nincs». Tehát ezek az ördögök is *ėmbert falnak.* Reguly szótári adata szerint a *jälwėl laka (jälvil kvell)* ugyanolyan, mint a mēnkw laka, vagyis mély kerek gödrökben és hegyi barlangokban van (l. fent 0258. l.). Ez ördög nevét Patkanov *jelblönčėχ* alakkal írja (I : 104), melynek utórészében a déli vogul *ańšuχ* «öreg ember, gazda» szó ismerhető fel. — Összefüggőnek látszik e szóval az északi osztják *jēli* nevű mythikai lény neve, kit a hősénekek *«város kapuját őrző horgas karmú két jēli, falu kapuját őrző penészes arczú két jēli»* (Pápay J. Osztj. Népkgy. 21, 37, 175—6) jelzéssel említenek. Ez a *jēli*, vagy más nevén *jiljan* (Abramovnál: Елянъ, Savrovnál: Елялъ; l. I : 0160) Pápay József szíves közlése szerint *szakálas férfiú képében ábrázolt kapuőrző bálvány.*

2. KV. *k'əm-poqlėŋ*, TV. *k'um-pälėŋ* szintén «erdei ördög v. manó» (лѣсной, лѣшакъ), melyről a tavdai vogulok azt beszélik. hogy «énekelni szokott s ezzel az embert útjában eltéveszti». Patkanov (I : 105) a kondai alakot *χombualeŋ* írással jegyzi s azt közli felőle, hogy ugyanolyan, mint a *l'ül' k'ar* (Patk. *löliχar*) «tisztátlan lény», vagyis az embert nyugtalanító «kisértet».*)

---

*) A «tisztátlan szellemnek», vagy «kisértetnek» más kondai vogul kifejezése: *nälwėl k'qr*, melyről ezt mondják: *nälwėl k'qr oqnėm pėjėχtestė* «a tisztátlan szellem kisértett engem» (нечистый духъ чудился надо мнѣ). Maga a *nälwėl* szó «rosszat, csunyát» jelent (*n. kwäl* «csunya, hitvány ház»; «худой, дрялой домъ»). Ha «kisértet jár», ezt mondják: *pėjėχti, pėjėχtaχti.*

A tavdai vogulok orosz eredetű meséiben (pl. IV : 362, 367) az ördögöt mindig *kᶜum-pālėŋ* szóval jelzik, mely voltaképen «*férfi-félét, emberfajtát*» jelenthet (v. ö. *tąwlėŋ pąal tąwlėŋ χajtä* «szárnyasfajta szárnyas követ» I : 101 ; *vuj-poąl soąt ąjγėl* «állat-fajta (medvét illető) hét kiáltás» IV : 254).

3. KV. *asraj*, TV. *äsräil*, *äsräl'* «tisztátlan szellem, ördög» (нечистый духъ, дяволъ), egy tavdai mese magyarázata szerint (IV : 352—5) «sárkány», melyről azt mondják, hogy *vért iszik.* Van «v i z i - ä s z r ä i l» *(ut'-äsräil)* is. A szó arab-tatár eredetű: v. ö. kirgiz *äzräil*, arab *azrāil* «Todesengel» (l. I : 091. l.).

14. A b o s z o r k á n y n é p: *P o r - m ā m.*

Az északi vogulok és osztjákok közt általánosan ismert mythikai alak a *por-nē*, melyet az orosz ягишина szóval magyaráznak s a mi népünk boszorkányképzetével azonosíthatunk. A Kaltėś-leány nászregéjében találkozunk ilyen «f o g a, k ö r m e v e s z e t t p o r - n ő v e l» (*puŋkä, kwonsä χąlėm por-nē* II : 307), ki a *Kaltėś-leány nénje* s egy közönséges emberifjúhoz, a Kaltėś-nő férjének hazájában lakó «Városfejedelem-öreg» fiához *(Ūsiŋ ątėr ąjkä-pi')* került nőül. Ez a természetellenes házasság a «bálványfajta, kul'fajta hét fogás» helytelen alkalmazásának volt következménye. Az ifjú ugyanis mindenáron a Kaltėś-ék «nő járta nős vidékéről» kívánt magának feleséget s midőn földije, a Kaltėś-nő férje, engedve unszoló kérésének, őt ama «fogások» erejével ide elkísérte, vállalkozásával ugyancsak pórul járt, a mennyiben a nő, kit minden előzetes látás nélkül, pusztán szerencséjében bízva «tányérvégi, csészevégi társul» *(āni-ąul, sān-ąul jurt)*, vagyis feleségnek előhívott, nem — a mint remélte — Kaltėś-fajta szép leányzó, hanem rémes külsejű por-nő volt, ki vőlegénye előtt már legelsőben ennek *haját fölfelé czibálva* jelentkezett. Gyászos vége lett ennek a boszorkánynyal való együttélésnek, mert midőn nemsokára a Kaltėś-férj sógorát meglátogatni akarta, úgy találta, hogy a «Városfejedelem-öreg» városa tökéletesen *föl van emésztve tűz által*, csupán üszkös darabjai hevernek szerteszét (II : 309). Ez a por-nő műve volt, kiről e szerint helyesen mondja Reguly-nak egyik jegyzete, hogy «a k u l' - h o z t a r t o z ó» *(por-né kul' nobel olí = por-nē kul'-nūpėl ąli)* ellentétben a *moś-nē-vel*, ki

«*Tąrėm*hoz tartozik» (l. fent 0228. l.). A bálványfoki istenhősök északi osztják hősénekében a «kőszemű hét por-nő, kőszemű hat por-nő» (*kēwėŋ sēmpi lābėt por-nē, kēwėŋ sēmpi χot por-nē* Pápay J. Osztj. Népkgy. 119) lakta «jó kő párkányos, silány kő párkányos városáról» történik említés, mely a «be nem fagyó vizű szentséges tengertől» számítva az «ebfejű nyolczezer férfias város» s a «szőrös szemű hét mēnkw városa» után következő, tehát harmadik telep. A nevezett hősök hadi útjokban ezt is fölégetik, úgy hogy csak «hétté álló tűz emésztette hét oszlopa» marad fenn s «lábafájós, kezefájós sok embere» ezek között huzódik meg. E. Hoffmann könyvéből (Der Nördliche Ural etc. 91. l.; l. I: 0173. l.) egy *Por-nēt jā* («Boszorkányok folyója») nevű patak létezéséről értesülünk, de ennek regéjét nem ismerjük. Reguly szótári gyűjtései közt van ez adat: «*Porne kvoll* (weil die Renntiere des nachts beschmutzt werden)», mit «*por-nő háznak*» (*por-nē-kwol)* érthetünk, melynek boszorkánya nyilván az emberek arra járó rénállatait éj idején bemocskolja.

A boszorkányfajta vogul mythikai alakok közé tartozik az a «Fáczánkacsa-orrú asszony» (*Kirtᶜ-ńolp ēkwä)* is, kit a Világügyelő-férfiú ifjú korának kalandjai során leánya kedvéért fölkeres s emezt utóbb elrabolja. Ez a mi vasorrú bábánk mása: *veszedelmes szörnyeteg*, ki a háza tájékára került ifjút *izzó rézkamrában akarja megsütni*, s midőn ez a szándéka nem sikerül, elzárja vendégét, majd menekülése alkalmával *utána repül*, úgy hogy emez csak táltosparipájának bölcs tanácsaival élve, képes a nagy bajból szabadulni (l. fent 084—5. l.).

A por-nő férfi párja a *por-χum*, melyről Gondatti (37. l.) nyomán — ki порхъ хумъ alakban írja — van tudomásunk. E forrás szerint a nyershús-evő «istenszerű emberekkel», a *moś-χum*-félékkel szemben a csupán főtt húst evők: *por-χum*-ok (l. fent 0227. l.). Az a körülmény, hogy ilymódon a *por* jelzéssel az ős-eredeti vad szokáshoz ragaszkodó vogul az e szokástól eltérő s egy fejlettebb műveltségi állapot erkölcséhez hajló fajrokonait bélyegzi meg, azt sejteti, hogy a *por* nemzetnév s talán nem véletlen, hogy a votjákok a cseremiszeket *por*-nak nevezik, valamint hogy egy votják mythikai alaknak, mely a fagyos időben való recsegéssel adja tudtul közellétét *por-pi* («cseremisz fi») a neve. Grig. Verescsagin Вотяки Сосновскаго

края (St. Pétervár, 1886) műve közli (200. l.), hogy midőn nagy hidegben az épület gerendái recsegnek, azt mondják, hogy a «cseremisz fi lövöldöz» *(por-pi ibiliškä)*; ez a «cseremisz fi» pedig a rege szerint egy hajdankorban élt nagyerejű *cseremisz hősnek a kóbor szelleme,* mely más hasonló hősök szellemeivel való mérkőzés vágyából bolyong s erős fagyok idején kilövöldözi nagy hideggel töltött fegyverét.» Más nyelvekben is találjuk példáit, hogy óriás erejű, ártalmasnak képzelt mythikai lényeket — mint ezt a *por-nē* nevezetnél vélhetjük — idegen, többnyire ellenséges népek neveivel jelölnek. Ilyenek a német *Hüne* «óriás» = középfn. *Hiune,* ófeln. *Hûn* «hunn, magyar», tót *obor, obrín,* cseh *obr* «óriás» = or. *obrinъ* «avar», óbolg. *vlatъ,* orosz *volotъ, velet* «óriás» = *Veleti, Wilzi* (népnév) stb. (l. Ethn. VIII : 21). V. ö. ezekhez: FKV. *pōr* «idegen» (pl. *pōr kᶜəlės* «idegen ember, посторонной человѣкъ»); másutt *pōr kᶜəm* «tanú» (свидѣтель) = *tōnėχ-kᶜəm,* melynek alapértelme nyilván szintén «idegen» (t. i. a ki a tanúsitandó ügyet látta, vagy hallotta).

15. A Vízfejedelem és leányai: *Vit-χḁ̄n* és *Vit-χḁ̄n āγit.*

A föld vizeinek ura s adományainak kegyes osztója a vogul-osztják néphit szerint a Vízfejedelem *(Vit-χḁ̄n,* KLV. *Wüt-nḁ̄jėr,* Reg. *Uit-naer,* KV. *Vīt-χōn,* TV. *ut-kᶜḁn;* ÉO. *Jiŋk-χḁ̄n,* IO. *Jiŋk-χōn),* kit a föld keletkezésének szent regéjéből van alkalmunk közelebbről megismerni. Megtudjuk innen, hogy az Ob torkolata táján a tenger közepén van «ezüstvára, aranyvára» (*Vit-χḁn ūsä: ḁ̄ln ūs, sḁrni ūs* I : 22), melyhez az egyik regeváltozat szerint a tenger partjáról vezet bejárat, a másik szerint «a tengernek vizén át egy *ezüstkapun, aranykapun*» lehet bejutni. Ha valaki ezen az ajtón kopogtat, a Vízfejedelem rögtön rája ereszti *vizi szörnyetegjeit,* miért is a hivatására készülő Világügyelő-férfiút, midőn erre a tájra is eljut, arra inti tanácsadó táltosparipája, hogy a kopogtatás után gyorsan vonuljon vissza a kaputól (Gondatti 31). E vizi tündérpalotának *ablakán* át láthatók a tenger mindenféle halai és csudálatos állatai. A vogul-osztják épitkezésnek megfelelőleg egy «kis ház» *(māń kwol)* áll a nagy palota mellett s ebben lakik a «vízfürtű

fürtös nő, a vízarczú arczos nő» *(vit sa'ip sa'iŋ nē, vit-vēśp vēśiŋ nē)*, a Vízfejedelem-leány (*Vit-χān-āγi* I: 22). Ezenkívül van a Vízfejedelemnek hét fia is, kik a rege szerint oly *rémes tekintetűek*, hogy a náluk járó Világügyelő-ifjú «majdnem hogy elesett, midőn amazok reája pillantottak». A lozvai nép hite szerint a Vízfejedelem «hatalmas vizű, ragyogó vizű hét örvényen uralkodik» (*jār vitpä, śuś vitpä sāt a'ir ūnli* II: 397) s az örvények *fenekén* lakik nejével együtt. Az idéző ige szerint e vizi fejelmi párt «*Širąkä, Mąrąkä* néven emlegetik» (u. o.), mely homályos eredetű és jelentésű névhez Reguly a következő jegyzetet fűzi: «Der Wassergott wird gewöhnlich *Uit naer, neu kumm* genannt; in dem *saatmel* aber *Širąke Mąrąke*: Mann und Weib.» Arra kérik a víznek ez urait, hogy »*rohanó habos fejüket* buktassák elő» (*ąwėŋ χump puŋkēn χuľitāléχtēn* II: 397), mi arra vall, hogy a néphit szerint e vizi lények, mint valami delfinek, néha a vízből fölmerülnek s fejüket láttatják.

A Vízfejèdelem hivatása Gondatti közlése (36. l.) szerint, hogy *az emberek részére szükséges halmennyiséget rendelkezésre bocsássa*, mely végből *Ąut-jā ątėr* közli vele az Égatya rendeletét (l. fent 0209. l.). A haltenyészet sikere érdekében rajta kell lennie, hogy minden halnak kellő számú ikrája legyen; az Égatya ezért igézte őt a vízbe mindjárt a hal teremtése után (Gondatti u. o.). A föld keletkezésének szent regéje szerint *a Vízfejedelem leányának vizi hal volt a hozománya (vit-χul sūsäs)*, mert így kívánta ifjú férje, a Világügyelő-férfiú, midőn választására bízták, hogy lábas jószág, vagy halféle legyen-e a nejével hozzá kerülő gazdagság: «Egykor — úgy mond — az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani s [ha nem halat], mi egyebet fog akkor enni az ember?!» (I: 23). Hasonló értelemben kéri a lozvai nép a Vízfejedelmet, hogy «a vizes torkolatú hét folyónak *aranyos hátszárnyú hátszárnyas hala a zugolya üres házú embernek, a zugolya üres éléskamrájú embernek háza zugában, éléskamrája zugában, ott legyen!*» (II: 397). Ugyanez imádságból azt is látjuk, hogy a Vízfejedelem az emberek hajlékaitól a pusztító kórt eltávolíthatja. Midőn a folyó jégburka lepattan s az ár rohanó habokkal tör elő, erre a hivek a következő szavakkal kérik: «Ki nem fogyó ragyogó vizecske, fényes vizecske, mozgó víznek hét sodrával, ragadó víznek hét sodrával

fedeles jeged fedelét, szegélyes jeged szegélyét ím fölnyitottad: *azt a hatalmas kórt, azt a hatalmas betegséget, mely födeles jeged födele fölött tapodott, a tüzét növesztő tüzes vidékre (a pokolba) hajtsd el!* Ezen a hősége vesző hosszú nyáron át *a leány keze szárát, a fiú keze szárát össze ne vagdald!*» (vagyis: senkit a vízben baj ne érjen; II : 394—5). Az itt kért jóindulattal menti meg az irtisi osztják regében (PATKANOV II : 160) a *Jiŋk-χon* a vízbe dobott csodaszép gyermeket s neveli fel őket «halálhozó étellel, táplálékos étellel».

Fentebb (086—7. l.) volt alkalmunk foglalkozni a Vízfejedelemnek és családjának ama regéjével, mely a Világügyelő-férfiú hőslő útjainak elbeszélésébe szövődik s melynek főtárgya a Vízfejedelem leányának násza a világügyelő hivatásra készülő ifjúval. Más mythikai szövegekből a Vízfejedelem hét leányáról értesülünk, így a fent idézett imádságban, mely szerint a Vízfejedelem lakta hét örvényben «*selyem szemű hét leányt* emlegetnek» *(jārmak sampä sāt āγi lāwėltawė)*, kiket arra kérnek, hogy «*széltől hajtott hullámos fejüket* buktassák elő *(vōtėŋ χump puŋkän χuľitālėχtän* II : 397). Egy állaténekben a *śiliś*-madár panaszszal fordul az Égatyához azért, mivel ladikra szállott hét nő közül egy — a ladik orránál ülő «rontó-bontó» nő — fészkét távolba dobta s őt magát is agyon akarta ütni; erre «esős idő támadt, szeles idő támadt s a *Vízfejedelem hét leánya* a hét nőtől megszállt ladikot *szeretkezésre* aláhúzta» (*Vɪť-k'ōn soąt ogné soąt nē toąlėm k'ōp jąlė tė ūllä̈ŋkwėt* IV : 321).

A tavdai vogulság területén fekvő *Ilpéŋ tó* («Szent tó») vizi istensége: *Uť=k'ąn äu*, mely névben (a tavdai vogul *äu* «leány» szóval) az északi vogul *Vit=χąn-āγi* mását ismerhetjük föl. «Régebben» — így szól egy tőlem följegyzett néprajzi közlés (IV : 408) — «ezt a tót a szélén álló ligettel együtt *szentnek* tartották; *nők közel hozzá nem jártak, a liget fáit nem vágták, vesszőt benne nem törtek;* ha e tóból halat fogtak, ezt *nem vaskéssel, hanem fakéssel* tisztították s a levágott tehénnek a vérét a tó vizébe bocsátották az *Uť=kąn-äu*-nak». PATKANOV is értesült arról, hogy a *Jiŋk-χōn*-nak — ki szerinte az «Obi-fejedelem öreggel» azonos mythikai alak (l. fent 0190. l.) — a halászati évad kezdetén az irtisi osztjákok *véráldozatot* mutatnak be (I : 98). Itt említhetjük föl BELJAVSZKIJnak ama tudósítását, mely

szerint az Obdorszk közelében fekvő Бѣлый Островъ («Fehér sziget») mellett egy homokzátonynál az arra utazó osztjákok és szamojédok a vizi istenségekkel való közlekedés czéljából *megfürödnek*, utána pedig kijövén a vízből, ebbe *rézpénzeket*, vagy egyéb rézholmikat dobnak. Ugyanitt *rénszarvast is áldoznak*, még pedig olykép, hogy az áldozati állatot *vízbe fojtják* (l. I: 0156. l.). Poljakov szerint (Путешествіе 59. l.) az északi osztjákok a «víz urának» (kinek nevét a közlő *jiŋk-urt* helyett hibásan хун-гуртнак írja) tiszteletére *kakast, bárányt,* vagy *borjút* áldoznak s ilyenkor az áldozat vérének egy részét a vízbe bocsátják.

16. A madárjáró déltáj népe: *Morti-māχum.*

Azt a déli tengervidéket, hova a költöző madarak nyár végével vonulnak, a vogulok és osztjákok egy mindenütt ismeretes közös külön szóval jelölik, melynek hangalakjai: ÉV. *morti-mā*, LV., KV. *mort-mȫ* (Reg. *mart mä*), PV. *mart-mȫ*, ÉO. *marti-mū* (Pápay J.), IO. *morta-meγ, morda-meγ, mardi-meγ*, SO. *morti-meχ* (Patk.), demjankai *mŏrDə-məχ*, tremjugáni *mårtᶜi*, nizjami *mortə-*, kazymi *mòrtə-*, obdorszki *màrďi-* (Karjal. Ostj. Lautgesch. 122) s orosz értelmezése: «tengerentúli föld» (заморская земля), «meleg tenger v. vizek» (теплое море, теплыя воды), Karjalainen meghatározása szerint: «unbekannte Länder, wo die Zugvögel überwintern». Ugyane szóval szerkesztett összetételek: KLV. *mort-uj*, KV. *mort-vuj*, ÉV. *mort=mā-uj* és *mortim-uj*,*) ALV. *mort-mȫ uj* «déltájra költöző madár» (innen: ÉV. *mort=mā-uj l'āŋχ*, KLV. *mort-uj minnė l'oχ*, KV. *mort-vuj l'aγkᶜ* «déltájra költöző madár útja», a «tejút-csillagzat» neve; l. I: 0370. l.), ÉV. *morti-māχum* (III: 46) «a madárjáró déltáj népe», *mortim χum, mortim nē* (I: 55, 57, 60), *mortim ēkwäiᶜ ājkäiᶜ* (I: 30) «a madárjáró

*) Ennek a nyilván *morti-mā uj* helyett elisióval támadt alaknak analogiai hatása alatt keletkezhettek a *mortim-χum, mortim-sām*-féle szerkezetek (sőt az énekben ez is: *mortim ālnė saw ujkwė*), melyeknek képződését a *mort* «mérték» és *mortim* «mért, megmért» (a *mort-* «mérni» ige part. præt. alakja) szavakkal való népetymologiai összekapcsolás is elősegíthette (*mortim sām* v. *mortim mā* ugyanis mint «mért vidék» is érthető; v. ö. *mérföld* < *mélyföld*).

déltáj embere, nője, öreg asszonya s embere», *mortim tārėm* (I : 28), *mortim sām* (II : 70) «a madárjáró déli vidék». Az e kifejezésekben emlegetett tájon van az «aranyos vizű hét tó, hét tenger» (*sarniŋ vitėp sāt tūr, sarniŋ vitėp sāt śāriś* I : 53, 61), «az aranyos vizű szentséges tenger» (*sarńėŋ jėŋpi jēmėŋ śārėś* Pápay J. Osztj. Népkgy. 153), «a madárjáró délvidék embere lakta szépséges víz» (*mardi-mėγ χoi jim jiŋk* Patkanov II : 30, 184), «a délvidék embere lakta arany pázsitos szentséges föld, sárga pázsitos bűvös föld» (*marti-mū-χo āmvsti sarńi vanǯėŋ jēmėŋ mū, kasm vanǯėŋ pāsėŋ mū* Pápay J. u. o. 190). Itt él a «déltáji sok állatka» (*mortim ālnė saw ujkwė* II : 53, 54) — lúd, récze, hattyú s a költöző madarak egyéb fajtái — melyeknek nagy számától *«a tenger csak úgy dagadozik, a föld csak úgy reng»* (I : 61), «Hét éjen át, hét napon át énekelnek; ha az aranyos vizű hét tó, hét tenger partjára fölmennek: aranyos útjuk fekszik ottan, ha onnan leszállanak: aranyos útjuk folyamlik» a vizen (I : 54). Ezt a «domború mellű lúdnépet» *a Világügyelő-férfiú negyven öles hajfonatú nőtestvére vezeti vándorútjában* délről északra és vissza (Patkanov II : 186) s ennek az útnak irányítója a *tejút-csillagzat*, melyet ezért fent idézett *mort-mā uj l'āŋχ* nevén kívül «állatjáró», vagy «réczeútnak» (ALV. *uj-χul minnė l'oχ*, TV. *pot-l'aŋ*) is neveznek. A költöző madarokon kívül hősöknek *paripául* szolgáló «szárnyas lábú szép állatok» (*tōχtėŋ kurpe jim vōjet* Patkanov II : 30) is vannak ezen a déli tengertájon.

Hogy a néphit szerint is a madárjáró táj a föld távol eső délvidéke, az a medveének ama leírásából következik, mely szerint az Égatyától ezüstlánczon alábocsátott «szent állatot», mialatt ég és föld között lebegve függ, «a felvidéki hangú hangos szél az alvidéki tenger végébe hordja; az alvidéki hangú hangos szél pedig a madárjáró táj népének férfias vizéhez (*morti māχum χumiŋ vitėn* III : 46; *marti mū-χo śuŋėlna* Pápay J. Osztj. Népkgy. 227) hordja»; itt ugyanis a vogul-osztják világismeret szerint a legészakibb s legdélibb földvidékek vannak egymással szembeállítva s az utóbbi a *morti-mā*. Közelebbről tájékoztat bennünket e vidék fekvéséről a Regulytól följegyzett *Nūtėŋ jāχ ār*, mely szerint «fehér vizű halas Obunk, táplálékos Obunk forrásvidéke felé» (*χulėŋ Ās, lantėŋ Ās tājeu pēla*), ott a hol

a folyó már «keskenynyé válik, szűkké válik», elannyira, hogy benne «a csónakos ember csónakja nem megy előre, az evezős ember evezője nem fordul», a hol az Ob «jégburok fölötti vize megindult, árvize megindult keskeny hegyi patakká válik: ott egy varjúorr szabású sötét sziklahegy, ragyogó sziklahegy *(vorya-ńol χanžvpi ńōsėy keu, aľvy keu)* mögött van a madárjáró déltáji ember lakta aranyos vizű szentséges tenger» (Pápay J. u. o. 153, 167, 188). Rendkívül bajos e vidékre jutni, mert az odavezető utat a «földes gyomrú alvilági szörnyetegek *(laj vēsi)* s szőrös szemű erdei mēnkwek» temérdek sokasága lepi el, melyek «a nyári napon járó csónakos hét vendéget, a téli napon járó rénbika-szános hét vendéget gyomorba való kedves étel gyanánt mind lenyelik» (u. o. 169), miért is méltán mondhatja róla az ének, hogy «*bűnhődéshozó, gyászos víz*» az (*narėy jeyk, tišėy jeyk* u. o. 154), melynek «a földjénél a vize veszedelmesebb, a vizénél a földje veszedelmesebb» (u. o. 169). Nagy küzdelemmel juthat el az énekhős is a *morti-mā* határán meredő «varjúorr szabású sziklahegyhez» s íme itt újra legyőzhetetlennek látszó akadály jelentkezik: «Alant járó gyalogos lábnyom nincsen, fönt járó gyalogos ösvény sincsen: Tōrėm igézte szentséges sziklahegy, Jēlėm igézte bűvös sziklahegy (*Tōrėm mulėm jēmėy keu, Jēlėm mulėm pąsėy keu* u. o. 189) ez; ha «fejszével vágják, *a fejsze nem fogja*, ha késsel faragják, *a kés nem hatol bele*». Csak a következő — a Kaltésleány nászregéjéből (l. fent 044. l.) is ismert — bűvös eljárás segít: A hős «öt ujjú ujjas *lábszárából egy csontdarabot levág*, azt oldalai szerint *háromszögletesre, négyszögletesre faragja*, száz nyíllal fölszerelt tegzéből fehér tollú tollas nyilat, fehér nyelű nyeles *nyilat ránt elő, a csontdarabot odailleszti*, ijja idegére teszi, *a Tōrėm igézte, Jēlėm igézte szentséges sziklahegyre ereszti, meglövi; szános embernek, gyalogos embernek járó utat így tör* s a madárjáró vidéki ember lakta arany pázsitos szentséges föld, sárga pázsitos bűvös föld előtűnik» (u. o. 189—190).

Hogy a vogul néphit a költöző madarak déli vándorlásának czélpontját az Ob felső vidékén keresi, azt e tájnak tavdai vogul *ǝmǝr-mä*, (FTV.) *umǝr-mä* neve is igazolja, melynek előrésze az *Obnak* tobolszki tatár *Umar* neve. Ugyane vogul szót *ąmmer mä* írással megtaláljuk Regulynak egy déli vogul szövegében

(IV : 120) is, melynek ide vonatkozó helye tartalmilag is tanulságos, a mennyiben e tájról szerzett «fekete ernyőjű ernyős sapkáról» és «pamutrojtos szép fejkendőről» szól s így arra utal, hogy a madárjáró déli tájat a *becses kereskedelmi áruk termelő vidékének* tekintik.

Bármily nehéz is egy vogul-osztják embernek a madárjáró déltáj megközelítése, azt jókora számú *nép* lakja; innen e költői jelzése: «madárjáró déltáji nő [lakta] nős víz, madárjáró férfi [lakta] férfias víz», vagy «föld» (*mortim nē nēŋ vit, mortim χum χumiŋ vit* II : 57; *m. n. n. mā, m. χ. χ. mā* II : 61). Ezeknek urai a «madárjáró déltáj öreg asszonya s embere» (*mortim ēkwäĭ' ąjkäĭ'* I : 28, *mąrti̊-mū-χo imeŋen-ikėŋen* Pápay J. Osztj. Népkgy. 153, 167), kiknek számára «*az aranyos vizű szentséges tenger közepén ezüstláncz, vasláncz jeles végén* ezüstlábú lábas várost, *vaslábú lábas várost (voχ kurpi kurėŋ vąš, karti̊ kurpi kurėŋ vąš)* bocsátott alá Num-Tōrėm atyjuk» (u. o. 153). Az ő rendelkezésükre áll az «eleven vizű tó kútja» (*liliŋ vitėp tūr-vąŋχä* I: 29), melybe a már egyszer megölt s megevett szárnyasok csontdarabjait csak beledobják s — mint a Világügyelő-férfi hőslő útja alkalmával történt — az illető ludak, réczék új életre kelnek s «kiabálva repülnek tova» a tóból (I : 29). Egyéb bűvös birtokuk az aranyból való lúdbőr és hattyúbőr *(sąrniŋ lunt-sąw, sąrniŋ χątäŋ-sąw)*, melyeket nehéz szívvel adnak oda leányuk hozományául a Világügyelő-férfiúnak; mert azzal a csodás képességgel ruházzák föl e bőrök viselőjüket, hogy lúd és hattyú alakjában nagy gyorsasággal tova repülhetnek s a vizi szárnyasok őket seregesen követik. Midőn a rege szerint (l. fent 094. l.) a Világügyelő-férfiú és ifjú neje, az itt említett öregek leánya, a madárjáró déltájtól búcsút vettek, amaz az aranyos lúdbőrbe, emez a hattyúbőrbe bujt s ekkor az öregek így szóltak: «Leányom, vőm, az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog beállani; ezeket a ludakat-réczéket leányunk hozományául adjuk veletek; a jövőben, míg az utolsó férfi, az utolsó nő el nem vész, eledelül legyenek [e szárnyasok] nekik és ki ne pusztuljanak [soha]!»

A madárjáró déltáj öregeinek «aranyos lábú hét fejedelem, aranyos kezű hat fejedelem» *(sąrńėŋ*

kurpi lābėt ort, sḁrńėŋ jḁ̄špi χot ort Pápay J. Osztják Népkölt. gy. 153) fiújok s egy leányuk van, kinek neve a vogul énekben: «Madárjáró déltáji leány, Aranyos nő» (*Mortim-mā āγi, Sḁrńiŋ nē* I : 57, 61), az osztjákban: «Madárjáró déltáj népebeli sárga örvű örvös czinege torkú fejedelmi nő» (*Mḁrti̥=mū-χo kasm rōχpi rōχėŋ vurśėk-turėŋ naj* Pápay J. u. o. 135), vagy egyszerűen: «Madárjáró déltáji kis fejedelemasszony» (*Mḁrti̥=mū-χo aj naj* u. o. 156). Fennen magasztalja az ének e nő szépségét: «*Mint kelő nap [oly szép] fürtös fejedelemnő, mint nyugvó nap [oly szép] arczú fejedelemnő; a nap, ha feljön: fürtös nő fürtjén keresztül jön fel, a nap, ha lenyugszik: arczos nő arczán keresztül nyugszik le*» (u. o. 154). E mellett rendkívül dolgos is: «*A nőnek varrni való varrott hely végét ha varrja, menés közben varrja; a nőnek munkálni való munkája végét ha munkálja, menés közben munkálja*» (u. o. 154). Hajfonatába *hét fekete kacsát (sāŋki), hét jeges kacsát (qulėχ)* fonogat, midőn pedig haját újból rendezi, e madarakat térdére helyezve selyemkendővel borítja le (I : 29). Ily állapotban találja a hozzá hőslés czéljából jövő Világügyelő-férfiú, ki látva a leány térdére helyezett selyemkendőnek az alatta levő kacsák mozgásától eredő hullámzását, félreérti a dolgot s azt véli, hogy a leány öle fattyúgyermekének repesésétől ered; de csakhamar észre tér, mikor a leány félrelibbenti a kendőt s a kacsák arczának repülve karmolgatni kezdik (l. fent 093. l.). E regében egy *kis házikóban* (*māń kwol* I : 29) találjuk a madárjáró táj fejedelemnőjét; de rendes tartózkodása az aranyos vizű szent tengeren van, hol «*a dagadó világ dagályba hozódik, a hullámos világ hullámzásba hozódik (lēntiŋ tḁrėm lēntėltāntawė, χumpiŋ tḁrėm χumpėltāntawė)* s e gyönyörűség hét éjen át, hét napon át véget nem ér» (I : 67). A sok déltájra jövő madár m i n d a z ő t é r d é r e s z á l l m e l e g e d n i s a melyik onnan letaszítódik, azt a hideg megemészti. Így jártak a Világügyelő-férfiú lúdnejének gyermekei, kiket a déltáj úrasszonya — nyilván féltékenységből — térdéről letaszított s ezek e miatt elpusztultak (I : 57). E tette miatt a felső-szoszvai tűzözön-énekben a déltáji «Aranyos nő» halálával bűnhődik (l. fent 096. l.); de a szigvai szent rege e történetről mit sem tud, sőt itt a déltáj úrnője a Világügyelő-férfiúnak boldog-

ságban elvezetett legifjabb neje lesz (I : 30). Az északi osztják *Nāṭėŋ jᾳχ ār* énekben a «Hófehér sapkát, jégfehér sapkát öltött fejedelem» hősli a déltáj szépséges leányát; de az elbeszélés ép ott szakad meg, a hol a hős hosszas előkészületek és rendkívül nagy akadályok leküzdése után (l. fentebb 0293. l.) végre a madárjáró déltájra eljut. Kiegészítésül e regékhez még azt kell megemlítenünk, hogy a madárjáró déltáj más női közül az imént idézett tűzözön-ének az «Aranyos nő» *hét komornáját* (*sāt ēŋkajä* I : 62), egy irtisi osztják hősének pedig «a madárjáró déltáj népének aranyos szemöldökű három fejedelmi leányát» (*morda-mėγ-χoi sorńi sēm-χut́met nai χūdem ēva* PATK. II : 30) említi. Az utóbbiak irtisvidéki hősöknek válnak nejeivé.

A *morti-mā* (osztj. *morda-mėγ* stb.) szó előrészének eredetére nézve már PATKANOV kifejezte ama sejtelmét, hogy valamely délebben lakó népnek nevét foglalja magában.*) De itt nem gondolhatunk a *muromi* és *mordva* népek történetileg ismert lakótájaira, mert hiszen a regék a *morti-mā*-t következetesen *meleg tengervidéknek* mondják; hanem inkább arra a közelebbről meg nem határozható *iráni* népre, melytől a zürjén *mort*

---

*) L. «Irtysch-Ostjaken» II, 234. l.: «Wenn man annimmt, dass ein Teil der sibirischen Finnen sich früher westlich vom Ural aufgehalten hat (CASTRÉN: Ethn. Vorl. S. 100 u. 103), so erschienen ihnen vielleicht als südliche Gegenden die zwischen dem mittleren Laufe der Wolga und dem unteren Laufe der Oka gelegenen Länder. Dort lebten vor vielen Jahrhunderten und leben teilweise noch jetzt Völkerschaften, welche einen dem *morda-mėγ* ähnlichen Namen führten. Das sind nämlich die jetzt ausgestorbenen *muroma* an der unteren Oka (nach CASTRÉN: Reiseber. 1845—9, S. 15. f.) aus *mort, murt* «Mensch» und *ma* «Erde, Land», was buchstäblich «Leute auf dem Lande» bedeutet, und *mord-wa* (Mordwiner) «Leute am Wasser». Ob das Wort *Morda-mėγ* nicht auf die von diesen Völkern bewohnten Ländereien hinweist?» Ez utóbbi névmagyarázatok nyelvi szempontból kifogásolhatók. Ha *mordva* zürjén (?!) szó, akkor az ural-altaji nyelvek közös szórendi sajátsága szerint értelme csak «emberi», vagy «ember [lakta] *víz*», nem pedig «vizi ember» («Leute am Wasser») lehet s szintígy *muroma* — mely külömben hangtanilag sem egyezik a zürjén-votják *mort, murt* és *mu* «föld» szókkal — nem lehet «földi ember» («Leute auf dem Lande»), hanem csak «ember [lakta] föld».

és votják *murt* «ember» (= szkr. *márta-*, av. *marĕta-*, pahl. *mart* «ember»,*) tkp. «halandó») szó származik, mely a *komi-mort* «zürjén» (tkp. «kámavidéki ember») és *ud-murt* «votják» (tkp. «ud»-, vagyis «vjatkavidéki ember») összetételekben, továbbá a Herodot szerint perzsa néptörzset jelölő *Μάρδοι*, a Jordanesnél található *Merdae*, Rubruquis jegyzése szerint *Mordens* és az orosz Мордва nevekben *népnév* gyanánt is szerepel, tehát föltehetőleg már az illető iráni népnél is volt ily értelme (v. ö. vog. *mańśi* «vogul» és «osztják» = szkr. *mánuǯa-*, v. *mánuša-* «ember»; l. ÁKE. 454—5. l.). Ez a nép, mint másutt (l. Ethnographia XVI : 77—78. l.) kimutattam, minden valószínűség szerint a Fekete-tenger északi táján lakhatott s így a *morti-mā* meleg tengervidéke erre a tájra értendő. Ekkép magyarázva e vogul-osztják kifejezés, melynek nagy elterjedése mindkét nyelvben nagy régiségre utal, az uralvidéki rokon népek egykori délebbre eső lakóhelyének lehet nyelvi emléke.

17. A pusztító kórszellem: *Tērėn-χul', χiń.*

A «betegség» köznyelvi *aum*, *χojtil* s más szavai helyett gyakran találkozunk a hősénekekben és istenidéző igékben e párhuzamos kifejezésekkel: *tērėn* és *χul'*, *lai χiń* és *pit χiń*, *tal* és *mos*, melyek a hozzájuk fűződő költői attributumok világításában egy *embert pusztító, rémséges alvilági lény* személyesítő jelzéseinek mutatkoznak. E szörnyeteg fekete száját emlegeti a «*fekete szájú alvilági χiń, fekete χiń* (*sēmėl sōppä laj χiń, pit χiń* II : 282, 283, 353) nevezet, valamint az istenséghez intézett ama könyörgés, hogy «*a tērėn száját, a kór száját fogja le*» (*tērėn-sūp, χul'-sūp jol-pūγäln* II : 373, 383). A kórtól megmenekültek : «*a tērėn szájától megmaradt szegények*» (*tērėn-sōpnėl χul'tilėm χūrėm kuńėrakėm* II : 283). Dühös eb módjára ezzel a fekete szájával «ragadja meg» a kór ördöge az embert s ekkor mondják az utóbbiról, hogy «*az alvilági χiń, a fekete χiń fogta meg*» (*laj-χińėn pūwimėt, pit-χińėn pūuimėt* II : 356, *tērėn-*

---

*) Ugyane szó mását ismerhetjük fel az irtisi osztják *mert* «Kobold» (Patk.) szóban (v. ö. votj. *ńuläs-murt* «erdei manó», *vu-murt* «vizi manó», tkp. «erdei, vizi ember»).

ńälėn, χuľ-ńälėn pūwimėt u. o.) s aztán egyszerű kifejezéssel is, hogy «a kóros hús kórja, a beteg csont betegsége fogta meg» (*tąliŋ ńąuľ tąlnė, mosiŋ lu mosnė man ti pūwwėsū* II : 350). Miután így a kórszellem az embert hatalmába kerítette, «m e g e s z i», mint az ének mondja: «Mi rajtunk lám a fekete szájú alvilági *χi̊ń*, a fekete *χi̊ń* vett ím erőt, *hogy megegyen bennünket* (*laj χi̊ńnė, pit χi̊ńnė tēŋkwė ti vorätawėsū* II : 282) s a hogyan az imádság is panaszolja: «Ezen a földön nyomorúságos subát öltött férfiad, nyomorúságos botost öltött szegényed a fekete szájú alvilági *χi̊ń*, a fekete *χi̊ń* ím már *megenni kezdte* (*laj χi̊ńėn, pit χi̊ńėn ti tēŋkwė jėmtwės* II : 353, 350; l. I : 0217—8. l.). A szerencsétlen ember, mint valami szarvas, mely a hátára ugró s testét marczangoló fenevaddal tovább futni igyekszik, a rajta mardosó kórt szintúgy «v o n s z o l j a»: «A kóros hús kórját vonszoljuk, a beteg csont betegségét vonszoljuk» (*tąliŋ ńąuľ tąlä χarteu, mosiŋ lu mosä χarteu* II : 282) mondja az ének. Fentebb (0240. l.) tárgyaltuk az irtisi osztják hőséneknek ama költői kifejezését, melyben a halálra ijedt ember a «t ā r a n (= *tērėn*) a r c z á t, a χ u ť (= *χuľ*) a r c z á t l á t j a». A felsőlozvai néphit szerint a *tērėn-χuľ* l i d é r c z t ű z képében jelentkezik s csak a rejtett dolgokat is látó bűvös szemű (*sam-vopiŋ*) embertől vehető észre, míg a szembűvösség nélkül való (*sam-voptal*) ember nem látja (IV : 409). A kórszörnyeteg ruházatából az énekek az ő f e k e t e s u b á j á t s különösen ennek széles r u h a s z á r n y á t említik, így e jelzésben: «*fekete subájú* alvilági *χi̊ń*, fekete *χi̊ń*» (*sēmėl sāχip laj χi̊ń, pit χi̊ń* II : 350) s az istenségek ily kijelentéseiben: «Ha tērėn támadt, ha kór támadt: *a tērėn ruhája szárnyából, a kór ruhája szárnyából fölveszem őket*» (*tērėn-kēmplinėl, χuľ-kēmplinėl nąŋχ-vi̊γänėm* II : 4). «*megőrizem őket* (*ūriänėm* II : 277). Midőn a kórszellem közeledik, hallani vélik r u h a s z á r n y a r á z á s á n a k r é m e s s u h o g á s á t (*tērėn-kēpėl rēχtėŋ suj sujtėltėnät lāwėltawė* II : 331). Ennek a ruhaszárnynak «ízelt közébe» takargatva viszi el a kórszellem áldozatát az alvilágba (l. I : 0218. l.), ezért említi a mythikai népköltés többször a kór helyett az ő «ruhaszárnyát», így: «Ha a csontomat pusztító *tērėn ruhaszárnya, kór ruhaszárnya* (vagyis a kór) *fölemelkedett* (támadt: *tērėn-kēmpli, χuľ-kēmpli χuľilālės-ke* II : 373): fogd le a kór száját!», vagy: «A csontunkat pusztító tērėn ruha-

szárnyát, a húsunkat pusztító *kór ruhaszárnyát* (értsd: a kórt) *űzd a föld alá!*» (*tērėn-kēmpli, χuľ kēmpli mā joli-pālėn jolä ūsän* II: 318). A kit az istenség a betegségtől megóv, «azt semmiféle r u h a u j j a s *χiń* r u h a u j j - f é l é j e, semmiféle *ruhaszárnyas χiń ruhaszárny-oldala nem érinti*» (*nēmėlti-pēlvk liṭėŋ χiń litl-pēlvk ant χąiṭal, nēmėlti-pēlvk kimlėŋ χiń kimlėl-jir ant χąil* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 268). Ebből a mythikai képből arra következtethetünk, hogy midőn a költői nyelv ekkép szól: «a kóros hús *kórja érintette*, a beteg csont betegsége érintette» (*tąliŋ ńąul talä χąjsän, mosiŋ lu mosä χąjsän* II: 282, 356), ez a szólás olykép értendő, hogy «a kórszellem ruhaujja, vagy ruhaszárnya érintette». Midőn a kórszellem a tőle elvitt embert ruhája szárnya alá veszi, ez természetesen egy helyt kidomborodik, másutt meg bemélyed, egyszóval ránczok, vagy mint a költői nyelv mondja, «ízelt közök» támadnak s a gyógyulásnak, illetve a kórszellemtől való szabadulásnak az a felötlő külső nyilvánulása, hogy a kórszellem r u h a s z á r n y a e l s í m u l, a ránczok kiegyenlítődnek. Ezért a kór megszünésének egyik kifejezése: «*a tērėn ruhaszárnya elsímul, a kór ruhaszárnya elsimul*» (*tērėn-kēmpli pāntmi, χuľ-kēmpli pāntmi* II : 283; *pānt* «sík, lapos, síma»); aztán elhagyva a «ruhaszárny» jelzését így is: «a fekete szájú alvilági, fekete *χiń* megszünik, *odasimul*» (*tū pojti, tū pāntmi* II : 283). A kór ruhaszárnyának ilyetén elsímulását kérik eliptikus kifejezéssel az imádság következő szavaival: «Hét véráldozatú véráldozatos Aranyos, ha tērėn támad, ha kór támad: *símítsd* (egyengesd) *el a tērėnt, símítsd el a kórt (tērėn pāntmältėn, χuľ pāntmältėn);* a bennünket ért kóros hús kórját, beteg csont *betegségét óh bár simítanád oda!* (*tąliŋ ńąuľ tąlä tū voss pāntmėltäslėn* II : 352).

Megszámlálhatatlan a kórterjesztő lények s o k a s á g a. «Fekete fájú sok erdőd» — kesergi a pelimi istenség híve — «a mennyire megnőtt, a tērėn ép oly temérdek, a kór ép oly temérdek» (II : 405) s a teremtés regéje szerint is a Kórfejedelem *(Xuľ-ątėr)* hivatása, hogy hadaival annyi embert elpusztítson, a mennyi fenmarad» (I : 0360). Egy irtisi osztják hősénekben (PATKANOV II : 86) *Xeina* (= ÉO. *χiń*), a halál dæmona «*óriási sereggel*» jelenik meg, minek következtében alighogy pittymallott, olyan nagy lett a «jeges halottak, megmerevedett halottak»

elvitelének suhogása (zaja), mint «nőstény ludak és kacsák rijongása». A kórszellem rettenetesen erős (*ńaŋrä χuľ, ńaŋrä tērėn* II : 395); ő az, ki miatt «*erőhöz jutni nem birunk*» s «*csontunk oly nagyon sorvadozik*» (*va'i joχttal tērėnnė, va'i joχttal χuľnė luwūw sak ta kańšlaŋkwė patwės* II : 312), kinek szája: «csontunkat pusztító tērėn-száj, kór-száj» (*luwėm χāltėm tērėn-sūp, χuľ-sūp* II : 374) s ruhaszárnya: «csontunkat pusztító tērėn-ruhaszárny, húsunkat pusztító kór-ruhaszárny» (*luwūw χāltėm tērėn-kēmpli, ńawľuw χāltėm χuľ-kēmpli* II : 318, 373). A «tērėn gyötörte, kór gyötörte» (*tērėnläńšäŋ, χuľ-läńšäŋ* II : 419) ember eszméletét veszti; szeme nem lát, füle nem hall, mintha *köd* borította volna el előtte a világot. Ez a «tērėn köde, a kór köde»,*) melyet az istenidéző ige említ mondván, hogy az Égatya «a naptól körülforgott szent föld felett *tērėntől ködös* (t. i. eszméletvesztő) *ködös napot, kórtól ködös ködös napot* alkotott» (*tērėn sēŋχwiŋ sēŋχwiŋ χātėl, χuľ sēŋχwiŋ sēŋχwiŋ χātėl vārs* II : 311). Az ily «tērėn érintette, kór érintette nap»: «*átkos* (bünhődésszerző) nap» (*tērėn χājėm saw χātėl, χuľ*

*) A *tērėn-sēŋχw, χuľ-sēŋχw* kifejezés mása lehet az osztják eredetű *ńāl* «köd» szóval (Pápay J. Osztj. Népkgy. 20, 82) a felsőszigvai istenidéző igében előforduló *tērėn-ńāl, χuľ-ńāl* összetétel (*saw kuńärėn tērėn-ńālėn, χuľ-ńālėn ti χājwėsu* «sok szegényedet, a *tērėn-ńāl*, a *kór-ńāl* ért bennünket II : 349; *sāt sāmėn tērėn-ńālėn, χuľ-ńālėn pūwimėt* «hét vidékedet a *t. ń.*, a kór-*ń.* fogta meg» II : 356). A közlő ezt a kifejezést ilykép magyarázza: *tērėn vārėm ńālä, aumä* («tērėn okozta *ńāl*, betegség»); ezért fordításom: «a kór *kínja*». Szilasi szójegyzékében a «nyíl» szavához fogja, de ennek északi vogul alakja: *ńāl* (nem: *ńāl*). Egyértelmű kifejezés lehet az «Aranyos Fejedelem» északi osztják idéző igéjében: *χiń-ńāl (χ.-n. vāsmaŋ jem vaj)*, melyet Pápay J. (Osztj. Népkgy. 271) szintén «kór *kín*jának» fordít; a «kór kínját (tkp. *nyilát*) oszlató jeles állat» a Világügyelő-férfiú lova. Hogy a kórszellemnek lövőkészsége, ijja-nyila volna, más vogul-osztják forrásból nem igazolhatom; de jól érthető, hogy az Arany Fejedelem napként ragyogó lova (l. fent 065. l.) a «kór *ködét* eloszlatja». A *vāsmaŋ* talán annyi mint vog. *ūsmiŋ* az *ūs-* «űzni» (= magy. *űz-*) igéből, melyet a kórra alkalmazva is találunk (*tērėn-kēmpli . . . jol ūsän* II : 318); így: *χiń-ńāl vāsmaŋ* = «kór ködét elűző». A *ńāl* alak (*ńāl* helyett) népetymologiának is vélhető.

χājėm närin χātėl II : 404), mint átkos az út, melyen a kórszellem halad (*närin l'āņχ* II : 408) s a sírgödör, melybe az embert beleveti (*χiń χajtnė närin vāņχä* II : 402). Az az időszak, melyben a pusztító kór sűrűn szedi áldozatait: «alvilági bűvös, fekete bűvös, szentséges» időszak (*lai pasäņ, piti pasäņ jelpin tāl* II : 352).

A kórszellem törzsökös lakóhelyére vonatkozólag az istenidéző igék nyujtanak tájékoztatást, melyek t. i. többször utalnak arra a pokolféle «tüzét növesztő tüzes vidékre», honnan a suhogó ruhájú *tērėn-χul'* «fölemelkedik» (*nājä sastėm nājin sāmnėl tērėn lapės, χul' lapės* II : 393; *nājä sastėn nājin sām tērėn-kēpėl rēχtėn suj sujtėltėnät lāwėltawė* II : 331; l. I : 0211. l.). Azért kérik a vizi istenséget ekképen: «Mely födeles jeged fölött tapodott, *a hatalmas tērėnt, a hatalmas kórt hajtsd el a tüzét növesztő tüzes vidékre!*» (*aläņ jāņk alän tarmėlt ńākėm ńaņrä χul', ńaņrä tērėn nāj sastėm nājin sāmnė pōsäln!* II : 395), vagy így: «A csontunkat, húsunkat pusztító tērėn ruhaszárnyát, kór ruhaszárnyát űzd a fekete hátú szent föld alá, az aranyszerű szent tűzözön alá! (*luwūw χāltėm tērėn-kēmpli, ńawl'ūw χāltėm χul'-kēmpli pāņkin sispä jelpin mā joli-pālän jolä ūsän, sarni sirpä jelpin śākw joli-pālėn jolä ūsän* II : 318). Az alvilági eredetre s az onnan való fölemelkedésre utalnak a *χul'ili* «fölmerül, fölbukkan, előtűnik (vízből, föld alól)» és *lapi* «fölemelkedik» kifejezések az ily szólásokban: *tērėn-χul' χul'ili* «járványkór támad» (хворость ходитъ II : 352), *tērėn lapės, χul' lapsėm* «kór keletkezett» (II : 393, 397), különösen pedig az osztják eredetű *laj* jelző, melyet egy szigvavidéki közlő ekképen magyaráz: *χiń laji' mānėl χul'ilėnė mā'ės l'āγau* «a földből való előbukkanása miatt mondják *laj*-nak a *χiń*-t»; *piti soχpi laj χiń* ugyane közlő szerint osztjákul annyit jelent, mint vogulul *sēmėl sāχip lui tērėn* («fekete subájú alvidéki vész»).*)

---

*) A *laj* szót az eddig földjegyzett vogul népköltési anyagban a *laj χiń* (s az eliptikus *lai pasäņ. piti pasäņ* e h. *laj χiń p.* II : 352) kifejezésen kívül még a REGULYtól följegyzett déli énekek következő jelzéseiben találjuk: *laj āγi, laj pi'* (REG. *läjoai läjpi* III : 224), hol «kis *leányt*, kis *fiút*» jelent (kik a medvének, ha

Alvilági lakóhelyéről fölkerekedve a kórszellem az ő «átkos útján» (II : 408), mint valami kóbor vad, ide-oda «járkál» *(jạ̄mi)*, «futkos» *(χajti)* s «tapodva» szökell *(ńāki)*; ezért mondják az imádkozók: «tērėn nem járta, kór nem járta egyenletes földet *(tērėn jạ̄mtal, χuľ jạ̄mtal sästėm mā)* könyörgünk mi, óh király!» (II : 353) s szólnak az istenidéző igék «tērėn futotta, *kór futotta hét útról (tērėn χajti, χuľ χajti sāt ľạ̄ńχ* II : 333, 408), «a *χi̊ń* futotta átkos gödörről» (II : 402) s «a födeles jég födele fölött tapodó hatalmas tērėnről, hatalmas kórról» (II : 395). A kórtól menekvést, illetve «t ē r ė n t ő l, k ó r t ó l v é d e t t h e l y e t» *(tērėn-sāj, χuľ-saj* II : 383) csak az istenség segedelme nyujthat, mely különféle módon valósul. Egy imádságban arra kérik a Világügyelő-férfiút, hogy «hét élű éles szent kardjával a csontot pusztító t ē r ė n n e k s z á j á t, k ó r n a k s z á j á t f o g j a l e a nő csontja, férfi csontja hova hullott, a piszkos hátú szent föld alá» *(nē-lu patėm, χum-lu patėm pāŋkiŋ sispä jelpiŋ mā joli-pālėn*

---

az ajtó küszöbén akarna kilépni, «szőre hegyét bemocskolnák, leprüsszögnék»), továbbá *laj tạ̄rėm, laj pupi̊'* (Reg. *laitarom, laipopi*), melynek értelme: «kis *isten*, kis *bálvány*». Gyakrabban találjuk a kiadott Reguly-féle északi osztják hősénekekben, így: *pitᶜ uŋglap laj χi̊ń ort* «fekete szájú alvilági *Xi̊ń-fejedelem*» Pápay J. Osztj. Népkgy. 17) | *χala χalti̊ soχėŋ mū, laj soχėŋ jemėŋ mū* «halott haló réteges *föld*, alvilági réteges szentséges föld» (u. o. 168, 227, 86) | *laj vụri ạ̄lŋėl laja pontlėśtal, putᶜ vụri ạ̄lŋėl puta pontlėśtal* «alvilági (sötét) *véres* vége alvilági gyanánt omlik, fekete véres vége feketekép omlik» (22); *laj pạsχėŋ, put pạsχėŋ* «alvilági, fekete cseppes» (*verejték?* 24; vog. *posėχ* «csepp», *posγi* «cseppeg») | *śōmlėŋ śašpi laj χạ̄r soχ, vᵘarsėŋ punpi laj vạj soχ* «rovátkos hátú alvilági *bika* bőre, lószőrfajta szőrű alvilági állat bőre» (77, 154); *śōmlėŋ śašpi laj sosl, laj jor,* rovátkos hátú alvilági *gyík*, alvilági *jōr*-állat» (163); *śōmlėŋ śašpi laj sosl, lilėŋ sosl* «rovátkos hátú alvilági *gyík*, eleven gyík» (44) | *laj vēsi, jēŋk vēsi śiŋśvp vᵘạś* «alvilági szörnyeteg *(mammut?)*, vizi szörnyeteg sánczú város» (106), *muwėŋ χonpi laj vēsi, jēŋk vēsi* «földes gyomrú alvilági szörnyeteg, vizi sz. (169). Ez a *laj (läj)* szó lehet a magyar *le (le-nt), lej-ebb)* mása s összefügg vele bizonyára a vogul *lui* «alvidéki» és *lạ̄ŋχäľ* «lefelé» (vízre mondva) szó is, mely utóbbinak alakján a *nạŋχäľ* analogiai hatása ismerhető fel (v. ö. *numi* «felső», *numėn* «fönt», miszerint *nạ̄ŋχäľ* e h. való *nạm-γäľ*, mint *alγäľ* «fölfelé» e mellett: *ali* «felvidéki»).

am luwėm χα̊ltėm tērėm-sūp, χul'-sūp' jol-pūγāln! II : 373—4). A pelimi istenségről mondja az idéző ige: «Fehér subád ujja szélét ha meleg szélnek jóságos heve mozgatja: *lábbal járó lábas istenfiad* a t ē r ė n futkosó utat apró szemű szemes hálóval bevonja s a betegségnek megtalálhatatlan átkos útja elzáródik (*māń sampä samiŋ χulpėl tērėn χajtėm l'α̊ŋχ lap ta χartilawė, χul' χα̊nttal näriŋ l'α̊ŋχ lap ta tα̊rtawė* II : 408); ez azt jelenti, hogy az istenség jó indulatából az ő szolgája a kórt, mint valami halat a vízben, apró szemű hálóval elfogja s további útját elrekeszti. Egy Regulytól följegyzett istenidéző igében olvasható, hogy az emberek a kórral, mint valami félelmetes ellenséggel szemben hatalmas *erőművekkel* védekeznek: «Nyers vasból való czölöpös sánczot (?) kezdtünk ím elkészíteni, vasból való nagy torlaszoló fával kezdtük ím eltorlaszolni» (*ńār kēr mūrėŋ most ti vα̊arėltėsūw, kēr jäniŋ nārėp ti nārėptāltėsūw* II : 331—3) — mondják s mintha ez nem volna elégséges, az erdőégés további terjedése ellen alkalmazott eljárást is emlegetik, a midőn t. i. az útat elvágják s vízzel locsolják: «A tērėn-futkosó hét utat vérrel töltött hét vízmerővel mind tele locsoljuk, a kór-futkosó hét útelágazást éles kés hegyével mind tele vagdaljuk» (*tērėn χajti sāt l'α̊ŋχ kēlpiŋ sāt kāt'ėltapėl sα̊χä tα̊wlaŋkwėt, χul' χajti sāt l'α̊ŋχ-tα̊wip ēlmėŋ kasäjtal'χėl sα̊χėl sė'isaŋkwėt);* ettől «az ágyvánkosra esett (beteg) házi apának háromszoros életkora kezdett támadni» (II : 333). Az itt említett kerítés, torlasz, útmetszés s vérrel való locsolás bizonyára *jelképes cselekedetek*, melyek a kór ellen való imádságot s áldozatot kísérték. Ezekre hivatkozik egy Regulytól följegyzett másik istenidéző igének következő helye is: «Hajdan, midőn az asszony, az úr növekedett (ifjú korukban), midőn jeles áldozattal jöttek eléd (az uralbérczi istenpár elé) sem a kór, sem a tērėn át nem hatolt; most *vassánczuk (kerítésük) ím meglágyult*, a tērėn is áthatolni kezdett, a kór is áthatolni kezdett» (*ań kērsiŋsänl ti kāmńämės, tērėn ta pasäpāltės, χul' ta pasäpāltės* II : 401).

A vogul-osztják kosmogoniai képzetek tárgyalásánál volt alkalmunk tüzetesen foglalkozni azokkal a regékkel, melyek a kórnak eredetére s a földön való elterjedésére vonatkoznak (l. I : 0360—3. l.). Mint ezeknek lényegét itt azt lehet kiemelnünk,

hogy az «Alvilág fejedelme» — *Xuľ-ątėr* «Kórfejedelem», vagy *Kuľ-ątėr* «Ördögfejedelem» — kinek uralma alá a kuľok és a kórszellemek tartoznak, illetve leányának *(Xuľ-ątėr āγi)* kisebbik fia volt az, a ki a betegségeket a földre hozta: még pedig az utóbbi *vérontással*, azzal t. i., hogy a «halottas országnak» *(χąläŋ mā)* hét vasmellű búvárkacsáját *(tāχėt)*, hét vöcsökjét *(loli')* megsebezte s ezek szerteszét futva aláhulló vérük csöppjeiben «a tērėn nélküli föld tájait tērėn-nel, a kór nelküli föld tájait kórral árasztották el». A pelimi isten regéiben (u. i. 05. l.) is láttuk, hogy az embereket pusztító kór vérontásból — ez esetben az istenség tulajdonát tevő «*jūr*-állatok» (a szent nyírfa alá hullott s az odaszálló madaraktól fölfalt férgek) vérének ontásából — ered az embereket pusztító kór.

A *tērėn* és *χuľ* szók alapértelmét s eredetét illetőleg szintén utalhatunk előbbi fejtegetéseinkre (l. I: 0398. és u. i. 0238. l.). A *χiń* a vogulban osztják eredetű szó, melyet egy szigvavidéki közlő e szavakkal magyaráz: *mānėl χuľilėnė χiń ēlėm-χąlės-mos vāri* «a földből fölkerülő *χiń* az emberi betegséget szerzi», értelme tehát «a kór szelleme», vagy maga «a kór». További származására világot deríthet a keleti török *kïjïn, kïin* «Qual» (= magy. *kín*) szó, mely a *kïi-* «einem etw. in feindlichem Sinne antun, Jemand angreifen, vernichten, tödten» (Radloff: Wb. II: 690, 695, 718) ige származéka. E szerint a *χiń* török eredetű s nem az av. *haēnā-*, óper. *hainā-* «Heerschar; Feindesheer» szó mása, mint Patkanov (Irtysch. Ostj. I: 103) véli. A vogul *mos, mąs* = osztj. *mos* = cseremisz *mož* «betegség» eredetére nézve l. ÁKE. 320.

Mythikus állatok és növények.

A természeti jelenségeket személyesítő s azokkal rendelkező *emberféle* mythikai lények sorát a vogul nép hitvilágában *állatok* és *növények* alakjában képzelt hitregei alakok egészítik ki. A nyugatszibériai népek felfogása szerint nincs lényeges külömbség ember és állat közt. Már a teremtés regéiben egyenlő az ember és állat alkotása (I : 0355) s tényleg nemcsak testi sajátságaik egyneműek, hanem szellemi tehetségük és lelki életük is. Az állat is lehet nemeslelkű és gonosz, szelid és indulatos, becsületes és ravasz, gondolkozhatik, szégyenkezik, bosszút áll, ép úgy mint az ember. Sőt a beszéd tehetsége is közös tulajdona az embernek, állatnak, de még a növénynek is (pl. II : 236), a mint ezt a mythikai népköltésben lépten-nyomon van alkalmunk tapasztalni. Emberek és állatok legfeljebb, mint külömböző társadalmi osztályok térnek el egymástól, de e társadalmi osztályok berendezése mindkét csoportnál egynemű. Sajátságosan alkalmazza a vogul nép felfogása a r o k o n s á g i képzeteket az állatokra. Ép úgy mint az embernél a férj és feleség «gazda» (vagy: «öreg ember») és «asszony» *(ạ̄jkä, ēkwä)*, az állatokra is mondja a közbeszéd, hogy pl. a rénszarvas, vagy eb hímje: «rénszarvas-gazda, eb-gazda» *(sāli-ạ̄jkä, āmp-ạ̄jkä)* s a nősténye: «rénszarvas-asszony, eb-asszony» *(sāli-ēkwä, āmp-ēkwä)*. Az énekekben külömböző állatfajoknak egymáshoz való tartozását az «öcs» *(āpśi)*, «húg» *(ūśi)*, «néne» *(ūp, ōpi)*, «nagybácsi» *(aki)* és «nagynéni» *(ākw, ọakw)* rokonságnevezetek jelölik. Így mondja az *egér*, hogy az őt fölfaló *halászmadár* az ő «bácsikája-atyja» (*ńār χalleuw χum akim-āśėn jūw-pośulawäsėm* «fehér halászmadár-férfi az én bácsikám-atyám bekapott engem» IV : 318) s a *medve*, hogy a *rozomák* az ő «öccse» (*tūlmaχ āpśitä* III : 120), a rozomák-asszony az ő «húgocskája» (*kaľ tūlmaχ-nē ūśikwė* III : 85, 86), illetve «nénikéje» (*kaľ tūlmaχ-nē ūpukwė* III : 84, 85) s szintígy «nénje asszony» a nőstény *nyúl* (*kaľ sạwėr ūpėn nāj* III : 258), valamint a «tobozevő nő», a *magtörő holló*-asszony (*pākw-tēpi nē opi nāi, nạχėr ľätnė opi nāj* III : 205, *ūs voräp-nē ūpėm* III : 123), ki külömben más énekben «húga» is (*ūnt voräp nē ūśim* III : 92). A *rigó* a medvének «nagynénije» (*kwär-kwär*

ēkwė ọakwėrėśät III : 130) s az «ezüstszájú *kakuk*-asszonyt» *Kul'-ątėr* «nagynénjének» mondja ez istenségnek hymnusa (*ąln süppä kukkuk-nē ākwä* II : 291).

Az állatok társadalma állandó érintkezésben van az emberekkel és istenekkel. E tekintetben nevezetes szerepe van különösen a *holló*féle madaraknak és a *kakuk*nak, melyeket a mythikai népköltés gyakran emleget embereknek s isteneknek hírt vivő s tanácsadó szolgálatban. «A felülről jövő, félszárnyra [ereszkedett] réti *hollóöregnek* (*tōγol-pēlvk ńōrėm χōlvχ-ikėn*) magas fa bűvös tetejére való szállását» nehezen várják az osztják énekek szerelmes hősei, mert tőle remélnek hírt szívük választottjáról (Pápay J.: Osztj. Népkgy. 109, 152). A kondai hősök vogul énekében (II : 226) a Háromölnyi erdei bálvány a mindent kiszimatoló *csóká*tól (*k'wōrėχ*), majd a *holló*tól (*k'wəlėχ*) tudakolja, hogy ki rabolta el a feleségét, de ezek felüknek rosszlelkűségére hivatkozva a választ megtagadják, mire emez a *szarká*hoz (*sakwėl'äχ*) fordul kérdésével, ki egy «hét arasznyi halzsíros bödön» igéretére csakugyan elárulja, mit társai közölni nem akartak. A Patkanov-tól följegyzett irtisi osztják hősénekekben és regékben a megszorult hősök rendesen eldobják maguktól süvegüket s ez *kakuk* (*kova*) alakjában repül tova a rokonhoz, vagy szövetségeshez, hogy hírt vigyen a fenyegető bajról és segedelmet hozzon (Irtysch-Ostj. II : 62, 78, 20). A *Kul'ątėr* hymnusban (II : 291) az «ezüstszájú *kakuk*-asszony» előre figyelmezteti az Égatya haragja elől menekülő *Kul'-ątėrt*, hogy a homokdombot, melyet a tenger árjában úszva magának nyugvó helyül elővarázsolt másnap az Égatya elönti; utóbb pedig tanácsokat ad pártfogoltjának, melyeknek segedelmével emez házat, majd egy «vége érhetetlen várost» és hadi népet bűvölhet magának. Patkanov szerint (I : 132) az irtisi osztjákok a *hollót* (*χūloχ*) jósmadárnak tekintik, miért is ha valamely vállalkozás kezdetén meglátják, figyelmesen vizsgálják repülésének módját s hangját. Ha gyorsan hasítja a levegőt s *kultùk*-ot kiált, ezt az osztják madárjóslás (talán a tatár *kaltak!* «óh, jaj!» indulatszóra gondolva) rossz előjelnek tartja; ha ellenben a madár nyugodtan lebeg s *koram! koram!* szavakat hallat, ez kedvező eredményét jelenti a szándékba vett vállalkozásnak.

Hogy az állatok világa az emberekével teljesen egynemű,

az abban is mutatkozik, hogy a z á l l a t o k h i t é l e t e is csak olyan, mint az emberé. *Numi-Tārėm* az állatoknak is égi atyja s ezek ép úgy imádkoznak hozzá, ép úgy igyekeznek kedvében járni fogadalmakkal és áldozatokkal, mint a föld urai. «Felső-Ég atyuskám, Felső-Ég apuskám!» — így imádkozik a vadászától üldözött *jávor* — «ha égbe tükröződő szent állatnak rendeltél te igazán engem, a világ végén tükröző szent tengerhez engedd, hogy lefussak» (IV : 308) s az égi atya meghallgatja a szorongatott állat kérését. Hasonlókép könyörög áldozatára hivatkozva a lovas vadásztól hajszolt *medve:* «Felső-Ég atyám, hallgass meg! A minap, midőn a nyusztos erdő hátán jártam, véres madárfiókot öltem, *a fejes állat fejét neked fogadtam;* a minap, midőn a vadas erdő hátán jártam, véres vad fiát öltem: *a véres vad nyakát neked ajánlva kiáltottam:* Ló lába bukó gödrös földet bocsáss alá, állat lába bukó halmos földet bocsáss alá!» (III : 173, 178, 183, 154, 158, 163) — s az Égatya itt is teljesíti, a mit az állat szabadulása kíván, a medve menekül. A samán, illetve v a r á z s l ó hivatást az állatok világában a «*nőstény rozomák-asszony nénike*» (*kaľ tūlmaχ-nē ūpukwė* III : 84) gyakorolja. Midőn a medvét abbeli bűne miatt, hogy «embernek jeges tetemét, havas tetemét fölfalta», az Égatya haragja sujtja s ő ennek következtében annyira lesoványkodik, hogy «ha vesszőre hág, a vessző is fölemeli; ha fűre hág, a fű is fölemeli»: ez inségében a rozomákasszony varázslatához folyamodik. «Te nőstény rozomák-asszony nénécske!» — így szól — «*igaz varázslatú nő (sari pēniŋ nē)* voltál [mindig]: varázsolj most *(voss pēnγėnūn);* igaz varázslatú fél kezecskéd hadd varázsolja ki: miért van az úgy, hogy egy vessző is fölemel, egy fűszál is fölemel; miért váltam én ilyenné?!» Erre «a rozomák-asszony fél kezét lekonyítva, igaz varázslatú igéjének végét varázsolja», elmondván a medve inségének okát olyképen, hogy ez az Égatya büntetése, mivel a medve elfelejtette mennyei atyjának «este tanított, reggel tanított tanítását», melyben gyakran intette, hogy az «ember fejszejelzetes, késjelzetes területét» ne bántsa. A medve sokszorosan áthágta e tilalmat, «a lihegve élő ember fölpeczkelte zöld fa hátú hátas csapdát mellével elhordta; tavi táplálékkal, obi táplálékkal teli éléskamráját mellével elhordta; jávorhússal teli dúczát mellével elhordta; az ember jeges tetemét, havas

tetemét mellével elhordta»: ezért következett reá a baj. «De — így vigasztalja az állati varázsló — igaz varázslatom végét ím kivarázsoltam: tovább ne félj, kedveském, nem fogsz már elveszni» s megadja neki a tanácsot, hogy e vidékről merre menjen, a telet hol töltse s főkép, hogy «a lihegve élő embernek fejszejelzetes, kés-jelzetes területéhez többé ne közeledjék» (III : 85—90, 120). Annak példájára is akadunk, hogy egy állatfaj valamely nála erősebb másik állatfajt, úgy mint a mai vogul-osztják ember a régi kor hőseit, *istennek* nevezi. «Fürtös *isten bácsiatyának*» (*sa'iŋ tąrėm akim-āś* IV : 318) mondja ugyanis az egér énekében a «fehér halászmadár férfit» (*ńār χalleuw χum*), ki őt «torka feneke közéül való falatkép bekapta» s hasába kebelezte.

Az ember és állat szoros kapcsolata kifejezésre jut abban is, hogy az énekek és regék hősei igen gyakran öltenek állati alakot s miután egy ideig így folytatták életüket, ismét visszaváltoznak emberekké. Az ily átalakulásnak gyakori kifejezése, hogy a hős az illető állat bőrébe búvik, mely művelettel a legfokozottabb mértékben birtokába jut amaz állat természetes tehetségének és erejének. Így olvassuk a teremtés regéiben, hogy az ősember-fi «vörös *evetbőrébe* bujva» (*kēlp lē'in-sąwä kiwėrnė śältäps* I : 142, 147, 150, 154) «fogas evet, karmos evet alakjában» (*puŋkiŋ lē'in, kwonsiŋ lē'in χuritätėl* I : 138) hág föl az Égatyához, hogy tőle a föld előbuktatására tanácsot kérjen. Az Égatya «egy *búvármadár-bőrt* és egy *vöcsökbőrt* ad neki» (*tāχt-sąwėl, luli'-sąwėl majwės* I : 139) s ő ezekbe bujva homokot hozhat elő az ősvíz mélységes fenekéről. A kalandjait járó Világügyelő-férfiú útjainak elején «vasból való *ölyv-*, *nyúl-*, *egér-* és *csuka-bőröket*» kap nénikéjétől (*kēr χąrtχėn-sąwėl, kēr sąur-sąwėl, kēr ńoliŋ mā-tapriś-sąwėl, kēr sąrt-sąwėl majwės* I : 7), melyeknek segedelmével holló alakban megjelenő ellenfelét a levegőben üldözheti, majd midőn ez nyúl, egér és csuka alakjában igyekszik menekülni, ő is ugyanez állatok bőrébe bujva halad utána a föld színén, a föld mélységében s a tenger vizében, míg végre utóléri s összeapríthatja. Ugyanez ifjú hős a madárjáró déltájról szerzett nejével hozományul egy «aranyból való *lúdbőrt* s egy aranyból való *hattyúbőrt*» (*sąrniŋ lunt-sąw, χątäŋ-sąw* I : 30) szerez s ő az egyik, neje a másik madárbőrben repülve térnek meg lakó földjükre. A munkeszi Hadisten-

nek REGULYtól följegyzett osztják hősénekében (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 28), midőn az ifjú egy «csöndes vizű ragyogó tóhoz» érkezik, ott «lápra szálló lápi *hattyú*, tóra szálló tavi hattyú kiáltásának szava hallik»; midőn pedig leszállanak, «a lápra szállt három hattyú a *bőrét* elhajítja *(lāra lāṭėm χōlom χōtaŋ soχlal lāḳēmamel)*, a tóra szállt három hattyú a bőrét leveti s mint a kelő nap [oly szép] fürtű úri nők, mint a nyugvó nap [oly szép] arczú nők lettek» belőlük. A Kaltės-leány nászregéjében (II : 295) az Ob mentén «*holló* alakjában holló jő; *szarka* alakjában szarka *(sakwal'iχ)* jő; az orra evetszőr vastagságú dérrel van bederesedve. A messze földről jött holló *levetvén bőrét (sąwä lēumatnė)*, minő teremtésű úri nő fia, úr fia képében áll ottan!» Ez az ifjú vezeti aztán a Kaltės-leányhoz vőlegényét (l. fent 044. l.). PATKANOV irtisi-osztják regegyűjtésében (II : 118) egy nő szarka alakjában repül be az ablakon át a házba, hol *szarkabőrét (sāw-nēŋ sŭγot)* levetvén, visszanyeri emberi alakját, majd utóbb ismét e bőrbe bujba ugyancsak szarka képében távozik. A tűzözön-énekben az Aranyfejedelem oly házban mulat, hol a gazdák a házon kívül *rozomákbőrben* (*tūlmaχ-sąw* I : 49), *farkasbőrben* (*sāli-uj-sąw* I : 50) és *medvebőrben* (*uj-āńś-sąw* I : 50) járnak, midőn hazajönnek, ez állatok módjára morognak, dühösen ugrálnak, utóbb azonban levetve állatbőreiket «úrasszonytól, úrtól született férfiakká» változnak. Ugyanez elbeszélést megtaláljuk a munkeszi Hadisten énekében is, hol az állatbőrben jelentkező ifjak a «Hét-ujtsi fejedelem» fiai (II : 198—200). Maga a «Hadisten» is elváltozik egyszer *medvévé* olykép, hogy «réti állat karmos ruháját» (*ńūrėm-uj kwonsiŋ ta'il* II : 193) magára rántja s a *Ląpėχ*-tóba szökve «réti állat haragvó ordításával» ijeszti ellenfeleit. Partra érkezvén félreveti «réti állat karmos ruháját» s rendes ifjú képében íjjal-nyíllal folytatja az üldözést. Végül megemlítjük itt is azt a fent (0251. l.) közölt néphitet, hogy a mēnkw gyakran *gyík*ba, *kígyó*ba és *béká*ba búvik, s hogy midőn a gyíknak farka törik, belőle a mēnkw távozik.

Az állatalakra való változásnak sok egyéb példáját is találjuk a vogul-osztják mythikai népköltés följegyzett anyagában. Így olvassuk a «Tűzmohás-tavi öreg» nevű bálványistenségről, hogy egykor üldözője elől menekülve «vörös *evet* alakjára változtatta el magát» (*viγir lēïn χuril pērėmtaχtės* II : 96) s egy faodu-

ban tűnt el. A larvosi hősök énekében az üldözött orosz fejedelem «*egér* képében» (*mā-tapriś χuril* II : 71) fut el, vérbosszútól tüzelt osztják ellenfele pedig «*hölgymenyét* képében» (*śolśi-χuril* II : 71) halad nyomában. A Világügyelő ifjú üldözése elől *Pārä-parsėχ*, mint fentebb is érintettük, *nyúl* képében (*sąur-χuril* I : 12) szökdelve igyekszik szabadulni, majd utóbb *egérré* változva egy földalatti lyukba búvik. A munkeszi Hadisten «hosszú tavaszi napon, hosszú őszi napon át» hiába üldöz «egy üst kormához hasonlatos (fekete) szép *nyusztot* (*pūt-pāŋk voipi jąmės ńoχs* II : 201), az állat magát halálra nem adja, sőt utóbb eltűnik a vadász szeme elől, a midőn kiderül, hogy tulajdonkép az utóbbi ifjú nejének, egy «szegélyes kendőt, rojtos kendőt öltött asszonykának» az alakmása, ki ily módon irányítja magára vadászbuzgalmában vele nem törődő férjének figyelmét. Némileg hasonló ehhez az a rege, melyet Gondatti (27. l.) a Szoszvaközépi-öreg nevű bálványistenség leányáról közöl. E szerint e leányt egy obvidéki ifjú, ki őt erőn erővel feleségül akarja megszerezni, rénszarvasoktól vont szánon üldözi. A leány ugyancsak rénszarvasoktól vont szánon fut, de egyszerre csak észreveszi az ifjú, hogy a rénszarvasok nyomát *nyuszt-* és *hölgymenyét*-nyomok váltják fel, melyek egy vörösfenyőhöz vezetnek s megérti ebből, hogy a tőle üldözött nő az istenségnek leánya, ki állatalakban menekül előle (l. fent 030. l.). Egy irtisi-osztják hősénekben (Patk. II : 88—90) a Világügyelő férfi «Égatyától alábocsátott deres oldalú *vasfarkas*» (*Tūrum estem saiteŋ-puŋdape kart jěvra*) képében üldözi a réneket, míg egyszer csak megúnván a dolgot, megrázkódik és a maga emberalakjában áll az állat előtt. A Tēk-öreg nevű bálványistenség, miután Ajäsz-isten öreg hadi népét teljesen kiirtotta, «*róka* alakjában» (*oχsėr-χuril* II : 13) gyalog szerrel tér vissza lakó földjére.

Igen gyakori eset a m a d á r alakra való változás. Egy osztják énekben (Pápay J. Osztj. Népkgy. 120) az ellent üldöző hősök «*szárnyas állat hét képében* (*toχlėŋ* v^{u}*ąj lābėt χōr*) való járásuk után a *Num-Tōrėm* atyjuk lakta arany tetőnyilású hét ház belsejébe», vagyis az *égbe* jutnak. Patkanov szerint (Irtysch-Ostj. I : 131) a déli osztjákok néphitében az istenek néha *ölyv* (*χardagan* = ÉV. *χąrtχėn*) alakját veszik fel, pl. midőn szent helyeiket ezek megsértése miatt elhagyják. *Ölyv* alakjában röpül

a Gondattitól közölt rege szerint (21. l.) szükség esetén a Szoszvaközépi-isten is (l. fent 028. l.). A Világügyelő ifjú föntemlített *Päräparsēχ* nevű ellenfelének többféle «bűvös ereje» *(muträ)* közül a rege első sorban azt említi, hogy «egy hét csúcsú vörösfenyőre *holló* alakban (*χulaχ-χuril* I : 11) száll, mindenféle város minden tájékát nézegeti» s ha valakit észrevesz, «krákogva az erdőbe repül». A Világügyelő ifjú ezt, mint fentebb (0308. l.) is érintettük, «vas *ölyv*bőrébe» bujva üldözi. A Szoszvafői-öreg szerencsétlen hadjárata után Ajäsz-isten lakából «fönn járó *erdei szarka* jeles alakjában» (*numėl minnė vōr-sakwal'ik jamės χuril* II : 156) megy «tavi hattyú [repülte] jeles útjára» (l. fent 0121. l.). Gondatti értesülése szerint (22. l.) Ajäsz-istennek neje is *szarka* alakjában repült egyik városból a másikba leánykorában, midőn nem tetsző kérője elől menekülni igyekezett (l. fent 028. l.). Ugyane forrás értelmében (21. l.) Ajäsz-isten azzal a képességgel rendelkezett, hogy tetszése szerint *hattyúvá* változhatott. Midőn a hittérítők 1712-ben az Irtis torkolatánál tisztelt «Obi-öreg» (Старикъ Обскій) nevű osztják bálványt elpusztították, a népképzelet szerint a bálványban lakozó szellem — a mint erről bennünket Novitzkij tudósít (l. Vog. Népkgy. I : 0105. l.) — *hattyú* alakjában emelkedett ki a lángokból. A medveünnepi színjátékok egyikének «az obi *lúddá* változott szamojéd férfi öreg» (*Oas-lənt joryėn k'əm aṅśuχ* IV : 251) a tárgya, ki négyszögletű szögletes zsírtartó nyírhéj-csésze módjára bocsátkozik alá a vízbe» s itt lúd képében uszkálva felkölti az arra járó lúdvadászok figyelmét. Ezek akármennyi nyilat bocsátanak is reá, megsebezni nem tudják mindaddig, míg maga a lúd-ember «állati halálos halálos helyét», vagyis megsebezhető testtáját önként föl nem tárja. Miután meglőtték, s lúdtestét a vadászok az üres pajta zugába dobták, a «szamojéd férfi öregecske» újra visszatér emberi alakjába s vadászai az Ob partján találják, a mint a kifogott nyelmahalnak a fejét verdesi. A larvosi hősök énekében az üldözött orosz fejedelem, miután egér alakjában menekvése nem sikerül, «*vas-búvármadár* képében repül tova» (*kēr-tāχti' ēlä tïlämlės* II : 71), de osztják ellenfele most *vöcsök* képében *(luli'-χuril)* üldözi tovább. Gondattti szerint (20. l.) az Obfői-isten a hadakozó korban egyszer egy *halászmadár* (кари нöрыхъ) alakját öltötte magára (l. fent 0188. l.). Ugyane közlő tudósít arról a regéről,

hogy midőn a Szoszvaközépi-öreg a bátyjának szánt, de előle menekülő leánynak pártfogóit megbünteti, ezek egyike *fajddá* változva röpül segedelemért az Égatyához, üldözője azonban őt ölyv alakban utóléri s széttépi (l. fent 029. l.). PATKANOV (I : 132) közlése értelmében az irtisi osztjákok régebben a *bagolyt (jiba)* különös külseje miatt tiszteletben tartották. A hősénekek szerint az előkelők leányai gyakran öltöttek magukra bagoly alakot, midőn arról volt szó, hogy szüleik és testvéreik tudta nélkül fölkeressék szivük választottjának lakóhelyét s előtte föltárják érzelmüket. Az ily «*emberarczú baglyoknak*» (*χoi vańmap jiba* PATK. II : 24, 206) emberi eszük és nyelvük volt. A Tuchtä-folyó torkolati istennőcske énekében a «*Törzsöktelepes bagoly hét fia*» (*Sąssä jipi̊' sāt pi̊'* IV : 228, 229) az istennő kérője gyanánt szerepel. Ugyane névvel találkozunk egy medveünnepi színjátékban (IV : 207, 210), hol — mint ezt fent is (0234. l.) említettük — a «Törzsöktelepes bagoly hét fia réczehívó, lúdhívó sipító hangon» kéri föl játékra az «Égenfüggő hét fiút» s e játékban «fürtös, hajas leánytestvérüket» is felajánlják nyereménynek.

Hogy amaz állatalakok közt, melyekre az ének és rege emberei elváltozni szoktak, a h a l is szerepel, már fentebb (0308. l.), a Világügyelő ifjú és *Pāräpārseχ* viaskodásának jelzésénél, volt alkalmunk érinteni. Az Emder-város hőseiről szóló irtisi-osztják énekben is «egy rázkódással *sérinczhallá* változik» (*teara χōrat rāχimot* PATK. II : 38) az üldözött fél, míg az üldöző *csukává (sōrt χōrat rāχimem)*. A Szoszvaközépi-istenről említettük azt a regét, hogy midőn az Égatya őt haragjában a földre, illetve a Szoszvába dobta, ő bűvölettel hirtelen *békává* változott s a vízből kiúszván, «Békafejedelem» *(Pori̊pane-ätėr)*, vagy más forrás szerint «Békaalakú férfi» *(Pori̊pane χurip χum)* néven vált ismeretessé, szoszvaközépi várát pedig «Békavárnak» *(Pori̊pane-ūs)* hívták (l. fönt 022—3. l.). Végül van arra is adatunk, hogy a regealak *bogárrá* változik; ez történik t. i. a Szoszvaközépi-isten fent említett női tejtestvérével, ki szerelmes üldözője elől nyuszt, majd hölgymenyét képében fut el, utóbb pedig egy vörösfenyő tövébe menekül, hol a gyökerek közt kis bogárka alakjában észrevétlenül meghuzódhatik (l. fent 030. l.).

Mindez esetekben az állatalak átmeneti, nem végleges képződés, vagyis az elváltozás nem történik azzal a czéllal, hogy

az illető személy állati alakjában mindenkorra megmaradjon. Másfajta elváltozásról szól a *medve* származásának déli vogul története, mely szerint az erdők e hatalmas s okos állata a világ alakulásában szereplő hét ősfi legidősbikének mása, ki t. i. a fölött való bosszuságában, hogy öcséinek könnyelműsége s vele szemben tanusított engedetlensége kórt és halált hozott a kór- és haláltalan földre, vérmámorba esett s nagy öldöklés után dühöngésében «maga viselte sűrű szemű szemes pánczélruháját apró darabokra rágta, saját lábára, saját kezére köpte: a réti állat (medve) szőrös subája abból támadt; hét nyíllal megrakott szeges tegzét apró darabokra harapdálta, saját lábára, saját kezére köpte: a réti állat öt csáklyájú csáklyás kacsója (öt karmos előlába) abból támadt, a réti állat öt csáklyájú csáklyás csizmája (öt karmos hátsó lába) abból támadt; aranybojtú bojtos kardját apró darabokra rágta: a réti állat tíz fogú fogas ágasa (szája) abból támadt» s így egészen medvévé változva «a járatlan erdő, sötét erdő zugába távozott el» minden időre (I: 98—99, 124—5). Ugyancsak végleges alakulással változik állattá az Obfői-isten menyasszonya, kit dühös viselkedése miatt Polėm-isten az Irtisbe dobott s átkával *hallá* bűvölt (l. fent 013. l.). Hasonló ezekhez a hősöknek s egyes állatoknak, különösen rénszarvasnak és jávornak *kővé* való változása, a minő esettel többször volt alkalmunk foglalkozni (l. fent 019—021, 0185—6 és I: 0226. l.).

Szent és tisztelt állatok.

Midőn a vogul-osztják néphit oly egyneműnek fogja föl az emberi és állati életet, hogy a faji külömbség vonásai köztük szinte elmosódnak, igen természetes, hogy egyes rendkívüli tulajdonságokkal kiváló, nagy erejű, ügyes, okos, illetve rejtelmes megjelenésével és eltünésével meglepő állatokhoz ugyanolyan képzeteket fűz, mint a hasonló tulajdonságú mythikai emberekhez, a bálványhősökhöz, vagyis hogy vannak *regékkel és vallási szertartásokkal tisztelt állatok* is, melyeket esetleg *bálványképben* ábrázolnak és *«szent» (jelpiŋ uj)* jelzővel illetnek. Ily állatok:

1. A medve, melynek tisztelete már köznyelvi *uj-āńś*, LV. *uj-ańšuχ* «állatatya, állatöreg», FLV. *ḁ̄pä*, KLV. *ōpä* (v. ö. FLV. *ḁ̄päré́ś*, KLV. *ōpäréś*, ÉV. *ḁ̄pĺė* «apó, nagyapó, dédapó»,

TV. *ąpą* «ipa», magy. *apa*) nevezeteiben is kifejezést nyer. Ez állat kultuszának számos jelenségével külön szakaszban, medveénekgyűjtéseimnek bevezetése gyanánt szándékozom foglalkozni, miért is e helyütt röviden csak azt említem meg, hogy az ének a medvét «T â r ê m - s z e r ű s z e n t á l l a t n a k, K w o r ê s z - s z e r ű s z e n t á l l a t n a k» (*Tārėm-sirpä jelpiŋ uj, Kworės-siriŋ jelpiŋ uj* III : 479) dicsőíti, a mint a szigvai és az irtisi-osztják nyelvben a közbeszédben is említik ez állatot «szent állat» (*jelpiŋ uj;* IO. *jemėŋ vōje* PATK.) jelzéssel, továbbá hogy medvealakot ábrázoló rézből és ólomból készült apró *bálványöntvényekről* több forrásból van tudomásunk (l. I : 0156 és PATKANOV: Irtysch-Ostj. I : 106).

2. A j á v o r (ÉV. *sārp*, KLV. *šuorp*, ALV. *šąrp*, PV. *sus*, KV., TV. *sos;* IO. *ńoχ*), melynek rendeltetéséről, tiszteletéről és regéiről a *jávorénekek* szólnak (IV : 301—317). Ezek egyikében a jávor, épúgy mint a medveénekekben a medve, maga beszél önnönmagáról s ekkép adja elő eredetét és hivatását: «*Numi-Tąrėm az én atyám bocsátott alá engem;* hosszú fülű füles állatkép, hosszú lábú lábas állatkép bocsátott alá engem; *táplálékkal, táplálékkal [élő] emberének szive csúcsára való izletes falatjául, Numi-Tąrėm atyám [azért] rendelt engem*» (IV : 301). Ezzel egybehangzólag mondja a teremtési ének, hogy midőn a «Kérges-Föld anya» «Fönn járó szárnyas Kalm» követét azzal a kérdéssel küldi az Égatyához, hogy a megteremtett «táplálékkal, táplálékkal [élő] ember megenni való szive csúcsabeli ízletes falatját honnan vegye», az Égatya ekkép válaszolt: «Majd ennek az alant elterülő (ülő) sűrű fájú lúczfenyvesnek oldalába, a hét ünős jávortehenet fogom oda bocsátani, az ünőt és tulkot fogom [oda] bocsátani, a tarka jávorborjút az anyjával az ott elterülő bikanyelv keskenységű lápra, fogom oda bocsátani: táplálékkal, táplálékkal [élő] embere a szive csúcsára való ízletes falatot, onnan hadd keresse!» (I: 104—5, 89—91).

Ismételve volt alkalmunk foglalkozni ama regével, mely szerint a jávor eredetileg *hatlábú* s *rémes nagyságú* volt,*) de

---

*) Hasonló mythikai állat az ind *çarabhas*, melyet *nyolczlábú (ašta-pādas)*, az oroszlánnak és elefántnak veszedelmes *szarvasféle* vadnak képzelnek (BÖHTLING-ROTH: Sanskr. Wb.

utóbb a *Moś-χum* egy rendkívül fáradalmas vadászatban bűvös eszközök segítségével leterítette, két hátsó lábát lemetszette s arra kérte az Égatyát, hogy ezt az állatot négylábúvá változtassa igézetével, hogy a táplálékát kereső ember vele könnyebben boldogulhasson (I : 0367—70, II : 0224—6). Az ősi hatlábú jávor leteríttetése után a *gönczölszekér* csillagzat képében égre rajzolódott s ez innen nyerte «j á v o r c s i l l a g» *(sārp·sąw)* nevezetét (l. fent 0223—4. l.). Ezért mondhatja magáról e jávor énekében, hogy «*Numi-Tārėm* atyuskája égbe tetsző s z e n t á l l a t n a k (*tārėmnė kēlėm jelpiŋ ujī*' IV : 308) rendelte őt». A néphit szerint is «*a jávor az Égatyától jelzett állat*» (*sārp Tārėmnėl sąwlėm uj* IV : 415).

A jávor t i s z t e l e t é n e k főtörvénye, hogy h ó n a p-s z á m o s n ő h ú s á t n e m e h e t i. «Az Égatya igéje úgy rendelte őt (a jávort) — mondja egy vogul közlés — hogy kisházbeli (t. i. hónapszámos) állapotban ne egyék (*Tārėmnė toχ sātwės, māńskwoliŋ ta'il ul voss tēwė* IV : 415); mert ha kisházbeli állapotban eszik : [ama nőnek] férje büntetés okába esik *(naknė pati)*, nyomorogni kezd, jávort nem talál.» Ugyane gondolatnak ad kifejezést a jávoréneknek következő részlete (IV : 301—2): «Ha olyan nő, kinek czipője bünhödéshozó,*) eszik belőlem, [midőn] táplálékkal, táplálékkal [élő] embere vastag rúdu rudas magalövő-íjját föláĺlítja : én azt a mily messze csak látszik, kikerülöm ; hosszú farkú farkas ebét [ha] reám bocsátja : rothadt madzagkép, csak úgy vágom szét ; [midőn] holló orrát zuzmarázó telet alkot [Ég] atyám s táplálékkal, táplálékkal élő embere engem fölkeres, sűrű fájú lúczfenyves oldalán elrejtő fű mögött lopózkodik felém : nem veszi észre, midőn [járásom-

IV, 94). Föltűnő a *çarabha-* és vogul *sārp, śōrp* nevek egyezése is (l. Keleti Szemle IX : 139—140. l.).

*) A *nakiŋ ńārāp nē* kifejezést Vogul Népköltési Gyűjteményem idézett helyén a *nak* «íz, tag» alapértelmével «izelt czipőjű nőnek» fordítom ; azonban tekintettel arra, hogy itt voltakép hónapszámos nőről van szó, helyesebbnek tetszik, ha e helyt a *naknė pats* «bűnbe, bajba hozó vétségbe esett» (l. I : 182, 0275) kifejezésre gondolunk. Hónapszám idején ugyanis a nőnek minden ruhája, de különösen alul-felül tisztátlan czipője «bünhödésre okot adó», azaz : *nakiŋ*.

tól] az ág mozog, a hegyi erdő fáját két szembatárnyi távolságból tekintem, Numi-Târém atyámtól felülről aláhullott hét arasznyi havamat egy éj alatt hullott hómorzsának tartom; vékony fonalkép, gyenge húrkép húzott úttal húzom [azon] én, állat [messze útam].» Infantjev értesülése szerint a jávorra vonatkozó másik vallástörvény, hogy *ajkát, nyelvét, szemét perzselni nem szabad* (Вѣстникъ Европы, 1894. III:573). A Lozva folyó *Jelpiŋ-jā* nevű mellékvizének forrásvidékén s Obdorszk tájékán tisztelt j á v o r a l a k ú k ő s z i k l a - b á l v á n y o k (каменный лось) már az előző közlésekből (I:0369, II:0186) ismeretesek.

3. A l ó (ÉV. *lūw*, LV. *lū*, TV. *lu*, KV. *lə*; ÉO. *lau*, SO. *lau*, *lauχ*, *loχ*, IO. *tau*), mint valamely i s t e n s é g n e k p a r i p á j a. Ilyen különösen a Világügyelő férfiúnak fent (065—6. l.) tárgyalt «földeket bejáró, csipője tarka, válla tarka» — más forrás szerint «aranyfényű» — «s z e n t á l l a t a» *(jelpiŋ uj)*, mely az ének leírása szerint *orrából tüzes szikrát és füstöt lövell, szárnyain ég és föld között repül* s széles e földön minden legcsekélyebb neszt meghall érzékeny fülével. Hasonló teremtések a pelimi istenségnek «tarka nyakú *szent állata*» (*χansäŋ sispä jelpiŋ uj* II:405), az Obfői-istennek *fehér lova* (l. fent 0188. l.) és az Égatyának ugyancsak *fehér*, illetve más közlés szerint *aranyszőrű* paripája (I:0312). Csodás erejű táltoslovakról esik szó egy Patkanovtól közölt irtisi osztják mesében (II:106, 114, 117) s a Napleánynak fent (0220. l.) ismertetett Vaszjugán-vidéki regéjében is. Ez az utóbbi táltosparipa a regetörténet befejeztével *kősziklává változott* (l. u. i. 0221. l.), a minő regével Vaszjugán egyházas falu közelében még egy másik hatalmas kősziklának, a Лòккамъпай-nak keletkezését magyarázzák. Grigorovszkij közlése szerint (Описание Васюганской тундры, 48—49. l.) ez úgy történt, hogy e helyen egykor egy magános osztják embernek volt a háza, ki három éjen át a háza körül lódobogást és nyerítést hallott, mi neki annál feltűnőbb volt, minthogy akkor e tájon még lovat nem tartottak. Egyszer emberünk kitekintett s *aranyos lovat* látott, mely emberi hangon szólott hozzá: «Fogj meg és szerencsés leszel.» E jelenségtől az osztják, az ördög művének vélve a dolgot, nagyon megijedt s a helyett, hogy a csodaló szavára hallgatott volna, házába zárkózott. Másnapra kelve e helyen a mostan látható kőszikla emelkedett.

Fentebb (066. l.) volt alkalmunk foglalkozni a Világügyelő férfiú «szent állata» iránt nyilvánuló *vallási tisztelettel*, valamint azzal, hogy «kór kínját oszlató jeles állatnak» tekintik, mivel megjelenésében a gyógyulás előjelét látják. Gondatti szerint (7. l.) az északi vogulok nagy tiszteletben tartják e lónak bálványul szolgáló ábrázolásait, mihez megjegyzendő, hogy a csúd leletek közt, melyeket Teplouchov többször idézett művében ismertet, szintén van egy *lóalak*ot ábrázoló ezüstöntvény, melyen sapkás lovas (talán az istenség képmása) ül, a ló lábai pedig egy kígyóféle állatot tipornak (l. 27. l.). A pelimi isten lovának tiszteletére is találunk adatot ez istenség idéző igéjében, mely arról szól, hogy a hívek «drága rókabőr, fehér rókabőr sok nyalábját» aggatnák az istenség «szent állata» nyakára, ha ennek aranyos gyeplőjét feléjük irányítaná.

4. A rénszarvas (ÉV. *sāli*, LV. *kʿunnä*, KV. *kʿəŋγ́ė*, PV. *kʿunnė̊*, TV. *kʿuŋkʿą;* ÉO. *vėḻa*, *vėḻi*, IO. *vata*, *veta*, *veda*), melyhez hasonló *kősziklaalakulatot* a déli Szoszva, illetve az Ivdil folyó táján tisztelnek bálvány gyanánt (l. fent 0185. l.), bár fajtája szerint a rénszarvas nem tartozik a «szent» állatok közé. A bálványfoki hősöknek Regulytól följegyzett osztják énekében «*bálványképű, kaltképű* rénbikákról» *(loŋχ-venǯėŋ, kalt-venǯėŋ ār χą̄r)* olvasunk, melyek azzal a bűvös erővel rendelkeznek, hogy urukat — ki «orros állat orruk irányában a szablya nagy hegyével vagdalkozik» s bőrük lenyuzásával fenyegeti őket, ha kívánsága nem teljesül — «a be nem fagyó vizű szentséges tenger tulsó felére szállítják» olyképen, hogy «lábas állat lábaik a hova lépnek, fejszevas vastagságú jeget fagyasztanak; kezes állat kezeiket a hova helyezik, jégtörő-vas vastagságú jeget fagyasztanak» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 116—7). Egy ugyancsak Regulytól följegyzett osztják medveének «szája vett (hallgatag) *bálvány-bikafi*, nyelve vett *kalt-bikafi*» (*uŋlėl vụjėm loŋχ-χą̄r꞉pōχ*, *ńālmėl vụjėm kalt-χą̄r꞉pōχ* u. o. 226) jelzéssel említi a rénbikát. A Patkanovtól közölt irtisi-osztják mesék egyikében (II: 164—7) «a világ túlsó végén tiszta ezüst, silány *ezüst csengésével járó rénbikáról*» olvasunk, melynek szarva koronája *negyven ágba* nyúlik. Ez ellen hajtóvadászatot rendeznek s az Égatya segedelmével, ki a szarvast futásában kifárasztó, rendkívüli hőséget támaszt, utólérik. Az állat erre térdre rogyik s ugyanekkor szarvá-

nak egyik ága leválik; a vadászok ezt megtalálva hazaviszik s a csodaszarvas szarvának elvitt ága után menve, maga keresi fel az emberek hajlékát.

5. A farkas, melyet SAVROV szerint (l. I: 0161) az osztjákok ép úgy, mint a medvét «istenségnek tekintenek». A *farkas bőrére tett esküt* ép oly szent és félelmetes dolognak tartják, mint azt, melyet medvebőrön végeznek; sőt ez állat leterítése után is tartanak tiszteletnyilvánító szertartásokat. BELJAVSZKIJ szerint farkas hasonlatosságára öntött apró ólom- és réz*bálványok* is találhatók az osztjákok közt (l. itt I: 0156). Újabb értesülések a vogul-osztják farkastiszteletről nincsenek, de ennek nyoma mutatkozik abban, hogy a farkast, ép úgy mint a medvét, mindenfelé *jelzős körülírással* s nem sajátos szóval nevezik. Ily farkasnevek az északi voguloknál: *sāli purnē uj* «rént harapó állat», vagy rövidebben *sāli-uj* «rén- [ölő] állat», a déli voguloknál: KLV., PV. *śēś*, ALV. *šēš*, KV. *šōš*, TV. *čōš* = votják *śos*, *śoś*, «falánk, kapzsi ragadozó (állat»; *soś-kab* «ragadozó vad»), ALV. *poŋg-uj*, PV. *poŋg-vuj*, mi valószínűleg «fogas állatot» jelent; az északi osztjákoknál: *vili-porta voi* «rénharapó állat». Ugyanilyen jelzős kifejezés a «lupus» magyar *farkas* nevezete is.

6. A sas (ÉV. *turuj*, *jūns-uj*, *sīwės*, KLV. *jušei*, KV. *soqrkēś*, PV. *šąrkiś*, TV. *šärkėś*; ÉO. *kurėk*, *siwės*, IO. *kurėk*), melyről PALLAS azt a tudósítást közli, hogy «azt a fát, melyen több éven át fészkelt, szentnek tekintik s úgy ezt, mint magát a sast, gondosan kímélik; nincs nagyobb sértés, mintha valaki egy ilyen sast lelőne, vagy fészkét bántaná» (I: 0146). Fentebb (0212. l.) láttuk, hogy a sisfalvi bálványnak jelzője: «Szárnytolla hullott szentséges *sasképű* Aranyos» *(jēmėŋ siwės χorvl Sąrńi)*, mi arra vall, hogy ezt a *bálványt sas alakjában ábrázolják*. A csúd régészeti leletek közt több bálványöntvény található, melyek sas alakját mintázzák, a mint egy apró menyétféle állatot marczangol (l. TEPLOUCHOV fent idézett munkájában az I. ábralapot s a hozzáfűzött magyarázatot, 7—8. l.).

7. A bagoly (ÉV. *jipi'*, *māŋχwlä*, KLV. *jīpi*, *maχwlä*, ALV. *maχlä*, PV. *jīpi*, *šąt-maχwlė*, KV. *peniŋ jėpei*, TV. *jepú*), melynek *egy, két és háromfejű ábrázolását a melltájon férfi-ábrázattal*, vagy lóval szintén több példányban találjuk a csúd régészeti leletek közt (l. TEPLOUCHOV id. munkájában a II. ábra-

lapot és magyarázatát, 12—19. l.). A bagolyra vonatkozó regéket fentebb (0312. l.) említettük. Figyelemreméltó ez állatnak pelimi vogul *«szerencsebagoly»* nevezete, mely bizonyára megfelelő néphiten alapul.

8. A hattyú (ÉV. *χątäŋ*, *χątêŋ*, LV., KV., PV. *k'wątêŋ*, TV. *k'utąŋ*; ÉO. *χōtaŋ*, *χōtêŋ*, IO. *χōtêŋ*, *χōdêŋ*), melyről már Novitzkij írja, hogy bálványképen tisztelik (I : 093). Fentebb (0179. l.) részletesen volt alkalmunk tárgyalni a Felső-Kondavidék Orontur falujának *rézhattyú-bálványait*. Patkanov szerint (I : 131) az irtisi osztjákoknál ez állat tisztelete főkép abban jut kifejezésre, hogy *húsát nem eszik*, mely tilalom áthágását oly súlyos bűnnek tartják, hogy egy osztják falu kipusztulásának magyarázatát ebben keresik. Északi vogul felfogás szerint a hattyú húsát meg szabad ugyan enni, de *csontját és bőrét*, ép úgy mint a fehér darúét, áldozatul kell vinni a Világügyelő-férfiú szenthelyére (l. fent 058. l.). Regéi közűl a teremtés történetének kapcsán közöltük azt (I : 0372), hogy a hattyú eredetileg (ép úgy mint a medve) *ember* volt, de mikor az Égatya a hadakozó hősöket szétosztotta s részben kövekké változtatta, őt saját kérelmére hattyúvá bűvölte; megmaradt azonban ezután az az emberi természete, hogy madár létére *hószáma* van. Fentebb (0311. l) említettük, hogy az Obi-öreg bálványszellem *hattyú alakjában emelkedik ki az elpusztítására szánt lángokból*, úgyszintén hogy Ajäsz-isten koronként *hattyúalakot ölt*. A Világügyelő-férfiú regéi közt azt az idetartozó vonatkozást találjuk, hogy ez az istenség *hattyúbőrben* teszi meg visszatérő útját a madárjáró déltájról (u. i. 0308. l.), valamint hogy az ő rendeletére kezdetben a hattyúnak jutott *a déljáró madarak vezetésének tisztsége* (u. i. 0102—3. l.), melyet azonban utóbb a *darúnak* volt kénytelen átengedni (u. i. 0102—3. l.).

9. A lúd (ÉV. *lūnt*, LV. *lunt*, KV. *lənt*, TV. *lōnt*; ÉO. *lont*, IO. *tunt*), melynek egyik nagyhírű, kiterjesztett szárnynyal alkotott s posztóból, meg prémbőrökből összefont fészekben ülő *rézbálványáról* már fentebb (066—67, 096. l.) szólottunk. Gondatti szerint (18. l.) ma is gyakran láthatók lúdalakot ábrázoló arany-, ezüst- s egyéb érczből készült öntvények a vogul-osztják szentségtárgyak között, melyek állítólag a lúdalakot öltött *Világügyelő-férfi* képmásai volnának. Az ide tartozó mythikai nézeteket

illetőleg a *Lúdfejedelem* regéit tárgyaló közlésünkre (u. i. 093—98) utalhatunk.

10. A kacsa (ÉV. *vās*, LV. *pat*, KV., PV. *pąt*, TV. *pət*; ÉO. *vās*, *vāsi*, IO. *vāsa*, *vāsė*), melynek fából faragott bálványmásait a Felső-Konda vidékén tisztelik (l. fent 0179—180. l.).

11. A búvármadár (ÉV. *tāχt*, KLV., KV. *tōχt*, ALV. *təχt*, TV. *tatkʿą́*, *taitkʿą́*; ÉO., IO. *toχtėŋ* = Colymbus septentrionalis), melynek bálványöntvényét Gondatti értesülése szerint (7. l.) az északi Szoszva mellett fekvő Szōma-paulban tisztelik. Igen fontos szerepe van e madárnak a *luli'* (ÉO. *lule*, IO. *lula* = Colymbus auritus, «vöcsök») nevű víz alatt járó madárral együtt a *föld teremtésében* s a pusztító *betegségek létrejöttében*, a mint ezt az e tárgyakra vonatkozó regék ismertetésében (I : 0339—342, 0361—2, 178—9; II : 0304) előadtuk.

12. A halászmadár (ÉV. *χalleuw*, *χą̄jėχ*, LV., KV. *kʿąjėχ*, PV. *kʿąjiχ*, TV. *čara*; ÉO., IO. *χaleu*, SO. *kallek* = чайка, Larus), melynek An-jä paulban (az északi Szoszva mellett) tisztelt bálvány-képmásáról szintén Gondatti nyomán (7. l.) van tudomásunk.

13. A kígyó, melyet ÉV. *ńąli'*, *ńoli'*, LV. *ńoli*, PV. *ńōli*, TV. *ńąlú*, sajátos nevezetén kívül a kondai vogulban *pupi-kʿwər* «bálvány-alak», az északi osztjákban pedig Ahlquist szerint *jemėŋ voi* «szent állat», végül az irtisi osztjákban Patkanov szerint a sajátos szó kikerülésével körülírva *vaχte vōje* «mászó állat» jelzéssel említenek. Annak a csigakövületnek, melyet az északi vogulok némely vidékein «kígyókőnek» *(ńolγʿ-āχwtės)*, másutt «kígyófarknak» *(ńoli'-lē'i)*, sőt egyszerűen «kígyónak» *(ńoli')* is neveznek, a Szigva táján szintén «szent állat» *(jelpïŋ uj)* a neve. Fentebb (0248. l.) rámutattunk arra, hogy ugyane kövületnek még «mēnkw-ujj» *(mēŋkw-tuľä)* és «ördöghüvelyk (KLV. *kʿuľ-pąjä*) s magának a kígyónak a vaszjugáni osztjákban *mǫ̊ŋkʿä̊mʿ* (Pápai K. följegyzésében: *möngh*) nevezete is dívik, mi kapcsolatban van azzal a szintén ismertetett néphittel, hogy a kígyóban néha istenség, vagy mēnkw lakozik, miért is ez állatot megölni nem szabad (l. fent 0251. l.). Hogy az osztjákoknál egykor *kígyó alakú bálványok* is voltak, arról J. B. Müller 1716-ban megjelent műve értesít (l. itt I: 0128). Regéi közül megemlítjük azt a Pápai Károly-

tól följegyzett néphitet, mely szerint a *föld egy óriási kígyó hátán nyugszik**) s mikor ez az állat lefelé megy pihenni, a vizek fölülkerekednek s *áradás* támad. A teremtési ének szerint (I : 80—81) a folyók olyképen keletkeznek, hogy az Égatya vállát *«eleven kígyóostorral» (liliŋ ńāli' χamśi)* legyinti. PATKANOV az irtisi osztjákoknál a kígyókirály *(vāχte-voje χōn)* ismeretes képzetét is megtalálta. Ez a néphit szerint valószínűleg két egymásba fonódó kígyóból áll; mérge igen erős, de a hozzáértő embernek nagy hasznára válhatik, mert sárga és vörös rezet aranynyá és ezüstté képes változtatni. Nőnek e csodás állatot látnia nem szabad (Irtysch-Ostj. I : 134).

14. A csuka (ÉV. *sart. sort*, ALV. *sart*, KLV., KV., PV., TV. *sart; ÉO. sōrt, sārt*, IO. *sōrt*), melyről egy északi vogul néprajzi közlés (IV : 409) a következőket mondja: «Csukaféle bálványalakot *(sart-pupi' χuri)* emlegetnek; a melyik embernek csukabálványa van, ha a [vízből fogott] csukahalat *nő vágja* darabokra, az ilyen csukát a csukabálványt hajlongással imádó ember *meg nem eszi»*. AHLQUIST szerint az északi osztjákoknál *jeméŋ χul* «szent hal» a csukának egyik nevezete. PATKANOV az irtisi osztjákokról közli (I : 133), hogy *jēméŋ χuť* «szent hal», illetve *jeméŋ sōrt* «szent csuka» (Irtisi-osztj. Szójegyz. 43.) jelzéssel öreg, nagy csukákat neveznek, melyek a vizek mélyében laknak s nagy fejűek. Nevezik az ilyeneket a *jūr* nevű képzeleti állat (l. alább 0330. l.) nevével összetéve *jūr-sōrt*-nak is. Ugyancsak az irtisi osztják néphit szerint vannak «csuka-mamutok» *(sôrt-vēś)*; ezek t. i. nagy, vén csukák, melyeknek fejük bemohosodott és homlokuk szarvszerű kinövést nyert, minélfogva úgy vélik az osztjákok, hogy belőlük idővel mamutok válnak (u. o. I : 124). Eskü alkalmával a régi osztjákok egy *csukának az orrát* s egy égő fenyőszilánkot megcsókoltak, nyilván azzal

---

*) TEPLOUCHOV az uralvidéki oroszoknak arról a néphitéről tudósít (Древности, 27. l.), mely szerint az ottani mocsarakban egy *óriási kígyófajta* él, melynek hossza mintegy két ölnyi s vastagsága az ember karjáéval vetekedik. Ezt az állatot oroszul полозъ néven emlegetik, mely szó egyszersmind a szán talpfáját jelenti. A közlő szerint ily állat létezéséről nincs eddigelé hiteles értesülés, minélfogva annak képzete a közel lakó népek, talán a vogulok regéiből eredhetett.

a gondolattal, hogy a víz és a tűz pusztítsa el a hamisan esküvőt (u. o. I : 154). Fentebb (0208—9. l.) tárgyaltuk az Ob torkolatánál *csuka* alakjában élő s az emberek halászati szerencséjét intéző «*Ąut*-folyóvidéki fejedelem» nevű istenségnek regéit.

A szent és tisztelt állatok regéinek tárgyalása kapcsán röviden utalunk itt még amaz állatok regéire, melyeknek tiszteletéről hiteles tudomásunk nincsen. Ilyenek:

1. Az eb (ÉV. *āmp*, KLV., KV., PV. *oåmp*, ALV. *ąmp*, TV. *ămp*, *ämp*; ÉO., IO. *āmp*), melynek az ember teremtésének történetében egy osztják eredetű közlés szerint az a szerep jut, hogy az Égatya megalkotott embervázait, mielőtt lelket adott volna beléjük, őrizetére bízza; ő azonban együgyűségében ezeket megrontani hagyja s ezért az Égatya átka éri (I : 0371). Más regék arról szólnak, hogy az Égatya teremtésének eredeti terve szerint az ebnek *nyíl- és íjj-fölszerelés* volt szánva, hogy az embernek a vadászatban annál hasznosabb segéde lehessen; utóbb azonban az Égatya tekintettel külömböző körülményekre e szándékától elállott (I : 0370). Yssbrant és Brand XVII. századbeli utazók szemtanúi voltak annak, hogy egy vogul család a Csuszovaja folyó mellékén egy hirtelen elpusztult nagyrabecsült *ebet ember módra eltemetett* és sirja fölé dúczalkotmányt készített (I : 080). Castrén szerint (Reisen im Norden, 344. l.) az északi osztjákoknál is dívik az a szamojéd esküforma, melynél egy bálványképet törnek össze s egy *kutyát vágnak le*, a gyanúsitottat pedig oda vezetik s azt mondják neki, hogy úgy vesszen el, mint ez a kutya, ha a gyanús ügyben vétkes (l. I : 0173. l.).

2. A daru (ÉV. *tārị̊'*, KLV., KV. *tōri*, PV. *tōrĕ*, TV. *tāru*; ÉO. *tōra*, IO. *tōra*, Demj. O. *tōroχ*, SO. *tāraχ*), melyről az északi vogulok közt az a néphit, hogy a Világügyelő-férfiú intézkedése folytán a délre költöző és onnan visszatérő madarak vezetője, a mióta a hattyú, kinek ez a tisztség eredetileg szánva volt, erre alkalmatlannak bizonyult (l. fent 0102—3. l.). Ha a vogul ember darut lő, *bőrét és csontjait* a Világügyelő istenség szent helyének ajánlja (u. i. 058. l.).

3. A holló (ÉV. *χulaχ*, KLV., PV. *k'uléχ*, ALV. *k'ulléχ*, KV. *k'woléχ*, TV. *k'uläχ*; ÉO. *χōlaχ*, IO. *χūloχ*, SO. *kōlak*, *kōlaŋk*), mely a teremtés regéi szerint eredetileg házimadárként az ember hajlékában élt s hófehér *(jāŋk χulaχ)* volt; utóbb azonban,

mivelhogy holtember húsából lakmározott, feketévé vált s az Égatya átka folytán döggel élő soványhúsú erdei állattá *(vōr-uj)* lett. A föld alakulásakor Noé hollójaként őt küldi ki az ősemberpár, hogy a terjedő szárazföld nagyságáról hírt hozzon (I: 0371).

4. A császárfajd (рябчикъ; ÉV., KLV. *kīsėp*, ÉO. *šuχta-voi* tkp. «fütyölő állat»; KV. *sur-vǝj*; ALV. *šula* = IO. *šudai*), melyről a rege azt tudja, hogy ép úgy mint a jávor, az őskorban *óriási méretű* volt s hangja *mennydörgéshez* hasonlított, míg az Égatya az emberek üdvére mai alakjára nem változtatta, a mint ezt másutt (I: 0372) bővebben előadtuk.

5. A kakuk (ÉV. *kukkuk*, KLV., PV. *kukėχ*, ALV. *kūkėχ*, KV. *kökėχ*; ÉO. *kuku, kukuk*, IO. *kukuk. kova*, SO. *kogi, kagi, kavi*), mely a tűzözön-énekben Arany-Kaltės kedvelt madara. Ez istennőnek «aranyos szárnyú, aranyos farkú hét kakukja» van, melyek «hét éjen át, hét napon át énekelnek». Midőn Arany-'Siś istenanya kimult, Kaltėś leánya őt egy felszakított kakuk belsejébe helyezte, a honnan később új életre kelt (I: 0383).

6. A vándormadarak *(mort-ujit)* általában, melyeknek költözködése, t. i. a rege szerint a Világügyelő-férfiú intézkedése (l. fent 0102. l.). Az irtisi osztjákok néphitében a vándormadarakat útjukban a Világügyelő istenség nő-testvére kíséri (u. i. 049. l.). Egyéb ide tartozó regék a madárjáró déltáj népét tárgyaló fejezetben (u. i. 0291—7) találhatók.

7. A gyík (ÉV. *ąśśä lē'ipä*, KLV. *ässä-lipä*, ALV. *ąsjä-lipä*, KV. *ąsγē-lip*, PV. *ąśśi-lip*, tkp. «vékonyfarkú»; TV. *k'utą-ląχśi*; IO. *sast, sost*, SO. *sasal*), melyről az északi vogul néphit Gondatti szerint (52. l.) azt tartja, hogy midőn nyitott szájjal a napra néz, a *napot elnyelni akarja* a kul' unszolására. Hogy a *gyíkban gyakran mēnkw lakik* s hogy farka törésekor ez a mēnkw elhagyja, már fentebb (0251. l.) említettük.

8. A bogár (ÉV. *χąmlėχ*, LV., PV., TV. *k'ąmlėχ*), melynek egyik vizi fajtájáról a tűzözön-ének szól. Midőn az Arany-Fejedelem (a nap) «kikél a házból s hajfürteit szétbontja» (sugarait bocsátja), «hét Obfolyam, hét tenger fenekéről aranyos hátú hét bogár (*sąrńiŋ sispä sāt χąmlėχ* I: 43) merül föl s az ő hajfürteinél (a napsugaraknál) melengetik hátaikat». Midőn Arany-Kworėsz kimult, az Arany-Fejedelem őt egy ily vizibogár felszakított potrohába helyezte, honnan idővel feltámadva új életre

kelt (l. I : 0219). Gondatti a *kēr-χąmlėχ**) nevű vizi bogárról — mely a felsőlozvai voguloknál a szitakötőt jelenti — azt a néphitet jegyezte föl, hogy *az ember lelke a halál után egyideig ennek alakjában él* (l. u. o. és I : 0382. l.). Figyelemreméltó itt, hogy a felsőkondai vogulok a szitakötőt *tōrėm-ńōl* «isten nyila» nevezettel jelzik. Nagyban emlékeztetnek e regék az egyiptomi skarabæákra.

Regei szörnyetegállatok.

1. A griffmadár, vagy «szárnyas Kárész» (*tąuliŋ Kārės* II : 185; IO. *tōχtėŋ Kārės* Patk.), melyről a Munkeszi Hadisten éneke szól (II : 185). Ez párjával együtt a *Pupi'-jā* torkolatánál egy vörösfenyő tetején fészkel s a közlő értesítése szerint «*embert ölő nagy állat*, mely a kuľnak társa s a regében, valamint énekben él» (*ēlėm-χąlės alnė jänγ'-uj, kuľ jurti' ąli; mojtėt, ērγėt ąli*). Rettenetes karmai lehetnek, mert a hős, hogy ettől meneküljön, cselből pánczélruháját egy fatuskóra veti, maga pedig a mohburok alá búvik. A madárszörnyeteg belevágja karmait a pánczélruhás fatuskóba, melyben ellenfelét véli, s mivel azokat egykönnyen ki nem ránthatja, a hős előjön rejtekéből s az állat nyakát ketté szeli. Utóbb megjön a Kárész párja s ezzel is úgy bánik (l. fent 0140. l.). Ugyane regének a Világügyelő-férfiúhoz fűződő változatában (II : 120—2) egy «nagy szárnyú szárnyas állatról» (*jäni' tąwlėp tąwliŋ uj*) van szó, mely a tenger közepén egy kis szigeten egy «Târėm növelte nagy

---

*) A *kēr-χąmlėχ* kifejezést a nép *vas-bogárnak* érti, miről az is tanúskodik, hogy a tavdai vogulban *kēr-k'əm*, a pelimiben *kēr-k'um* «vasférfi», vagy *kēr-k'untėp* «vaslapát» és *kēriŋ tąulėp* «vasszárnyú» a neve. Ez alighanem népetymologia, mert Reguly egyik szótári jegyzete szerint «*kąmląh ker*» = kleines Wassergeziefer; na pesku sochnot, *kak kužeiki iz orech*» (a homokon szárad, mint a *czirbolyamogyorónak a héja*). Itt a *kēr* nyilván nem egyéb, mint a *pākw-kēr* «czirbolyamogyoró-héj», vagy *nāŋk-kēr* «vörösfenyő-kéreg, pikkely» összetétel utórésze, vagyis a *szitakötő álczájának vázát, héját* jelzi; tehát *kēr-χąmlėχ* «álczás, vázas, héjas bogár». Az álczájából új életre kelő s levegőben röpködő szitakötő méltán válhatott az új életre támadó lélek jelképévé.

vörösfenyő» *(tārėm tēltėm jäni' nāŋk)* csúcsán fészkel. Ez a sziget «telidesteli van embercsontokkal, mert a nagyszárnyú madár akárhonnan hozza elragadott embereit, ide bocsátja alá». A hős ugyanolyan fogással, mint az előbbi, az állatot legyőzi s nyakát «a milyen apróra csak késsel, fejszével vagdalni lehet, oly apróra vágja». Patkanov értesítése szerint (I: 132—3) a *tōχtėŋ Kārės*, melyet a kondai vogul nép *Taurėm-Koarės* (olv. *Tōrėm-Koarės*) «égi griffmadár» névvel jelez, óriási méretű szárnyas állat, melynek feje az emberéhez hasonlít s orra igen nagy. Széles, erős szárnyai s hosszú, éles karmai vannak. Ereje oly nagy, hogy könnyedén visz el egy férfit a hátán. Kiválik ez állat okosságával is, valamint azzal, hogy ember módjára beszélni tud. Valódi hazája a délvidék meleg tengertája, honnan időnként az északi vidékeket is meglátogatja. Egy irtisi osztják mesében (Patk. II: 130—2) a «szárnyas Kárėsz» a hőst az alvilágból ez emberek lakta földszínre hozza fel, mely hosszú útra olykép látják el eleséggel, hogy hét ökröt levágnak, ezeknek húsát részben besózva, részben főve hordókba rakják s a Kárėsz hátára hengerítik. Mindez az eleség nem volt egészen elegendő s minthogy már a Kárėsz a hőssel közel jártak a föld felszínéhez, a hős előbb az egyik, aztán a másik lábaikráját tolta a szörnyeteg szájába. Mikor a földre felértek, a hős nem képes lábaira állni; akkor tudta meg a Kárėsz, hogy a két utóbbi «édes falat» emberének húsa volt, s szól: «Ha ezt előbb tudom, téged egészen megettelek s véredet kiittam volna». Ezután a madár kiköpte a lábikrákat, nyálat vetett reá s ezzel a hős lába meggyógyult. Végül a hős a Kárėsz mellére ráírta, hogy épen, egészségesen megérkezett, hogy emez ilymódon megvigye a hírt az alvilágban lakó öregeknek, kiknek jóindulatából az alvilágból visszatérhetett. — Igen régi keletű annak a néphitnek följegyzése, hogy Európa északi tájain csodás óriási madarak vannak. Már Herodot közli Aristeas nyomán, hogy az egyszemű Arimaspok földjén túl élnek az *aranyőrző griffmadarak*, melyekkel az arimaszpok az arany birtokáért harczban állanak (III, 116; IV, 13). Suidas X. századbeli bizanczi író könyvében is találjuk említését az északi tájak griffmadarainak, melyeknek nagy sokasága miatt kerekedett föl ősi házájából, az északi óczeán partvidékéről az a nép, mely az avarokat régi hazájukból kiűzte.

2. A mammut, melyre vonatkozólag legelőbb Evert Yssbrant közli 1692-ben tett szibériai útjának leírásában a jakutok, tunguzok és osztjákok ama néphitét, hogy *terjedelmes földalatti üregekben* laknak, onnan soha ki nem jönnek, de bennük ide-oda járkálnak s ekkor a földréteg fölöttük hirtelen felemelkedik, majd utóbb, midőn az illető helyről távoztak, alázuhan s így keletkeznek a *mély földszakadékok.* Mihelyt — így folytatja Yssbrant tudósítását — egy ily állat a napvilágot meglátja, vagy a földfeletti levegőt beleheli, elpusztul s így vesztek el azok a mammutok is, melyeknek csontjait a folyók partjain találják, midőn gyanútlanul előjöttek földalatti lakóhelyükről (l. I : 083—4. l.). Novitzkij 1715-ben írt művében azt az osztják felfogást ismerteti, hogy «a mammut valami *földi állat, mely a föld nedvességéből él* s főkép *vizes barlangokban* tartózkodik, a száraz, tiszta levegőtől ellenben nagyon óvakodik. Ha esetleg barlangja összeomlik s nem juthat gyorsan más nedves barlanghoz, a szabad levegőben gyorsan kimulik s így hagyja ott csontjait». Alakjára nézve «három rőf magas, öt rőf hosszú, lábai a medvééhez hasonlók, szarvai keresztalakban vannak összetéve, s midőn barlangját vájja, összehúzódik és kinyújtózik csúszó kígyó módjára» (l. I : 0101. l.). Castrén szerint (Reiseberichte, 86. l.) a Jugan-vidéki osztjákok babonás félelemmel viselkednek a *Jigvaja-teuχ* («Medvető») iránt, melyről azt vélik, hogy benne egy óriási mammut tartózkodik, mely nemcsak nyáron veszélyezteti a tavon való ladikútat, hanem télen is, minthogy a tó jegén gyakran nyilások támadnak s a jég sokszor minden felismerhető ok nélkül hirtelen beszakad (l. I : 0173. l.).

E közlésekkel egybehangzó, hogy a mammut neve az északi vogulban *mā-χār* s az északi osztjákban *mī-χor* (Ahlqu.), vagyis «földi bika»,*) csontja pedig *mā-χar āńt* «földi bika szarva». E szót Reguly szótári jegyzetei közt ÉV. *mä kâr*, LV. *mä kär* alakkal s «Elephant» fordítással találjuk, mialatt azonban kétségkívül földi elefántot érthetett a magyarázó. Talán idetartozó az a «rovátkos hátú, serteszőrű alvilági bika» is, melynek bőrén *(šōmlėŋ šašpi laj=χā̤r-soγ, vārsėŋ punp̣i laj=vạj-soχ)* a Regulytól

*) A mammut jurák-szamojéd *jaŋgōra* nevezete is tulajdonkép «földi rénbika» *(ja-n hōra)*; l. Nyk. 22 : 335.

jegyzett osztják énekek hősei aludni szoktak (PÁPAY J., Osztj. Népkgy. 77, 111, 154). Egy másik közönséges neve a mammutnak: ÉV. *vitkėś*, KV. *vȯtkiś*, *vȯtkėś*, TV. *uťkiš*, KLV. *utš*, ALV. *utś* (REGULYnál: LV. *uttš* és *uttiš* III: 336; PV. *utkiš*), melynek orosz fordítása: мамента; a «mammutcsont» neve e szóval való szerkesztésben: KLV. *utš-ą̊ńt*, ALV. *utś-ańt* «utš-*szarv*». Erről a mythikai állatról azt tartják, hogy egy fajtája a «vízi ördög»-nek *(vit-kuľ)*; «ha az ember ladikjával valamikép *a tőlük lakott vízörvénybe* sodródik, a ladik felborul s a víz az embert elnyeli» (I: 203). Bővebben tájékoztat a *vitkėś* tulajdonságairól egy vogul néprajzi közlés (IV: 408), mely szerint «a vitkėś *hal-*, *jávor-*, *medve-*, vagy *ló* alakjában *mély örvényben él;* erdei állat, vagy vízi hal, ha megöregszik s halála idejéhez érkezik, mély örvénybe bocsátkozik s Numi-Târėm igézete következtében vitkėś-sé változik. Régebben, midőn *vörös kendős* ember az örvény szélétől fölfelé evezett, a vitkėś felbukkanni kezdett, majd aláhúzta a vízbe a ladikot s egészen megette, vagy valahová (zsákmányul) elvitte. Ha lúczfenyő uszott alá, megfogta csúcsánál, egész mivoltában lehúzta a vízbe, leveleit, ágait mind letépte, aztán úgy bocsátotta el, mintha csak ember tisztogatta volna meg. Most már nem látnak vitkėśt, Numi-Târėm halált rendelt számára. Csupán *szarvait*, vagy *velőcsontjait*, vagy *bordáit* találják a fövénypartokon». Középlozvai szógyűjtéseim közlője (Pēršä) ekkép ismerteti az *utš*, vagy *wüť-utš* (vízi utš) tulajdonságait: «Halhoz hasonló, szarvat *(utš-ą̊ńt)* viselő vízi lény, mely az örvényben, a kő mögött él; ha ember jön vele szembe, leborul a vízbe s ebből hullámok támadnak, utóbb azonban ismét fölmerül *(utš nukᶜ-kᶜuľils)* s a hol kijön, ott a halak játszadoznak, mert szereti a halakat; a hol a mammutcsontokat találják, ott előbb tó volt s midőn ez kiszáradt, az utš szarva ott maradt». A tavdai vogul közlő szerint az *uťkiš* a víz partjait tördeli. Egy kondai találós mese szerint a *vȯtkiś* «tarka *lóhoz*» hasonlít, mely «*hegyet hengerít*», ép úgy mint a hogy YSSBRANT a néphitet leírja (l. fent 0326. l.). Ilyen «*Homokos falujú hét vitkėś*» *(jēmėy paulpä sāt vitkėś* III: 337) lakik a medveének szerint a Polėm folyó torkolatában s egy kondai ének szerint az Obban, hol egyszer a «Három-ölnyi erdei bálvány» nagy hadakozást vitt végbe ellenük, mivel a néppel egyetértve azzal gyanúsította őket, hogy

fürdöző feleségét ők nyelték el (*votkéśné jalé saulaus* II. 225). Kétségtelen ezek nyomán, hogy a *vit-kéś, ut-kiš* szó előrésze a *vit, ut* «víz» szó; utórészét az *ujt-śi, ut-śi* szóéval vélhetjük azonosnak, a mint ezt fentebb (0273. l.) kifejtettük.

Az osztják nyelvjárásokban a mammut elterjedt neve: ÉO. *vēs, vēsi* (Reg. *vési*). DO. *vēs, ves* («Mammut» Patk., Pápay K.; «ein fabelhaftes Wassertier» Karjalainen: Ostj. Lautgesch. 158.; «vízi szörnyeteg» Pápay J.); ezzel szerkesztve *vēs-loχ*, IO. *vēs-teu* «mammutcsont» (Patk. *vēś-teu* Irtisi-osztj. Szój. 196.). Az északi hősénekekben e mythikai állatnak jelzői: «r o v á t k o s h á t ú a l v i l á g i s z á z v ē s z» (*śōmlèŋ śanžèp laj sāt vēs* Pápay J., Osztj. Népk. 248. l.), továbbá «f ö l d e s á l l ú, f ö l d e s g y o m r ú s o k v ē s z» (*muwèŋ aŋnvp ār vēs, muwèŋ χōnpi ār vēs* u. o. 169, 254.) és egyszerűen «alvilági vēsz, vízi vēsz» (*laj vēsi, jeŋk vēsi* u. o. 106, 123.). Mély vízi forgatagokban élnek, melyeknek jelzése az énekben: «száz vēsz, s o k v ē s z l a k t a e r ő s ö r v é n y» (*sāt vēs, ār vēs amsèm tārèm vužār* u. o. 254.); a Polém-folyó vize ily «rovátkos hátú alvilági száz vēsz száján keresztül omlik» (u. o. 258.). Rettentő erejükkel védelmére vannak a bálványfoki hősök várának, ezért ennek jelzője: «alvilági vēsz, v í z i v ē s z s á n c z ú v á r» (*laj vēsi šiŋšvp vᵘaš, jeŋk v. š. v.* u. o. 106.) és «alvilági vēsz párkányú város» (*laj vēsi pitrvp vᵘaš* u. o. 123.). E m b e r t f a l, épúgy mint a mēnk, jūr és az ōtśi, melyekkel az ének párhuzamos szólásokban társítja (u. o. 169, 248.). A «húsz rénbika futotta táplálékos Ob, halas Ob forrásvidékének földjénél a vize veszedelmesebb»; mert ott «*a nyári napon járó csónakos hét vendéget a földes gyomrú alvilági vēsz, vízi vēsz sok kölyke hasba való izletes (?) étel gyanánt mind megeszi*» (u. o. 169.); egy ízben így négyszáz csónakot nyeltek el emberestül s az arra utazó hős csak azt látja, hogy «a csónakos ember csónakdarabja merül fel, az evezős ember eveződarabja merül fel» (u. o. 182.). Hogy e veszedelmet kikerülje, hősünk, mielőtt a vēsz víztájára jutna, embereinek csónakjait a partra huzatja, ott «a fölfordítani való sok csónakot fenékkel fordítja fel, az oldalra fektetendő sok csónakot oldalra fekteti, a fenekes csónakok fenekét śopèr ezüst markolatú híres szablyával mind televeri s hétágú vashorgot is sokat ver beléje», majd újra a vizre ereszti a csónakokat s baj nélkül haladnak tova. Midőn visszatekintenek, a

folyóvonal végén «a földes gyomrú alvilági vēsz, vízi vēsz sok kölykének darabjai bukkannak fel» (u. o. 187.). Máskép jár el velük szemben a pelimi istenség, ki, midőn a «száz vēsz lakta erős vízörvényhez» jut, «hold-himes, nap-himes szent szablyáját a kormányos csónak kormánya irányában ujjvastagságú ezüstkötél, vaskötél végén lebocsátja» s ennek következtében «a földes állú sok vēsznek darabjai merülnek föl, a földes gyomrú sok vēsznek fele részei merülnek föl», a mennyiben t. i. őket a szent kard szétaprózta. Szól ekkor az istenség: «Egykor Nagyságos-Tōrėm *(Vōn-T.)* az én atyám az osztják ember korabeli világ támadásakor ilyenforma száz vēsz lakta örvényt ne rendeljen; mert ha ily száz vēsz lakta örvényt rendel, micsoda köldöke vágott osztják ember lehet meg majd?!» (u. o. 254—5.).

Az irtisi osztjákoknak néphitét a mammutról PATKANOV (Irtysch-Ostj. I: 123—4) a következőkép ismerteti: «A mammutokat *(vēś,* KV. *viť-kiś)*, melyeknek csontjai gyakran meredek partoknak földszakadás folytán támadt oldalaiban találhatók, egyes osztjákok vízi szellemnek *(vēś-iga)*, mások *most is élő szent földi állatoknak* tartják. Ezek *a napvilágot nem tűrik* s csakhamar elpusztulnak, ha a föld felszínére kerülnek. A Vaszjugán és mellékfolyói mellékén található kőszén-darabokat a környékbeli osztjákok és szamojédok *mammutmájnak* (osztj. *vēś-mūγol*, szam. *kaźar-mėt*) tekintik. Ez állatok a nép képzelete szerint *a fák gyökerével táplálkoznak s ezért állandóan turkálják a föld felszíne alatt levő réteget*, minél fogva gyakran *földomlásoknak* okozói különösen meredek partokon. Szívesen tartózkodnak *folyók és tavak mélyében is*, mely esetben jelenlétüket a víz nyugtalan felszíne s *örvénye* teszi felismerhetővé. Egy ilyen helyet a Kondában a Чесноковы jurtáktól nyolcz versztnyire aláfelé *Vēś-oχta* «Mammutmagaslat» néven emlegetnek. Másik ilyen mammutoktól lakott vízhely a Богдановы jurtáktól másfél versztnyire fölfelé eső *Lūl-nēŋ mėtėŋ* «Békapocsolya» (oroszul: Лягушечій завороть), hol a Konda nagyot fordul s a meredek jobb partot megtöri. Ily helyeken, mint más szent vizeken, *nem szabad hálót vetni*, sőt azt sem szívesen veszik, ha valaki onnan akár ivás céljából vizet merít. Télen a mammutok néha a víz színéig emelkednek, a *jég burokját feltörik* s ezzel nagy zajt okoznak. Embernek a mammut nem árthat, sem vadászati sze-

rencsével, sem egészség adományával nem kedvezhet; mindamellett az a haszna van az utazás alkalmával neki felajánlott *áldozatoknak*, hogy az embert partomlásoktól és jég-beszakadástól megóvja. A temljačevi osztjákok s a tomszki kormányzóságban lakó osztják szamojédok véleménye szerint más állatok, így különösen *rén- és jávorszarvasok, sőt medve is elváltozhatnak, mikor már nagyon öregek, mammutokká*, a midőn a vizek mélyébe vonulnak s fejükön *mammutszarvak* nőnek». A *csuka mammutra* vonatkozó néphitről már fentebb (0321. l.) írtunk. — Patkanov regegyűjtéseiben is találkozunk egy mammutra vonatkozó adattal (II : 76). E szerint a regehősök *az Obban egy vēszekből és jūrokból alakult gátra (vēs-pōγot, jūr-pōγot) akadnak;* ők maguk ügyes evezéssel nagy nehezen átvergődnek az akadályon, de embereik csónakjaikkal együtt felfordulnak s a vēszek meg jūrok őket fölfalják. Szól az idősbik hőstestvér: «Öcsém, törjük át ezt a vēszgátat, ezt a jūr-gátat; mert külömben miképen lesz módja valamely nőnek, valamely férfinak ezen a kovakövet hengergető Obon járni?!» Erre a hősök leszállottak a «hét gyomrú szent vízbe» *(tābėt tėgpe jemėŋ jiŋ)* s vagdalkozni kezdtek a karddal. A vēszek és jūrok darabjait elhordja a víz s a hősök a gátat áttörik.

A vaszjugáni osztjákok mammut-hitére vonatkozólag is van egy rövidke tudósitásunk Grigorovszkij többször idézett munkájában (40. l.). E szerint a Ягылъ-яг folyócska torkolata közelében egy Ярыхъ-милинъ (= «ершовая заводь», vagyis: «sérincz-öböl») nevű sziklás parttól körülvett víztájon mammut tanyázik. A nép azt tartja, hogy ez az állat *a vízbe húzza és elnyeli az úszó fatörzsöket és bekaphatja emberestül a ladikot is,* ha valaki nem a szükséges elővigyázattal hajózik arra. Állítólag látták is némelyek ezt a mammutot, a mint a vízben egyik oldaláról a másikra fordult s ezalatt a víz a partra csapott. Itt említjük meg, hogy Pápai Károly szójegyzéke (48. l.) *Vēsiŋ emtėr* «Mammutos folyó», *Vēsiŋ toχ* «Mammutos tó», és *Vēs-jaχ vont* «Mammutnép-erdő» helyneveket, továbbá *Vēs-ime* «Mammutasszony» és *Vēs-junk* »Mammut-istenke» mythikai jelzéseket közöl a Vaszjugán vidékéről.

3. A j ū r- é s s z o s s z é l - s á r k á n y o k, melyek a vogul énekekben rendesen együtt s párhuzamos kifejezések gyanánt szerepelnek. Az északi vogul *jūr*, szigvai *jōr* (Reg. *jūr, jor* és

jorä), valamint az ezzel azonos ÉO. *jōr*, IO. *jūr* (DN. *i̯ùr*, Trj. *i̯ŏr*, Ni. *i̯ur*, Kaz. *i̯òr*, O. *i̯òr* KARJ. Ostj. Lautgesch. 141) állatnévnek értelmére vonatkozó, több forrásból eredő közléseket már volt alkalmam elősorolni (I : 219—220). Kiderül ezekből, hogy az északi vogulok rajta egy hatlábú, végtagja felé vékonyodó, fekete, vízben és földön élő rovátkos, csúszó-mászó állatkát értenek, melyet a mythikai képzelet *egy ölnél is hosszabb testű, gerendavastagságú fejjel alkotott állattá* nagyít. Egy közlés szerint, ha a *jūr*-féreg az embert megharapja, az ember meghal tőle; egy másik szerint ez állat egyáltalában nem szokott embert harapni. Az irtisi osztjákok leírása szerint a *jūr egy hatlábú, kerekded, fekete vagy vöröses színű vízi állatka,* mely nem hasonlít sem halhoz, sem valamely négylábú állathoz, s így PATKANOV szerint (Irtysch-Ostj. I : 133) valószínűleg valamely nagyobb vízi bogár, talán a *csíbor* (Dytiscus) egy fajtája, a mint hogy némelyek egyenesen a «vízi bogár» jelentésű *χamal-χai* szóval magyarázzák. KARJALAINEN fordítása: «Ein fabelhaftes Wassertier». A *sossėl* (REG. *sossl, soslä*) szót az osztjákban járatlan vogulok a jūr-féreg egy másik nevének vélik s azt mondják, hogy «*jūr* és *sossėl* egy beszéd» (*sosslä men jore äk lating* REG.); de az osztjákul értők tudják, hogy az a vogul *qššä lēipä* «gyík» szó osztják megfelelője s mint ilyen használatos az énekekben és regékben. Széltében ismeretes az osztják földön a *sosėl* (KARJ. Kaz. *sŏsʌʌ*, O. *svsl̥l*, V., VJ. *sŏsə̑l*, Trj. *sə̆sàʌt*, DN. *sə̆s* Ostj. Lautgesch. 55) «gyík» értelemben, míg a felső-lozvai vogul köznyelvben *Jūr* és *Sosla* csak mint ebnevek élnek.

A mythikai népköltésben a *jūr* és *sossėl* krokodil-, vagy sárkányféle vízi és földi szörnyetegállatok képében jelentkeznek. Gyíkfajta alkatukra utalnak a következő jelzők: «Rovátkos hátú alvilági jōr, alvilági szosszėl» (*šōmlėγ šanžėp laj jōr, laj sosl* PÁPAY J., Osztj. Népkgy. 163, 248.), «rovátkos hátú eleven szosszėl» (*šōmlėγ šašpi lilėγ sosl* u. o. 44.), melyhez hasonlóan «menjen le a fagyos föld hét közébe, a fölengedt föld hat közébe*) az apai fejet vesztő bosszuok»

*) Midőn a vogul hősének «szosszėl-könnyt» (*sossėl sam-vit* II : 142) emleget, mely «sírásra előfakadt», nyilván szin-

(vagyis úgy tűnjön el a bosszú gondolata az emlékezetből, mint a gyík, midőn a földbe búvik; u. o. 44.); «mászó állat hét jūr» (*vāŋkėnė uj sāt jūr* II : 133), melyek a Lēplä-folyó torkolatánál a «vízből előmásznak» (*nāŋχ-vāŋkìle'it* II : 136); «fogas hét jūr, fogas hét szosszėl» (*puŋkiŋ sāt jūr, puŋkiŋ sāt sossėl* II : 151, 152); «szárnyas hét, sok jūr, lábas hét, sok jūr» (*tauliŋ sāt saw jūr, la'ìliŋ sāt saw jūr* II : 406). Nagy erejük miatt nevezik a szoszvafői istenség jūrjait «vastestű hét jūr-finak» (*kēr alpip sāt jūr-pī'* II : 132), melyeknek fölbukkanásától a hadi nép erőt remél. «E szentfájú kárhozatokozó szigeted kültájáról — így szólnak — mászó állat, hét jūr hadd másszék elő; vastestű hét apródlegényednek, hátunknak nincs ereje, mellünknek nincs ereje; *ettől a vastestű hét jūr-fiadtól, háterőt onnan keresünk mi*, mellerőt onnan könyörgünk mi» (II : 133). Ereje tekintetében a jūr a *mammuthoz* hasonlít, melylyel együtt szerepel a fent (0328. l.) közölt irtisi osztják rege embernek veszedelmes vízi gátjában, továbbá mint párhuzamos kifejezés a Polėm-folyó magasztalásában, mely szerint «ennek vize rovátkos hátú alvilági *jōr*, rovátkos hátú alvilági *száz vēsz* száján keresztül omlik» (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 248). Ehhez hasonló a Bálványfok *(Lōŋχ-awėt ńol)* Ob-vizének dicsőítése, hol a jūr és szosszėl másakép a *kul'* van említve: «Egyik fele kedves vizének eleven *jūr*, eleven *sossėl*, másik fele *kul'* száján keresztül omlik» (II : 31). Nagy erejük miatt alkalmasak az eleven jūr és szosszėl a világ pusztítására, mely czélra őket az Égatya a *szent tűzözön* alkalmával felhasználta (I : 68).

Kedvelt jelzője e szörnyeteg állatoknak, hogy «eleven» *(liliŋ jūr, liliŋ sossėl)*, melynek példái gyanánt az utóbb említett két idézeten kívül még arra hivatkozhatunk, hogy Ajäszisten szent helyének egyik folyóere «teli eleven jūrokkal» (*liliŋ jūr ta'ìliŋ χōŋχält* II : 140), s hogy a Szigva torkolatában szintén uszkálnak «az eleven szosszėl- és jūr-állatok» (*liliŋ sosslėl, liliŋ jōrėl ujawė* II : 257). *Szárazföldi* «eleven jūrral» találkozunk egy medveénekben, hol a leterített állatot» a nyusztgalléros sok férfi lakta eleven jūr-állatával kárhozatszerző falu terére» (*liliŋ jūr nariŋ*

tén a gyíknak föld alá való futásához hasonlítja az arczról lepergő könnyeket.

paul-kanä III : 261.) viszik; továbbá egy bálványistenség idéző igéjében, melyben a samán ekképen szól: «E kákát termő szent földemre e Târêm rendelte, e Kworêsz rendelte igaz igézetemet ím lehelyeztem; eleven jūr-állattal igézetes, eleven szosszêl-állattal igézetes szent földemen eleven jūr-állatod, eleven szosszêl-állatod hadd úszszék tova» (*liliŋ jōr multėm, liliŋ sossėl multėm jelpiŋ māmt liliŋ jōrėn, liliŋ soslėn ēlä voss ujmiti* II : 417). Ez utóbbi idézetben az «eleven jūr, eleven szosszêl *tovaúszása*» aligha egyéb, mint a samánkészség valamely tárgyának, melyre a jūr és szosszêl neveket vonatkoztatják*) (pl. a samándob egy karikájának, vagy egy rárajzolt gyík-, bogár-féle alaknak) valóságos, vagy képzelt tovacsuszamlása, a mely esetben az «eleven» jelző épen a bűvös állatalak e mozgó képességének lehet kifejezése. Figyelembe veendő itt WITSENnek ama közlése (l. I : 068—9 l.), mely szerint az északi osztjákok, midőn inségükben a bálványhoz fordulnak imádságaikkal «oda egy *dobocskát* helyeznek, reá egy *varangybékaalakot* tesznek s ezután egy botocskával ütik a dobot; *az a személy, a ki felé a varangybéka csúszik* (t. i. a samán), *mint egy halott azonnal a földre csapódik, de csakhamar újra éled* s meg tudja mondani az inség okát s az eszközöket, melyekkel az állapotok javulása elérhető». A fentebbiekkel összevetve, ez a mozgó állatalak lehet az az «eleven jūr», melynek «tovaúszását» a réületbe jövő samán kívánja.

Gyakran említik az énekek, hogy egyes bálványistenségek s egyéb emberféle mythikai lények a jūrt és szosszêlt védő és őrző házi állatok gyanánt alkalmazzák; illetve hogy ez állatok ott vannak lakóhelyeiken, házukban, fészkükben, sőt ruházatukon is támogatást nyújtva, a mikor csak szükséges. Ilyen «hét szosszêl-állattal teli házban» *(sāt sossėl ta'iliŋ kwol)* lakik Ajäsz-isten (II : 141, 144), míg a Lēplä-torkolati öreg lakát «hét jūr-állattal teli fészeknek» (*sāt jūr ta'iliŋ piťi* II : 137), majd «hét jūr-állattal teli földfoknak» (*sāt jūr ta'iliŋ ńol* II : 155) s egy szőrös szemű erdei utśi-ét «hét jávorbika futosta jūr-állattal teli fé-

*) PÁPAY KÁROLY szójegyzéke szerint *sosėl* a Felső-Ob és Vach vidékén azt a «*gyíkot*» jelenti, «melyet a *varázsdob kanalán alkalmaznak s a varázsdobra is festenek*».

szeknek» (*sāt χār χajtėm jūriŋ piťi* III : 326) magasztalják. Ugyancsak «hét jūr-állattal teli fészekben» (II : 132, 135), «hét szosszėl-állattal teli fészekben» (II : 155) lakik a felső-szoszvai istenség, mely állatok a bálvány süvegét s ruhaszárnyát is ellepik, miért is ezeknek jelzése: «hét jūr-állattal teli süveg (*sāt jūr ta'iliŋ kēnt* II : 134) és «hét jūr-állattal teli ruhaszárny» (*sāt jūr ta'iliŋ kēmpli* II : 130). Oly nagyra becsüli az utóbbi bálványistenség ez állatokat, hogy saját «csecses mellű egy leányának» áraképen fogadta volna el azokat a Szanjä-fői fejedelemtől. «Fogas hét jūr állatot — úgymond — fogas hét szosszėl-állatot adtál volna nekem; a tápláléka bő, hala bő Szoszva forrásánál nekem szent vízű szentséges tavam van: én e tóm közepébe ebből a tápláléka bő Ob vizéből hozott hét jūr-állatom, hét szosszėl-állatom kis hátszárnyú hátszárnyas halképen bocsátottam volna őket oda» (II : 151—2). Különös jelentősége van a pelimi istenség jūrjainak, kinek laka szintén «szosszėl-állattal teli szentséges ház» (*sossėl ta'iliŋ jelpiŋ kwol* II : 410). Ez a «mindenfelé levő szárnyas hét sok jūr, lábas hét sok jūr» ugyanis, midőn alszél kerekedik s ettől az istenség szent fájának a gyökere megrázkódik, mind fölkerekedik (*nāŋχχuľile'it)*, az «aranyos galyú szent nyírfa» tetején ülő madarak pedig erre leszállnak a jūrokhoz s őket fölfalják. A jūrok e pusztulásának következménye a néphit szerint, hogy «leány lelke, fiú lelke nagyon sok elmegy», azaz odavész (II : 406—7) az istenség haragjából, mivel szent állatainak vérét ontották; azért kérik: «Te ez aranyos galyú szent nyírfa tövében levő szosszėl-állattal teli házadba, fehér subád jó ujját bár vinnéd be oda; el nem pusztuló nyusztfészekbe, állatfészekbe bár ülepednél te le; mindenfelé levő szárnyas hetedet bár ne zaklatnád te!» (II : 410). Mint fentebb jeleztük (05. l.), a közlő magyarázata szerint ez énekrészletben a jūrok nevén a szent fára aggatott, rothadó bőrökről lehulló *férgeket* értik, melyeket a fáról leszálló madarak fölfalnak. Ennek nyomán joggal vélhetjük, hogy a többi bálványok «fészkeiben» emlegetett s ezek ruháját is ellepő jūrok a valójukban nem egyebek, mint az ott rothadó bőrök, szövetek és ételneműek «mászó állatai», vagyis kukaczai, melyeket a népképzelet az istenséghez tartozóknak tekint s bántásukban «kárhozatszerző okot» *(nak)* sejt.

Végül utalnunk kell arra, hogy voguloknál és osztjákoknál igen gyakori a gyík ábrázolása öntvényekben, diszítésekben és rajzokban. Egy ilyen öntvényt mutat be Szorokin útleírásának egyik melléklete (Путешествіе къ Вогуламъ, V. tábla), melynek durva alakításában is kivehetők az állatot borító pikkelyek és a lábakon a három ujj. Az ily öntvénybálványok rendesen csak egyik oldalukon vannak kidolgozva, mivel a szerző szerint azokat sima oldalukkal *fák törzsébe illesztik és úgy imádják* (48. l.). Teplouchov a permi csúd régiségek ismertetésében két hasonló leletet tárgyal ábra kíséretében (Древности Пермской Чуди, 9. l.), melyen *a gyíknak tarkóján előre görbülő szarv*, az alsó állkapcson fölfelé görbülő agyar, a háton kis púp s az apró lábakon a jellemző három ujj látható. Tárgyunk szempontjából igen tanulságosak azok az ugyanitt (21—26. l.) leírt bálványöntvények, melyek *kezes és szárnyas emberalakokat ábrázolnak, lábuk alatt gyíkféle, oldalukon részben szárnyas, részben szárnyatlan sárkányféle, szájukkal az emberalak feje fölött érintkező állatokkal.* Mintha ez öntvényekben a «lábas bálvány, szárnyas bálvány» képét látnók körülvéve jūr- és szosszél-állataitól, melyek ruháját s feje fölött süvegét is ellepik. Már fentebb (0333. l.) idéztük Pápay Károlynak azt a közlését, hogy a vaszjugáni és vach-vidéki osztjákok *gyík alakját alkalmazzák a varázsdob kanalán s ráfestik a varázsdob bőrére is.*

4. Az alvilági *śoḳor*-hal *(laj śoḳor)*, melyet a mūnkeszi Hadistennek Reguly-tól följegyzett osztják hősénekében a «kőszemű, vasszemű hét vichli» paripa gyanánt alkalmaz (Pápay J. Osztj. Népkgy. 38—39. l.). Ennek szőre «kérges vörösfenyő kérgéhez» hasonló *(kāri nāŋk-kār punapi)* s maga, úgy látszik, kevéssé mozgékony; mert a hős épen ezt a tulajdonságát használja ki, midőn alája búvik s onnan döfköd kardjával fölfelé. Emezek, mint fent (0145. l.) leírtuk, viszont lefelé csapkodnak s egyre csak saját állatukat érik. A kard «nagy hegye az alvilági *śoḳor*-öregnek ételevő táplálékos hasába, halevő aranyos hasába furódik», mitől ez végre is «récze ülése módjára leülepedik».

Szent fák *(jelpiŋ jiwét).*

Már a régi néprajzi tudósításokban találunk utalásokat arra, hogy a vogulok és osztjákok egyes fákat vallásos tiszteletben tartanak. Így említi PALLAS, hogy az osztjákok bizonyos rendkívüli alkatú fákat, melyek áhitatukat felköltik, vagy melyeket samánjaik szentnek jelentenek, vallásos kegyelettel tüntetnek ki s nem mennek el előtte soha a nélkül, hogy tiszteletük kifejezése gyanánt egy nyilat reá ne bocsássanak (l. I: 0145. l.). Ugyane tárgyra vonatkozólag BELJAVSZKIJ olykép értesít, hogy az *áldozó helyet környező fákba lövik ama nyilakat, melyek a vadászatban legtöbb sikerrel szolgáltak* s hogy ugyane fákat szerencsés halászat után a régi kedvelt hálóval göngyölik körül (u. o. 0156). PATKANOV szerint főkép öreg, törpe, vagy *több koronába ágazó* fák részesülnek vallásos tiszteletben, melyekről t. i. azt vélik, hogy *bennük valamely istenség lakozik*, vagy hogy maguk is magasabb rendű lények. Azok a fák, melyek *szélcsend idején ropognak*, ezzel azt árulják el, hogy bennük bálványszellem honol (Irtysch-Ostj. I: 123). Egy másik ismertető jele az ily «szent fának», hogy *hosszas keskeny hasadékai* vannak. Egy irtisi osztják regében «a bálványszellem járta fényességes fa hét hasadékának» *(toŋχ jāŋχem sanka juχ tābet χul)* segedelmével ismeri föl a ház népe, hogy *egy elhalt fiú lelke a házba visszaérkezett* (u. o. II: 87). Mint fentebb (0225. l.) érintettük, az eb az ily fában lakó szellemet megérzi, megáll az ily fa előtt s órákon át ugatja. Ugyanitt láttuk, hogy az ősi hatlábú jávor vadásza *nyílsebességgel haladó bűvös hótalpait* ily szent fából készíti.

A vallásos gyakorlatban különös jelentősége van az áldozó ligetek szent fáinak, melyekre *az áldozati állatok bőrét és koponyáját aggatják* (l. I: 0147, 158) s melyeket a nép kegyelete, mint ezt részben előbb is jeleztük, a tiszteletnyilvánítás egyéb módjaival is megbecsül. Több ily szent fáról van részletes tudomásunk, melyeket a következőkben sorolunk elő:

a) Szent nyírfák *(jelpiŋ χāľt):*

1. A pelimi istenség «aranyos ágú szent nyírfája» (*sąrńiŋ tąwpä jelpiŋ χāľ* II: 403, 406), melyről az idéző ige azt hirdeti, hogy mint az Égatya igézetének alkotása *(jäγén*

sātèm) a Polèm-jā «szent folyócska» mellett áll s hogy ugyancsak az Égatya rendelte «tövéhez» a pelimi istenséget, ki itt «mindenfelé levő hét istent, hét bálványt szétosztott» (II : 403). Ez «aranyos ágú szent nyírfája mellett» áll Polèm-isten «hét nyelvű szent tüzének égő helye», hol könyörgések kapcsán a «gőzölgő üst gőzét» bocsátják feléje (II : 404). A szent nyírfa ágain «fenn járó szárnyas állat» nagy számmal énekel, melyek, ha szél támad, a fára aggatott bőrökről lehulló férgekre, a nép képzelete szerint az istenség «jūrjaira», csapnak s ezzel — mint fentebb (0334. l.) megírtuk — pusztító kórt hoznak a tájékra (II : 406). Gondatti (19. l.) e szent nyírfa történetét illetőleg olykép értesült, hogy a helyi istenség egykor, hősi kalandjai korában, *hét koronájú nyírfára változott*, a mely a multak emlékezete gyanánt ma is fennáll a Polm folyó mellett s hozzá nagy tömegben zarándokolnak a hívek áldozataikkal. A hittérités írója, Novitzkij (1715) is tud e fa tiszteletéről s így ír róla: «Pelim (egyházas falu) közelében, mintegy stadiumnyi távolságra, valami egyedül álló lombos fa volt, melynek növésében nem volt semmi rendkívüli, a mi valamihez hasonlított volna. Ezt szintén *istenség gyanánt szokták volt tisztelni* az ő (t. i. a megtérített vogulok) ősatyáik, de nem volt ott egyéb, mint egy bálványházikó s ama fa. Ez utóbbin pedig a nagyszámú ocsmány áldozat után annyi *lóbőr volt felakasztva*, hogy csodálni lehetett, miként bír el ez a fa annyi terhet. Oly erős volt ez a fa, hogy nem száradott ki a mellette kiontott sok vértől és a sok tűzégéstől, sem el nem pusztult a *bőrökbe fészkelődött töméntelen féregtől*» (l. itt I : 0103).

2. A T ē l è m - t o r k o l a t i i s t e n n ő n y í r f a l i g e t e, melyben a bálványházikó állott. Ez után nevezik az istenséget «t í z n y í r f a t a k a r ó j ú a s s z o n y n a k» *(lą̄u k'ōl' lēplèŋ nāj, Tēlèm-tit nāj* IV : 91), vagy «harmincz nyírfa takarójú asszonynak» *(vāt χāl' lēpèl nāj, Tēlèm-tit nāj* IV : 235), a mint ezt e bálványistenség tárgyalásánál (u. i. 0184. l.) is jeleztük.

3. A t u m a n - m e l l é k i s z e n t n y í r f a az Alsó-Lozva és Vaglya közében, melyről a «menyikém-ének» (IV : 94) ekkép szól: «Emberfia ipad háza mögött a r a n y b i m b ó j ú b i m b ó s n y í r f a, e z ü s t b i m b ó j ú b i m b ó s n y í r f a *(sąrni sa'ipä sa'ïŋ χāl', ą̄ln sa'ipä sa'ïŋ χāl')* áll ott; te majd azt fogod gondolni: egy bimbócskát letépek, két bimbócskát letépek — *ne*

tédj le! Ipad férfinak apró isten előtt hajlongó, apró bálvány előtt hajlongó kis terű tere van ott; melyen medve üstöke, jávor üstöke ne függne, egy olyan ágacskája sincsen; melyen fényes arany, fényes ezüst ne függne, egy olyan ágacskája sincsen». Látjuk ez énekrészletből, hogy a szent fának bimbóját s szintígy bizonyára levelét és galyát is letépni nem szabad, továbbá hogy az ilyen fa tele van aggatva az áldozati állatok bőrén kívül az elejtett nagyobb vadak fejebőrével s csillogó érczből készült apró tárgyakkal.

4. A czingali jurták szent nyírfája, melyről PATKANOV közöl részletes tudósítást (Irtysch-Ostj. I: 111, 114). E szerint a nevezett irtisi osztják helység közelében, a *Voǯ-unt* dombon, a *'Tapar-voš* váromladék második árka mögött áldozó tér s ezen egy különös tiszteletben tartott vén nyírfa van. Ezt a fát, melynek *gyökeréből négy törzs ágazik szét* egy bálványszellem *(toŋχ)* lakának, illetve ez istenség egyik alakjának vélik. A vastagabb törzsek egyikében odu, s ennek alján *hét darab leégett templomi viaszgyertyának* nyoma volt látható, melyekkel az osztjákok valószínűleg legutóbbi áldozati ünnepségük alkalmával kedveskedtek orosz módra az istenségnek. Ugyane fán kissé magasabban *vérnyomok* voltak láthatók, s a közelben egy másik fán *csengetyű* csüngött, melyet, úgy látszik, az áldozati szertartás után ott felejtettek. A szent nyírfa aljához mintegy két arasznyi barkócza- és vadberkenyefa-ágacskák voltak támasztva; mert ha az osztjákok erre járnak, föltétlenül valami ajándékot, pénzdarabot, vagy valami vesszőcskét hagynak e helyen, a mely alkalommal több személy is járulhat egy vesszővel az istenség tiszteletéhez, de ez esetben a személyek számát *rovások* alakjában kell az illető vesszőn feltüntetni.

5. A paszerczovi jurták szent nyírfaligete, melyet bálványaival együtt POLJAKOV ismertet (Путеш. 114. l.). Itt sok olyan nyírfának a tövében, melynek *gyökeréből több hajtás vagy törzs válik szét*, nagy halom rothadó rénszarv között mohával borított fabálványok láthatók, jeléül annak, hogy e nyírfák az alattuk levő elfeledett régi családi bálványoknak voltak szent fái (l. fent 0211. l.).

b) Szent fenyők:

6. A berjozovi szent vörösfenyő, melyre vonatkozólag Erman Adolf «Reise um die Erde» könyvében azt a tudósítást találjuk, hogy az ő utazása idejében (1828) Berjozov kerületi székváros régibb történetének legkiválóbb emléke gyanánt azt az 50 lábnyi magas s nagy kora miatt már csak tetején zöldellő vörösfenyőt mutogatták, mely a templom udvarán állott. Abban a korban, midőn még osztják fejedelmek uralkodtak e tájon, ez a vörösfenyő a környék népének legfőbb szentsége volt, mire valószínűleg a fának rendkívüli növése szolgáltatott okot, a mennyiben mintegy hat lábnyi magasságban a tövétől *hatalmas törzsöke villaalakban két egyforma vastagságú ágoszlopra válik szét.* A buzgó hívők e *két ágoszlop hajlatába mindenféle becses holmikat, sőt ezüstpénzeket is helyeztek áldozatul* mindaddig, míg rá nem jöttek, hogy a kozákok e kincseket orvul elhordják (l. I: 0166—7. l.). Föltűnő, hogy Erman Berjozov város régi szent fája gyanánt egy vörösfenyőt említ, holott a város vogul *Xāľ-ūs*, vagy *Xāľp-ūs*, KV. *K'ǝľp-jiw ūs*, osztják *Sūmėt-juχ voš* és orosz Березовскій городъ nevei mind *Nyír-*, vagy *Nyíresváros*t jelentenek s így arra mutatnak, hogy e helység valamely nyírfájának nevezetességetől nyerte nevét.

7. A tavdai vogulok szent vörösfenyője, melyről Lepechin tesz említést, csupán annyit közölvén róla, hogy vallásos tiszteletben tartják (l. itt I: 0142. l.).

8. A Tuchtä-torkolati asszony szent fenyője, mely az Alsó-Lozva mellékén fekvő *Pats-pǝl* (Горные) falu bálványligetében áll; alatta tartják a női istenség bálványát nyírhéjputtonyában (l. fönt 0181. l.).

9. A paszerczovi bálványliget szent vörösfenyője, melyről Poljakov (Путеш. 114. l.) azt írja, hogy egy kis tisztáson magánosan áll s a többi fánál bővebb tiszteletben részesül. E fa közepes magasságú, vastag kérgű s azzal kelt figyelmet, hogy sűrű ágai csaknem vízszintesen, derékszögben terjeszkednek s így sátrat alkotnak. E fa alján vannak elhelyezve áldozati tárgyaikkal együtt a nemzetségi bálványok (l. fent 0211. l.).

10. A vokszarkovi bálványliget szent fái, melyről Pallas nyomán van az a tudomásunk, hogy rajtuk voltak elhelyezve a vidék legnagyobb tiszteletben tartott bálványai, továbbá hogy *törzsökük posztóval, meg egyéb szövetekkel volt körül-*

burkolva, fölül pedig fehér bádog borította. Csengetyű függött rajtuk, melyet a szél mozgatott, továbbá a férfibálvány szent fáján tegez és *ijj.* A szent liget összes fáin töménytelen áldozati állatnak bőre, további sok prém lógott (l. I: 0145 és fent 0210. l.).

11. A vaszjugáni szent vörösfenyő, melyről GRIGOROVSZKIJ műve (23. l.) nyújt számunkra értesítést. Ez Vaszjugan egyházasfalu közelében a Шайтанскій мысъ földfokon áll s a nép *juŋk-juχ* (юнкиюхъ) «istenke-fa» néven tiszteli. Ágain temérdek ajándék — szalag, vörös rongy, vászon, prém és csecsebecse — függ, melyeket a hívek áldozatul aggattak oda. A gyökerek üregeibe pénzdarabokat helyeznek.

12. A kuntikovi jurták szent lúczfenyője, mely ugyancsak GRIGOROVSZKIJ nyomán ismeretes (u. o. 35, 39. l.). Ez a Кайогодете-эмтерь nevű tó mellett áll, mely tót egy kis folyóér köt össze egy Тухъ-Сигатъ nevű másik tóval. A szent fát mintegy két ölnyi kerületében s tövét két rőfnyi magasságban afféle *fasulykok* halma veszi körül, a minőkkel a kifogott hal fejét szokták összezúzni, hogy a ladikból ki ne ugorjék. Az osztjákok, ha e tóban halásznak, vállalkozásuk kezdetén egy ily újonnan készített sulyokkal tartoznak a helyi istenségnek szent fájánál kedveskedni; mert külömben, úgy vélik, halászatuk nem lesz sikeres.

A nyírfa tisztelete általánosan el van terjedve a volga-urali finn népeknél. Sz. Istvánról, a zürjének térítőjéről, azt írja 1397-ben életírója EPIFANIJ, hogy kivágatta és elégette a «gonosz nyírfát» («прокудливую березу»), mely nyilván úgy, mint ezt a voguloknál és osztjákoknál kimutattuk, bálványszerű tiszteletben részesült (l. TEPLOUCHOV: Древности 54. l.). PATKANOV szerint (Irtysch-Ostj. I: 123) az osztjákok, ép úgy mint a minuszinszki tatárok, minden fanem közül a vörösfenyőt érdemesítik leginkább vallásos tiszteletre, mely fának a vogul rege szerint az *ember teremtésében* is jelentős szerep jutott, a mennyiben az első kisérlet emberek alakítására úgy történt, hogy az Égatya rendeletére Tapél-öreg «egy vörösfenyő-ligetbe ment s ott vörösfenyőből hét férfialakot vágott», ezeket azonban az Ördög-fejedelem ravaszsága folytán utóbb agyagalakokkal cserélte ki (I: 130). A teremtésnek szigvai szent regéjében az *ősi emberfi*, kiből később a Világügyelő-férfiú lett, ugyancsak egy fenyőből,

még pedig a *czirbolyafenyőből (uľpä)* változott emberré (I : 3). Arra, hogy más fanem is vallásos tiszteletnek legyen tárgya, csak egy adatunk van, melyet Patkanov közöl (I : 123), ki szerint a kondamelléki Bogdanovi jurták közelében egy barkóczabokrot tekintenek szent növénynek.

Kapcsolatban a vallásos tiszteletben álló fákkal felsoroljuk itt amaz énekekben és regékben emlegetett kiváló fákat is, melyeknek tiszteletére vonatkozólag nincsenek adataink. Ilyenek:

1. Az Égatya udvarának aranyos levelű, aranyos ágú nyírfája *(sạrniŋ lūptap, sạrniŋ tạwpä χāľ)*, melyre a felső-szoszvai tűzözön-ének szerint «aranyos szárnyú, aranyos farkú hét kakuk száll» s ott éjjel-nappal énekel (I : 38—9).

2. Kaltés-asszony fiának ezüst bojtú, ezüst karikájú nyírfája *(ạln lūspä lūsiŋ χāľ, ạln śilpä śiliŋ χāľ)*, mely «a mögös ház mögének» dísze s mint az idézett jelzőkből vélhető, a szent fák tiszteletének módja szerint csecse-becsékkel van teleaggatva (IV : 212).

3. A Tuchtä-folyó torkolati istennő bátyjának aranyos bimbójú, ezüstös bimbójú nyírfája *(sạrni sạwpä, ạln sạwpä χāľ)*, mely szintén a ház mögött áll s nyírfajdoknak kedvelt ülőhelye (IV : 229—30).

4. A Tārjäim-Khōrjäim énekének csodás nagy fenyője, mely «a föld teremtésekor, a víz teremtésekor termett» *(mō tēlėmiśt, viť tēlėmist tēlėm jäni täri* II : 236) s úgy látszik, bálványszellemnek testi alakulata. Midőn a hős testvéreivel hadba indul, fejszés kézzel ront neki a fának, hogy kivágja. «Ne vágjatok le engem, Tārjäim-Khōrjäim», szól a fenyő; de ez visszafelel: «Eb-lyuka kölyke, levághak biz én, rögtön le fogsz dőlni». Erre *átkot mond a fenyő:* «Eb-lyuka asszony kölyke, ha engem most levágsz, hadd vágjanak le téged is; hogy most harczba mész, fürtös férfi fürtöd, hajas férfi hajad hadd vágják le». A hős visszonozza az átkot: «Tűgalyas fenyő tűgalyad, lombgalyas fenyő lombgalyad ezen a fekvő helyeden száradjon el!» Erre vagdalni kezdte a fenyőt, mely azonban csak harmadnapra dőlt le, a midőn három éjjel, három nap rengett a föld ettől az eséstől. A fa átka csaknem beteljesült, a hadjárat szerencsétlenül végződött s a hőst súlyosan megsebezve szánon viszik haza. Midőn a levágott fenyő mellett elhaladnak, megszólal a

fenyő: «Midőn elmentél, megmondtam, hogy le ne vágj; de te engem levágtál, ím most magad is alig vagy életben» (II: 240).

5. A Jä'ïrim-falvi szent tó szigetének czirbolyafenyője, melyről GONDATTI (57. l.) a következőket közli: A jugrimi jurtáktól aláfelé mintegy huszonöt versztnyire az északi Szoszva jobb partján egy tó s ezen egy *ūs-śaχl* («várdomb») nevű sziget van. E sziget közepén egy czirbolyafenyőnek kiszáradt törzse látható, melynek környékén valamikor régen *hősi kardot* és számos nagy kerek követ találtak. *E köveket a nép az egykori hősök parittyaköveinek* tartja s e fenyőtörzsről azt regéli, hogy egy régi jóslat fűződött hozzá, mely szerint, ha valamikor fája kiszárad vagy tövében más növény terem, csakhamar oroszok kerülnek e vidékre s birtokukba veszik a tót is, meg a szigetet is. Tényleg így történt: a czirbolyafenyő kiszáradt, tövében különféle cserjék nőttek elő s egy *Sortiŋ-jā*-beli orosz kereskedő megszerezte magának a tót s a benne fekvő szigetet. Ekkor a vidék régi ura, ki eddig egy vörösfenyőből épített nagy házban lakott a szigeten, a melynek korhadt oszlopfái máig is láthatók, a tóba költözött, a hol lakóhelye előtt a vogulok nemcsak halászni, hanem ladikkal járni és szomjuk oltására vizet meríteni sem mernek. Azt beszélik, hogy oroszok sem mehetnek arra veszedelem nélkül: majd a ladik kap léket, majd az evező törik el, majd a vitorla szakad szét.

6. A Világügyelő-férfi öreg nénjének három nyárfája *(χāpγä)*, mely a teremtés szent regéje szerint (I: 6) az Ob partján egy meredek hegyfal *(ńultäŋ)* ormán áll. «*Egy levelük aranyos levélnek látszik s oly sebesen forog, hogy a [czélzó] szem utól nem éri*». Az ifjú e levélre bocsátja nyilát s midőn eltalálja, kiderül, hogy nyila öreg nénijének lakába furódott, ki erre előjön (l. fent 077. l.).

7. A csapkodó harmincz nyárfa (vagy más változat szerint három vörösfenyő), melyről szintén a Világügyelő-férfi regéi szólnak. Ezek irtózatos erővel csapódnak össze, összecsavarodnak, majd újból szétválnak s ismét összecsapódnak A kalandjait járó Világügyelő-ifjú nagy bajba kerül, midőn e nyárfák tájára jut, de nénje megszabadítja s a veszedelmes nyárfákat a még ezután beálló «ember korabeli világ» üdvére megsemmisíti (l. fent 081—2. l.).

A samán istenidézés és bűbájosság.

A bálványtisztelettel kapcsolatos ősi vallásos élet hivatásos őre és gondozója a voguloknál és osztjákoknál, ép úgy mint egyéb szibériai és északeurópai népeknél a samán. Ő népének papja, jósa, tanácsadója s orvosa, ki előljár a szertartások, különösen a közös áldozatok s imádságok intézésében s tisztségét, valamint a vele járó bűvös hatalmat annak a titkos tudománynak köszönheti, melylyel a néphit szerint közelebbi érintkezésbe juthat a bálványszellemekkel, ezeket maga elé idézheti, velük tárgyalhat s megbizásokat adhat nekik felei érdekében. Az ily istenidézés alkalmával a samán egyszersmind a bálványszellem akaratáról értesül, melyet tudomására hoz a népnek s ily módon közbenjáró szolgálatot teljesít az istenség s ember között. Jellemzően jutnak kifejezésre a samánhoz és működéséhez fűződő képzetek azokban a szólásokban, melyekkel a közbeszéd a hivatást s a vele járó műveleteket jelöli, miért is legelőbb ezeket vesszük szemügyre.

Közönséges nevezete a samánnak az északi vogulban *ńajt* (*ńajt-χum* «férfi samán, varázsló», *ńajt-nē* «női samán»), melynek egyéb tájnyelvi változatai: LV. *ńait (ń. kʿum, ń. nē)*, KV. *ńa̜jt (ń. kʿəm)*, PV. *ńäjt*, TV. *näit* (REG. *ńait*, AHLQU. *näit*, *näit-qum*, *ńāit* «Zauberer, Schamane; Prophet»). REGULY szerint az északi és lozvai vogulban «varázsolni, bűvölni» értelemmel egészen egyező igei alak is dívik *(ńâiti* «vorožit», LV. *ńaituχ)*, de részemről ez igei alkalmazást *ńäjti* (inf. *ńäjtuχ*) hangzással csak a pelimi vogulból igazolhatom. Egyébként a varázslás műveletének ugyane szóból képzett kifejezése: ÉV. *ńajtėχli* (REG. *ńâitehli* «vorožit»), LV. *ńaitėχli*, KV. *ńa̜jtėχli*, PV. *ńäjtėχli*, (AHLQU. præs. 1. sz. *näiteχlam* «zaubern, voraussagen; predigen»), TV. *näitėχli;* innen: *näitėχlālėp ätäm* (part.) «varázsló, samán (ворожецъ)». REGULY-nak egyik szótári közlése szerint a lozvai vogulban *nuk-ńa̜itiχluχ* «auszaubern das Böse aus dem Menschen». Más ismeretes származékok ugyane szóból: ÉV. *ńajtėklaptili* «bűvös igéjét mondja» (IV : 248) és *ńajtėmtaχti* «varázslathoz kezd» (REG. *ńâitemtahti* «drug način̂at vorožit»). Hogy mily messzi ősiségben kell a *ńajt* szó eredetét keresnünk, arra nézve tanulságos fényt derít az a

körülmény, hogy szorosan egyező mását a varázslóra alkalmazott kifejezés gyanánt két távoli rokon nyelvben is megtaláljuk. Azonos t. i. vele a finn *noita* «varázsló, javasember» (*noiti-*, *noitu-* «varázsolni, bűvölni») = lapp: Fm. *noaidde*, *noaide*, Lule *noi^e^te-* (WIKLUND), Pite *no'itê*, *n°aiëtê*, déli lapp *noạitie*, *nạitie*, *noitie* (HALÁSZ), orosz-lapp *niøjte*, *nuojt* (GENETZ) «varázsló» (Lule *noi^ə^tu-*, Fm. *noaiddo-* «varázsolni»), melyeknek végzete nom. verbale képzőnek tetszik (finn *-ta*, *-da*; l. BUDENZ: Összehas. Alakt. 209—10. l.), bár az alapszónak értelme homályos.*)

A tavdai vogulban a «javas embert» (знахарь, ворожей) így is nevezik: *sātėp k'um*, mely a *sāt-* (præs. 3. sz. *sātänt*) = ÉV., FKV. *sāt-*, AKV. *soät-*, KLV., PV. *soạt-* (REG. LV. *sạat-*) «ráolvasni, igézni, bűvölni» (наговаривать, ворожить; REG. «zaubern») igének származéka. Ugyanily értelme van a frequ. ÉV. *sātil-*, *sātilāl-*, *sātχat-*, KV. *soätėχt-*, inchoat. ÉV. *sātėltaχt-*, KLV. *soạtėltaχt-* képzéseknek s ez mutatkozik az ÉV. *sātil*, *sātmil*, FKV. *sātėl*, *sātmėl*, PV. *soạtmėl*, TV. *sātni* névszói alakulatok «ráolvasás, igézet» (наговоръ) jelentésében is. Az igézet rendesen az embernek hasznára válik, így a pelimi vogulban *soạti* azt a ráolvasást jelenti, melylyel a javas a beteget gyógyítja (читать, когда лечитъ). Ebből fejlődve a felsőkondai

---

*) A szó eredeti alakjának megállapítása szempontjából figyelemre méltó, hogy a lapp szónak nem *ń*, hanem *n* a kezdő hangja, továbbá hogy a tavdai vogulban (s AHLQUIST följegyzése szerint a pelimiben is) ugyancsak *n* mutatkozik a többi nyelvjárások *ń*-jével szemben; ez t. i. arra a fölvételre jogosít, hogy eredetileg nem *ń*, hanem *n* volt a szókezdő mássalhangzó s a jésülés csak a szóközépi *j*-hez való hasonulás folytán (*ńajt* < **najt*: TV. *näit*) keletkezett későbbi fejlemény. A finn *noita*, vogul *ńajt* eredeti értelmére nézve KROHN GYULA abban a nézetben van (Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus, 82. l.), hogy azt a votják *nodo*, *nodäs* «okos» és zürjén *nöd-kil* «találós mese» szavak világosíthatják meg; de ez tévedés, mert a *nod* alapszó «gondolatot, észt» jelent (*nodo* «érett eszű», *nodtäm* «éretlen eszű, oktalan»), mely jelentés tekintetbe véve, hogy a zürjén-votják szóközépi és szóvégi *d* rendesen eredetibb *nd* (*nt*, *mt*) mása, kétségtelenül utal arra, hogy itt a vogul *nạmt* «ész, elme, tanács, okosság» szó megfelelőjével van dolgunk, a mint ez egyezést már BUDENZ észrevette (l. Összehas. Alakt. 214. l.).

vogulban *sātėχti* egyenesen a ráolvasást pótló «imádkozást» jelenti (просить милости у Бога) s ennek megfelelőleg *sātmėl* egyszersmind «imádság (молитва)», a Jevra vidékén pedig *Tōrėm-sātėl*=*Tōrėm-ēri* «isteni» vagy «imádságos ének». REGULY magyarázata szerint *sątpä kum (=sātėp χum)*, vagy *sąttahtäp kum (=sātėχtėp χum)* «der *betende* Mann, welcher beim jūrping (=áldozat) das Gebet spricht, oder welcher den *Eid* ausspricht» és *sątmėl*, vagy *tąrom-sątmėl* «Gebet». Tényleg a *sātmėl, soqtmėl, sātil* czímjelzések alatt közölt istenidéző igék (*Tąrėm-pī' sātmilä* II : 310, 320, 359, *tąrėm-sātmil* II : 324, 336, *Sorni-ątėr sātmilä* II : 364, *Vit-jelpiŋ sātmilä* II : 381, 385, 388, *vit-sātmil* II : 395, *Pąlm tąrom sątmel* II : 412, *Tōrėm-sātėl* II : 379, *Mir-susnė χum kāstėnė sātiliŋ kaj* II : 348) sajátos tartalmuk mellett egyszersmind az istenséghez intézett könyörgéseket *(pojk, pojksąu)* foglalnak magukban. Ezért alkalmazza a kondai vogul evangeliumfordítás is a *sāt-* szó származékait az «imádkozásra» és «áldásra» (l. AHLQUIST vogul szójegyzékében: *satiχtam* «leise für sich sprechen, oder beten», *satqtam* «segnen», *satilam-jomas*, vagy *satnä-jomas* «Friedensgruss»). J. G. GEORGI a Csuszovaja-melléki s már a mult évszázad első felében eloroszosodott vogulokról azt írja 1773-ban tett tanulmányútjának megfigyelései alapján, hogy «papjaikat» *Satkataba* s áldozathelyeit *Torom Satkadug* szavakkal jelölik (l. u. i. I : 0151—2. l.); nem nehéz ezekben az előbbiek nyomán a *sātχatėp* «bűvölő, varázsló; imádkozó» és *tōrėm sātχatuχ* «istent előidézni, istenhez imádkozni» kifejezéseket fölismernünk. Jelent azonban a *sāt-* «rontó varázslatot» is, mire nézve tanulságosak REGULYnak következő magyarázatai: *kum sâti* (=*χum sāti*)=«on izporťit jevo, ne izvestnie slova skažit» (=«ő megrontja amazt, ismeretlen szavakat mond») | *tau sati* = «mit Zauberreden und Formeln», *sepäning latingell satite (=sēpäniŋ lātiŋėl sātitä)* = «izporťiť, besprechen» (tkp. «varázslatos beszéddel bűvöli») | *sâtauem, tä kumimn sâtvesem (=sātawėm, ta χumimnė sātwäsėm)* = «ne dobro slovo skazal, isporťil» (= «nem jó szót mondott, megrontott», tkp. «megrontatom, ama férfiumtól varázslattal megrontattam») | *sąatemtem, jel-sąatemtuch (= soątėmtēm, jel-soątėmtuχ)* = «verzaubern (einen Menschen)» | *sātil*= «Zauberformel (zum Schaden des anderen)». Magam is hallottam e kifejezéseket: *muträŋ χątpä sāti* «a gonoszvarázslatú (valaki) rontva

bűvöl» (колдунъ колдовствуетъ), *sātχatnė vārmėl=muträ* «rontás (rontó bűvölet)», *muträ-sātmil* id. (II : 372, 375). Az utóbbi jelentések nyomán ide tartozónak látszik még az északi vogul *sat-ā́ (sāt-ā)!* indulatszó, melyet a boszúság és bámulat kifejezésére alkalmaznak, körülbelül úgy mint a magyarban az «enyje, teringettét!» szavakat, pl. *sat-ā, ti kul' vārmėl'!* «enyje (pfuj), ez ördögi dolog!» *sāt-ā, ti manä piś!* «teringettét, mi a csuda ez! (вотъ оказье, вотъ какое диво, вотъ что за хитрость!)», *sat-ā!* «csudálatos! (удивительно!)».

A *sāt-* ige s származékai eme különféle értelmű alkalmazásaiból nyilvánvaló, hogy eredeti jelentése szerint általában valamely titkos erejű, hatásos mondást jelez, melynek czélzata lehet akár jóindulatú, mint a ráolvasó igéé, vagy az imádságé, akár rossz szándékú, mint a rontó, vagy bűvölő igéé. A mit az ember rendes úton, a maga keze s esze szokott munkájával meg nem valósíthat, ily rejtelmes, bűvös igékkel igyekszik elérni s így fogja fel magának az istenségnek teremtő művét is, mert természetes, hogy a világ s minden, a mi benne van, egyszerű emberi alkotás módjára nem keletkezhetett. Ezért a *sāti* egyik leggyakoribb kifejezése a teremtésnek, illetve az istenség teremtő igéjének, melynek puszta kijelentésével minden akarata szerint létre jön. A szónak ily használatával már volt alkalmunk foglalkozni (I : 0333—4), utalva a regék s énekek e fajta kifejezésére: *naŋ sātėm ēlėm-χąläsėn, naŋ sātėm vit-χulėn, vōr-ujin* «a tőled (istentől) teremtett (igézettel előhozott) embered, vízi halad, erdei állatod» stb. Így értendő az ének szava akkor is, midőn az «Aranyos-Kworėsz atyától elöigézett (teremtett) fehér vizű halas Obot» (*Sorni-Kworės jäγėn sātėm voikėn vitėp χuliŋ Ās* II : 320) emlegeti. De bűvölet az istenség rendelkezése akkor is, midőn nem ex nihilo puszta szavával alkot, hanem valamely már létező lényre nézve intézkedik. Midőn a medve énekében elbeszéli, hogy miként rendeli őt égi atyja a földre s minő végzetet szab számára, ezt e szavakkal vezeti be: *sari sātil jąmės ąul Numi-Tą̄rėm āśėmnė ti sātilawėm* «igaz igézet jó végzetére Fenséges-Ég atyám ím (ekkép) igézget engem» (III : 14, 16) s közönséges beszédben is mondja a közlő a jávorról, hogy *Tą̄rėmnė toχ sātwės, māń-kwoliŋ-ta'il ul voss tēwė,* vagyis hogy «úgy igézte őt», «úgy rendelte számára T. igéje, hogy hószámos álla-

potban ne egyék» (IV : 415). Midőn az istenség egyik helyről a másikra áthelyez, elküld, vagy utasít, ez is a bűvölő ige erejével történik. Midőn az Égatya fölgerjedt haragjában a földre rendeli nejét, ennek kifejezése: *nētä joli mān sātėstä* (II : 100) s szintígy mondják magukról a bálványistenségek is, hogy őket szent helyükre az Egatya igézte, vagyis szavával rendelte. Így énekli pl. a lopmuszi istenke: «Eme lopmúszbeli szent földrészemre Felső-Aranyos atyácskám ím ide igézett engem» (*tī' ti sātīlālwäsėm* II: 276), a szigvatorkolati Târėm-fi: «Felséges-Aranyos Târėm atyám két folyónak ketté ágazó vidékére, Târėm-fi öreget hajdan ím ide igézett engem» (*tī' ti sātsawäsėm* II: 256), a pelimi istenke: «Eme tápláléka bő, hala bő Polėm vizecském mellett futó felhő, menő felhő magasságú váracskámba Nagy-Ég atyácskám Polėm-isten öreget, ide igézett engem» (*tī' sātwäsėm* II : 242), a vorjä-falvi istenek: «Sűrű fájú fás erdőben [élnünk] rendelt bennünket igézetével atyánk (*jäγūwnė sātwėsąuw*), nőnek érinthetetlen ritka fájú földfokkal igézett bennünket, énekbeli három fejedelemné igézett bennünket» (II : 205). Ugyanily értelemben mondja az ének a szoszvafői istenségről, hogy «a fekete vizű táplálékos Szoszva forrásánál, szentséges vizű szent tódnak fenekén, fekete fájú szent ligeted közepébe, ‚Tavi hattyú, obi hattyú fehérségű fejedelem', Felső-Ég atyád oda igézett téged» (*N. T. jäγėnnė tū sātwäsėn* II : 130). Bálványistenségeknek is van ily bűvölő ereje, pl. midőn Ajäsz-öreg a Tēk-öregtől ajándékba kapott kardot «véráldozatot, ételáldozatot fogadó áldozatos istenkévé» avatta, e műveletről azt mondja az ének, hogy az istenség a kardot «elbűvölte» (*sātmėm* II : 14), vagyis igézetével magasabb rendű lénynyé változtatta.

Hogy a *sāti* értelmében a bűvös «mondás» a lényeg, az kitetszik abból is, hogy a *lāwi* «mond» és *jolti* «rendel, parancsol; rendelve alkot, teremt (велѣть, сказать)» igékkel váltakozik, pl. ez idézetekben: *naŋ lāum jelpiŋ mān tēltäslėm, naŋ sātėm sąwiŋ mān χul'ītäslėm* «a tőled mondott (szavadra létrejött) szent földedet előhoztam, a tőled igézett (igédre létrejött) kérges földedet előbuktattam» (I : 143); *akw' pāl vitėm : vitä χarä χarä Ās, Numi-Sąrńi ōn āśėmnė Ajäs-tąrėm ąjkä tī' joltwäsėm, tī' sātwäsėm* «egy felül való vizem: a vize tágas tágas Ob, Felső-Aranyos dicső atyám Ajäsz-isten öreget ide rendelt engem, ide igézett

engem» (I : 1); *vōrnėl va'ilėm vōr sāt mėŋkw Numi-Sorńi ōn āśūnė ti jelpiŋ mā-lamtūnė mōlti tǐ' sātwėsū, tǐ' joltäsawėsū* «erdőből alászállott erdei hét mēnkw, Felső-Aranyos dicső atyánk, eme szent földrészünkre, ím hajdan ide igézett bennünket, ide rendelt bennünket» (II : 415); *Tārėm-ōn jäikėm, ānėm χoti mā-lamt numpėl joltililen, χoti mā-lamt numpėl sātililėn?* «Dicső Târėm apuskám, engemet micsoda földrészre rendelsz el, micsoda földrészre igézel el?» (III : 148). Nem párhuzamos kifejezés szerepében ugyan, de egészen a *sāti* értelmében találjuk a *lāwi* és *jolti* igék használatát e példákban: *vit-χul alnė χum vit-χul-sātėl voss lāwäslėn, vōrnė minnė χum vōr-uj-sātėl voss lāwäslėn!* «a vizi halát fogó (ölő) embert áldd meg (mondd) vizi hal szerencséjével, az erdőbe menő embert áldd meg erdei állat szerencséjével!» (I : 73); *oanėm tēpėŋ kwälėl jalė lāwėn, molėŋ kwälėl, leγėŋ kwälėl, saeręŋ kwälėl jalė lāwėn!* «engem táplálékkal bő házzal áldj (mondj alá), jószággal, lóval, tehénnel bő házzal áldj!» (II : 380); *ti Tārėm joltėm, Kworės joltėm sari mułėm jelpiŋ māmnė ti pinäslėm* «ezt a Târėm rendelte, Kworėsz rendelte igaz igézetemet lehelyeztem ím szent földemre» (II : 417); *Polėm-tārėm, sarńiŋ tawpä jelpiŋ χāl'ėn titėn Numi-Tārėm āśėnnė joltilimėn* «Polėm-isten, aranyos galyú szent nyírfád tövéhez rendelt téged N. T. atyád» (II : 403); *atiŋ uj jelpiŋ χuri, χān joltilimėn, sāt mā-lamtpä jelpiŋ jelpiŋ, χān joltilimėn* «sörényes állat szent alakjával vagy te, király rendelve, hét földrészes szent szentnek vagy te, király rendelve» (II : 354). A közbeszédből idézhetem e szólásokat: KV. *Tōrėm jaltėm pasėŋ tōrėm* «T. alkotta fényes ég» (отъ бога творенный бѣлый свѣтъ), PV. *ťi mō tōrėmnė jaltaus* «ezt a földet isten teremtette», KLV. *Tōrėm jelpėŋ kʿatälėt urχatuχ jolts* «T. rendelte, hogy a szent napokat megtartsuk», ÉV. *Tārėmnė joltwės* «T. rendelte» (= «*lauwės*, богъ велѣлъ»). Sőt az «imádkozni» és «megrontani, átkozni» értelem is igazolható ez igénél, pl. ÉV. *tārėm jolti = poiki* «imádkozik» (v. ö. *tārėmnė jolėntaχti*, KLV. *tōrėmnė jolėmtaχti* «istenhez imádkozik, молится»); *taw ānėm jol-joltitä* «ő engem megront» (онъ меня избываетъ, чтобы я не жилъ, померъ); *joltχati* «átkozódik» (проклинается). Látnivaló, hogy helyes nyomon járt Budenz, midőn a magyar *áld-* és *átok* szókat e *jolt-* igével családosította (MUgSz. 731—2. l.). A *sāt-* igének is emphatikus mondás lehet az alapértelme (l. ÁKE. 578. l.).

Az északi osztjákban a *sātil* szó értelmi megfelelője *mul.* Szokásos kifejezés a hősénekekben: *loŋχ ponṭi sari mul, kalt ponṭi usi mul pontal,* melynek értelme: «bálványtevő igaz igézetet (vagyis: oly igaz igézetet, minőt csak bálványistenség tehet), kalt-tevő erős igézetet tesz». Ezt mondja pl. a Pápaytól átírt Reguly-féle énekben a vízben fuldokló fejedelmi nő, midőn «veréblelke, vércselelke vége elszorul» s a «földhátas, vízhátas sok istenkét» idézgeti, hogy életét megmentsék (29. l.). Szintilyen igézetet tesz a nevelő anya, midőn szívből szeretett fogadott fiának s elpusztított szüleinek sorsát panaszolja (18. l.), valamint az énekhős, midőn háza bálványától bucsúzik harczba való indulása alkalmával (175. l.) s egy másik esetben, mikor szabadon eresztett táltosfajta réneinek kiadja rendeletét (118. l.). Az igei alak szintén *mul-,* illetve képzővel *mulṭ-.* Mint a *sāt-* igével jelzett műveletet, főkép istenekre alkalmazva találjuk az énekekben ezt a kifejezést is, mint pl, a következő idézetekben: «Aranyos lábú lábas várost igézett nekem Num-Tōrėm atyám» (*N. T. āśėmna mulmėm* 74. l.), «isten igézte szent kőszikla, jēlėm igézte bűvös kőszikla» (*tōrėm mulėm jēmėŋ keu, jēlėm mulėm pạsėŋ keu* 189, 190), «Nagy-Ég a mi atyánk igézte (*āśēmen mulṭilėm*) tíz házú, házas falu» (255), «(égi) atyám igézte (*jijem mulṭėm*) fogas állatbőrrel takart ház» (274), «(égi) atyád igézte (*āśėn mulṭėm*) nap[fényű] vállfürtös ló, aranyos szánkó, szentséges gyeplő» (269), «atyádtól neked igézett (*āśėn mulṭisājen*) ruhaujj» (270). A bálványistenségeknek rendeltetését is ez az ige fejezi ki, ép úgy mint a *sāt-* igénél volt alkalmunk tapasztalni. Így mondja a *Kalṭvs*-anya magáról, hogy ő «leányküldő, bűvös *Kalṭvś* boszús istennőnek volt egykoron [égi atyjától] igézve» (*ma molχa ēvi kitla sạt Kalṭvś nērėŋ nāj mulėtsājėm* u. o. 268) s a hívők az Arany-Fejedelemről, hogy ő «hét víz férfiát látó fehér Arany-Fejedelemnek van igézve» (*novi Sạrńi-Ort mulṭimen* u. o. 269, 271), azaz rendelve, míg viszont a Šiš-falvi bálványistenség azt emlegeti, hogy ő «leánykaczajra, fiúkaczajra nem igéztetett» (*ant mulėtsājem* 273). Az «áldani» értelem tetszik ki a következő példából: «Arasznyi vastag hátzsírral áldlak meg (*partlem*), tenyérnyi vastagságú vastag zsírral igéztek téged» (*mullem* 230). Ahlquist északi-osztják szótárában: *mulṭlem* «schwören, fluchen, verfluchen», Patkanov irtisi osztják szójegyzékében: *mudem* «bitten, flehen»

(*it-mudem* «flehen, dass jemand herunterkommt»), KARJALAINEN (Ostj. Lautgesch. 124) szerint DN. *mu̇̀t-*, Trj. *mu̇̀ʌ-*, VJ. *mu̇̀l-*, Ni. *mŭt-*, Kaz. *mŭʌ-*, O. *mul-* «beten (zu Gott), anflehen (Gott um etw.)», mely jelentésfejlődéseket szintén láttuk a vogul *sāt-* igénél is. Még meg kell e helyt említenünk, hogy a *mul*, és a *mult-* mint osztjákból átkerült jövevényszók egy vogul istenidéző igében is előfordulnak a következő módon: *ti Tārėm joltėm sari mułėm, ti Kworės joltėm sari mułėm ti pinäslėm; liliŋ jōr, liliŋ sossėl mułtėm jelpiŋ māmt liliŋ jōrėn, liliŋ sosslėn ēlä voss ujmiti!* «e Târėm rendelte igaz igézetemet, e Kworész rendelte igaz igézetemet ím lehelyeztem [szent földemre]; eleven jūr-állattal, eleven szosszėl-állattal igézetes szent földemen eleven jūrod, eleven szosszéled hadd ússzék tova!» Világosan megmagyarázta a közlő, hogy *mul : lą̄ lātiŋ* «alvidéki (vagyis osztják) szó», a. m. *sātil*, *mułtta* pedig a. m. *sātuŋkwė*.

Az istenidézésnek másik közönséges jelzése az északi és lozvai vogulban: *kāsti*, minélfogva a samánt ily kifejezéssel is említik: *pupi' kāstėnė χum* «bálványidéző ember». Míg a *sāti* értelmében az istenidézés módja, a bűvölő mondás a fővonás, a *kāsti* magát az idézés tényét emeli ki, mely nemcsak a bűvölő ige elmondásával, hanem pusztán az istenségre irányuló gondolattal is történhetik. A *sāti* magyarázata «ráolvas, varázsol (наговарываетъ, ворожитъ)», a *kāsti*-é: «rágondol, emlékezetbe idéz, megemlít (поминаетъ)». REGULY jegyzete szerint is: «*kāstem* = pominaju, opfere» (azaz: «az istenségre gondolva áldozatot fogadok») «*kastaue* = pominajut; *polm torom kastauä*» (= *Polėm-tārėm kāstawė* «P. isten idéztetik»). E szóra vonatkozó középlozvai közlések: *tōrėm kāštilėm* «istent idézem, reá gondolok, megkérem (бога поминаю, попрошу)», *k'ōlėm-k'art kāštaut* «a halottakról megemlékeznek», *uj-päŋk Tōrėmnė kāštsėm* «a medve fejét Istennek szántam v. gondoltam». Hogy a néphit szerint mifajta művelet a *kāstėnė vārmėľ*, arról már volt alkalmunk megemlékezni a bálványszellemekhez fűzött képzetek tárgyalása kapcsán (I: 0249), utalván az egyik tűzözönregének ama részletére, melyben a Világügyelő-férfi az istenfiak tanácsában támadt vitás kérdés eldöntésére a *Jeli-ūs* városbeli öreg rögtönös előhívását e szóval rendeli el: *kāstėlän!* («idézzétek őt elő!»), mire a nevezettet csakugyan előidézik (*kāstuwės*) s ez leszakadó

hóförgetegben hótalpaival együtt esik be a házba, a hol első szava: «Mit idéztetek engem ily rettenetes erővel *(man ti jänit va'il ānėm kāstėslän)*, majd hogy össze nem törtem vén csontjaimat!» (I: 74). Ugyanott hivatkoztunk a szigvai szent regének amaz idevágó tanulságos elbeszélésére, melyben a kalandútjaira induló Világügyelő ifjút arra kéri nénje, hogy a mikor «valami szükségbe, szorultságba jut, őt erősen ne idézze, hanem csak lassacskán emlegesse» *(ānėm saka ul kāstäln, lāśėläkw namėlmatėn* I : 7); midőn pedig utóbb a hős tényleg bajba jut s nénjére irányul a gondolata, emez hirtelen dörgéssel háromszárnyas ló hátán jelenik meg s szintén azért pirongatja az ifjút, hogy «miért idézte ily rögtönösen» *(ānėm manėri' rotti' kāstäslėn)*, mert éppen theát ivott s a rögtönös idézéstől a theacsészék izzé-porrá törtek össze (I: 15). Nyilvánvaló e példákból a *kāsti* igének az az értelme, hogy a bajban levő a távol lakó istenséget a maga helyére idézi, azaz ráirányított gondolatával bármily nagy messzeségen át hirtelen oda hozza (l. I : 185). Így kell értenünk azt a regei részletet is, mely szerint a Világügyelő ifjú kétségbeesésében «anyját, atyját haló földjükről sírva idézgeti elő» *(śāńäγä, āśäγä ūsėm mātēnnėl l'ūnśimė ti kāstiäγä* I: 46), mire a közlő megjegyzi, hogy *pupi' kāstėnė χajtėl kāstsäγä* «úgy idézte őket, mint a hogy a bálványistenkét szokták idézni» (I: 209). Szintilyen elbeszélés az, mely elmondja, hogy a Lâpėχ-tóban fuldokló leány, midőn «veréblelke, vércselelke elszakadni törekszik, a földbeli hét [bálvány-]fejedelmet, a vízbeli hét [bálvány-] fejedelmet idézgeti» *(māt sāt ątėr, vit sāt ątėr ti kāstilāli* II : 187; v. ö. fent 0349. l. az osztják változatban: *mul pontal)*. Tehát az istenségnek az áldozat színhelyére való idézését említi az áldozati ének, midőn a Víz szentjéről azt mondja, hogy «az ének korabeli férfi állta véráldozatos téren idézik» *(ēri'-jis χum l'ūl'sėm jiriŋ kantė kāstawėn* II : 382), vagy midőn a Világügyelő-férfiúhoz e szavakat intézi: «Egykor, midőn inségünkben hozzád fordultunk, aranyos király, midőn egykor téged idéztünk *(ań mōlėχ naŋėn kāstėlėkeut)*, te mint hét oldalú oldalas fa forogsz vala» (II : 353). Midőn a samán a Paszėt mēnkweket egy beteghez idézi, ugyanily kifejezéssel mondja: «Ha kóros hús kórja nem ért volna bennünket, mi benneteket hogyan intéztünk volna» *(nanän χūń kāstilėmū)* ?! (II : 416). Ezért az

«idéző igének» egyik műszava ez is: *kāstul*, vagy *kāstėnė lātiŋ*, pl. *Polėm tąrėm kāstulä* «a pelimi isten idéző igéje» (II : 402), *Vit-χąn kāstėnė lātiŋ* «a Vízkirályt idéző ige».

Az «istenségre irányított gondolat» értelmének fejleménye «az istenségnek tett fogadalom», melynek kifejezése az itt tárgyalt szóval: *nāj-ątėr kūstuŋkwė* «a bálványszellemet (az úrnőt, urat) fogadalommal emlegetni, idézni» (IV : 39). Egy sorsénekben találjuk annak példáját, hogy egy szerelmes ifjú, ki nehezen férkőzhetik kedveséhez s e végből az istenek segedelméhez folyamodik, «tomporája tarka, lapoczkája tarka szép állat» áldozatára tesz fogalmat (*kāsti* IV : 39, 40). Az ily «fogadalmi állat» neve: *kāstnė uj* (*kāstėm lūw, sāli* «fogadalmi, ló, rén» stb. IV : 406, II : 108), s a fogadalmi áldozat alakjának nyírbéjból kiszabott képmása, melyet a fogadalom beváltásáig a bálványtartó szekrénybe helyeznek: *kāstnė χuri* (u. o.). A «fogadalom» szavával fejezi ki a nyelv valamely áldozati tárgynak «felajánlását» is, pl. *pupinė kāstim tąr* pl. «az a kendő, melyet valaki a bálványnak felajánlott, illetve a bálványtartó szekrénybe helyezett»; felajánlott áldozatára hivatkozik a medve is égi atyjához intézett következő szavaival: «A minap véres fejű szép hófajdot ölök vala, a fejes állat fejét neked ajánlom (v. fogadom) vala» (*naŋėn kāstėlilėm* III : 136, *naŋėn kāstėlālmėm* III : 139), «a minap réti bikát, erdei bikát találtam, a réti bika, az erdei bika fejét neked ajánlom vala» (*ńurėm-χār puŋkėl kāstālilėm* III : 154).

A «felajánlás» jelentésben egyértelmű kifejezés a *kāsti* igével *nameji* «nevez», pl. *pupinė namejim tąr* ugyanazt jelenti, mint *p. kāstim tąr*. Párhuzamos szólásként találjunk e két szót a medveének következő idézetében: *puŋkiŋ uj puŋkėl namejālilėm, puŋkiŋ uj puŋkėl kāstālilėm* «a fejes állat fejét neked nevezem vala, neked ajánlom vala» (III : 158). Az «istenidézés» értelmében egyetmondó a *nąmėlmati* «rágondol, ráemlékszik» kifejezés, pl. *ānėm saka ul kāstäln, lāśėläkw nąmėlmatėn* «engem erősen ne idézz, lassacskán emlegess» (I : 7), *Sorni-Kworės āśän nąmėlmati: ērχėm-ke ēlä mini*... «S. Kw. atyjára gondol: ha énekem továbbra folytatódik» stb. s itt a szokásos bűvölő szólás következik (II : 120, 121, 122). Megjegyezzük kiegészitésül a *kāsti* szó tárgyalásához, hogy a *kāsėli* «észrevesz, meglát» igéhez tartozónak látszik, melyhez viszonyítva a *-t* képző akár intensivum értékű-

nek vélhető («erősen észrevesz» = «rágondol, elméjét ráirányítja», t. i. az istenségre), de felfogható causativumnak is (*pupi' kāsti* = «azt teszi, hogy a bálványistenség észrevegye, meglássa», t. i. az őt idézőt, a mint hogy rendes felhívás az idéző igékben: «szent füled hadd hallgasson ide, szent szemed hadd ragyogjon ide!» pl. II : 359—60).

Midőn a samán istenidézés, illetve áldozat alkalmával a bűvölő igét, vagy imádságot elmondja, ezt úgy adja elő, hogy minden szólam után vad üvöltés, vagy izgatott zúgás hangján felkiált, erre azt mondják, hogy *ńajt kajji*, vagy *kaji* s ezért a samánnak is szokott jelzése: *kajnė χum*. E mellett *kaj*, vagy *kaj-sąw* (utórészében az *ēri-sąw* «énekszó», *tān-sąw* «húr-», azaz «zeneszó», *l'ūńś-sąw* «siralom», *pojk-sąw* «imádság» összetételekben is előforduló *sąw* = magy. *szó* szóval) magát az «istenidéző igét» jelenti, pl. *Mir-susnė χum kāstėnė sātiliŋ kajä* «a Világügyelő-férfiú idéző bűvöletes igéje» (II : 348), *Sąrńi-ątėr kaj-sąw* «Az Aranyfejedelem idéző igéje» (II : 369), *Vit-jelpėŋ kaj-sąw* «A Víz-szentjének idéző igéje» (II : 391), *'Nąri' kaj-sąu* «a két uralbérczi istenke idéző igéje» (II : 399), *Kul'-ątėr kaj-sąw* «az Ördögfejedelem hymnusa» (II : 288), *Pasėt-pupi ąjkä kaj-sąwä* «a Paszėt-bálvány öreg idéző igéje» (II : 415). E mondatot *kaj-sąw kajavė* a közlő így magyarázza: «az imádság olvastatik (молитва читается)», mi úgy értendő, hogy az imádságot tartalmazó idéző igét a samán úgy adja elő, mint az orosz pap az ő énekelve «olvasott» imádságát. REGULY adatai is kiemelik az éneklő előadást: *käi sau* = «Hymne; Gebet, welches gesungen wird» | *käjji* = «voroživoi pesni pajot» (varázsló éneket énekel), *käjaue* = «djavolski pesni pajot» (ördögi éneket énekel) | *käjjeltahti* = «drug načinat» (egyszerre rákezd, t. i. énekelni; mom. képzés) | *käiltém* = «velu vorožiť» (fölszólítom, hogy varázsoljon; causat. képzés); de ez a hang — mint alább részletesen igazoljuk — csak a vogul magyarázó szépítő kifejezésével mondható «éneklésnek». Nyilván azonos ez a *kaj* szó a *kaj (kai)* indulatszóval, melynek példái: *kaj, tī' jäjėn!* «hé, ide jer! (ей, иди сюда!), *kai, χōlilėn?!*», «hé, hallod-e?!», *minimēn, kaj!* «nosza, menjünk!», *jā, lāwėn, kaj!* «hej, mondd csak, no!» (ну, ну, скажи!), *kaj, āti* «óh, nem!» (I : 130). Hasonló ehhez a medveénekek végén felhangzó kiáltás: *kaja-*

juj! (III : 58, 108, 265, 282, 333. 519), *kajä-juj* (III : 453), *kaji-juj* (III : 380), *kaja-juj*, *kaja-juj* (III : 367), *kaja-jūjiŋ* (III : 253), *kaja-jūjiŋ*, *kaja-jūjiŋ* (az ének elején III : 238), *kaja-jujiŋ*, *jujiŋ* (III : 377, 479), Reg. *käje-jui*, egy színjáték végén (IV : 264): *kaihajuu*. — Megvan az osztjákban is: ÉO. *kaj-sạw* «istenidéző» ige (Pápay J., Osztj. Népkgy. 268.), továbbá *kēi-* (infin. *kēiṭi*, pass. *kēila* u. o. 270, 272—3.) «varázsolni, igézni», kazimi, nizjami *kei-*, obdorszki *koi-* «zaubern» (Karjalainen: Ostj. Lautgesch. 195.), *keita χo* «Zauberer» (Ahlqu.), *kaja-juj!* (felkiáltás a medveének végén; Pápay J. u. o. 238.).

A varázslásnak elterjedt nevezete még a vogulban: ÉV. *pēnγi*, LV., KV., *penni* (KV. præs. 1. sz. *pēnγam*, infin. *pennuχ*), melyet a «varázslás» legsajátosabb kifejezésének tarthatunk, a mennyiben annak nem pusztán egy-egy jelentős mozzanatát (a bűvölő ige mondását, az istenség előidézését, vagy a samán kiáltását) jelzi, mint az eddig tárgyalt szavak, hanem a varázsló művelet egész fogalmi körét. Reguly szótári följegyzései szerint: *pênii (pêngi)* = «vorožit» (varázsol), LV. *pennuχ* (infin.) «wahrsagen, das verlorene Gut angeben», *pengene kum* (= *pēnγėnė χum*) = «voroživoi» (varázsló ember) | *pênilem*, vagy *penililem*: *anom pênileln* = «voroži dľa meńa» (varázsolj számomra) | *peniltem* = «velu jevo vorožiť» (felszólítom, hogy varázsoljon; causat. képzés), *peniltaum*: *äu katel jemt pêniltaum* = «każdi djon velut meńa vorožiť» (mindennap varázsoltatnak engem) | *peniltalem*: *täuän peniltalnum* = «ja jevo prosil bi vorožiť» (én őt megkérném, hogy varázsoljon). Az északi vogul nyelvhasználatban *pēnγi* annyi mint *ńajtėχli*. Ajäsz-isten hősénekében áldozati állatokkal jön a nép a bálvány elé, hozzá köti az állatokat az áldozati tér oszlopához s «velük levő varázsló emberüket varázsolni ültetik» (*tan ạśnė ńajt-χumiänl pēnγuŋkwė ti ūnttuwės*). Az istenség erre réülést bocsát idéző emberére s kinyilvánítja előtte az áldozatokra vonatkozó rendelkezését (II : 16—17): itt tehát a *pēnγi* szóval kifejezett varázslás istenidézés. Szintilyen elbeszélést olvasunk a lopmuszi isten hőslő énekében, hol az áldozatokkal megérkezett nép az istenséggel «szemben varázslathoz ül le» (*am ľalťėm pēnγunkwė ti ūnttīle'it* II : 282), mire a bálványszellem megjelenik s megtudva a gyűlekezés okát, tanácsait közli. A Paszėt-bálvány múnkeszi idéző igéjéhez (II : 415)

azt jegyzi meg a közlő, hogy *aum mā'ės pēnγim pojkawė* «betegség ellen varázsolva imádkozzák» s közli a varázsige mellett a varázslattal járó műveleteket is (l. alább). Más példákban a *pēnγi* szóval jelzett varázslás nem kapcsolatos istenidézéssel, hanem vele a javas maga — mint igazmondó — közli a teendőkre vonatkozó tanácsait, kutatja ki a titkos tényt, melynek földerítésére kérik, vagy jóslatokat mond a varázsolásnál alkalmazott eszközök jeleiből következtetve. Ily varázslatról, melynek az északi vogulban főnévi jelzéssel *pėni* a műneve, van szó a medveénekben, hol az Égatya büntetéséből lesorvadt «erdei állat» a hozzája közeledő nőstény rozomákhoz a következőképen szól: «Te nőstény rozomák asszony nénécske, igaz varázslatú nő voltál [mindig]: varázsolj most *(sari pēniŋ nē ąlsėn voss pēnγėnūn);* igaz varázslatú fél kezecskéd hadd varázsolja (azaz: tudja) ki *(sari pēniŋ kāt-pālkėn voss pēnγėnūw):* miért van az, hogy így (t. i. lesorvadt állapotomban) egy vessző is fölemel, egy fűszál is fölemel, miért váltam én ilyenné?! Nőstény rozomák asszony nénécském [erre] fél kezét lefüggesztette s igaz varázsigéje végét ím így varázsolja (*sari pēni-ąulä toχ ti pēnγitä* III: 85—86, 27) stb. Szintilyen eset az, melyről egy vadászeseményt tárgyaló színjátékban (IV: 248—9) olvashatunk, hol t. i. a vadászatában szerencsétlen gazda a Pelimtorkolati varázslóhoz *(Polėm-tit ńajt)* fordul azzal a kérdésével, hogy «nappali ladikos, éjjeli ladikos vadászatának szerencsés útja kitől van megbűvölve», mire amaz az «igaz varázslat jó végzetét (végét, czélját) varázsolja» *(ań sari pēni jąmės ąul taw pēnγėlti)* neki. Ily értelmű varázslatot fejez ki rendesen a LV., KV. *penni*, vagy *pēnili*, mely, mint alább részletesen tárgyaljuk, történhetik fejszével (KLV. *śauräpėl penni*), kenyérrel (ALV. *ńāńėl penni*), medvein-égetéssel *(tēn-pēni)*, kártyakivetéssel (ÉV. *kasärėl pēnγi*, ALV, *kartäl penni*) s egyéb módokon; *täu k'woiti, ńajt-k'um nuk'-pennit, nuk'-ńajtėχlit* «ő beteg s a varázsló őt varázslatával kigyógyítja (tkp. «felvarázsolja»), magyarázza a szót a középlozvai közlő.

A *pēnγi* jelentésbeli megfelelője az oszjákban: *śertl*, melynek származéka a samánnak e jelzése *śerṭti-χo* = «varázsló ember» (Pápay J., Osztj. Népkgy. 268, 271.). Ahlquistnál: *śertḻem, śartḻem* «zaubern», *śertėŋ, śartėŋ* «Zauberer». Irtisi-osztják mása ennek Patkanov szójegyzékében (talán a szókezdő hibás írásával)

tértem. A PÁPAYtól közölt egyik idéző igében «a varázsló ember leül varázsolni s egy fejszével varázsol» (*śertti-χo śertti ąmvsl, ī lajemna śertl* 271), tehát vogulul mondva: *sa'iräpel pēnγi;* a fejszevarázslatot itt istenidézés követi, a mi a déli voguloknál elmarad.

A varázsló javasnak egyik kondai vogul jelzése még *k'ąšėp-k'ąr* «tudó (ember), tudós», mely *k'ašp äitäm* alakkal a tavdai vogulban is járatos. Hajlandók lehetnénk e nevezetet az orosz знахарь «javas» (tkp. «tudós») fordításának tartani, ha nem találnók az északi osztják istenidéző igében is a varázslónak e jelzését: «szava tudó ügyes úr, mondása tudó ügyes úr» (*jāsŋėl χąžėm tōs ort, kēlėl χąžėm tōs ort* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 274.). E jelzés párja a vogulban: *sari sampä samiŋ ńajt* «igaz szemű szemes varázsló», t, i. kinek a szeme a jövendőben, vagy a sejtett dolgokban jól lát (IV 248).

Végül megemlíthetjük a samánnak e középlozvai nevezetét: *lilėŋ popėŋ k'um* = «eleven bálványos ember» (ворожецъ), mely kifejezésnek az északi osztjákban szószerinti mása: *lilėŋ loŋχpi χo* (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 272.). REGULYnak ide vágó följegyzése: *liling pubil ńajtähti* = «eleven bálványnyal varázsol», mely szólás természetesen a samánt varázslatában jóindulattal segítő bálványszellemre utal, nem pedig afféle szörnyetegre, minőt a *liliŋ pupi'* nevezeten gyakran értenek (l. I: 0252. l.). Ugyancsak e bálványra czéloz a samánnak irtisi-osztják *toŋχ-ort* = «bálványszolga nevezete (PATKANOV: Irtysch-Ostj. I: 120), mely t. i. azt jelzi, hogy az illető bizonyos bálványistenségnek (melyet gyakran házában, vagy birtokán tart) szolgája, papja. Ugyane szót *loŋχ-ort* (лонхортъ) alakban PAVLOVSZKIJ*) is idézi («значитъ: человѣкъ Божій, пророкъ», 213. l.). — A samánnak még egy ismeretes jelzésével, a *śepan-χo* északi osztják szóval alább, a rontó varázslat tárgyalásánál foglalkozunk.

Áttérve a samán hivatáshoz tartozó feladatok s műveletek részletes ismertetésére, első sorban arra utalunk, hogy bár a vogul-osztják samánok zártkörű rendet, vagy szervezeti kapcsolatot egymás között nem alkotnak, a tisztségük teljesitésében követett gyakorlat a különböző távoli vidékeken mégis nagyjá-

*) Владиміръ Павловскій: Вогулы. Казань, 1907.

ban egynemű s annak bizonyságát szolgáltatja, hogy ősrégi közös hagyományban gyökerezik. Ily hagyomány kifejlődésére kétségkívül jelentékeny hatással voltak azok a nagyszabású áldozati ünnepségek, melyeket egyes kiválóbb tekintélyű bálványistenségek, pl. a Világügyelő-férfiú, a «pelimi isten», a «kisobi öreg», a «szoszvaközépi öreg» stb. tiszteletére rendeztek s melyekre vogulok, osztjákok és szamojédok sokszor hónapokra terjedő út messziségéről is elzarándokoltak. Kisebb szabású, de mindamellett elég népes áldozati gyűlekezéseket minden folyóvidéken évenként többször is tartanak s bizonyára ezeken nyílik alkalma a szertartásokban közreműködő ifjaknak megtanulni azt, a mi az istentisztelet ügyköréhez tartozik, főkép pedig gyarapítani ismereteiket az istenséget dicsőítő énekekben, regékben s idéző igékben, úgy hogy a mythikai népköltésnek sok becses emléke maradhatott fenn közöttük mind a mai napig. Természetes, hogy régebben, midőn az ily áldozati gyűlekezések nem jártak a szigorú üldöztetés és büntetés veszedelmével, a samántudomány — különösen a déli vogulok és osztjákok közt — sokkal szélesebb körben lehetett elterjedve, mint a jelenkorban; igazolják ezt különösen a hittérítők följegyzései, melyek arról tanúskodnak, hogy a hol ezek a régi vallás maradványainak kiirtására megjelentek, mindenütt ráakadtak «a gyalázatos šajtanok (bálványok) áldozó szolgáira», kik néhol a maguk erőtlen módja szerint ellenállást szerveztek atyáik szentségeinek védelmére. E régi samánok közül néhánynak a nevét is megemlítik a hittérítés történetének írói, melyeket a samánság tárgyalása során mi is ide jegyzünk mintegy adalékul a vogul-osztják samánság történetéhez. Ezek voltak:

Нахрачъ Евплаевъ (az előnév talán: *nāχėr-oąś* «mogyoró-atya»), kinek neve után ma is Нахрачи, vagy Нахрачеевы юрты néven jelölik a voguloktól *Mut-uś-*, az osztjákoktól *Mąχėt-voš*-nak hívott s a Konda déli hajlatának középtáján fekvő egyházas falut. Erről Novitzkij — bizonyára nem minden elfogultság nélkül — a következő leírást közli: «Birtokosa és szolgája volt amaz ocsmány bábunak (t. i. a bálványnak) . . . gonosz ábrázatú, fekete s mellén, hátán egyaránt púpos». «Oly hévvel szerette volt gyalázatos bálványát, hogy szakadatlanul mellette volt; imádkozás közben hangját vékonyan eresztette ki s nem volt

az semminemű értelmes beszéd, hanem afféle, mint a borjú bőgése; így végezte ő napjában többször bálványa tisztelethelyén szemérmetlen, sőt esztelen imádkozását». Mivel Nachracs «birtokosa volt ama bálványnak» — írja utóbb a vogul-osztják hittérítés krónikása (l. u. i. I : 0111—6. l.) — «ennélfogva más szegényen élő, egyenrangú társai fölött kivált javai bőségével és gazdagságával». Hogy mily lelki állapotban vette ez föl 1715-ben a keresztséget, arra nézve jellemző a következő leírás: «Midőn hozzáfogtunk a tisztátlan szellem ellen való imádságokhoz s elérkeztünk e szavakhoz: ижденн изъ него stb. (űzz ki belőle mindenféle ravasz és tisztátlan szellemet, mely szívében fészkel), hirtelen megremegett, mint valami ördöngős, a kereszt jelétől erre-arra kezdte forgatni fejét, kevés híja, hogy a földre nem esett, azután éktelenül felkiáltott, végül kiszabadítván magát kezeink közül elfutott. Midőn megfogtuk, kikérdeztük viselkedésének okát, ő azt felelte nekünk, hogy rettegés szállott reá s betegség fúrta át a szívét. Mi biztattuk, de midőn kérésekkel valahogy ismét odaállíthattuk a kereszteléshez, újra csak az előbbit cselekedte. Nem tűrte az Úr keresztjével való illetést, elkezdett ordítani, kést rántott reánk, azt mondván: ‚A betegség keresztülfúrja hasamat és szívemet'. A nép pedig, midőn ezt hallotta, fölzúdult, azt hivén, hogy a keresztelés cselekedeteiben és szavaiban valami támadó és megölő erő van». Ennek a samánnak további életére vonatkozólag azt a közlést olvashatjuk Pavlovszkij könyvében (84. l.), hogy «valami fontos kihágást követett el s ezért megfenyítették».

Явлакъ, ki 1714-ben az obmelléki karinkari júrták samánja volt. «Ki levén tanítva az ördöggel való bűbájoskodásra — írja Novitzkij (l. u. i. I : 0110) — e mesterséget gyakorolta». «Midőn pedig megkeresztelkedett, azt mondta, hogy az ő szövetségese, az ördög elővette őt, sokáig kínozta s megverte, ilyen szavait hallatván: Eddig veled voltam, most pedig te eltaszítsz engem; ha te ellenem az igazság tanujeleit fogod nyilvánitani, testeden súlyos kór fog jelentkezni».

Полемхо (= *Polèm-χo* «pelimvidéki ember»), ki Kis-Atlîmnak volt samánja 1719-ben. Ő bölcs előrelátással maga beszélte rá a népet, hogy a térítők elé vonuljon s kérje megkeresztelését (l. u. i. I : 0106).

Nem nevezi ugyan meg, de egyébként bőven szól Novitzkij arról a nagy-atlymbeli samánról, ki a hittérítés munkáját hívei közt 1713-ban megnehezítette. Ennek leírása hasonlít a Nachracséhoz: «Már külseje is — írja Novitzkij (l. u. i. I:0106) — a gonosz erkölcsű embernek jegyét mutatta; arcza, tekintete a gonoszság kifejezése volt; alacsony, fekete, sovány volt. Oly elvetemült volt ez az ember, hogy hamisságával mindnyájukat (t. i. az osztjákokat) eltérítve ellenünk hangolta, sőt azon erölködött, hogy magát a hittérítő mestert elűzze a parti kikötőtől».

Későbbi időkből említett vogul-osztják samánok:

Яковъ Семеновъ Чумовъ (vagy Чемовъ), kiről Михаилъ Ивановъ, a felső-kondini egyházkerület papja és Иванъ Перевицкій egyházi felügyelő 1746-ban panaszos jelentést küldöttek Szilveszter metropolitának Tobolszkba, mivelhogy Szatigi egyházas faluban «több társával a szigeten, *a templom közelében, azon a helyen, hol egykor a «šajtan» állott, ennek áldozatul egy tulkot öltek le a nagyböjtben, ezt a tulkot farával a templom felé, fejével a sziget irányában állították,* megölték s elvonszolták innen jurtáikba, majd bőrét lenyúzták, kiomló vérét régi gonosz szertartásuk szerint csészékben fogták föl, húsát pedig titokban, valószínűleg éjnek idején megették». «Ugyanezt tették» — folytatja a jelentés — külömböző időkben *ugyancsak ezen a helyen* Аөанасій Ивановъ Чюманевъ megkeresztelkedett vogul, a ki 100 versztnyire lakik a templomtól, továbbá különböző jurtákból Петръ Ивановъ Майлевъ, Савва Ивановъ Чикатайковъ és Димитрій Өедюшка». Pavlovszkij, kinek fent idézett könyvéből ezt az adatot vesszük (120. l.), a tobolszki egyházi consistorium levéltárának okmányai (1746, N° 31.) alapján érdekes részleteket közöl e följelentés további tartalmából is, melyeket tanulságaik szempontjából szintén ideiktatunk. «Mi — így írják tovább a panaszosok — ezeket a vogulokat attól a bálványimádástól és gonosz szertartástól sok izben és mindenféleképen visszatartottuk, azt nekik szigorúan megtiltottuk, tudomásukra hoztuk ama rendeletet [melyet az egyházi hatóság 1739-ben az újkeresztények felügyeletére vonatkozólag kiadott] s megmondottuk nekik, hogy ennek következtében rosszul fognak járni: mindez nem használt. Azok a ogulok lélekpusztító babonájuktól és bálványimádásuktól elállani nem akarnak, a hatósági rendeletnek nem engedelmeskednek, sőt

vele daczolni látszanak; mínélfogva amaz őket elveszítő szokás kiírtására más eszközt nem alkalmazhatunk, ha csak azt nem talán, melyet a szentséges püspökszerzetes [t. i. a hittérítő Feodor] a régibb időkben, 25 évvel ezelőtt [alkalmazott], a midőn *ezeket a vogulokat az ilyen bálványtiszteletért és makacsságért ugyanezen a helyen, szemben a szigettel* Cserkasszkij *fejedelem kormányzó jelenlétében kíméletlenül megverték korbácscsal* (бит̕ы кнутомъ нещадно) *s e végből egy kommandót küldtek ki vele. Ezzel ama vogulokat kissé visszatartották*, de most ők az eseményt feledve, csakúgy vonzódnak gonosz szertartásukhoz, mint azelőtt». Ezek előterjesztésével arra kérik a pap s az egyházi felügyelő a metropolitát, hogy a szibériai kormányzó kanczelláriához «pro memoriát» küldjön s ebben azt követelje, hogy «utasítsa a pelimi hadügyi hatóságot, hogy *a hatáskörükbe tartozó vogulokat, jelesen Csumovot és társait verjék meg az ő jelenlétükben kíméletlenül korbácscsal, másoknak is elrettentésére*, hogy t. i. ezt látva ők és társaik a jövőben halálos büntetéstől tartva ne merészeljék azt tenni.» «Külömben — így írják — ezeket az önkényükben és konokságukban megátalkodott vogulokat megszelidíteni s a bálványtisztelettől elvonni nem lehet.» Itt orosz papok írott tanúságtételéből, tehát a leghitelesebb forrásból szerzünk értesülést arról, hogy milyen volt valójában az a «nyájas rábeszélés és szelíd bánásmód», melylyel Feodor térítő sikereit kivívta s melyet Novitzkij oly sokszor magasztalással kiemel. Jellemző részlettel egészíti ki egyszersmind a vogul hittérítésnek ez az adata, azt a képet, melyet e tárgyról a régi vogul népköltésnek egy fenmaradt emléke tár elénk (l. I : 0118—0120).*)

---

*) Ennek a följelentésnek következményeire vonatkozólag is érdekes közléseket találunk Pavlovszkij könyvében. Ezek szerint a metropolita tényleg elküldte a kivánt «pro memoriát» a tobolszki kormányzóhoz, s ez az ügy megvizsgálására egy világi s egyházi személyekből álló bizottságot küldött ki. A nyomozás két kérdést igyekezett tisztázni: 1. Öltek-e a vogulok tulkokat; 2. s ha igen, milyen czéllal vágták le őket? A tanúbizonyságok megerősítették a vádat: a vogulok tényleg öltek tulkokat s ez alkalommal tényleg fejjel a sziget (a bálvány egykori helye) s farral a templom felé állították őket, mely utóbbi tényben a nyomozás nyilván gúnyos szentségsértést látott. De már arra a

Иванъ Гавриловъ Ишиняковъ, nachracsibeli samán, kinek 1849 október 18-án rendezett áldozatáról Василій Зеленцовъ Nachracsi papjának jelentése nyomán Василій Путиловъ Demjanszk-kerületi egyházfő a következő fölterjesztést küldi Георгій tobolszki püspöknek: «Eminencziád utasítása értelmében amaz áldozatra vonatkozólag, melyet a Nachracsi-kerületbe tartozók (vogulok) hoztak valamely régi istenségnek, melyben ők a ke-

---

kérdésre, hogy áldozat czéljából vágták-e le a tulkokat, a tanúk azt felelték, hogy nem tudják, a vádlottak pedig egyenesen tagadták a vád igazságát. Azt állították, hogy midőn a tulkot levágták, előbb *keresztet vetettek* s hogy takarmányszükség miatt vágták le; Majlov pedig a maga részéről megtoldotta ezt a védekezést azzal, hogy azért is le kellett ölnie tulokját, mivel attól tartott, hogy kilencz éhes kutyája fogja széttépni. A levágott tulkok húsát a nagyböjtben nem ették, hanem csakis húsvétkor, mint más keresztények; a vért nem fogták fel csészékben s áldozatot nem hoztak. Így tisztázván a maguk ügyét, a vogulok megfordították a rúd végét s ők tettek súlyos följelentést a metropolitánál papjuk, Михаилъ Ивановъ ellen. Felpanaszolják ebben, hogy a pap télen-nyáron, mindig két előfogatot követelt tőlük s ezek egyikén saját áruit hordatta, esketésekért nagy díjakat szedett: két rubelt, vagy czobolyprémeket, egytől 100 darab fehérmálú rókaprémet s egy másiktól 500 darab szárított keszeget. Egy vogultól 500 darab szárított keszeget, meg három rubelt s három czobolyprémet erőszakkal ragadott el s hegyibe megverte az anyját. További vádjaik voltak, hogy midőn egyszer a ponomárral a maga ügyében Pelimbe utazott, megállván egy vogulnak háza előtt, több mint egy szekér szénáját elvette; a mit a lovak meg nem ettek, magával vitte, sőt többet is követelt s midőn a gazda arra hivatkozott, hogy már több szénája nincs, a két egyházi férfiú neki esett, hajánál fogva megragadta s a földre teperte. Visszajövet a pap küldöttjeivel maga elé hozatta ugyanezt a vogult s kegyetlenül elverette bottal. Azt a panaszt is emelték ellene, hogy egy embernek kaszálóját, mely oly terjedelmű volt, hogy vetés idején három zsák mag kellett hozzá, 50 kopekáért vette el magának, továbbá hogy ugyane vogulnak elvette a halászó czégéjét, végül hogy egy vogul leányt vett magához s ennek két gyermeke lett tőle. A megindított vizsgálat e vádak tetemes részét igazolta, de hogy mi lett a pör vége, arról nincs értesülésünk. Hogy még másfél század mulva is ilyenek voltak a pelimi vogulok papjai, már e munka első kötetében (0124—6. l.) láttuk.

reszténység fölvételének idejéig hittek, kinyomoztam, hogy mikor és milyen módon történik az áldozás, miből áll az áldozat s ki hajtja azt végre. Hogy a pap meg ne tudja az ő áldozatukat, erre legalkalmasabb időnek azt tartják, midőn a pap istentiszteletet tart; ennélfogva midőn az istentisztelethez harangozni kezdenek, a vogulok egész családjukkal abba a házba igyekeznek, melyet az ő áldozó samánjuk megállapított s midőn itt összegyülekeztek, kimennek arra a helyre, melyet az áldozat bemutatása czéljából kiszemeltek. Itt először *ég felé terjesztett karokkal hajlongani kezdenek,* nem vetvén magukra a kereszt jelét, *e hajlongások után pedig kivezetnek egy borjút, vagy tehenet s levágják azt hála jeléül amaz istenségnek, melyet vogulul* позымъ-іегъ-*nak**) *neveznek. Ezután az áldozati állatnak kiomló vérét kiisszák abban a hitben, hogy ezzel a* позымъ-іегъ-*től alábocsátott sacramentumot veszik fel magukba. Erre megbélyegzik magukat ezzel a vérrel, kiki a maga homlokán, mint mondják, erejük megujulása és gyarapítása czéljából; végül a vízbe eresztenek belőle sikeres halászat kedvéért.* A főrendezője ennek az áldozatnak, illetve az ő áldozó papjuk a Nachracsi egyházas faluban lakó Иванъ Гавриловъ Ишняковъ nevű vogul, a kit vogulul лонхортъ-nak hívnak, a mi annyit jelent, hogy ‚Isten embere' azaz ‚próféta'. *Ez az áldozat rendezése érdekében el szokott utazgatni a szomszédos és távoli községekbe, az Ob mellékére és a Felső-Kondáéra, e helyeken is rendezett áldozatokat s rászedi a lakosokat a maga meggazdagodása czéljából.* Ebben az 1850. évben Зеленцовъ pap tanúságtétele szerint szintén utazott valahová az említett áldozat megtartására s hazatérvén néhány lovat hozott magával. Ebben a vállalkozásában a kerületi jegyző is támogatja, ki útlevelet ad neki s nem akadályozza meg az áldozat rendezésében».**)

---

*) Ez bizonyára a. m. *posiŋ jä'i* «fényes atya», vagyis az Égatya, kinek egyik jelzése az északi vogulban: *Sorni-Pos jäγęm* «Arany-Fény atyám» (l. I : 0292. l.). Tehát ezek a vogulok nem bálványnak, hanem a bálványban nem ábrázolt égi istennek hoztak áldozatot.

**) L. Pavlovszkij id. könyvében (212—3. l.). ki az egyházi consistorium levéltárának okmányai (1850—52, Nº 97.) alapján e följelentés további következményeiről azt írja, hogy a püspök kérésére a kormányzó elrendelte a nyomozást, mely papi rész-

Василій Микитичъ Пахтяръ, a Lozva felvidékén lakó s 1751-ben megkeresztelkedett*) Пахтіяровъ (vagy Бахтяровъ) családnak ivadéka, ki Regulynak vogul tanítója és kísérője volt. Erről azt írja Reguly 1844-ben, hogy «*nemcsak énekes az ő törzsbelijei közt, hanem papként is szerepel a lóáldozatoknál, melyeket mostanság is megtartanak évenként.* Ezen kettős tisztének fogva gazdag forrását nyitja meg számomra a tudományos zsákmánynak. Körülbelül 20 ívnyi terjedelemben jegyeztem föl már tőle énekeket, imádságokat és dalokat, melyek ezen népnek életére és szellemi állapotára nézve a legnagyobb érdekességűek» (l. u. i. I : 06. l.). Ő mondotta tollba a Regulytól följegyzett *Tąrom sąatmel* czímű középlozvai istenidéző igét (II : 324). Bizonyára értett a samán tudományhoz, bár Reguly nem említi, az ő másik lozvavidéki mestere Pjotr Fedorics Jurkin is, kitől szintén feljegyzett egy *Tąrom sąatmel* s ezenkívül egy *Uit' satmä* czímű idéző igét (II : 334, 390), továbbá még 14, részben becses mythologiai tartalmú éneket (l. u. i. I : 014—16.).

A pegun-falvi samán, kit Reguly és Pachtjár pelimvidéki útjokban 1844 márczius 29-én fölkerestek s kinek közreműködésével az utóbbi a pelimi istennek csikóáldozatot mutatott be (l. erről alább).

A pelimtorkolati samán *(Polėm-tit ńajt),* kiről a «Kanysing-gazda színjátékában» (IV : 248) azt olvassuk, hogy «igaz szemű szemes bűbájos» *(sari sampä samiŋ ńajt)* volt s

---

ről is arra irányult, hogy vajjon nem támogatják-e megvesztegetések fejében világi tisztviselők is a vogulok pogány szertartásait. Erre okot szolgáltatott Bachmatov, a vizsgálat világi vezetője, ki húzta-halasztotta a dolog elintézését és két év alatt egyebet sem tett, mint hogy a samánt az ellene emelt panaszról értesítette. Midőn a vogulok ezt megtudták, igen elkeseredtek, sőt egyszer a samán fegyverrel ment neki a papnak, ki nem érezvén magát és családját biztonságban, elhelyeztetését kérte (l. u. o. 213. és 124. l.).

*) A felsőlozvai vogulokat a bogoszlovszki monostor igumenje, Іовъ, térítette meg 1751 szeptember havában. A megkereszteltettek közt voltak: Коня Сенкинъ Пахтіяровъ (kit a keresztség után Кондратъ-nak neveztek) nejével, gyermekeivel s fitestvéreivel, Трофимъ Любимовъ Укладовъ, Салаваровъ, kiknek ivadékai becses adalékokkal járultak vogul gyűjteseimhez.

hogy tanácsáért a «megbűvölt» vadászati szerencse tárgyában *Kańśiŋ-ą̄tėr* «földje hosszú földet, vize hosszú vizet [bejárva] mendegél».

Noszilov, ki 1883-ban utazott az északi Szoszva forrásvidékén és a Szigva mellékén, У Вогуловъ czímű könyvében többször szól samánokról, kikkel személyesen érintkezett. Az egyik a Szigva forrásvidékén lakott s a szerző látta füstös samándobját s mellette ülő házi bálványát (11. l.). Egy másiknak a Szigva forrástáján torkolló *Mān-jā* mellett volt a faluja s oroszra fordítva «Налимый хвостъ («nalim-halfark») volt a ragadványneve. «Erről azt beszélik, hogy híres varázsló: egész éjjeleken át beszélget a szellemekkel a nyilt tűzhely lángja mellett samándobbal a kezében, az emberek sorsát tudakozva. Évekkel előre megjósolja a jövendőt a halászati szerencse, éhség s betegségek tárgyában; hozzáfordulnak mindazok, a kiknek a jövő tudására szükségük van, a kiknek az istenségeket engesztelni, valamely embert kivarázsolni, vagy eltévedt rénszarvasokat megtalálni kell. Apró adományok tartják fenn ennek a samánnak életét, a nalimhalak pedig oly bőségben kerülnek horgára és vejszekasába, hogy éhséget szenvednie sohasem kell» (14. l.). Egy harmadiknak Савва volt a neve, Щекуря egyházas faluban lakott s midőn nyáron az egész falu papostul együtt négy hónapon át oda volt távoli vidékeken a halászatra, egyedül ő maradt otthon s végezte a kisbíró és harangozó tisztét. Samándobjával varázsolgatott, mibe idővel a pap is belenyugodott: «Isten veletek, szokta volt mondani; doboljatok, én a ti dobjaitok miatt nem akarok éhen halni, ha már ide száműztek; csak akkor ne doboljatok, mikor alszom» (61. l.). Egy negyedik samán, Сопра, ugyancsak a Szigva forrásvidékén a *Jelpiŋ-tūr* mellett élt s a *'Soχriŋ-ą̄jkä* nevű bálványnak volt áldozó samánja; egy nagyszabású áldozatnak, melyet Сопра rendezett, a szerző szemtanúja is volt (80. l.; l. erről fent 0134. l.).

Gondatti szerint a mult század elején sokkal kevesebb volt a samán, mint az ő utazásának idejében (1885), a midőn a Szigva s északi Szoszva vidékén *nyolcz* samánnak volt ismertebb híre, míg 80 évvel előbb *csak egy volt,* ki helységből helységbe utazott. Hogy honnan veszi ez értesülését, Gondatti nem jelzi, de még ha a néptől hallotta volna is, kétséggel kell fogadnunk.

Egy samán a mythikai népköltésnek azt a dús folyamát, melyből Reguly s a későbbi utazók oly bőven meríthettek, különösen pedig az északi vogulok közt fenmaradt ősi vallásgyakorlatot alig közvetíthette.

Azok a samánok, kiknek ily hivatásáról vogulföldi tanulmányutam idején (1888—89) nekem volt módom értesülést nyerni, illetőleg velük személyesen érintkezni: Михайла Укладовъ Lūsm-taľėχ paul-ból, kinek a Felső-Lozva mellékén rendezett s alább vázolt áldozásánál magam is jelen voltam. Az ő közlése alapján jegyezhettem föl a Világügyelő-férfiúnak s a Víz-szentjének lozvai idéző igéit (II : 359, 385). Úgy mondják, hogy nőtestvére Autōťa (Евдокія) Ukladova, ki Paťej-paul-ban egy magános jurtában élt, szintén foglalkozott a ńajt-mesterséggel, vagyis *ńajt-nē* volt. — Василій Кириличъ Номинъ 'Naχśėm-vōľ faluból, a Szoszva felvidékének leghíresebb samánja, kinek tollba mondása nyomán írhattam föl több egyéb mythikai tartalmú népköltési szövegen kívül a Világügyelő-férfiúnak egyik felső-szoszvai idéző igéjét (II : 311), a jútimszâszfalvi Szent Fejedelemfi idéző igéjét (II : 428) s a megrontás ellen valót (II : 372). — Гавріила Ѳеодоричъ Сондинъ, vogul ejtéssel: *Kavrila Pētōriś Sonťin* 'Nūrėm-paul-ból, ki utazásom idején már világtalan volt, de régi gyakorlat alapján a varázsláshoz jól értett, a mint járatos volt az énekek és regék mindenféle fajtájában is. Tőle származnak a Világügyelő-férfiúnak és a Víz-szentjének Jugrában följegyzett idéző igéi (II : 320, 381). — Лазаръ Яковлевичъ Алкинъ = *Lāsar-ǭjkä* 'Nār-paul-ban (Posäl-tit paul mellett), kitől a múnkeszi Hadisten följegyzett vogul hőséneke s több egyéb szöveg ered (II : 181). — Родіонъ Семеновъ Ромбандевъ = *'Sēmėn-pľ' Roťivon Rompánťop* Múnkeszből, ki a Világügyelő-férfiúnak és a Paszėt-bálványnak idéző igéit közölte (II : 348, 415). — Ефимъ Петричъ Юрьевъ = *Pētėr-pľ' Jepjėm Jurjop* Mēsi-paul-ból, ki szintén a Paszėt-bálványra vonatkozólag közölt egy idéző igét (II : 422). — Végül Петръ Андреичъ Кудировъ = *Pētėr Antrejiś Kuťirop* 'Nältlėŋ-paul-ból, ki a pelimi istenségnek tőlem följegyzett idéző igéjét (II : 402) adta elő..

Pápay József északi osztják földön végzett tanulmányútjáról szóló jelentésében a következő samánokat említi: Kaľ-iki, ki Pūγor-pōγol-ban (a Poluj folyó forrásvidékén) Maďa házában

a két hatalmas posztógöngyölegből álló, férfi- és nőistenséget ábrázoló bálványnak a gondozója (*loŋχ taiti χuj* 30. l.). — *Ērèχiki* a vulpasl-i samán, kinek alább leírt áldozati műveletét utazónk személyesen láthatta (27, 34. l.) és Kirikōri (Григорiи) Torikoptin *Ās-kort*-ból, kinek «öregapja híres-nevezetes samán volt, még a leghatalmasabb szellemeket is könnyű szerrel meg tudta idézni». Ez utóbbinak örökébe K. nagybátya lépett s K. ennek oldalán közreműködvén az áldozatokban s varázslásban, megfigyelt mindent, a mi az osztják ritushoz tartozik, úgy hogy ennek nem volt olyan része, melyet pontosa ne tudott volna (38. l.)

A samán tisztség betöltésének nyilván legeredetibb módja az, melyről már Novitzkij értesít bennünket, mely szerint t. i. «*a ki bálványt készít, vagy tart, illetve arra szenteli magát, hogy mindig buzgalommal foglalatoskodjék a bálványok körül, vagy pedig általában kiről azt tartják, hogy legjobban ért hozzá: az szokott áldozópap lenni*» (l. u. i. I: 093). Johann Bernh. Müller (1716) ugyane tárgyról kissé részletesebben a következőket írja: «[Az osztjákok] nem választanak meghatározott személyeket papokul, hanem minden családapa, vagy a családnak legidősebb tagja, *a ki magának bálványoszlopot készített, maga vállalja magára a bálvány tiszteletének gondozását és a szokásos szertartások gyakorlását; ha pedig erre ügyetlennek véli magát, akadnak olyanok, kik az élősdi életmód szeretetéből adják magukat erre a mesterségre s ennek gyakori végzéséről ismeretesek*» (l. u. i. I: 0128). A Csuszovaja-melléki vogulokról Georgi szintén írja, hogy «*a Satkataba (samán) hiján minden faluvéne* (Dorfältester) *áldozó papja falujának, vagy családjának*» (l. u. i. I: 0152). Patkanov szerint (Irtysch-Ostj. I: 120) «az irtisvidéki osztjákok közt aligha van már olyan valódi samán, ki teljesen e szakjának szentelné magát s mindama tulajdonságokkal rendelkeznék, melyeket ez a foglalatosság megkíván, minthogy ezek már nagyon hatása alatt állanak az orosz műveltségi befolyásnak s hiányzik is náluk a samánságnak több fontos készsége, mint pl. a samándob. Régibb időben azonban ép oly nagy számban voltak hivatásos samánok itt is, mind ez idő szerint a magas északon. *Ezeknek tisztségét itt rendesen az* idősebb emberek egyike *végzi el, ki többé-kevésbé járatos a bálványistenségek tiszteletének*

gyakorlásában. Némelyek ezek közül nem állanak hátrább a bűbájosság tudományában a valódi samánoknál».

De a nagyobb tekintélyű bálványok szent helyein, hol a samánhivatás egyszersmind jelentékeny jövedelem, sőt meggazdagodás forrása, a kitüntető tisztelettel is járó samán tisztség a bálványtartó családnak féltékenyen őrzött előjoga s ebben, mint valami papi dynastiában nemzedékről nemzedékre származik át örökség gyanánt e méltóság. Ily öröklésről legelsőben Beljavszkij (1833) tudósít egyik kézirati forrása Šavrov jegyzetei nyomán, kiemelvén, hogy midőn a samántisztség apáról fiúra kerül, ennél «*az idősebb kor joga nem jön tekintetbe, hanem egyedül a tehetség*», továbbá hogy «*a gyermektelenek barátjaiknak vagy tanítványaiknak adják át e méltóságot*, ha t. i. ezek arra különös képességgel rendelkeznek» (l. u. i. I : 0162. l.). Gondatti (9. l.) is megerősíti azt a tényt, hogy az északi vogulok és osztjákok közt a samántisztség «*rendesen örökség gyanánt jut az utódokra, még pedig nemcsak férfi-, hanem* egyszersmind női ágon» s talán éppen ez az utóbbi tény adja magyarázatát, hogy a samántisztségben (eredetileg nyilván csak az örökség jogán) nők is szerepelhetnek, holott egyébként a nők a vallásgyakorlatban teljesen háttérbe szorulnak. Egy női samánról már J. G. Gmelin (1742) közöl tudósítást, mely szerint az Ural nyugati felén emelkedő Blagodatj hegyen tisztelt kopjabálványnál gyakran végzett szolgálatot «*egy gazdag vogul ruházatban megjelent asszony*» (l. u. i. I : 0140. l.). Többször hivatkozik a samánnőkre Beljavszkij (l. u. i. 0157—8. l.), sőt megjegyzi, hogy «*a samán nők fedetlen fővel és szétbontott hajjal végzik varázslásukat*» eltérőleg a férfiaknak alább tárgyalt viseletétől. Egy samánhírben álló nőről, mint fentebb (0365. l.) említettem, nekem is volt alkalmam hallani s láttuk azt is (u. i. 0307. l.), hogy az «igaz varázslatú nő» (*sari pēniŋ nē* III : 85) az állatok világában is szerepel. A samántisztség öröklésének jogszokásához becses adatot közöl Patkanov (Irtysch-Ostj. I : 121), mely szerint «*a nachracsi és bjêlogorszki jurták szent helyeinek papjai a régi kor samánjainak, vagy fejedelmeinek nemzetségéből származnak, úgy hogy ez a tisztség itt atyáról fiúra megy át s még az oldalágakban is öröklődik. A nachracsi jurtákban a községi bálványok őrei a vogul Pakin- és részben az Aišenjakov-családból valók, melyek*

az itteni régibb fejedelmek ivadékainak tartják magukat». Bizonyára azonos az utóbbi névvel annak a nachracsibeli Ишняковъ samánnak a neve, kiről községének orosz papja 1849-ben nagy port fölkavaró följelentést tett (l. fent 0361. l.).

Bár ezek szerint a samán tisztség gyakran öröklődik, mégis téved CASTRÉN abban a KROHN GYULÁtól idézett nézetében (Suomen suvun pakan. jumalanpalvelus, 83. l.), mely szerint az obvidéki népek samánjaira illik a mondás, hogy «magus non fit, sed nascitur»; mert a samántudomány elsajátítása attól, ki hivatásszerűleg szenteli magát e feladatnak, hosszas előkészületet, tanulást, testi és szellemi szoktatást, valamint gyakorlatot kíván. Ime miként ír e tárgyról alapos észleletek nyomán BELJAVSZKIJ: «Hogy valaki a nagy tiszteletben tartott samáni méltósághoz jusson, ahhoz sokféle szükséges, jelesen a főtulajdonságok közül: *éles ész, szilárd jellem, önbizalommal párosult nagy képzelő tehetség, szabályos testalkat, gyors szemek s a tagok hajlékonysága,* mely utóbbinak feltétlenül meg kell lenni ama gyakran az eszeveszettségig s önkívületig fokozódó örjöngő testmozdulatokhoz, melyekben a samánok és samánnők titkos művészete rejlik. *A samáni méltóság és tudomány nem erre való kijelöltség útján jön létre.* A lélekben és érzelmeikben kiváló egyének nem találván meg szellemüknek elegendő táplálékát a közönséges életmódban, *kezdetben csak szemlélve, végül pedig egészen hozzájuk csatlakozva állanak ama mesterekhez, kik a samánságnak nem közönséges hivatását űzik; ezeket aztán folytonosan figyelgetik s mihelyest legkisebb tehetséget éreznek magukban utánzásukra, erre testüket s eszüket gyakorolják.* Böjtöléssel kezdik, mi abban áll, hogy *emberek előtt mit sem esznek, míg áldozathozatalra nem nyilik alkalom. Nagy fáradsággal járnak e közben midenféle samán után s igyekeznek jelen lenni, midőn az áldozatokat rendezik.* Ily módon folyton ide-oda vándorolva, *módja nyilik mindenféle samáni fortélyos elbeszélések s esetlen álommagyarázatok hallgatására, mi kora ifjúi éveitől fogva kitünő képességet fejleszt benne a képzelgő látomásokra.* Mesterei távollétében az ilyen samánnövendék esetleg maga vállalkozik, hogy a nyilvánosság előtt bemutassa fiatal testének rángatózásait, mit többször ismételvén lassanként megnyeri maga részére szemlélői hajlandóságát, szeretetét s általában a nép bizalmát» (l. u. i. I: 0157). PALLAS műve is említi,

hogy az osztják samánok, miután «kezdetben saját álmaik gyakori elbeszélésével és magyarázatával egyengetik az utat tiszteletbeli állásukhoz, utóbb *öreg varázslóktól nyernek kiképzést művészetükben*» (l. u. i. I : 0146). GONDATTI (9. l.) szerint «*a samánok már gyermekkoruktól fogva föltűnnek egyes különös sajátságukkal, melyek őket más gyermekektől megkülönböztetik, a minők: nagyobb felfogó képességük, nagyobb érzékenységük s általában idegességük.* Néha nyavalyatörésben szenvednek, melynek rohamait azonban az istenekkel való közlekedés jelének tekintik».

A tanulással és gyakorlattal szerzett szakismeret képesíti a samánt hivatásának teljesítésére, vagyis hogy — a néphit szerint — összeköttetésbe léphessen a szellemek világával s az emberek közbenjárója lehessen az isteni lények előtt. E működésében a samán, bár szintén az «istenség szolgájának» *(lōŋχ-ort)* nevezik, nem olyan értelemben az, mint a fejlettebb vallásoknak alázatosságukat kiemelő papjai, kik t. i. az istenség végtelen hatalmának tudatában magukat ennek egész lényükkel alárendelik s a saját kívánalmukkal eléje csupán könyörgésben járulnak, úgymondván: «Legyen a te akaratod!» A samánnak föllépése a tőle előidézett istenséggel szemben másnemű, t. i. kevésbé a szolgáéhoz, mint inkább valamely önérzetes s tehetős pártfogóéhoz hasonló. Ő bálványszellemével, midőn ennek befolyását az emberek sorsának alakulására felhasználja, tárgyalásba bocsátkozik: magához hívja, előadja kívánságát, megkérdezi a teljesítés föltételeit, ha ezek túlságosan nehezek, könnyítésüket unszolja, ha pedig az istenség a czélba vett feladatra magát gyöngének találná, további közbenjárásért zaklatja s így nem hagyja nyugodni mindaddig, míg véleménye szerint megtörtént minden lehető. Ily módon a samán rendkívüli dolgokat képes elérni. Mindenelőtt megnyilik előtte a rejtelmek világa: a mit közönséges ember szemével meg nem lát s elméjével ki nem fürkészhet, azt neki a rendelkezésére álló természetfölötti hatalmak megmutatják s ő embertársaival közölheti is látomásait, vagyis jósolhat, illetve a teendőkre nézve czélszerű tanácsokat adhat. A samánnak ezt a képességét az obvidéki nép az élet mindenféle ügyes-bajos dolgában alkalmazásba veszi: tőle tudakolják, hogy minő lesz a halászat és vadászat sikere, hol kell valamely

elveszett tárgyat keresni, merre találhatók meg a messze kalandozó rénszarvasok s hogy mit tegyenek, ha a hatóság részéről valamely veszedelmesnek tetsző rendelet érkezik. Ennel is jelentősebb a samánnak az az ereje, illetve befolyása, melylyel m e g m á s í t a n i k é p e s a z i s t e n s é g n e k m á r e l h a t á r o z o t t a k a r a t á t, tehát az ú. n. «végzetet» is. Ez különösen fontos az é l e t é s e g é s z s é g kérdéseiben, miért is betegség és pusztító járvány idején a nép szintén a samánhoz fordul, a ki megállapitja, hogy honnan ered a csapás, mely bűnnek, vagy vallási mulasztásnak következménye, mely istenség haragjának nyilvánulása, mi a kiengesztelésnek áldozatbeli ára s föltétele, valamint hogy általában mi a teendő. Természetes, hogy az ily engesztelő áldozatoknál a samán, kinek útján az istenség akaratát a népnek kinyilatkoztatja, a főintéző: ő vezeti a bálvány elé az áldozati állatot, ő mondja az idéző igét s kiáltja föl az áldozati állat fejét, ő rendezi a leölt állat felszabdalását, gyűjti a vért s helyezi a bálvány elé a neki szánt részeket (l. Gondatti 10, Patkanov: Irtysch-Ostj. 120, Pavlovszkij 214).

Díjazás a samán szolgálatokért nem jár s jutalma áldozatok esetén is rendesen csak az, hogy az első és legjobb falatok, mint rendezőnek, neki jutnak. Csupán a nagyobb tekintélyű bálványok. illetve szent helyek törzsökös samán-családjainak jövedelmi forrás a samán tisztség, a mennyiben t. i. a gazdagon befolyó adományokból nemcsak az istenségnek juttatnak, hanem maguk is bőven részesednek. Ezek régi hagyományos szokás szerint bálványuk részére s egyszersmind saját gazdagságuk gyarapítására nagy g y ű j t ő u t a z á s o k a t is rendeznek, melyekből az önkéntes adományok nagy bőségével szoktak visszatérni lakó földjükre. Gondatti (8. l.) a következőket írja e tárgyról: «A hajózás megnyilta alkalmával az ily adománygyűjtők ladikokat szerelnek föl s utaznak az Ob s mellékfolyói mentén, mindenütt gyűjtve a prémeket s egyéb holmikat amaz istenség javára, melynek gazdagságával ők rendelkeznek. Régibb időkben, midőn az őslakók e tájon még nem voltak oly erkölcsileg romlottak mint ez idő szerint, mind *az ilyen áldozati adományt csűrökben őrizték, melyek az illető istenségnek voltak szentelve, a hol a prémek s egyéb hasonló holmik elrothadtak, az ezüst és réz azonban századokon át épen s érintetlenül maradt.* Mostanság az

áldozati adományok tetemes része orosz és zürjén kereskedők kezébe kerül, a kik sohasem idegenkednek attól, hogy olcsó pénzen régi ezüstöt s friss prémeket vásároljanak. Az adományozók rászedése ez embereknél annál könnyebb, minthogy az áldozati adománytárgyak őrizetének helyét mindenki előtt nagyon titkolják s csakis a gyűjtők meg néhány közeli személy tudja azt, hogy hol van.» Érdekes tudósításokat közöl ide vonatkozólag Patkanov is (Irtysch-Ostj. I : 122), ki szerint az irtisvidéki osztjákok tájain «minden samán közt legnagyobb tiszteletben állanak a nachracsi-beli és bêlogorszki tekintélyes szent helyek őrzői. *Ezeket mindenütt szívesen fogadják vendégül s különös szerencséjének tartja minden osztják, vagy vogul, ha nekik valami szolgálatot teljesíthet*, pl. ha nekik valami áldozati adományt nyujthat, vagy őket megvendégelheti. E samánok községüknek tekintik mindama tájak őslakóit, a melyekhez csak eljuthatnak; így észak felé egész Obdorszkig terjed hatáskörük, mely város pedig 1500 verszt távolnyira van a Nachracsi-jurtáktól. *Útjaikon őket természetesen ingyen s a mellett igen szívesen viszik,* míg az orosz papnak minden befolyását latba kell vetnie, hogy idejekorán lovakat kaphasson, mi azonban így is nem mindig sikerül. Ez utazásaikra a szóban levő samánok évenként egyszer, karácsony táján indulnak, midőn a rövidebb téli út helyreáll s egy-két hónap mulva az istenfélő osztjákok adományainak gazdag zsákmányával megrakodva térnek haza, mely adományok becses prémekből és lófalkákból állanak». Fentebb (0110—12. l.) részletesen szólottunk a Világügyelő-férfiú szent helye részére rendezett adománygyűjtő-utazásokról és a nagyszabású áldozatokról, melyeket messze földről nagy számban ide zarándokló idegenek itt a láthatatlan istenségnek bemutatnak, illetve a samánok kezébe átszolgáltatnak. Hozzácsatoljuk előbbi közléseinkhez e helyt Patkanovnak azt az észrevételét (u. o. 122. l.), hogy az ily adományok tetemes része a samánok javára fordíttatik s csak kevés kerül, mint az istenség tulajdona ez utóbbinak őrhelyére.

Látnivaló ezekből, hogy a hívők vallásos érzésének önző anyagias czélok érdekében való kiaknázása már a vogul-osztják samán papság körétől sem idegen. Gondatti (9. l.) szerint «a vogul samánok közt találkoztak régebben, sőt néhol most is találkoz-

nak olyanok, kik benső meggyőződéssel hittek abban, a mit réületük idején, vagy életük más mozzanatában cselekedtek s a kik ebben isteni erő megnyilatkozását látták; de minden évben fogy az ilyeneknek száma s helyüket szélhámosok váltják föl, kik visszaélnek fajtársaik bizalmával, őket rendszeresen csalják s megszedve magukat sokkal jobban élnek, mint mások népük fiai közt». Patkanov (u. o. 122. l.) ugyane tárgyban azt írja, hogy «a tobolszki kerület samánjainak nagy része, mint általában az osztjákok, nagy mértékben el vannak oroszosodva s ezért nagy kétséggel vélekednek ama szertartások értékéről, melyeket végezniök kell, s nem kevésbé a maguk szentségéről; mindamellett nem hagyják abba tisztségük gyakorlását, mivel az jövedelmező. Midőn erről — így folytatja Patkanov — egy ízben egy nachracsibeli samán előtt, ki orosz anyától származott s orosz nőt bírt feleségül, tehát ugyancsak keresztény érzületű lehetett, nézetemet nyilvánítottam, ez nevetve azt felelte: «Miért is szüntetném én meg az utazásokat, mikor az ostoba nép oly bőven juttatja számomra adományait?!» A bolcsarovi jurtákban még arra is akad példa, hogy *tisztán orosz származású ember* (Θомка Мокроусовъ) *tölti be az osztjákok samánjának tisztét* (u. o. 123. l.).

A samánok csodás erejében való hit különben éppenséggel nem szorítkozik pusztán az obvidéki őslakó népekre, hanem sok helyt kiterjed az e népek között, vagy közelében lakó oroszokra is. «Minden túlzás nélkül lehet állítani» — írja Noszilov (У Вогуловъ: 16—17. l.) — «hogy *az e tájt lakó oroszok közt nincs egy sem, a ki ne hinne a samánok csudáiban,* a ki ne hallgatná izgatottsággal, hogy mi történik ezekkel az emberekkel, s hogy mit beszélnek felőlük, kiknek az ő nézetük szerint is oly világosan tapasztalható összeköttetéseik vannak a szellemek világával.» «*Én sok olyan orosz embert ismerek*» — folytatja szerzőnk — *kik nem szégyenkeznek részt venni ez emberektől rendezett áldozatokban s szívesen fordulnak varázslatukhoz, sőt ezt szabályszerű szokásként gyakorolják, midőn pl. útra indulnak a halászathoz, vagy valamely más nyereséges vállalathoz fognak. De még a zsákmányban is osztozkodnak azokkal a lényekkel, melyek a bennük hívő vogulok szavai szerint nekik segítségükre vannak.*» Erdekes idevágó adatot beszél el Grigorovszkij kapcsolatban a vaszjugáni osztjákok egyik szent helyén (Щайтанскій мысъ) álló, áldozati

tárgyakkal teleaggatott fa leírásával. Ezen a fán ugyanis a bálványszellemeknek felajánlott tárgyak között leginkább szembeötlő ama nyolcz rőfnyi vászon, melyet az 1881. év őszén a vaszjugáni liszt-raktár őre, Александръ Соснинъ kozák akasztott oda. Ez t. i. az egész tavaszon és nyáron át hideglelésben szenvedett, melyen nem segített az orvosilag rendelt orvosság. minthogy emberünk nem akarta megtartani a szabályszerű ételrendet. Így állván a dolog, a beteg egy jóhírű vaszjugáni osztják varázslóhoz («елъ коссѐ») fordult, a ki azt a tanácsot adta neki, hogy akassza az említett adományt a szent fára, mit amaz meg is cselekedett s a hideglelés el is hagyta azóta (Описанiе Васюганской Тундры, 23. l.).

* * *

A samán istenidézéshez szükséges készség tárgyai közt a szamojéd, tunguz, burjét s más szibériai népeknél lényeges kellék a különös, ünnepies samán öltözék. A voguloknál és osztjákoknál régebben ugyancsak divatban volt az ily öltözék, a mint ezt Beljavszkij (1833) nyomán tudjuk, ki részletesen leírja, hogy «a samánok és samán nők előadásaik s áldozataik alkalmával kezükben a varázsdobbal *egyedül őket illető különös ruházatban jelennek meg, mely rénbőrökből varrott hosszú szabású ujjas felöltőből áll s a rajta nagy mennyiségben alkalmazott ércz-, többnyire vaskapcsok, karikák, lemezkék és csörgők díszítésével tünik föl.* Ez ékességek oly sűrűn lepik el néha a samánruhát, hogy annak igazi anyagát alig lehet kivenni. *A samán nők fedetlen fővel és szétbontott hajjal végzik varázslatukat, míg a férfiak ilyenkor néha külömböző színű posztódarabokból varrt sapkát tesznek fejükre, illetve valami vasabroncsot,* ezzel jelezve, hogy abroncs nélkül koponyájuk az erős bűvölettől szétszakadna» (l. itt I : 0157–8). Újabb íróknál a samánruha említését nem találjuk; úgy látszik, divatja mult s csupán ama csúcsos kalpaghoz hasonló, különféle színű posztóból készült *samánsüvegben* maradt fenn emléke, melyet Gondatti (12. l.) és Pavlovszkij (215. l.) szerint helyenként a vogul samánok áldozás alkalmával fejükre tesznek. Ily süvegeket a felsőlozvai vogulok egyes öregjei, valószínűleg samán méltóságuk jelvénye gyanánt, állandóan viselnek.

Fontosabb készsége az istenidézésnek a varázsdob,

melynek neve a vogulban: ÉV. *kwoip (ńajt-kwoip)*, vagy *koip*, KLV. *kwäip*, PV. *kwəip*; az osztjákban: KO. *kujip* (бубенъ, PÁPAI K.), ÉV. *penśer* («Zaubertrommel» AHLQU.). Ez — GONDATTI szerint (12. l.) — rendesen jávor-, néha azonban rénszarvas-, vagy kutyabőrből készül, melyet nyers állapotában ráfeszítenek egy két-három hüvelyknyi széles s rőfnyi átmérőjű faabroncsra s miután a bőr kiszáradva feszesen illeszkedik az abroncs fájához, azt még könnyedén hozzá is varrják a kerethez. A dob üregén belül ugyancsak a keret fájához karikákat, lánczocskákat, csörgőket s egyéb zörgő apróságokat erősítenek, két keresztben álló fa pedig a dob karimáját egyenletes feszültségben tartja s egyszersmind fogóul szolgál. A dob verője (ÉO. *penśer-ńal* AHLQU.) egy kis pálczika, melynek ütő vége valamely kisebb állat bőrével, rendesen talprészével van vastagon bevonva. Használat előtt a dobot némi ideig a tűz fölött tartják, hogy annál jobban feszüljön s erősebb hangot adjon. Fokozzák a dob sajátos zaját a rája helyezett csörgők, melyek nemcsak a dobverések, hanem a samánnak izgatott s gyors mozdulatai következtében is folytonos zörgésben vannak. PAVLOVSZKIJ leírása szerint (215. l.) a sumándob néha borjubőrből is készül s belsejében a kétvégű fogantyútól zsineg húzódik a kerethez, mely zsinegen csengetyűk, csörgők s egyéb zörgő holmik függnek, a minők a dob keretéhez is erősítve vannak. A dob verőjét (melynek МОНТЪ volna a vogul neve) ütő végén rén, medve, borjú, vagy ló fülével vonják be. Már fent (0333. l.) idéztük PÁPAI KÁROLYnak azt a közlését, hogy a Felső-Ob és Vach vidékén tunguz módra *gyíkot* festenek a varázsdobra s hogy «gyíkot» *(sosėl)* alkalmaznak a varázsdob kanalán is. Ezzel kapcsolatban említettük WITSENnek azt a XVII. századbeli közlését is, melynél fogva az északi osztjákok *varangybéka-alakot* helyeznek a dobra, mely a dobverés alkalmával ide-oda csúszik s hogy talán ennek a régi, most már gyakorlatban nem levő eljárásnak az emléke maradt meg a varázsige ama homályos kifejezésében, melyben a samán azt kívánja, hogy «szent földjén», melyre «igaz igézetét lehelyezte», «eleven jūr-állatod, eleven szosszėl-állatod hadd ússzék tova».*) A dob-

*) L. az idéző ige e részletének magától a közlőtől eredő magyarázatát alább (0387. l.).

verésnek rendes kifejezése: *ńajt kwoipä rāti* («a samán üti dobját»), vagy *tuŋγéśli* (бунгаетъ) s az ily módú varázslásról mondják, hogy *kwoipėl ńajtaχti*, KLV. *kwäipėl ńajtėχli*. A dobbal előidézett zajnak a néphit szerint az a czélja, hogy az előidézendő istenség figyelmét felköltse, s a maga személyében a samán szózatára a hívek között megjelenjék. A valóságban ez a zaj, melyet a samán rángatózása s utóbb táncza kisér, a samán bódulását, illetve réületét segíti elő: «A varázslót, mialatt a dobot üti, a bálványszellem heve szállja meg» (*najt koip rātimė pupi' rē'in joχtawė* II: 428), mondja egy eredeti közlés. Ezért helyenként az északi osztjákok üstök és csészék verésével is fokozzák a zajt a samán rángatózásai közben (PALLAS; l. itt I: 0147). FINSCH értesülése szerint (553. l.) a dobütések egyébként fenyítő eszközül is szolgálnak a meg nem bizható bálványszellemek számára, ha t. i. ezek helytelenül közlik a magasabb istenek tanácsát; a mennyiben ilyenkor a nép képzelete szerint a hány ütést a samán a dobra ver, annyi ütést kap a bálványszellem büntetésül a felsőbb hatalmaktól.

Az istenekkel való közlekedés czéljából föltétlenül szükséges mámoros, illetve önkívületi állapot gyorsabb előidézésére a vogul és osztják samánok helyenként szárított légyölő galóczát (agaricus muscarius) esznek,*) melynek neve: ÉV. *pāŋχ*, KV. *pōŋk'*, ÉO. *poŋχ* (AHLQU.), KO. *paŋχ* (PATK.), FO. *pang*, Jg. *panga* (PÁPAI K.) s e szónak átvételével a szibériai oroszban is: панга (=мухоморъ). Erről mondja egy közlés, hogy «a samán megeheti, de ha más eszi meg, megvész tőle» (*ńajtėn tēwė, mōtnė-ke tēwė, χot-tēlili*). Élnek vele az istenek is, ha mámorba akarnak jutni, így különösen a Világügyelő-férfiú, kiről úgy hiszik tisztelői, hogy midőn hozzá imádkoznak is, ő «*egy lábú rovátkos szélű hét galóczától* eredt mámorában» (*akw' la'ilėp larśiŋ χūrpä sāt pāŋχ sēŋχw* II: 314), vagy más díszjelzéssel «*pettyes fejű hét galóczától* eredt részegsége mámorában» (*kumliŋ puŋkėp sāt pāŋχ*

---

*) L. A. A. Дунинъ-Горчаковъ «Очеркъ народностей Тобольскаго сѣвера» («A tobolszki kormányzóság északi tájának nemzetségeiről való vázlat») cz. értekezésében, mely az orosz földrajzi társaság Извѣстія folyóiratának 40. kötetében (1904; 44. l.) jelent meg.

kuśmäŋ sēŋχw II: 362) futkos. Szintígy találjuk a déli teremtési énekben (I: 115), hogy Kami-asszony idősbik fia, miután nem tudott lerészegedni az anyjától főzött bozasörtől, noha már három nap, három éjjel itta, «*napon száradt három galóczát*» (*χātėl tąsėm χūrėm pāŋχ*) követel anyjától, ezeket megrágja s «mámoros ember mámora» (*χaľmėŋ χum χaľmä, pāŋχėŋ χum pāŋχä* I: 115, 117) úgy jön meg. Patkanov értesülése szerint a déli osztják samánok, mielőtt varázslathoz, vagy hősi énekek előadásához fognak, hetes számban (vagyis 7, 14, 21 darab számra) szednek be mérges galóczát vízbe áztatva, vagy zsírral megkenve, mitől oly dühbe jutnak, hogy valóságos őrjöngőhöz hasonlítanak. Az istenidézés után kínzó mámoruk csillapítására tejet isznak (Irtysch-Ostj. I: 121 és Типъ Остяцкаго богатыря 5, 39; l. u. i. I: 251—2). Utóbbi időkben ez ősrégi bódító eszköz helyett a pálinka lép divatba; így tapasztaltam ezt a Felső-Lozva mellékén egy jelenlétemben tartott áldozat alkalmával, melynél a samán, a mint az idéző igét elmondta, egy üveg pálinkát ivott ki egyszerre s ettől azonnal a földre esett.

Midőn a hívek — a bálványszellem «fiacskái» (*pīkwėt*), a hogy a megjelenő istenség az őt idéző népet szólítja (II: 428) — «egybegyűlt lúdfalka, egybegyűlt réczefalka módjára egybegyűltek» (*atχatnė lunt-ąltī', atχatnė vās-ąltī' ti atχatsän* u. o.) s a samánt felszólítják, hogy számukra az «igaz varázslat jó végzetét (v. végét) varázsolja» (*sari pēni jąmės ąul pēnγėnūlėn mōnt* III: 27), e tényre azt mondják, hogy «a bálványnyal szemben varázsolni űlnek» (*pupī' ľaľt pēnγuŋkwė ti ūnttīle'it* II: 282). Áldozatok alkalmával a varázslás rendesen nappal, a bálványsátor előtt, vagy az istenség más szent helyén történik, egyébként pedig (pl. midőn csak az istenség akaratának, tanácsának, vagy a jövendőnek kitudakolása a feladat) többnyire éjjel, a sötét jurtában, a hol a varázslat ideje alatt az égő tüzet a nyilt tűzhelyen szándékosan eloltják. Az utóbbi eljárásnak műkifejezése: *turmėn kwolt vāltaχtuŋkwė* (ворожить), vagy *ńajtaχtuŋkwė*. A tért, hova a samán varázslatával a bálványszellemet idézi, vagy saját kifejezésével szólva, hova «Târėm rendelte, Kworėsz rendelte igézetét lehelyezi», a bűvölő ige «köteles (t. i. kötélfonásra való) kákát termő szent földnek, kákát-moszatot termő szent földnek» (*kēl-pēsäŋ jelpiŋ mā, pēs-sūnsäŋ jelpiŋ mā*

II : 416—7) és «eleven jūr-, eleven szosszèl-állattal igézetes szent földnek» (*liliŋ jōr, liliŋ sossèl multèm jelpiŋ mā* II : 417) nevezi. A mint a samán a dobverést megkezdi, rázendít az istenidéző igére is, egyre dühösebben dobolva s hangosabban énekelve; közben pedig harsányan felhangzanak az istenhívogató üvöltések (*kaj*), figyelmeztetve a bálványszellemet a megjelenésre. Novitzkij szerint ilyenkor a samánt «*beviszik egy sötét házikóba, ott erősen megkötik, s miközben a varázslatnál közreműködők hárfájukon játszva leülnek, a megkötött az ő szövetségesét, a sátánt idézvén, némi bűvölő igéket kiáltoz;* ezt szokás szerint mindig éjjel teszik, midőn néhány órai idézgetés után belép valami *viharszerűen suhogó szellem*» (l. itt I : 094). Ugyane tárgyra vonatkozólag Gondatti azt írja (13. l.), hogy varázsolás czéljából «sötét éjjelen valamely gazdagabb embernek hajlékában szoktak férfiak és nők egybegyűlni, a midőn *a samán egy érczlapot helyez a földre, erre vashegyű nyilakat rak s elkezdi az istenség idézését, állandóan ütögetve a nyilakkal az érczlapot. Némi idő mulva a hajlék megrezzen, a tető a füstnyílás körül szétválik s megjelenik az istenség* (szerző szerint: a Világügyelő-férfiú), *ki jelenlétét szintén avval adja tudtul, hogy nyilakkal üt a vaslapra*». Egy szigvavidéki közlő értesítése szerint a Paszèt-bálványt Munkeszben akkép idézik, hogy «*a varázsló két vasat egymáshoz üt, ebből láng gyulad* (szikra pattan) *s ez a bálványszellem megérkezését jelző fény*» (l. fent 0153. l.).

Már Reguly ismeri a vogul-osztják varázslásnak azt a különös módját, melynél fejszét alkalmaznak (*sairepl ńajtähti*, l. Hunfalvy: Vogul föld és nép, 161. l.). A leginkább jövendőmondásra használt f e j s z e v a r á z s l a t (*sa'irèp-pēni*) műveletét egy északi vogul eredetű néprajzi közlés a következőkép ismerteti (IV : 411): «Ha valaki jön, ki varázsoltatni akar, a varázsló ember bűvölő fejszéjét (*pēnγènė sa'irèpä*) egy madzagra köti. A madzag közepét maga fogja, aztán elhuhogja az istenkeigézetet (*pupi'-sātmil kajji*), vagy pedig szótlanul ülve bűvöl. Ha az istenke réülete megszállja, mozog a fejszéje; ha nem szállja, nem mozog. A mint istenkéje neki megmutatja, úgy beszél. Ha azt mutatja, hogy [a varázsoltató elveszett holmiját] megtalálja, azt mondja: ‚Te az elveszett holmidat (lovad, rénszarvasod) megtalálod.‘ Ha pedig úgy mutatja [az istenke], hogy

nem találja meg, akkor azt mondja: Nem találod meg.» Gondatti szerint (13. l.) az ily varázslásnál «a samán a jurtának (az ajtóval szemközt eső) előrészébe űl, még pedig háttal fordulva a népnek, úgy hogy előtte senki se üljön. Veszi a fejszét és egy zsinegre, mely a nyéltől a fejszevasig húzódik, akkép függeszti föl, hogy a fejsze éle fölfelé legyen; ezt a zsineget a rajta függő fejszével jobb kezének négy begörbített ujján s bal kezének mutatóujján tartja s halk ráolvasás mellett mozgatja, majd utóbb kijelenti az istenség akaratát. Néhol fejsze helyett kést, de legszívesebben régi tőrkardot alkalmaznak». Együtt szerepel a fejsze és kés a varázslásnak abban a módjában, melyet Noszilov északi vogul földön észlelt szokás gyanánt jegyez föl könyvében (6. l.). E szerint ugyanis a varázsló egy fejsze élére oly módon helyezi a kést, hogy az egyensúlyba jöve ide-oda mozogjon s a merre e mozgás után megállapodva a kés hegye mutat, arra van az út, melyen a vadásznak elindulnia kell, hogy szerencsés zsákmányra akadjon. Pápay József gyűjtésében egy idéző ige fejszével való varázslattal *(lājemna śertl)* az Arany-Fejedelemhez van intézve (Osztj. Népkgy. 271): a samán éhinség tárgyában fordul az istenséghez, ki az idézetre megjelenik s réületet bocsátva a varázslóra, kijelenti, hogy bánkódásra nincs ok, mert mihamar lesz élelem bőven.

Fentebb (0351. l.) volt alkalmunk ismertetni azt a képzetet, melylyel a nép a varázsigének a bálványszellemekre gyakorolt hatását felfogja, mely szerint t. i. az idézés szavaira *az istenség bármily messze eső lakóhelyéről hirtelen gyorsasággal a varázslat helyére érkezik* s itt tehetsége szerint a samánnak rendelkezésére áll. E megjelenés szokásos kifejezései, mint ezt már más helyt (I: 0250) tárgyaltuk: *sēγėmi, sēγėmāli* (mom.), *sēγijāli* (frequ.) «lengve jön» (ÉO. *sijēmil* «odavillan» Pápay J. Osztj. Népkgy. 274), vagy *pati* «esik, leszakad». Mennél sürgősebb az idézés, illetve mennél hangosabb és dühösebb a varázsművelet, annál gyorsabban tör elő az idézett szellem s láttuk példáit (fent 0351. l.), hogy ezek megjelenésük alkalmával legelsőben *az idézés gyorsasága miatt panaszkodnak.* Rendesen azt kérik, hogy az istenség «mint gyorsan szálló esőszem, mint gyorsan szálló szélfoszlány szálljon le» *(moľėχ patnė rakw-sam, moľėχ patnė vōt-sam patuŋkwėn* II: 323), vagy hogy «mint fenn járó esőszem szálljon, mint fenn

járó szélfoszlány lengjen» (*numėl minnė rakw-sam tĭ' patĭlăn, numėl minnė vōt-sam tĭ' sēγėmālăn* II : 388) az idézet helyére (l. I : 0250). Az idézés néha nem szorítkozik egy bálványszellemre, hanem különösen nehéz feladatok esetében, több bálványszellemet is foglalkoztathat; ennek példáját látjuk a Pápay Józseftől közölt «rontás» elleni idéző igében (Osztj. Népkgy. 272—6), hol *öt bálványszellem jelenik meg egymásután s kettő egyszerre* a samán előtt. Poljakov értesülése szerint (Путешествіе, 59. l.) egyes bálványszellemek nem mindenkor állnak rendelkezésre, így pl. a Tēk-öreget a samánok állítólag csak egyszer láthatják egy esztendőben. Ugyanő a Világügyelő-férfiúra vonatkozólag azt hallotta, hogy idézés alkalmával csak a feje látható s hangja hallható (u. o.), míg más forrás szerint (Gondatti 12—3. l.) lova dobogásának a zaja is kivehető; sőt minthogy az istenséggel együtt a varázslat helyén a szent paripa is megjelenik, tiszteletlenségnek tartják, hogy patáit az emberek tiporta sárral s az asszonyok hószám-nyomainak szennyével bemocskolja, miért is a jurta környékén négy ezüst-, vagy más érczből készült tányérkát helyeznek a földre, hogy az isteni táltos azokon s ne a puszta földön, vagy havon álljon.

Az orosz életmódra tért déli vogulok és osztjákok közt a réülettel való istenidézés ma már nincs gyakorlatban s a néprajzi kutatók a varázsdobnak sem találják nyomát e tájakon. Mindamellett megmaradt annak emléke, hogy voltak egykor emberek, kik ily műveletre képesek voltak. Erről szól Patkanov-nak ama közlése (Irtysch-Ostj. I : 120—1. l.), mely szerint neki a Konda mellékén fekvő Ессуловъ nevű vogul faluban azt beszélték, hogy ott nem régiben élt egy ember, ki a «vidék urát (вотчинникъ)», vagy mint e szellemet osztják kifejezéssel hívják, «a föld és vizek gazdáját *(mĕγėŋ jiŋkėt iga)*», bármikor előidézhette. E végből egy kutyát keresett elő, melynek hókafolt volt a szemei fölött s a varázsige elmondása után ennek a fülei közt nézett a távolba. Állítólag erre azonnal megjelent az idézett szellem egy *erdő magasságú öreg ember képében, kinek öltözete gazdagon fel volt szerelve vörös gombokkal.* A varázsló kérésére elmondta a szellem, hogy három éven át miféle vadászati és halászati szerencséje lesz s a szellem szavai mindig teljesedésbe mentek.

A látható valóság az északi samán varázsló műveletének eredményében az, hogy maga ájulatszerű önkívületbe, vagyis réületbe jön. Az előzőleg bevett mérges galócza, illetve a sok megivott pálinka következtében már akkor szédül, midőn a varázslathoz fog, de mámorát és ideges állapotát még inkább fokozzák a dobverés, a hangos izgatott éneklés, az üvöltésekkel járó erőlködés, az üstök és csészék ütésével előidézett zaj s a képzelgés a bálványszellemmel való érintkezésről, esetleg a vele való küzdelemről. Beljavszkij szerint «a samánok és samán nők egész ifjúságukat elme- és kedélyizgató gyakorlatokban töltvén el, végre oly érzékenyek lesznek, hogy *mihelyt csak samáni mutatványaikat kívánják, rögtön képzelgő őrjöngésbe esnek, miközben elkezdenek egy lábon forogni, aztán egész kimerülésig mindenféle testmozgásokat végeznek, eszeveszetten ütik a mellüket és fejüket, leesnek a földre, össze-vissza görbedve hengerköznek s addig vergődnek így, míg minden eszméletüket és erejüket elveszítve az elgyengüléstől álomba nem esnek, mely néha mintegy két napig is eltart*» (l. itt I : 0157). Pallas (l. u. i. I : 0147), Gondatti (12, 14. l.) s más írók is említik, hogy a samán a dobverés és varázsigéjének elmondása után elkezd forogni, tánczolni, míg szédületében a földre nem esik, a hol elterülve, mint a nyavalyatörős rángatózik egész testében s közben összefüggés nélküli szavakat hallat, melyekre a nézők nagy áhitattal figyelnek, mert hitük szerint a bálványszellemmel való beszélgetésnek és tárgyalásnak alkatrészei. Az istenség megérkezésének ismertető jelei Novitzkij szerint, mint fentebb (0377. l.) is idéztük, «valami *viharszerű suhogás*», Pallas szerint (l. u. i. I : 0147) valami *kékes füst*, melyet a samán körül keletkezettnek képzelnek, Gondatti szerint (12. l.) *recsegés, ropogás* s a Világügyelő-férfi idézése esetében *lódobogás*, vagy pedig *nyíllal való ütés* a samán előtt fekvő vaslapon (13. l.). A Pápay Józseftől közölt rontás elleni varázsigében szintén olvasható, hogy a «*Pāžət*-öreg» bálványszellem, mielőtt elment, «nyilát lecsapta» (*ńāləl voškvsli* Osztj. Népkgy. 275). Ugyane bálványszellemet, mint fentebb (0377. l.) láttuk, két vasdarab összeütésével is lehet idézni s ekkor az összeütés folytán *előpattanó szikra* jelzi az istenség megjelenését. Patkanov szerint (Irtysch-Ostj. I : 121) az irtisi osztják nép képzeletében is a szellem erős kopogással, különféle hangokkal, vagy

hirtelen szélfuvallattal adja tudtul jelenlétét. Igen jellemző a samán és a bálványszellem viszonyának képzetére, hogy az imént említett rontás elleni varázslatban a rontó bálványszellemet a samán, mint valami nagy úr az előszobájában várakozókat, *csengetyű jeladásra* bocsátja maga elé. A bálványszellem nevében a samán ekkép szól a «csengetyűt rázó emberhez» *(loŋχanśəp-jąwolti χo):* «Más vidéki egy uram, az asszonylélek-menő, bűnhödésszerző vasast (t. i. a csengetyűt) húzzátok csak meg, engemet pedig eresszetek be a belsős ház belsejébe!» «Erre — így folytatja az osztják nyelvű közlés — a csengetyűt megrázzák, a bálványszellem odaesik a szekrény fedelére, a tüzet meggyújtják s az alakot ím meglátják.»

A samán réületének sajátos jelzése: *tą̄rėm-rē'inė, pupi'-rē'inė joχtawė* «isten heve, bálvány heve szállja meg», vagy *pupi' jäni', tą̄rėm jäni' rēγä tawän joχts* «a bálványnak nagy (heve), istennek nagy heve jött reája», vagy *pupi' rē'il ti pinėstä,* illetve *tą̄rėmnėl rē'il pinwės* «a bálvány, v. isten hőt bocsátott (helyezett) reá». E kifejezés igazoló adatai és magyarázata tekintetében előbbi tárgyalásunkra utalhatunk (I: 0250—2), hol a közölt változatok alapján azt is kifejtettük, hogy a hő, mely a samánt réületében megszállja, ennek képzeletében «meleg szellő heve» (*Numi-Tą̄rėm āśėm ūltä rēγiŋ vōt rēγin jiwwė* III: 28), mely a bálványszellem mozgását, illetve megjelenését kiséri. Jól érthetjük ezt a képzetet, ha arra gondolunk, hogy midőn a samán hite szerint az istenséget előidézte, mámor szédíti s elbódul, tehát tényleg meleget érezhet fejében és testében. Az északi osztjákban a réület idézett kifejezésének mása: *loŋχ-rū jil* «a bálvány heve jön» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 270; *śēpan-χo χośa loŋχ-rū śi jil* «íme a varázsló emberre a bálvány heve jön» u. o. 272, *Kaltvś-rū jil* «K. istennő heve jön rá» u. o. 268).

Reguly vogul nyelvmestere e kifejezést: *tąrom rei täuän johts,* ekkép magyarázza: *lating täuän ti pini* s e szavak értelmét orosz fordításban így írja körül: «bog jemu žar pustil, slovo svoj jemu položit», vagyis: «isten hőséget bocsátott rája (a samánra) s *a saját szavát helyezi beléje.*» E szavak világosan tükrözik azt a felfogást, hogy midőn a bálványszellem a samánt réületbe ejti, egyszersmind ajkára adja az igét, melyet

az istenség nevében a néppel közölnie kell. Íme a *kinyilatkoztatás* fogalmának alapeleme a vogul-osztják pogányságban, hol a samán szintén az istenségnek tolmácsa és prófétája, akaratának hirdetője s tanácsának ügyvivője. A gondolatok közlése az istenség s a samán közt rendesen egyszerű, közvetetlen és határozott, így látjuk ezt pl. a fent érintett osztják fejszevarázslatnál, hol a samán rövid szóval előadja: «Hét oldalú oldalas Aranyos, Égi-Aranyos! Inséges kezű, nyomorúságos kezű három szolgád leányuknak üressé lett gyomra miatt könyörög hozzád» — s erre az istenség ugyancsak röviden felel: «Leányuknak üressé lett üres gyomra majd megtelik; a szárnyasfajta sok állat megszállta után a megrakott fazék bőségét(?) jövendölöm; rövidre húzott szíveteket igen ne húzzátok (ne sóhajtozzatok)!» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 271—2). Gyakori azonban az olyan eset is — még pedig valószínűleg a híresebb samánmestereknél, kik a nép előtt tudományukkal jeleskedni s a bálványszellemekre gyakorolt hatalmukat bizonyítani akarják — melyekben az istenség és a samán közt a gondolatváltás körülményes, olykép hogy az istenség mindenelőtt a népnek a samán szavaival bemutatkozik, aztán az idézés okát tudakolja, ezután a nép, vagy a samán előadja kívánságát, erre esetleg az istenség szabadkozik s a kívánság teljesítése elől kitérni akar, viszont a samán gyanakszik az istenség jóhiszeműségében, ellenvetéseket tesz és faggat, mire az istenség a samánt megkínozza, de utóbb mégis sok bonyodalom után az ügy tisztázódik s a samán a nép előtt közölheti az istenség akaratát, föltételeit, vagy tanácsát s mindezek után végül a nép is kifejezheti hozzájárulását, vagy nem tetszését a nyert válasz fölött. Bemutatjuk itt e képzetek igazoló adatait a feljegyzett istenidéző szövegek s néprajzi tudósítások nyomán.

I. A megjelenő bálványszellem önönmagát magasztaló szavakkal bemutatkozik a népnek, mint a Paszét-bálvány munkeszi idéző igéjében (II: 415—6), hol ezeket mondja: «Erdőből alászállott erdei hét mēnkw, Felső-Aranyos dicső atyánk e szent földrészünkre igézett hajdan bennünket, Felső-Aranyos dicső apánk e szent földrészünkre rendelt hajdan bennünket; kiknek kezeink, lábaink egy [anyaméhből] születtek, mi hét mēnkw, oldalas világ hét oldala szerint, módos világ hét módja szerint forgolódunk; szőrösszemű hét utsi, hét

mēnkw lombleveles galyak közt járó kis istenné, tűleveles galyak közt járó kis bálványnyá ugyan hogy is váltunk volna mi?!» Ugyanily mondókákkal jelenik meg egymásután öt bálványszellem a Pápay Józseftől közölt rontás elleni osztják idéző igékben (Osztj. Népkgy. 272—4), mindegyik előbb lakóhelyét (pl. «a földe végén levő táplálékos Pāžėt, vagy a halas Szák-folyó forrástáját», vagy «a torkolatos tengerünk végén levő menyasszony ábrázatú hét domb mögét» stb.) emlegeti, aztán többje a maga jelzőjét mondja (pl. «én, kérges hátú erdei bálvány kis fia»; «én, hegyi menk, erdei menk fürtös fejedelemfi»; «én, szárnytolla hullott szentséges sasképű Aranyos, asszonyvéres, férfivéres bünhödéshozó isten»); végül többfele változatban arról szólnak, hogy «a más vidéki emberfiak lakta arasznyi vastag mocskú ház zugához vendégemberhez, nászolóemberhez illő vígasságos útat» tettek, egy pedig e helyett, mintha félelmet akarna kelteni közönségében, ezt mondja: «Leánykaczajra, fiúkaczajra, én bűvös isten [csak] nem idéztettem!»

II. A bálványszellem az idézés okát tudakolja a samántól, vagy a néptől (*pēnγėnė ńajt-χumitä numpėl pupi' kitilaχti* II: 416) pl. a lopmúszi isten és a Paszėt-öreg idézésénél a következőképen: «Minő kóros húsnak kórja, minő beteg csontnak betegsége ért benneteket?» (II: 282, 416), vagy pedig ékesebb mondókával, mint a Jūtimszâsz-falvi «Szent fejedelemfi» idézésénél, ki így szól: «Fiúcskák, fiúcskák, mint egybegyűlt lúdfalka, mint egybegyűlt réczefalka gyűltetek ti egybe; ugyan minő inségetek, minő szükségetek van?! Fiúcskák, fiúcskák, én hegyi misz-férfi galléros ruhám szárnyát, én erdei misz-férfi anyám varrta eleven nyuszttal telt ruhám szárnyát ím kiterítettem. Kedveskék, kedveskék, a lúd pipegő vígasságos hangján, a reggeli kakuk éneklő hangján ugyan énekeljetek nekem fiúcskák. Ha folyami lúd módjára pipegő szácskámat kinyitom: egy éj multával, egy nap multával erős csont, erős hús kerekedik elő a földből, kerekedik elő a vízből» (II: 428—9).

III. A samán, vagy a nép felel a bálványszellemnek, előadva az idézés okául szolgáló bajt (*ńajt-χum pupi numpėl lāwi* II: 416, vagy: *maχmanä lāwe'it* II: 429), pl. az utóbb említett idézésnél e szavakkal: «Ez a nyomorúságunk, ez a szükségünk van nekünk, e miatt könyör-

günk: boldog (jó) nap kell nekünk; ép láb, ép kéz kell nekünk» (II: 429—30). Vagy a lopmúszi isten megjelenése esetében így: «Mi rajtunk, lám, a fekete szájú alvilági járványvész vesz ím erőt, hogy fölemésszen; kóros hús kórját, beteg csont betegségét vonszoljuk» (II: 282) s a Paszèt-öregében: «Ha kóros hús kórja, beteg csont betegsége nem ért volna bennünket, mi benneteket hogyan idéztünk volna?! Kötél[-fonásra való] kákát termő szent földemre... ezt a Târèm rendelte, Kworèsz rendelte igaz igézetemet ím lehelyeztem; eleven jūr-, eleven szosszèl-állattal igézetes szent földemen eleven jūr-, eleven szosszèl-állatod hadd ússzék tova! Valahogyan bennünket ért kóros hús kórjáért, beteg csont betegségéért *téged illető véráldozat kell-e?*» (II: 416—7). Az utóbbi szavakban az a gyanú van kifejezve, hogy talán a bálványisten áldozatért sóvárog s csak erre való figyelmeztetésül küldi a kórt híveire. Más helyütt ugyanez istenséget kedvesebb szavakkal fogadják ekképen: «Erdei utśika, hegyi utśika, megjöttél? Zsenge kezű kis magzatkám, zsenge lábú kis kedveském madárka-lelkét ha megmentenéd (fölemelnéd): akkor neveznélek téged igazán bálványnak, istennek!» (II: 425—6). Szintilyen tartalmúak az északi osztják idéző igékben a samán szavai, pl. abban, melyet a *Kaltvś-anki* istennőhöz intéz: «Éjféli ételáldozatos istennő, hajnali véráldozatos istennő, bűvös *Kaltvś* haragos istennő! Magad bírta fiacskádat, csecsemődet evő bálvány, ivó bálvány sok fiaddal megfogattad. Hát-erőt, mell-erőt toldó istennő, te kívüled a szárnyas száz, lábas száz bálvány sok fiad hogyan is ragadta meg?!» (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 268). A rontás elleni igézetben a samán ekkép intézi panaszát a Pāžèt-öreghez: «Táplálékos Pāžèt folyóm forrását őrző erdei mēnk, fürtös fejedelemfi, más vidéki férfi egy uradnak, más víztájéki férfi inséges kezű egy magzatodnak sok fürtű boldog fejét szava tudó, mondása tudó ügyes úr az alvilági ludas tóba, az alvilági réczés tóba csontos rénbika javával együtt ím beleüvöltette» (u. o. 274). Az Arany-Fejedelem idéző igéjében a samán arra kéri az istenséget, hogy «hegyi tündérekkel, erdei tündérekkel teli haza zugából lúdlábnyi magasságú alacsony szánkájára ülve» paripájával odajöjjön, majd szavait ekkép folytatja: «E pólyabeli kis fiacskádnak egykoron [még] a tisztátlan (?) füves fészekben, vesszős fészekben (vagyis a bölcsőben) fürtös feje jeles darabját

aranyos kötelű hét csomóval neked bogozták (az istenségnek ajánlották). Most hogy télre vált az idő, téli víztől ázott nehéz fa gyanánt miért sanyargatod? Hosszú ruhaujjú ruhaujjas király, hosszú ruhaszárnyú ruhaszárnyas király, a te fenséges Égatyádtól neked igézett ruhaujjad mögének három oldalával, fejedelmem, oltalmazd meg. Ha nem tőled származott megrontás érte őt, akkor hát melyik félen levő szárnyas száz bálvány sok fiadnak széltől hullámos szentséges gyomra feszült meg (vagyis mely istenség haragudott meg)? E pólyabeli kis fiacskát melyik földrész felől fogyasztották le félcsontra?» (u. o. 269—70). E végső szavakkal a samán mintegy előre szájába adja a bálványistenségnek a mentséget, hogy nem ő, hanem valamely más szellem okozója a bajnak.

IV. A bálványszellem kitérni akar az eléje terjesztett kívánság teljesítésétől, illetve az ügyet más istenségre hárítja, mint a Paszėt-öreg következő válaszában: «Bálványok között, istenek között járó gyors útra *(pupi̊'-χal, tārėm-χal jälnė χal'i l'āŋχ)* honnan szerezzek módot?! Bárha oldalas fának hét oldaìa szerint, módos fának hét módja szerint forgolódom (vagyis: akárhogy igyekszem s ügyeskedem), bárha a mindenfelé levő szárnyas sok istent, lábas sok bálványt a lombleveles fa hét közében mind nyomozgatom, a tüleveles fa hét közében mind keresgélem: a lombleveles fa, a tüleveles fa hét közéből semmiféle módos fának módját ki nem eszelhetem, semmiféle szeres (oldalas) fának szerét nem ejthetem (nem birom), semmiféle tanácsos állat tanácsát meg nem találhatom» (II: 417—8). Egy másik változatban ugyanez az istenség a kérésre ekkép szól: «Óh nem, óh nem! Én bár erdei utšika, hegyi utšika vagyok, megtenni én ezt nem birom; Numi-Târėm atyácskámhoz hozzá könyörögjetek, Felső-Aranyos apácskámhoz hozzá síránkozzatok» (II: 426). Hasonlókép mentegetőzik s kitér a tőle kért segítség teljesítése elől Pāžėt-öreg a rontás elleni osztják idéző igében (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 274), hol a samánhoz ily szavakat intéz: «Az ő (t. i. a beteg) birtokában levő tiszta ezüst ábrázatú sok Aranyosa (értsd: ezüstlemezzel borított arczú sok bálványa) közül kiválasztani való jó tavi hal módjára, onnan hadd válasszon [t. i. bálványszellemet a kivánt munkára]; nyuszt kereső... eb módjára hadd keressék ők [a rontó szellemet]; mi

a más vidéki férfiú, fiúnk bírta csinált fa sok jól alkotott dolgát (t. i. megrontását), kóros fa sok jól alkotott kórját irányzott czélú bűvös nyíl hét jó végével mi nem irányoztuk, czélzó vasú bűvös nyilat mi nem czéloztunk. Más vidéki férfi egy uram, a füled mögi porczogóval jól hallgasd meg! Szava tudó ügyes úrfiútól (értsd: egy rontást mondó samántól) fürtös alakod jó darabja finom ezüst, silány ezüst javával együtt termetes férfi termete nagyságában ím meg van öntve. A más vidéki emberem bírta földje bűnhődésszerző föld, vize bűnhődésszerző víz végéhez ragadó karmú bűvös állat módjára mi nem ragadunk» (értsd: azt a tájat nincs módunkban bántani, érinteni, túl esik hatáskörünkön). Az Arany-Fejedelem a fent említett idézésre szintén oly értelemben felel, hogy a betegség okozóját nem tudja: «Talán — úgy szól — az egy szeren levő sok úrnak (vagyis valamely bálványszellemnek) kézzel csinált kezes dolga, lábbal csinált lábas dolga érintette», vagyis rontotta meg a beteget (Pápay J. Osztj. Népkgy. 270).

V. A samán kételkedik a bálványszellem szavainak igazságában s megütközéssel felel vissza pl. a Paszėt-öreg fenti szavaira a következőképen: «Három férfi korabeli, négy férfi idejebeli mēnkw-vé lettél (vagyis: annyi idő óta élsz már, mint három-négy férfi egymást követő nemzedékekben): hogyan van az [mégis], hogy szeres fának szerét nem ejtheted, módos fának módját ki nem eszelheted?!» (II: 418—9). Igen tanulságos a magyarázat, melyet az idéző igének e részéhez a közlő fűz. «*A bálványszellem* — mondja a vogul értelmezés — *kezdetben valótlanságokat fecseg, tréfát űz [a dologból] s nem akarja igazán megmondani [hogy mikép lehet a bajon segíteni]*. Azt feleli, hogy *ő fölötte is vannak sok bálványszellemek*, mire a samán őt ama más bálványszellemekhez küldi. Ő [azonban] *attól fél, hogy a többi (más) bálványszellemek földühödnek ellene*. Azután sok a járnivalója [az ügy miatt], *egyik helyről a másikra küldik*. A samán [mindamellett] *szorongatja a bálványszellemét*, mire emez *haragosan* elmegy ama fölötte levő bálványszellemekhez s a beteg ember bűnhödésének oka csak akkor derül ki; akkor mondja: állítsatok szarvas-állatból hét véráldozatot» stb. *(Pupi̊' sart ńelmėχli, ośmarli, sōl'iŋiś lāwuŋkwė at tāŋγi. Taw num-pālėn ą̊s saw pupγėt ą̊le'it, lāwi. 'Najt ti mōt*

pupγétnė kētitä. Taw pili, ēriŋ mȯt pupγét lawėl nē'ilawėt. Tūl jälnätä saw, akw' mānėl mōt mānė kētawė. 'Najt pupγä marlitä, pupi kantlim ta mini num-pāl pupγét pālt; aumiŋ χum nakä uś ti tārä pati, tōnt lāwi: āńtiŋ uj sāt jir tuśtän). Kiegészíti e magyarázatot az az észrevétel, melylyel a közlő ugyanez idéző igének ama többször említett részletét értelmezi, melyben a samán «szent földjére lehelyezett Târėm rendelte, Kworėsz rendelte igaz igézetére» hivatkozik s azt kéri, hogy az «eleven jōr ússzék tova» (II : 417). E szerint «*az idéző ember bálványát esketi, hogy ne tévedjen el [az igazságtól];* azért mondja, hogy engem Târėm rendelt a varázslásra, ím én téged most szent helyemre igézlek, ne tévedj, igaz beszédet beszélj! Hogy az eleven jōr tova ússzék, azért mondja; mivel ha nem úszik, *a bálványszellem csak csacsog, hazudik» (kajnė χum pupγä ńultėptitä, ul oss tipγėli; tōnä lāwi: am pēŋγuŋkwė Tārėmnė joltwäsėm, ti am jelpiŋ māmnė naŋėn ti sātilėm, ul tipγėlėn, sari potėr potärtėn! Liliŋ jōr elä oss ujmiti, tōnä lāwi: ēlä at-ke ujmiti, pupi' ness ńelmėχli, rētėli).* A bálványszellem rosszhiszemű közléseiről Finschnek is van tudomása, ki szerint — mint ezt fentebb (0375. l.) is érintettük — a dobverések részben az ily eljárás megtorlására valók, a mennyiben az idézett bálványszellem annyi ütést kap a felsőbb bálványszellemektől büntetésül tanácsuk helytelen továbbításáért, a hány ütést a samán a dobra mér.

VI. A b á l v á n y s z e l l e m a s a m á n t m e g k í n o z z a, mely képzetre jó alapot nyujt a samánnak görcsös vonaglása a réület alatt s feltünő rosszulléte az idézés után. Már Novitzkij írja, hogy midőn a bálványszellem a megkötött samánhoz megérkezik, «az ülők kifutnak a házikóból, ott hagyván a megkötött varázslót, kit *az elővarázsolt szellem megragad, alulról fölfelé emel s mindenféle kínzásokkal gyötör: azért is kötik meg őt, hogy ez a dühöngő kínzástól sehová el ne menekülhessen, a midőn t. i. elpusztulna.* Néhány óra mulva — így folytatja — a tisztátalan szellem, mint a hamisság atyja, fülébe juttatván a hamis jövendöléseket, elhagyja őt; ő pedig *alig-alig élve megszabadul* a kínzásoktól, távozik s hirdeti hamiskodva a jövendőt» (l. itt I : 094). Ilyes történetet kétszer is jegyez fel e szerző az orosz hittérítés leírásában. Az egyik az atlîmi jurták osztjákjainak megkeresztelése alkalmával esett meg, midőn egy asszony ép a keresztelés

szertartása alatt hirtelen «összeesett, mintha halott volna». Midőn ájulásából felocsúdott, «megkérdezték, hogy mikép szállotta meg ilyen ördöngösség s erre ő azt nyilvánította ki, hogy előbb a maga gonoszhitűségében *meg volt bűvölve rossz szellemétől*, *ezért* — úgy mondá — *valami kór nyügözött le, de most elhagyott*» (u. o. 0108. l.). A másik esetről Javlak samán tett tanuságot ugyancsak megkeresztelkedése alkalmával, ki azt mondotta a hittérítőknek, hogy megérkezésük előtt «elővette őt az ördög (t. i. bálvány szelleme), *sokáig kínozta s megverte*, ilyen szavait hallatván: Eddig veled voltam, most pedig te eltaszítsz engem; ha te ellenem az igazság tanujeleit fogod nyilvánítani, *testeden súlyos kór fog jelentkezni*» (u. o. 0110. l.). Finsch értesülése szerint (553. l.) a samánnak ugyancsak sok fáradságába és vesződségébe kerül, míg bálványszelleme útján az ártó démonokat leküzdheti; *e munkába néha egészen beleizzad, elájul tőle s beteg lesz;* ilyenkor arra kéri az istent, hogy több erőt adjon neki s ez elküldi bálványszellemét, hogy kijelentse, mikor jön segítség. Bőven tudósít e tárgyról Gondatti (13, 14. l.), «ki szerint *a samán idézés után félholtan szokott végigterülni a földön az erős kínzástól, melylyel az előidézett bálványszellem nyomorgatja;* e mellett meg szokott történni, hogy *a samánnak egész teste össze van szurkálva nyílhegyektől, melyekről azt állítja, hogy a bálványszellem szurkálta össze.* A tüzet meggyújtani ily alkalommal semmikép sem szabad, mert külömben a vonaglásban vergődő félholt samán mindenesetre meghal, még pedig csakhamar. Egyszer egy samánnal a maga állítása szerint az történt, hogy *a bálványszellem nyila keresztülment egész testén a szivétől fogva sarkáig* s mindamellett ő életben maradt sértetlenül, sőt ezután egészségesebb lett. Egy más alkalommal azt látták egy samánnál, hogy *idézés idején apró, hegyesfejű mēŋkwek bujkáltak elő szájából.*» Utalhatok e pontnál arra a fent (0153. l.) megírt személyes tapasztalatomra is, hogy a Paszét-öreg idéző igéjét közlő samán a közlés ideje alatt *egész testében remegni kezdett, majd rémesen felordított, azt adván okul, hogy a Paszét-mēŋkwek megjelentek s nyíllal bökdösik a karját;* kapkodott is karjának ahhoz a helyéhez, hol érzete szerint a nyilak érték, mintha nagyon fájna. Egyes samánoknak varázslás közben végbevitt műveleteiről csodás híreket terjesztenek nemcsak vogulok és

osztjákok, hanem a köztük lakó oroszok is. Egy osztják samánról pl. GONDATTI azt hallotta (14. l.), hogy miután egy beteg érdekében egész éjjelen át varázslást űzött, reggel *a keze egy vékony késsel keresztül volt ütve* s vér is folyt a sebből bőségesen. A nap folyamán a samán arra kérte az orosz kereskedőt, hogy adjon neki pár rőfnyi különféle színű vásznat, melyet hála jeléül az istenségnek szánt azért, hogy betege meggyógyult. Estére a samán kezén nyoma sem volt sem vérnek, sem sebnek. BELJAVSZKIJ szerint «többen a híresebb samánok és samán nők közül szemfényvesztő mesterségekhez is értenek, jelesen *kést döfnek hasukba ártalom nélkül, kiforgatják alsó és felső szemhéjaikat, rénbélből készült fonalat fűznek az orrukon keresztül a szájüregbe s a fonalvégeket csokorba kötik, mások vagy tíz darab vaskarikát s görbe szeget nyelnek le, négy vagy hat embertől folytatják magukat s midőn már holtaknak látszanak, fölugranak* és még nagyobb dühvel folytatják mutatványaikat» (l. itt I̊: 0158).

VII. A segítséget kereső ember a kívánságát teljesíteni vonakodó bálványszellemtől tanácsot kér arra nézve, hogy immár melyik más bálványszellemhez forduljon. Ez történik a többször idézett rontás elleni osztják igézésnél, hol a beteg a Pāžėt-öreghez, miután emez kijelentette, hogy a szóban forgó földtájhoz «karmos állat módjára nem ragadhat», vagyis hogy oda hatásköre nem terjed, ekkép szól: «Kedves Aranyosok (t. i. bálványszellemek), ha ti nem ragadhattok oda, hát kit rendeljünk meg?» (PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 275).

VIII. A samán egy vagy több, magukat segítségre képtelennek jelentő bálványszellem visszavonulása után más bálványszellemet idéz. Ily esettel találkozunk a Paszėt-öreg munkeszi vogul idéző igéjében (II: 419), hol miután az egyik előidézett Paszėt-mēnkw magára nézve akkép nyilatkozott, hogy minden fáradozása mellett «semmiféle tanácsos állat tanácsát meg nem találhatja», újabb három nagy mēnkw jelent meg a Paszėt-bálványcsaládból, kik a kívánt tanácsot megadták. Szintígy látjuk az Arany-Fejedelemnek egyik följegyzett osztják idéző igéjében, hogy a samán ez istenségnek ama kijelentése után, hogy a baj más bálványszellemtől eredhet (l. fent 0386. l.), egy «másikat» (t. i. más bálványszellemet) idéz

elő *(pā-ot kēila)* ily szavakkal: «E száz rénbika futkosta táplálékos Ob folyóm oldalán befelé haladó csónakos férfi, csónakos *Vaŋγėm* te vagy igézve; vas keresztpántos, fürtös Aranyos, te vagy igézve» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 270). Az előhívott szellem megjelenik s a kérést teljesíti. A rontás elleni osztják idéző igében — mint már fentebb (0383. l.) említettük — öt bálványszellem (a Pāžėt-öreg, az *Āwėt-ort*-öreg, a Szigvafői öreg, a Sisfalvi öreg s a *Xōrėŋ*-folyó vidékéről való bálványszellem) jelenik meg s tűnik el egymásután, míg utóbb a samán a legelsőben előhívott istenséggel kezdi meg az ügy tárgyalását.

IX. A megjelenő bálványszellem mindenelőtt azt a követelését hangoztatja, hogy kívánt áldozatát haladéktalanul megadják; így a Paszėt-bálvány többször említett munkeszi idéző igéjében e szavakkal: «Nekem, véráldozatot fogyasztó véráldozatos Aranyosnak, ételáldozatot fogyasztó ételáldozatos Aranyosnak, *este kért véráldozatomat reggelig ne halaszd, reggel kért véráldozatomat estig ne halaszd!»* (II : 420). A nép e felszólításra visszafelel: «Ételáldozatos edény, ételáldozatos üst gőzét [hiszen] mi a minap is fogyasztgattuk [számodra]!»

X. A bálványszellem értésére adja a samánnak tanácsát s evvel együtt rendesen a hozandó áldozatokra vonatkozó kívánságát, így pl. Ajäsz isten e szavakkal: «Nyomorúságos subájú sok szegénykém, kezetekben, lábatokban tökéletesen egészségesek legyetek! Ezután egybekötött háromszáz szarvasállatotokat öljétek le s utóbb ezt a tarka lovatokat öljétek le. Majd azután egy akasztóíves hét üstöt akasszatok [tűz fölé]: én a gőzölgő edény gőzét fogadom, a füstölgő edény füstjét fogadom. Azután e háromszáz szarvasállatom bőreit ujonnan nőtt kis fa ágára akasszátok fel, ennek a tarka lónak a bőrét szintén oda akasszátok föl: Felső-Aranyos atyátok jó szemmel fogja nézni, Felső-Aranyos apátok kegyes szemmel fogja nézni» (II : 17). Hasonló a lopmuszi isten kijelentése: «Egy kötélre kötött hét szarvasállatotokat, hét patás állatotokat Felső-Aranyos atyátoknak [szánva] oda öljétek le: gőzölgő edény gőze, füstölgő edény füstje hadd hatoljon fel. E szarvasállatok, patás állatok bőreit ujonnan nőtt kis nyírfára akasszátok föl; ezután a kórnak ruhaszárnya, a betegségnek

ruhaszárnya elsimul. Nekem pedig három szarvasállatot, három patás állatot hozzatok véráldozatul. Miután ezt a három szarvas-állat-áldozatot meghoztátok, ha fekete szájú alvilági járványvész, fekete járványvész ért benneteket: a fekete szájú alvilági járvány-vész, fekete járványvész azonnal megszűnik, azonnal lecsillapszik (elsimul» II: 282—3). A Paszét-öreg így szól: «Szarvasbika vér-áldozatos terecskét, patásbika ételáldozatos terecskét keressetek ti; egy kötélre kötött hét véráldozatocskát üssetek le ti oda, egy kötélre kötött hat véráldozatocskát állítsatok ti oda: leány élete attól fog majd megtoldódni, fiú élete attól fog majd meg-enyhülni» (II: 427). Vagy egy bővebb változat szerint: «Fiúcskák, fiúcskák, *íme nektek mondandó minő üzenetes állat üzenete van nekem, minő híradó állat hírszava van nekem:* itten ülő legfölebb három nap alatt, legfölebb négy nap alatt egy kötélhez kötött hét véráldozatot keressetek, hat véráldozatot állítsatok. Én a gőzölgő edény gőzét, a füstölgő üst füstjét fogadom. Azután eme szarvasállatokból álló hét véráldozatotok bőrét Felső-Aranyos atyátok számára függesszétek föl, Felső-Aranyos atyátok hadd nézdegélje. Ezek után nyílfegyveres három magzatkám, íjj-fegyveres három édeském, leánynak járni való, fiúnak járni való egyenletes egyenletes földön járjatok tovább, álljatok tovább!» (II: 420—421). A jūtim-szâsz-falvi «Fejedelemfi» a néphez intézett válaszában nem emleget áldozatot, hanem csak ezeket mondja: «Fiúcskák, ha én hozzám könyörögtök — egy oldali szárnyamat ha meglebbentem (viszem): a föld egész nagyságában megfordul; más oldali szárnyamat ha meglebbentem: a víz egész nagyságá-ban megfordul. Ha tavi aranyos, obi aranyos szent kedvem kerekedik, ha jobb kezem fogta hét rojtos szent ostorom meg-legyintem: az álló szent föld egész nagyságában megmozdul. Meleg subám, meleg sarum melegével hadd gyarapodjék cson-totok, hadd gyarapodjék húsotok!» (II: 430). Ugyancsak hallgat az áldozatról az Arany-Fejedelem idézésénél szereplő «csónakos *Vąŋγėm*» nevű bálványszellem osztják igéje, mely elöljáróban a felpanaszolt betegség okát közli, ekkép szólván: «Egykoron a rokonságban levő sok úr fölemelkedő gyíkom végét öt ujjú lábbal eltaposta: így érte őt a szélnek nagy erős heve»; majd így foly-tatja: «Bölcsőbeli kis magzatom ha megsajnálom, beteghús metsző fejedelem létemre [betegségét] elmetszem (megszüntetem)

s a kis nőnek, kis férfinak járni való egyenletes útat tovább járja; egykoron az éjféli ételáldozatos istennő, a hajnali véráldozatos istennő anyánk a vasas nagy mély rovást idáig hogyan rótta volna?!» (t. i. még továbbra rótta életének határidejét; Pápay J. Osztj. Népkgy. 270—1).

A bálványszellem szavait természetesen csak a samán hallja, illetve véli hallani, ki azokat nyomban közli az áhitatos csendben figyelő néppel. Míg a samán eszénél s ép érzékénél van, a bálványszellem mondását, úgy szintén a népnek, vagy önnönmagának hozzá intézett szavait abban az ékes költői alakban adhatja elő, melyet az idéző igék följegyzett szövegeiből ismerünk. Ha azonban erőt vett rajta a réület s ő önkívületben terül el a földön, vagy görcsös vonaglásban hánykolódik, beszéde összefüggés nélküli értbetetlen szavakból és hangokból áll, melyeket nagy érdeklődéssel les a hallgatóság, mert képzeletével kiegészítve abból következtethet annak a tárgyalásnak tartalmára, melyet a samán a bálványszellemmel folytat (l. Gondatti 12. l.). Castrén értesülése szerint a samán, midőn a bálványoszlop előtt varázsol, annak bemutatására, hogy a bálvány vele tényleg emberi módon beszél, ez elé egy ingó pálcza végére erősített lógó szalagot helyez s ha ez akár véletlenségből, akár a samán hozzájárulásával hirtelen meglibben, a nép ebben nyilvánvaló jelét látja annak, hogy a szalagot a bálvány lehellete mozgatja, vagyis hogy a bálvány avatatlan fülnek nem hallható hangon szól a varázslóhoz (Reisen im Norden, 338).

XI. A bálványszellem az őt idéző néptől köszöntő szavakkal távozik, mint pl. Ajäsz-isten e mondásában: «Ezután a magatok lakta asszonyos házatok, uras házatok tájékára menjetek Târèmmal: két üdvözlet, három üdvözlet!» (*Tąrėm-jot kit paśä, χūrėm paśä minän* II: 18). A lopmúszi isten búcsúszava: «Kór szájától [ment] maradt három szegénykém, most ép kézzel, ép lábbal menjetek Târèmmal!» (II: 283). A rontás elleni osztják idéző igében a Szigvafői öreg menésekor ekképen szól: «Nyilat fogó egy úrfiam, továbbra levő jó egészségben élj; én a táplálékos Szigva folyóm forrásához hegyi mēnk vonta hosszú lépést vonok oda» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 276). Ugyanott a Paszėt-öreg végszava: «Én, kinek hét fogású asszony unokája nevem hírlik, az apám igézte

fogas állatbőrrel takart házam zugából, az atyám igézte karmos állatbőrrel bevont házam zugából a formás derekú derekas állatom bűvös hátára, én úri voltamban ím felülök; inséges kezű sok uram, továbbra levő jó egészségben legyetek mindnyájan!» (u. o.). Midőn a bálványszellem távozik, előtte a nép — a bálványtartó szekrény rendes helye, a vendégrekesz felé fordulva — fejet hajt. Ily főhajtással tisztelik a bálványt egyéb alkalmakkor, így különösen az áldozatoknál is (l. alább).

Az istenidézés végső művelete az istenség akaratának, illetve tanácsának kihirdetése, mi többnyire szintén az idéző igék költői nyelvén történik. A samán ily közlésének példáját találjuk a «Kanysing-gazda színjátékában», hol «az igaz szemű szemes bűbájos» varázslatának eredményét ekkép mondja: «Neked, Kanysing-gazda, hogy nappali ladikos, éjjeli ladikos vadászatod szerencsés útja kitől van megbűvölve, [hát] a melyet atyád hajlongva imádott, az az ételáldozatot fogyasztó rettenetes ételáldozatos bálványod, ő bűvölte meg. Ezután vékony posztó sok göngyölegjét göngyölgesd te, vékony selyem sok tekercsét tekergesd te (a bálvány részére); ennek utána ételáldozatos üsttel, ételáldozatos csészével rendezz te ételáldozatot. Annak utána éjjeli ladikos, reggeli ladikos vadászatod szerencsés útját járd csak te, Kanysing-gazda, annak utána figyeld meg csak!» (IV : 249). Egy másik idevágó adat olvasható a medveénekekben, hol a samán szerepű «rozomák-asszony» a lesoványkodása okát kutató medvének az «igaz varázsige végét ím így varázsolja»: «Karma telt karmos állatfiúcska a ki vagy... te a minap Felső-Ég az én atyámnak... este tanított, reggel tanított tanítását elfelejtetted... Felső-Fehér a te apuskád embernek fejszejelzetes, késjelzetes területét bántanod megtiltotta; de te [mégis] midőn lihegve élő ember fölpeczkelte zöld fa hátú hátas csapdát találtál, melleddel elhordtad;... tavi táplálékkal, obi táplálékkal teli éléskamrát találtál, melleddel elhordtad;... ember jeges tetemét, havas tetemét találtad, melleddel elhordtad. Atyádnak ama tanított tanítását eszedbe kellett volna venned, akkor most egy vessző, egy fűszál föl nem emelne... Hanem mostan ne zúgolódjál tovább,... ne félj kedveském, már ezután nem fogsz elveszni»... s itt következnek a további teendőkre s életmódra vonatkozó tanácsok (III : 86—90, 28—30).

Az istenség követelménye a samán tolmácsolása szerint rendesen áldozat, vagy ajándék, melynek mértéke néha oly nagy, hogy az áldozók beleszegényednek. Láttuk fent, hogy Ajäsz-isten nem kevesebb, mint 300 rénszarvast s ezenfelül még egy tarka lovat (mit messze földről nagy áron kell az északi voguloknak és osztjákoknak megszerezniök) követel híveitől (II: 17). A lopmúszi isten hét rénszarvassal éri be (II : 282). A Világügyelő-férfiúnak egy idéző igében hét rénbikát és hét lovat ajánlanak (II : 319), egy másikban hét véráldozatot és hét ételáldozatot említenek (II : 357—8). A Paszėt-öreg is hét véráldozatot kíván (II: 421, 427). GONDATTI a következőket írja e tárgyról (15—16. l.): «A samánok legfőbb pártolói és védői a pogányságnak, mely a mai korban a részegeskedés mellett egyik főoka a vogulok és osztjákok elszegényedésének, minthogy minden istenidézés s minden jövendőmondás a velük kapcsolatos nagyszabású áldozatok miatt nagy kiadásokkal jár. A samán nem ritkán nagy kívánalmakkal lép a nép elé, azt állítván, hogy az istenség pl. öt darab czobolyprémet, egy vég vörös vásznat, öt font rézből való ékességet s több hasonló kisebb-nagyobb értékű holmit követel; vagy hogy egy rénszarvast, illetve egy lovat kíván, melynek hóka legyen a homlokán, hátán, vagy lábán. A benszülött nem nyugszik mindaddig, míg a rendeletet nem teljesíti: munkába szegődik, eladja mindenét, de bármily keservesen, előszerzi a mire törekszik s megvalósítja az istenség kívánalmát, vagy helyesebben szólva a samánnak ötletét. Még ha meghalt is a beteg, kiért a varázslást rendezték, kötelességüknek tartják az elhunytnak rokonai, hogy az eléjük szabott áldozati követelménynek megfeleljenek.»

Ez a varázslás útján eszközölt istenidézésnek, a *pēni*-nek rendes typusa, melytől különbözik az áldozatok alkalmával rendezett istenidézés *(sātil)*, a hol már nem az istenség akaratának, tanácsának, vagy a jövendőnek kitudása a czél, hanem az istenségnek kérlelése, az imádság s — mint ezt alább részletesen tárgyaljuk — az istenidézéssel kapcsolatos műveletek, illetve képzetek is másneműek. Van az istenidézésnek még egy egyszerű harmadik módja, melyet a hirtelen bajba kerülő s megszorult ember alkalmaz. Ilyet említ egy sorsének, melyben a szerelmes ifjú éjnek idején nagy veszedelmek között kedveséhez igyekszik férkőzni s e végből az isteneket idézi *(nāj-ątėr kāsti)*

e szavakkal: «A kit valahol emlegettek, kelő napnak aranysugara, nyugvó napnak aranysugara, valamikép a te segedelmeddel hadd juthatnék oda ama leány közelébe!» (*χottė lāwėltawės, nē'ilnė χǟtėl sąrńi sa'i, ūntnė χǟtėl sąrńi sa'i naŋ mat χąsitäntėl ta āγi pǟχän tū voss rąwsėnūm* IV : 39). Ezt az idéző igét, melyet áldozati fogadalom kísér, az ifjú közeledése első kisérletének meghiusulta után megismétli s ezúttal másféle újabb fogadalmat tesz, mire szándéka sikerül. Az előidézett istenek megjelenéséről és szaváról az énekben nincs említés, nyilván mivel az efféle nem samántól eredő, úgyszólván profán idézetre alak szerint nem mutatkoznak s szavukat nem hallatják, ha külömben a fogadott áldozat kedvéért ráállanak is az idéző kívánalmának teljesítésére.

Hősénekekben és regékben többször találjuk annak említését, hogy valamely bálványistenség segítségre szorul s ilyenkor valamely erre alkalmas mythikai alakot idéz, még pedig nem varázsművelettel, hanem puszta szóval (*kāsti*), vagy rágondolással (*nąmėlmati*). Ismételve volt alkalmunk hivatkozni pl. a Világügyelő-férfi ama regéjére, melyben ez istenséget, midőn ifjúkorának kalandos útjaira indul, pártját fogó «nénje-asszonya» avval biztatja, hogy «ha valamely szükségbe, inségbe fog jutni, csak őt idézze» (*mat jārėmnė, mońśėmnė patė'in, ānėm kāstėn* I : 15), mi később be is következik, midőn az ifjú egy nyárfaágon fönnakadva ég és föld között ide-oda himbálózik s nénjére e veszedelmes helyzetében a következőkép gondol: «Hát hol van (áll) ő itten, [hiszen] én itt mindjárt meghalok ? !» Az előidézett néne e szavakra hirtelen dörgéssel megjelenik s az ifjút bajából kiszabadítja. Ugyanez istenség, midőn egy másik regéjében egy griffmadár-féle szörnyeteg a magasba emeli s a tenger közepébe leveti, estében «Arany-Kworėsz atyjára gondol» (*Sorni-Kworės āśän taw nąmėlmati*) s így szól: «Ha énekem továbbra folytatódik, ha regém továbbra folytatódik (*ērγėm-ke ēlä mini, mojtėm-ke ēlä mini* II : 120), mielőtt én aláérkezem, oly nagyságú homoktér emelkedjék föl a vízből, a melyre egy férfi ráeshetik» s utóbb is, midőn ugyane szörnyeteggel egy fatuskónál küzd, szintén «Arany-Kworėsz atyjára gondolva» (II : 121, 122) ekkép szól: «*Ha énekem továbbra folytatódik, ha regém*

továbbra folytatódik (ānėm ērγėm-ke ēlä mini, mojtėm-ke ēlä mini), ama nagy szárnyú szárnyas állat karmai hadd fúródjanak oda» stb., mely kívánsága, ép úgy, mint az előbbi, meg is történik. Hogy e varázsigében mire vonatkoznak a bevezető szavak, annak magyarázatára nézve egy előbbi közlésünkre (I: 189) utalhatunk. Ugyanily varázsigével az ének- és regehősök a maguk erejéből, azaz valamely istenség segítsége nélkül is teremthetnek maguknak valamely kívánatos kedvező állapotot. Midőn pl. a Világügyelő-férfiú távol levő táltosparipáját előidézni kívánja, ekkép szól: «Bárhol levő helyecskéről, *ha énekem előre haladna, ha regém előre haladna, mint felülről lecsapó esőszem, mint felülről lecsapó szellőcske, bár csapnál le ide!»* (*χot ālnė mākänėl ērγėm-ke ēlä minnūw, mojtėm-ke ēlä minnūw, numėl patnė rakw-sam, numėl patnė vōt-sam tī' voss patnūn* I: 60) — s a ló azonnal előterem. Az Ajäsz-isten ifjúkorának egyik regéjében olvasható, hogy midőn egy izben nevelő bácsijától szabadulni akar, ekkép mondja varázslatát: «*Ha énekem továbbra folytatódnék, ha regém továbbra folytatódnék,* bár elalunnék az én bácsim!» (*am ērγėm-ke ēlä minnūw, am mōjtėm-ke ēlä minnūv: akim-ājkä jol voss ajnuwė mōnt* II: 19) s hogy utóbb (II: 23), midőn ellenséges indulatú bátyjai ellen van rendkívüli segítségre szüksége, tegzéből egy rossz nyilat kihúzva így gondolja *(nāmėlmati)* igéjét: «*Ha énekem továbbra folytatódik,* hadd roncsoljon össze a nyíl nyele négy hőst, három hősnek pedig csecses melle közepén menjen keresztül!» A tengerbe esés alkalmával mondott fenti varázsigének párját találjuk az Ördögfejedelem hymnusában, hol ez alvilági istenség, midőn égi atyja őt haragjában a tengerbe veti, ekkép szólal meg: «*Ha énekem továbbra folytatódik* (*ānėm-ke ērī' ēlä mini* II: 291), egy homokdomb emelkedjék ki [a vízből] oly nagyságban, hogy rajta egy férfi elfekhessék.» Hasonlót kíván a larvosi hősök énekében az álnok fejedelemnő, kit sógora bosszujában oly magasra rugott, hogy valahol a magasban repül s épen földre zuhanni készül. «Vajha — mondja ez — fejedelemfekvő nyusztfészekbe, hódfészekbe esném; mert ha közönséges földre esem, a csontom szétszakad, a húsom szétszakad» (II: 74). Mindez esetekben a kívánság a varázsigének erejénél fogva teljesül.

Néha a bűvölő igét jelképes cselekedet kiséri. Egy kondai énekben a «táplálékot evő vogul nép» őrizetére égből

alábocsátott ifjú. midőn erre a «fekete földre» leérkezett «*vörösfenyőből, vörösfenyőből forgácsot hasított; kemény fenyőből, kemény fenyőből forgácsot hasított; szálakra vagdalta s fején által vetette* (bocsátotta)», miközben így mondotta bűvölő igéjét: «*Ha ez az én énekem folytatódik, ha ez az én regém folytatódik* (*omnąnėl ērγė elė mėnės-ke, omnąnėl mojt elė mėnės-ke* I: 171), *nagyerejű erős ház támadjon*, nagy üstű üstös ház támadjon, vörösfenyőkarós kerítése támadjon, kemény fenyőkarós kerítése támadjon; vége érhetetlen falu támadjon, *vége érhetetlen város támadjon!*» Mire az ifjú álmából fölébred, «a vége érhetetlen város» előtermett. Megértjük ez alapon az Ördögfejedelem hymnusának azt a részletét, melyben a puszta homokszigetre menekülő *Kul'ątėr*nak «nénje-asszony, az ezüstszájú kakuk» következőkép énekel: «Kelj föl, *fenyőből hasított forgácsot dobj fejeden által: négyszögletes gerendaház fog támadni.* Ezt az Ob-szigetedet járd körül! Keresgélj jobb oldali zsebedben, [ott] egy karikára fűzött hét ezüstpénzt fogsz találni; ezt *az egy karikára fűzött hét ezüstpénzt hajítsd el: vasíjjas hét férfi, vasnyilas hét férfi fog ebből majd születni, vége érhetetlen város fog támadni*» (II: 291). A földjegyzett szöveg ugyan nem közli itt magát a bűvölő igét, melynek nyomban következni kellene; de hogy ez szintén a regéhez tartozik, kitetszik egy irtisi-osztják változatából is, mely PATKANOV gyűjteményében (II: 136) a regehősről ekkép szól: «Kikél [a házból]; *az erdőből, a dombról hozott forgácsait összehasítja, ide dobja, oda dobja* [s mondja]: *Ha volna, ki énekem előbbre (odább) vinné, ha volna, ki regémet előbbre vinné (man āra toγūt' tuda χui ūtaŋa, man mõnt toγut' tuda χui utaŋa), emez oldalról száz ház keletkezzék, amaz oldalról száz ház keletkezzék s e sok ház között az én házam keletkezzék.* Előoldalán harkály, hátsó oldalán keresztorrú (holló) szedegessen. Véres rénszarvas jeles áldozatát hozzanak ide nekem. Szolgákkal teli, szolgálókkal teli házra legyen ébredésem; udvarom ha volna, lóval, tehénnel bővelkedjék.» A hős ez ige elmondása után visszatér a házba, lefekszik s reggelre kelve bűvöletét megvalósítva látja.

A bálványszellemeknek más mythikai lényekkel való érintkezését és bűvölését a néphit ugyanoly testi és lelki jelenségekkel képzeli, mint a minőben a samánt látják, midőn az istenséget maga elé idézi, illetve varázsigéjét elmondja. Ha

egyik bálványszellem a másikhoz szól, ez szintén «a bálvány heve» *(pupi' rē'i)*, vagyis réület útján történik. Így olvassuk a pelimi isten hőslő énekében, hogy midőn háza táján az üzenethordó «szárnyas bálvány-öreg» *(tąuliŋ pupi' ą̄jkä)* megjelenik, ez a «tetős vörösfenyő tetejébe száll» s onnan *«hő szélnek három heve a mint jödögél, fagyos szélnek három fagya a mint jődögél» (rēγiŋ vōt χūrėm rēγä χumľė jiššentāli, pomiŋ vōt χūrėm pomä χumľė jiššentāli)*, vagyis hallgatóját hőséggel illetve szólal meg s közli mondani valóját: «Polėm-isten atyácskám, hallgass meg!» stb. (II : 244). Midőn a Világ-ügyelő-férfiú lovát előbűvölő fent (0396. l.) idézett igéjét elmondja, az ének az elbeszélést avval folytatja, hogy *a hős az ige elmondása után «ájulásba esett» (śama ta taχės)*, mi arra emlékeztet, hogy a samán is önkivületbe jut varázsigéjének elmondása után. Bizonyára nem véletlen találkozás, hogy abban a kondai énekben is, melynek bűvölő igéjét szintén idéztük, ennek elmondása után a hős *«valamiképen elszunnyadt» (ąlė-kʿwątė särnėps)*, ép úgy mint ez a samánnal történni szokott.

A samán varázsművelet leggyakoribb és legjelentősebb feladata a betegségek gyógyítása. A betegségeket — mint fentebb (0297—0304. l.) részletesen tárgyaltuk — a néphit szerint különös kórszellemek okozzák, melyek megszámlálhatatlan seregekben állnak rendelkezésre első sorban az alvilági Kór-, vagy Ördögfejedelemnek, de kivüle bármely bálványistenségnek s más mythikai lénynek is. Ha «a szárnyas száz bálvány» valamelyikének bármely ok, pl. tiszteletlenség, szentségsértés, vagy az áldozatokban való hanyagság miatt «széltől hullámos szentséges gyomra megfeszült» (*vą̄t-χumpvŋ jēmėŋ ontėr tālvsės* Pápay J. Osztj. Népkgy. 270), vagyis *ha a bálványistenség megharagszik, ezt akkép érezteti az illetővel, hogy betegséget bocsát rá, vagy családjára*. Egyes bálványszellemek megteszik ezt személyes bosszuok nélkül is, ha a velük összeköttetésben álló samán *a rontás műveletével* — melyről alább (0409. l.) szólunk — erre kényszeríti, vagy rábírja. Mindez esetekben *a gyógyító samán feladata, hogy az illető haragvó, vagy ártó istenséget vagy közvetetlenül, vagy valamely megbizható, kegyes istenség pártfogásával kiengesztelje, illetve hogy a magasabb rendű szellemek hatalmi eszközével ártalmatlanná tegye;* e végből kell neki varázsolás útján előidézni a számára

hozzáférhető bálványszellemet s tanácsát kikérni a teendők ügyében. Mint «az ember lelkét fölemelő», azaz betegségben segítséget nyujtó istenek messze földön híresek első sorban a *Világügyelő-férfiú* (l. fent 0106—8. l.) és fia a *Jūtim-sās-falvi «Szent fejedelemfi»*, kit ezért különösen «embert fölemelő férfiú» díszjelzővel illetnek (u. i. 0123. l.), továbbá a «*Pelimi isten*» (u. i. 07. l.), a «*Lozva vizének szent fejedelme*» (u. i. 017—8. l.), *Ajäsz-isten* (u. i. 032—3. l.), a munkeszi *Paszėt-öreg*, kit e miatt «leány lelkét, fiú lelkét toldó királynak» neveznek (u. i. 0151—2. l.), a *Lopmúszi-öreg* (u. i. 0159. l.), a *Szigvatorkolati Tārėm-fi* (u. i. 0163. l.) s asszonyok meg gyermekek betegségében *Kaltėś-asszony* (u. i. 047—8. l.). A gyógyító eljárást néha a varázslat s áldozat mellett bizonyos mellékműveletek egészítik ki. Ilyen lehet a fúvás, a mint a Világügyelő-ifjúról a rege mondja, hogy a félkezűeket, bénákat és félszeműeket kezükön, lábukon s szemükön «*lehelletével illette*, hogy meggyógyuljanak» (*kātänl, la'ilänl lili-āpėl pūläsän, χot voss pusme'it* I : 8, 10), sőt midőn lova teljesen elsorvadt, ezt is lehellettel illette s a táltos előbbi erejét és szépségét visszanyerte (I : 23). A votjákoknál oly fontos tartozéka a varázslatnak a fúvás, hogy e miatt a varázslót «*fúvónak*» (*peľľaś* v. *tunaś-peľľaś* v. *tuno-peľľo)* s a varázslást «*fúvásnak*» (*peľľan, peľľaśkon)* nevezik. — A Paszėt-mēnkweket idéző samán körül a «kórgyötörte, betegséggyötörte magzatok» «nyíl és íjj erősséggel» vannak fölszerelve (*ńāl-joräŋ χūrėm kojkėn, jāut-joräŋ χūrėm śiśėn* II : 419), mit az idéző ige valószínűleg azért említ meg, mivel e készség a varázslásnak egyik kelléke. A Lopmúszi-öreg azt mondja magáról, hogy «a melyik lányom, a melyik fiam kóros hús kórja érinti, beteg csont betegsége érinti, *hegyes karddal járom körül*, éles karddal járom körül» (II : 278); itt tehát a karddal való körüljárás gyógyító művelet, mely — mint ezt már fent (0159. l.) jeleztük — föltehetőleg úgy történik, hogy a kardos bálványt a beteg körül körülhordozzák. Az istenség kardját, mint a betegség ellen alkalmazott mentőszert említi a megrontás elleni vogul istenidézet is e szavakkal: «Az én csontomat pusztító kór ruhaszárnya, betegség ruhaszárnya hogyha fölemelkedett (támadt), az én csontomat pusztító kór száját, betegség száját *hét élű éles szent karddal*, hova a nőcsont hullott, a férficsont hullott, a piszkos

hátú szent föld alá, oda fogd le!» (II : 373—4). — Midőn a jūtim-szâsz falvi «Fejedelemfi» így szól: «*meleg subám, meleg sarum melegével hadd gyarapodjék csontotok, hadd gyarapodjék húsotok*» (II : 430), evvel talán arra czéloz, hogy a beteg a bálvány ruhájával érintkezésbe jön s így hat rá annak «melege». Ugyancsak az istenségnek ruhájára, mint a betegség ellen szolgáló védő eszközre hivatkozik az Arany-Fejedelem idéző igéje, midőn így szól: «Hosszú ruhaujjú, ruhaujjas király; hosszú ruhaszárnyú, ruhaszárnyas király! Tōrém, fenséges atyádtól neked igézett *ruhaujjad mögének három oldalával oltalmazd meg uramat*» (t. i. betegemet; Pápay J. Osztj. Népkgy. 270). A rontás elleni idézetben a Pāžét-öreg is így biztat: «Ha én *hegyi menk viselte erős subám szárnyát kieresztem* (vagyis: ha oltalmamba veszlek), [a rontó alakot] jegem fölé föl is húzom» (u. o. 275).

A samánok és bálványistenségek gyógyító hatalmába vetett bizalom mellett mindenfelé alkalmaznak a vogulok és osztjákok betegség alkalmával népies orvosságokat is. Már Pallas könyvében találunk erről tudósítást, mely szerint köszvény, daganatok és gyuladások eseteiben legközönségesebb módja a gyógyításnak a *köpölyözés*, vagy pedig *nyírfataplónak égetése* a beteg helyen*) a keleti moxa (apró kúpalakú bőrégető szer) mintájára. Mivel pedig nézetük szerint a taplóégetésnek pontosan azon a helyen kell történnie, hol a bajnak forrása van, előbb *égő parázs-szenet* helyeznek a fájdalmas testrész külömböző pontjaira, míg olyan helyre nem akadnak, hol az égetés kevésbé fáj, s csak midőn ezt megtalálták, alkalmazzák az igazi égető szert, melyet a beteg türelmesen kiáll, míg csak bőre teljesen át nem ég s szét nem reped. Székrekedés ellen nagy vízmerőkkel *halzsírt* vesznek be, vagy pedig ha a baj veszedelmes jellegű, nux vomicát. *Medveepe*, különösen a *fehér jegesmedvéé*, továbbá *medveszív* szintén magasztalt orvosságok; a *szárított epét* főkép gyermekbetegségek és hasfájdalmak, sőt venerikus vérbaj ellen is alkalmazzák. Gondatti értesülése szerint (15. l.) az északi vogulok és osztjákok a beteget vízzel, pálinkával és *vérrel itatják*, melyre előbb a samán varázsigét mond; ezenkívül kenegetni

---

*) Finsch is említi, hogy az északi osztjákok köszvényné. a beteg testrész fölött apró taplódarabokat égetnek (Reise, 539. l.)

szokták *hal-, vagy rénszarvas-zsírral*, leggyakrabban pedig *medvehájjal*. Sokszor *hódpézsmával*, illetve *nyír- vagy vörösfenyő-mézgával füstölik*, esetleg *medveagyarral* dörgölik. Ugyanazt a gyógyitó szert többnyire különféle betegségekre alkalmazzák, de gyomorfájás esetén sajátos szer a *medveagyarról vakart por*, melyet vízben vagy pálinkában adnak be, továbbá a *vörösfenyő-mézgából készült főzet*, melyet egyébként köszvény ellen is használnak. Vérbajnál a *moś-χum sa'i* «mos-ember fürtje» nevű fűnek (l. fent 0231. l.) isszák. Hát- és fogfájás enyhítésére *medvefoggal dörgölik* a beteg helyet, vagy pedig meghintik ennek levakart porával. A medvefog-vakarékot osztják orvosság gyanánt említi Poljakov is (Путеш., 113. l.).

Dunin-Gorkavics a tobolszki kormányzóság északi területén lakó nemzetségek néprajzáról írt vázlatában (Извѣстія имп. русск. Географ. Общ. 1904.) L. Korikov berjozovi felcser közlése nyomán az északi vogulok következő népies orvosságait ismerteti: 1. A *szaszaparilla gyökere*, melyet vérbaj, csúz és más csontszaggató betegségek ellen használnak. — 2. *Borókafenyőbogyó* és 3. *vörösáfonya-levél* ugyane bajok ellen. — 4. Frissen fejt *női tej barkócza-galagonya mézgájával, hollóepével* és *ezüstporral* keverve szemhártya-gyuladás ellen, mely esetben a hollóepének előszerzése czéljából teli hold idején kell a madarat lelőni. — 5. *Sügér zsírja* más szembetegségek ellen. — 6. *Medvefognak vakarékpora* és 7. *medveháj* különféle sebekre. — 8. *Medveepe* hascsikarás (kólika) ellen. — 9. *Hódpézsma* gyermekeknél hasmenés ellen. — 10. *Paprika pálinkával* köhögés ellen. — 11. *Rézporral főtt tej* csonttörés esetén belsőleg véve. — 12. *Leánytej medvehájjal* vegyítve bőrbajok ellen. Ugyane szerző szerint a szurgutvidéki osztjákok *paprika-* és *nyírtapló-főzetet* alkalmaznak belső betegségek ellenében s télvíz idején, midőn vadászattal vagy halászattal vannak nagyon elfoglalva, *szalmiákot* vesznek be az éhség és szomjuság eltávolítására.

Az irtisi osztjákok és kondai vogulok népies orvosságairól és gyógyitó eljárásáról Patkanov (Irtysch-Ostj. I: 54—5. l.) a következőket írja: Meghűlés és gyomorgörcsök ellen *bors- vagy paprikafőzetet* isznak, vagy pedig ezt *pálinkaázalék*ban veszik be. Kinövéseket *égő taplóval* távolítanak el. Syphilist *szaszaparillagyökérrel* gyógyitanak, melyet «drága fűnek» (дорогая трава)

neveznek*) s oroszoktól szereznek. A súlyos beteget 1—2 héten át ágyban tartják s melegen betakarják, hogy erősen izzadjanak. *Kígyómarás ellen békákat alkalmaznak olykép, hogy ezeket elevenen a sérülés helyére kötik. Midőn a béka elpusztult, másikat kötnek helyébe mindaddig, míg a kígyóméreg az állatra már nem hat és életben marad.* A sérült testrészt a seben felül mindig feszesen átkötik, hogy a vérforgást megakadályozzák. A kígyóméregtől való félelmükben az osztjákok tartózkodnak a sertéshústól, minthogy azt tartják, hogy az ezen látható kékes foltok olyan állatoktól származnak, melyeket kígyó mart meg. Ha az osztják rosszul érzi magát, befűtteti a fürdőházikót (ha van ilyen) s ott *eret vág* magán, mely czélra egy *fanyélre alkalmazott csukaállkapcsot* használ. E szerszámot beleveri húsába, miből gyakran jókora sérülések származnak. Csonttörés esetén *rézport hintenek a beteg ételébe*, hogy ez a csontképződést elősegítse (l. ugyanerről fentebb). Régibb időben *nyírtapló-főzetet (uš-jiŋk)* alkalmaztak különféle betegségekre. Ily esetet olvasunk a Világügyelő-férfiúnak egyik déli osztják regéjében (l. fent 098. l.), hol a hősnek egyik lábainát kihúzzák, mire neje hat üst nyírtapló-főzetet itat meg vele s ettől egészsége teljesen helyreáll.

Közöljük itt a betegségek, gyógyítás és gyógyulás néhány kifejezését a költői és társalgási nyelvből, melyek részben néphitbeli képzetekre is világot vetnek. A vallásos énekekben leginkább előforduló *tērėn*, *χul'*, *χiń*, *tąl* és *mos* nevezetekről, valamint a hozzájuk fűződő képzetekről már fentebb (0297—0304. l.) részletesen szólottunk. Általánosan elterjedt közönséges kifejezése a betegségnek a vogulban: ÉV. *aγėm* vagy *ąum*, LV., PV. *aum*, KV. *ąγėm*, TV. *ɵum* (melyből: *ąumiŋ* «fájós, beteg», LV. *aumėŋ-k'ar* «beteg ember» és ÉV. *ąumėlti*, LV. *aumėlti*, PV. *aumilti*, KV. *oąmėlti*, TV. *ɵumiltäl* «betegeskedik, betegségben szenved, fáj», pl. KV. *sėm-pąrγėm oąmėlti*, PV. *šim-poram aumiltēt* «a hasam fáj»). Más szavak a «betegségre» a *χojti*, LV., KV. *k'ojti*, PV. *k'wąjti* «betegeskedik (хвораеть)» igéből származó ÉV. *χojtil*, LV. *k'ojtėl*, továbbá ritkább alkalmazással ÉV. *jąn*, LV. *jąn* (болѣзнь, хворость). Sajátos kifejezések egyes betegségek jelölésére, így különösen a himlőére:

---

*) Kondai vogul neve: *tėnėŋ pɵm* «drága fű».

ÉV. *jelpiŋ jąn* vagy *jelpiŋ χojtil* «szent kór» (*vĕltä, alpitä jelpiŋ χojtilĕl räγimė* «kiragyázott arczán, testén a himlő»), KLV. *jelpėŋ jąn*, ALV. *jelpi aum*, KV. *jelpiŋ ąγėm* vagy *äsėŋ ąγėm* «lyukas betegség» (a himlőhelyek miatt), PV. *päwėrės* (nyilván: *pävėr-äs* «kerek lyuk»), TV. *ćüśąχ* (< tat. *čečäk* «virág; himlő»). A hideglelés neve: KV. *toχt* (*toχtli* «hideglelésben szenved»), PV. *toχt-aum*, TV. *tąχt-oum* (лихорадка), Reguly adata szerint az északiban *taht jon* «Scorbut». A pelimi vogulok ezt a betegséget akkép gyógyítják, hogy a betegnek a *tāχt*, déli vogul *tōχt*, *toχt* nevű buvármadár (гарара) húsából adnak enni s talán innen ered a betegség neve. A forró láz jelzése: KV. *kʿōl* (горячка; *kʿōlel kʿojti* не можетъ, хвораетъ), PV. *kʿąlėl-aum*; nyilván ugyane szó van a hasmenés KV. *pąś-kʿōl* (поносъ), KLV. *paś-χolä* nevezetében is. Az orbáncz kondai vogul kifejezése: *roś ąγėm* «orosz betegség» (рожа). A syphilis nevezete: ÉV. *ľūľ ąum*, KLV. *ľüľ aum*, PV. *ľuľ aum*, KV. *ľüľ ąγėm* «rossz betegség»; a kankóé a kondaiban: *tōrėm-ąγėm* «isteni betegség». A kanyaró neve a pelimiben *kąsermėχ* (корь; v. ö. tat. *kėzamėk* id.). A rüh kondai nyelven: *äs-ląltė* «lyukfolt» (короста), a tavdaiban *karś*; a kosz kondai jelzése: *ńąlt* (парши), a nátháé: *pąlėχ-kēsγėl* (насморкъ), a daganaté: *pūl*. Hogy valaki lázas betegségbe esett, a költői nyelv így fejezi ki: «[izzadság] vizétől fölszívódott párnás helyre, ágyas helyre fekszik» (*wüťä poašėm ąsmėŋ jolnė, nąrtpėŋ jolnė tan kʿujēt* IV: 134), vagy hogy «szél nagyságú erős melegség érte» (*vąt ōni tārėm rū χājėm* Pápay J., Ostj. Népkgy. 270.). Ha a betegség nagyon súlyos, ennek körülírása, hogy «a leány lelke, a fiú lelke szükségbe jutott», vagy «összezsugorodik» (*āγi-lili, pī'-lili marės* v. *soχėrmi* II : 364); ha a beteg már végét járja, ezt így mondják: «veréblelke, vércse-lelke elszakadni törekszik», vagy «mint sárga selymet, mint vörös selymet, lelkét úgy vonszolja» (azaz: «lehelletét oly gyöngyén ereszti»; l. I : 0179).

A «gyógyulás» rendes igei kifejezései: *pusmi* (ebből: *pus* «egész, ep») és *jelti*, TV. *ilti* (KLV. *nukʿ-jelts*, TV. *nuŋ-ilts* «fölépült, fölgyógyult», KLV. *kat-ńulmėm jel-jelts* «kezem sebe begyógyult»), mely utóbbi az ÉV. *jenti* (= *lilitä nē'ili* «életben marad, fölgyógyul») és *jelp* «friss, ép, romlatlan» (pl. *jelp vit* «unverdorbenes Wasser» Reg.; = magy. *ép*) szókkal tartozik egybe.

Az alsólozvaiban ugyane fogalomra még a *kērstėptaχti* (ettől: *kērsti* «készít», tehát tkp. «késszé válik») s a tavdaiban a *tusälti* szót alkalmazzák (v. ö. az utóbbihoz: *tusiŋ äitäm* «egészséges ember»). A gyógyításra használt igei kifejezések: *pusmėlti* és *jeltėpti*, TV. *iltėpti* és *ilėpti* (KLV. *nuk'-jelptilėm*, TV. *nuŋ-iltėptilėm* vagy *nuŋ-ilėptilėm* «kigyógyítom»; KLV. *nuk'-jelptaχti* «felgyógyul»); az utóbbiból: KLV. *jelptėp k'um*, TV. *k'ōlės-iltėptėp* «orvos» és KLV. *jelptėn' pom* «orvosság» (tkp. «gyógyító fű»). Az északi vogulban az «orvosság» szava *tērpi*, a kondaiban: *tērp*, a tavdaiban (a végképző nélkül): *tēr* (ebből: *l'ūl' tērpi* vagy *ūsnė tērpi* «méreg», tkp. «rossz» v. «haláltokozó orvosság», *sa̦u tintlėnė tērpi* «bőrpuhító kotyvalék»); a lozvaiban *tērp* a hal «csalétkét» jelenti (*k'ul-terp* «hal-csalétek», *pērk-tērp* «féreg-csalétek», *tērpėχti* «csalétket tesz a horogra»). Más szó az «orvosságra» a tavdaiban: *īm-jom* (v. ö. csuv. *im-źəm* «orvosság szénamurvából»*)=tör. *im* «orvosság» + csuv. *śəm* «gyom» = teleut *joŋ* «gyep» = magy. *gyom*). Költői kifejezés a «gyógyításra», főkép a bálványistenségekre alkalmazva: *lili ālmitä* «a lelket fölemeli» (t. i. a sír széléről, a halál torkából), pl. midőn a Világügyelő-férfiúhoz ekkép könyörögnek: «Inséges leányod, inséges fiad fürtszál [vékonyságú, gyöngeségű] lelkét, *hajszál-lelkét emeld föl*, bocsásd további életre» (*sawiŋ āγin, sawiŋ pīγėn sa'i-lilitä, āt-lilitä nāŋχālmėn, ēläl' tārätäln* II : 365), vagy midőn ugyanez istenségnek ezt mondják: «Egy megrakott üst [felfőttének] ideje [elég, hogy] *egy lelket fölemeltél* (megmentettél) legyen, egy telimert tányér [elfogyasztásának) ideje [elég, hogy] *egy életkort fölemeltél* legyen» (*pētėm pūt-sis lili ālmėläsėn, χūnėm ānä-sis na̦t ālmėläsėn* II : 369). A közbeszédben is mondják: *tārėmnė ālėmwäsėm* «isten engem fölemelt» (megmentett a betegségtől) s gyógyító híréről nevezik a Jūtim-szâsz-falvi «Fejedelemfi» bálványt «*embert fölemelő férfiúnak*» (*ēlėm-χa̦lės nāŋχ-ālmėm χum*; l. fent 0123. l.). Hasonló kifejezéssel magasztalja egy kondai ének szerzője «hét hófajd módjára nevető nő anyját», ki az éneklő «ipjának jó fiát *a véres sírgödör végéből előbuktatta*» (fölemelte, halálos bajából kigyógyította; *vīrėŋ k'a̦mėl-ōlnėl nək'-k'ul'ita̦lėslėn* IV : 110). Más költői

*) Van a csuvasban *i̊m-jəm* alak is, mely azonban PAASONEN csuvas szótára szerint «gyógyító *varázsigét*» jelent.

jelzése a gyógyításnak: *lili ąlti* «lelket (vagy: életet) told», melynek példái a Világügyelő-férfiúhoz intézett imádságban e részlet: «Leány lelke, fiú lelke könyörög: *a leány lelkét, a fiú lelkét toldanád meg bár»* (*āγi-lili, pī'-lili voss ąltsėn* II : 364); a Paszét-öreghez szóló könyörgésben: «*A leány lelke végecskéjét óh bár toldanád meg*, a fiú lelke végecskéjét óh bár emelnéd föl!» (*āγi-lili aulikwė nąŋχ voss ąltīlālnūlėn mōnt, pī'-lili aulikwė nąŋχ voss ālmīlėnūlėn mōnt* II: 425). E kifejezéssel nevezik az utóbbi istenséget «*leány lelkét, fiú lelkét toldó királynak*» (*āγi-lili, pī'-lili ąltmäŋ χąn* II : 423). Az osztják imádság ugyanígy nevezi Kaltęś-anyát «*háterőt, mellerőt toldó istennőnek*» (*śaś-jōri mēwėl-jōri ąltmaŋ nāj* Pápay J., Osztj. Népkgy. 268), mihez megjegyzendő, hogy ennél az istenségnél az élet «toldása», illetve további véghatárának megállapítása nem puszta költői kifejezés, hanem arra utal, hogy Kaltęś-anya minden ember életének terjedelmét illetőleg — mint valami vogul-osztják Párka — «vasas nagy mély rovást rovogat». Ezért midőn a hívek egy nagybeteg gyermek gyógyulása tárgyában hozzá folyamodnak, azt feleli nekik, ha leány a beteg: «Én egykoron varrni való varrását varró [nő] nagyságnyira, dolgozni való dolgát végző [nő] nagyságnyira rovogattam (számára) vasas nagy mély rovást» (vagyis: úgy állapítottam meg életkorát, hogy teljes korú nővé váljék); ha pedig fiú a beteg: «Én egykoron vadászni való erdei vadját vadászó [férfi] nagyságnyira, halászni való vizi halat halászó [férfi] nagyságnyira róttam [számára] vasas nagy mély rovásom; női temető, férfi temető jó végére ez idő szerint hogyan is róttam volna?!» (u. o. 268—9, 271). A *lili ąlti* kifejezés módjára van alkotva: *luwän voss ąltχati, ńąwľän voss ąltχati* «hadd gyarapodjék (toldódjék) csontotok, hadd gyarapodjék húsotok» (II : 430). Többször találkozunk az imádságokban a felgyógyulás, illetve egészségben való maradás ily kérésével: «*Leányfutkosó, fiúfutkosó egyenletes utat* találj [számomra] továbbra» (*āγi χajtėm, pī' χajtėm sastėm ľąŋχ ēläľ χąntäln* II : 383); «leányjáró, fiújáró egyenletes föld drága szélét hadd járják tovább» (*āγi jąmnė, pī' jąmnė sästėm mā tiniŋ χūr ēlä voss jąme'it* II : 357, *āγi jąmnė sästėm mā pusėn ēläľ jąmtiän* II : 419); «kór nem járta, betegség nem járta egyenletes földet könyörgünk mi, óh király» (*tērėn jąmtal, χuľ jąmtal sästėm mā, χąn, pojkīlāleu* II : 353);

«egy embernek lépdelni való egyenletes föld drága helyére bár fölemelnél» (t. i. betegségünkből; *akwᶜ χum jąmnė sästėm mā tiniŋ vol nāŋχ oss vislėn* II: 354). Ugyane kifejezés északi osztják mása: *aj-nē sōšla, aj-χo šōšla paili još pā jel-šōštal* «a kis nőnek járni való, a kis férfiúnak járni való egyenletes utat tovább járja» (Pápay J., Osztj. Népkgy. 271). Hogy e szólásban mire vonatkozik «az egyenletes föld» kívánalma, azt megértjük a Világügyelő-férfiúhoz szóló egyik imádságnak ama részletéből, melyben az istenségnek ajánlott áldozati lótól azt várják, hogy «*hova férfinak kellene [holtan] beleesnie, azt a gödrös földet* (vagyis a sírt) *a jeles ló patás voltában egyengesse ott símára*» (*χum patnė vąŋχäŋ mā . . . jąmės lūw tąŋχpäŋėl tot sastlaŋkwä* II: 331); tehát itt az «egyenletes föld» a nyilt sírgödrökkel való föld ellentéte, s a mit az «egyenletes föld» képes kifejezésében kívánnak, az hogy lakó földjükön, melyen járnak, ne nyiljanak meg sírgödrök, vagyis éljenek a leányok, ifjak zavartalan egészségben.

A gyógyítás mellett másik fontos tárgya a samán működéskörének a jelen és jövő rejtelmeinek kifürkészése, melynek szintén vannak egyszerűbb s kevesebb erőkifejtéssel járó módjai is, mint az istenidézés. Ilyen a bálványtartó-szekrény megemelintése, mely varázsló műveletnél Gondatti (13. l.) szerint a bálványtartó-szekrényt a fogadalmi adományokkal együtt egy kicsiny padocskára helyezik s ez alá *kést*, vagy *fejszét* tesznek. Erre a samán hozzáfog a mondókához s különféle mozdulatokat végez a pad körül, majd arra szólítja a varázslást kívánó embert, hogy emelintse meg a bálványtartó-szekrényt: ha ez az emelintés első izben könnyű, másod izben nehéz, harmad izben még nehezebb s negyed izben ismét könnyű: akkor a siker teljes; ha nem így történik, akkor az ügynek jó vége nem várható. A *fejszével és késsel való varázslásnak* fent (0377—8. l.) leírt módjait a déli vogulok közt istenidézés nélkül gyakorolják. Késsel való varázsolásról, midőn valamely ellopott tárgy tolvaját kell kikutatni, Finsch az északi osztjákok közt is értesült (Reise, 554. l.). Közlése szerint úgy vélik az osztjákok, hogy ily alkalommal a varázskés a tolvajt szemén találja. E varázsművelethez egy pohárka pálinka s még állítólag egy kereszt is szükséges. Az alsólozvai vogulok közt ismeretes a *kenyérrel való varázslás (ńäńėl penni)*, melynél két ember egy egész kenyeret

tart a hüvelykujjain, majd így szól az egyik: Ha N. ember jön, fordulj kenyér napkelet felé! *(k'ạtėl-masä mińėn!)*. Ha a kenyér arra fordul, a kívánság teljesül. A középlozvai vogulok közt jegyeztem föl a *medvein-bűvölés (tōn-pēni)* szokását, mely lopás esetén akkép történik, hogy *«állatinat* (vagyis: medveinat) *perzselnek» (uj-tōn śäritēt)* azzal a képzettel, hogy a mint ez az «állatin» a perzseléstől összezsugorodik, úgy zsugorodik össze keze-lába a gyanúsított személynek, ha bűnös létére lopását tagadja (IV: 411). Ha ez utóbbi az ellene szándékba vett varázsműveletről tudomást szerez, inkább bevallja tettét s visszaadja az elidegenített tárgyat, mintsem magát az istenitéletnek kitegye. — Újabb időben a *kártyavetés* ismerete is honosodni kezd a déli vogulok közt, melynek nevezete: *kasärėl pēnγi* «kártyával varázsol».

A madárjóslásnak érdekes adatát találjuk egy Reguly-tól följegyzett déli vogul medveénekben. Ebben az «erdei állat» eltűnődve azon, hogy «jobb oldali fél csillaga» (vagyis: szeme) hirtelen s ok nélkül könnyezni kezd, e szokatlan jelenséget arra magyarázza, hogy «talán utolsó nyara érkezett el» életében. Ily gondolattal mendegélve mocsárhoz érkezik, melynek vizében «hét daruból álló fiókdaru-falka» álldogál. Ő odarohan, a darvak fölrebbennek s a medve ekkép intézi hozzájuk bűvölő kérdését *(soạtėltaγts): «Ha azt tudjátok, hogy továbbra fogok élni, hét daruból álló fiókdaru-falka, fejes daru fejedet vond déltáj felé; ha pedig ím utolsó nyaram érkezett el, hét daruból álló fiókdarufalka, fejes darufejedet vond észak felé!»* «Az ezen nyáron született gyönge húsú darufi — folytatja az ének (IV: 345—8) — fejes darufejét észak felé vonja». «Apád rothadt vére!» — mondja erre a medve — «hej ha ide [a kezembe] jutnál, sapkarongygyá, kesztyűrongygyá de széjjeltépnélek!» — *Ha a rigó kiált, erre az északi vogulok azt mondják, hogy «varázsol» (ńajtėγli).* Hogy az irtisiek *a hollót jósmadárnak tekintik* s munkájuk kezdetén repülését és hangját figyelik, arról már fönt (0306. l.) volt alkalmunk megemlékezni.

Ismeretes a vogulok közt az álmokból való következtetés, illetve jóslás is. A jávorénekben (IV: 304—5, 313—4) olvassuk ennek találó példáját, hol a jávorbika tehenéhez ekkép szól: «Jávortehénke, ez éjjel én rossz álmot álmodtam felőled *(ti ēt l'ūl' ūlmėl ūlmejäslėm)*. A mint álmodtam, hóviharos, szél-

viharos napot szerzett [Égatyánk]; nap fölkelte idején nézem: hát ‚Véres-kezű mosférfi ifju‘ lopózkodik ím feléd, turujsas-tollas fürtös (horgas) nyilat bocsát reád s [erre] éppen mintha egy vörös fűszár (t. i. a vérsugár) tolta ki volna magát balféli oldalodból; a magad ette kis vesszősarjad, kis fűsarjad fölé, ím oda estél». A jávortehén nem fogadja el a reá nézve kedvezőtlen magyarázatot s így szól bikájához: «Kinek ez a hét jávortulkom, hét jávorünőm van, ugyan mi lehet én velem?! Bizony jávorbikácska, ha [valakit] megölnek, vajjon nem éppen téged ölnek meg?!» Az ének folytatása az előbbi megfejtés helyességét igazolja. — Gondatti (58—9. l.) az álomból való jóslás következő adatait jegyezte föl: *Medvéről* álmodni fagyot, *rénszarvasról:* havat, vagy erős szelet, harapó vagy rugdosó *lóról:* betegséget, *halról:* esőt jelent. Ha álomban *kutya* harap meg: betegség következik; ha *hattyút*, vagy más madarat valamely négylábú vaddal együtt lőnek, sikeres vadászatra mutat. *Papot* látni: betegség, *magas tisztviselőt:* veszteség. *Távol élő rokont* vagy *ismerőst* látni, ezek betegségét, vagy halálát jelzi; az *elhalt atyát, vagy anyát* látni, valakinek halálát jelenti a nemzetségből. Ugyanily szerencsétlenség várható, ha valaki *saját szánját félig összetörve* látja álmában; ellenben ha *liszttel telt ladikról* álmodik, szerencsés vadászatot s egyéb gyarapodást, ha pedig *éleskamrába lisztet rak* álmában, ez sikeres halászatot jelent. *Mezielenről* álmodni szintén jó halászatot, *rézpénzről:* betegséget és sikertelenséget, *égő házról:* az illető gazdáját illetőleg halált jelent. Ha valakinek álmában *kiesik a foga:* akkor, ha vér nélkül történt, sikerre mutat; ha vérrel: a maga, vagy közeli rokona halálára. *Vízben*, vagy *jégen járni*, úgyszintén *repülni:* hosszú élet; ellenben *leesni* álomban, vagy pedig *az Obon lefelé utazni:* korai halál. Rossz öltözékben látni magát álomban jó jel, jó öltözékben: rosszra vall.

A szerencsejelek sorába tartozik Pallas tudósítása szerint az osztjákoknál a tüsszentés is. Ha egy osztják vadászatra akar indulni, azt tekinti jó jelnek, ha előző este tüsszenthet; ellenben nagy bosszúságára szolgál, ha az indulás reggelén éri őt e szükség. Ilyenkor a tüsszentést mindenkép visszatartani igyekszik; mert minden egyes esettel egy jó vad vész számára kárba, mely különben az ő zsákmánya lehetett volna (l. itt I: 0151. l.).

A szerencse (ÉV., ÉO. *sạt*,, LV. *śōt*) állandó biztosítására vogulok és osztjákok talizmánféle apró tárgyakat használnak. Már LEPECHIN írja 1768—9-ben végzett szibériai útjának leírásában, hogy a tavdai vogulok, midőn vadászatra mennek, *kis facsapda-alkotmányt visznek magukkal beléje szorult czobolylyal, vagy egy tőrbe ejtett vadat, hogy e tárgyak számukra szerencsét hozzanak a vadászatban.* Ha nincs szerencséjük, e tárgyakat összetörik, szidják, gúnyolják s megvetéssel eldobják (l. itt I : 0142). GONDATTI az északi vogulokról említi, hogy *róka-, czoboly- vagy hölgymenyét-orrot hordanak magukkal* abban a hitben, hogy így minden vállalkozásuk sikerül; továbbá hogy *övükön medveagyart viselnek,* mely őket megóvja a hátfájástól (53. l.). Az utóbbi szokást POLJAKOV (Путешествie, 113) és FINSCH (Reise, 539) az északi osztjákoknál is ismerik. NOSZILOV a Szigva forrásvidékén való utaztában egy vogulnál egész teli zacskóval látott efféle szerencsetárgyakat, melyek közt voltak *apró állatalakú csiszolt kövecskék, jávort ábrázoló ezüstféle öntvény, csiszolt medvefog s egy fára csavart rongyokból alakított bábú hosszú orral.* E tárgyaknak az volt rendeltetése, hogy vadászatnál, halászatnál, vizi utazások alkalmával s a családi életben szerencsét hozzanak tulajdonosukra; a bábu meg különösen azt a czélt segítette elő, hogy az asszonynak gyermeke legyen (Вогулы, 12. l.).

A samán működésköréhez fűződő általános képzet, hogy varázsló erejével s a bálványszellemekkel való összeköttetésével ártalmas cselekményekre, jelesen emberek s állatok erejének, illetve hasznának megfosztására, vagyis megrontásra s elbűvölésre is képes. Az ily műveletnek rendes északi vogul kifejezése: *muträ, mutra* (=*sātχatnė vārmėl* «bűvölő dolog, колдовство»); *muträŋ χum* «bűvölő, megrontó ember» (*muträŋ χạtpä sāti* «a muträ-s ember bűvöl, колдунъ колдовствуетъ»); *muträli*, vagy *muträl vāri* «megront, elbűvöl» =*jol-jolti* id. (l. fent 0348. l.). A szó alapértelme általában «bűvölő erő; fortély»; midőn pl. a Világügyelő-ifjú egyik kalandútjában ellenfelére vonatkozólag ennek nejétől azt kérdi, hogy férjének minő *muträ*-ja van: a felelet az, hogy hollóra változva kémlelheti ellenségét (I : 11); egy más helyen ugyane szót a harczból menekülő orosz fejedelemnek arra a fogására vonatkoztatják, hogy hajójára vitorlát von, mit az üldöző osztják fél utánozni nem képes (II : 61).

Más északi vogul szó e fogalomra: *sēpän* («Zauber» REG.; *sēpaniŋ χạtpä sēpänli* v. *sēpanlaχti* «a bűvöletes ember bűvöl; колдунъ колдуетъ»), melylyel egyeznek az osztjákban: ÉO. *śēpan* (*śēpan-χo* «samán» PÁPAY J., Osztj. Népkgy. 271, 272.), obdorszki *sèbä`n*, kazimi *ș́ẹвa`n*, nizjami *śèpäṇ*, vachi, vaszjugáni *tśĭpä`n*, tremjugáni *tśĭp'a`n*, demjankai *tśèвä`n* («Zauberei»; KARJALAINEN: Ostj. Lautgesch. I: 164).*) A bűvölő, vagy megrontással foglalkozó embernek elterjedt nevezete a vogulban: ÉV. *'śurkäŋ χum* vagy *śurkä-śaχl* (колдунъ), mely mellett igei alakok: *śurkäti, śurkätaχti* «megront, elbűvöl» (колдуетъ; *ānèm jol-śurkätèsänl* «engem megbűvöltek; меня заколдовали»); KLV. *śürkäŋ k'um, śürkäŋ k'ạls* (колдунъ), ki *śürkä-l'äŋχèt k'ańsi* «varázsszavakat tud» (*śürkä* колдовство) s ezekkel *śürkäti* «megront» (*ōn jel-śürkätèstä* меня заколдовалъ; *äm śürkätawäsèm, tōrèm-l'äŋχèt k'aśnè jamès k'umnè ōn minuχ jēri, täu ōn nuk'-l'äl'ptit* «valaki engem megrontott, isteni igéket tudó jó emberhez kell mennem, ő engem helyrehoz»); ALV. *śürkèn* (ворожной), ki *lu-säir šäkäti* «a lovat, tehenet megrontja; скотину портитъ»); PV. *śurkiŋ k'ạr* (вражной), kiről azt mondják, hogy *jèχśeti* «megront (портитъ)»; KV. *śirkèn* (вражной), a ki *ēlèm-k'olès oχśèti* vagy *śirkèl voạritè* «embert ront» (портитъ; *śirk* «rontás; порча»). REGULYnak idevágó adata: *śurken, ś. kar* «Hexenmeister», *śurkäti* «hexen»; AHLQUIST vogul szójegyzékében is van *śurquŋ, ś. qar* «Zauberer». A tavdai vogulban a «megrontás» szava *rāχ* (колдовство); ebből *rāk'èŋ äitäm* «bűvölő» (колдунъ; *saθrèm jel-pusạlstil* «megrontotta a tehenemet»). A szemével ártó embert a pelimi vogulban *lul' šämpe k'um* «rosszszemű embernek» mondják, mivel *jèχśtaχti* «szemével ver»; a tavdai beszédben ezt így fejezik ki: *θu-pθumè šθmil ju-tistil* «a gyermeket szemével megette (глазами сурочилъ)». Az északi osztjákban a «megrontásnak» költői kifejezései: «*kézzel csinált kezes dolog, lábbal csinált lábas dolog*» (*jạśèn vērèm jạśèŋ oś, kurèn vērèm kurèŋ oś* PÁPAY J., Osztj. Népkgy. 170.) és *juχ-vēr* «facsinálmány» (u. o.) talán azért, mivel — mint alább látni

*) Ez a szó a tunguz nyelvjárások *šaman, saman* (Kondogir-tunguz, Wilui-t. *haman*, oroči *śama*, gold *śama*) «samán» szavával (GRUBE: Goldisches Wörterverz. 58), az orosz шаманъ s a nyugateurópai *samán* szó eredeti előképével látszik egybefüggőnek.

fogjuk — a megrontandó embernek kézzel, lábbal való alakját «megcsinálják». Midőn a bálványszellemek a samán előtt azzal védekeznek, hogy nem tőlük ered a rontás, ezt ekkép mondják: «A más vidéki férfiú, fiúnk birta *csinált fa sok jól alkotott csinálmányát (vērėŋ juχ ār jem vēr)*, kóros fa sok jól alkotott kórját irányzott czélú bűvös nyíl hét jó végével mi nem irányoztuk» (u. o.).

Hogy mikép történik a rontás s mikép lehet e bajon segíteni, arra nézve igen tanulságos Pápay Józsefnek «A rontó báb (alak) visszahozásának módja» czímű osztják közlése (Osztj. Népkgy. 272—6.), melyen kívül e tárgyat illetőleg még egy kevésbé tökéletes vogul följegyzés, a «megrontás ellen való istenidézet» (*muträ-sātmil* II : 372—5) áll rendelkezésünkre. Az előbbi forrásból értesülünk a rontó varázslat ama sajátos neméről, melynél a megrontandó ember alakját *(χor)* egy kezes-lábas bábú képében «megcsinálják»; ezt a bábut szívén, fején, vállán szurkálják, vagdalják, aztán tóba dobják s megerősítik e jelképes eljárás várt hatását azzal, hogy az illetőnek fejét valamely bálványszellemnek elemésztés végett áldozat és varázsigék kiséretében fölajánlják. Ennek a műveletnek a néphit szerint az az eredménye, hogy a megrontott ember súlyos betegségbe esik s ebbe bele is pusztul, ha idejekorán valamely ügyes samán s egy vele szövetkezett kegyes istenség rajta nem könyörül s a bűvölet erejét meg nem töri. Egyik főfeltétele ennek a rontás «csinált alakjának visszahozása», melynek módját *(χor joγo-toti sir)* a fent idézett osztják közlés a következőkép adja elő: A beteg ember elmegy «az élő bálványos emberhez», vagyis a bizalmát bíró samánhoz s így szól: «Az én alakomat megcsinálták *(ma χorem vērėm)*, ha úrasszonyod, urad (=bálványszellemed) kedve szerint volna s vissza tudnád hozni, bizony az jó volna; mert így csaknem megöl [a rontás]». Erre a samán varázsláshoz fog s előidézi legelsőben a «Pāžėt-öreget», aztán az «Awėt-ort öreget», majd a «Szigvafői-öreget», utána a «Šišfalvi-öreget», végül a *Xōrėŋ* folyó vidékéről a Világügyelő Arany-fejedelmet. Mind e bálványistenségek egymás után sorban megjelennek, a fent (0383. l.) leírt egyéniségüket jelző rövid mondókákkal bemutatkoznak, aztán eltünnek. Hogy mi a czélja az

istenségek eme csoportos felvonultatásának s gyors elbocsátásának, az kiderül az e művelet után még egyszer előhívott Pāžėt-öregnek a samánhoz intézett szavaiból, melyekben azt mondja, hogy a beteg «az ő birtokában levő tiszta ezüst ábrázatú sok Aranyosa (vagyis ezüstlemezzel borított arczú bálványai) közül kiválasztani való tavi hal módjára onnét hadd válasszon; nyuszt kereső eb módjára ők hadd keressék (t. i. a rontás alakját)». Tehát öt istenséget azért rendelt meg a samán a távolból, hogy őket az alak keresésére bírja; de ezek, úgy látszik, vagy nem tudnak a dologról (hogy t. i. melyik bálványszellemnek van része a rontásban), vagy fáradságosnak tartják a feladatot s kitérnek előle; a samán mindenesetre czélszerűnek tartja visszatérni Pāžėt-öreghez, kihez legelőbb folyamodott, ki azonban szintén nem szívesen vállalkozik s azt kívánja, hogy a beteg a saját bálványai sorából válasszon valakit, ki vadászeb módjára fusson s szimatoljon a keresett tárgy után. A megrontás tényét — mint ezt fent (0384. l.) is idéztük — a samán «Pāžėt-öregnek» ekkép mondja el: «Ennek a más vidéki férfi egy uradnak, más víztáji férfi, inséges kezű egy *magzatodnak sok fürtű boldog fejét szava tudó, mondása tudó ügyes úr az alvilági ludas tóba csontos rénbika javával együtt ím beleüvöltötte*», miből megértjük, hogy a bűvölő ember a megrontottnak fejét varázsigék s áldozat kiséretében elkötötte a halálhozó tó fölött rendelkező bálványszellemnek. «Pāžėt-öreg» erre tudtul adja a betegnek, hogy a «*szava tudó ügyes úrfiútól* (vagyis: a rontó samántól) *fürtös alakjának jó darabja śēś-ezüst javával, kēm-ezüst javával egész nagyságában levő ember nagyságára meg van öntve*», majd utóbb megindulva a beteg könyörgésén, mégis elhatározza, hogy a rontás alakját «*a télen fagyó, fejszevastagságú jég föle vashorgú horgas kézzel fölhúzza*». E szavakból az következik, hogy a rontásnak sokszor emlegetett alakja egy *öntvény*, melyet a bűvölő varázsigéi mondása közben a tóba dobott, miért is azt most a segítő bálványszellemnek horoggal kell a jég alól előhoznia. Ez a samán mutatványa szerint megtörténik, sőt a jég alól előkerített alak a jurtában a bálványtartó szekrény fedelére esik, a hol a nép a meggyújtott tűz világánál meg is tekintheti s látja, hogy «*egészen emberforma: van neki válla is, keze is, lába is, feje is; látja, hogy a szíve táján össze van szurkálva,*

a feje kétfele van vágva, a vállai össze vannak vagdalva» — egészen úgy, a hogy a bűvölő samán a megrontott beteggel óhajtotta volna.*) A visszaszerzett alakot végül odaadják a Szigvafői-öregnek, hogy «az ő famunkáját csináló sok szolgája *tüzifa vágó vastag tőke gyanánt bírja* azt», vagyis hogy apróra vágva tűzre rakja — s «ez a rontó báb visszahozásának a módja».

A rontó varázslattal foglalkozó vogul közlésben a beteg-gyógyító samán ezt követeli a megjelent bálványalaktól: «*A mint ez a férfi* (t. i. a rontó) *azt a férfit megrontotta: az ő hét hajú hajas fejét is úgy vágd le a metsző élű éles kard hét élével a réteges föld hét köze alá;* ezt az én lelkemet pedig vedd föl!» (vagyis: a védelmembe vett lelket mentsd meg). Talán arra czéloz e mondás, hogy a rontó ember a betegnek, illetve alakjának fejét a kard élével megvagdosta. A közléshez fűződő jegyzet szerint a gyógyító samán idézetére megjelent mind a rontó, mind a rontásban szenvedő embernek bálványalakja s feleik védelmében az egyik vas jávorbika, a másik medve képében birokra keltek. A küzdelem eredménye az volt, hogy a jávornak két homlokszarva, a medvének egy előfoga tört ki, mi előjele volt annak, a mit a két férfi hazaérkeztekor tapasztalt; a mennyiben t. i. az egyiknél két gyermek, a másiknál egy gyermek halt meg azalatt. Midőn a rontó ember meghalt, poczakja a sok megemésztett ember hajától fölpukkant; itt tehát a varázsló maga eszi meg bálványa helyett a megrontott embert, a mint a fent idézett tavdai szólás is mondja, hogy a szemmel verő a gyermeket «megette» *(ju-tistil).*

A rontásnak egyik fajtája az á t o k m o n d á s, mely különösen az esküben szertartásokkal kapcsolatban megy végbe. Az átok névszói és igéi kifejezései: KV. *jer,* ATV. *jĕr,* FTV. *jĕrėχ* «átok, átokszó (клятва)», KV. *jeri,* TV. *il-jĕränt* «átkoz, megátkoz (проклинаетъ)», KV., PV. *jerėkti,* TV. *jĕrkėtėl,* PV. *jerėktaχti,* KV. *jĕrpti* «átkozódik, átkokat mond (клянется)»; midőn pl. az Égatya a medvét bűne miatt azzal a mondással sujtja, hogy «két kis férfi a füvét termő füves réten meglőjje», e mondásnak jelzése, hogy a medve *jĕrwės* = «megátkoztatott». Ugyane

*) A rontó varázslásnak hasonló módja dívik hazánkban a temesmegyei oláhok közt (l. Ethnographia 18 : 58—60. l.).

szó az északi és lozvai vogulban szidást jelent: ÉV. *taw ānėm jēritä* «ő szid engem (онъ ругаетъ меня)», *sis pālėmt jērχati* «hátam mögött szitkozódik (ругается», *jērχateī* «szidják egymást» I : 27), KLV. *jeri, jerėχti, jerkʿati* «szid; czivódik, veszekedik» (ерестится). Más szólások az átokmondásra az északi vogulban *joltχati* (проклинается; l. fent 0348. l.) s a kondaiban *okʿėrti* (pl. a medve *okʿėrtąus*, midőn az Égatya arra itéli, hogy egy fűszálnyi eleséghez se jusson III : 129, 130). A szidás egyéb kifejezése az északi vogulban: *l'ąuti, l'ąutχati* (ругаетъ; a *l'āγi* «mond» ige képzése) s a kondaiban *kʿwąri* (pl. *jäī-ąŋkw kʿwąri* «apját, anyját szidja; матерится»). — Az áldás fogalmát a vogulok csak istenekre alkalmazzák s az északi nyelvben a *sāti, jolti, lāwi* szavakkal (l. fent 0348. l.), a déli nyelvjárásokban a *pōjerti* «ajándékoz» szóval jelzik, pl. a kondaiban *śöm Tōrėm pōjėrts!* a «hála istennek (слава богу)!» megfelelője s tulajdonkép annyit jelent, mint «a kedves Isten adományozta» v. «áldott meg vele»; a középlozvaiban e mondást «Isten megáldotta a világot» ekkép fordítják: *tōrėm-pąs Tōrėm pąjėrtės.*

Az eskü nevezete a vogulban: ÉV. *ńuli* vagy *ńultpi*, LV. *ńul*, PV. *ńuł*, KV. *ńol*, FTV. *nolí*, ATV. *ńoló;* ÉO. *ńuli*, IO. *ńut* (присяга); hogy valaki «esküszik», így jelzik: ÉV., LV. *ńulti* (*tąrmėl ńulti* «istenre esküszik», *uj-ńultpil* v. *pupakwė-ńultpil ńulti* «medveesküvel esküszik», *sari ńuli ńulti* «igaz esküt esküszik; KLV. *tōrėm ńulti;* ALV. *jel-ńultχati* «esküvel kötelezi magát; забожится, заклянется»), PV. *ńułti*, KV. *ńolti, ńolti*, FTV. *ńoltánt* (*tārėm ńoltánt* «istenre esküszik»; az alsótavdaiban *ńoltuŋ* = «gyónni; исповѣдаться»); ÉO. *ńult-*, IO. *ńutt-*; a causativum: *ńultėpti* «esket» (pl. KLV. *äm täwäm tōrėm il-poąlt ńultėptilėm* «én őt Isten előtt megesketem»; TV. *äm towim ńoltaptilėm* «én őt megesketem; я его къ присягѣ вожу»; ugyanily értelmű a pelimiben: *jäni ńułnė tątimė* я тебя въ присягу повежу). Közönséges esküszólások: ÉV. *tąrėm-samt!* = IO. *tūrum sēmat* (PATKANOV: Irtysch-Ostj. I : 155) a. m. «bizonyisten; ей богу!» (tkp. «isten szemében v. szeme láttára», t. i. mondom, pl. *tąrėm-samt, joχte'im* «bizonyisten, eljövök»); *tąrmėl, mā'ėl, vitėl, ul'äl ńulte'im: tąrėmnė voss χąntawėm* stb. (l. IV : 413) «égre, földre, vízre, tűzre esküszöm: büntessen meg (találjon) az isten, föld alá sülyedjek, vízbe fuljak, tűzben égjek el, ne lássam a fényes

napot, ne lássam lányom-fiam . . . ha e dologban hamiskodom *(tūlmaχ ą̄ńśe'im-ke)*»; KLV. *tōrėm il-poąlt ńultēm, mätr visėm-kel, tōrėmnė täkw kʿąntąum!* «isten előtt esküszöm; ha valamit elvettem, büntessen meg az isten!»; IO. *man-pa esta jemėŋ ńut tėje* «ez az én áthághatatlan, szentséges esküm» (Patkanov: Irtysch-Ostj. II : 118).

A szertartásos eskü módjai közt legnevezetesebb a medve-eskü, melyre vonatkozólag addig is, míg e tárgygyal a vogul-osztják medvetisztelet egész körének leírása kapcsán (Vogul Népköltési Gyűjteményem III. kötetének bevezetésében) bővebben foglalkozhatom, utalhatok «A medveeskü népszokása a voguloknál» czímű értekezésemre, mely a Hunfalvy-albumban (Budapest, 1891) jelent meg (113—132. l.). Kisebb jelentőségű pörös ügyekben az állítás hitelét — mint erről bennünket Novitzkij, J. B. Müller és Pallas művei tudósítanak (l. itt I : 097, 0131 és 0149. l. — régebben a bálvány előtt tett esküvel erősítették meg olykép, hogy az esküvőnek a nép elöljárói *kést adtak kezébe* s ekkép szóltak hozzá: «Ha te ezen vádlóddal szemben ártatlan vagy, fogadd ezt a kést, vedd elő a bálványt, törd össze s vágd meg őt!» Erre *az esküvő átvette a kést s belevágott vele a bálvány orrába, majd fejszét adtak kezébe s ezzel is rávágott a bálványra*, miközben így szólott: «Szerezz ezért elégtételt a bűnösön s így törd össze», vagy más változat szerint így: «Ha hamisan esküszöm ebben az ügyben s nem a tiszta igazságot állítom, ekkép vesszen el az én orrom is, ekkép törjön össze a fejsze, tépjen szét a medve az erdőben s mindenféle szerencsétlenség érjen!» A ki lelkiismeretében nyugodt, az aláveti magát ily eskünek; a ki bűnösnek érzi magát, visszariad tőle. — Volt alkalmunk már említeni Patkanov nyomán a régi osztjákoknak azt az esküszokását, melynél *egy égő fenyőszilánkot s orrán egy csukát csókoltak meg* valószínűleg annak jelzésére, hogy a tűz és víz pusztitsa el őket, ha valótlant állítanak (l. fent 0242. és 0321. l.). — Egy régi orosz krónika szerint, midőn 1485-ben a középobi osztják fejedelem s fiai a vicsegdai helytartó előtt hűségi esküt tettek, ennek megerősítésére «*aranyból vizet ittak*» (l. itt II : 085—6. l.).

Áldozat és imádság.

A vogul-osztják pogányságnak nagy jelentőségű intézménye az áldozat, mely vallási gyakorlatnak maradványai ama déli vidékeken is föltalálhatók, hol a kereszténység hatása alatt a bálványképek már eltűntek s az egykor velük ábrázolt istenségeket csak mint szellemi lényeket ismerik. Az isteneknek emberi módon való megvendégelése s megajándékozása természetes hajtása annak a népgondolatnak, hogy az istenek is emberi életet élnek s ép oly kényszerítő szükséggel vannak táplálkozásra és ruházatra utalva, mint bennük reménykedő híveik, vagy a halottak földöntúli szellemei. Ha az utóbbiak tiszteletének egyik fő követelménye, hogy az emlékükre alkotott házi bálványokat az elhúnyt legkedvesebb eledeleivel etessék s legdíszesebb öltözékeinek utánzataival ruházzák (l. I : 0199—200. l.), még inkább tarthat erre számot a nagyobb tekintélyű népbálvány, mely — mint ezt kimutattuk (u. o. 0200—2. l.) — eredete szerint tulajdonkép szintén csak afféle, mint a halotti bálvány. Tényleg alig van a nyugatszibériai népek hitéletében istenekhez való közeledés áldozat nélkül s a bálványszellemek ajkaira adott igék semminő vallásos szolgálatot nem hangoztatnak oly sűrűn és nyomatékosan, mint éppen az áldozatot. «*Este kért veráldozatomat reggelre ne halaszd, reggel kért veráldozatomat estére ne halaszd!*» (*ēťi vōwnė jirėm χolin ul joχtäln, χoli vōwnė jirėm ēťin ul joχtäln!* II : 420.), mondja a szokásos sürgető szólással az előidézett Paszėt-öreg s hősénekekben is ugyane szavakkal hirdetik a bálványistenségek dicsőségüket, mint a szigvatorkolati Târėm-fi öreg («este kért veráldozatomat reggelre nem halasztják, reggel kért veráldozatomat estére nem halasztják» II : 258.) s a *Lōŋχ-āwėt* folyófok osztják hőse (*jela vᵘqχti pārėm-ālėŋ χola ant joχtėptala* «este kért ételáldozatomat reggelre nem halasztják» Pápay J. Osztj. Népkgy. 123.). Az áldozatok kedvelését többször kiemelik a bálványistenségek díszjelzői is, ezért hívják pl. a Paszėt-öreget «*veráldozatot fogyasztó veráldozatos Aranyosnak, ételáldozatot fogyasztó ételáldozatos Aranyosnak*» (*jir χōltėm jiriŋ Sorńi, puri χōltėm puriŋ Sorńi* II : 420.) s a Világügyelő férfiút «*hét veráldozatú, hat*

véráldozatú véráldozatos Aranyosnak» (*sāt jirpä jiriŋ Sorńi, χat jirpä jiriŋ Sorńi* II : 352.), kinek «*véráldozatos, ételáldozatos elméje»* (*jiriŋ namt, puriŋ namt* II:362.), mint «Ob vize», mint «tó vize» buzog az áldozó térre. Szintígy nevezi magát az osztják idéző igében *Kaltvš*-anya «*éjféli véráldozatos, hajnali véráldozatos istennőnek»* (*āt-kutėp pārėŋ nāj, ēṭṭi χōsl jirėŋ nāj* PÁPAY J. u. o. 268.) és a fent idézett *Lōŋχ-awėt* foki hős, midőn «bálványnyá ülepszik», «*véráldozatot fogadó erős isteńkének, ételáldozatot fogadó hatalmas istenkének»* (*jir vujmaŋ tārėm loŋχ, pāri vujmaŋ vejėŋ loŋχ* u. o. 123.). A Pelim-folyó forrásvidékének bálványa is «az osztják ember korabeli világ támadtakor *szarvas rénbika, csontos rénbika véráldozatos isten gyanánt (aŋŋṭėŋ χār, lowėŋ χār jirėŋ tōrėm)* gyanánt ülepedik» (u. o. 259.). REGULY egyik szótári följegyzése szerint: «*jirpi nai akve* od. *iring nai* das heisst *ne pubi»* (= «áldozatos asszonynéne» v. «áldozatos asszony» a. m. «nőbálvány»). Midőn Ajäsz-isten a Tēk-öregtől ajándékozott «szent kardot» bálványnyá bűvöli, ugyancsak e szavakkal mondja, hogy «ez a hegyes kard, híres szablya *véráldotot fogadó véráldozatos istenkévé, ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenkévé* ülepedjék» (*jir vinė jiriŋ pupγi', puri vinė puriŋ pupγi' ēl oss ūnti* II : 14.). Gyakran találjuk az énekekben, hogy az istenség maga rendelkezik a hozandó áldozatra vonatkozólag s maga szabja elő az ennél követendő eljárást. Ajäsz-isten pl. ekkép szól a samán útján híveinek: «Nyomorúságos subájú sok szegénykém . . . *egybekötött háromszáz szarvas állatotokat öljétek le, aztán ezt a tarka lovatokat öljétek le, aztán egy akasztóíves hét üstöt akasszatok (tűz fölé): a gőzölgő edény gőzét fogadom, a füstölgő edény füstjét fogadom; utóbb e háromszáz szarvas állatom bőreit ujonnan nőtt kis fa ágára akasszátok föl, ennek a tarka lónak bőrét szintén oda akasszátok föl: Felső-Aranyos atyátok jó szemmel fogja nézni, Felső-Aranyos apátok kegyes szemmel fogja nézni»* (II: 17.). A Szoszvaközépi-öreg ekkép intézkedik: «Midőn az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog támadni, itt férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent folyó legyen; a fölfelé járó, lefelé járó ember e helyt többé vizet ne igyék; de *rakosgasson (ültessen) ételáldozatos edényt, ételáldozatos üstöt»* (II : 180.). A Szoszvafői-öreg utasítása: «E tápláléka bő, hala bő Szoszvám forrásánál, szent fájú fás szigete-

men *a ladikkal járó ladikos ember hadd rakjon nekem ételáldozatos edényt; a szánnal járó szánas ember hadd rakjon nekem ételáldozatos üstöt... Ha lóáldozatot kérek: lóáldozatot állítsanak nekem; ha rénáldozatot kérek: rénáldozatot állítsanak nekem!»* (II : 159.). A Lopmúszi-öreg áldozatkérő szavai: «*Egy kötélre kötött hét szarvas állatotokat, hét patás állatotokat Felső-Aranyos atyátoknak, oda öljétek le: gőzölgő edény gőze, füstölgő üst füstje föl hadd hatoljon! E szarvas állatok, patás állatok bőreit aztán ujonnan nőtt kis nyirfára akasszátok... nekem pedig véráldozatul három szarvas állatot, három patás állatot hozzatok*» (II : 283.). A Szigvatorkolati Târêm-fi egy buzgó hívének, ki a lakóház táján akarja «egy kötélre kötött hét állatát» áldozatul bemutatni, ekkép adja tudtul a helyesebb eljárást: «Őszült fejű öregecském, ezen a háztájékon ne öld meg őket, hanem vidd csak szabad térre s ott öld le őket: a gőzölgő edény gőzét, a gőzölgő üst gőzét [ott] fogadom» (II: 260.). A Világügyelő férfiúnak hozandó áldozatokat maga az Égatya rendeli el: «Hét oldalú oldalas király, fiúcska — szól igéje — tarka csípőjű szent állatod hátán menj alá (az alsó világba)... az abroncskarika módjára forgó kerek hét világ, kerek hat világ tájain *hét véráldozattal, hét ételáldozattal állanak majd eléd, hét vizesüstöt forralnak s az ujonnan növekedett kis fa tövéhez öntik majd oda vizét*» (II: 357—8.). Hogy mikép fogja fel a nép az áldozatok szolgáltatására vonatkozó kötelességét, azt jellemzően világítja meg a Kul'-fejedelemnek e mondása: «*A lenn élő lábas istenkék* — úgy szól — *lábbeli hét ügyességet végeznek,* [*ezért*] *neves pénzt, jó ételadományt szereznek: ha Numi-Târêm atyám engem lebocsátana, neves pénzt, jó ételadományt én is ép úgy szerezhetnék*» (II : 289.). Látni való ebből, hogy a nép képzetében a z á l d o z a t a z i s t e n s é g e t m e g i l l e t ő j á r a n d ó s á g, jutalom azért a szolgálatért, melyet az embernek végez. Ezért lehet az áldozatok mértékét illetőleg, mint mindenféle egyéb szolgálmánynak díjazásánál, *alkudni* is: «Ha valamely istenségnek követelése — írja PATKANOV (Irtysch-Ostj. I: 121.) — az osztják embernek túlságos soknak tetszik, arra kéri a samánt, hogy beszélje rá az istenséget, hogy érje be kisebb áldozattal, mi a samánnak szelid szavak, vagy fenyegetés alkalmazásával rendesen sikerül is». Egyébként szigorúan ügyelnek az istenek járan-

dóságaik pontos teljesítésére, melynek elmulasztása esetén a késedelmezőt mindenféle bajok, különösen betegségek rábocsátásával emlékeztetik tartozó kötelességére. Ezt jól tudja már a sujtott ember, ezért a samán midőn az istenséget betegsége ügyében idézi, maga előzi meg emennek akaratnyilvánítását e kérdéssel: «A valamikép bennünket ért kóros húsbeli kórod véráldozata kell-e, a valamikép bennünket ért beteg csontbeli betegséged véráldozata kell-e?» (II : 417.). A következmények tudatában nem is ad okot a jámbor bálványhívő áldozathalogatással az istennek ingerültségre, hanem — mint fentebb is érintettük (0394. l.) — készebb mindenét eladni, sőt szolgálatba szegődni, csakhogy a szükséges költséget az áldozathoz előteremtse, mely halál esetén az utódokra és rokonokra is kötelező. Csak elvétve történhetik afféle ellenvetés az istenség kijelentett kívánságával szemben, a minőt a Paszėt-öreg idézésénél a nép magának megenged, a midőn t. i. a bálványszellem áldozatsürgető szavaira ekkép felel: «[Hiszen] ételáldozatos edény, ételáldozatos üst gőzét [számodra] mi a minap is fogyasztgattunk!» (II : 420; l. fent 0390. l.).

Az istenek sóvár áldozatvágyáról alkotott képzet alapja a pogány hitéletben az áldozati f o g a d a l o mnak, melylyel a hívő baj vagy szükség esetén a véleménye szerint sorsát intéző bálványszellemek pártfogását és jóindulatát igyekszik megnyerni, illetve előre biztosítani. E vallási cselekménynek vogul *kāsti* (pl. *nāj-q̊tėrnė kāsti* «a bálványasszonynak-bálványúrnak fogad») és *nameji* (pl. *pupinė nameji* «a bálványnak nevez, felajánl») jelzéseivel már fentebb (0350—2. l.) volt alkalmunk foglalkozni; ugyanily értelmű kifejezés még: *ēl-vāri* «elcsinál», vagy egyszerűen *vāri* «csinál» = «(az istenségnek) elajánl, odaigér, szentel», melyről a következő vogul nyelvű néprajzi közlés (IV : 405.) nyújt bővebb tájékoztatást: «Hogy az ember, vagy rénszarvas [hosszú] életkorral meg legyen tartva, ‚e l c s i n á l j á k a b á l v á n y a s s z o n y n a k - b á l v á n y ú r n a k‘ (*nāj-q̊tėrnė ēl-vārawė).* Ez az ‚elcsinálási‘ művelet (*ēl-vārnė vārmėl)* pedig ekkép történik: *Az embernek, vagy rénszarvasnak fejét valamely* [már] ‚*csinált*‘ (vagyis: az istenségnek már odaajánlott) *tárgygyal: akár ‚csinált‘ pénzzel (vārim q̊lnėl), akár ‚csinált‘ nyusztbőrrel (vārim ńoχsėl), akár ‚csinált‘ kendővel hét ízben körüllengetik s*

[ezenkívül] *az embernek fejét boggal átbogozzák (puŋkä moχlil moχlawė)».* Nyilván erre a bogozásra történik hivatkozás, midőn az Arany-Fejedelemnek idéző igéjében (Pápay J. Osztj. Népkgy. 270.) az ennek az istenségnek ajánlott beteg gyermekről ekkép szólnak: «E pólyabeli kis fiacskádnak . . . *fürtös feje jeles darabját aranyos kötelű hét csomóval egykor neked bogozták (sewėŋ oγi jem taχtėl sa̦rńi pa̦ńar lābėt moŋgol neŋen mōlχa moŋklisa)».* Itt említjük, hogy midőn kendőt ajánlanak föl az istenségnek, abba pénzt kötnek bele *(pupinė namejim* v. *kāstim tārnė a̦ln nēγawė).*

Már Georgi írja a Csuszovaja-melléki vogulokról, hogy «*betegség idején s midőn nagy vadászatra, vagy egyéb fontos vállalkozásra indulnak, fogadalmat szoktak tenni, melyben lovat, kecskét, juhot, vagy másnemű áldozatot igérnek az istenségnek, ha őket megsegíti* s ezt a föltétel teljesültével meg is adják biztosan» (l. u. i. I:0155. l.). Reguly egy Baerhez 1844-ben írt levelében Pachtjár vogul tolmácsának ilyen fogadalmáról tesz említést. Történt ugyanis, hogy midőn utazónk nevezett emberével Felső-Pelim egyházas falut elhagyva észak felé vette útját, 42 versztnyi utazás után az erős havazás miatt vissza kellett térnie ugyancsak Felső-Pelimbe. Ez a sikertelen utazás nagy háborgást keltett Pachtjár lelkiismeretében, mert intő jelnek magyarázta Polėm-isten részéről, kinek ő két évvel azelőtt, *midőn súlyos betegségéből fölépült, lóáldozatot fogadott* s most mégis — noha eljött az istenség szent helyéhez — az igért áldozatot be nem mutatta. Reguly úgy segített Pachtjár lelki küzdelmén, hogy számára egy csikót vásárolt, melyet emez az istenség szent nyírfa-berkében a helyi samán közreműködésével a rendes szertartások mellett áldozatkép bemutatott (l. Pápay J. Osztj. Népkgy. Bevez. 26—7. l.). Patkanov szerint (Irtysch-Ostj. I : 112.) «*ha egy osztják nehéz betegségbe esik, rendesen fogadalmat tesz* arra, hogy egyik vagy másik nagyrabecsült istenségnek áldozatot fog hozni, a mely esetben a samán ad neki útbaigazítást, hogy *minő állatot s miféle színűt* kíván tőle az istenség egészségének helyreállítása fejében. Hasonló igéretet tesznek néha *a vadászat és halászat megkezdése előtt* az ilyenkor szokásos áldozati ünnepség befejeztével, úgy hogy a bálványszellem, ha jóindulatúnak bizonyul az emberek iránt, ugyanegy évadban második áldozati

ünnepséget is remélhet». Ha a vogul, vagy osztják ember — írja GONDATTI (6. l.) — vadászatra, illetve halászatra indul, egyezséget köt az istenekkel ilyetén módon: «Ha három czobolyt lövök, egyet neked adok; ha hatot, kettőt adok; ha a halfogás sikeres lesz, a legnagyobb halat te kapod, külömben semmit sem kapsz». Ugyanő értesít (44. l.) arról is, hogy *midőn temetés alkalmával a halott koporsóját fölemelintik s nehéznek találják, fogadalmat szoktak tenni a Világügyelő férfiúnak, az Istenanyának, vagy a a Kul'-fejedelemnek* (l. u. i. I : 0194. l.). NOSZILOV olyan esetet említ könyvében (8. l.), melyben egy felsőszoszvai vogul lakótájának jól ismert *taván ladikázva eltévedett s nagy szorultságában a legközelebbi bálványnak áldozatot fogadott.* Midőn a medve égi atyjához könyörögve ekkép szól: «A minap véres fejű szép *hófajdot ölök vala, a fejes állat fejét neked ajánlom vala* (*nayėn kāstėlilėm* III : 136.)», vagy a változat szerint: «a minap réti bikát, erdei bikát találtam, *a réti bika, erdei bika fejét neked ajánlom vala* (*ńurėm-χār puŋkėl kāstālilėm* III : 154.)», ez nyilván a vadászok ama szokására czéloz, hogy vadászatra való induláskor a megejtendő állatokat illetőleg fogadalmakat tesznek. A Szigvatorkolati Târėmfi énekében (II : 259.) olvasható, hogy midőn az istenség hőslő útjában egy súlyos beteg öregre akad, emez ily könyörgésre fakad: «Târėm-fi öreg, én nyusztkönyörgést, hódkönyörgést intézek hozzád: vajha te engem fölgyógyitanál; ha te engem fölgyógyítasz, én egy kötélre kötött hét áldozattal fogok eléd állani». A beteg felgyógyult s teljesítette fogadalmát. A Világügyelő-férfi ifjúkoráról szóló regékben találjuk azt az elbeszélést (II : 108.), hogy midőn szolgának eladták s szamojéd gazdája hosszú kötéllel szánja lábához kötözve vitte haza, a falu gyermekei ekkép gúnyolódtak fölötte: «Gazdácskánk harmadik tele áldozatul fogadott réntulokját ím megszerezte *(χūrmit tāl kāstėm surti χār-pīkät ti sēlėpamė)*».

Az utóbbi példából, valamint Pachtjár fent említett esetéből látjuk, hogy az áldozati fogadalom beváltása néha csak hosszú idő múlva történhetik. Hogy az ily halogatás az istenséget haragra ne ingerelje, az áldozatváltó, vagy «fogadalmi alak *(kāstnė χuri)*» intézményét veszik alkalmazásba. Erről egy vogul nyelvű néprajzi jegyzet a következőket közli (IV : 406.): «Ha valaki valaminemű állatot: akár fekete lapoczkájú rént,

akár lovat, akár hófehér rénborjút fogad áldozatul *(kāsti)*, [de] olyan állatot hamarosan nem talál, [mert] nincs birtokában: akkor alakot szab *(χuri jini)*, *fogadott állatának alakját (kāstnė ujä χuritä) szabja ki nyírhéjból.* Ezt a kiszabott állatalakot a ,fényszekrénybe' (*pąs-tątėp*, a hol a bálványt s az áldozati adományokat tartják) teszik s ott őrzik mindaddig, míg olyan állatot nem találnak. A fogadalmat tevő ember, ha megtalálta a fogadott rénborjút, vagy a fogadott lovat, miután ezt a rénborjút, vagy lovat leölte, ennek alakját (képmását) eldobja». Gondatti (16. l.) erről a tárgyról ilykép tudósít: «Ha valaki nem képes azonnal kielégíteni az istenek követelését az áldozatra vonatkozólag, akkor rénszarvas-, ló- vagy egyéb alakot metsz ki nyírhéjból, ezt dobozába helyezi s ott tartja mindaddig, míg a valóságos áldozatot meg nem hozza, a midőn aztán a nyírhéjalakot elégetik». E szerint tehát nemcsak fogadalom esetén, hanem bármikor helye van az áldozati váltónak, ha az áldozatra köteles ember e kötelességének meg nem felelhet. Az a szerelmes ifjú, kinek sorsénekét fentebb (0394. l.) idéztük, hogy kedveséhez juthasson, «tarka rénborjúnak, hófehér *rénborjúnak képmását* fogadja» (*χansäŋ pāsi̊'-χuri, jāŋk pāsi̊'-χuri kāstės* IV: 40.). Egy medveénekben (III: 337.) azt olvassuk, hogy midőn a medve a tőle széttépett lónak véknyára tekint, «*jeles állatbeli alakja* (t. i. a medvéé) *Polėm-isten atyjának van oda jegyezve* (ajánlva), *Vagla-főí öregnek* (a vadásznak) *van oda jegyezve (jąmės uj χurim Polėm-tąrėm āśėmnė tū χansime, Vōľ-talėχ ańśuχnė tū χansimė)*». Minthogy a Vagla-főí öreg utóbb ezt a medvét leteríti, nyilván úgy kell e helyet értenünk, hogy a ló vékonyára a gazdája a néhány vonásból álló medvemintát mázolta a végből, hogy a medve ezt (t. i. az istenségnek s a vadásznak való felajánlást) látva, a ló érintésétől óvakodjék. Ez tehát egy módja az in effigie való feláldozásnak, melynek — mint fentebb (0411. l.) láttuk — a rontó varázslatnál is szerepe van.

Közöljük még e helyen Patkanovnak értesítését az áldozati fogadalmak betartására vonatkozólag (Irtysch-Ostj. I: 112.): «A fogadalmat tevő — így írja — nagyon óvakodik attól, hogy az istenséget csalással megharagitsa, meg lévén arról győződve, hogy ily esetben a fölépülő betegre újabb betegség, sőt halál vár, a halász pedig, hogy sikeres halászatot többé nem remélhet.

Egyébként az istenség is kötelezve van arra, ha egyszer áldozatot kapott érte, hogy osztják emberének kívánságát teljesítse. Ha ezt megtagadja, nem kerülheti el büntetését, melynek az ember a végrehajtója. A községi istenséget a samán inti meg s figyelmezteti engedelmességre, a házi istenséget a tulajdonosa. Ha az intés nem használ, fenyítés következik: a bálványt földre dobják, ütik, lábbal tapodják, sőt néha elégetik s mással helyettesítik, esetleg elhagyják egy időre s a templomba mennek, hol a szentek képei előtt gyertyát gyújtanak s ott mondják el könyörgésüket kívánságuk teljesüléséért. Míg szerencséjük tart, hívei maradnak az egyháznak, de elég egy kedvezőtlen fogás a halászatban, hogy őket hívségükben megingassa s a bálványokhoz való visszatérésre bírja».

Naptári időponthoz kötött s ünnepek jellegével bíró szent napokat, illetve áldozati alkalmakat a vogul-osztják pogány hitélet nem ismer, sőt híjában van ily intézmény előföltételének is, a mennyiben időszámításának rendszere oly tökéletlen, hogy csak a hónapok váltakozását veszi számba, de ezeken belül kisebb időegységekre nem ügyel. Csak ott, hol sűrűbb az érintkezés a környező orosz lakossággal, ismerik a hét egyes napjainak jelzéseit s tudnak a *jelpiŋ χḁ̄tėl* (KLV. *jelpėŋ kʿḁtėl*) «szent nap» kifejezéssel jelzett ünnepekről,*) mely ép úgy mint a tavdai

*) A hét napjainak vogul nevei: Vasárnap = ÉV. *sāt-puŋk χḁ̄tėl* «hét-fő nap» (vö. ÉO. *l̠ābėt-oχ χatl*, IO. *tābėt-uχ χatl* id.), KLV. *pērnäŋ kʿḁtėl* «keresztes nap», PV. *sāt pḁnšėm kʿḁtėl*, KV. *soät pḁsnė kʿotėl* «hét befejező nap», TV. *sät-kʿḁl* «hét-köz». — Hétfő: ÉV. *sāt aultaχtnė χḁ̄tėl* «hétkezdő nap», KV. *soätėn tūm kʿotėl* «a hétbe menés napja», PV. *sāt pḁnšėm mot kʿḁtėl* «a hét befejeztének más napja», TV. *pońťėľńiχ* = понедѣльникъ. — Kedd: ÉV. *kitit χḁ̄tėl* «második nap», KV. *soätėn tūm mot kʿotėl* «a hétbe menés második napja», PV. *sāt pḁnšėm kʿurmėt kʿḁtėl* «a hét befejeztének harmadik napja», TV. *obtórńiχ* = вторникъ. — Szerda: ÉV. *χūrmit χḁ̄tėl* «harmadik nap», KV. *soätėn tūm kʿurmėt kʿotėl* «a hétbe menés harmadik napja», PV. *sāt pḁnšėm ńilit kʿḁtėl* «a hét befejeztének negyedik napja», TV. *sėretá* = среда. — Csütörtök: ÉV. *ńilit χḁ̄tėl* «negyedik nap», KV. *soät jät kʿotėl* «hétközépi nap», PV. *sāt pḁnšėm ätit kʿḁtėl* «a hét befejezésének ötödik napja», TV. *čitvėrėχ* = четвергъ. — Péntek: ÉV. *atit χḁ̄tėl*, KV. *petńiśė̊*, PV. *sāt pḁnšėm*

vogul *majrám* (< tat. *bajram*) csakis keresztény, vagy mohammedán ünnepekre vonatkozik. Mindamellett vannak a vogul-osztják pogány vallásgyakorlatban is bizonyos évszakokhoz és természeti jelenségekhez fűződő rendes évi áldozatok, me-

---

kˁōtit kˁqtėl «a hét befejeztének hatodik napja», TV. *pjátńiśa* = пятница. — Szombat: ÉV. *χatit χātėl* «hatodik nap», PV. *sāt pąnšėm sātit kˁątėl* «a hét befejeztének hetedik napja», KV. *supótė*, TV. *supót* = суббота. Keresztény ünnepnevek: Újév: KLV. *ľäľpėl kūt* «újév» (Новый Годъ), PV. *ľäľpėl kuöt*, TV. *eľpėľ kut*, KV. *jelpėl toąl kˁotėl* «új év napja», ÉV. *pot pinnė χātėl* «adótevő nap» (mivel ekkor szedik be a Felső-Lozva és Felső-Szoszva vidékének bőradóját Jugrában). — Vízkereszt (Крещеніе): ÉV. *pērnä* (v. *pērnät*) *vālttėnė χātėl* («kereszt v. keresztek lebocsátásának napja»), KV. *toąl-jät kˁotėl* «télközép nap». — Nagyböjt: ÉV. (Szoszvai) *jänĭ' viś*, FLV. *jänĭ' piś* (Великій Постъ), KV. *jäni pėś*, TV. *jänú kupíńńä* (Говѣніе). — Gy. o. Boldogasszony napja (Благовѣщеніе): ÉV. *Ūrinēkwä-χątėl* «Varjúnap» (talán népetymologia a nagytiszteletű asszony e díszjelzőjéből: *ūri nē* «őriző», t. i. a tisztességes élet törvényeit «őriző nő»). — Vajashét: ÉV. *Māsńiśa* = Масляница; *vōjiŋ sāt* Маслнная недѣля. — Nagyhét: KV. *jelpėŋ soät* «szent hét» (пасхальная недѣля), *kēr voχnė soät* «harangverő hét». — Virágvasárnap: ÉV. *jänĭ' sāt-puŋk χātėl* «nagy hétfő-nap», KV. *ńorś-soąmp kˁwėinė kˁotėl* «fűzfa-barkás heverő nap». — Húsvét: ÉV. *jänĭ' jelpiŋ χātėl* «nagy szent nap», KLV. *jäni kˁątėl* «nagy nap», KV. *Kristo-kˁotėl*, TV. *Kristąu*, ATV. *Kristou-kˁątėl* (Пасха). — Áldozó csütörtök: ÉV. *Tārėm nāŋχ-χāγnė χātėl* «Isten (égbe való) fölhágásának napja», KV. *Pąjrėχś nokˁ-mėnnė kˁotėl* «az Úr fölmenésének napja» (Вознесеніе). — Pünkösd: ÉV. *lūptä jelpiŋ χātėl* «lomblevél szent napja», KV. *ląptė-kˁotėl* «lomblevél-nap» (Троица). — Péter és Pál napja: KV. *Petrow-kˁotėl*, TV. *Petrou* = Петровъ(день). — Illés napja: KV. *Eljėn-kˁotėl*, TV. *Iľēnˁei* = Ильинъ денъ. — Simon napja: ÉV. *'Sēmėn-χātėl*, TV. *Sėmänt-kˁątėl* = Семеновъ денъ. — Szentkereszt felmagasztalásának napja (Воздвиженіе): KV. *vuj kˁwėinė kˁotėl* «medve lefekvő nap». — ÉV. *jā pōľnė χātėl* «folyó fagyó nap», v. *Pokrou*, KV. *Poχrou* = Покровъ (Október elseje). — Miklós napja: KV., TV. *Mėkol-kˁ*. — Karácsony: KV. *täχwės pėś kˁotėl* «őszi bőjt (befejező) nap», TV. *ąrášp-kˁątėl*, *ąrášp* = Рождество (valószínűleg tatár közvetéssel), KLV. *rošesva*, ÉV. *ńąwėľ tēnė χātėl* «húsevő nap». A vogul hónapnevek összeállítását l. Ethn. 9: 146—8. és KSz. 9: 137—8.

lyekhez a hívek néha nagy számban s távoli vidékekről is gyülekeznek. Ilyenek különösen *a halászat és vadászat évadjainak kezdetén, valamint befejezésekor* szokásos áldozati ünnepségek, melyekről már a régi néprajzi források tudósítanak. «Midőn megkezdődik — írja Novitzkij (l. u. i. I : 98.) — a halászatra alkalmas időszak s az elmúlt tél jegei a nap sugaraitól szétolvadnak: a szörnyek szolgái, a samánok hirdetni kezdik, hogy az a lélektelen báb (az Obi-öreg bálványa) látomásban értesítette őket, hogy ez idő összes tengeri halait az ő halászó szerszámaikba vezeti; a nép pedig régtől fogva elvakítva hittel fogadja ezt s hozzálát a halak fogásához. *Midőn pedig a nyelmának nevezett első tengeri halat ez alkalommal megtalálják, neki hozzák utálatos áldozatuk gyanánt:* megfőzik ugyanis, aztán hogy előbb ő lakjék vele jól, *a bálványnak orrát és száját vele megkenik,* s erre ők maguk megeszik. Midőn megették, szokásuk szerint hála jeléül botjaikat a levegőbe dobják, őt pedig tisztessegadással egyik bálványtemplomból a másikba viszik s míg kisérik, külömböző ördöngös játékokat űznek». Ugyanezt írja kissé átdolgozva J. B. Müller is (l. u. i. I : 0134.), míg J. G. Gmelin egy őszi bálványünnepségről értesít, melyet a vadászat megkezdése előtt a Blagodatj hegyen egy kópjabálvány előtt tartottak evvel a gyakran ismételt könyörgéssel: *Tōrėm šōt voarä!* «Isten adjon (alkosson) szerencsét!» Georgi szerint a Csuszovaja-melléki vogulok «*évenként kétszer* tartanak nagy áldozatok, imádkozások és vigalmak kapcsán ünnepet. A főünnep az ő *újévük,* melynek *Jelbolela* (= *jelpėl ēl* ‚új év‘) a neve s mely éppen húsvét első napjára esik. Azt mondják, hogy ez Isten földre való leszállásának ünnepe, mi alatt a *tavaszt* értik; a tisztelet pedig ez ünnepen, úgy látszik, *a napot illeti, mely előtt hajlongásokkal imádkoznak.* A másik ünnep az elsőt követő második *újholdra* esik s *Ankobo* (= *jōŋkˁėp* ‚hold‘) a neve. Ezen minden úgy történik, mint az előbbi ünnepen, csakhogy kevesebbet áldoznak. Imádságukat ez alkalommal is *dél* felé intézik s dél felé helyezik az áldozatot is» (l. u. i. I : 0153.). Ezek a keresztény s már régóta teljesen eloroszosodott vogulok úgy látszik a húsvét és pünkösd ünnepekkel egyesítették az ő régi pogány tavaszi és nyári áldozatnapjaikat. E. Hoffmann (Nördl. Ural: XXVIII. l.) az osztjákoknak egy *hét napos* áldozati ünnepéről közöl tudósítást. Finsch szintén

említ (554. l.) egy őszi ünnepet, melyet hét napig mindenféle áldozatokkal tartanak s állítólag «Labetchatel jemungchatel labetchatel» («hét nap szent nap, hét nap») néven neveznek. Talán azonos ezzel az a *hétnapos* áldozati ünnep, melyről PÁPAY JÓZSEF ír tanulmányútjáról közölt jelentésében (29. l.), melyet azonban értesülése szerint csak *minden harmadik évben* szoktak megtartani. Az Obdorszk közelében fekvő *Vul-pasl* nevű osztják faluban volt alkalma kutatónknak ez ünnep egyik érdekes áldozati szertartását megfigyelhetni, melynél a máshonnan odahozott főbálványnak *Ort-jiχ* volt a neve. GONDATTI tudomása szerint (10. l.) az északi voguloknál évenként négy közös áldozat kötelező, és pedig: 1. tavaszszal, a halászat kezdete előtt; 2. kora őszszel, a halászat befejeztével; 3. késő őszszel, a vadászati évad kezdetén s 4. a téli vadászat befejeztével. PATKANOV szerint (Irtysch-Ostj. I : 109.) az irtisi osztjákok évenként egyszer, Sz. *Péter és Pál napján*, rendeznek nagyszabású áldozatokat, a midőn az adó beszolgáltatása végett a Czingalini jurtákban egybegyűlnek. Az ily áldozat napját az északi vogulok *jirχatnė χ̬ātėl* «áldozó nap» kifejezéssel jelzik.

Külömböző időbeosztással és szabályokkal kötelező áldozatok vannak intézményszerűen megállapítva a házi és községi, továbbá egyes nagyobb tekintélyű, bár távolabb székelő bálványistenségeknek. NOSZILOV szerint (80. l.) pl. a *'Soχriŋ-ājkä* nevű istenségnek minden harmadik, hetedik és tizenkettedik évben szoktak nagy áldozati ünnepséget rendezni, melyekhez messzi földekről el szoktak látogatni osztjákok és szamojédok is, kik néha ez alkalomból száznál is több rénszarvast ölnek le (l. fent 0134. l.). A Szoszva-középi öreg leányának *Xaŋlä-sam paul* mellett minden három évben áldoznak (l. fent 030. l.). A híresebb szent helyekre állandó a zarándoklás, ezen kívül — mint már fentebb (0370. l.) tárgyaltuk — külön adománygyűjtők foglalkoznak azzal, hogy a fogadalmi tárgyakat: prémeket, posztó- és selyemadományokat, pénzeket s egyéb értékeket az istenség hatáskörébe tartozó vidékről összeszedjék s ladikon, vagy szánon elszállítsák. Legszélesebb körben s legbővebb eredménynyel folynak az áldozatgyűjtések a Világügyelő-férfiú részére, kinek három évenként egyszer minden vogul és osztják köteles áldozni, illetve ajándékot küldeni (l. fent 0111. l.). Igen

népszerű a pelimi istenség is, kihez igen gyakran fordulnak fogadalmakkal s a régibb időkben gyakran zarándokoltak is (l. fent 013—4. l.). Ugyancsak igen keresett, nagy tekintélyű istenség volt hajdan a déli vogulok között a «Kondai-fejedelem», kiről Novitzkij nyomán (l. fent 0166. l.) azt is tudjuk, hogy bálványát áldozati ünnepségek tartása czéljából, mint valami szentképet, egyik helységből a másikba hordozgatták.

A rendes s meghatározott időközökben szabályszerűen ismétlődő áldozatokon kívül bő szerepe van a vogul-osztják vallásgyakorlatban a rendkívüli áldozatoknak is, melyek az élet nevezetesebb eseményeinél kötelezők, illetve szokásosak. Ily alkalmak:

1. A születés, a midőn az áldozat bemutatása mellett azért könyörögnek, hogy az istenség tegye szerencséssé az újszülöttnek életét (Gondatti 6. l.). Elterjedt szokás, hogy az újszülött gyermek köldökzsinórját s a kijövő méhlepényt a szülés alkalmával bevérződött gyaluforgácscsal együtt egy nyírhéjdobozba teszik s ezt felakasztják az erdőben bizonyos meghatározott fára, melyen néha százszámra lógnak az ily dobozkák (l. Pallas könyvének ide vonatkozó közlését u. i. I : 0149. l.). Áldott állapotban levő nők főkép *Kaltėś*-anyához imádkoznak szerencsés szülésért s ez alkalommal rénszarvast ölnek le áldozatul, az istennő tiszteletére «kendőt helyeznek» (azaz: ajánlanak föl adományul) s ebbe ezüstpénzt kötnek (l. fent 047. l.). A Konda forrásvidékén Noszilov szerint a *Jam-ńol* falubeli ezüstasszony-bálványhoz járulnak áldozataikkal a gyermekáldást keresők. Ugyanily ügyben *Soŋ-χuś* város hőse a Patkanovtól följegyzett irtisi osztják hősénekben (Irtysch-Ostj. II : 82.) «a birtokában levő medvebőr-, jávorbőrsubás bálványnak réttáji hét hambár sok prémjét, erdőtáji hét hambár sok prémjét áldozza, úgy hogy a kicsüngő nyusztfarkak, a kicsüngő evetfarkak tavaszi halászmadár [nyúzott] bőre módjára lebegnek a szélben; midőn pedig ez a kedvezés sem hozza meg a gyermekáldást, a hős bálványát csúfosan megbünteti (l. u. i. I : 278—9. l.).

2. A lakodalom, midőn a végből áldoznak, hogy az egybekelteknek sok gyermekük legyen (Gondatti 6. l.). A kondai voguloknál Infantjev szerint (Вѣстникъ Европы, 1884 : IV, 255—6.) *a vőlegény és menyasszony mielőtt az egyházi esküvőre*

mennének, fölkeresik a maguk falujabeli közbálványt s áldozatot mutatnak be neki rendszerint hetes számban külömböző fajta állatokból, melyek között különösen kedvelt a *kakas.* Ezenkívül ajándékokat: kendőket, prémeket, gyűrűket, pénzeket stb. ajánlanak föl az istenségnek. Pápai Károly «a vogul házasságról» írt értekezésében (Hunfalvy-album, 139—140. l.) a lakodalmi áldozatról ekképen ír: «A nőárnak, illetve egy részének lefizetését, vagyis az egész leánykérés szertartását *áldomás,* áldozat fejezi be, melyre a szükséges tárgyakat már az alkudozások alkalmával megállapítják. Az áldozat vagy véráldozat *(jir),* vagy vérnélküli áldozat *(puri).* Az elsőnél a körülmények szerint rénszarvast, tehenet, vagy legszívesebben *csikót* áldoznak. A második esetben, ha nagyobb háziállatot nem áldozhatnak, halat és más olyan húst főznek, a minő épen kínálkozik. Az áldozatnál jelen van egy samán, a ki ott imádkozik. A lakománál ritkán hiányzik a pálinka, melynek hatása alatt aztán a *sāŋkwėltėp* nevű húros hangszer zenéje mellett ugrálnak, tánczolnak, énekelnek».

4. A betegség, a mint ennek példáit különösen az előbbi fejezetben többször láttuk. Hogy magának a betegnek minő szerepe van az ilyen áldozatoknál, arról Pallas művében találunk tudósítást, mely szerint «az áldozati állatokat a betegnek lakása elé állítják s *a betegnek kezébe egy kötelet adnak, melynek másik vége az áldozati állatnak lábához van kötve.* A beteg rokonai és barátai a samánnal együtt szintén a ház előtt vannak s az istenséget hívják, míg a beteg véletlenből, vagy akarva a kötelet meghúzza. Ebben az áldozók jeladást látnak az állat levágására, minek megtörténtével a bőrt felhasználják, a húst megeszik s *a zsírral megkenik a betegnek homlokát s fájó testrészeit,* végül az állat fejét szarvaival együtt karóra helyezik» (l. u. i. I : 0148. l.). Infantjev szerint (Вѣст. Евр. 1894, III: 552.) a kondai vogulok «betegség esetén bárányt, juhot, lovat áldoznak, a midőn *a beteg homlokát bekeni az áldozat vérével, a többi vért pedig a folyóba önti».* Szokásos betegség alkalmával a *kakas- és tyúkáldozat* is, a midőn az állatot *nem a torkán, hanem a koponyáján metszik* s húsát nem eszik, sem el nem adják (u. o. 549. l.).

4. A haláleset, midőn a halott tiszteletére, illetve túlvilági ellátása céljából rendeznek áldozatokat, a mint ezt e mű

első kötetében (0189—190, 196—9. l.) volt alkalmunk fejtegetni. A halotti torok tárgyköréhez tartozik az emberrel egyenlő rangú lénynek tartott «erdei öreg», vagyis *a medve leterítése alkalmával szokásos ünnepség és áldozat,* melylyel a medvetisztelet leírása kapcsán lesz módunk bővebben foglalkozni.

5. A szent helyek érintése, vagy megközelítése, a midőn *a szent hegy, vagy szent fa felé nyilat lőnek* (PALLAS; l. u. i. I : 0145.), még pedig BELJAVSZKIJ (92. l.) szerint olyat, mely a vadászatnál sikeresen szolgált. Az irtisi osztjákok PATKANOV közlése szerint (Irtysch-Ostj. I : 114.) ily alkalommal egy pénzdarabot dobnak a szent helyre, vagy pedig egy két arasznyi levágott barkócza-, vagy vadberkenye-faágat támasztanak az ott álló tisztelt fához, illetve kőhöz; ha pedig több személy egy ilyen ágacskát adományoz, akkor ezen az illető személyek számát rovással jelzik. Ha valamely szent víztájék mellett vezet el a vogul, vagy osztják ember útja, ott a tisztelet egyéb nyilvánításai mellett *ezüstpénzt dob a vízbe áldozatul az istenségnek* (l. u. i. I : 0272.). E fejezetben (0417. l.) is volt alkalmunk idézni a Szoszvaközépi-istennek azt az intézkedését, mely szerint «férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent helyén», ha «fölfelé járó, lefelé járó» utas halad el mellette, «*ételáldozatos edényt, ételáldozatos üstöt rakosgasson*». PATKANOV szerint (Irtysch-Ostj. I : 114—5.) «ha az osztják ember *valamely szentnek tartott földhalom előtt elmegy* s nem a közeli községhez tartozik, kis áldozatot: egy *réz-, vagy ezüstpénzt, sárgaréz-gyűrűt stb. adományoz az ott lakozó szellemnek,* mivel nemcsak szerencsés utazásra, hanem vállalatának sikerére szerzett jogot. Néha rövid időre meg is állapodnak ily helyen, ételt főznek s *megvendéglik a szellemet bozasör és pálinka kiséretében.* Különösen gazdagon ajándékozzák meg, ha arra *lakodalmas menetnek* tart útja, mert ettől függ az egybekeltek szerencséje házas életükben». — Itt említjük meg, hogy midőn a világ teremtése szent regéjének elbeszélésében a «tulajdonképi szent helyhez» (*mōjt mak jelpiŋ mātä* I : 18.) érkeznek, itt mint valami különösen szentséges cselekedetnél, a nők kimennek a jurtából s *az asztalpadkára ezüstpénzt helyeznek (śāli ạln pinawė).*

6. Az idegenbe való utazás, melynek egy eseténél személyesen volt alkalmam jelen lenni, midőn vogulföldi tanul-

mányutamban a Lozva forrásvidékéről Saw-paulból a Szoszva mellékére tértem át. Kisérő embereim ekkor, mielőtt a hosszú útra indultak volna, befogott szánjaikkal megállottak a Lozva jegén s ott a Lozva vize szentjének tiszteletére ételáldozatot tartottak olykép, hogy *a hóba egy üveg pálinkát és köréje apró pereczkalácsokat raktak le, majd dél felé fordulva hajlongások között elmondották a Víz-szentjének itt közölt idéző igéjét* (II: 388.), végül pedig a pálinkát, miután egy keveset belőle az istenség számára a hóra öntöttek, maguk megitták s a pereczet megették.

7. A hadba való indulás és a háború befejezése. Az előbbinek érdekes példáját találjuk egy Patkanovtól följegyzett irtisi-osztják regében, mely szerint a hős mielőtt háborúba vezetné népét, embereit egybehívja a «hadgyülekező, vendéggyülekező nagy házba». Itt «*egy szíjra kötött hét állatot*» *mutatnak be áldozatul* s «teli város, teli falu sok férfia habos szádú (t. i. bozasörrel telt), abroncsos szádú nyírhéj-kosarakat állít oda». «*Veráldozatos, ételáldozatos kézzel állanak ;* az állatok bőreit lenyúzzák, húsát megfőzik, edényeket, tartókat helyeznek [az emberek elé], esznek, isznak» (Irtysch-Ostj. II: 42.). Később, midőn ez a hadi nép bizonyos folyóághoz érkezik, az emberek az öregek tanácsára kiszállnak, tüzet raknak, ételt főznek, edényekbe és nyírhéj-kosarakba rakják, hogy «*a bálványféle száz, mēnk-féle száz* [*lakta*] *sok földfok* [*szellemeit*] *oda hívják háterőt, mellerőt könyörögni tőlük*» (u. o. 48.). Történeti följegyzések nyomán is van e vallásgyakorlatról tudomásunk. Így pl. midőn Manszurov kozákcsapatával 1585-ben az Obvidéken, a Fehérhegy táján favárral vette magát körül s az osztjákok ezt az erődöt megtámadták, mindenelőtt kora reggel áldozatot mutattak be bálványuknak, melyet egyenesen e végből hoztak magukkal (l. u. i. I : 88.). Szintilyen esetről tudósít Novitzkij, ki szerint Szatiga kondai fejedelem, midőn 1715-ben a keresztelő had lakótája felé közeledett, «bálványához futott, hogy neki áldozatot mutasson be s hogy e szörnytől segítséget kérjen ármányos vállalkozásához» (l. u. i. I: 118.). A győzelem után való áldozást említi az «alkondai fejedelmek» néven ismert bálványistenségek vogul regéje (II: 231.), mely szerint midőn a «Háromölnyi erdei bálvány» hadai a kisebbik fejedelmet legyőzték, a város női az «eleven bálványok» lakó házához gyülekeztek étel-

áldozatra *(pūrlaχtəχ jist)*, majd megjött a hadi nép s a lóbőrtömlőbe dugott, megcsonkított s összetört ellenfélt ugyancsak a bálványlakhoz vonszolta s bedobta a tömlőt az ablakon által azt kiáltva a bálványnak: «Mi neked eleven szemet, fület, eleven kezet, lábat hoztunk».

* * *

A következőkben áttérünk az áldozatok egyes nemeinek leírására, melyek a következő csoportokba foglalhatók: 1. vér-áldozat, 2. étel- és italáldozat, 3. füstáldozat, 4. tárgyadományok.

1. A véráldozat: *jir.*

A bálványistenségnek, mint szellemi lénynek táplálására és megvendégelésére nincs alkalmasabb eszköze az embernek a *vérnél*, melyben — mint ezt kimutattuk (I : 0181.) — a néphit szerint a lélek honol s így midőn azt a bálványistenség magába veszi, *lelki lényében lelki táplálékkal*, tehát alkotásának megfelelően gyarapszik s nyer üdítő erőt. Ezért a bálványistenségeknek legkedvesebb áldozata a véráldozat, melynek jelzései: ÉV. *jir*, LV., PV. *jur*, KV. *jör*, továbbá LV. *jurpėŋ*, AKV. *jörpėŋ*, FKV. *jərpėŋ* (жертва). Osztják másai e szónak: ÉO. *jir* (Pápay J.), *i̯ər̯*, Kaz. *i̯ır*ʿ, Ni. *i̯ır*ʿ, V., VJ. *i̯ı̂r*ʿ, Dj. *i̯ı̀r*ʿ («Opfer» Karj. Ostj. Lautgesch. 218.). Igei képzések és szerkezetek: ÉV. *jirχati*, LV., PV. *jurkʿati* «áldoz, véráldozatot bemutat» (жертвуетъ; Regulynál: «*īrkatem* = žertvuju»), AKV. *jöriji*, FKV. *jərli* id. (pl. *tėtė ləmė tōrėmnė nəŋkʿė jərlilėm* v. *tąu jörijilėm* = *jərpėŋäĭ mīlėm* «ezt a lovat istennek áldozom, áldozatul adom»), *jərpėŋ tąti* «áldozatot hoz» (жертву приноситъ). A Szigva vidékén az egyszerű *jir-* igető is használatos, pl. *sāt jir tū jirän* «áldozzatok oda hét véráldozatot». Reguly följegyzéseiben található adatok ez alakra vonatkozólag: *irem* = «žertvuju» (áldozom): *man ti sali ireu* (mi ezt a rént föláldozzuk), *irilem* = «požertvuju»: *numi tąromne irilem* (*Numi Tārėm*-nak áldozom); *irälem* = «žertvuju (im allgemeinen)»: *äk tale jemt äm irälem* (minden évben áldozom), LV. *iruχ* (inf.). A középlozvai nyelvjárásban is igazolt ejtés: *iirēm* «áldozom».

A véráldozatkép felajánlott állat költői jelzései: «Patás állat véráldozata, szarvas állat véráldozata» (*toχχiŋ uj jir, āńtiŋ uj jir* II : 323.), «szarvas rénbika véráldozata, patás rénbika véráldozata» (*āńtiŋ χār jir, toχχiŋ χār jir* I : 31.), «csontos rénbika jó véráldozata, szarvas rénbika jó véráldozata» (*lowėŋ χār jem jir, ąŋtėŋ χār jem jir* Pápay J. Osztj. Népkgy. 123.) | «egy kötélre kötött hét szarvas állat, hét patás állat» (*akw' kwālin nēγim sāt āńtiŋ uj, sāt toχχiŋ uj* II : 282.), «egy kötélre kötött hét véráldozat, hat véráldozat» (*akw' kwālin nēγim sāt jir, χąt jir* II : 421, 230; *ei ńura pigettem tābėt vōje* Patk. Irtysch-Ostj. II : 42, *ei ńura pöâjem tābėt χōr jir* u. o. II : 94.). Az áldozati ló magasztalásának kifejezései: «Hajas ló, sörényes ló szép véráldozata» (*ātėŋ lūw, pāläŋ lūw jąmės jir* II : 393.), «fürtös ló véráldozata, arczos (szépséges) ló ételáldozata» (*sewėŋ ląu jir, vᵘeśėŋ ląu pora* Pápay J. Osztj. Népkgy. 41.) | «a férfi eleséges udvara végéből előfogott sirálypehely-szőrű szépe, hófajdpehely-szőrű szépe» (*χum tēpėŋ ūrėn patitänėl pūγińtėm śirä-pun jąmasä, āŋχä-pun jąmasä* II : 337.), «a vagyonos ember lovas udvara közepéből választott vasas szájú szép állat» (*molėŋ χum luwėŋ kārtä simänėl pērjilėm kērėŋ sūppä jąmės uj* II : 325.). Hasonló magasztalása az áldozatul kiszemelt rénszarvasnak: «Szarva megtellett szarvas állat, patája megtellett patás állat» (*āńtä tąulėm āńtiŋ uj, tōŋχä tąulėm toχχiŋ uj* II : 361.). Az áldozás műveletére alkalmazott költői szólások: «Im [hét *utśi*] hajas lovat [tartó] jó kézzel léptek (keltek) hozzátok (*ātėŋ lūw jąmės kātėl ti kwālėltawėsän* II : 396.), sörényes ló jó véráldozatával léptek hozzátok» | «vasas szájú szép állatot vezettem ím *(ti vānttäsėm)* a te veresfenyő-csemetéd tövéhez» (II : 327.) | «patás állat, szarvas állat véráldozatával álltak ím [bálvány] eléd» (*toχχiŋ uj jirėl, āńtiŋ uj jirėl ti ľuľwäsėn* II : 323.); «kórtól meghagyott három réczéd (= embered) véráldozatos kézzel áll eléd» (*jiriŋ kātėl ľūľwäsėn* II : 382.); «[az áldozók] fürtös lovat [tartó] véráldozatos kézzel állnak» (*sewėŋ ląu jirėŋ jąš ląľtel* Pápay J. Osztj. Népkgy. 41.), «csontos rénbikát [tartó] véráldozatos kézzel állnak eléd» (*lowėŋ χār jirėŋ jąš ląilājen* u. o. 124.), «véráldozatos kézzel, ételáldozatos kézzel állnak ott» (*jiriŋ kēt totta ťoďet, porėŋ kēt totta ťoďet* Patk. Irtysch-Ostj. II : 42.) | «szarvas rénbikát, patás rénbikát állítanak neked [bálvány] véráldozatul» (*āńtiŋ χār jirėl,*

toχχiŋ χār jirėl tūśtawėn I : 31 ; *lū-jirėl, uj-jirėl voss tuśtilawėm* II : 159 ; *χąt jir ti tuśtilän* II : 421.); «lovat [tartó], tehenet [tartó] kézzel állítottalak téged» (= «állítottam neked áldozatot: *näγėŋ ləγėŋ koątėl təśtėslėm, sąərėŋ koątėl təśtėslėm* II : 380.) | «egy kötélre kötött hét szarvas állatotokat öljétek le oda Felső-Aranyos atyátoknak» (*Numi-Sorńi āśännė tū alän* II : 282.), «hét véráldozattal öllek» (= «hét véráldozatot ölök neked»: *sāt jirėl ti alilėm* II : 260.).

Mint ez idézetekből is nyilvánvaló, a vogul-osztják véráldozathoz legfőkép alkalmazott állatok a l ó és a r é n s z a r v a s. Lovat az északi vogulok és osztjákok vidékein általában nem tenyésztenek s a déli tájakon sem tapasztalható valami bő lótartás s különös gyakorlottság a lóval való bánásmódban: mindamellett közfelfogás, hogy az istenek előtt legkedvesebb s legtöbbre becsült áldozati állat a ló, a mint hogy maguk az áldozók is a lóhúst tekintik legízletesebb falatnak (GONDATTI 11.). Ezért nagyobb jelentőségű áldozati alkalmakkor az északi vogulok és osztjákok nem sajnálnak semmi fáradságot, sem nagy költséget, hogy a kívánt lovat messzi tájakról, a Pecsora, vagy Középob mellékéről megszerezzék s elhozzák. PATKANOV szerint (Irtysch-Ostj. I : 109.) az irtisvidéki osztjákok néha 30—50 s még több rubelt fizetnek egy szép áldozati lóért, mivel a bálványistenségnek a szép állat kedvesebb s mivel nem illő, hogy egy áldozati állatnak kért árából lealkudjanak. Szegényebb sorsúaknál az istenség beéri esetleg egy *csikó* áldozatával is, a mint ezt REGULY tolmácsának, Bachtjárovnak fent (0420. l.) említett esetében látjuk. KUZNECZOV a felsőlozvai vogulokról közli, hogy ily áldozati lovat vásárolva ezt egész nyáron át hizlalják s így készítik elő az őszi közös áldozatra (Извѣстія Русск.-Геогр. Общ. XXIII : 747.). Nem igazolható tehát NOVITZKIJnak az az állítása, hogy «főképen azok szoktak lovakat áldozni, kik a *tatárok* lakaihoz közelebb esnek, a mennyiben t. i. ezek a tatárokkal közlekedvén, szokásaikat és a lóhús evését megkedvelték s ennélfogva alkalmaznak ocsmány áldozataikhoz lovakat» (l. itt I : 095.); ellenben igen jellemző e tárgyra nézve, a miről ugyanő a hittérítés történetének leírása kapcsán értesít, hogy t. i. a kondai vogulok midőn őket a keresztségnek megnyerni akarták, egyéb feltételek közt azt is kikötötték, hogy «*ne legyen*

számukra eltiltva a lóhús élvezete, mert nincs a világon oly jóízű étel s mely nekik oly kellemes volna; inkább — úgy mondották — tudnak életüktől megválni, mint e jóízű eledeltől» (u. i. I: 0114.). A lóáldozat szokását s a lóhús-evést ősrégi hagyománynak kell tartanunk e népeknél, mert hogy ezek már a történetelőtti korokban *házi állatkép* ismerték a lovat, világosan mutatja ez állat nevének (vogul *lūw, lū*, TV. *lu*, KV. *lə* = osztják *lou, loχ* = magy. *ló, lú* stb.) és a nyereg szavának (vogul *na'ir, naỉr*, PV. *naỉrä*, TV. *näurä*, KV. *naγrä, naγėr* = déli osztják *noger, negėr* = magy. *nyere-g;* l. ÁKE. 444, 487.) közössége a vogul, osztják és magyar nyelvekben. A hitregékben is a legfőbb istenségek, pl. a Világügyelő férfiú és a pelimi istenség lovas alakok képében jelentkeznek (l. fent 0316. l.), sőt az Égatyának nagy méneseiről szólnak az énekek (l. u. i. I : 0312.).

Közönséges áldozati állat a vogulok és osztjákok északi vidékein a r é n s z a r v a s, melyet ily alkalommal a költői nyelv, mint fentebb láttuk, nem rendes jelzésével (ÉV. *sāli*, ÉO. *vuli* stb.), hanem körülíró kifejezéssel «*szarvas állatnak*» (ÉV. *āńtiŋ uj*, ÉO. *ąŋtėŋ voj*), vagy mivel az áldozatnál a termetesebb *bika* a kedveltebb, «szarvas bikának» (*āńtiŋ χār*, osztj. *ąŋtėŋ χąr*), illetve «patás állatnak» *(toχχiŋ uj)*, vagy egyszerűen «állatnak» (*uj*, osztj. *voj*) nevez. Ugyanily kifejezés a «cervus» állatnem jelzésére alkalmazott magy. *szarvas* (t. i. állat) szó is, mely egyezés talán hasonló néphitbeli képzeteknek fejleménye. Régebben — úgy véli PATKANOV (Irtysch-Ostj. I: 109.) — midőn még az irtisi osztjákok is foglalkoztak réntenyésztéssel, egyedül ez az állat szolgálhatott náluk áldozatul, a mint ez az északi osztjákoknál és szamojédoknál tapasztalható. Tényleg említik többször a följegyzett irtisi-osztják hősregék az «egy kötélre kötött hét állat» (t. i. rénszarvas) véráldozatát, ámde ez nem zárja ki a ma is dívó lóáldozatnak ismeretét, mely nélkül nem volna érthető, hogy mikép tarthatta fönn ez magát a lótenyésztés határvonalától oly távol eső északi vidékeken is. Ma mindenesetre a déli tájakon a rénszarvas helyét, mint másodrendű áldozati állatok (a ló után) a t e h é n (KV. *sąər*), illetve tehénborjú s a j u h (KV. *os*, IO. *ōš*), illetve bárány pótolják (POLJAKOV: Путеш. 59, GRIGOROVSKIJ 9, PATKANOV: Irtysch-Ostj. I: 109.). A tehénáldozatot följegyzett Konda- és Jevra-vidéki imádságok is igazolják

(*näγėn sąorėŋ koątėl tośtėslėm* II : 380, *sąorėŋ koątėp kʿomnė sąor-päŋkėn äriląun* «a kezében tehenet tartó férfiú tehénfejjel emlékezik meg rólad» II : 378.). Ez állatokon kívül nagy divatja van a déli vogul oknál és osztjákoknál a k a k a s áldozatnak, melylyel Poljakov szerint (Путеш. 59.) *Xiń-ort*-nak, a kór-szellemnek s a vízi istenségnek, Infantjev szerint (Вѣстникъ Евр. 22. évf. IV : 256.) a házi bálványoknak kedveskednek. A kakasokat a vogulok és osztjákok a szomszéd oroszoktól szerzik, kik egész nyáron át nagy igyekezettel nevelik és hizlalják ezt a baromfit, hogy az őszi áldozat alkalmával a benszülötteknek mennél nagyobb áron eladhassák. Georgi szerint a Csuszovaja-melléki vogulok lovon, szarvasmarhán, kecskén és juhon kívül h a t t y ú k a t is szoktak áldozni isteneiknek (l. u. i. I : 0153.) s az északi vogulokról és osztjákokról is tudjuk, hogy a hattyú csontját és bőrét, ép úgy mint a fehér *daruét* áldozatul viszik a Világügyelő-férfi szent helyére (l. fent 058. és 0319. ll.). Csak a szamojédoknál szokásos a «farkas eb, szőrös eb véráldozata», melyről egy irtisi-osztják hősregében (*tėgėŋ āmp jir, pūnėŋ āmp jir* Patk. Irtysch-Ostj. II : 64.) történik említés. Nagy szerepű mind az obi népeknél a h a l á l d o z a t; de a halnak nincs az a párolgó, meleg vére, melyet az istenek a többi áldozatoknál kedvelnek; nem is veszik a halnak vérét, hanem azt vagy fagyos, vagy főtt állapotban helyezik kisebb rendű áldozatkép a bálvány elé. Ez tehát már nem vér-, hanem ételáldozat (*puri*).

Az áldozati állatok megválasztásánál jelentős körülmény a s z í n, a mennyiben közfelfogás szerint az istenek nem kedvelik a sötétszőrű állatokat, hanem lehetőleg világos színűeket, mindenekfölött pedig *fehérszőrűeket* kívánnak (Gondatti 11.). «*Fehér hóhoz hasonló* szarvas állat véráldozatát (*voikėn tūjt voipi āńtiŋ uj jir*) állítják eléd, óh fejedelem» (II : 409.), mondják a pelimi istenségnek a hozzá imádkozók, szintígy említi a felsőlozvai istenidéző ige «a férfi eleséges udvara végéből előfogott *sirály-pehely-szőrű* szépét, *hófajdpehely-szőrű* szépét» (*śirä-pun jąmasä, āŋγä-pun jąmasä* II : 337.), t. i. a fehér lovat. *Fehér ló* áldozatáról értesít bennünket Kuzneczov is (Изв. Русск. Геогр. Общ. 23 : 787.), valamint hófehér rénbikák szerepeltek annál az osztják áldozatnál is, melynek Pápay József volt szemtanuja (Jelentés, 27.). Infantjev szerint (Вѣстникъ Евр. 29. évf. III :

567.) a kondai vogulok bálványai is első sorban a fehér színű állatokat: *fehér bárányokat, fehér rénszarvasokat* és *fehér lovakat* követelik híveiktől, azért különösen a fehér és a szürke ló drága jószág ezen a vidéken. Patkanov úgy tudja a dolgot (Irtysch-Ostj. I: 110.), hogy a színek tekintetében külömböző istenségeknek és szellemeknek különféle az ízlése: míg az egyik a tarka állatokat becsüli többre, a másik az egyszínűt, sötétet vagy gyakrabban világos színűt kedveli, sőt néha idővel egyazon mythikai személynek is változik ízlése. Annál a felsőlozvai áldozatnál is, melyet 1889-ben személyesen láthattam, az egyik rén, melyet a fogadalmat tevő az Égatyának ajánlott föl, tiszta fehér *(jāŋk)*, a másik ellenben, mely a pelimi istenségnek volt szánva, tarka szőrű *(χansäŋ)* volt (l. tanulmányutamról való jelentésemben, 48. l.). Az Ajäsz-isten énekében is találkozunk a tarka ló *(χansäŋ lū* II : 16.) áldozatával.

A színen kívül fontos az áldozati állatok száma is. Magán áldozatoknál elegendő, ha az illető módja szerint egy, két, vagy három áldozattal rója le az istenséggel szemben érzett, vagy fogadott tartozását; de közös áldozatoknál föltétlenül megkívánt szám: a *hét*. Ezért az énekek, mint a fenti idézetekben is látjuk (0418. l.), rendesen «egy kötélre kötött *hét* állat vér-áldozatáról» szólanak. E. Hoffmann értesülése szerint (Der nördliche Ural etc. Einl. XXVIII.) az osztják vallásgyakorlat az áldozatoknál *hét*, vagy *hétszer hét* (49) rénszarvas leölését követeli. Patkanov szerint (Irtysch-Ostj. I: 109.) a Czingalini-jurtákba adófizetésre gyülekező irtisvidéki osztjákok Péter-Pál napján rendesen hét állatot vágnak le áldozatul: lovakat, csikókat, ökröket, juhokat s *egy pár kakast;* gyakran beérik azonban közös áldozatoknál is egy nagyobb áldozati állattal (lóval, csikóval, vagy ökörrel), a melyhez még két kakast toldanak, sőt szegény emberek *pusztán két kakasra* vonják össze az áldozati állatok mennyiségét, mi azonban az istenségnek közhit szerint nem egészen megfelelő. Néha aztán nagyobb szabású áldozatokat is rendeznek, melyeken száz s még annál is több részt ölnek le (l. fent 0134. l.), sőt az Ajäsz-isten énekében «háromszáz szarvas állat» *(χūrėm-sāt āńtiŋ uj)* s ráadásul még egy «tarka ló» lemészárlásáról olvasunk (II : 17.), a mi a régi időkben, midőn egy-egy áldozati ünnepségre nagy tömegekben sereglettek össze vogulok,

osztjákok és szamojédek, nem is lehetett valami nagy ritkaság. A bőséges áldozatokban s a velük járó mértéktelen részegeskedésben látják többen egyik főokát az Obvidék ősnépei nagy elszegényedésének. «Az efféle gyakori áldozatok következtében — írja NOVITZKIJ (l. u. i. I : 096.) — egyesek igen nagy szegénységbe és végső romlásba jutottak elannyira, hogy kölcsönadóiknak még gyermekeiket és nejeiket is odaadják szolgálatba». Szintígy tudósít PALLAS arról (l. u. i. I : 0148.), hogy «közös nagy áldozatok alkalmával a gazdag osztjákok csordánként hajtják legjobb réneiket a mészárszékre s szent buzgalmukban alig hagynak annyit belőlük életben, a mennyi a szánok elé visszautazásukhoz szükséges.... A módosabb ember szégyellene is kevesebbet áldozni ilyenkor nyolcz, vagy tíz rénszarvasnál». POLJAKOV is írja (Путеш. 62.), hogy «néha az osztják áldozatul hoz házi isteneinek a maga, vagy felesége betegsége miatt, esetleg az életben előforduló egyéb baj folytán egy rénszarvast a másik után, kakast kakas után, borjút borjú után, mindezekért nagy árakat fizetve, míg végül utolsó vagyonkájából is kipusztul s a legnagyobb nyomorúságba jut».

Az áldozat szertartásos műveletei az áldozó tér rendezésével kezdődnek. Ennek rendes jelzései az északi vogulban: *tāṛėm-kan* «isten tere», *jiriŋ kan* «véráldozatos tér», vagy *jirχatnė kan* «áldozó tér», a lozvai nyelvben: *juriŋ kän*, a pelimiben *jurkʿatnė kän*. REGULYnak egy adata szerint hívják az áldozó tért *juriŋ piťi* néven is, de ez aligha «véráldozatos fészek» (a *jir* szó déli vogul *jur* másával), hanem az a *jūriŋ piťi* kifejezés, melylyel gyakran találkozunk a hősi énekekben s mely tulajdonképen a bálványnak «jūr-állattal», vagyis a rothadó bőröktől és ételektől eredő férgekkel bővelkedő «fészkét», illetve ülőhelyét jelenti (l. fent 0333—4. l.). Költői jelzesét az áldozati térnek találjuk a Paszėt-bálvány idéző igéjének e szózatában: «*Szarvas bika véráldozatos terecskét, patás bika ételáldozatos terecskét* keressetek ti *(āntiŋ χār jiriŋ kankwė, toχχiŋ χār puriŋ kankwė nan kinsilän)*; egy kötélre kötött hét véráldozatocskát üssetek le ti oda!» (II : 426—7.). Szintilyen kifejezéssel említik az áldozó tért a Világügyelő-férfi idéző igéjének következő szavai: «*Szarvas hét állat áldozatos tereden (āńtiŋ sāt jiriŋ kan num pālėn)* gyönyörködő szárnyas hátú hátas istent nem látunk; hajdan, mi-

dőn az ének korabeli férfi, a mi atyánkfia, a rege korabeli férfi, a mi ősünk fia élt: *szarvas hét állat áldozatos terén állta napján (āńtiŋ sāt uj jiriŋ kan lūľsamä χᶕtél)* . . . Numi-Târėm a mi atyánk megjelent» (II: 312.); vagy: «Ez inséges subájú, inséges sarujú sok szegényed állta *véráldozatos teredre, ételáldozatos teredre (saw kuńärėn lūľėm jiriŋ kan, puriŋ kan num-pālėn)* tarka váll-lapoczkás szent állatra [vágyó] elméd, mint fölbuzgó aranyos tó, aranyos Ob, ide hadd buzogjon!» (II: 314.). Az áldozatok nagy számát emeli ki az áldozó tér e díszjelzése: «*száz ló véráldozatának dombja*, sok ló véráldozatának dombja» (*sᶕt lᶐwi jiri paj, ār lᶐwi jiri paj* Pápay J. Osztj. Népkgy. 41.). Minden falunak rendesen állandó áldozati tere van s az idéző igék többször kiemelik, hogy az áldozó tér r é g i k o r b ó l való. «*Az ének korabeli férfi állta véráldozatos téren* idéznek téged» (*ērí'-jis χum lūľsėm jiriŋ kantė kāstawėn* II : 382.), mondják a lozvafői «Víz-szentjének». «*Ez [áldozó] tér körét a hajdankori férfi rendezte*» (*jis χumnė ti lakw śᶐpitalėm* II : 336.), hangoztatják egy másik idéző igében, melyből egyszersmind nyilvánvaló, hogy az áldozó tér *kerek*, szérű alakú szokott lenni. Áldozás előtt az ily régi áldozattért előbb r e n d b e h o z z á k, melynek szokásos kifejezése: *tᶐrėm-kan śᶐpiti* (II : 112.); áll pedig e művelet abból, hogy a kinőtt füvet letapossák és az ágas-bogas vesszőt, gazt, gyomot eltávolítják. Erre is találunk utalásokat az idéző igékben: «*A hajdankori férfi rendezte vesszeje növesztett vesszőgazos tért ím rendbe hozták* (megtisztogatták), *a füvét növesztő fűgyepes tért ím letaposták*» (*jis χum śᶐpitālėm ńirä sastėm ńirėŋ kan ti śᶐpitawės, pumä sastėm puṃėŋ kan ti ńāktāltwės* II: 337.). Szintígy emlegetik a vízi utsiknak: «Jó úri asszony, jó úri ember a vesszejét növesztő vesszős [áldozó] tért, *szép fövénypartoknak vesszejét simára egyengették, füvét növesztő füves fövénypartotoknak füvét simára egyengették*» (*jᶐmės nājin, jᶐmės ᶐtärėn ńirä sastėm ńirėŋ kan, jᶐmės rᶐśän ńirä sästlawės, pumä tēlėm pumėŋ rᶐśän pumä sästlawės* II: 393.). A tőlem megfigyelt felsőlozvai áldozás alkalmával az áldozó tér a ház mögött egy erdei tisztáson állott, melynek havát köralakban eltakarították s a maradékát símára letaposták. A tér közepén két embernyi magasságú villás rúd volt mintegy két méter távolságban egymástól leszúrva s egy keresztrúd volt reájuk fektetve. Erre a kereszt-

rúdra aggatták az istenkének ajánlott *(pupine neγem)* fogadalmi tárgyakat, melyeket egy kis szekrényben *(pąs-tątep)* hoztak ki az áldozó térre a jurtából, hol eddig az áldozati holmik e tartója a főhely szögletében *(muli-pāl)* állott. Voltak pedig a felaggatott fogadalmi tárgyak: két nyusztprém, egy vászoning, több vászonkendő s egy csengős rojtú selyemkendő, a mennyiben t. i. az áldozatrendező egy magánosan élő szegény asszony volt. A térség kellős közepén állott a szent fenyőág *(tir)*, melyről alább külön szólunk. A régibb időkben általánosan jelen voltak az áldozó tereken a bálványok is, illetve az áldozó terek a bálványligetekben, a bálványtartó dúczok közelében állottak. Innen az áldozótérnek ez osztják költői jelzései: «*Bálványképes jeles tér, kalt-képes jeles tér*» *(loŋχ venʒ'vŋ jem χār, kalt-venʒ'vŋ jem χār)*, hol «fürtös lovat, arczos (szépséges) lovat» ölnek és «*mennyei bálványos szentséges lovat ölő hely, égi bálványos üdvösséges lovat ölő hely*» (*tōrem loŋγeŋ jēmeŋ ląu vuelti taγa, jēlem loŋγeŋ pąseŋ ląu vuelti taγa* Pápay J. Osztj. Népkgy. 41.). Ilyen áldozó tér képét vázolja elénk a Regulytól följegyzett «menyikém-ének» következő leírása: «Emberfia, ipad háza mögött arany bimbójú, ezüst bimbójú bimbós nyírfa áll. Te majd azt fogod gondolni: egy bimbócskát, két bimbócskát letépek; — hát ne tépj le! *Ipad férfinak apró isten előtt hajlongó, apró bálvány előtt hajlongó kis terű tere van ím ott (upen χum lai tąrem χuteχlane, lai pupi' χūteχlane māń kanpä kanä tot ta)*: melyen medve üstöke, jávor üstöke ne függne, egy olyan ágacskája sincsen; melyen fényes arany, fényes ezüst ne függne, egy olyan ágacskája sincsen» (IV : 94.). Hasonló adat egy medveénekben: «Mögös falum mögött neves fejedelem leánya él, híres isten leánya (= női bálvány) él: *az isten terére oda szállítanak engem* (a medve tetemét), *a fejedelem* (= bálvány) *terére oda szállítanak engem (sisiŋ paul sisemt namiŋ ątėr āγi ąli, sujiŋ tąrem āγi ąli: tąrem-känne tū kwāltuwem, ątėr-känne tū kwāltuwem)*; ‚állatleány' fürtös fejemnek három kurjantását Felső-Ég férfi atyámnak [ott] kurjantják fel» (III : 319—20.). Gondatti a következőkép tudósít e tárgyról (7—8. l.): «Minden külön hajlék s minden falu, vagy nagyobb község körül van valahol egy megállapított szent hely, mely egyik vagy másik istenség tiszteletére van rendelve, hol az áldozatokat bemutatják s hol

az istenség kincseit őrzik. Ilyen helyeken nem ritkán *néhány magas rúd látható, melyek a földbe vannak verve s fölül föl vannak díszítve rongyokkal, prémekkel, csillogó holmikkal s egyéb tárgyakkal. Ezek a rudak, melyek között a középső a legmagasabb, bizonyos isteneknek vannak szentelve.* Így a középső legmagasabb *Jäni' Tąrėm* (az Égatya) rúdja, mellette jobbról van a *'Sāń-Tąrėm* (az Anyaisten) s balról a Világügyelő-férfi rúdja; más rudak, melyeket évről évre fölváltanak, más isteneknek vannak ajánlva. Az áldozó liget oldalain *padok* húzódnak, melyek között a földön *tűzhely* látható, hol az ételneműt üstökben főzik. Köröskörül csontok hevernek, az itt tartott lakomák maradványai s apró lapátocskák, melyekkel esznek». A pelimi isten áldozó ligetéről azt írja Reguly, hogy a Pelim partján egy nyírfaberekben van, hol *az istenség áldozat idején egy rendkívül vastag nyírfaágon* áll, mely vastagságában magát a törzset is majdnem meghaladja» (l. Pápay J. Osztj. Népkgy. XXVII.). Egyéb adataink is vannak arra, hogy az istenség bálványa az áldozó berek fáinak tövében, vagy egy-egy ágán van elhelyezve, melyekre már fentebb, a szent fák tárgyalásánál (0336—42. l.) volt alkalmunk utalni. Az ily fákat egy északi vogul énekközlőm «a b á l v á n y s z e l l e m s z ö k d e l ő (vagy: tánczoló) f á i n a k» *(pupi' jēχwnė jiwėt)* nevezi, melyeknek különös tiszteletére világot vet a Világügyelő gyermekifjúról följegyzett ama rege, mely szerint midőn ez szamojéd gazdájának rajta elkövetett gonoszságát megbosszúlni akarta, dühét első sorban a gazda áldozó terén töltötte ki apróra vagdalván ennek fáit *(tąrėm-kan jiwėt)*, nyilván hogy gazdájának — mint a magyar káromkodás szokta — «az istenit» is megsértse (II : 114.).

A felső-lozvai vogulok, mint már fentebb (0438. l.) jeleztem, az áldozati tér közepére egy külön levágott fenyőágat helyeznek, melynek *tir*, vagy *tąrėm-tir* a neve. Egy néprajzi közlés szerint ezt *fiatal nyírfából* is vágják, melynek alsó ágait levagdossák, csúcságait pedig meghagyják. Télen a hóba, nyáron a földbe szúrva, vagy pedig élő fához támasztva állítják föl; a *Xul'-ątėr*-nek azonban *czirbolyafenyőből* készítik a tir-t» *(ul'pä-tir)* nyilván az alvilág fejedelméhez inkább illő sötét színe miatt (IV : 406.). Egyébként *tąrėm-tir* a felsőlozvai voguloknál az *égi szivárványoszlopot* is jelzi (столбы на небѣ радуги), a midőn

t. i. a szivárvány nem egész ívében, hanem töredékében, illetve kettős-hármas oszlopban jelentkezik. Egy középlozvai közlés szerint a tir-hez «*vörösfenyőt* vágnak ki tövénél, csúcsa tájáig az ágaktól megtisztítják, csúcsán a tűleveles ágakat meghagyják; aztán *a tir-t bálványábrázattal látják el (popi-ńäšmėl voq̧rau)*, melyet a vörösfenyő kérgén késsel metsznek ki. Erre a tir-t napkelet irányában állítják, neki főt hajtogatnak, az istenkét előigézik s ekkor *az istenke előrepül s a tir csúcsára ülepedik*» (*tir-tal'ëχnė nukᶜ-isėpi* IV : 406.). A pelimi voguloknál értesülésem szerint *tîr-jū* azt a *nyírfát* jelenti, *melyre áldozás alkalmával a bálványt helyezik*. A pelimi istenről, kit most ősi helyén *Tq̧rlė̊-powėl*-ben (a felső-pelimi orosz templomtól két versztnyire délre a tumėn-tó mellett) tisztelnek, midőn egy mindenféle ékes ruhába öltöztetett bálványát a *tîr-jū*-ra helyezik, azt mondják: *Pq̧lėm-tōrėm nuŋkᶜ-tîrau*. Regulynak egyik szótári följegyzése értelmében: *tirr* = «*Kerze, die Fichte beim Opfer (die Pelymer kleiden sie als einen Menschen)*».

Az áldozati térnek e különös szent fájára többször hivatkoznak az istenidéző igék. Az egyikben ekkép intézi a samán szavait a bálványistenséghez: «A vagyonos ember lovas udvara közepéből választott vasas szájú szép állatot (t. i. lovat) *a te veresfenyő-csemetéd tövéhez vezettem ím (naŋ nāŋk꞊pî'-jiw titėnnė ti vānttäsėm):* hét isten között Târėm terének legkisebb fia, *e vörösfenyő-csemetéből való szép istengyertya hosszában szökkenj alá (ti nāŋk꞊pî'-jiw jq̧mės nërtėχ χq̧sit jol-sūläsālėn)*, e vörösfenyő-csemetéből való jeles istengyertya hosszában, hogy [ez áldozati lónak] egy előlába (keze) se ránduljon ki, [az Égatyához] úgy hágasd föl azt!» (II : 325—7.). Változata ez idéző szólásoknak: «A hajdankor férfia ím kört (áldozó tért) rendezett be, *bōrókafenyő-fából való szép istengyertyát, vörösfenyő-fából való szép istengyertyát rendezett (kasäp-jiw jq̧mės nërtėχ, nāŋk-jiw jq̧mės nërtėχ ti śq̧pitawės)* . . . . a derült ég hét közében lakó *Târėm terének legkisebb fia a vörösfenyő-csemetéből való szép istengyertya hosszában hím nyuszt szökkenésével hadd szökjön alá, a bōrókafenyő-fából való szép istengyertya hosszában nőstény nyuszt kúszásával kússzék ott alá!*» (*nāŋk꞊pî'-jiw jq̧mės nërtėχ χq̧sit χuj ńoγs sūl'iŋėl voss sūl'pāli, kasäp-jiw jq̧mės nërtėχ χq̧sit kāl' ńoγs lusiŋėl tot luspālä* II : 334—8.). Az itt előforduló *nër-*

téχ (Reg. irásában: *nertech, närtäp, närtep, närtpe, nertp, nért*) szót a magyarázó a *tir* régi, költői kifejezésének ismeri s maga Reguly az orosz *sveča* = «gyertya» szóval fordítja, a mint szerinte a *tir* is = «Kerze»: ezért fordítom én is e szót alkalmasabb kifejezés híján «istengyertyának». Rendeltetése pedig az áldozó tér e szent fájának az, hogy — mint az utóbbi idézetekből s az előbbi néprajzi közlésekből világosan kiderül — a z előidézett istenség arra szálljon s annak mentén a bemutatott áldozathoz leszökkenjen, majd fölvigye az állatot ugyane fácska mentén, mint valami pallón, vagy létrán az Égatyához, még pedig hibátlanul, a nélkül, hogy a meredek úton az állat «keze-lába» összetörjék. Ha nem is ily részletes tájékoztatással, de szó van az áldozó térbeli «ujonnan nőtt kis fa ágáról» (*jilpél' jänimém māń jiw-tąw* II: 17, 260, 358.), melynek tövéhez az áldozati üst vizét öntik s melyre az áldozati állat bőrét akasztják, a Szoszva- és Szigva-vidéki énekekben s idéző igékben is, mint erről alább lesz bővebben szó. Még megjegyzem itt, hogy annál a felsőlozvai áldozatnál, melynek személyesen voltam szemtanuja, a *tir* mellett a földön egyik oldalon egy teli pálinkás csésze, a másikon egy megkezdett pálinkás üveg (*jirχatne suľi* «áldozó üveg») állott.

De miért magyarázza Reguly a *tir* és a vele egyértelmű *nērtéχ* szót következetesen «gyertyának», holott az ő tudomása szerint is a *tir* egyszersmind az «áldozati fenyő», melyet a pelimiek ember módjára felöltöztetnek? Erre érdekes útbaigazítást találunk Szorokin vogul tanulmányútjának leirásában (Путешествіе къ Вогуламъ, 48. l.), mely szerint a felső-lozvai vogulok, midőn a Lozva forrásvidékén rejtve őrzött bálványuk tiszteletére évenként egy megállapitott napon lóáldozatot rendeznek, *e bálványt különféle színű rongyokkal földíszítve egy szabad térség közepére helyezik, aztán nagy számú hosszú rudat hoznak elő, beverik azokat a földbe s legfelül óriási fáklyák módjára meggyújtják.* Ezután hozzák elő az áldozati lovat, melyet erősen hozzákötöznek a bálvány előtt leásott oszlophoz. A *tir* tehát, midőn rajta szövétnekgyertya-félét értenek, bizonyára az áldozó tér itt leírt fáklyáit, illetve égő fenyőrúdjait jelzi, mihez megjegyzendő, hogy az északi voguloknál és osztjákoknál a «gyertya» amúgy sem egyéb, mint fenyő-karó, vagy szilánk, mely szurok-

tartalmánál fogva tartósan és világosan ég. Tanulsagos a *tir* igazi értelmére az az adat is, melyet erről Georgi könyvében a Csuszovaja folyó melléki vogulok áldozati szokásainak leírása kapcsán találunk. E szerint miután az áldozati állat megfőtt fejét és szívét egy tálban az asztalra helyezték, *az állat agyvelejét egy kis faggyújával megtoldva egy kis deszkán az asztal mögött álló oszlopra teszik s meggyújtják. Ez az égő agyvelő, mely felé az összes imádkozók arczczal fordulnak, a «tir»* (l. u. i. I : 0154). Itt is tehát a *tir* lobogó égéssel világító s ezzel az ünnepséget fokozó járuléka az áldozásnak. Hasonló czélú szertartást ír le Pápay József az északi osztjákok földén tett tanulmányútjáról szóló jelentésében (28. l.). E szerint miután az áldozat részeit a megjelentek közt kiosztották és jó részét egy vasüstben tűzre akasztották, «megjelen a sátor ajtajában két osztják, az ú. n. igézettevő emberek *(mūlastĭ χujŋen)* egy-egy fahasábbal. A fahasábját mindegyik nekitámasztja a tűzhely rúdjának és monoton hangon elkezdenek énekelni . . . . mely mikor véget ért, *mindegyik énekes a maga fahasábját, melyet éneklés közben a samán zsírral megkent, a tűzbe dobták. Erre aztán hatalmas máglyát raktak. Behoztak jegenyefenyőt hét teli öllel, nyírfát hét teli öllel.* A nagy tűz mellett óriási hőség támadt, csakúgy izzadtunk belé. A hatalmas lángok felénk csapódtak . . . . *a samán ekkor nagy gyorsasággal hétszer megkerüli a tüzet s a vasfazék tartalmát, olvasztott zsírt a tűzre önti. A hatalmas láng erre a sátor belsejében egyet fordul s magasan fölszáll.* Az áldozók óriási üvöltésben törnek ki: *kaj! kaj! kạlạj!* Ezzel az áldozat véget ért: ‚A tűz szépen ment'». Az irtisi osztjákok ma már áldozati ünnepségek alkalmával a templomból szerzett *viaszgyertyákat* használnak kivilágításra. Midőn Patkanov a czingalini jurták közelében fekvő áldozó tért meglátogatta, ott a szent fa odvának alján hét ilyen elégett viaszgyertyának maradványát találta (Irtysch-Ostj. I: 111.). E mellett talán a régi áldozati kivilágításnak lehet maradványa, hogy az irtisi osztjákok áldozati ünnepségüket rendesen éjjel *égő máglyarakások világánál* tartják (u. o. 110.).

A felsőlozvai áldozó térnek fent idézett Szorokin-féle leírásában a bálvány előtt leásott o s z l o p szerepel, melyhez az áldozati lovat erősen hozzákötik. Ugyanily oszlopot említenek

az irtisi osztják regék: «Az egy szíjra erősített hét rénszarvast — olvassuk az egyikben (PATK. Irtysch-Ostj. II : 42.) — *kötözd oda a város erős oszlopához (voš tārėm āŋktena toχ jere)*, hogy ott véráldozatos kézzel, ételáldozatos kézzel [áldozat] rendeztessék». Egy másik szerint (u. o. 94.) «az egy szíjra erősített hét rénszarvast *az istenarczú szentséges fatörzshöz (tūrum-vāńmap jemėŋ juχ pōrogota)* vezetik áldozatul»; itt tehát az oszlopra a bálvány képe is rá van metszve, úgy mint ezt a középlozvai közlés a *tir*-nél említi. Oszlopot találunk a GEORGItól leírt vogul áldozó ligetekben is. Szerinte t. i. a permi vogulok áldozó terei a cseremisz keremetekhez hasonlítanak, erdei tisztásokban állanak s hozzájuk keskeny gyalogösvény vezet. *A térség déli részén egy rossz pad, vagy alacsony asztalka van elhelyezve s e mögött egy négy lábnyi magas fatörzsből álló oszlop* (l. u. i. I: 0152.). Nyilván ilyen oszlopot pótolt a magam látta felsőlozvai áldozatnál az ágasokra fektetett keresztrúd-alkotmány, melyet a samán a kötelet tartó egyik kezével fogott az idéző ige elmondása alkalmával, míg a másikkal a rén szarvát markolta. Hogy az Égatya udvarán is áll egy «*tarka csípőjű szent állat odakötésére való isteni szentségű vasoszlop*», vagy más jelzéssel egy «*hét lépcsőjű tiszta ezüst szent oszlop*», azt már volt alkalmunk említeni (u. i. I : 0311.).

Mint az eddigiekből is nyilvánvaló, az áldozás leginkább szabad téren történik. Midőn a szigvatorkolati Târėm-finak egy híve áldozatállatait a ház közelében akarja leölni, az istenség ezt a következő szavakkal ellenzi: «Őszült fejű öregecském, ezen a háztájékon ne öld meg őket *(ti kwoliŋ māt ul aläln)*, vidd csak szabad helyre *(χarä mān)*, ott öld meg őket: ha szabad helyen fogod őket megölni, a gőzölgő edény gőzét fogadom, a gőzölgő üst gőzét fogadom» (II : 260.). Mindamellett rendeznek áldozatot a h á z b a n is. GONDATTI szerint (11. l.) ilyenkor «a ház falait teleaggatják apró prémekkel, jobb ruhákkal s az áldozati rént fejével a bálvány elé állítják, melyet ilyenkor rendes tartó helyéről (pl. a csűrből) a házba hoznak, még pedig nem az ajtón, hanem úgy mint a halottat az ablakon, vagy valamely külön e czélra készített nyiláson át». PÁPAY JÓZSEF is ír tanulmányútjáról való jelentésében ilyen házban, illetve bálványsátorban rendezett áldozatokról (24, 27—28. l.), szintígy NOSZILOV

(У Вогуловъ: 30—33. l.). Hajdanában barlangokban is tartották a déli vogulok áldozatokat, melyekről LEPECHIN, PALLAS és GEORGI tudósításai szerint (l. u. i. I : 0141, 0143, 0152.) az ily helyeken nagy mennyiségben fenmaradt rénszarvak és csontok tömegei tanúskodnak.

Az áldozati szertartásokban csakis férfiak vehetnek részt, ellenben a nőket ily feladathoz tisztátlannak tekintik s nekik, mint egyébkor is (l. u. i. I : 0269.), távol kell maradniok a bálványnak szentelt helyektől, sőt a házból is távozniok kell, a hol áldozatot tartanak. Csak akkor, mikor a férfiak az áldozat húsának már java részét megették, hívják be a nőket a házba, hogy összeszedvén a maradékot, azt üstökben megfőzzék (NOSZILOV: У Вогуловъ: 32—3. l.). GONDATTI értesülése szerint (10. l.) «ha az áldozatot a házban tartják, a nőknek nincs eltiltva, hogy otthon maradjanak s a szertartást végig szemléljék. A régiek tudomása szerint a nők és gyermekek úgy jutnak az áldozati lakomából valamely szerény részhez, hogy a gazda nekik valami maradékot hazavisz (l. u. i. I : 0130.); de a permi vogulok GEORGI idejében, úgy látszik, már csupán az áldozati állat fejére alkalmazták az elkülönítés szigorú szabályát, mert miután az áldozó téren a szertartást elvégezték, az állat húsát az itallal együtt a faluba hazavitték s ott mindenki a maga családjával nagy vigalmak között fogyasztotta el (l. u. i. I : 0154.).

Az áldozó tér elrendezése után következik magának az áldozásnak művelete *(jirχatnė vārmėl)*, melynek első ténye az áldozati állatoknak egy kötélre, vagy szijra való fűzése. Ezt emlegetik a véráldozat fent (0418. l.) idézett «*egy kötélre kötött hét szarvas állat*», «*egy szíjra fűzött hét véráldozat*» stb. költői jelzései. Ennek a kötélnek az a rendeltetése, hogy valamint azt az áldozó fogja s vele mind az áldozati állatokat egyszerre a bálvány elé viszi, úgy fogja azt meg a bálványistenség s vigye magához vagy az Égatya elé s fogadtassék kegyesen az áldozatokkal együtt az áldozók könyörgése is. Kiviláglik e felfogás a Világügyelő férfiúhoz intézett következő igékből: «Aranyos király, Aranyos fejedelem! A hét lóval kötött véráldozatos kötél végére *(sāt lūw nēγiŋ jiriŋ kwāli'-ąulėn)* a te szarvas állatbeli véráldozatodat állították, a hat lóval kötött ételáldozatos kötél végére a te patás állatbeli ételáldozatodat állították:

e szarvas állatodnak, e patás állatodnak hét lóval kötött véráldozatos kötele végéhez, hat lóval kötött ételáldozatos *kötele végéhez bár oda fogózkodnál, bár oda kötözködnél; ezt az arany rojtú rojtos kötelet bár előre irányoznád!»* (*kwāli̊'-q̥ulėn tū voss pōχtėnūn, tū voss nēi̊χatnūn; ań sq̥rni lūspä lūsiŋ kwāli̊' ēläľ voss pūwnūlėn* II: 361.), továbbá: «Ez inséget szenvedő sok leányod, sok fiad elsírta inséges siralma, elkönyörögte inséges könyörgése a hét feketesas magasságbeli atyád lakta ház hét ajtajához mint menő felhő kis fuvallata hadd hatoljon föl oda; *hét rénbikát* (v. *csődört*), *hét lovat összekötő véráldozatos köteleddel együtt hadd hatoljon föl oda!»* (*sāt χār nēγim, sāt lū nēγim jiriŋ kwālγėn jot nḁ̄ŋχ voss pōχäti* II: 319.).

Az a képzet, hogy *az áldozó térre idézett istenség vezeti az áldozati állatot az Égatya elé,* kitetszik a pelimi istenséghez intézett következő imádságból is: «*Fehér hóhoz hasonlatos szarvasállatodat* (t. i. az áldozati rént) *csípője tarka szent állatod* (t. i. az istenség lova) *oldala mellé, hadd kötnéd te oda; a Felső-Aranyos atyád birtokát tevő ezüst keresztgerendájú ház ajtajához, hét lépcsőjű tiszta ezüst szent oszlopához hadd kötnéd te oda!»* (II: 409.). A Világügyelő-férfi ezt a feladatot az áldozati ló díszítését czélzó többféle előmunkálattal teljesíti, mert idéző igéjében arra kérik hívei, hogy állatukat «arany nyakú hét hattyú fürdő, ragyogó vizű jeles tóhoz» vezesse, ott mossa le róla «a köldöke vágott ember keze nagy mocsokját», aztán «naphímzésű hímzett nyerget» vessen rá, «ha lába, háta, feje gyarló volt: vaslábat, vashátat, vasfejet illesszen reá», «karikás zabolát» tegyen rá, változtassa így át táltoslóvá, mely az Égatya ménese előtt fusson, majd nyissa ki orrával az Égatya házának ajtóját s az Égatya maga «emelkedjék fel az aranyfejű szép nyeregre» (II: 327—330, 338—340.).

Midőn a kötélre fűzött áldozati állatokat az áldozótérre vezetik, az északi vogulok Gondatti szerint (11. l.), «ha az áldozat magánosnak adománya, reá valami *ruhát terítenek,* ha pedig többeknek közös tulajdona, az állat nyakába kötelet vetnek, melynek szárát mindenki maga felé húzza ezzel akarván jelezni, hogy neki is része van az áldozatban». Ha beteg ember üdvére rendezik az áldozatot, akkor az északi osztjákok, mint Pallas írja, «*az áldozati rént a beteg lakása elé állítják s a rén*

lábára kötött kötélnek végét a beteg kezébe adják; ezután pedig a rokonok és barátok künn a samánnal együtt addig hivogatják az istenséget, míg a beteg önkénytelenül, vagy készakarva egyet nem ránt a kötélen, mit jeladásnak tekintenek az állat leölésére» (l. u. i. I : 0148.). Az irtisi osztjákokról PATKANOV azt az értesülését közli (Irtysch-Ostj. I : 110.), hogy *az áldozati állatokat kendőkkel, rongyokkal és csengőkkel földíszítve* viszik az áldozó térre, néhányszor *lúczfenyő-kéreggel vagy vörösfenyő-mézgával meg is füstölik,* végül pedig *bozasörrel itatják.* A szurgutvidéki osztjákok DUNIN-GORKAVICS tudósítása szerint (Изв. Р. Геогр. Общ. XL : 47.) szintén *megkínálják az áldozati állatot itallal, a mennyiben t. i. szájához emelik a pálinkás üveget és poharat* s avval is megtisztelik, hogy *körüljárják s egyszer meghajolnak előtte.* Ugyancsak a szurgutvidéki osztjákokra vonatkozik WITSENnek az a régi (1672) tudósítása, hogy *az áldozati lovat háromszor körülvezetik az áldozó lakása körül* s az áldozók hátul kisérik, mire aztán levágják az állatot az ajtó előtt (l. u. i. I : 072.).

E bevezető szertartások után következik rendszerint az állat megkötözése oly módon, hogy azt vagy előbb *az áldozati oszlophoz kötik,* mint ezt fentebb (0443. l.) a felsőlozvai vogulokra és az irtisi osztjákokra nézve kimutattuk, vagy pedig úgy hogy a gyeplőszár végét a samán tartja kezében s az állatnak *álló helyzetében megkötik a lábait* (PALLAS; l. u. i. I : 0147.), vagy csak *elülábait* (NOVITZKIJ: u. i. I : 095, MÜLLER I : 0130.). Az áldozati fehér ló ily megkötözéséről mondja az istenidéző ige, hogy «a férfi sirálypehely-szőrű, hófajdpehely-szőrű szépét *kötél nagy bogával bogozták ím meg, szíj nagy kötésével kötözték ím meg*» (*kwāli̊' jäni̊' sāsël ti sāsäst, ńur jäni̊' moχlël ti moχlël-säst* II : 337.).

Közvetlenül az állat leölése előtt történik az istenségnek való hangos felajánlás, illetve az áldozatnak felüvöltése az istenidéző igék és imádságok mondása közben. Annál a felsőlozvai áldozatnál, melynek 1889 január elsején szemtanuja lehettem, a samán ezt az üvöltést az istenség minden díszjelzésének elmondása után hallatta, ilyenformán: *Sāt tārëm jāχpä χum, h-ū-ū-ūh! Sāt māt jāχpä χum, h-ū-ū-ūh! Tūr jänit sampä χum, h-ū-ū-ūh!* (Hét égtájat körüljáró férfi, húúúh! Hét földtájat körüljáró férfi, húúúh! Tó nagyságú szemes férfi,

húúúh!) stb. Minden egyes üvöltésnél erőset toppantott a lábával s nagyban hadonázott a kezével is. Ezek az üvöltések az istenidézésnek legfeltünőbb mozzanatai s többször szólnak róla a néprajzi leírások is. Így említi már Novitzkij, hogy a bűvölés céljából megkötözött samán «némi varázsigéket *kiáltoz* az ő szövetségesét, a sátánt idézvén». I. B. Müller (1716) a tárgyra vonatkozólag azt írja, hogy midőn az áldozati állatot a bálvány elé állítják, «*a papok teli torokkal kiáltják, hogy mi a kívánalmuk s hogy mily okból hozzák az áldozatot*» s szintígy olvasható Pallas könyvében, hogy midőn az áldozatul kiszemelt rént megkötött lábbal a bálvány elé viszik, «*a samán odaáll a bálvány elé s teli torokkal kiáltozza a bálványnak az áldozók kérelmét s vele együtt kiáltoznak a körülállók is*» (l. u. i. I : 094, 0130, 0147.). Gondatti szerint (11. l.) «ha Яны'хъ Торумъ-nak (= *Jäni Tārėm* = Égatya) rendeznek áldozatot, akkor az összes előkészületek befejeztével *mind az áldozók három ízben erős hangon fölkurjantanak s a harmadik kurjantásnál ütik le az állatot;* ha más istenségnek mutatnak be áldozatot, ez a kurjantás elmarad». Noszilov a vogul áldozat leírásaiban szintén kiemeli, még pedig többször, azokat a «*vad, fülsüketítő, kétségbeesett üvöltéseket*», a minőket előbb a samán, utóbb a kisérő nép tesz «*egyszerre kiáltván fel ugyanazt az egy szót,* mintegy a halálnak ajánlva föl a rénszarvast». «Ez a vad kiáltás — írja Noszilov — végre elviselhetetlenné vált az én idegeimnek» (У Вогуловъ: 30, 93, 94. l.). Ugyane forrás szerint (4. l.) még akkor is, ha a vogul ember egyszerűen elmegy a bálványházikó előtt, hasonló ënekléssel, kurjantással és meghajlással fejezi ki a bálvány előtt tiszteletét. A feljegyzett mythikai népköltésben is találunk utalásokat az ily istennek ajánló üvöltésekre, így midőn a múnkeszi Hadisten az osztják hősénekben ellenfelével megbékülve áldomásul «egy kötélre kötött hét rénbikát» üt le, «a fürtös fejedelem feje helyett *hét tagú kiáltó üvöltést, hat tagú kiáltó üvöltést üvöltenek fel Num-Tōrėm atyánkhoz, Num-Jēlėm apánkhoz ők ketten*» (*Num-Tōrėm āšēmen elti lābėt sarpi χorėŋ ū nōmėn uŋlēmen, Num-Jēlėm jiγēmen elti χot sarpi χorėŋ ū nōmėn uŋlēmen* Pápay J. Osztj. Népk. 45.). Az «Arany-Fejedelem» osztják idéző igéjében szintén olvassuk, hogy midőn «a nép áldozni kezd, a samánemberhez ekképen szól: *A rénborjúd fejét üvöltsd fel!*»

(*vu̥len oγėl ūwi̊* u. o. 271.). Ugyanily üvöltések az áldozat közben s főkép — mint erről alább (0462. l.) szólunk — az áldozat végén is szokásosak. Ez utóbbira vonatkoznak Ajäsz-isten hősénekének következő zárószavai: «A szent vízzel folyó szent tó közepes tó közepébe a mint eljutottak, *íme éles hangú hangos kiáltást kiáltottak: Felső-Ég a mi atyánk, Felső-Aranyos a mi apánk kiáltásunk szavát hadd hallja meg!* (*ńḁ̄lt turpä turiŋ rḁ̄ŋχ ti rḁ̄ŋχsėt: Numi-Tḁ̄rėm āśūnė, Numi-Sorńi jäγūnė rḁ̄ŋχ-sijū nḁ̄ŋχ oss χōlawė* II: 18.). Ugyancsak alább (0463. l.) foglalkozunk avval, hogy az áldozatok felajánló üvöltésével ölik le az *ellenfélt* s a *medvét* is.

Megtörténvén a felüvöltés s az istenidézéssel kapcsolatos imádkozás, az áldozati állat leölése következik, melynek módja vidékek szerint változó. Több forrás tanúskodik arról, hogy az északi vogulok és osztjákok helyenként az állatot előbb fojtogatják s utóbb alkalmaznak ütő, vágó és szúró szerszámokat. E. Hoffmann ekkép ír e tárgyról (Nördl. Ural: XXVIII. l.): «Midőn az osztjákok áldozás céljából a bálvány szent sátra előtt összegyülekeztek, *a samán kihozza kezén a tisztelt bálványt s bemutatja azt az egybegyült népnek.* Erre hozzáfognak a rénszarvasok kivégzéséhez: *legelőbb is egy kötelet kötnek a rénnek nyaka köré s az osztjákok addig húzzák annak két végét ellenkező irányban, míg a szegény pára összeesik; erre a samán nagy kiáltással neki veti magát a rénnek és beledöf késével.* Ez a rénszarvasok általános lemészárlásának kezdete, mely állatok különféle kínzások közepett pusztulnak el». Élénk színekkel vázolja elénk egy ily vogul áldozási jelenetnek képét Noszilov (У Вогуловъ, 93—4. l.), melyet szintén ide iktatunk: «Midőn a rénszarvasokat az égő tűzrakás elé vonszolták s a kötélhurkot, melyet mindegyiknek a nyakába vetettek, két-két vogul ember fogta kézbe, az öreg Szopra, *a samán hirtelen vad hangon elkezdett üvölteni. A vogulok borzasztó kurjantásba törtek ki* s mielőtt megérthettem volna, hogy voltakép mi történik, látom hogy a rének valamennyien iszonyúan vergődnek, összekuporodnak, majd fölugranak, térdükre esnek s felszöknek, rázogatják szarvaikat s összeütődnek. Rettenetes látvány derül elő. *Az állatokat fojtogatták a kötelekkel s azonkívül nyilakat lőttek testükbe,* melyek mélyen belehatoltak húsukba s ott benn marad-

tak. *A vad áldozók üvöltése folytatódott s még erősbödött.* Magasra fröccsent a vér, hörgés hallatszott, a párák egyik a másik után térdükre hullottak s vonaglani kezdettek. A vogulok még erősebb hangon üvöltöttek, Szopra pedig a kivégzett állatok mellett *fölemelt kezekkel mint valami apostol állott* ....». Pápay József is szemtanúja volt egy ily áldozatnak, melyről a következőket írja (Jelentés: 27. l.): «Hozták az áldozati állatokat: egy nagyobb és egy kisebb rénszarvas-bikát (mind a kettő fehér, mint a hó). A kis rénborjút a feketére festett szán mellé vezették. Ezen a szánon, melynek a talpfája mind a két végén föl van hajlítva, mert sohasem szabad megfordítani, a *Xiń-ort poχ* (a Járványvész-bálvány fia) göngyölegjét szállították ide. A szán küllőire veres festékkel vérfoltok vannak festve, a posztógöngyölegek pedig igazi vérrel vannak bemázolva. A szán mellett tüzet raktak (*aj tut* = kis tűz). *Az egyik osztják fölvett egy kis galyat és arra hódpézsmát* (castoreum) *erősített, azt a tűzben meggyújtotta és a füstölgő galyat a fejünk fölé tartotta. Erre két osztják a kis rénborjú nyakára hurkot vet, azt meghúzza,* az állat kiölti a nyelvét és *a samán a fejszével fejbe kollintja*». Itt tehát fojtás, bunkózás és vágás együtt volt alkalmazásban. Említi az áldozati állat megfojtását Gondatti is (11. l.).

Sok helyt mellőzvén a hurokkal való fojtást, beérik a puszta bunkózással, melyet természetesen metszés követ. Így tudósít Gondatti (11. l.), ki szerint a harmadik szertartásos üvöltésnél *az állatot fejsze fokával, vagy bunkóval fejbe kollintják, még pedig a lovat elölről, a rént hátulról.* Ezt tapasztaltam magam is a felsőlozvai véráldozatnál, midőn t. i. a samán segédje *egy fejsze fokával hátulról a rének fejére csapott,* úgy hogy az állatok ettől mindjárt összerogytak; azután ugyanő *egy hosszú kést szúrt a hónalj alatt a rének szívébe s egy fatálban fogta föl a kiomló vért.* Patkanov szerint (Irtysch-Ostj. I : 110.) az irtisi osztjákok *pörölyütéssel kábítják el az áldozati állatot s aztán a samán keresztülmetszi a nyakát három ízben megszakítva ezt a műtétet.* A metszés és nyúzás költői kifejezése egy irtisi osztják hősregében: «Sok inú inas nyakuk fölvágatik, éles késsel áthuzatik, jól nyúzott réti szarka bőre módjára lenyuzatik» (*ār tōnpe tōnėŋ sāptet noχ evettai, īntėŋ polājat vātta tāvājet, jimes χōrem ńūrum sāv sōgota χorājet* u. o. II : 94.).

Más vidékeken az áldozati állatot előbb lenyilazzák, aztán hegyes karóval, vagy kopjával átdöfik. Ilyen eljárásról értesít Pallas műve, mely szerint mialatt az üvöltések s imádságok folynak, odaáll valaki *fölajzott íjjal* a rén mellé s midőn a samán jelt ád egy bottal a rén fején, *ráereszti nyilát az állatra, egy más valaki pedig hegyes karóval adja meg a kegyelemdöfést* (l. u. i. I : 0147.). Novitzkij és J. B. Müller szerint a samán nemcsak jelt ad a lelövésre, hanem legelsőben maga mér halálos ütést az állatra s erre következnek mások a lenyilazással s *a kopjával való átdöféssel* (u. i. I : 095, 0130.). *A hegyes karóval való átdöfést,* mi úgy látszik a fémszerszámok előtti korból való hagyomány,*) említi Noszilov is (У Вогуловъ: 54.), kinek fentebb (0449. l.) oly közlését is idéztük, melyben az áldozati állat lenyilazása előtt hurokkal való fojtás is szerepel.

Több néprajzi tudósításból ismeretes az áldozati állat kivégzésének az a módja is, melynél könnyű késszúrásokkal lassanként veszik az állat vérét és életét. Így olvassuk Szorokin útleírásában (Путеш. 48.), hogy a felsőlozvai vogulok miután az áldozati lovat erősen odakötötték az áldozó tér oszlopához, *egyenként odajárulnak a lóhoz éles kést tartva az egyik kezükben s csészét a másikban,* azután hajlongások s az istenséghez intézett imádságok következnek, mire *mindegyik belemártja kését az állatnak valamely testrészébe s a sebből kiomló vért a csészébe gyűjtvén, azt gyönyörűséggel megissza.* Így jönnek az áldozók egymás után nagy ügyelettel arra, hogy a lovat valahogy halálos döfés ne érje, hanem hogy lassan múljon ki a vérveszteség következtében. Kuzneczov szerint (Изв. Р. Геогр. Общ. XXII : 747.) ugyane felsőlozvai vogulok *az áldozati ló körül kést villogtatva kezükben vad tánczot járnak, majd időről időre valaki beledöfi kését az állat oldalába s a kiomló meleg vért csészében fogja föl;* addig tart az állatnak ily kínzása, míg páráját teljesen ki nem lehellte. Gondatti is írja (11. l.), hogy az északi

---

*) Hasonló ehhez az az eljárás, hogy a tavdai vogulok régebben a «Szent tóból» fogott halat nem vas-, hanem *fakéssel* tisztították (IV : 408.).

vogulok nem ritkán *az áldozati lovat még elevente döfködik késükkel s összegyűjtvén a kicsurgó vért, azt megisszák.*

Minde módoktól eltérő az eljárás, ha az áldozati állat valamely *vízi istenségnek* van szánva. Ilyenkor t. i. mint Bjeljavszkij írja, az északi osztjákok a rénszarvast a vízbe fojtják. A szurgutvidéki osztjákok Dunin-Gorkavics szerint (Изв. Р. Геогр. Общ. XL : 46.), mielőtt a halászathoz fognának, a jégindulás idején olykép rendeznek áldozatot a vízi istenségnek, hogy *leölnek egy borjút vagy juhot, aztán lenyúzott bőrébe szénát tömnek s ezt a jég alá tolják mondván: Vedd ezt Jiŋk-iki* (Инкъ-Ики = Vízisten) *és küldj nekünk halat!* Ugyanekkor egy vederbe vizet merítenek, azt beviszik a jurtába s belőle jósolnak szerencsét: ha a víz a vederben hullámzik, az jó halászatra mutat; de ha csendes, nem jó jel.

Különös módja van a *halottak tiszteletére* felajánlott áldozati állatok leölésének is. E tárgygyal már volt alkalmunk részletesen foglalkozni (l. u. i. I : 0197—8.), miért is e helyen röviden csak azt emeljük ki, hogy az északi vogulok eljárása szerint ilyenkor *a rénszarvas maga fojtja meg magát a nyakába vetett hurokkal s aztán hegyes karót döfnek a szívébe*, az északi osztjákok eljárása szerint pedig *addig verik rudakkal hosszában a rének hátát*, míg végre holtan összeesnek. Az utóbbi mellett szokásban volt az a mód is, hogy *a hátsó lábain megkötözött rént négy ember négy oldalról döfte át hegyes fakaróval* (l. u. i. I : 0150.).

Közönséges áldozatoknál, mielőtt az állat végleg kiszenvedett volna, Novitzkij, J. B. Müller és Pallas egyértelmű tudósítása szerint (l. u. i. I : 095, 0130, 0147.) az északi osztjákok *megfogják az állatot farkánál fogva s háromszor körülvonszolják a bálvány körül.* Ugyane szokásnak a szurgutvidéki osztjákokról följegyzett emberségesebb módját, mely szerint t. i. az állatot még elevenen, a leáldozás előtt *háromszor körülvezetik s körülkísérik az áldozó lakása körül*, már fentebb (0447. l.) láttuk.

Különös súlyt helyeznek az északi vogulok és osztjákok arra, hogy a leölés alkalmával az áldozat vérét edénybe n felfogják, mert a vér nemcsak a további szertartásokban nagy jelentőségű, hanem mint az áldozati lakoma egyik itala-étele is fölötte értékes. Hogy a felsőlozvai vogulok *a kiomló*

vért fatálban és csészékben fogják föl, már előbb (0451. l.) említettük, mihez még azt kell hozzátennünk, hogy ugyanezt írják az osztjákokról Novitzkij és J. B. Müller is (l. u. i. I : 095, 0130.). Gondosan ügyelnek arra, hogy lehetőleg az összes vért maguknak megszerezzék s a kiömléssel, vagy földre jutással mennél kevesebb vesszen belőle kárba. E végből Pallas szerint az északi osztjákok midőn a vért az edényben felfogják, *az állat szívét összeszorítják,* hogy így mind a vért kiadja (l. u. i. I:0147.), Noszilov szerint (У Вогуловъ: 31. l.) pedig *az állat nyílt sebét, a mint a kést belőle kihúzzák, gyorsan valami rongygyal betömik.* Magam a többször érintett felsőlozvai áldozatnál úgy láttam, hogy miután a szívén szúrt állat első nagy véromlása csillapodott, a nagy fatálban felfogott vért félrevitték, hogy gyors keveréssel megalvását megakadályozzák; aztán az állat hasának fölmetszésénél arra ügyeltek, hogy a még megmaradt vér mind befelé, az állat hasüregébe folyjon. Ennek következtében a belső testrészek, máj, tüdő, belek stb. eltávolításával az állat testürege vérrel telt medenczévé alakult, melybe a vogulok a mindenünnen lemetszett nyers húsdarabokat, mint valami mártásos tálba mártogatták s a mint csurgott a vértől ízletes falatként tömködték magukba, miközben össze-vissza mázolták arczukat, kezüket és ruházatukat.

Az áldozatból leginkább a vér az, mire az istenség vágyakozik s mivel neki a hívő leginkább kedveskedhetik. Már Guagnino említi 1578-ban megjelent könyvében, hogy a vogulok és osztjákok bálványaiknak szarvasokat áldoznak s hogy e z e k n e k v é r é v e l a b á l v á n y s z á j á t, s z e m é t és e g y é b t a g j a i t b e k e n i k (l. u. i. I : 073.). Szintígy tudósitanak Novitzkij, J. B. Müller és Pallas is arról, hogy az áldozati állat vérével *a bálvány száját bemázolják* s ezzel mintegy neki is enni adnak belőle (u. i. I : 095, 0130, 0147.), sőt Pápay Józsefnek fent (0450. l.) idézett közléséből kitetszik, hogy *a bálványt ábrázoló posztógöngyöleg is részt vesz a vér élvezetében.* Noszilov szerint (У Вогуловъ: 94—5. l.) a mint az áldozati állatot leölték, kiszedik *a veséjét, szívét, máját, agyvelejét s fülét s e testrészeket vérrel leöntve csészében viszik oda a bálványnak. Elsőben a samán járul eléje áldozatával, utána sorban a többi áldozók, mindnyájan letévén előtte csészéjüket, melyekből tömjénfüstként száll föl a belé-*

jük rakott meleg testdarabok párája. A mint így a bálvány elé lépnek, vad üvöltéssel esnek térdre s ismét hangzik az üvöltés, a mint a bálvány lakából kijőve visszatérnek. Egy Múnkeszben tartott házi véráldozatról szintén írja Noszilov (31—2. l.), hogy *az állat szívét, veséjét és kirántott fülporczogóit egy festett facsészébe rakva a házi bálványt tartó szekrény elé helyezték,* továbbá hogy a samán ugyanekkor *Csudatevő Sz. Miklós szentképének is bemázolta száját az áldozat vérével.* Hasonlót közöl Pápay József a vul-paszli bálvány számára rendezett áldozat leírásában (Jelent. 28. l.): «Az áldozati állatot — írja — a *loŋχ* elé helyezték s hárman hozzáfogtak a megnyúzásához. A mint ezzel a munkával elkészültek, *a samán kivette az áldozati állat szívét, máját és a veséket, ezeket aztán egy nyírhéjedényben a bálvány ele helyezte.* Az áldozati állat első részének darabjait az úgynevezett *jótevő emberek (jem verti χujŋen)* a jelenlevők közt kiosztották . . . hátulsó részét földarabolták s egy hatalmas vasfazékban a tűz fölé akasztották».

Régi források, így Witsen és Novitzkij művei arról tudósítanak, hogy az osztjákok a leölt áldozati állat vérével befecskendezik lakaikat (l. u. i. I: 072, 095.). Ennek a szertartásnak változatát ismerhetjük föl az irtisvidéki osztjákoknak Patkanovtól közölt ama szokásában (Irtysch-Ostj. I: 110.), mely szerint a samán, miután az áldozati állat nyakát átmetszette, *ennek vérével befecskendezi az oszlopot, melyhez az állat kötve volt, továbbá a közelben álló szent fákat,* úgy vélve, hogy minél magasabban éri ezeket a vér, annál kedvesebb fogadtatásra talál az istenségnél a bemutatott áldozat. Ugyane kutató értesít arról is, hogy az irtisvidékiek a nyírhéjedényekbe gyűjtött vér egy részét a tűzbe is öntik nyilván áldozatul a tűzistenségnek; továbbá hogy a halászati évad kezdetén rendezett áldozatoknál a leölt nagyobb állatok s kakasok vérét a vízbe eresztik a vízi istenség számára (u. o. 110—11.). Poljakov is tud róla (Путеш. 59.), hogy az osztjákok a víz urának tiszteletére levágnak egy kakast, juhot, vagy borjút s *beleeresztik vérének egy részét a vízbe,* míg az állat húsából maguk számára rendeznek lakomát. Egy tőlem följegyzett tavdai vogul néprajzi közlés (IV: 408.) szintén említi, hogy régebben *a levágott tehénnek a*

vérét a «Szent tó» (Ilpéŋ tō) vizébe bocsátották a «Vízi-Fejedelemnek» (Uť-kᶜąneu) áldozatul.

A. Erman értesít legelsőben arról, hogy az irtisi osztjákok a z á l d o z a t i á l l a t v é r é v e l s a j á t a r c z u k a t i s b e m á z o l j á k (l. u. i. I : 0166.). Ugyanezt írja a szurgutvidéki osztjákokról Dunin-Gorkavics (Изв. Р. Геогр. Общ. XL : 47.) egy 1898-ban tartott áldozat szemtanujának közlése nyomán. Némi megszorítással a kondai vogulokról ír hasonlót Infantjev (Вѣст. Евр. 29. évf. III : 552.), ki szerint t. i. ha egy e vidékbeli ember megbetegszik, valamelyik bálványnak bárányt, juhot, lovat, vagy más állatot hoz áldozatul s *ennek vérével bekeni a maga homlokát, a többi vért pedig a folyóba önti.* Pallas könyve szerint az északi osztjákok *az áldozati állat zsírjával kenik be a betegnek homlokát s fájós testrészeit* (l. u. i. I : 0148.). Az arcznak bemázolása az áldozati állat vérével lehet részben maradványa vagy változata a most már jobbadán bálványtalan déli vidéken a bálványarcz vérrel való bekenése régi szokásának, de bizonyára van része e vallásgyakorlat keletkezésében a vér csodás erejéről és hatásáról alkotott s az egész földkerekségen elterjedt népképzeletnek is.

Nevezetes néprajzi jelenség, hogy a nyugatszibériai ősnépeknél a v é r i v á s és n y e r s h ú s - e v é s szokása egész a jelenkorig fenmaradt. A vérivásra vonatkozólag már fentebb ismertettem Szorokinnak és Gondattinak közléseit (0451. l.) s leírtam e tárgyra vonatkozó személyes megfigyeléseimet is (0453. l.). Említi a vérivást még J. B. Müller (l. u. i. I : 130.), továbbá Patkanov, ki szerint (Irtysch-Ostj. I : 111.) az irtisvidéki osztjákok *az áldozati állat vérét bozasörrel vegyítve isszák,* mi az ősi vad szokásnak némileg enyhébb s úgyszólván modernebb alakulata. A nyershús-evést említi útleírásában (27. l.) Pápay József is, kinek jelenlétében a vul-paszli osztjákok egy áldozatul leölt rénborjút megnyúztak s «*azon nyersen majdnem az egészet felfalták*». Bőven ír e tárgyról különösen Noszilov, kinek ide tartozó közléseiből ide iktatjuk a következőt: «A rént egy percz alatt kivetkőztették meleg, puha szőrsubájából, a belső testrészeket csészékbe vetették, a bordákat szétvagdalták s ott feküdt az állat a padlón készen arra, hogy nyersen megegyék... Az áldozó samán segédei, kik evvel a munkával fáradoztak s

már könyökig voltak bemázolva friss vérrel, igazi szakértelemmel forgatták késeiket az állat belsejében s metszették ki a kedves falatokat: a májat, tüdőt stb., melyeket gyorsan a szájukba tolva mohón, a nélkül hogy megrágták volna, nyeltek le ... Majd sűrű csapatban odatelepedtek az állat testéhez a többi áldozók is, kik kezeikkel össze-vissza markolászták a húst, belepacskoltak a vérbe, mely mint valami csészében gyülemlett össze az állat bordái közt s a mi falathoz csak hozzájuthattak, azt amúgy véresen sietve bekapták s lenyelték. Némelyek fejükön keresztül a hátrább állóknak nyújtottak húsdarabokat, mások a vérbe dugdostak húsfalatot s azt gyorsan a szájukhoz emelték, egyesek pedig térdre ereszkedve közvetlenül a testből hörpölték a vért. A rén csakhamar elfogyott, a vér eltünt, az állat lábain már az öregek rágódtak s a fejét is vagdosták már, hogy a friss agyvelőhöz férkőzhessenek. Kivörösödve az izzadságtól álltak újra talpra a vogulok, kiknek ajka, arcza teljesen be volt mázolva vérrel, szemük pedig úgy ragyogott, mintha a sok vér élvezete őket megrészegítette volna» (У Вогуловъ: 31—2. l.). A mit az ily lakomára vonatkozólag fentebb (0453. l.) a magam észlelete alapján közöltem, avval kell még kiegészítenem, hogy midőn a vogulok nyers húst esznek, a levágott testrészt (pl. a czombot, vagy szügyet) nem vágják falatok szerint darabokra, hanem a falatot — ugyancsak ősi módon — a száj előtt kézben tartott darabról *fogukkal marczangolják le;* közben, ha keményebb a falat, segítségül veszik a kést, melylyel a nehezen leváló húsrészt *közvetlenül a száj előtt metszik le.* Végül utalunk e helyt is arra, hogy az északi vogulok az ősi hagyományokhoz hívebben ragaszkodó «*nyershús-szerű emberek*» (*ńārî' sir māχum*) fajtáját előkelőbbnek tekintik a «*főtthús-szerű emberek*» (*ponsėm-sir māχum*) fajtájánál, a mint azt fent (0227—8. l.) bővebben kifejtettem.

A vérrel és nyers hússal történő szertartások befejeztével, vagy ezekkel egyidejűleg történnek az előkészületek az áldozat második fontos részéhez, a f ő t t é t e l l e l való á l d o z á s h o z, illetve a fő áldozati lakomához, melynek az északi vogulban már nem *jir*, hanem *puri* a sajátos műneve s az ebből eredő igei származék: *pūrli*, vagy *pūrlaχti* «vértelen ételáldozatot rendez v. hoz» (pl. midőn a bálványról azt mondják, hogy szent

helyén: *tot ta χūtėχlawė, tot ta pūrlawė* «ott hajlonganak előtte, ott rendeznek számára ételáldozatot» II: 97.). E szónak Reguly-tól följegyzett adatai: *pōri* (*paul pori voari* v. *pūrlahti* «a falu lakomát rendez»), LV. *puor* v. *puri* «Hochzeitsopfer», *pōrli* «gastirt; pošivať» (= подчивать «megvendégelni»), *pōrlaum* «werde bewirtet; charoši kušeni postavut» (= «jó ételeket állítanak»), *pōrlahti* (za mertvavo) = «halottért áldozni». A kondai vogulban megfelelő szó: *pūr* «vendégség, lakoma» (пировство), ebből: *ńūp-pūr* «lakodalom, nászlakoma» (свадьба, пировство на свадьбѣ). *pūrlaγtəχ* v. *pūr äjəχ* «lakomázni» (пировать). Az északi osztjákban ugyane szó mása: *pąri* «ételáldozat, lakoma» (Pápay J.), az irtisiben *pora, porė* «unblutiges Opfer, d. h. Opferfest, Hochzeitsfest, Gastmahl» (*ēva-porė, paχa-porė* «ein Frauen- u. Burschenfest» Patk.).*) Azokon a déli tájakon, a hol vért már nem isznak s nyers húst nem esznek, az áldozat voltakép csak erre a részre szorítkozik. Az áldozati állatot, illetve annak megmaradt részeit fölvagdalják, a húst a csontokkal és zsiradékkal együtt «egy akasztóíves hét üstbe» (*akw' nurpä sāt pūt* II: 17, 18, 260.) rakják, ezeket a szent tér «hét nyelvű (lángú) szent tüze égő tűzhelyén» (*sāt ńelmėp jelpiŋ nāj tēnė āräś* II: 404.) alkalmas módon a tűz fölé akasztják (*taγätawėt* II : 18.) s így a húst megfőzik. Erről a műveletről mondja az osztják hősének (Pápay J. Osztj. Népkgy. 41.), hogy «a fürtös lovat ölt nép [között], az arczos (szépséges) lovat ledöntő nép [között] a vágó ember vagdal, az üstfőző ember üstöt főz; hőségük vizében [majd] elvesznek, izzadságuk vizében [majd] elvesznek». Midőn a hús eléggé megfőtt, következik a bálványnak megvendégelése az edényekben *(āni)* eléje tett főtt hússal és zsírral. «A legjobb részeket kiválasztva — írja Novitzkij (l. u. i. I: 096.) — *megkenik velük a bálvány száját*», míg J. B. Müller szerint (u. i. I : 0130.) a bálvány száját a *zsírral* kenik. Patkanov az irtisvidéki osztjákokról azt közli (Irtysch-Ostj. I : 110.), hogy «*a főtt húst edényekben az istenség, vagy az imádott termé-*

*) E szó eredetére nézve figyelembe veendő adat a telengut-tatár *pura* «áldozati állat» (жертвенное животное, назначенное на заколенiе Verbitzkij), mint ezt már volt alkalmam jelezni (u. i. I: 091.).

szeti alakulatok (sziklaormok, szent fák stb.) elé helyezik nyugat felől s miután sok fő- és térdhajlongással őket arra kérik, hogy vegyenek részt a lakomában, végül azt maguk fogyasztják el». Ez az az «ételáldozatos edény, ételáldozatos üst» (*puri-āni, puri pūt* II: 159, 180, 256, 420, 421.), «ételáldozatos vánkosú (ételáldozattal megrakott?) hét üst» (*pāri vosnaŋ lābẹt pūt* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 253.), melyet az énekek előadása szerint «a ladikkal járó ladikos ember, a szánnal járó szánas ember» a bálvány elé «*ültet*», illetve odaállít (*puri-ānil, puri-pūtėl voss ūnttawėm* II: 159; *puri-āni, puri-pūt oss ūnttāli* II: 180; *sēŋkwiŋ pūt sēŋkwėl, χān, ūnttawėm* «gőzölgő üst gőzével ültetnek v. vendégelnek engem, királyt» II: 404.) s melyről megelégedéssel hangoztatja az istenség, hogy «a folyón lefelé menő ember, fölfelé menő ember *ételáldozatos edényének, ételáldozatos üstjének gőzét ím itt* (szent helyemen) *fogadom, ím itt fogyasztom* (*puri-āni, puri-pūt sēŋkwä tit ti viśśentilėm, tit ti χōltilėm* II: 256, 420.), vagy hogy «*a gőzölgő edény gőzét fogadom, a füstölgő üst* (v. *edény*) *füstjét fogadom*» (*sēŋkwiŋ āni sēŋkwä vīγėm, posimiŋ pūt posimä vīγėm* II: 421; *posimiŋ āni posimä vīγėm* II: 17, 18; *sēŋkwiŋ āni, sēŋkwiŋ pūt sēŋkwä vīγėm* II: 260.) s szintígy az osztják idéző igében «a gőzölgő edény három eleségét (?) itt vettük, a gőzölgő üst három eleségét (?) itt vettük» (*šuwėŋ āni χōlom sōri tata vuleu, šuwėŋ puti χōlom sōri tata vuleu* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 276.). Az egykori permi voguloknak e tárgyat illető áldozati szokásai közül tudomásunk van GEORGI nyomán arról, hogy *az áldozati állat megfőtt fejét és szívét egy tálban, a többi húst egy másik tálban, vagy dézsában s annyi bozasört, vagy pálinkát, a mennyije csak az áldozónak van, az áldozati tér asztalára helyeznek* a láthatatlan szellem tiszteletére. Aztán az állat agyvelejéből és faggyújából meggyújtják a fent (0442. l.) leirt módon a *tir*-t, melynek világánál sok hajlongás és földreborulás közben elmondják imádságaikat; majd még mielőtt az áldozati tűz elhamvadt volna, *szétosztják az áldozati állat fejét és szívét az áldozók közt*, kiknek mindegyike imádság és hajlongás kiséretében eszi meg a maga részét, végül minden áldozó részesül *egy korty italban* is, melyet szintén ily módon vesznek magukhoz (l. u. i. I: 0154.). Az áldozati állat fejére történik hivatkozás a kondai imádságban is, midőn

az áldozó azt mondja, hogy «a kezében lovat tartó férfi *lófejjel emlékszik meg rólad (lø-päŋkėn ärilqun)*, a kezében tehenet tartó férfi *tehénfejjel emlékszik meg rólad*» (*sqør-päŋkėn ärilqun* II: 378.). A mint az áldozat szertartásos része befejezést nyert, következik a lakoma nagy vigalom, éneklés és ujjongás között. A mit künn az áldozó téren meg nem ehetnek, hazaviszik s odaadják az asszonyoknak, gyermekeknek és szomszédoknak, kik az áldozaton jelen nem lehettek s *megvendégelik vele a házi bálványt is zsírosra kenvén szája táját* (l. u. i. I: 0130, 0148.). A permi vogulok GEORGI szerint otthon, a faluban rendezték az áldozati lakomát rendesen az áldozati nap délutánján, miután a főtt húst s az italokat az áldozati térről hazaszállították. Ennél kezdettől fogva részt vettek az asszonyok és gyermekek is mindenféle mulatság, ének, táncz és játék között; «közben jócskán lerészegedtek is, de nem veszekedtek» (l. u. i. I: 0154.).

A lakoma után a z ü s t f o r r ó v i z é t a z á l d o z ó t é r e n, v a g y a n n a k k ö z e l é b e n á l l ó f i a t a l f a t ö v é h e z ö n t i k. Erről szól egy szigvavidéki hősénekben a bálványistenség következő intézkedése: «Miután a gőzölgő edény gőzét fogadtam, *egy íves hét üstöt akassz föl, vizet forralj bennük; ha az üstök felforrnak, ujonnan növekedő fiatal fa tövéhez, oda öntsd azokat: a gőzölgő üst gőze hadd szálljon föl Felső-Aranyos atyádhoz*» (*lil'pėli' jänimėnė māń jiw-titėn, tū sąsėn: sēŋkwiŋ pūt sēŋkwä Numi-Sorni āsėnnė nāŋχ oss pūχėti* II: 260.). Említi e szertartást egy ugyanazon közlőtől származó istenidéző ige is (II: 358.). Hogy az északi osztjákok az áldozati tűz fölé helyezett vasfazék zsíros levét a tűzre öntik s ez az áldozat befejezését jelenti, azt már fentebb (0443. l.) említettük.

Hosszú ideig fenmaradó emlékei a véráldozatnak a z á l d o z ó t é r t k ö r n y e z ő f á k r a f e l a k a s z t o t t á l l a t b ő r ö k, k o p o n y á k é s s z a r v a s á g a k. Többször találunk hivatkozást e szokásra a mythikai népköltésben. «*E háromszáz szarvas állatom bőreit* — mondja hősénekében az Ajäsz-istenség — *ujonnan nőtt kis fa ágára akasszátok föl, e tarka ló bőrét szintén oda akasszátok föl: Felső-Aranyos atyátok jó szemmel fogja nézni, Felső-Aranyos apátok kegyes szemmel fogja nézni*» (*ti χūrėm sāt āńtiŋ ujim sąwänä jilpėl' jänimėm māń jiw-tąwėn nāŋχ taγätän... Numi-Sorńi āśän portiŋ sam sunsi, Numi-Sorńi jäγän pamiŋ*

sam sunsi II : 17.). Szintígy a lopmúszi istenség: «Egy kötélre kötött hét szarvas állatotokat, hét patás állatotokat Felső-Aranyos atyátoknak oda öljétek le: gőzölgő edénynek gőze, füstölgő edénynek füstje hadd hatoljon föl; *e szarvas állat, patás állat bőreit aztán újonnan nőtt kis nyírfára akasszátok föl (ti āńtiŋ uj, toχχiŋ uj sḁwånä tūl ľiľpėľ jänimėm māń χāľnė nḁ̄ŋχ täγätän)*: ezután a Kór ruhaszárnya, a Betegség ruhaszárnya elsímul» (II : 283.). A Paszėt-bálvány idéző igéjében is találjuk: «*E szarvas állatokból álló hét véráldozatotok bőrét Felső-Aranyos atyátok felé függesszétek föl: Felső-Aranyos atyátok hadd nézdegélje*» (*ti āńtiŋ uj sāt jir sḁwän Numi-Sorńi āśän-numpėl nḁ̄ŋχ-täγätän: N. S. āśännė oss sunsilawė* II : 421.). A «menyikém-énekben» magasztalt áldozó tér dicsősége, hogy «*melyen medve üstöke ne függne: egy olyan ágacskája sincsen, melyen jávor üstöke ne függne: egy olyan ágacskája sincsen*» (IV : 94.). A néprajzi források közül legelőbb Witsen említi, hogy az obi osztjákok a lóáldozat «*bőrét, lábait és fejét felakasztják a bálvány tiszteletére* az istenség bálványtemplomában» (l. u. i. I : 071.). Szintígy írja Novitzkij, hogy «*az áldozati állat bőrét a fejével s a térden alul eső lábrészeivel együtt díszül és örök megemlékezésül a bálványtemplomok fölött fölakasztják a fákra,* mely czélra a legerősebb s legkevésbé korhadó fákat szemelik ki», valamint hogy a pelimi istenség szent fáján «annyi *lóbőr volt fölakasztva,* hogy csodálni lehetett, miként bír el ez a fa annyi sok terhet» (l. u. i. I : 096, 0103, továbbá Pallas közlését u. i. I : 0147.). J. B. Müller szerint a fára akasztott bőrön nemcsak a fej és alsó lábrészek, hanem a *fark* is rajta marad (u. i. I : 130.). A *magas fákra akasztott ló- és kecskebőrökről* említést tesz a Csuszovaja mentén lakó vogulok hitéletének leírásában Yssbrandt is (u. i. I : 078.). Sok helyt az áldozati állatbőrök nem magukon a fákon, hanem reájuk helyezett *keresztrudakon* lógnak, a mint ez Noszilov könyvének egy képén (161. l.) is látható (l. u. o. 53. l.). Infantjev a Felső-Konda vidékén, Orontur közelében látott egy áldozó téren ily *magasban elhelyezett keresztrudat,* melyen félig rothadt állapotban *egy rénszarvasnak s egy báránynak a bőre függött a fejjel és patákkal együtt. A bárány jobb füléhez egy szalagocska volt odakötve, melybe egy kis ezüstpénz volt göngyölve* (Вѣстникъ Евр. 29. évf. IV : 259.). Különös elhelyezését az

áldozati rén bőrének közli Poljakov (Пyтеш. 116.), ki az obdorszkvidéki osztjákoknál olyan *szánt* látott, mely be volt borítva egy rénnek a teljes bőrével; a rénnek a feje a szarvakkal együtt rá volt erősítve a szánra s a lábak a patákkal együtt a bőrön függtek. Ez a rénbőr a szánnal együtt nyilván vallásos czélnak volt szentelve, sőt a leíró szerint valamely magasabb hatalomnak lehetett személyesítése. Csak Witsennél találunk tudósítást arra nézve, hogy a keleti osztjákok *hősök tiszteletére farkasbőröket* aggatnak, «mivel ezek ilyen állatot is meg tudtak ejteni»; továbbá hogy áldozó berkeikben *medvebőrök* is csüngnek, melyekhez úgy mint a lóbőrökhöz nyilat és íjjat tesznek (l. u. i. I : 073.). A «menyikém-énekben» említett áldozó tér leírásában előforduló *uj χąjä* «állat üstöke» szót (IV : 94.) a *sus χąjä* «jávor üstöke» mellett szintén «medve» üstökére (illetve bőrére) értem, mivel *uj* és *sus* mint párhuzamos kifejezések másutt is (pl. III : 521.) medvére és jávorra vonatkoznak (v. ö. még III : 194.). A felakasztott áldozati bőr E. Hoffmann szerint (Nördl. Ural XXVIII. l.) a *samán tulajdona* s Patkanovnak is tudomása van arról (Irtysch-Ostj. I : 110.), hogy a samánok az ilyen bőröket, miután egy ideig az áldozó téren függtek, eladogatják.

Az áldozati állat levegőben rothadó bőréről lehulló szőrnek, a mint azt a szél az erdőbe, vagy vízbe röppenti, jelentősége van: «*Ha erdőbe jutott farka szőre volna:* — hangzik egy idéző igében — az ott szájában ételfalatot hordó, *szökő nyuszt gyanánt ugrándozzék; ha erdőbe jutott sörényszőre volna:* az ott szájában falatot hordó, *szökő evet gyanánt ugrándozzék; ha vízbe jutott farka szőre, sörényszőre volna:* az ott aranyos hátszárnyú, hátszárnyas *hal gyanánt úszkáljon!*» (II : 344.).

Igen elterjedt szokás, hogy az áldozati állat koponyáját szarvastúl valamely fára, vagy karóra tűzik. Pallas könyve szerint ez főkép a betegért való áldozatnál történik, a midőn t. i. a bőrt közönséges czélra használják föl, ellenben *a rénnek koponyáját szarvaival együtt egy karó hegyibe dugják* (l. u. i. I : 0148.). Georgi szerint *a koponyát egy közeli fára akasztják, vagy pedig egy fiatal fához támasztják* (u. i. I : 0154.). A fiatal fának szerepét az áldozó téren fentebb (0441. és 0459. l.) is láttuk.

Ugyancsak GEORGI nyomán van arról tudomásunk, hogy az egykori permi vogulok az áldozat csontjait elásták s ugyanezt cselekedte a jámborabb ember a *bőrrel* is, melyet külömben a háztartás czéljaira használtak föl. Más eljárást követtek, ha *ló* volt az áldozati állat; ennek ugyanis csontjait elégették, bőrét pedig az erdőben akasztották föl. Az elásás, vagy elégetés alól csak az *állat feje* volt kivéve, melyet miután belőle az agyvelőt külön égetés czéljából kivették (l. fent 0442. l.), megfőztek s a kifőtt koponyával úgy bántak, mint az imént jeleztük. Más vidékeken az áldozat csontjait csak együvé rakják s úgy őrzik, miért is *az áldozó tereken rendesen nagy halommal gyűl egybe a csontok, szarvak és koponyák tömege* (l. POLJAKOV: Путеш. 113.). NOVITZKIJ olyan eljárásról is tud, hogy a csontokat apró helyiségekbe rakják s ott őrzik, azt vélvén, hogy «nem illő az áldozat csontjait tisztesség nélkül összeseperni». Különösen kiemeli NOVITZKIJ, hogy a pelimi bálvány házikója mellett «*volt még külön is egy efféle bálványtartó, melyben tömérdek csont őriződött*». «Midőn okát kérdeztük annak — így folytatja — hogy mily czélra történik a csontok ily egybegyűjtése, az együgyűbbek közülök azt az oktalan feleletet adták, hogy *szűkös és inséges alkalmakra tartogatják és készítik elő ezeket eledelül a bálványnak;* az okosabbak ellenben azt mondják, hogy *a bálványnak ételre van szüksége* s midőn őt a tisztelet és becsülés kifejezése gyanánt áldozatra érdemesítik, nem méltó eljárás, hogy azt a mivel megtisztelik, elsöpörjék; hanem az illő, hogy megőrizzék» (l. u. i. I: 095, 0103—4.). Nagyon lehetséges, hogy a csontok megőrzése csakugyan a bálvány számára félretett tartalékétel gondolatával történik; mert az emberek lakomáinál is emlegetik az énekek, hogy a «húsos hét» *(ńąwľiŋ sāt)* eltelte után a «csontos hét» *(luwiŋ sāt)* következik, midőn t. i. az emberek már a csonton rágódnak s jobb étel híján evvel is beérni kénytelenek. Valószínűleg áldozati csontoknak ily gyűjtőhelyei lehettek azok a *rén- és jávorszarvakkal és csontokkal telt barlangok* is, melyekről LEPECHIN és más régi források nyomán fentebb (0444. l.) volt alkalmunk megemlékezni.

Befejező szertartása az áldozatnak az istenséghez intézett búcsúkiáltás, illetve a bálványszellemnek útjára való elkisérése *(parnė)*. Már fent (0448. l.) idéztük

Ajäsz-isten hősénekének zárószavait, melyek szerint midőn az áldozók az istenség szent helyét elhagyták, «*éles hangú hangos kiáltást kiáltottak: Felső-Ég a mi atyánk, Felső-Aranyos a mi apánk kiáltásunk szavát hadd hallja meg!*» Ugyane tárgyról E. Hoffmann könyvében (Nördl. Ural XXVIII. l.) azt olvassuk, hogy az osztjákok a lakoma után «a szent sátorba mennek s ott *két sorba helyezkedve hou, hou! kiáltásokba törnek ki, mi közben ide-oda mozognak s kezeikkel tapsolnak;* addig tart ez a kiáltozás, meddig csak erejük bírja». Itt nyilván a vendégül látott bálványszellem vonul el a vendéglátók sorai között s neki szól a barátság jeleivel kísért hangos üdvözlés. Pápay József fent (0443. l.) idézett közlése nyomán is tudjuk, hogy az obdorszkvidéki osztjákok *kaj! kaj! kąląj!* kiáltásokkal fejezik be az áldozati szertartásokat. Régibb források szintén tudnak arról, hogy a bálványszellemet búcsúüdvözlésekkel kísérik az áldozó térről való távozásának útjában. Így írja Novitzkij, hogy az osztjákok «a lakoma után *hála jeléül botjaikat a levegőbe dobálják;* azt tartják ugyanis, hogy ily módon a tisztátlan szellemet, melyet a bálványban istenítenek s mely *velük együtt ülve részt vett a lakomában, ezután pedig a levegőbe emelkedik, távozó útjában kísérik*» (l. u. i. I : 96.). Az «Obi öreg» bálványának leírásában külön is kiemeli e szerző, hogy miután a tiszteletére rendezett áldozati lakomát befejezték, «szokásuk szerint hála jeléül botjaikat a levegőbe dobják; *őt pedig tisztességadással előveszik, mint valami érdemes tárgyat egyik bálványtemplomból a másikba viszik s míg kísérik, külömböző ördöngös játékokat űznek*» (u. i. I : 098.). J. B. Müller szerint midőn az osztjákok ilyen alkalommal *botjaikkal a levegőben hadonáznak, egyúttal teli torokkal kiáltoznak ily módon kísérvén levegői útjára a megvendégelt bálványszellemet s egyszersmind megköszönvén neki a kegyességet, hogy lakomájukon részt vett* (u. i. I : 0130—1.). Pallas műve szerint is az áldozat búcsúművelete alkalmával «*mindenki teljes erejéből kiáltoz s kezeivel a levegőbe integet* így fejezvén ki hálóját és üdvözletét az istenségnek azért hogy lakomájukon résztvett» (u. i. I : 0147.).

A véráldozat tárgyalásának befejezéséül utalnunk kell még arra, hogy a vogul-osztják hősénekekben a győző hasonló szertartásokkal végzi ki harczi ellenfelét, mint

a minők a véráldozatnál szokásosak, továbbá hogy ugyanily szokásokkal találkozunk a medve leterítésénél nemcsak az énekekben, hanem a vadászgyakorlatban is. Mielőtt a felülkerekedett hős «férfi torokcsutkáját keresztülszúrni való szent vasát» (*k'əm-tōk' pūtėnė jelpiŋ kēr* II : 233.), a «keskeny kést» (*qśśä śoχri* II : 219.) a letepert fél torkába döfné, *e kést Felső-Ég atyjához felnyújtja* (*Numi-Tqrėm jäγän nqŋχ-taktitä* II : 219.) s az ellenfél fejebőrét, illetve «lelkét Felső-Ég atyjához fölkiáltja» (*lėlėtäm Nəm-Tōrėm jäγėtän nəŋk'al' qjγitė* II : 233.) ilyeténkép szólván a hősének szavaival: *Ilyenféle fényes szemű* (ragyogású) *napon ilyenféle neves fejedelem fejebőrét ím néked kiáltom föl*» (*ti χuripä posėŋ sampä χqtėl ti χuripä namiŋ qtėr puŋk-sqwä naŋėnnė tė rqŋχilėm* II : 219; l. még u. i. I : 0386. l.). Ez egészen olynemű eljárás, mint midőn az áldozati állatot leölés előtt üvöltéssel vagy kiáltással az istenségnek fölajánlják. Szintígy emlékeztet a legyőzött ellenfél fejebőrének lenyúzása és fára való akasztása az áldozati állat bőrének és koponyájának felakasztására, a minthogy nyilván mindkettőnek egy a czélja, hogy t. i. az adomány folyton az istenség szeme előtt legyen. Az ellenfél lenyúzott s fán libegő fejebőréről többször találunk említést a följegyzett vogul-osztják népköltési anyagban. Részletes előadásban szól felőle különösen a Szoszvaközépi-isten hőséneke: «Neves kardomat, híres kardomat — hangzik ebben — öt ujjú ujjas kézzel megfogtam, oda futottam: Neves fejedelem a neve, híres fejedelem a híre, Rénbikaszarv-íjjas öregnek (az ellenfélnek) *fejét ím levágom, hét hajú hajas fejebőrét ím lenyúzom (sāt ātpä ātiŋ puŋk-sqwä ti nujėmtilėm), nyusztprémes, hódprémes övemhez oda akasztom;* később ismét — eme mögös házam mögében egy tőből fakadt hét veresfenyő áll — nyusztprémes, hódprémes övemből ím elővettem s *amaz egy tőből fakadt hét vörösfenyőre ím fölhágatom (nqŋχ ti χāŋχtilėm), ím fölakasztom; obi csüllőmadár, tavi csüllőmadár himbálkozása módjára hadd himbálja ott fenn a szél (Ās-χaleu, tūr-χaleu vōtlaŋėn numėn oss vōtawė);* Szoszva-középi öregnek neves fejedelem nevem, híres fejedelem hírem ebből hadd lássák» (II : 165—6, 169—170, 172, 174—5.). A «Neves fejedelem» hősénekében leírt bosszú-hadjárat oka, hogy az ifjú hős atyjának «az Ob szigetén *sirály pelyhe módjára fújja*

a szél feje bőrét» (*śirä-pun jarėn puŋk-sąwä tot vōtkätä* II: 85—87.), vagyis hogy az ellenfél atyjával ezt a csúfságot művelte. A múnkeszi Hadisten Regulytól följegyzett osztják hősénekében ugyanez eseményre vonatkozik a következő részlet: «Ha volt atyja, *az apjának hajdan a varjuorr rajzos sötét Ural oldalát őrző kőszemű, vasszemű hét vichli e szán orra módjára görbült (?) vörösfenyő tetejére sok fürtben dús feje bőrét tavi csüllőmadár, obi csüllőmadár himbálására ím oda akasztotta»* (*ār sēwi χolvŋ oχ-soγol ląr-χaleu, Ās-χaleu vᵘątlaŋen tata śi vᵘąrtltėm* Pápay J. Osztj. Népkgy. 20, 23.). Egy irtisi-osztják hősrege is említi a legyőzött felek fejebőrének lenyúzását (Patk. Irtysch-Ostj. II: 60, 72.), mely végzetnek elkerülése czéljából a múnkeszi Hadisten vogul hősénekében a lenyilazott zürjén fejedelem *kopár kővé váitozik* (II: 193.). A néprajzi források közül tudomása van a régi vogulok és osztjákok e hadi szokásáról Gondattinak, ki szerint (36, 23. l.) az egykori hősök *legyőzött ellenfeleiknek fejebőrét mindig lenyúzták,* hogy mindenki láthassa, hogy kiki közülök hány ellent pusztított el; e mellett *megették az ellenfélnek szívét és máját, hogy a megöltnek összes ereje átmenjen beléjük s hogy az többé föl ne támadjon.* Bőven ír e tárgyról a népköltés adatai alapján Patkanov is (Irtysch-Ostj. I: 150.). Hogy a vogul-osztják ember *hős ellenfélnek tekinti a medvét is* s midőn ez állatot leteríti, *«fürtös fejét» ép úgy «felkiáltja Felső-Ég atyjához», mint egykor a harczban legyőzött bajtársáét,* azt már volt alkalmunk röviden érinteni (l. u. i. I: 0387.). Tudvalevő, hogy miután a medvét lenyúzták, *bőre az épen hagyott fejjel együtt* különös tiszteletnyilvánítások és ünnepi szertartások tárgya, melyeknek végeztével az az áldozó térre jut.

Mindebben annak nyomát láthatjuk, hogy valamikor nem hiányzott a vogul-osztják vallásgyakorlatból az emberáldozat sem, melynek bizonyára főkép idegenek, különösen elfogott vagy legyőzött ellenségek lehettek tárgyai. Néhány adatot ehhez a néprajzi források is szolgáltatnak. Így közli Strahlenberg, hogy az osztjákok évenként egy leányt fojtanak az Obba a vízi istenségnek való áldozatul (l. u. i. I: 0136.). Beljavszkij értesülése szerint az obdorszkvidéki osztjákok és szamojédok a Fehér-sziget (Бѣлый Островъ) közelében valami homokzátonynál *a vízi istenségekkel való közlekedés czéljából meg szoktak fürödni,* majd ki-

jövén a vízből, ide *rézdarabot vagy rézpénzt dobnak*, a gazdagabb osztjákok pedig bőséges *rénáldozatot* is hoznak, a midőn *az állatokat a vízbe fojtják* (u. i. I : 0156.). Minthogy a vogulok és osztjákok közt ritkán akad úszni tudó s folyókban fürdeni sem szokásos náluk, az Obban való megfürdés az istenség tiszteletére itt nyilván az *önfeláldozás jelképes művelete*. Hasonló esetről tudósít POLJAKOV (Путеш. 62.), melyben egy osztják, hogy a lelkiismeretét terhelő bűnöktől megtisztuljon, a Világügyelő-férfiú szent helye tájékán, a bjelogorszki örvényben *kétszer alámerült* s épen került ki a vízből; midőn pedig ugyanezt harmadszor cselekedte, odaveszett. Szintígy jelképes cselekedetek, midőn egy *csomó emberhajat*, vagy *a subából kihúzott szőrszálat* áldoznak a bálvány tiszteletére, miről MIECHOV, WITSEN és YSSBRANT tudósítanak (l. u. i. I : 061, 073, 080.); ez esetekben ugyanis a kihúzott haj-, vagy szőrszál mint pars pro toto ép úgy szolgál az egész ember helyettesítésére, mint a hogy a bálvány mellé *egy csomó lószőrt* helyeznek (u. o.) egy lóáldozat jelzésére.

V. PAVLOVSZKIJ közlései nyomán (Вогулы: 206—9. l.) a vogul-osztják emberáldozatnak több történeti hitelességgel igazolt esetéről is van tudomásunk. Egy okirat szerint 1618 szeptember 26-ikán megjelentek Нуксьйко Кванинъ, Ебелко és Хрокумко felsőkondai vogulok (kiknek nevében a *-ko* végzet nyilván az osztják *k'o, χo* «ember») a pelimi vojvodáknál, hogy engedjék meg nekik, hogy *egy embert megölhessenek az «ő böszörmény hitük szerint való imádkozás alkalmával a vörösfenyőnél»* («для моленія по ихъ басурманской вѣрѣ у лиственницы»). A vojvodák ezt megtiltották, de hírül hozták nekik, hogy Ебелко és társai mégis «*megöltek egy gyermeket* s a vörösfenyőnél a jurtákban imádkoztak» (малаго убили и у лиственницы въ юртахъ молили). A pelimi vojvodák erre Янъ Кисленскій s más felsőkondai vogulok tanuságtételére hivatkozva felírtak ez ügyben Mihály Theodorovics czárhoz, de hogy ez miként nyert elintézést, arról nem maradt följegyzés. Megemlítendő itt, hogy PÁPAY J. szíves közlése szerint az északi osztjákok közt is fenn maradt annak emlékezete, hogy *a pelimi istenségnek egykor nagy vésznek idején gyermeket áldoztak*. Шишонко permi krónikájában olvasható, hogy a «szoszvai osztjákok», vagyis vogulok az 1661-ik évben az egész voloszt (kerület) ré-

széről *egy «osztják gyermeket» vásároltak a «cserdini osztjákoknál»* (voguloknál), *hogy a szoszvai bálvány számára leöljék.* Az 1663. évben viszont a cserdini vogulokról mondja egy följegyzés, hogy *a bálványnak bemutatott áldozatkép egy fiúcskát öltek meg,* midőn az uralkodó ellen való lázadásra szervezkedtek. Ugyanily ügyben tesz jelentést a XVIII. század elején a berjozovi vojvoda, mely szerint a vogulok hogy az uralkodó ellen tervezett összeesküvésük sikerüljön, bálványaik segítségéhez folyamodtak s ennek biztosabb elnyerésére a szoszvai benszülötteknek *egy nőt adtak oda a bálvány számára való áldozatul.*

Hogy a *szamojédok* közt dívtak egykor emberáldozatok, annak a följegyzett vogul népköltési anyagban is akadunk két bizonyító adatára. Az egyik a Világügyelő-férfiú gyermekkorának az a regéje, mely szerint midőn őt a «nyusztos szamojédnak» eladták s ez őt vásárolt rénszarvas módjára pányvakötélen a szánhoz kötve vonszolta haza, a gúnyolódó ifjúság a falvakban e szavakkal fogadta: «Gazdácskánk *harmadik tele áldozatul fogadott réntulokját ím megszerezte*». Később ki is adta a gazda a parancsot legényeinek, hogy «az áldozó teret rendbe hozzák» s az áldozatul leölendő gyermeknek «*puha nyelvecskéjét s puha szemecskéjét*» kedves falatul neki hozzák; azonban máskép fordult a dolog, midőn az ifjú felsőbb segítséggel hirtelen hőssé lesz s így érkezik el gazdájának áldozó terére. Erre t. i. az ifjú az áldozó liget szent fáit darabokra vagdalja (l. fent 0440. l.), majd gazdája fiát apróra szeli, nyelvét-szemét kimetszi s így apjának a térdére helyezi (II: 108—115.). A másik idevágó adat a kondai fejedelemről szól, kit hősénekében a győzelmes szamojéd had összeaprítva egy lóbőrtömlőbe helyez, evvel a bálványok háza elé vonul s ott a tömlőt az ablakon át bedobva a bálványt ily szavakkal köszönti: «*Mi neked eleven szemet, eleven fület, eleven kezet-lábat hoztunk!*» (II : 231.).

2. Az étel- és italáldozat: *pūri*.

A *pūri* névvel jelzett vértelen áldozatról, mint a véráldozat *(jir)* kiegészítő részéről már fentebb (0456—7. l.) volt alkalmunk tüzetesen szólani, hol egyszersmind kimutattuk a *pūri* szónak és származékainak alaki változatait, valamint ezeknek

jelentésbeli eltéréseit. Az ily ételáldozatokon kívül nagy szereplűek a vogul-osztják vallásgyakorlatban azok is, melyekben előzetes vérbemutatás nélkül főtt, nyers, vagy szárított hús, továbbá főtt és sült ételek, zsír és italok, jelesen pálinka vagy bozasör szerepelnek. «Az istenkére ügyelő ember» *(nāj-ātėrnė susnė χum)* — mondja egy felsőlozvai néprajzi közlés (IV : 407.) — «gyakorta szokott ételáldozatokat bemutatni *(pūrlaχti)*». Ilyenkor «*húst, vagy halat főznek, aztán [a főtt ételt] csészékbe merik s a bálvány elé helyezik (pupχ‘ ēli-pālt ūnttawė), hogy forró párája, erős (legjava) párája nekie jusson (isėm äpä, portiŋ äpä tawän voss joχtχati)*. Majd erre szerencsét *(sāt)* kérnek, úgy mondván: Ép kézzel, ép lábbal tarts meg bennünket! Így két-három pillanatig áll ott az ételáldozat, mire onnan elveszik s megeszik». Ez az ételáldozat közönséges módja, melynek apróbb ügyeknél s alsóbbrendű bálványoknál van helye. A házi bálványok elé minden főtt ételből helyeznek áldozati csészét. Megállapított napokon s időközökben *kötelező az ételáldozat a halottak tiszteletére a sír mellett* (l. bővebben u. i. I: 0198. l.), mely műveletnek igei nevezete: *ūnttėli* vagy *ūnttėlaχti* «ültet, odahelyez (t. i. áldozati csészét)», az alsólozvai vogulban *tas uttaluχ* = «halotti tort tartani» (tkp. «csészét helyezni»); Reguly szótári jegyzeteiben: *ūnti, ūntalahti* = «postavit» (állít, helyez t. i. áldozati edényt), «pominat» (emléklakomát tart egy halott tiszteletére). Többször esik szó az énekekben a l ó z s í r r a l, vagy h a l z s í r r a l telt e d é n y e k r ő l, továbbá l ó c z o m b r ó l, l ó s z ü g y r ő l s rénhúsról, melyeket ételáldozat gyanánt nyújtanak az istenségnek. Így említi a «keresztségbe térés» énekének embere, hogy «*mit atyja szokott volt állítgatni, a csikózsírral bőséges tál* (Reg. *jäu uttilm ńąor vuoi šuńing tąas*) ezután (t. i. a kikeresztelkedés után) Târėmnak ezredik napjáig (azaz: mindörökre) elmaradt» (IV: 127.). A medveénekben mondják az istenkép áldozattal ünnepelt állatra vonatkozólag: «*Jeges zsír jószágát, fagyos zsír jószágát helyezik eléd (jāŋkėm vōj šuńkwėl, pōl'ėm vōj šuńkwėl ūnttawėn); hízott ló félczombjával (ágyékrészével), hízott ló félmellével tisztelegnek előtted*» *(tuläm lū sāŋk-pālėl, tuläm lū ma'il-pālėl jorlėptawėn* III : 212.), vagy: «*Csikózsírral bőséges tálat, lófi-zsírral bőséges tálat láttam*» *(ńawėr-vōj šuńiŋ kiwėr, sūpėl-vōj šuńiŋ kiwėr sussėm* III: 221, 342.). Szintígy az osztják

medveénekben: «*A tavi zsírral teli, a halzsírral teli sok nyírhéj-csésze (l̥ā̊r·voji tēl̥ėp, voś-voji tēl̥ėp ār sōn)* sokját hozzák, a . . . *rénbika-hússal teli sok tál (šaš-χā̊r ńoγi tēl̥ėp ār ān)* sokját hozzák, a foga megnőtt fogas állatfiacskám orra elé sokat helyeznek» (Pápay J. Osztj. Népk. 256.). A kondai fejedelem hősénekében midőn a nők a bálvány elé ételáldozatot bemutatni *(pūrlaχtəχ)* jönnek, a legyőzött fejedelem összevagdalt testrészeit dobják eléje, mondván: «Mi neked *eleven szemet* hoztunk *(lėlėy sämėl tạtsėnạu), eleven fület, eleven kezet-lábat* hoztunk» (II:231.).

H a l á l d o z a t r ó l a néprajzi forrásokban találunk többször tudósítást. Így említi már Witsen, hogy az erdőben felállított bálvány előtt a keleti osztjákok «*halat és más étkeket áldoznak*, ezeket aztán hazaviszik s maguk megeszik» (l. u. i. I: 074.). Fentebb (0425. l.) idéztük Novitzkijnak azt a közlését, mely szerint az obmelléki osztjákok midőn a tavaszi halászat kezdetén a tengerből jövő *nyelmalazacz* első példányát kézhez szerzik, ezt az «Obi-öreg» bálványának mutatják be áldozatul olykép, hogy midőn megfőzik, vele *a bálványnak orrát és száját megkenik*, hogy előbb ő lakjék jól vele s utóbb a halat maguk megeszik. J. B. Müller szintén írja, hogy az osztjákok «*eleven halat* helyeznek áldozatul a bálvány elé s azt, miután egy ideig a bálvány előtt hagyták, utóbb megfőzik s maguk megeszik, csupán annyi részt juttatván belőle a bálványnak, hogy *száját megkenik halzsírral* (l. u. i. I: 0130.). Pallas könyvében is olvasható, hogy «valahányszor egy osztják valamely bálványhoz megy, mindannyiszor hoz neki apró ajándékokat, vadat, vagy *friss halat*, ezzel leborul a bálvány előtt s előadván kérelmét, megfőzi az áldozatot s *megkeni zsírjával, vagy levével a bálványnak száját*» (u. i. I: 0147, 0144.). Az ily áldozatkép felajánlott csuka osztjákul *pā̊ri-sạrt*, melynek sok darabra való töréséhez hasonlítja az ének az erősen meghúzott íjjnak darabokra való széttpattanását (Pápay J. Osztj. Népk. 252.). Főtt hal híján szolgálhat áldozatul *fagyos hal* is. Ily esetről értesít tanulmányútjáról való jelentésében (31. l.) Pápay József, melynél a házigazda «egy hatalmas *fagyos sügért aprított föl s a teknőalakú fatálban a bálvány elé helyezte; a bálvány szekrényére egy virágos kerek fatálban még külön is tett egyes darabokat*. Ugyanakkor *a kis vascsészében meggyújtotta a füstölőt is*. Kis idő mulva a hosszú

fatálat elvette a bálvány elől» s tartalmával megkínálta a vendégeket. FINSCH egy osztják áldozó ligetben bálványszekrények mellett *karóra akasztott halbőrt* látott (l. ennek rajzát «Reise nach West-Sibirien» művében: 407. l.), s más helyen fákra erősített *halfejeket s farkakat* (494. l.), mi a rudakra akasztott ló- és rénbőrökre, valamint koponyákra emlékeztet.

Ételáldozatul szolgálhatnak kenyér-, perecz s egyéb süteményféle étkek is. Midőn NOSZILOV a *'Soχriŋ-ą̄jkä* bálványt közelebbről megfigyelhette, *a bálvány körül mintegy tíz darab apró festett s aranyozott facsészike volt elhelyezve, melyek közül némelyikben perecz, másikában mézeskalács, egy harmadikban fehér kenyér* s egyéb étek volt beletéve, mindannyi belepve penészszel és porral (У Вогуловъ: 89. l.). A «Lozva vize szentjeinek» jelenlétemben nyújtott ételáldozatnál is *pereczeket raktak le a hóba* a folyó jege fölé az ugyanoda állított pálinkás üveg és csésze köré.

A vér- s ételáldozatnak rendes kísérője mint italáldozat a *pálinka* (ÉV. *vinä*, KV. *ōrokᶜ*, *ōrėkᶜ*, PV. *ąrąkᶜw*, KLV. *ąrakᶜwė*, TV. *ąrąχ* < tatár *arakᶜ*) s déli tájakon a házilag készített *árpasör* (ÉV. *sor*, IO. *sar*, *sar-jiŋk*, ÉO. *sąr-jiŋk;* KLV. *sąrä*, ALV. *sara*, KV. *sąrė*, TV. *sąra*; l. ÁKE. 545—6. l.). A pálinka egyébként egész különállóan is kedves adomány az isteneknek, épúgy mint az embereknek. Midőn egy pálinkás üveget kibontanak — írja GONDATTI (19. l.) — föltétlen kötelesség, hogy *az első poharat színig töltve a bálványtartó szekrény fölé helyezzék;* s csak miután az itallal így az istenséget megtisztelték, ürítheti ki e poharat maga a ház gazdája. Ugyane szerző szerint néha *egy kis pálinkát a tűzre is öntenek* a tűz védő szellemének, a *nąjiŋ ą̄tėr*-nak tiszteletére (l. fent 0242. l.). PÁPAY JÓZSEF is közli (Jelentés, 31.), hogy midőn vendéglátó osztják gazdájának egy üveg pálinkát átnyújtott, *ez előbb az üveget a bálvány elé állította* s csak azután itta ki vendégeivel együtt. NOSZILOV többször volt szemtanuja annak, hogy északi vogulok a bálvány tiszteletére *a tűz parazsára, vagy a bálvány szent helye irányában néhány csepp pálinkát öntöttek*, sőt azt az engedélyt is, hogy a fent nevezett bálványt színről-színre láthassa, csak úgy szerezhette meg, hogy tiszteletére két üveg pálinkát ajánlott föl (У Вогуловъ: 5, 76, 80, 83.). POLJAKOV szintén jelen volt egy

italáldozatnál, melyet obdorszkvidéki osztják evezősei a *Jemèŋ ńol* («Szent folyófok») előtt való elvonulásuk alkalmával az ott székelő istenség tiszteletére hoztak s mely abban állott, hogy a társaság főembere egy pálinkás üveget bontott ki, annak tartalmából *egy pohárkát a vízbe öntött*, majd két darab apró ezüstpénzt, két darab üres szivarkahüvelyt, néhány füzér üveggyöngyöt s három bronzgyűrűt dobott a vízbe, végül hajlongások közben a szent hely szellemének ajánlva másodszor is egy pohár pálinkát öntött a vízbe, mire a megmaradt többi pálinkát az áldozók maguk megitták (Путеш. 118.). Annál a fent (0470. l.) is említett ételáldozatnál, melyet tanulmányutam alkalmával a Lozva forrásvidékén nekem volt alkalmam megfigyelni, *a folyó jegét borító hóba egy felbontott pálinkás üveget, melléje egy csészét teli pálinkával s ezek köré három darab apró száraz vásári pereczet* helyeztek, majd dél felé, a folyó folyása irányában fordulva hajlongások közben mondták el az idéző igét, mire egy kevés pálinkát a hóra öntöttek s a többit a pereczekkel együtt maguk az emberek fogyasztottak el. Hasonló szertartásról tudósít még Dunin-Gorkavics (Изв. Русск. Геогр. Общ. XL : 47.), melyet szurgutvidéki osztjákok egy szent fenyőfa tiszteletére rendeztek olykép, hogy *a fa tövéhez egy üveg pálinkát s egy ugyanez itallal teli töltött pohárkát helyeztek*, azután hajlongások közt megimádták a fenyőt, majd *három pohárka pálinkát öntöttek ki egyszerre a fa gyökerére* s erre újból imádsághoz fogtak. Ezután levágtak a fenyő csúcsából egy rőfnyi ágat, azt a fölös hajtásoktól megtisztították s kis bálványalakot készítettek belőle, melyet ujjas inggel, övvel s kendővel felruházva az ülőhelyre állították s miután előtte három ízben hajlongást végeztek, a tűzhelyre tették s itt *három pohárka pálinkát öntvén reája felgyújtottak.* Ezt a szertartást, melyet rénáldozat s lakoma követett, mint a szerző írja, osztjákul напи-nak nevezik.

3. A füstáldozat.

Az isteneknek való kedveskedés mindennapos módja az *illatos füsttel* való áldozás, melyet egyéb áldozatoktól eltérően nem a férfi, hanem a *ház asszonya* végez, még pedig nem a szabadban, hanem otthon a hajlékban. Erre utal a kondai

«Istenének», midőn az istenségnek nyújtott lófő- és tehénfő-áldozatokon kívül megemlíti azt is, hogy «*az este lefekvő nő, a reggel fölkelő nő vörösfenyő galyával gyönyörködteti*» (*īt́i kʿwəjip nēnė ńol-toq̥lėl ūllq̥un, kʿwq̥lt kwalėp nēnė ńol-toq̥lėl ūllq̥un* II: 378.), mihez a közlő magyarázata hozzáfűzi, hogy az asszony a fenyőgalyat meggyújtja s az így keletkezett füstnek szétáradó illata tetszik az istenségnek. Szintígy találjuk egy régi női énekben, hogy a szerelmes szerző a *'Naχśėm-Vōľ*-beli istennő «szent városában» lakó kedvesének «*reggeli nyírhéjtól, esti nyírhéjtól* (t. i. füstjétől) *illatos házába*» (*χoli sq̥s atiŋ kwol, īt́i-sq̥s atiŋ kwol)* vágyik (l. fent 0215. l.). Egy medveénekben is olvasható, hogy az ünnepelt állat vadászának «kontyos hajú neje-asszonykája reggel, a mint szöglete szakadt selyemkendő módjára hasadt (a hajnal), hét lángú vészes tüzet rak meg s *reggeli nyírhéjtól, esti nyírhéjtól illatos kézzel* áll ím ottan» (*χoli-sōs atiŋ kātėl, īt́i sōs atiŋ kātėl ta ľūľi* III : 211.), mihez hasonló a Pápaytól közölt északi osztják medveéneknek az a részlete, mely szerint midőn az istenség vadászatából leölt medvéjével visszaérkezik, otthon «házi dolgát végző sok szolgája, *sok szolgálója nyírtapló-tüzes . . . kézzel forogja körül*» (*sān-tuṭi pońlaŋ jq̥š, voš-tuṭi pońlaŋ jq̥š śidi kērėtʌeʌ* Osztj. Népkgy. 256.). Kiviláglik ez adatokból, hogy a vogul s osztják jámbor asszonyok főleg *este* s *reggel* szoktak az épen megrakott tűz lángjánál illatos füstöt gerjeszteni az istenségnek tiszteletére, mely alkalommal — mint ezt személyesen is volt módomban megfigyelni — nyírkérget (ÉV. *sq̥s, sōs*, KV. *sōs*, KLV. *soq̥ś, śoś-poq̥r*, ALV., PV. *śq̥ś*, TV. *śāś-puľ*), főkép ennek dudorodványát (чага, бака), vagy nyírtaplót (*sēni*, LV. *śēni*, PV. *śēnī*, ÉO. *sān*, IO. *sāna*), vagy végül hódpézsmát (ÉV. *lalwä*, LV. *ləlwė*, PV. *lōwė*) gyújtanak meg s ezt, hogy mennél bővebb füstje eredjen, a háznak több pontján erős kézmozdulatokkal lengetik.

A néprajzi tudósítások az illatos füstölést *a vér- s étel-áldozattal kapcsolatos szertartásnak* ismerik, így írja Patkanov, hogy az irtisi osztjákok — mint ezt fentebb (0447. l.) is volt alkalmunk érinteni — *a földíszített áldozati állatot, mielőtt levágják, néhányszor lúczfenyő-kéreggel, vagy vörösfenyő-mézgával körülfüstölik* (Irtysch-Ostj. I : 110, 113.) és Pápay József, hogy egy obdorszk-vidéki osztják faluban a bálvány elé helyezett föl-

aprított fagyos sügérből álló ételáldozathoz *egy kis vascsészében füstölőt is gyújtottak*, midőn pedig egy más alkalommal rénborjút áldoztak, az állat levágása előtt *az egyik osztják galyat vett elő, erre hódpézsmát (castoreum) erősített, ezt a tűzben meggyújtotta s a füstölgő galyat az áldozatnál jelenlevők feje fölé tartotta* (Jelentés 27, 31. l.). Valószínű, hogy ez esetekben a füstölés czélja voltakép a mindenféle mocsokban járt áldozati állatnak s áldozó férfiaknak szertartásos «megtisztítása» a reájuk tapadt tisztátlanságoktól, mielőtt az istenséggel való közlekedésbe bocsátkoznának (l. erre nézve bővebben u. i. I : 0268—9.).

Van rá eset, hogy a földről fölszálló füst kellemetlenül érinti az istenséget. Ilyenről szól egy Patkanovtól följegyzett irtisi-osztják hősének, melyben a hős miután a bálványok nem teljesítették gyermekáldásra vonatkozó kérelmét, ezeket tűzmáglyára vetette s ez égő bálványok füstje «Arany-Fény atyának torokközépi (t. i. torkon akadt) érdes falatkép érdesen ülepedett meg» (Irtysch-Ostj. II : 84.).

Orrcsiklandoztató áldozatokról lévén szó, itt említjük meg Pallas művének azt a közlését, mely szerint az osztjákok bálványaik elé *burnótos szarut* is helyeznek, vékony hántású fűzfahéjat mellékelvén hozzá a végből, hogy ezzel a bálvány orrát a burnót erősebb s tartósabb hatása kedvéért, úgy mint ezt hívei teszik, a kedves fűszer begyömöszölése után bedugja (l. u. i. I : 0144.).

4. Tárgyadományok.

Igen gyakran jut kifejezésre a nyugatszibériai ősnépek vallásos kegyelete abban is, hogy a bálványokra ruhaféle, dísz- s egyéb használati tárgyakat aggatnak, vagy ezeket a bálvány házikójában, illetve szent terén melléje, a falakra s közelálló fák galyaira, esetleg tövéhez helyezik. Az északi vogulok és osztjákok közt minden jámbor embernek házában, a főhelyen, az ajtóval szembe eső sarokban *(mūli-pāl)* padra, vagy polczra téve egy külön kis orosz gyártású ládika látható, a «*fény- v. szentségtartó*» (ÉV. *pās-tātep*), melyben az istenek számára ajánlott, illetve adományozott tárgyakat gyűjtögetik (l. fent 0422. l.) s óvatosabb helyeken (pl. a lozvai es felsőszoszvai voguloknál) illetéktelen tekintet elől az egyébként szabadon álló házi bál-

ványt is rejtegetik (l. NOSZILOV: У Вогуловъ 79. l.). Az ily adományozásnak műkifejezése az északi vogulban: *pini* «helyez, letesz», pl. *tār pini* «egy kendőt adományoz» v. «letesz» (t. i. a bálvány részére), *šāli āln pinawė*, midőn ezüstpénzt helyeznek le az istenség tiszteletére; a łozvai nép nyelvén *tōrėmnė punenti* «istennek helyez» = «áldoz (жертвуетъ)», míg a kondaiak szavajárása: *pupinė oχšė, äjėm toatäχw* «a bálványnak pénzt, ruhát akasztani» = «áldozni (приклади дѣлать)». Áldozat, vagy házi ünnepség (pl. medvetor) alkalmából az áldozati tárgyakat az áldozati téren, vagy a házban kirakják, részben alkalmas helyeken fölakasztják. Az ily szentségtartók történeti előzményéről, a bálvány tárgyainak őrizetére rendelt, magas oszlopokra helyezett házikóról a bálványtemplomok tárgyalása kapcsán (I: 0237.) volt alkalmunk szólani. Hosszabb ideig tartó utazások alkalmával az áldozati tárgyakat a szentségtartó szekrénynyel együtt, vagy ha ez alkalmatlan, e nélkül is egybecsomagolva csónakba, vagy télen szánba, még pedig gyakran a házi bálványnyal együtt *egész külön szánba* helyezik s ez a készség a vándorlókat minden útjokban követi. Ily szánon hordott szentségekről értesít bennünket POLJAKOV (Путеш. 116.), továbbá PÁPAY JÓZSEF, ki a vul-pasli áldozatnál feketére festett szánt látott, melynek talpfái mindkét végen föl voltak hajlítva, mivel sohasem volt szabad azt megfordítani, a szán küllőire pedig vörös festékkel vérfoltok voltak mázolva. Ezen a szánon hordták a Kóristenség *(Xiń-ort-poχ)* három hatalmas posztógöngyölegjét s mellette tartották a véráldozatot (Jelentés, 25.).

Az áldozati adomány tárgyai részletesebben kifejtve a következők:

a) Bálványruhák, így különösen díszes bőrsubácskák, posztó- és vászonköpenykék (melyeknél kedveltek a vörös és zöld színek), drágaságokkal ékített apró ingek, prém- és posztósapkák, melyeket istenfélő asszonyok készítenek, továbbá övek és selyemkendők (l. u. i. I: 094, 095, 0112 és 0230—1, továbbá NOSZILOV könyvében 4, 30, 67, 90, 117. l.). DUNIN-GORKAVICS arról értesít, hogy a szurguti osztjákok a szent fenyőről levágott galyra is inget húznak (l. fent 0471. l.).

b) Prémek, a mint erről MIECHOVtól kezdve az összes régi s újabb néprajzi források tudósitanak (l. u. i. I: 061, 063,

073—4, 081, 0112, 0156.). Közönséges fajta áldozati prémek az eveté s a vörösrókáé, mely utóbbiból Pápay József egy obdorszkvidéki osztják jurtában egész tömeget látott a házi bálvány előtt (Jelentés, 25.). Ritkább és becsesebb bálványadományok a nyuszt, különösen a sötét színű, továbbá a fekete és fehér róka s a rozomák-bőrök (l. Noszilov: 90.). Az utóbbiféléket emlegetik a pelimi istenhez könyörgők ez imádságukban: «Nyomorúságos subájú sok szegényed *drága rókabőr sok nyalábját, fehér rókabőr sok göngyölegjét (tiniŋ oχsėr saw kūńäs, voikėn oχsėr saw sāχit)* tarka nyakú szent állatod (lovad) nyakára aggatnók mi oda» (II : 405.). Igen ritka a *hódprém-áldozat* (Noszilov: 80, 90.), noha az imádságok többször említik a *«nyusztprém-könyörgést, hódprém-könyörgést»* (l. alább 0484. l.), jeléül annak, hogy régebben a hód nem volt ritkaság a nyugatszibériai tavakban, mit külömben a hódpézsma vallási használata is igazol. Hogy a gazdagabb áldozó ligeteket *jávor- és medvebőrök* is ékítik, arról fent (0461. l.) volt már alkalmunk szólani. Prémekben való gazdagsága miatt nevezi az ének a bálvanyházikót *«fekete vad, vörös vad bőrével teli házacskának»* (*sēmėl uj, viγir uj ta'iliŋ kwolkwė* II : 243.) és «kifogyhatatlan [bőségű] *nyusztbőr-fészeknek, hódbőr-fészeknek»* (*χōltal ālnė ńoχs-piti, uj-piti* II : 410.).

c) Posztó-, vászon- és selyemgöngyölegek, a mint a vadászénekben olvassuk, hogy «Kanysing-gazda ételáldozatot fogyasztó rettenetes bálványának *vékony posztó sok göngyölegjét sok számmal göngyölgeti, vékony selyem sok tekercsét sok számmal tekergeti» (vouta nuj saw pērmil sawėl pēritilālitä, vouta jarmak saw sāχit sawėl sāχtilālitä),* mit avval az áldással jutalmaz az istenség, hogy a mint a gazda «éjjeli ladikos, nappali ladikos vadászatának szerencsés útjára» kél, mindannyiszor «hét jávorral telt ladikkal téreget meg» (IV : 250.). Szintígy említik az enekek a pelimi és têkfalvi istenekről, hogy útra indulva szolgáik a szánba, illetve ladikba *«vékony selyem sok göngyölegjét (vouta jarmak saw kūńäs)* sok számmal emelik, *vékony posztó sok tekercsét (vouta nuj saw sāχit)* sok számmal hordják» (II : 28, 247.). Hasonlóképp találjuk a pelimi isten medvevadászatáról szóló északi osztják enekben (Pápay J. Osztj. Népkgy. 256.), hogy ez istenség medvét ünneplő házának vendégülő zugából *«vékony posztó, vékony selyem sok tekercsének*

(ōγoʌ noj ār siχ, ōγoʌ jermak ār siχ) sokját veszi s foga megnőtt fogas állat fiacskájára teríti». A régi tudósítások többször szólnak különösen a kondai s bjêlogorszki bálványok templomainak *vörös posztó* ékességeiről (l. u. i. I : 0231.). Hogy a posztó- és selyemgöngyöleg ma is kedvelt tárgya az északi osztjákok áldozatkészségének, arról Pápay József úti jelentése nyomán értesülünk, mely a Kóristenségnek fent (0450. l.) említett *vérrel mázolt három hatalmas posztógöngyölegjén* kívül megemlíti, hogy a vul-paszli áldozó jurtának bálványa *másfél méter magas, vastag posztó-selyem-göngyöleg* (25. l.), továbbá hogy Pūγor-pōγol egyik jurtájában *két hatalmas posztógöngyöleg egy férfi s egy női istenséget ábrázol*, melyeknek arczát egy-egy czintányér jelzi s egyébként azzal feltűnők, hogy a férfiistenség posztógöngyölegjét *öv* szorítja át, a nőistenség fejét pedig *kendő* takarja (28. l.). Nyilvánvaló egyszersmind e tudósításokból, hogy az eredetileg kétségkívül áldozat czéljára rendelt posztógöngyölegből utóbb magának a bálványnak helyettesítője, az istenség személyesítése lett. A *selyemadomány* bőségére utal a bálványházikónak «*neves selyemmel, híres selyemmel áldott (bőséges) fészek*» (*namiŋ jarmak, sijiŋ jarmak śuńiŋ piťi* II : 258.) díszjelzése. *Vászonadománynak* példáját látjuk a vaszjugáni osztjákok szent fenyőjéről szóló értesítésben, mely szerint e fára egy áldozó a samán tanácsára nyolcz rőfnyi vásznat akasztott (l. fent 0373. l.).

d) Szalagok és rongyok. Már Beljavszkij írja, hogy az osztjákok bálványaikra *különböző színű rongyokat* kötnek s szintígy Pápay József, hogy a vul-paszli áldozó jurtában levő jiljan-bálványnak «homloka köré *színes szalagok* és rézgyűrűk vannak aggatva» (Jelentés, 25. l.). Grigorovszkij szerint a vaszjugáni szent fenyőn is libegnek egyéb holmikon kívül *vörös színű rongyok és szalagok* (23. l.), míg Noszilovnak egy tiszteletben tartott nyírfát volt alkalma látni, melynek ágain *szalagok, vörös rongyok és övek* függtek, némelyikébe pedig ezüstpénzek voltak csomósan bekötve (У Вогуловъ: 54.). Ugyane forrás szerint (67. l.) északi vogulok *lerongyolt ruháik darabjaival* is kedveskednek az istenségnek.

e) Ezüst- s rézpénzek, ezüsttányérkák, rézgyűrűk s fémekből készült egyéb csecsebecsék. Az ezüstpénzáldozatra hivatkoznak az imádkozók,, midőn a pelimi istent

ekkép idézik: «Mindenfelé levő hét istent szétosztó aranyos, ím *tiszta ezüst bért* [*tartó*] *kézzel könyörögnek te hozzád»* (*śāli ąln mētiŋ kātėl ti pojkilawėn* II : 403.), *«tiszta ezüstös drága könyörgéssel könyörögnek te hozzád»* (*śāli ąln tiniŋ pōjkėl ti pojkilawėn* II : 404.). Ez az a «nevezetes ezüst» vagy «híres pénz» *(namėŋ ąln)*, melynek a bálványistenek részére való adományozása — a rege szerint — a még égi atyjánál lakozó gyermekifjú Kul'-fejedelemnek föltűnik s melyet maga is megkíván (II : 289.). Az ily pénzt rendesen a *bálványnak ruhái közé, az ölébe, vagy a ráaggatott kendők csücskeinek kötésébe helyezik.* Noszilov írja (90. l.), hogy midőn egy alkalommal a samánnal együtt átöltöztették a *'Soχriŋ ąjkä* nevű szigvafői bálványt, a mint egy-egy ruhadarabot róla lefejtettek, a szétmálló szövetek és bőrök ezer hasadékából halomszámra omlottak a mindenféle régi arany- s ezüstpénzek, melyeket a hívek egész nemzedékeken át oda rakosgattak. Az efféle bálványra illik e jelzés: «Sapėr-ezüsttel, kami-ezüsttel megrakott (teli) kis királyunk» (*śąpėr-ąln, kami-ąln ta'iliŋ māń χąnū* II : 424.), a hogyan a Paszėt-bálványt nevezik, vagy: «Sēs-ezüsttel teli bálvány, kēm-ezüsttel teli bálvány» *(śēś-oγi tēlėŋ loŋχ, kēm-oγi tēlėŋ loŋχ)*, melylyel egy északi osztják hősénekben (Pápay J. Osztj. Népkgy. 124.) találkozunk. Így szó szerinti értelmében vehetjük az ének szavait is, midőn a bálványnak «tiszta ezüsttel teli sapkájáról» (*śāli ąln ta'iliŋ kēnt* II : 134.) szól s a mit Novitzkij ír, hogy midőn egy osztják bálványát kétségbeesésében a földhöz vágta, ennek fejéből egy arany hullott ki (l. u. i. I : 099.). De nemcsak a bálványnak ruhájába, hanem *hajlékának s szent terének bármely helyére* letehető, illetve felakasztható a pénzadomány s egyéb ezüstféle. Az így egybegyűlő kincs sokasága miatt nevezi az ének a híresebb bálványok hajlékát *«śąpėr-ezüsttel, kami-ezüsttel teli háznak»* (*śąpėr ąln, kami ąln ta'iliŋ kwol* II : 261.) s az ugyane drágaságokkal földíszített medveünnepi ravatalt *«sés-ezüsttel bőséges fészeknek, kami-ezüsttel bőséges fészeknek»* (*śēnś-voχi śuńiŋ piťi, kami-ąln śuńiŋ piťi* III : 37, 42.), vagy *«śąpėr-ezüsttel boldogságos fészeknek»* (*śąpėr ąln χoläŋ piťi* III : 35; l. még III : 187, 263.). Hogy a *szent liget fáira* is aggatnak ezüst csecsebecséket, arra a «menyikém-ének» szolgáltat bizonyítékot, mely szerint az ott magasztalt «apró isten előtt hajlongó téren . . .

melyen fényes (eleven) arany (liliŋ sa̦rni) ne függne, egy olyan ágacskája sincsen; melyen fényes ezüst *(liliŋ ālnä)* ne függne, egy olyan ágacskája sincsen» (IV : 94.). Rendes módja a pénz fára való felakasztásának, hogy kendőbe, rongyba, vagy övbe kötik s ezzel együtt erősítik a fa ágára, a mint ezt fentebb (0476. l.) láttuk. Rongyba, vagy nyírhéj-darabkába burkolva a *szent tér fájának tövébe* is helyeznek pénzáldozatot (Noszilov: 5, 80.). Infantjev meglátogatván az oronturi vogulok áldozó terét, itt a fán függő báránybőrnek jobb fülénél vörös szalagocskába göngyölt ezüstpénzt talált, ezenkívül a közelben egy nagy ledőlt fatörzs mellett üres puskaportartó bádogdobozt, melybe szintén néhány ezüstpénz volt letéve, továbbá egy nyírfa tövénél egész göngyöleg réz- s ezüstpénzt, mely rongyba, e fölött papirba, aztán nyírhéjba volt burkolva s felülről egy kővel volt letakarva (l. fent 0179. l.). Szokásos továbbá az ily ezüstnek *puttonyalakú nyírhéjtartóban* való gyűjtése, mely a bálványházikónak valamely zugában áll, vagy a szent liget egyik fájára van akasztva. Az ily tartó a *«sés-ezüsttel teli puttony, kami-ezüsttel bőséges puttony»* (*śēś vq̦χi ta'ïliŋ pajp, kami vq̦χi śuńiŋ pajp* III: 185; *śēś-oγi tēlēŋ uip, kēm'-oγi tēlēŋ uip* Pápay J. Osztj. Népkgy. 231.), melybe gyakran a bálványt is helyezik (*pajpiŋ pupi'* IV: 96, l. fent 0181, 0185. l.). A vízi istenségnek természetesen szent helyén a *vízbe dobják a pénzadományt* is. Így értesít Beljavszkij arról, hogy Obdorszk vidékén a «Бѣлый Островъ közelében egy homokzátonynál meg szoktak állani az arra utazó osztjákok és szamojédok s ott megfürödvén oroszoktól szerzett rézdarabot, vagy rézpénzeket dobnak a vízbe» (l. fent 0466. l.). Midőn a Szoszvaközépi istenség *Jelpiŋ-jā* folyójának torkolata mellett elhaladnak — írja Gondatti (25. l.) — föltétlenül kötelező, hogy az ottani vízbe pénzt dobjanak. Kuzneczov közléséből tudjuk, hogy a Felső-Lozvába ömlő Vizsaj *(Jelpiŋ jā)* folyó torkolatánál is áldozatul egy ezüstpénzt dobnak az istenségnek (l. u. i. I: 0272. és II: 0429.). Végül megemlítem itt is, hogy midőn a Felső-Szigva vidékén közlőm «a föld keletkezésének szent regéjét» előadta, ennek «tulajdonkép való szent helyén» (*mak jelpiŋ mātä* I : 18.) *ezüstpénzt tétetett velem az asztalra* (*śāli āln pinawė* u. o.) a regében emlegetett istenség, vagy események elmondásának tiszteletére (I: 175.). Pápay József is írja (Jelentés,

28.), hogy midőn az Ort-jiχ nevű bálvány áldozó sátrát megszemlélte, «a samán a bejárat előtt megállt s elvette tőle az *ezüst pénzdarabot*, melyet a bálványnak kellett áldoznia, majd kézen fogta s a bejárattal szemben levő bálványhoz (posztóselyem és rókaprém göngyöleg) vezette, háromszor fejet hajtott előtte s neki is hasonlót kellett cselekednie».

A bálványadományok ezüsttárgyai közül különösen érdekesek az ezüsttányérkák (*ḁln-āni* I : 63.), a minőkből PÁPAI KÁROLY is hozott néhány példányt a Felső-Szigva vidékéről a M. N. Muzeum Néprajzi osztálya számára. Ezeket FINSCH ismerteti először a *Vēs-pōγol*-beli bálványról szólva (492. l.), melyhez t. i. négy ily ezüsttányér volt erősítve. Az egyiken igen kezdetleges bemetszésben egy szarvasvadászat rajza volt látható: a vadász hosszú subás ember ajzott íjjal, előtte kutya, mely farkast üldöz. Hasonló volt egy másik tányér rajza, mely jávorvadászatot ábrázolt. GONDATTInak is van tudomása ily tányérokról, melyek értesülése szerint néha a nap képével vannak díszítve s arra valók, hogy midőn a Világügyelő férfiút idézik, ezeket helyezzék a földre álló helyül az istenség szent lovának patái számára (l. fent 0113. l.). Énekhagyományunk is van arról, hogy midőn az égből alászálló Világügyelő férfiút fogadják, azt a helyet, hol lova elő s hátsó lábait megveti, négy ezüsttányérral (v. csészével) rakják meg s ez edények a ló patájának aljához oda illeszkednek (I : 63.). NOSZILOV szerint (117. l.) ily ezüsttányérokon a Felső-Konda vidékén vért és húst helyeznek a bálvány elé. Ugyanő a fent említett bálvány kincsei közt finom munkájú apró ezüstcsészéket is látott, melyek keleti eredetűeknek tetszettek s mindenféle szörnyetegállatok ábrázolásaival voltak ékesítve (91. l.). Nyilván a bálványadomány gyanánt szolgáló ezüsttányérra czéloz a medveéneknek «*sés-ezüst tányér, kami-ezüst tányér*» (*śēś āni, kami āni* III : 260, *śēś āni, voχ āni* PÁPAY J. Osztj. Népkgy. 234.) jelzése, melylyel képletesen a medvének feje búbját nevezik. Lehetséges, hogy a sok ezüstnemű közt, melylyel az ünnepelt medvét tora alkalmával földíszítik, az ezüsttányér, mint alkalmas helyre, épen feje búbjára kerül s az itt említett énekjelzés innen ered.

Ezek az ezüstpénzek s ezüsttárgyak együtt alkotják «*a nagy isten nagy ezüstjét, kis isten kis ezüstjét*» (*jänī' tḁrėm jänγ' ḁln,*

māń tąrėm māń ąln III : 107.), melyeknek csilingelő hangja (*sāmľiŋ* v. *śamliŋ suj* III : 106, 107, 320.) mellett a velük föl-díszített medve s midőn körülhordozzák, bizonyára a bálvány is, az ünneplés teréről elvonul. Egyéb fémtárgyak, melyekkel a vallási buzgalom a bálványokat megtiszteli, a *rézgyűrűk*, a minő-ket pl. Pápay József látott a vul-paszli áldozó jurta jiljan-bálványának homloka körül (Jelentés, 25. l.) s Patkanov szerint valamely szentnek tartott földhalom előtt elhaladva réz- s ezüst-pénzzel vegyest áldozgatnak a helyi istenségnek (l. fent 0429. l.), a *fülbevalók*, melyekről Witsen tesz említést (l. u. i. I : 065.), *a csillogó és csörgő apróságok*, függők, gombok s egyéb csecse-becsék, melyekkel Gondatti szerint (25. l.) a Szoszvaközépi isten bálványa is tele van aggatva s a *csengetyűk*, melyeket rendesen a közeli fákra akasztanak, hogy a szél fuvallatára mozgásba jöjjön s hangját adja (l. I : 0232—3.).

Nemzedékeken át gyűlve a pénz- s egyéb ezüstadományok a bálványok lakaiban, ezek itt természetesen néha egész tekinté-lyes kincstárrá gyarapodtak. Obdorszki oroszok állítása szerint — írja Erman (l. u. i. I : 0157.) — egy-egy ily fölfedezett ezüst-rakománynak értéke néha a 10,000 rubelt is felül haladta s voltak közöttük pénzek s ezüsttárgyak, melyek csak az *orosz hódítás előtt* kerülhettek ide bukharai s más délázsiai kereskedők útján, kik a becses prémekért elhatoltak ez északi tájakig s a vogulokkal, osztjákokkal és szamojédokkal cserekereskedést foly-tattak. Gondatti is közli (8. l.), hogy még a mult század ötve-nes és hatvanas éveiben voltak bálványnak szentelt helyek, me-lyekben százával voltak a becses prémek s régi ezüst tíz pudnyi mennyiségben is. Ezek a kincstartók a nép életében egyszersmind a takarékpénztár feladatát teljesítették, a mennyiben szerencsét-lenség esetén akár egyes ember, akár egész falu, vagy nemzetség innen vett kölcsön a szükséges mértékben s vissza is adta a kivett összeget lelkiismeretesen még meg is toldva valamennyi-vel, mihelyt a viszonyok kedvezőbbre fordultak. Orosz kozákok s zürjén kereskedők tudomást szerezve az ily kincstartókról, azokat titokban kirabolgatták s a színleg keresztségre tért nép sok helyt még csak följelentést sem mert tenni ellenük, jó okkal tartva még nagyobb kellemetlenségektől. Ebből a nép teljes el-szegényedése következett, min kevéssé változtatott az, hogy

utóbb — mint már ERMANtól (1833) értesülünk (u. i. I:0167) — a hatóság az ily fosztogatásokat szigorú büntetés terhével megtiltotta. Okulva a bajokon, a samánok olykép biztosítják a bálvány vagyonát, hogy a hajlékához vezető utakat önlövő íjjakkal és tőrökkel zárják el, úgy hogy az oda való közeledés minden idegennek életveszélylyel jár.

f) Vadászati, halászati és házi eszközök, így különösen *nyilak*, melyeket vagy a szent hely (hegy, szikla, fa) felé lőnek (l. fent 0336. és 0429. l.), vagy pedig — mint a Szoszvaközépi-öreg esetében — a bálvány, illetve szent fa köré helyeznek (l. fent 022. l. és NOSZILOV könyvében, 4. l.), továbbá íjjak és tegzek, úgyszintén *halászhálók*, melyekkel a szent hely fáit göngyölik körül (l. fent 0336. l.), vagy csak egy darabkát tépnek le belőle az istenségnek adományul (NOSZILOV, 67. l.), valamint *üstök*, melyet pl. a Szoszvaközépi öreg szent vizébe vetnek (GONDATTI, 25. l.), végül *kések* különösen a *'Soχriŋ-ājkä* bálvány tiszteletére (l. fent 0133. l.). Hogy régebben hadi eszközöket, különösen *kardokat*, *pánczélruhákat* s *kopjákat* is ajándékoztak a bálványok fölszereléséhez, arról már volt alkalmunk szólani (l. I : 0233.). Hozzátehetjük az ott közölt adatokhoz, hogy PÁPAY JÓZSEF a vul-paszli posztóbálvány mellett mintegy 50—60 darab rozsdás szablyát is látott, melyek hajdan nyilván harczi fegyverek lehettek, ma azonban velük csak a *fegyvertánczot* végzik.

g) Jelképes értéktelen tárgyak, mint *emberhaj*, subából kihúzott *szőrszál*, továbbá *lószőr* s apró *barkócza-* és *vadberkenye-ágacskák*, melyekkel szintén már előbb (u. i. 0429. és 0338. l.) foglalkoztunk. Kiegészíthetjük az eddigi közléseket avval, hogy — mint NOSZILOV értesít (80. l) — a subaszőráldozatnak a Szigva mellékén az a módja, hogy a szegény vogul minden értékesebb áldoznivaló híján, a magán viselt maliczának melltájáról egy csipetnyi rénszőrt tép ki s ezt odaerősíti a szent hely fájának kérgéhez, vagy ágához.

Ugyancsak NOSZILOV nyomán van tudomásunk arról a szintén jelképesnek vehető kedveskedésről, melylyel a bálvány körvonásait belemetszik az élő fa kérgébe. «Útjaimon — írja e szerző (80. l.) — nem egy ízben volt alkalmam kies fenyőligetekben, a hol a vogulok rénjeiknek pihenőt szok-

tak adni, fakéregbe vésve látni az isteneknek ábrázolásait, hol hegyessüvegű, hol négyszemű és kétorrú fej képében, hol pedig akkép, hogy ugyane vonások a kéz és láb metszeteivel voltak megtoldva; az ily karczolatokat rendesen befutja az élő fa mézgája, s ezzel a bálvány képére átlátszó takarót borít».

* * *

Az istenidézést és áldozatot mindenkor imádság kíséri, melyben a hívek a samán vezetésével, vagy e nélkül megindító hangon adják elő szükségüket s bajaikat kérve az istenség segedelmét. Rendes kifejezése az «imádságnak» az északi vogulban: *pojk (poi̯k)* = ÉO. *pōjek* «Bitte» (Ahlqv.), IO. *pāik, pōik, pōjek* «Bitte, Flehen, Gebet» (Patk. II:182.); ebből: ÉV. *pojk-sa̭w* = IO. *pāik-sau* «(Gebet-Lied, Melodie) Hymne od. Lied zu Ehren der Götter» (Patk.). Igei alakok: ÉV. *pojki*, (frequ.) *pojkili, pojkilāli*; (durat.) *pojkśi* (*pojėkśuŋkwė* II: 129.), *pojkśāli* = ÉO. *pa̭jėklel* (Pápay J.), *poi̯k-, poi̯kś-* «bitten, flehen» (Ahlqv.) ily szerkezetekben alkalmazva: *Numi-Ta̭rėm āśä-nūpėl pojkśi* «N. T. atyjához könyörög» (*am-numpėlėm pojkśāli* «hozzám könyörög» I: 135, II: 259.), *ānėmnėl manėr pojke'in?* «tőlem mit könyörgesz?» (*na̭mėt tawänėl pojkėn* «tanácsot tőle könyörögj» II: 259, I: 154.), *Numi-Sorńi āśūwnė ētä-ke sāt pojkśeu, χa̭tėl sāt pojkśeu* «Felső-Aranyos atyánkhoz hét éjjel, hét nap imádkozunk» (*N. T. āśikėmnė tū pojkilālän* «N. T. atyácskámhoz, oda imádkozzatok!» II: 161, 426.), *kēmpliŋ sāχi kēmplim pojke'it, tajtiŋ sāχi tajtėm pojke'it* «szárnyas subám szárnyát könyörgik, ujjas subám ujját könyörgik» (II: 4; de: *kēmpliŋ sāχin kēmplin pojke'im* «szárnyas subád szárnyához könyörgöm» II: 6.); *talti pitėm tal ēvėl χon pa̭jėklet* «leányunknak üressé lett üres gyomra miatt könyörögnek» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 272.). Egyéb ismeretes kifejezések az «imádságra»: FKV. *sātmėl*, a Jevra vidékén *Tōrėm-sātėl* (Regulynál: *sa̭atmel, ta̭rom-sa̭atmel* «Gebet» és *käi sau* «Hymne; Gebet, welches gesungen wird»; l. fent 0345, 0353. l.), TV. *ōkʿėśėm* (< tatár-arab *aχšam, aχšam namazi* «Zeit des Abendgebetes»), PV. *mul'ėp* (< or. молитва; *mul'ėp la̭winti* молитву читаетъ = «imádságot olvas, imádkozik») s az «imádkozásra»: ÉV. *ta̭rėm jurpilti*, KLV. *tōrėm jurpėlti* (богу молится), FKV. *sātėχti* (проситъ милости у бога; Regulynál: *sa̭atpä kum* v.

sąattahtäp kum «der betende Mann, welcher beim *jūrpiŋ* das Gebet spricht»; l. fent 0345. l.), ÉV. *tą̄rėm jolti, tą̄rėmnė jolėntaχti*, KLV. *tōrėmnė jolėmtaχti*, ALV. *tōrėmnė jolėnti* (молится; l. fent 0348. l.; vö. KV. *ńań joläsi, jolpi* «kenyeret könyörög, просить»), KV. *tōrėm kʿwąsγi*, PV. *tōrėm jelė-kwašši*, TV. *tārėm kʿəškʿė* (богу молится; Ahlqvistnál: *tōrịmne qoaššam* «zu Gott beten», *qošgenä* «Gebet»; v. ö. KLV. *pänk kʿąšši* «főt hajt, поклонится»), ÉV *lusi, lusiti* (*pojkėnė lātiŋ: tą̄rėmnėl not lusi, lusiti* «istentől életkort könyörög»), TV. *ōkʿėtąl* «imádságot olvas» (молитву читаетъ, a török *oku-* «olvasni» szóból). Az istenség «magasztalását» jelző kifejezés: *tą̄rėm namä ālmitä* «isten nevét emeli» (II : 134.). A déli osztják nyelvjárásokban *mul-*, *muʌ-*, *mut-*, *mud-* «beten (zu Gott), anflehen (Gott um etw.»; l. fent 0350. l.).

A sírva mondott panaszos imádságnak északi vogul kifejezése *l'ūńś, l'uś* (= ALV. *l'öś*, PV. *l'öś*) «siralom», *l'ūńś-sąw* «siralmi ének». «Szarvas állat, patás állat véráldozatával állnak im előtted, *három énekű énekes siralommal sírnak te hozzád (χūrėm sąwėp sąwätiŋ l'ūńśėl l'ūńśawėn)*, óh Fejedelem», mondják a Világügyelő-férfiúnak (II : 365.). Az ének nyelvében ez a szó többször párhuzamos mása a *pojk* «imádság», valamint a *l'ūńśi* «sír» igei alak is a *pojki* «imádkozik» szónak; így mondják a «Vízszentjének»: «*Bálványt megillető három könyörgéssel könyörögnek te hozzád, bálványt megillető három siralommal sírnak te hozzád* (*pupi' posiŋ χūrėm pojkėl pojkawėn, pupi' posiŋ χūrėm l'ūńśėl l'ūńśawėn*» II : 382.) s a Világügyelő-férfiúnak: «Inséget szenvedő inséges szegényeid *inséges siralomvéggel sírnak te hozzád, inséges könyörgésvéggel könyörögnek te hozzád* (*saw totnė sawiŋ kūńėranėn sawiŋ l'ūś-ąulėn l'ūńśawėn, sawiŋ pojkąulėn pojkawėn*» II : 360.), vagy másutt: «Ez inséget szenvedő sok leányod, sok fiad *elsírta inségszenvedő inséges siralma, elkönyörögte inségszenvedő inséges könyörgése* (*ti saw totnė saw āγin, saw piγėn l'ūńśėm saw totnė sawiŋ l'ūńś, pojkėm saw totnė sawiŋ pojk* II : 319.) hadd hatoljon föl oda [az Égatyához]». Szintígy szólítja híveit a Paszét-istenség: «Numi-Târėm atyácskámhoz, *hozzá könyörögjetek (tū pojkilālän)*, Felső-Aranyos apácskámhoz, *hozzá siránkozzatok!*» (*tū l'ūńśilālän* II : 426.).

E példákból egyszersmind látnivaló, hogy a «könyörgés»

és «siralom» jelzője: «inséges, nyomorúságos» *(sawiŋ).* Más költői jelzése a könyörgésnek: «nyuszt[prém]-könyörgés, hód[prém]-könyörgés» *(ńoχs-pojk, uj-pojk),* a melylyel pl. Tēk-öreg Ajäsz-istentől életének kegyelmet kér, ekkép szólván: «Ajäsz-isten öreg, *nyuszt[prém]-könyörgéssel, hód[prém]-könyörgéssel könyörgök hozzád (ńoχs-pojkėl, uj pojkėl pojkilėm),* óh bocsáss engem szabadon!» (II: 12.). A pelimi istenhez is «*ki nem fogyó nyuszt[prém]-könyörgéssel, ki nem fogyó hód[prém]-könyörgéssel könyörögnek*» (*χōltal ālnė ńoχs-pojkėl, χōltal ālnė uj-pojkėl pojkilawėn* II: 402.) s a Világügyelő-férfiút ugyancsak így kérlelik: «*Ezt a könyörgő nyuszt[prém]-könyörgésünket, hód[prém]-könyörgésünket bár meghallgatnád!*» (*man ti pojkėnė ńoχs-pojkū, uj pojkū oss χōläslėn* II: 352.). Hogy itt tényleg a bálványnak felajánlott nyusztprémről s in phrasi — t. i. hagyományos kifejezésként — a ma már nagyon ritka s nehezen hozzáférhető hódprémről, mint az imádságot kísérő adományról van szó, arra mutat a «nyusztos», vagyis «nyuszttal (nyusztprémmel) történő imádság» jelzés a jugrai istenhez intézett következő felszólításban: «E vastestű hét apródlegényed *könyörgő nyusztos könyörgését, könyörgő hódas könyörgését* óh bár hallgatnád meg!» (*pojkilėnė ńoχsiŋ pojkänl, pojkilėnė ujiŋ pojkänl voss χōlnūlėn* II: 132.) s még világosabban a Vízszentjének idéző igéjében e szólás: «*nyusztszőrrel vigasságos* (vagyis: nyusztprémmel gyönyörködtető) *könyörgéssel könyörögnek hozzád*» (*ńoχs pun ūliŋ pojkėl pojkawėn* II: 383.). Csak így, t. i. mivel a nyusztprémet a bálványra teszik, vagy előtte lehelyezik, érthető a *pini* «letesz, lehelyez» ige alkalmazása (úgy mint *śāli āln* v. *tār pini* l. fent 0474. l.) e változatban: *ńoχs-pojk pine'im, uj-pojk pine'im* «nyuszt[prém]-könyörgést, hód[prém]-könyörgést teszek (v. helyezek»)= «intézek», mint a hősénekben hangzik: «Târėm-fi öreg, *én neked nyuszt[prém]-könyörgést, hód[prém]-könyörgést teszek le (am naŋėn ńoχs-pojk, uj-pojk pine'im),* vajha te engem fölgyógyítanál» (II: 259.), vagy a Világügyelőhöz intézett imádságban: «Nyuszt[prém]-könyörgést, hód[prém]-könyörgést tettem ím le neked *(ńoχs-pojk, uj-pojk naŋėnnė ti pintsėm),* szent elméd irányoznád (buzogtatnád) bár javamra (előre)!» (II: 358.). Bizonyára ennek a kifejezésnek hatása alatt keletkezik (a «nyuszt» és «hód» szók elhagyásával) az efféle: «Sok magzatod [eléd]

tette inséges könyörgésének jó végét *(saw kojin pinnė sawiŋ pojk ją̄mės qul)*, vajha meghallgatnád!» (II : 407.). V. ö. itt még *puŋk pini* «főt hajt», a mi az imádkozásnál is szokásos (l. alább).

A könyörgők szokásos jelzései az imádságokban: «Ez inséget szenvedő sok leányod, sok fiad» (t. i. az istenségé: *ti saw totnė saw āγin, saw pīγėn* II : 319.), «inséget szenvedő inséges szegényeid» (*saw totnė sawiŋ kūńėranėn* II : 360.) | «inséges subájú, inséges botosú sok szegény» (*sawiŋ sāχip, sawiŋ ńāräp saw kūńėr* II : 311—2, 2.), «ez inséges lelkű, inséges botosú sok magzatod» (*ti sawiŋ lilip saw kojiŋ, ti sawiŋ ńāräp saw kojin* II : 407.), «inséges subát öltött férfiad, inséges botost öltött szegényed» (*sawiŋ sāχi masmäŋ χumin, sawiŋ ńārä masmäŋ kuńärėn* II : 353.), «inséges subát öltött sok sok szegényed, inséges botost öltött sok sok magzatod» (*sawiŋ sāχi masėm saw saw kuńärėn, sawiŋ ńārä masėm saw saw kojin* II : 402.) | subabőrös inséges sok kedveskéd, kesztyűbőrös szomorúságos sok magzatkád» (*sāχi-tąuľ sawiŋ saw śiśėn, pāssä-tąuľ vōśiŋ saw kojkėn* II : 425.) | «piszkos subájú sok férfiad» (*pāŋkiŋ sāχipä saw χumin* II : 373.), «mocskos bőrű sok fiad» (*pāŋkiŋ sąwpä saw pīγėn* II : 425.) | «kórtól meghagyott három réczéd (embered), betegségtől elsorvadt három réczéd» (*tērėn χuľtėm χūrėm vāsėn, χuľ leśpijėm χūrėm vāsėn* II : 382.) | «bármerre levő véráldozatos mellű hét magzat» (*χotäľ ą̄lnė jirėŋ ma'ilpä sāt mąχi* II : 369.).

A vogul imádságnak igen egyszerű tipusát jegyezte föl már a XVIII. század közepén Gmelin, ki szerint a lozvatáji vogulok mielőtt őszszel a vadászatra indulnának, magas hegyen fölállított s hosszú fenyőrúd tetejébe tűzött vasbálványuk előtt hajlongás közben ilykép könyörögtek: *Tōrėm śōt voqrä* (Torom Schottvare) «Adjon isten szerencsét!» Természetes, hogy az élet számtalan apró bajos alkalmánál többnyire csak ilyen rövid szólásokból álló imádságokat mondanak, a mint egy néprajzi közlés is megjegyzi, hogy a bálvány elé tett ételáldozatnál ilyféle szavakkal «kérnek szerencsét» *(są̄t vōwawė)*: «Ép kézzel, ép lábbal tarts meg bennünket!» (*pus kātėl, pus la'ilėl manaun ą̄ńśän!* IV : 407.), vagy mint a fent idézett hősénekbeli részletben olvassuk, hogy a beteg ember bálványához ekkép imádkozott: «Târėm-fi öreg, en neked nyusztprém-könyörgést, hódprém-

könyörgést teszek le, vajha te engem fölgyógyítanál» (*naŋ ānėm oss pusmėltäslėn mōnt* II : 259.) s szintígy egy szerelmes ifjú énekében: «Kelő napnak aranysugara, nyugvó napnak aranysugara, valamikép a te segedelmeddel hadd juthatnék oda ama leány közelébe» (*nē'ilnė χātėl sa̧rńi sa'i, ūntnė χātėl sa̧rńi sa'i, naŋ mat χa̧sitäntėl ta āγi pāχän tū voss ra̧wsėnūm* IV : 40.). De többek közös imádságánál, különösen hol «szava tudó, mondása tudó» (*jāsŋėl χāžėm, kēlėl χāžėm* Pápay J. Osztj. Népkgy. 274.) samán, vagy öreg emberek (*kit pa̧al jä'i-χum, χūrėm pa̧al pēs χum* «kétfelől való atyai ember, háromfelől való régi ember» II : 393.) működnek közre, a *sātmil, sātil, kāstul, kaj, kaj-sa̧w* jelzésekkel ismert hagyományos szövegű s istenidézéssel kapcsolatos imádságok vannak rendén. Ezeknek rendes szerkezete és tartalma a következő:

I. Bevezető rész: Az istenség megnevezése, illetve idézése díszjelzőivel, uralma területének, szent lakának és kiváló tulajdonainak magasztalásával. A Világügyelő-férfiúhoz intézett igék pl. összevontan idézve így kezdődnek:

«Tápláléka bő, elesége bő Obod felvidékén Daru-orr-, Madár-orr függőhálós szentséges földfoki király, így neveznek téged: egy ajtós aranyból való hét házad belső zugában lúdlábnyi, réczelábnyi magasságú asztal mellett ülsz te, király» (II : 348.). — «Arany-Kaltėś s az aranyos ős, Arany-Kworėsz atyától előidézett fehér vizű halas Ob szél hullámozta hét fordulóját véráldozatod, ételáldozatod fogyasztó hét városban, hét faluban lakod, sás-teres hét tavadat lakod; arany gyepes hét patak felett, szél érte szent folyófok felett, Arany-Kworėsz atyád takarta . . . hegyi tündér készítette, kelő nap alakú ház belsejében, arany szélű hét asztal szélén, fekete rókaprém-süveges Aranyos, fekete vadbőrből való hét szőnyeget ülöd» (II : 320—1.). — «Hét víztájék emberét ügyelő fehér Arany-Fejedelemnek vagy te igézve: fekete vizű táplálékos Szoszvád forrásánál atyád igézte fogas állatbőrrel, karmos állatbőrrel takart házad, hegyi tündérekkel, erdei tündérekkel teli házad stb.» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 269.). — «Finom ezüst, silány ezüst ruhaszárnyas, ruhaujjas férfi: Arany-Kworėsz atyád, Arany-Fény apád, hogy leányod-fiad lelkét megőrizd, azért teremtett téged» (II : 364.).

A lozvai Víz-szentjéhez szóló imádságok kezdetei:

«Terebélyes tetejű hét czirbolyaerdő-, hét nyírfaerdő-, hét vörösfenyő-erdőbeli kákafüves hét rét között, Vízszentje bálvány-öreg, vízfolyama mosta sok meredek partot, sok fövénypartot lakol, ragyogó vizű hét örvényben ajtaja megtalálhatatlan ezüst tetőnyílású házban lakol, gyors hátszárnyú hal alakjában lakol» (II : 381.). — «Vastestű hét fejedelem, kőtestű hat fejedelem, folyófordulókat hét felé, fövénypartokat hat felé lakó szentséges nép» (II : 385.). — «Kinek fövénypartja hét fövénypart, kinek folyófordulója hét folyóforduló, Numi-Târêm atyátok hét ezüst, hét arany tetőnyílás szádjával, hullámzó hét örvénynyel igézett benneteket; vasmellű hét manónak, őszfejű kettőnek ott laktát emlegetik» stb. (II : 391.) — «Ki nem fogyó ragyogó vizecske, fényes vizecske vagy: mozgó víz, ragadó víz hét sodrával fedeles jeged fedelét, szegélyes jeged szegélyét ím felnyitottad» (II : 395.).

A két uralbérczi istenke hymnusának bevezetése:

«Eredő folyó, torkolló folyó forrásánál lakó kettő, Ob-gyepes, tógyepes kettő, a földet megnyomva ülő kettő: Numi-Târêm apátokig, hogy beszédes bálvány beszédetek [föl nem ér], csak egy hüvelyknyi, csak egy arasznyi magasság hiányzik» (II : 399.).

Néha egész röviden, mint pl. a Paszét bálványhoz intézett imádságban: «Ételáldozatot fogyasztó ételáldozatos mellű, véráldozatot fogyasztó véráldozatos aranyos három istenkém!» (II : 419.) — «Tüzes szélű hét földrészbeli, hat földrészbeli erdei utšika, hegyi utšika» (II : 422.). Vagy a Világügyelőhöz forduló imádságban: «Aranyfejedelem, földeket körüljáró férfi, fölkelő napsugaras fejedelem!» (II : 369.).

A följegyzett imádságokban több példáját találjuk annak is, hogy az istenségnek invocatiója *ismétlődik*. Ilyen a pelimi istenhez szóló egyik imádság, melynek bevezetése az istenséget csak egy díszjelzővel említi, mire a könyörgés okának rövid előadása következik s ezután jön a valódi invocatio, az istenség dicsőségét bővebben magasztaló fölhívás. Ime a párhuzamos két rész:

a) «Polém-istenkének nevezett, fehér subát öltött fejedelem! Nyomorúságos subát öltött sok sok szegényed szűkös világ nagy szükségébe esett, . . . átkos járványvész futkosó gödörbe hullottak, ki nem fogyó nyusztprém-könyörgéssel könyörögnek hozzád, óh király» stb. (II : 402.) s folytatólag — *b)* «Fehér subát öltött Polém-isten! E szosszél-vizes szent folyócskád olda-

lán aranyos ágú szent nyírfád tövéhez rendelt téged Numi-Târem; ki mindenfelé levő hét istent, hét bálványt osztottál széjjel, óh király, tiszta ezüst jutalmát tartó kézzel könyörgünk ím hozzád . . . fenn járó szárnyas istenek, lenn futkosó lábas bálványok gazda embere» stb. (II : 403—4.)

Ugyanily ismétlések vannak a Vízszentjének és Paszèt-bálványnak idéző igéiben is (II : 396, 423.), melyekhez egy Regulytól följegyzett imádság avval a külömbséggel csatlakozik, hogy bevezetésének két istenhívó szózata közül az első az Égatyára vonatkozik, s csak a második kezdi a Világügyelőnek idézését, kihez egyébként az imádság többi része szól. E részek:

a) «Hét ég hegyiben levő ég *ősz fejű öregecskéje* (Égatya), tavi tündérrózsa-levél fülű férfi . . . Obszemű férfi vagy . . . szép állatot vezettem ím veresfenyő-csemetéd tövéhez» (II: 324—6.). — *b)* «*Hét isten között Tąrèm terének legkisebb fia!*» (Világügyelő férfiú) stb. (II : 326.)

Egy tőlem följegyzett változatban ez a Világügyelőnek idézetét megelőző bevezetés az Égatyát csak megemlíti, a nélkül hogy az áldozathoz idézné, a következőkép: *a)* «Arany-Kworèsz atyácskánk, Arany-'Siś anyánk (az ég) alatt, hét feketesas [röptényi] magasságbéli Târem atyácskánk hajlította abroncskerék módjára forgó kerek földünk hét tája felett . . . kórtól ködös ködös napot alkotott [Égatyánk]. Inséges subájú sok szegénynek . . . ím csontunk nagyon el kezdett sorvadni» (II: 311—2.). — Erre a valódi invocatio: *b)* «A bal fele láthatatlan fehér vizű táplálékos Ob forrásvidékén asszonyos földeket, uras földeket körüljáró férfi, Fejedelemnek neveznek téged: Hét-istent-[szült]-ősasszony-anyácskád hajlította ezüst ívű íves bölcsődben hét éjen át, hét napon át üldögélsz, jobb oldali kezecskéd a mint megmozdul, az ülő föld egész nagyságában reng belé» stb. (II: 312—3.).

Az ősi eredetnek jellemző bizonyítéka, hogy a *déli vogul imádságok* bevezető részét is az istenségnek díszjelzőkkel magasztaló idézése alkotja, a mint a következő példákból kitetszik:

A kondai «istenénekben»: «Táplálékos hét világot, jószágos hét világot körüljáró férfiú, gazdag férfiú, gazdag atyus, fehér isten, uralkodó atyám, kegyelmes istenecském: te táplálsz engem, te itatsz engem» stb. (II : 376.) — A jevrai imádságban: «Nagy Tōrèm úr-atyám, Ob-szemű nagy Tōrèm atyám, tószemű nagy Tōrèm apuskám; táplálékban, jószágban, pénzben ki nem fogyó férfiú; táplálékot, jószágot gyarapító gazdag férfiú, gazdag

uralkodó, gazdag úr» (II : 379.). — Az alsólozvaiban: «Fényes Târèm apám vagy, teremtő Târèm vagy, nagy Târèm öreg vagy, Polèm-isten öreg vagy, hét isten közül legkisebb fiú vagy, hét istennek hírtvivő (követ) férfiú vagy, igen kedves, drága istenecske vagy» (II : 414.).

II. Az istenség figyelmének fölhívása különös utalással természetfölötti látó és halló képességére, valamint elméjére. Példák:

A Világügyelő-férfiúhoz szóló imádságokban: «Numi-Târèm a te atyád alábocsátotta hét oldalas szent házad zugában... aranyfedelű hét szekrényed fölött hét kehelytől, hét galóczától eredt mámorodban a mint futkosol tó nagyságú, Ob nagyságú szent fülecskéd ide hadd figyeljen; tóba tükröző, Obba tükröző arany szemed ide hadd ragyogjon; ... tarka tomporú szent állatra (lóra) való elméd, mint fölbuzgó tóvíz, mint fölbuzgó Obvíz ide hadd buzogjon!» (II : 313—4.) — «Félénk fekete kacsa fülű férfi, mint félénk fekete kacsáé, oly [érzékeny] hangfigyelő füledet konyítsd lefelé! Ob-szemű férfi vagy: mint Ob, oly nagyságú szemed ragyogtasd lefelé!» (II : 324—5, 335.) — «Császármadár porczogós füléhez hasonló két füleddel, neves Aranyos, óh bár ide hallgatnál ... az abroncskarika módjára forgó hét vidéket vizsgáld meg tökéletesen; a földek körüljárására [irányuló] aranyos elméd bár ide irányulna, ezt a könyörgő nyusztprém-könyörgésünket bár meghallgatnád» (II: 349—52.). — «Ob nagyságú füles férfi, tó nagyságú füles férfi ... mint félénk császármadáré, oly érzékeny füled ... hadd hallgasson ide; ... Ob szélességű, tó nagyságú szent szemecskéd hadd ragyogjon ide; ... aranyos szent elméd hadd buzogjon ide!» (II : 359—60.)

A «Vízszentjéhez» szóló imádságokban: «Ob nagyságú, tó nagyságú szent elméjű nép, a futó víz fölé, Ob-vízbeli, tóvízbeli szent elméd ide hadd buzogjon» (II : 386.). L. még II : 382.

A pelimi istenhez szóló imádságban: «Ezüst férfi atya, arany férfi atya, ezüst szemedet, arany szemedet irányozd ide!» (II : 412.)

A Paszèt bálványhoz szóló imádságban: «Tó nagyságú, Ob nagyságú aranyszemű fejedelmecském, tó nagyságú szent fülecskéddel óh bár hallgatnál ide, király; Ob nagyságú szent szemecskéddel óh bár pillantanál ide, fejedelem!» (II : 423.)

III. Utalás a készülő áldozatra s az áldozó tér berendezésére. Példák:

A Világügyelő férfiú idézeteiben: «A hajdani férfi ím kört (áldozó tért) rendezett; borókafenyőből, vörösfenyőből szép isten-

gyertyát rendezett; a vesszejét növesztő vesszős tért ím rendbehozták, a füvét növesztő füves tért ím letaposták ... A férfi eleséges udvara végéből előfogott sirálypehely szőrű, hófajdpehely szőrű szépét (fehér lovát) kötél nagy bogával bogozták ím meg, szíj nagy kötésével kötözték ím meg» (II : 335—6, 325—6.). — «Bármerre levő inséges leányod, inséges fiad szarvas állat véráldozatát állította ím eléd, patás állat véráldozatával áll ím előtted» (II : 365.).

A Vízszentje idézetében: «Úri emberetek jó fia, kétfelől való atyai ember, háromfelől való régi ember hajas lovat [tartó] jó kézzel, sörényes ló jó véráldozatával léptek ím hozzátok ... Jó úri asszony, jó úri ember a vesszejét növesztő vesszős [áldozati] tért ... símára egyengették» (II : 329—33.).

IV. Kérelem az istenséghez, hogy szálljon le az áldozati állathoz s vezesse azt az Égatya elé. Bő körülményességgel találjuk ezt különösen a Világügyelő férfiúhoz intézett imádságokban, melyek — különféle változataik szerint hol az egyik, hol a másik képzetet részletezve — arra szólítják az istenséget, hogy teljes díszbe öltözve (II : 315, 321—2.) üljön fölszerelt szent lovára (II : 317, 323.), szálljon le «gyorsan szálló esőszem» és «szélfoszlány» sebességével az áldozókhoz (II : 323, 349, 350—1, 354.), fogózkodjék az áldozat kötelének végéhez (II : 361.), aztán emelkedjék a «két ég, két menny közé» az Égatyához (II : 317, 354—5.), kösse oda lovát az égi vasoszlophoz s belépve az Égatya «aranyvízzel folyó szent házának belsejébe» (II : 355.) legyen ott szószólója hívei könyörgésének. Vagy a Reguly-tól följegyzett változatok szerint, hogy szökkenjen alá az istenség az áldozótér «istengyertyája» hosszában, hágassa fel ennek mentén az áldozati lovat s vezesse egy bűvös tóhoz, melynek vizében megfürödve a gyarló állatból remek táltosparipa változzék; eztán szerelje föl e paripát díszes nyereggel és zabolával s így vezesse az Égatyához, ki e paripát saját lovának fogadja s rajta ülve ménese előtt futtassa (l. fent 0108. l.). Az Arany-Fejedelem északi osztják idéző igéjében is kérik:

«Atyád igézte napfényű vállfürtös (sörényes) lovadat, apád igézte, lúdláb magasságú aranyos szánkódat, Fejedelmem, fogd meg; lúdláb magasságú alacsony szánkódra, Fejedelmem, ülj föl» (Pápay J. Osztj. Népkgy. 269—70.). Hasonlókép hangzik a pelimi isten idézetében: «Ez inséges nép lakta inséges földrészed felé csipője tarka szent állatodnak (lovadnak) aranyos

kantárja hét kötését óh bár ide irányoznád» (II: 405.). — «Fehér hóhoz hasonlatos szarvasállatodat (az áldozati rént) csipője tarka szent állatod mellé hadd kötnéd te oda, Felső-Aranyos atyád ... hét lépcsőjű tiszta ezüst szent oszlopához hadd kötnéd te oda!» (II : 409.)

Csupán az áldozathoz való odaszállásra kérik az istenséget a Vízszentjének egyik idézetében:

«Ha fövénypart: hét fövénypart végéről, ha folyóforduló: hét folyóforduló végéről, vízalkotású hét fejedelem, e pálinkával való egy csésze karimájához, mint fenn járó esőszem szálljatok ide, mint fenn járó szélfoszlány lengjetek ide!» (II : 388.)

V. Kérelem az istenséghez, hogy könyörögjön az Égatyának az imádkozókért. Példák:

A Világügyelő férfiúnál: «Az erdő szerencséje, a víz szerencséje elmult: Numi-Târèm atyád elé bálványi het fogásoddal, isteni hét fogásoddal állj te oda; N. T. atyádnak [ím itt] megrakott üstben három véráldozat ... Te könyörögj érettünk!» (II : 370—1.) — A Paszét-bálványnál: «Vajha [ama] hét istent szétosztó királyhoz, hat feketesas [röptényi] magasságú Aranyos atyácskádhoz könyörögnél te érettünk; kinek a kelő nap az ő aranyos szeme, a nyugvó nap sugaraival [tündöklő] királyhoz... siránkoznál te érettünk!» (II : 424.)

VI. Hivatkozás az istenségnek régebben tanusított kegyes indulatára. Példák:

A Világügyelő férfiú idézeteiben: «Szarvas hét állat áldozatos tereden gyönyörködő szárnyas hátú hátas istent nem látunk: Hajdan, midőn az ének korabeli férfi, a mi atyánkfia, a rege korabeli férfi, a mi ősünk fia élt, szarvas hét állat áldozatos terén állta napján — ím hajdan ezen ének korabeli, rege korabeli férfi viselte hóbot karikája alakjában forgó kerek föld felett Numi-Târèm a mi atyánk megjelent» (II: 312.). — «Tavaszi állatot, őszi állatot adományozó király, hallgasd meg: Egykor, midőn inségünkben hozzád fordultunk, Aranyos király, midőn egykor téged idéztünk, te mint két oldalú oldalas fa forogsz vala [hogy kérésünket teljesítsed]» (II : 353.).

A Vízszentje idézetében: «Hét leányt, hét fiút szétosztó pár vagy. Hajdan, a kórnak száját, betegségnek száját befogtad: most szintén fogd be. Hajdan az abroncskarika módjára forgó kerek ég hét tájéka terjedelmében hallatszott a híred: most pedig kórtól meghagyott három réczéd... könyörög hozzád» (II:

382—3.). — «Hajdan, a mikor kór kerekedett föl, a kór [itt] keresztül nem hatolt; midőn betegség kerekedett föl, a betegség keresztül nem hatolt» (II : 393.).

A «Két ural-bérczi istenke» hymnusában: «Hajdan, midőn az úri asszony, az úri férfi növekedett, midőn jeles áldozattal jöttek eléd, a betegség, a kór át nem hatolt: most vassánczuk ím meglágyult; a kór, a betegség áthatolni kezdett» (II : 400—1.).

VII. A könyörgés érdemleges tárgya: a baj, vagy szükség, mely miatt a hívek áldoznak s imádkoznak. Ez legtöbb esetben a járványkór, vagy pusztító betegség, melynek megszüntetését, illetve a kórszellem távoltartását, elűzését kérik. Ime néhány példa:

A Világügyelő férfiú idézeteiben: «Hét véráldozatú véráldozatos Aranyos! Ha kór támad, ha betegség támad: oszlasd el a kórt, a betegséget; az alvilágiak bűvös, a feketének (kórszellemnek) bűvös szentséges (borzasztó) év alatt bennünket ért kóros hús kórját, beteg csont betegségét oszlatnád el végkép!» (II : 352—3.). — «Arany-Kworèsz atyád, Arany-Fény apád, hogy leányod-fiad lelkét megőrizd, azért igézett téged: Inséges leányod-fiad... szükségbe jutott; leány lelke, fiú lelke könyörög: leány lelke, fiú lelke [életét] toldanád meg bár! A leánylélek, fiúlélek összezsugorodik: inséges leányod, inséges fiad fürtszálon, hajszálon [függő] lelkét emeld föl, bocsásd további életre» (II : 364—5.). — «Bármerre levő hét magzatkád istent megindító hét beszéddel indít meg téged [szánalomra]: egy megrakott üst [felfőttének], egy telimert tányér [elfogyasztásának] ideje elég, hogy egy lelket, egy életkort megmentettél legyen» (II : 369.). — Hogy miként fékezze meg ez istenség a kórszellemet s űzze «a fekete hátú szent föld alá», arra nézve az imádságok több részletét már fent (II : 0301—3.) tárgyaltuk.

A «Vízszentje» idézeteiben: «Betegségtől lesorvadt három réczéd nyusztszőrrel vigasságos könyörgéssel könyörög hozzád, patás állat, szarvas állat véráldozatával áll előtted: szerezz menekvést a kórtól, betegségtől; leánynak, fiúnak futkosni való egyenletes utat találj számomra! Leány kezét, fiú kezét fájóvá ne tedd! Leányodat, fiadat a kórnak, betegségnek oda ne add» (II : 383—95.).

A pelimi isten idézeteiben: «A kór érintő inséges napokon, a betegség érintő átkos napokon leány lelke, fiú lelke sok szenvedett ki: aranyból való drága ruhád ujját-szárnyát óh bár emelintenéd föl!» (II : 404.). — Akadályozza meg a Kórfejedelem pusztítását «arany ostora jó végével», zárja el útját «apró szemű

szemes hálóval» s fordítsa vissza vashajóját a «füve ritka átkos tengerbe» (l. I : 0212. s fent 07. és 0303. l.).

A Paszét-bálvány idézeteiben: «Fejedelmi ruhád ujjához könyörgünk, királyi ruhád szárnyához sírdogálunk: Kór, betegség kerekedett föl; a kór ruhaujját óh bár csillapítanád, a betegség ruhaszárnyát óh bár enyhítenéd!» (II : 422.) — «Inséges világ, szűkös idő ért bennünket: ím a leány élete megszakad, a fiú élete kioltódik . . . hozzád könyörgünk: aranyos kedved, királyi kedved kerekednék föl javunkra! A leány élete végecskéjét óh bár toldanád meg, a fiú élete végecskéjét óh bár mentenéd meg» (II : 425.).

Egyéb tárgyai a vogul könyörgéseknek: bőség az élelemben, jószágban, öltözékben, főkép pedig szerencse a vadászatban és halászatban. Ezek mellett egy kondai imádság «a jó emberekkel» való együttélést is kéri. Példák:

A Világügyelő férfiú idézeteiben: «Három énekű énekes siralommal sírnak hozzád, óh fejedelem: leány vigalmára, fiú vigalmára való boldog napot ragyogtass föl. Megenni való vesszőbimbót, fűbimbót nem találunk: megenni való vesszőbimbót, fűbimbót rendelj!» (II : 365.) — «Ha [az áldozati lónak] erdőbe jutott farka szőre volna: az ott szájában ételfalatot hordó, szökő nyuszt gyanánt ugrándozzék; ha erdőbe jutott sörénye szőre volna: az ott szájában ételfalatot hordó szökő evet gyanánt ugrándozzék; ha vízbe jutott farkaszőre volna: az ott arany hátszárnyú hátszárnyas hal gyanánt úszkáljon!» (II : 344.) — A «Vízszentje» idézetében: «Ti vizes torkolatú hét folyó az aranyos hátszárnyú hátszárnyas halfarkkal: az üres házzugolyos, az üres éléskamra-zugolyos embernek az arany hátszárnyú hátszárnyas hal az ő üres zugában ott legyen!» (II : 397.) — A pelimi isten idézetében: «Ezüst férfi atya, miért jutottam erdei szerencsétlenségbe?! Vízi szerencsét keresek; vízi szerencsét, erdei szerencsét kérek» (II : 412—3.).

Déli vogul imádságokban: «Éjjel ha fekszem, reggel ha fölkelek, azért imádkozom: betegség nélkül tarts meg engem! Ha jó táplálékom, jó öltözékem nem volna: jó táplálékot, jó öltözéket adj nekem! Este alvó helyet, reggel fölkelő helyet adj nekem! Hogy jó emberekkel együtt élhessek, hogy jó emberekkel ehessem, ihassam, áldj meg!» (II : 377.) — «Táplálék nagy hét gyarapodásával, jószág nagy hat gyarapodásával áldj meg engem! Előttem járó Elő-Tōrėm apuskám, mögöttem járó mögbeli Tōrėm apuskám, kezemben lovat, tehenet állítottam eléd; számomra táplálékkal, jószággal bő házat rendelj; lóval, tehénnel bő házat rendelj!» (II : 379—80.)

VIII. Végszó, melyben az imádkozó ismételten az istenség kegyességébe ajánlja könyörgését. Példák:

A Világügyelő férfi idézeteiben: «Ez inséget szenvedő sok leányod, sok fiad elsírta inséges siralma, inséges könyörgése a hét feketesas magasságbeli atyád lakó eleven színekkel ékesített ház hét ajtajához mint menő felhő kis fuvallata, hadd hatoljon föl oda; hét rénbikát, hét lovat összekötő véráldozatos köteleddel együtt hadd hatoljon föl oda!» (II : 319.) — «Te aranylúd alakú Aranyos, te... szent király! Ez a most elkönyörgött inségszenvedő inséges könyörgésem hét Obvidékről való véráldozattal [tisztelt] ruhád aljához, bár oda terítődnék (hatolna)! Ez a most elsírt inségszenvedő inséges siralmam, Ob nagyságú, tó nagyságú szemes férfi, bár hozzád terítődnék!» (II: 362—3.) — «Térdem erőtlenségében, lábamszára erőtlenségében ím leestem. Nyusztprém-könyörgést, hódprém-könyörgést helyeztem (intéztem) eléd: hét földvidék, hat földvidék körüljárására [irányuló] szent elméd, bűvöletes elméd óh bár irányoznád javamra!» (II: 358.) — A pelimi isten idézetében: «Ha aranyos kedved telnék benne, inséges subájú sok magzatodra Târèm előigézte szép napokat óh bár derítenél! ... Tovább élő fényes napjára ha [lelkünket] fölemeled: hát fölemeled; ha pusztulni hagyod: hát pusztulni hagyod. Utolsó könyörgésünk ím ez volt» stb. (II : 411.)

Az imádságot, mint a vallásos népköltés néhány adata mutatja, fedetlen fővel s kesztyűtlen kézzel végzik. A pelimi istenhez imádkozók ezt ekkép említik: «Hóbot karikája módjára körülálló sok aranyos *süveg nélküli szép fővel áll előtted, szemét nélküli szép fővel könyörög hozzád*» (*kēnttal ą̄lnė ją̊mės puŋkėl ľūľawėn, porėstal ą̄lnė ją̊mės puŋkėl pɔjkawėn* II : 405.) s szintígy hangzik a lopmúszi isten énekében: «Falubeli, városbeli sok sok emberem *süvegtelen fővel áll előttem* (*paul saw, ūs saw saw χumimnė kēnttal puŋkėl ľūľawėm* II : 276.). A Patkanovtól följegyzett rövid irtisi osztják imádságban is ide vonatkozik a mondás: «Hét isten (világosság), hat isten ... *sapkátlanul, kesztyűtlenül állunk előtted*» (*ťoťťeu ṃilteu, pōsteu* Irtisch-Ostj. II : 186.).

Már a régi források tudósítanak arról, hogy az osztjákok imádságuk közben külömböző testmozdulatokat végeznek. Így közli Miechov (1517), hogy az Arany-Asszony tisztelői neki áldozatukat tisztelettel való *meghajlással* (inclinando se cum

reverentia) teljesítik (l. u. i. I : 061.). Witsen szerint az osztjákok a bálvány előtt való imádkozás alkalmával «egyenesen állnak, *fejüket előre csüggesztik* s magasan tartják a nélkül hogy hátukat legkevésbbé is meghajtanák» (l. u. i. I : 073.), míg Georgi szerint a Csuszovaja-melléki vogulok ilyenkor *leborulnak, úgy hogy homlokuk a földet érinti* (l. u. i. I : 0154.). Beljavszkij e tárgyról azt írja, hogy a szerencsés vadászatról hazatérő osztják *kezeit magasra emeli a bálvány előtt* s egész erejéből énekelve fejezi ki előtte hálaját, majd *térdre borulva* nyújtja neki ételáldozatát (l. u. i. I : 0156.). Patkanov szintén olykép értesít, hogy áldozat előtt a samán *néhányszor térdre esik, hétszer fölemeli karjait s hétszer meghajtja magát* (Irtysch-Ostj. I : 110.). Többször említi Noszilov is a bálványok előtt való *hajlongást, az üvöltéssel kísért háromszoros térdreborulást* s a samánnak *kar-felnyújtását* áldozat alkalmával (80, 88, 94, 95. l.). Pápay József hasonlókép írja, hogy midőn a samán kiséretében az Ort-jiχ bálvány elé járult, amaz *háromszor fejet hajtott* az istenségnek s neki ugyanígy kellett cselekednie (Jelentés, 28. l.). Dunin-Gorkavics a szurguti osztjákokról közli (47. l.), hogy szent fenyőjük előtt hajlongásokkal tanusítják tiszteletüket.

Az imádságot kisérő s az istenség iránt való tiszteletet kifejező hajlongásnak északi vogul jelzése: *χūtėχli*, melylyel *tąrėm* v. *pupi' χūtėχli*, PV. *pupi k'ūtėχli* nem pusztán a bálvány előtt való hajlongást fejezi ki, hanem általában a bálványimádást, pl. *sąrt-pupi' χūtėχlanė χum* (IV : 409.) = «csukabálványt imádó (hajlongással tisztelő) ember», a «menyikém-énekben» magasztalt áldozati tér: «ipad férfinak apró istent, apró bálványt imádó (hajlongó) kis terű tere» (*upėn χum laj tąrėm χūtėχlanė, laj pupi' χūtėχlanė māń kanpä kanä* IV : 94.), s a bálványnak ugyanitt «atyám imádta (hajlongva tisztelte) nyírhéj-puttonyos bálvány, dúcztartós bálvány» (*jäγėm χūtėχlālėm pajpiŋ pupi', āśėm χūtėχlālėm ūriŋ pupi'* IV : 96.) a jelzése, valamint egy másik énekben is: «atyjától imádott (hajlongott) ételáldozatot fogyasztó rettenetes ételáldozatos bálvány» *(jäγän χūtėχlālilėm pūri χąltėm pūriŋ pupi' kapaj)* és «atyja imádta véráldozatot fogyasztó rettenetes véráldozatos bálvány» *(jäγä χūtėχlālėm jir χąltėm jiriŋ pupi' kapaj)*, melyet a gazda «buzgón (erősen) tisztel hajlongásaival» (*tākiś χūtėχlālitä* IV : 249–50.). A medvét ünneplő hajlék az

énekben «férfi hajlongta (tisztelte) nagy istentől, nagy bálványtól belépett ház» (*χum-pi' χūtėχlanė jäni' tārėm, jäni' pupi' śältėm kwol* III : 192.). Egy bálványistenség szent helyének eredetéről szólva is azt jegyzi meg a rege, hogy «mind e mai napig ott hajlongják (imádják) s tisztelik őt ételáldozattal» (*tot ta χūtėχlawė, tot ta pūrlawė* II : 97.). Valószínűleg a hajlongást emeli ki az «imádkozásnak» déli vogul *tōrėm kʿwąsγi* (PV. *kwąśśi*, TV. *kʿəśkʿė*) kifejezése is (l. fent 0483. l.), mert ez az ige aligha más, mint az északi vogul *χosγi (χosχi)* «csapdos (pl. vesszővel)», miszerint a KLV. *päŋk kʿąśśi* «főt hajt» olyan kifejezés volna, mint az or. челомъ бить «főt hajtani» (tkp. «homlokkal *ütni*» t. i. a földet). Az északi vogul, midőn hódolat czéljából fejét hajtja, vagy leborul, *puŋk pini*, azaz: «fejét leteszi, lehelyezi»; az északi osztjákok *oχ manēmilet* (Pápay J. Osztj. Népkgy. 276.). A költői nyelv az imádkozónak hajlongását ahhoz a lengéshez hasonlítja, melylyel a kilőtt s földbe fúródott nyílnak felső szárnyas vége ide-oda mozog: «Mint hajlongó vasas nyilacska hajlongunk mi előtted» (*χūtaχlėnė kēriŋ ńālkwė naŋėn χūtaχlāleu* II : 423.) s egy északi osztják énekben e vallási cselekménynek következő leírását olvassuk: «*Deszkás szobapadlóm közepén házam vendégrekeszbeli szöglete felé* (t. i. hol a bálvány áll) *sok fürtben dús fejemet puhabélű zelniczefa, puhabélű csipkerózsa-fa módjára meghajtom (ār sewi χolvŋ oχ lēpėt sēmpi ľomvl-juχ mānitlem, lēpėt sēmpi anžvl-juχ mānitlem)* s a bálványnak tett igaz igézetemet ekképen teszem» stb. (Pápay J. u. o. 175.)

Az osztjákok imádságának hangját a régi írók természetellenesnek, sőt *állatiasnak* festik. Witsen szerint a bálvány előtt való könyörgésük alkalmával «szánalomra méltón *nyöszörögnek*, jajgatnak, kiabálnak», vagy «*olyan hangot hallatnak, mint midőn egy kutyát csalogatnak*» (l. u. i. I : 068, 072—3.). Yssbrant ezt inkább *a csibék hangjához* véli hasonlónak (u. i. I : 081.), míg Novitzkij azt írja a nachracsi samán imádkozásáról, hogy «*hangját vékonyan eresztette ki* s nem volt az semminemű értelmes beszéd, hanem afféle, mint a *borjú bőgése*» (u. i. I : 112.). Strahlenberg a bálványokhoz intézett beszédet *egerek és patkányok czinczogásához* hasonlónak találta, G. Fr. Müller pedig ismét azt írja, hogy afféle fütyölés az, mint a minővel a kutyát szokták előhívni (u. i. I : 0136, 0138.). Georgi szerint a

Csuszovaja-melléki vogulok *rövid sóhajokban* törnek ki, midőn kérésüket az istenség elé terjesztik (u. i. I: 0154.). Hogy ezekről a különös hangokról alkotott képzetek nem éppen alaptalanok, arra nézve volt alkalmunk már idézni igazoló adatot a Világügyelő férfi egyik idéző igéjéből, melyben az imádkozók az istenségnek ezt mondják: «Mint récze hív, *réczehivogató pipegő hanggal rívunk mi fel hozzád;* mint lúd hív, *lúdhivogató pipegő hanggal* ülünk mi előtted» (l. fent 0113. l.). Hasonlókép tanúskodik a «Szent Fejedelemfi» idéző igéjének az a részlete, melyben a samán a «lúdfalka, réczefalka» módjára köréje gyűlt híveknek ekkép szól: «Kedveskék, kedveskék, ugyan minő inségetek, minő szükségetek van? *A lúd pipegő vigasságos hangján, a reggeli kakuk éneklő hangján ugyan énekeljetek nekem (lūnt ńąwli ūliŋ tur, χoli kukkuk luiméŋ tur lujjèlän ānèm),* fiúcskák!» (II: 429.)

[illegible]

8191

Řez 7 Bd.